

PONTICA

XXV

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA

PONTICA

Vol. I	— 1968
Vol. II	— 1969
Vol. III	— 1970
Vol. IV	— 1971
Vol. V	— 1972
Vol. VI	— 1973
Vol. VII	— 1974
Vol. VIII	— 1975
Vol. IX	— 1976
Vol. X	— 1977
Vol. XI	— 1978
Vol. XII	— 1979
Vol. XIII	— 1980
Vol. XIV	— 1981
Vol. XV	— 1982
Vol. XVI	— 1983
Vol. XVII	— 1984
Vol. XVIII	— 1985
Vol. XIX	— 1986
Vol. XX	— 1987
Vol. XXI—XXII	— 1988—89
Vol. XXIII	— 1990
Vol. XXIV	— 1991
Vol. XXV	— 1992

Volum scanat și prelucrat de Răzvan Petcu (razvan.arheo@gmail.com)

© Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

COLEGIUL DE REDACȚIE :

MARIA BĂRBULESCU

LIVIA BUZOIANU

CONSTANTIN CHERA

SUMAR
SOMMAIRE

- Un profil aniversar: Adrian Rădulescu la 60 de ani (Mihai Irimia) 7
— Un profil anniversaire: Adrian Rădulescu à l'âge de 60 ans 7

STUDII. COMUNICĂRI
ETUDES ET COMMUNICATIONS

PUIU HASOTTI, DRAGOMIR POPOVICI

- Cultura Cernavoda I în contextul descoperirilor de la Hârșova 15
— Die Cernavoda-Kultur im Kontext der Funde von Hârșova 15

MIRCEA ANGELESCU

- Un problème controversé: l'expédition de Péricles dans le Pont Euxin 45

MIHAELA MANUCU-ADAMEȘTEANU

- Orgamé polis 55

VASILICA LUNGU

- Circulația amforelor șampilate în zona Capul Dolojman 69
— La circulation des amphores estempillées dans la zone de Capul Dolojman 69

LIVIA BUZOIANU

- Importuri amforice la Tomis în perioada elenistică 99
— L'importation d'amphores à Tomis dans la période hellénistique 99

ALEXANDRU AVRAM, MARIA BĂRBULESCU

- Inscripții inedite de la Callatis aflate în colecțiile Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța 167
— Inscriptions inédites de Callatis dans les collections du Musée d'Histoire Nationale et d'Archéologie de Constanța 167

ZAHARIA COVACEF

- Activitatea sculpturală la Tomis în sec. I—III p.Chr. 207
— L'activité sculpturale à Tomi aux Ier—IIIe siècles ap. J Chr. 207

CRISAN MUȘETEANU, DAN ELEFTERESCU

- Contribuții privind ceramica romană de la Durostorum 221
- Contributions to Roman Ceramic at Durostorum 221

MIHAI BUCOVALĂ, CECILIA PAȘCA

- Cercetări în necropola romană de vest a Tomisului (1992) 241
- Des fouilles archéologiques dans la nécropole romaine ouest de Tomi (1992) 241

CONSTANTIN CHERA, VIRGIL LUNGU

- Importuri de vase de sticlă suflate în tipar descoperite în necropolele Tomisului 273
- In den Nekropolen von Tomis aufgefundene, in Formen geblasene Importglasgefäße 273

ION BARNEA

- Unedierte byzantinische Bleisiegel aus Tomis — Constanța 281

VIRGIL LUNGU

- Misionarismul și începuturile creștinismului în Scythia Minor 297
- Missionarismus und Anfänge des Christentums in Scythia Minor 297

OANA DAMIAN

- Despre un atelier pentru confecționat piese din plumb de la Păcuiul lui Soare 309
- Sur un atelier pour des objets en plomb de Păcuiul lui Soare 309

GHEORGHE PAPUC

- Despre valurile transdobrogene 323

PANAIT I. PANAIT

- Proprietăți ale Cantacuzinilor români la Istanbul 331
- Güter der rumänischen Cantacuziner in Istanbul 331

NOTE

NOTES

ZAHARIA COVACEF, PETRE COVACEF

- O nouă mărturie arheologică paleocreștină descoperită la Capidava 343
- Un nouveau témoignage archéologique paléochrétien découvert à Capidava 343

GHEORGHE MANUCU-ADAMEȘTEANU

- Cruci relicvar de tip bizantin descoperite în sudul Dobrogei 349
- Des croix-reliquaire de type byzantin découvertes au sud de la Dobroudja 349

PETRE DIACONU

- Din nou despre originea practicii mărcilor de olar 355
- De nouveau sur l'origine de la pratique des estampilles de potier 355

PETRE DIACONU

- Un alt sigiliu al lui Constantin Theodorokanos 359
- Un autre sceau de Constantin Theodorokanos 359

NUMISMATICĂ
NUMISMATIQUE

GABRIEL CUSTUREA, TUDOR PAPASIMA

- Monede bizantine descoperite la Făcuiul lui Scare (catalog) 363
- Monnaies byzantines découvertes à Făcuiul lui Scare (catalogue) 363

ANTOANETA VERTAN, GABRIEL CUSTUREA

- Descoperiri monetare în Ebrogea (IX) 381

GHEORGHE MANUCU-ADAMEȘTEANU

- Cronica descoperirilor monetare din nordul Dolrogei (IV) 399

OVIDIANA

NICOLAE LASCU

- Bibliografia ovidiană în România. III. Despre Ovidiu 419
- Bibliographie ovidienne en Roumanie. III. Articles et études sur Ovide 419

**UN PROFIL ANIVERSAR:
ADRIAN RĂDULESCU
LA 60 DE ANI**

Prezență activă și remarcată în viața cultural-științifică a Dobrogei și a țării, Adrian Rădulescu reprezintă un nume indisolubil legat de arheologia și istoria străvechiului ținut dintre Dunăre și Mare.

S-a născut la 16 august 1932 în com. Dorobanțu, jud. Călărași. Părinții săi, preotul Vasile Rădulescu și Aurelia Rădulescu i-au imprimat respectul față de valorile culturale autentice și dragostea pentru pământul românesc, sentimente cărora le-a rămas întotdeauna fidel.

La acest moment aniversar putem aprecia că profesorul Adrian Rădulescu, oferind un pilduitor exemplu generațiilor mai tinere de arheologi și istorici, și-a consacrat în întregime activitatea ca specialist arheologiei spațiului dobrogean, Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța.

După încheierea cursurilor școlii primare în localitatea natală și-a început studiile liceale la Călărași, le-a continuat la Liceul „Mihai Viteazul” din București, finalizându-le în anul 1951. În perioada 1951—1956, dând răspuns unei reale vocații, puse în evidență încă din timpul liceului, a urmat cursurile Facultății de Istorie a Universității din București. Aici, sub îndrumarea unor mari profesori — adevărata generație de aur a arheologiei românești — ca D.M. Pippidi, Ioan Nestor, Em. Condurachi, Gh. Ștefan, D. Tudor — s-a specializat în istorie veche și epigrafie. Ca student a fost prezent pe mai multe șantiere arheologice, cu precădere la Dinogeția, însușindu-și tainele acestei nobile și atât de responsabile profesii.

După terminarea studiilor universitare și-a legat, de la început,

numele de cel al instituției muzeale constantene la care a fost încadrat în anul 1956, prin repartitie guvernamentală. A fost pe rând muzeograf, șef de secție (din 1965), director adjunct (din 1968) și director (din 1969 până în 1990 și apoi, din nou, începând din noiembrie 1992).

Preocupat de problemele atât de complexe ale arheologiei și muzeografiei dobrogene, s-a implicat direct, încă din anii de început ai activității, atât în cercetarea științifică de specialitate, cât și în valorificarea muzeistică a patrimoniului istorico-arheologic la un nivel calitativ cât mai înalt. Străbate Dobrogea de la un capăt la altul, verifică starea monumentelor arheologice cunoscute de mai multă vreme, înregistrează alte obiective noi, sprijină cercetările întreprinse de colectivele de arheologi pe diferite șantiere și impulsionează cu o impresionantă energie și rezultate adesea remarcabile, atât cercetările arheologice cât și activitățile de valorificare muzeistică ale colectivului de specialiști ai muzeului pe care-l conduce.

Cu dăruire, talent, entuziasm și stăruință reușește, de-a lungul unei fructuoase cariere, să imprime în conștiința constănțenilor (și nu numai a lor) — oameni simpli, intelectuali, autorități cu putere decizională — respectul pentru arheologia și istoria Dobrogei, determinându-i să-i sprijine inițiativele.

Ca arheolog, participă la săpături și conduce șantiere de interes național, dintre care amintim: zidul de incintă al Tomisului, Edificiul roman cu mozaic, edificiul termal din Tomis („Lentiarion”), complexul de monumente romano-bizantine din sectorul de sud-vest tomitan, iar în

ultimii ani coordonează șantierele de salvare din peninsula orașului. A efectuat, de asemenea, cercetări la complexul rupestru de la Basarabi, iar mai apoi în necropola feudală-timpurie de la Castelu și în zona atelierelor meșteșugărești romane de la Telița (jud. Tulcea). Toate aceste descoperiri au făcut, la timpul potrivit, obiectul unor studii mai ample sau monografii, prezentate la sesiuni și congrese internaționale, intrate în circuitul științific prin tipărirea lor în țară sau în străinătate.

Începând din anul 1974 acordă o atenție specială, în calitate de șef de șantier, cercetărilor arheologice de la Albești, importantă cetate greco-indigenă din teritoriul callatian. Investigațiile continuate aproape fără întrerupere până astăzi au impus acest sit drept unul dintre obiectivele de referință ale arheologiei românești pentru înțelegerea evoluției teritoriilor rurale ale cetăților vest-pontice în perioada greco-elenistică.

În același timp, o constantă preocupare în cercetările sale o reprezintă epigrafia greco-romană, domeniu în care a contribuit, între altele, la cunoașterea fenomenului romanizării la Dunărea de Jos, organizarea limes-ului danubian și pontic, întreținerea căilor strategice și de comunicații, perpetuarea factorului autohton în perioada romanității târzii și a feudalismului timpuriu. Toate aceste teme sunt susținute prin publicații de specialitate, participări la congrese și colocvii de prestigiu din țară și străinătate, prin contribuții notabile la publicarea de corpora inscriptionum.

Domeniul arheologiei dobrogene fiind pe cât de vast, tot atât de dens,

activitatea științifică a profesorului Adrian Rădulescu îmbrățișează și alte aspecte, legate în majoritatea lor de istoria ținutului dintre Dunăre și Măre în epoca romană: dezvoltarea meșteșugurilor locale, dar și a relațiilor comerciale ori spirituale cu alte regiuni ale Imperiului, existența unor ateliere destinate producerii materialelor de construcție, exploatarea pietrei. Studiază, de asemenea, diferite categorii ceramice de la Edificiul roman cu mozaic (în special lotul de amfore cu inscripții), ceramica de uz comun, opaițele, viața spirituală în perioada Principatului, monumente arhitectonice, tezaurile creștine de practică euharistică din Scythia Minor etc.

În anul 1972 obține titlul de doctor în istorie al Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca cu teza Dezvoltarea meșteșugurilor în Dobrogea romană. Ceramica, sub conducerea științifică a acad. Constantin Daicoviciu. Personalitate complexă, înzestrată în egală măsură cu valențe de cercetător și bun manager în domeniul muzeistic, domnul Adrian Rădulescu se dedică, cu aceeași dăruire, organizării de noi muzee, susținerii lucrărilor tot mai imperioase de restaurare și conservare a monumentelor arheologice.

În calitate de redactor responsabil al publicației muzeului — „Pontica” — se implică direct în coordonarea ei științifică. Totodată, coordonează și impulsionează editarea unui bogat material de popularizare a arheologiei dobrogene: ghiduri, monografii istorice, pliante etc.

Se ocupă de organizarea noilor obiective muzeistice din județul Constanța, între care Muzeul de istorie națională și arheologie, inaugurat

la 25 decembrie 1977, Muzeul de arheologie Callatis, Complexul arheologic Histria și Anticvariul Capidava. Cu energia ce-l caracterizează și pe care a reușit adesea să o imprime proiectanților și constructorilor, a coordonat, între anii 1974—1977, lucrările de restaurare a monumentului triumfal de la Adamclisi. Are meritul deosebit de a fi propus și susținut varianta restaurării autoportante, care a asigurat atât conservarea în situ a nucleului de piatră și mortar antic, cât și reconstituirea monumentului la dimensiunile și forma lor inițiale. Paralel s-a preocupat direct și de amenajarea muzeului din localitate, menit să pună în valoare atât piesele originale ale monumentului, cât și cele mai reprezentative descoperiri din cetatea Tropaeum Traiani, într-o modalitate care situează obiectivul în cauză printre cele mai moderne și apreciate muzee din țară.

De altfel, restaurarea și conservarea marilor obiective istorico-arheologice ale județului îl preocupă constant, exemplul cel mai reprezentativ constituindu-l lucrările în curs ale Complexului rupestri de la Basarabi, ca și eforturile susținute pe care le depune pentru a se realiza cât mai curând posibil construcția de protecție a mormântului hypogeu din secolul IV p. Chr. de la Tomis, ori restaurări mai ample la Histria, Adamclisi, Constanța etc.

Activitatea susținută din domeniul istoriei și arheologiei i-a atras domnului Adrian Rădulescu o bine meritată recunoaștere internă și internațională. Este director al Centrului de Studii Ovidiene (din 1970), președinte al filialei Constanța a Societății de Studii Clasice (din 1969), vicepreședinte al Institutului

Român de Tracologie și președintele Filialei Constanța a aceluiași Institut (din 1985), președinte al Filialei Constanța a Asociației Oamenilor de Știință (din 1988).

Ca o recunoaștere a activității sale științifice, în anul 1985 a fost ales membru corespondent al Institutului german de arheologie din Frankfurt am Main.

Odată cu înființarea la Constanța a unei instituții de învățământ superior (Institutul Pedagogic de 3 ani, devenit mai apoi Institutul de învățământ superior, în cadrul căruia a existat — între anii 1964 — 1974 — și o secție de istorie-geografie), domnul Adrian Rădulescu a desfășurat și activitate didactică, în calitate de lector asociat pentru cursul și seminarul de Istorie veche a României.

După crearea în anul 1990 la Constanța a Universității „Ovidius”, ca recunoaștere unanimă a rolului său decisiv în această importantă realizare și a calităților de om de știință, a fost ales primul rector al tinerei instituții (1990—1991). Creându-se, tot la stăruința domniei sale, Secția de ISTORIE-ARHEOLOGIE, în măsură să pună în valoare bogatul patrimoniu al Dobrogei, a fost promovată prin concurs profesor universitar (în anul 1990), acordându-i-se, totodată, și dreptul de a forma noi generații de specialiști printr-o modalitate superioară de pregătire postuniversitară — cea a doctoratului.

Nu putem să nu evidențiem desfășurarea de către domnul Adrian Rădulescu, pentru o vreme, și a unei alte activități, care-i evidențiază odată în plus angajamentul civic,

După revoluția din decembrie 1989 a devenit primul primar al județului Constanța, iar după alegerile din 20 mai 1990 primul prefect al acestuia (până în noiembrie 1991). Angajat cu energie și dăruirea care-l caracterizează în activități complexe, specifice începutului vieții noastre democratice, nu a neglijat nici un moment problemele istoriei, culturii și învățământului, ale muzeului însuși, ca și ale celorlalte domenii sociale sau economice, chiar dacă împlinirile n-au fost întotdeauna pe măsura speranțelor sale. Sub coordonarea profesorului Adrian Rădulescu, în 1991 s-au desfășurat amplele manifestări științifice și culturale prilejuite de aniversarea a 2500 de ani de existență arheologică și a 2250 de ani de la prima atestare literară a Tomisului.

Paralel cu munca amintită și cu activitatea științifico-didactică, se preocupă îndeaproape de Muzeul de istorie națională și arheologie din Constanța, la conducerea căruia revine în noiembrie 1992.

În dubla calitate, de profesor universitar și director al unei instituții muzeale prestigioase, continuă să întrețină și să dezvolte interesul pentru cercetarea istoriei și arheologiei.

La 60 de ani de viață, încununată de o bogată activitate științifică, didactică și civică, colectivul Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța își face o datorie de onoare în a consacra numărul XXV al revistei „Pontica” profesorului Adrian Rădulescu, distinsă personalitate în știință și cultura istorică românească.

LISTA LUCRĂRILOR
PUBLICATE DE DR. ADRIAN RĂDULESCU

I. CĂRȚI

- *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, București 1963, 156 p. (coautor).
- *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, 188 p. (coautor)
- *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomi*, Constanța, 1966, 84 p.
- *Cimitirul feudal-timpuriu de la Castelu*, Constanța, 1967, 128 p. (coautor)
- *Dezvoltarea meșteșugurilor în Dobrogra romană. I. Ceramica*, Constanța, 1972 (teză de doctorat), 320 p. + 150 pl. (mss.)
- *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, București, 1979, 185 p.
- *Ovidiu la Pontul Euxin*, București, 1981, 152, p.
- *A Concise History of Dobruja*, București, 1987, 282 p.
- *Tropaeum Traiani — Monumentul și cetatea* (monografie istorică), București, 1988, 194 p.

II. STUDII, ARTICOLE, RAPOARTE

- *Informații asupra unor materiale inedite din Muzeul Regional Constanța*, în *Materiale și cercetări arheologice*, 5, 1959, p. 753—768.
- *Noi mărturii arheologice din epoca elenistică la Nuntași*, în *SCIV*, 12, 61, 12, p. 387—393.
- *Inscripțion inedită de Callatis*, în *Studii Clasice*, 4, 1962, p. 275—79.
- *Necropola de incinerare de la Castelu*, în *Materiale și cercetări arheologice*, 8, 1962, p. 649—660 (coautor).
- *Inscripții inedite din Dobrogea*, în *SCIV*, 14, 1963, 1, p. 79—107
- *Elmi bronzee di Ostrov*, în *Dacia*, NS, 7, 1963, p. 535—551
- *Le depot des monuments sculpturaux recemment decouverts à Constanța*, în *Acta Antiqua Philippopolitana. Studia Arcaeologica*, Sofia, 1963, p. 132—152 (coautor).
- *Podobe de bronz ale unui car roman și depozitul de țigle de la Telița raionul Tulcea* în *Revista Muzeelor* (număr special), an II, 1965, p. 437—448.
- *Scurtă privire asupra istoriei vechi a Dobrogei*, în *Dobrogea maritimă*, București, 1966, p. 51—84.
- *Muzeul de arheologie Constanța după 10 ani de activitate*, în *Pontica*, 1, Constanța, 1968, p. 29—42
- *Inscripția lui Herennios Apollinaris din Callatis*, în *Pontica*, 1, Constanța, 1968, p. 307—317 (coautor)
- *Note epigrafice. I*, în *Pontica*, 1, Constanța, 1968, p. 319—339
- *Un militar de la Decius la Rasova*, în *Revista Muzeelor*, 4, 1968, p. 349—353
- *Ateliere meșteșugărești pentru ars materiale de construcții din lut*, în *Pontica*, 2, Constanța, 1969, p. 333—353
- *Un atestat străromânesc la Capidava*, în *Pontica*, 3, Constanța, 1970, p. 255—274
- *Un document proto-roumain à Capidava*, în *Dacia*, NS, 14, 1970, p. 311—323.
- *Date tehnice despre Edificiul cu mozaic din Constanța*, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, 39, 1970, 3, p. 52—56
- *Contribution afin de mieux connaître le répertoire archéologique du Haut Moyen Âge en Dobroudja*, în *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Phrèhistoriques et Protohistoriques*, II, Praga, 1970
- *Kunst und Architekturwerke in der Dobrogea zur Zeit der Römer*, în *Studia Gotica. Antikvaristika serien*, 25, Stockholm, 1970, p. 216—233
- *Publius Ovidius Naso, poetul iubirilor gingașe și al suferințelor*, în *File din istoria unui vechi ținut românesc*, I, Constanța, 1971, p. 135—159
- *Podobe de bronz ale unui car roman și depozitul de țigle de la Telița (jud. Tulcea)*, în *Pontica*, 4, Constanța, 1971, p. 273—288.

- *Începuturile așezărilor omenеști din Dobrogea : comuna primitivă*, în *Studii și cercetări de geografie aplicată a Dobrogei*, Constanța, 1972, p. 215—221 (coautor).
- *Aspecte privind exploatarea pietrei în Dobrogea romană*, în *Pontica*, 5, Constanța, 1972, p. 177—204.
- *Ateliere ceramice militare de-a lungul Dunării de Jos*, în *Pontica*, 6, Constanța, 1973, p. 129—135.
- *Amfore cu inscripții de la Edificiul roman cu mozaic din Tomis*, în *Pontica*, 6, Constanța, 1973, p. 193—207.
- *Un sarcofago di età romana scoperta nella necropoli tumulare di Callatis*, în *Pontica*, 6, Constanța, 1973, p. 247—265 (coautor).
- *Recente cercetări arheologice la Tomis (1971—1972)*, în *Pontica*, 6, Constanța, 1973, p. 333—350.
- *Les revues roumaines d'archéologie et d'histoire ancienne entre 1966—1970*, în *Dacia*, NS, 15, 1971, p. 415—435; *Dacia*, NS, 17, 1973, p. 433—435 (în colaborare).
- *Prospectarea și cercetarea așezărilor arheologice din județul Constanța*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor*. Mușee, 11, 1, 1974, p. 45—47.
- *Ateliers de produits en terre cuite le long du Bas-Danube*, în *Actes du IXe Congrès International d'Étude sur les frontières romaines*, Mamaia, 6—13 septembrie 1972, București—Köln—Wien, 1974, p. 123—129.
- *Importations ceramiques au IIIe siècle de n.è. au Bas-Danube*, în *Pontica*, 7, Constanța 1974, p. 317—323.
- *Importuri ceramice la Dunărea de Jos din sec. III e.n.*, în *In Memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 337—348.
- *Amphores inscrits provenants de l'Édifice romain à mosaïque de Tomi*, în *Actes de la XIIe Conférence Internationale d'Études Classiques*, Eirene, Cluj-Napoca, 2—7 octobre 1972, București — Amsterdam, 1975.
- *Rezultate preliminare ale săpăturilor arheologice din Tomis (Parcul Catedralei, 1971—1974)*, în *Pontica*, 8, Constanța, 1975, p. 9—54 (coautor).
- *Un tezaur monetar de la Filip Arabul din Dobrogea*, în *Pontica*, 8, Constanța, 1975, p. 125—173 (în colaborare).
- *Contribuții la cunoașterea ceramicii de uz comun din Dobrogea*, în *Pontica*, 8, Constanța, 1975, p. 331—360.
- *V. Pârvan : Getica, eine Protogeschichte Dakiens*, în *Pontica*, 9, Constanța, 1976, p. 7—10.
- *Amfore romane și romano-bizantine din Scythia Minor*, în *Pontica*, 9, Constanța, 1976, p. 99—114.
- *Quelques aspects de l'activité artisanale le long du limes scythique entre les IVe et VIe siècles de n.è.*, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, II, Vorträge des 10. Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior, Köln—Bonn, 1977, p. 387—392.
- *Un act de semnificație patriotică : reconstituirea Monumentului triumfal de la Adamclisi* în *Pontica*, 10, Constanța, 1977, p. 9—17.
- *Știri despre începuturile orașului Constanța*, în *Pontica*, 10, Constanța, 1977, p. 53—57.
- *Dobrogea lui Burebista*, în *Pontica*, 10, Constanța, 1977, p. 65—68.
- *Inscripții inedite din Tomis și Callatis*, în *Pontica*, 10, Constanța, 1977, p. 79—89 (coautor).
- *Basilicile creștine de la Axiopolis, Callatis și Trophaeum Traiani*, în *De la Dunăre la mare. Mărturii istorice și monumente creștine*, Galați, 1977, p. 90—97.
- *Unveröffentliche Inschriften aus Tomis und Callatis*, în *Epigraphica*, București, 1977, p. 99—111 (coautor).
- *Monumente arheologice privind viața spirituală în Dobrogea veacurilor I—III e.n.*, în *Protecția ecosistemelor*, Constanța, 1978, p. 240—256 (în colaborare).
- *Mărturii arheologice și istorice în Constanța*, în *Protecția ecosistemelor*, Constanța, 1978, p. 257—266.
- *Dédicace en l'honneur de Valentinien*, în *Pontica*, 11, Constanța, 1978, p. 151—154.
- *L'île d'Ovide, legendes et réalités archéologiques*, în *Acta Conventus Omnium Gentium Ovidianis Studis Fovendis*, București, 1976, p. 521—526.

- *Le Musée d'histoire nationale et d'archéologie de Constanța*, in *Pontica*, 12, Constanța, 1979, p. 9—54 (coautor).
- *Santierul arheologic Albești*, 1978, in *Materiale și cercetări arheologice*, 13, Oradea, 1979, p. 161—173 (coautor).
- *Burebista și Dacia Pontică*, in *Strămoșii poporului român. Geto-Dacii și epoca lor*, București, 1980, p. 268—279.
- *Muzeul de istorie națională și arheologic Constanța*, in *Studii și cercetări de istorie*, vol. I, Constanța, 1980, p. 12—54 (coautor).
- *Stâlpi miliari inediți din Scythia Minor*, in *Pontica*, 13, Constanța, 1980, p. 140—156 (coautor).
- *Les Roumains au Bas-Danube durant les VIIe — XIIe siècles*, in *Revue Roumaine d'Histoire*, 20, 1981, 4, p. 629—636.
- *De nouveau sur les légats de Trajan en Mésie Inférieure entre 103 et 108 de n.è.*, in *Dacia*, NS, 25, 1981 (coautor).
- *Descoperiri epigrafice recente*, in *Pontica*, 14, Constanța, 1981, p. 159—170 (coautor).
- *Die lokale Herstellung der Beleuchtungsgegenstände — Lucernae*, in *Pontica*, 14, Constanța, 1981, p. 181—210.
- *Situația prezentă și de perspectivă privind conservarea și restaurarea monumentelor (II)*, in *Revista Muzeelor și Monumentelor* 13, 2, 1982, p. 3—10.
- *Colonia Ulpia Zermizegetusa pe o inscripție din Dobrogea*, in *Pontica* 15, Constanța, 1982, p. 152—160 (coautor).
- *Realizări și cercetări arheologice, istorice și muzeologice în Dobrogea*, in *Pontica*, 17, Constanța, 1984, p. 7—14.
- *O inscripție tomitană redescoperită (SEG. I. 2. nr. 332)*, in *Pontica*, 17, Constanța, 1984, p. 61—66 (coautor).
- *Dacia și Moesia (Scythia), părți constitutive ale etnosului românesc*, in *Pontica*, 17, Constanța, 1984, p. 101—107.
- *Observații privind importul amforelor ștampilate în sud-estul Dobrogei*, in *Pontica*, 18, Constanța, 1985, p. 55—74 (coautor).
- *Importuri amforice la Albești (jud. Constanța) : Heraclea Pontică*, in *Pontica*, 19, Constanța, 1986, p. 33—60 (coautor).
- *Tezaurul de la Sucidava — Izvoarele (jud. Constanța)*, in *Pontica*, 19, Constanța, 1986, p. 127—158 (coautor).
- *Raportul dintre istoria națională și cea locală în Muzeul de istorie națională și arheologic Constanța*, in *Revista Muzeelor*, 4, 1986, p. 3—9 (coautor).
- *Bazilici și monumente creștine în contextul etnogenezei românești din sec. III—VII în Dobrogea*, in *Monumente istorice și izvoare creștine*, Galați, 1987, p. 7—77.
- *Le trésor de Sucidava — en Mésie Seconde*, in *Révue Archéologique*, 2/1988, Paris, 1989, p. 357—380 (coautor).
- *Romanizarea în Dobrogea*, in *Symposia Thracologica*, 7, 1989, p. 146—162.
- *Importuri amforice la Albești (jud. Constanța) : Rhodos*, in *Pontica*, 20, Constanța, 1987, p. 53—78 (coautor).
- *Importuri amforice la Albești (jud. Constanța) : Sinope*, in *Pontica*, 21—22, Constanța 1988—1989, p. 23—90 (coautor).
- *Le christianisme en Scythie Mineure à la lumière des dernières découvertes archéologiques*, in *Actes du Congrès International d'archéologie chrétienne*, vol. III, Lyon, 1989, p. 2561—2615.
- *Constanța — 2250*, in *Pontica*, 23, Constanța, 1990, p. 23—28.
- *Importuri amforice la Albești (jud. Constanța) : Chersonesul Tauric, Cnidos, Cos, Paros*, in *Pontica*, 23, Constanța, 1990, p. 29—48 (coautor).
- *Recherches archéologiques récentes dans le périmètre de la cité de Tomis*, in *Études Byzantines et Post-Byzantines*, II, București, 1991, p. 23—45.
- *Contribuții privind seria guvernatorilor Moesiei Inferioare în sec. III p.Ch.*, in *Pontica*, 24, Constanța, 1991, p. 123—142 (coautor).
- *Entre faste et dénuement. Les mystères soulevés par le „tombeau au banquet” retrouvé à Constanța*, in *Archéologie Nouvelle*, 1, 1993, Paris, p. 42—47.
- *Epos arheologic la Pontul Euxin*, in „Colegiul Pedagogic „Constantin Brătescu”. Valori ale civilizației românești în Dobrogea”, Constanța, 1993, p. 177—184.

III. LUCRĂRI DE POPULARIZARE (selectiv)

- *Muzeul de arheologie al Dobrogei*, Constanța, 1960, 40 p.
- *Monumentul și cetatea de la Adamclisi*, Constanța, 1966, 24 p.
- *Tomis*, Constanța, 1967, 24 p.
- *Leul în plastica tomitană*, în *Tomis*, 2, nr. 5, mai 1967, p. 17
- *Capodoperele unor sculptori necunoscuți*, în *Tomis*, 2, nr. 7, iulie 1967.
- *Dobrogea lui Burebista*, în *Tomis*, 2, nr. 10, octombrie 1967, p. 17.
- *Histria*, Constanța, 1968, 24 p.
- *Callatis*, Constanța, 1968, 24 p.
- *Adamclisi — monument*, Constanța, 1968, 24 p.
- *Adamclisi — cetatea*, Constanța, 1968, 24 p.; ediția a 2-a — 1971; ediția a 3-a, 1982, 30 p.
- *Exploatarea pietrei în Dobrogea*, în *Tomis*, 4, nr. 4, aprilie, 1969, p. 17.
- *Muzeul de arheologie Constanța. Unele gânduri și perspective*, în *Revista Muzeelor*, 4, 1970, p. 372—274.
- *Necesitatea unui „Centru de studii ovidiene“*, în *Tomis*, 6, nr. 10, oct. 1971, p. 8.
- *Campaniile Tomisului (1966—1971) : Arheologie*, în *Tomis*, 6, nr. 7, iulie 1971, p. 4.
- *Monumentul triumfal de la Adamclisi*, Constanța, 1971, 32 p.; ediția a 2-a, 1977.
- *Monumentul de la Adamclisi — în actualitate*, în *Tomis*, 8, dec. 1973, p. 13—14.
- *Terrasigilaria*, în *Tomis*, nov. 1973, p. 11.
- *Noi descoperiri arheologice*, în *Tomis*, aug. 1975, p. 13—14.
- *Care este vechimea Tomisului?*, în *Tomis*, iunie 1976, p. 12—13.
- *Itinerare arheologice dobrogene*, București, 1976, 132 p. (coautor).
- *Das Siegesdenkmal von Adamklissi*, Constanța, 1977, 46, p.
- *Dobrogea. Album* (coordonator), București, 1978, 600 p. (fotografii de I. Miclea).
- *De la Zamolxe încoace ...* (coautor), în *Tomis*, 13, nr. 3, p. 13—14.
- *Colecția de arheologie „Callatis“*, în *Revista Muzeelor*, 10, 1978, p. 20—25.
- *Coniectă muzeologică la malul mării*, în *Pontica*, 11, Constanța, 1978, p. 7—11.
- *Necesitatea și importanța unui Muzeu de istorie și arheologie la Medgidia*, în *Pontica*, 11, Constanța, 1978, p. 13—17.
- *Monumentul triumfal de la Adamclisi, restaurat*, în *Revista Muzeelor* 3, 1978, p. 41—43.
- *O sută de ani de la fondarea Muzeului de istorie națională și arheologie* (coautor), în *Tomis*, 14, sep. 1979, p. 12.
- *Burebista la Dunărea de Jos* (coautor), în *Tomis*, 14, martie, 1979, p. 12, 13.
- *Remember Tropaci Traiani*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor*, 48, nr. 2, 1979, p. 75—76.
- *Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța — un muzeu centenar* (coautor), în *Revista Muzeelor*, 6, 1980, p. 74—84.
- **CONSTANȚA — monografie** (ciclul: Județele patriei), București, 1980, (autor al cap. *Istoria* — p. 42—61).
- *Constanța. Ghid turistic al județului*, București, 1980, 142 p. (coautor)
- *Albești : getic în ambianță elenistică* (coautor), în *Tomis*, 15, iunie 1980, p. 14.
- *„Orașul“ din teritoriul rural al Callatisului*, în *Magazin Istoric*, 4, 1981, p. 41—33 (coautor).
- *Șantier arheologic — 1982 (I). Date noi despre cultura Hamangia. Orizont geto-dacic*, în *Tomis*, 17 nov. 1982, p. 14.
- *Șantier arheologic 1982 (II). Civilizația romană : tezaurul de la Abrud. Fortăreața romano-bizantină de la Ovidiu. Centre arheologice medievale : Târgușor*, în *Tomis*, 17, dec. 1982, p. 16.
- *Le Monument triomphal d'Adamclisi*, Constanța, 1982, 48 p.
- *Constanța. Ghid de oraș* (coautor), București, 1985, 204 p.
- *Litoralul românesc al Mării Negre*, București, 1989, 142 p. (coautor).

CULTURA CERNAVODĂ I ÎN CONTEXTUL DESCOPERIRILOR DE LA HÂRȘOVA

PIIU HAȘOTTI, DRAGOMIR POPOVICI

Tell-ul de la Hârșova — unul dintre cei mai mari și importanți din Europa — se află la marginea de vest a orașului, pe malul Dunării, în dreptul unui important vad al fluviului. *Tell*-ul a fost format pe o stâncă, acoperită cu un strat subțire de nisip adus de Dunăre. Ulterior formării sale, Dunărea și-a deviat cursul către nord, erodând aproximativ jumătate din așezare. La ora actuală se păstrează ceva mai puțin de jumătate din așezare, ca urmare a amintitei schimbări a cursului Dunării, a repetatelor inundații și a construcțiilor începute încă din secolul trecut.

După tipologia lui D. Morintz¹, *tell*-ul de la Hârșova se încadrează în varianta grupei „b”, care caracterizează astfel de situri situate pe ostroave. Cum este și firesc, *tell*-ul a fost dotat cu un sistem de fortificații (val și șanț de apărare) care actualmente este imposibil de surprins, ca urmare a extinderii orașului.

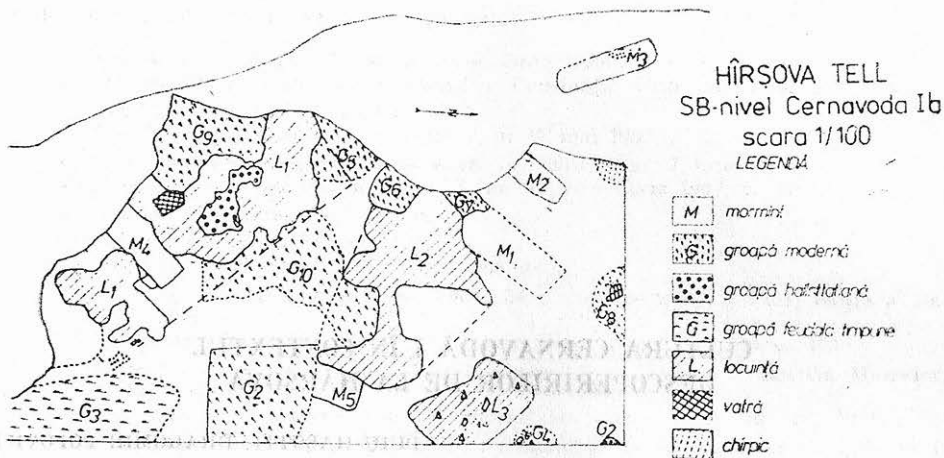
Cercetările au debutat în anul 1961. Autoarea lor — D. Galbenu² — a executat un șanț cu o lățime variabilă de până la 4 m și mai multe sondaje³, aflate în legătură stratigrafică cu șanțul menționat. A rezultat un profil complex, cercetarea mai multor locuințe, observații stratigrafice foarte interesante, asupra cărora nu ne vom opri acum.

Săpăturile arheologice au fost reluate pe o scară mult mai amplă în anul 1985, când s-au deschis două suprafețe (SB și SC) prima măsurând aproximativ 250 m.p. (Pl. 1, 2), iar cea de-a doua — care pornește de la un nivel Gumelnița A 1 timpuriu — 100 m.p. În SB, săpăturile au pornit de la partea superioară a *tell*-ului, dar ele au fost îngreunate de construcțiile contemporane, aflate pe și la marginea zonei cercetate. Acestea au distrus în bună parte nivelurile superioare. În plus, șanțul care reprezenta vechile

¹ S. Morintz, SCIV, 14, 1962, 2, p. 274.

² D. Galbenu, SCIV, 13, 1962, 2, p. 285—305.

³ Eadem, Cercetări arheologice, București, 2, 1979, p. 3—8.

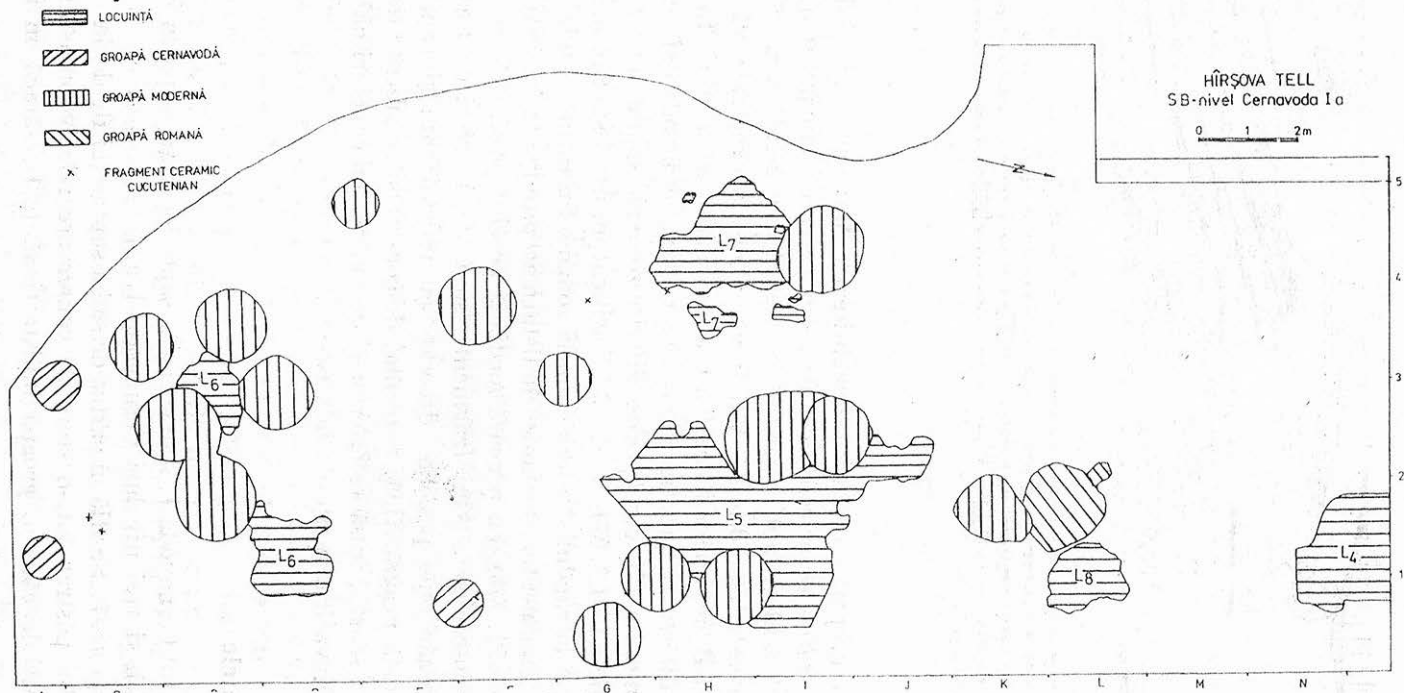
Pl. 1 — Nivel Cernavodă, I b

săpături ale Doinei Galbenu și la care ne-am racordat în marginea de nord a SB, a fost folosit pentru depozitarea resturilor menajere. Odată cu avansarea săpăturilor, cele două suprafețe (SB și SC) se vor uni, astfel încât vom dispune de un profil lung de circa 50 m.

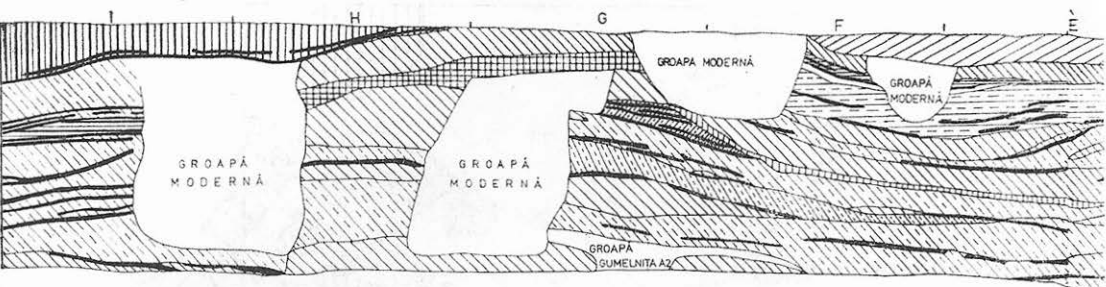
Suprafața B a pornit de la înălțimea maximă a tell-ului; ea are o lungime de 20 m și o lățime variabilă — ce ține de conturul marginii, rupt prin eroziune — de 7—11 m.

Stratigrafia (Pl. 3, Pl. 4/1,2)

Stratul Cernavoda I începe de la $-0,40$ m și ajunge la $-1,65$ m, în zona locuinței nr. 6 și în carourile E 3, 4, G4, H4, I4, L1, M1. El se împarte în două nivele: Cernavoda Ib de la $-0,40$ m la $-1,20$ m; Cernavoda I a, de la $-1,20$ m la $1,65$ m. Prezența numeroaselor gropi moderne, feudal timpurii, romano-bizantine, hallstattiene, precum și gropile celor cinci morminte creștine, au afectat foarte mult atât stratigrafia cât și locuințele cernavodene (unele gropi pătrund până la $-2,50$ — $2,70$ m, în nivelele Gumelnița A 2). Ca urmare a gropilor ce au bulversat depunerile arheologice, ceramica gumelnițeană apare în poziție secundară încă de la $-0,60$ — $-0,70$ m, și este tot mai numeroasă odată cu adâncimea săpăturii; pentru ca de la $-1,50$ m să devină preponderentă. Sunt și unele excepții — de exemplu — în carourile E3, E4, I4, H4, G4, ceramica Cernavoda I este preponderentă (60—65%) și între $-1,60$ — $-1,65$ m. De la $-1,80$ — $-1,90$ m, s-a recoltat exclusiv ceramică Gumelnița A2. Așa cum reiese și din profilul prezentat (Pl. 3) între nivelul inferior Cernavoda I (Ia) și debutul stratului gumelnițean (A2), nu există vreo cezură reprezentată de steril arheologic, primele locuințe cernavodeve construindu-se peste o nivelare ce conține în

Pl. 2 — Nivel Cernavada, I a.

LEGENDA

	strat maroniu cenușos cu multă cenușă, pigmentat cu multe scoici, chirpic, oase și fragmente ceramice = nivel Cernavoda I		lentila de nivelare = lut galben		strat maroniu negru oase
	strat de cultură pigmentat		strat maroniu - gălbui cu nisip, oase, cioburi și cărbune		strat de cultură maroniu cenușos, pigmentat cu scoici, oase,
	fragmente ceramice, cărbune - la partea superioară și inferioară = dungi (lentile de cenușă și cărbune)		strat gălbui - maroniu pigmentat cu chirpic, cărbune, fragmente ceramice și oase		strat maroniu-roșcat cu oase, fragmente ceramice, chirpic = Cernavoda I
	strat cenușos cu scoici, ceramică, oase și cărbune		strat de pământ cenușos amestecat cu lut gălbui, oase, sărbune		
	nivelare		tecuită; lentile de chirpic ars		

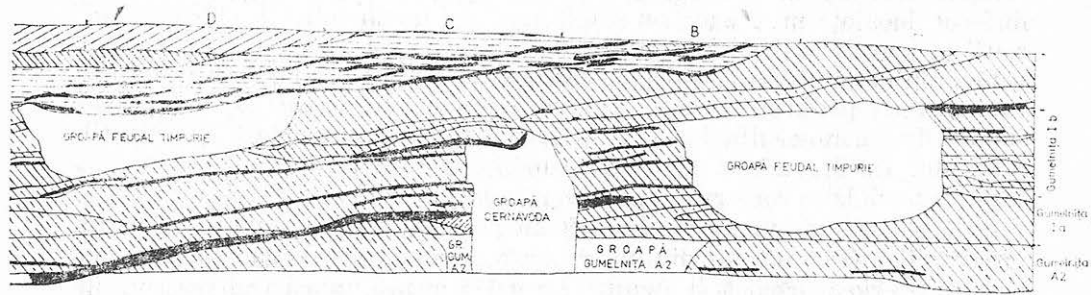
Pl. 3 — Profilul

cea mai mare proporție ceramică gumelnițeană. Mai remarcăm și depunerea înclinată a straturilor arheologice, fenomen pe care l-am putut observa în toate zonele *tell*-ului, fapt ce ține de configurația generală a așezării și de felul cum aceasta s-a format. Astfel, am ajuns la concluzia că în zona carourilor A1-B, ne aflăm în partea cea mai înaltă a *tell*-ului. În acest fel se explică și diferențele procentuale între ceramica Cernavoda I și cea gumelnițeană la anumite adâncimi pentru diferite zone ale suprafeței B. Amintim că în carourile L1—L3, M1—M3, s-a identificat un nivel subțire hallstattian târziu, răvășit la rândul său de depuneri romano-bizantine, feudal timpurii și moderne. Fragmentele ceramice hallstatiene provin de la cești cu torți supraînălțate (Pl. 8/8), cu nervură mediană pe ele; pasta eate relativ grosieră, maroniu-cenușie. Alte fragmente sunt de la cești cu torți supraînălțate și umăr bine profilat, decorate cu proeminente și caneluri fine oblice din pastă neagră, fină. S-au mai descoperit și fragmente de la străchini cu buza scurtă, trasă în interior și ornamente cu caneluri oblice, late, precum și câteva fragmente de la vase-sac.

Locuințele

În stratul Cernavoda I, s-au surprins șapte locuințe — patru în nivelul Cernavoda I b și trei niveluri Cernavoda I a.

Locuința nr. 1. Se află în partea de sud a suprafeței B, de la —0,40 m. adâncime. S-a păstrat într-o stare de conservare relativ proastă, datorită perforării sale de către o groapă hallstattiană (g.1), săracă în materiale

HÂRȘOVA TELL
SB-Profilul stratului Cernavoda I

0 1m

stratului Cernavoda I.

(între altele aici se află un obiect din os, folosit la decorarea ceramicii), de gropile feudal-timpurii sau moderne nr. 3, 5, 9, 10 și de mormântul nr. 4 creștin, din perioada romano-bizantină. Locuința nr.1 a apărut sub forma unei mase de pământ încreștit, reprezentând resturile peretilor prăbușiți, destul de subțiri, care erau realizați din lut amestecat cu nisip și pleavă, la supr afață fiind destul de bine fățuiți. Părți din aceștia conservau amprente de niuele subțiri. După demontarea masei de chirpic, s-a observat că locuința avea o podea din lut fin, bine fățuită la partea superioară. Aproximativ în centrul ei, puțin către nord, parțial distrusă de groapa nr. 9, s-au găsit resturile unei vetre, de formă rectangulară, cu dimensiunile maxime de 0,75 m \times 0,55 m. Aceasta era construită dintr-un strat de lut fin și avea o gardină suprainălțată, tot din lut. În imediata apropiere a vetrei s-a remarcat o relativ mare cantitate de cenușă.

Sub locuința nr. 1, după ce a fost îndepărtată o nivelare de 0,05—0,07m. din pământ galben, a apărut o altă podea, de la nivelul căreia s-a recoltat ceramică identică cu cea de deasupra nivelării, aceasta corespunzând unei etape anterioare. Nivelarea a fost făcută după îndepărtarea peretilor prăbușiți, corespunzătorii etapei mai vechi a locuinței (a fost notată cu L 1 b). Sub L 1 b, după o altă lutuială, se afla o nouă podea, ce aparținea unei prime etape a locuinței nr. 1, notată cu L 1 c. Pentru fiecare etapă a locuinței nr. 1, s-a constatat câte o reparație a podelei. La demontarea acestei locuințe, s-a recoltat o însemnată cantitate de ceramică și o greutate pentru războiul de țesut (pe podeaua L 1 a).

Locuința nr. 2 (Pl. 4/3, Pl. 5/4,5). Se afla la circa 1,25 m de locuința nr. 1 și avea dimensiunile de aproximativ 5,50 m \times 4 m; era de formă rec-

tangulară. Dărâmată locuinței nr. 2 începea de la — 0,45 m. La rândul său, locuința nr. 2 a apărut sub forma unei îngrămădiri de chirpic reprezentând pereții prăbușiți. Aproape de latura de est a ei, s-a găsit o bucată dreptunghiulară de chirpic, care avea fețele laterale îngrijit făcute, întocmai ca podina cu care făcea corp comun. În aceeași zonă erau doi suportți fragmentari din lut (Pl. 5/1,2) de formă trapezoidală cu colțurile rotunjite. Unul conserva și partea superioară care prezenta o ușoară concavitate; celălalt, conservat aproape în întregime, avea în secțiunea transversală o bază rectangulară. La 0,50 m nord de cei doi suportți, a apărut un al treilea (Pl. 5/3) tot din lut, cu baza de asemenea rectangulară, având partea superioară conică și arcuită. La 0,035 m deasupra bazei prezenta un orificiu circular care nu perforază piesa. În aria culturii Cernavoda I, (ex. la Râmnicelu⁴) mai cunoaștem suportți din lut considerați drept „suportți de frigare”. Așezarea de la Râmnicelu a fost încadrată de autorul săpăturilor de aici — N. Harțuche — în faza Cernavoda I a, deci într-un facies timpuriu al acestei culturi. Suportții descoperiți la Râmnicelu, sunt fie ovali în secțiune transversală, fie „cu baza plată de formă rectangulară cu colțurile rotunjite”, asemănători așadar cu cei de la Hârșova. Spre deosebire de suportții noștri, cei de la Râmnicelu au corpul acoperit cu un decor constând din „benzi de câte două-trei șiruri paralele de împunsături” dispuse pe întreaga suprafață „sub formă de linii verticale, arcuite sau în unghi”. Spațiile rămase între benzile de împunsături sunt parțial acoperire de linii și mici hașuri foarte fin incizate. Lângă resturile pereților și în imediata apropiere a primilor doi suportți, se afla o vatră parțial distrusă (dimensiunile păstrate erau de 0,32 m × 0,20 m). Partea superioară, foarte netedă, se prezenta ca o masă de chirpic fin conținând în compoziție un nisip foarte bine ales; este de culoare brun-cenușie. Marginile vetrei, înalte de 0,30—0,04 m și orientate oblic spre exterior, formează o gardină. Această vatră aparținea unei etape anterioare locuinței nr. 2 care a cunoscut trei refaceri, notate cu L 2 a, L 2 b, L 2 c. Ne sprijinim afirmația pe faptul că vatra era distrusă pe toată adâncimea ei de groapa unui par ce ținea de ultima etapă (L 2) a locuinței nr. 2. S-a putut preciza faptul că L 2 a, era bine păstrată și avea podeaua dintr-un lut fin, bine bătătorit, amestecat cu nisip de granulație mărunță; lipitura podelei L 2 b era de culoare gălbui-roșcată, fapt ce ne face să presupunem că nu fusese arsă de un incendiu prea puternic. De remarcat este și descoperirea pe podeaua L 2 b, pe o suprafață de aprox. 2 mp, a unei însemnate cantități de ghindă carbonizată. Reîntorcându-ne la vatra din L 2, subliniem că ea avea 4 „faze”, fiind deci reparată de trei ori. Fiecare „fază”, indică o folosire de scurtă durată, în acest sens pledând grosimea foarte mică a fiecărei reparații și faptul că pentru fiecare „fază”, suprafețele vetrelor nu erau „mozaicate”, ci se prezentau sub formă netedă, fiind făcute dintr-un lut foarte fin. Cele patru „faze” ale vetrei, corespund probabil celor trei refaceri ale locuinței nr. 2

⁴ H. Harțuche, Istres, 1, 1980, p. 53, 55, fig. 20/14, 24/1—4.

(L2a, L2b, L2c). Ca urmare a refacerilor, vatra a avut într-o ultimă „fază“ o înălțime de 0,1 m—0,12 m față de nivelul podelei L2c. Primele trei nivele ale vetrei, erau așezate pe câte un „pat“ de cioburi, iar nivelul inferior (nr. 4) reprezentat la partea superioară de un lut mai negricios și sfărâmicios, se afla deasupra unui „pat“ din pietre aproximativ drepte la partea superioară, cu dimensiuni cuprinse între 0,03 m—0,10 m. Printre aceste pietre s-au găsit câteva fragmente ceramice, care nu fuseseră așezate intenționat. În apropierea vetrei, s-a observat prezența unei gropi, ce a servit la depozitarea cenușii rezultate din combustia materialelor cu care se făcea focul. Dedesubtul pietrelor pământul era ars la roșu. Ceramica din primele trei „nivele“ ale vetrei se prezintă foarte unitar din punct de vedere tipologic, cea mai mare cantitate fiind recoltată din primele două „nivele“ (așadar cele mai târzii). De remarcat este și faptul că fragmentele ceramice folosite la refacerile succesive ale vetrei, proveneau de la vase dintr-o pastă fină; ele au fost sparte pe loc, în destule cazuri putându-se întregi profile de vase. Întrucât vatra fusese perforată de groapa unui par ce corespundea ultimei faze a locuinței, rezultă că, cel puțin pentru această fază, locuința nr. 2 nu a urmat întocmai planul anterior de amplasare și construcție. Având în vedere datele obținute în timpul cercetării locuinței nr. 2 — podele foarte bine făcute, pereți mai groși și mai bine confecționați, vatra cu totul deosebită, ghinda răspândită pe podea, suportii din lut, poziția centrală din cadrul așezării — este posibil ca aceasta să fi jucat un rol deosebit pentru comunitatea cernavodeană de aici. De la nivelul celei de-a patra etape a locuinței nr. 2 (L 2), s-a recuperat și o râșniță din calcar, spartă în trei.

Locuința nr. 3. Se află la 0,30 m Nord-Est de locuința nr. 2, în apropierea profilului suprafeței B. Se prezenta sub forma unei aglomerări de chirpic, dispusă pe o suprafață restrânsă. Arsura, reprezentând pereții prăbușiți și podeaua, începea de la —0,45 m și avea 0,25 m grosime. Cum se observă și din plan, locuința nr. 3 a fost cercetată pe o suprafață restrânsă, ca urmare a puternicelor distrugerii ulterioare și a faptului că o mare parte din ea intra în profil. Chirpicul folosit la construcția pereților era din lut amestecat cu nisip și pleavă. Unele fragmente conservau impresiuni de nuiele. Ca și în cazul primelor două locuințe, podeaua consta dintr-un strat de lut gălbui, gros de cca 0,05 m, cu partea superioară bine făcută. La marginea de sud-vest a locuinței, se aflau fragmentele unui mare vas de provizii, cu pereții groși de 0,03 m — 0,04 m, lucrat dintr-un lut foarte grosier, amestecat cu multă pleavă.

Locuința nr. 4 (Pl. 4/3). Se află în partea de Nord-Est a suprafeței B. La rândul său, a fost cercetată într-o mică măsură ca urmare a faptului că era puternic afectată de gropile ulterioare și că se afla la marginea săpăturii. Presupunem că locuința nr. 4 se extindea și în carourile M 2, 3, datorită numărului mare de bucăți din chirpic ce se aflau răvășite și a însemnatei cantități de ceramică de aici. Sistemul de construcție nu diferă cu nimic de al celorlalte trei locuințe din același nivel I b al culturii Cernavoda I de la Hârșova. Pe podeaua locuinței nr. 4 s-au găsit fragmente de la două obiecte din lut gros, cu pleavă în compoziție, de formă cilindrică, cu câte o perforație

longitudinală, circulară. Un obiect asemănător s-a găsit sub podeaua L 2 c. Pe podeaua locuinței nr. 4 s-au descoperit alți doi suportți din lut, având forme prismatice, cu câte o perforație transversală, identice cu un altul din locuința nr. 3. Toate acestea aveau urme de ardere secundară. Tot din locuința nr. 4 provine un cățel de vatră, din lut cu multă pleavă, identic cu un altul descoperit în locuința nr. 3, precum și două piese cilindrice, subțiate la mijloc (lungimea — 0,15 m, respectiv 0,17 m) tot din lut cu multă pleavă. În limita masei de chirpic din caroul M 2, s-au găsit resturile unei vetre din lut amestecat cu mult nisip; partea superioară a sa era bine fățuită. Într-o primă fază, locuința nr. 4 a fost mai solid construită, cu o podea mai groasă și cu pereți având schelet din nuiele, cu diametrul de 0,09—0,24 m, peste care s-a aplicat un strat din lut amestecat cu pleavă și mult nisip.

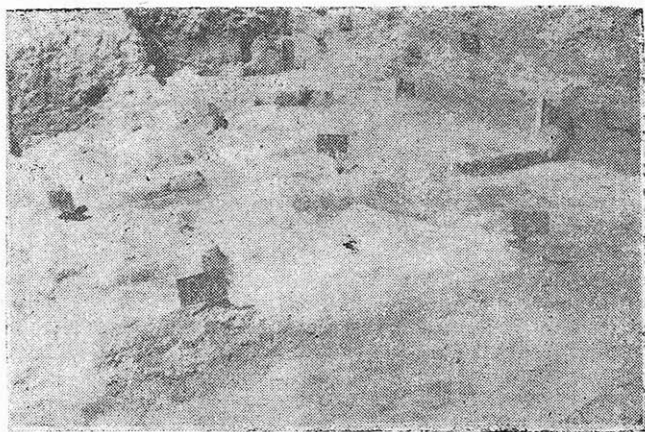
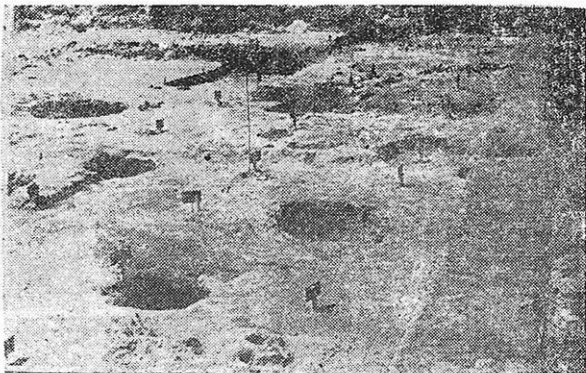
Sub nivelul celor patru locuințe descrise mai sus, era o nivelare uniformă, continuă pe întreaga suprafață de 0,10—0,25 m, a cărei bază se afla la —1,20 m (deci din punct de vedere stratigrafic, această nivelare aparține Cernavodei I b). Nivelarea constă din pământ galben, nisipos, relativ bine bătătorit. Ea era străpunsă de numeroase gropi menajere, dintre care patru — două în carourile A și câte una în carourile C 2—C 3 și J 1—K 1, sunt cu materiale Cernavoda I (destul de puține). Cele patru gropi cernavodene sunt de mici dimensiuni (diametre între 0,70—1,05 m și adâncimi între 0,60—0,70 m). Trei dintre ele pornesc de la —0,50 m — 0,60 m, iar cea de-a patra (aflată în carourile C 2—C 3) de la —0,90 m.

Nivelului inferior Cernavoda I (Cernavoda I a) îi aparțin următoarele locuințe:

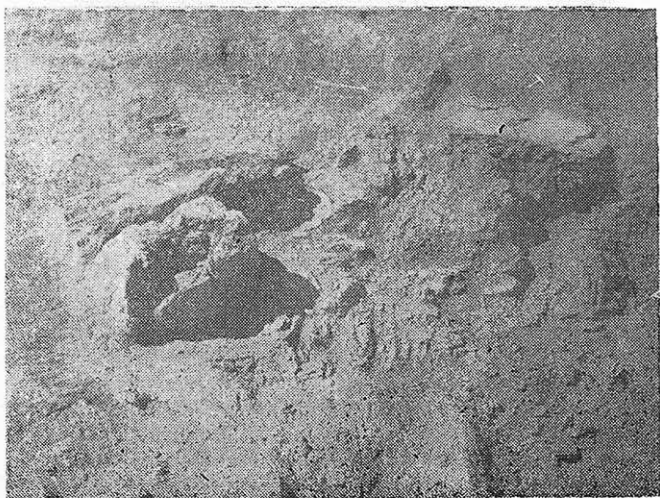
Locuința nr. 5. Deși puternic deranjată de o serie de gropi, are cea mai mare suprafață păstrată dintre locuințele nivelului inferior. Ea se află în carourile G 3 — J 3, G 2 — I 2, I 1. Întrucât pereții conțineau o mare cantitate de nisip, ea se prezenta sub forma unei mari mase de lut nisipos și sfărâmicios, puternic înroșit. Podeaua era făcută din lut gălbui-nisipos, fiind groasă de 0,03—0,05 m. În afară de puțină ceramică, nu s-au descoperit alte elemente de inventar. Partea superioară a dărâmurii se afla la —1,20 m — 1,30 m.

Locuința nr. 6. Foarte afectată de cinci gropi moderne, se mai păstra sub forma unei insule de chirpic, în carourile C 3, 4 și D 2. Chirpicul era reprezentat de bulgări masivi; avea în compoziție pleavă și nisip. Bucățile de chirpic păstrau amprentele nuielelor care formau scheletul lemnos. La demontare, s-au constatat mici reparații reprezentate de lipituri cu chirpic care conținea și destul de multă scoică pisată. Podeaua era fățuită cu un lut galben cu nisip fin în compoziție. În carourile C 2 și B 2, în apropierea resturilor locuinței, s-a remarcat existența unei depuneri groase de 0,01—0,02 m, ce conținea o mare cantitate de solzi de pește, în care s-a găsit și un fragment ceramic pictat, atribuit culturii Cucuteni A 4. Locuința nr. 6 este cea mai timpurie din nivelul Cernavoda I, baza sa situându-se la partea inferioară a nivelului cernavodean, adică la —1,60 m; din păcate, la demontare s-a recoltat doar puțină ceramică.

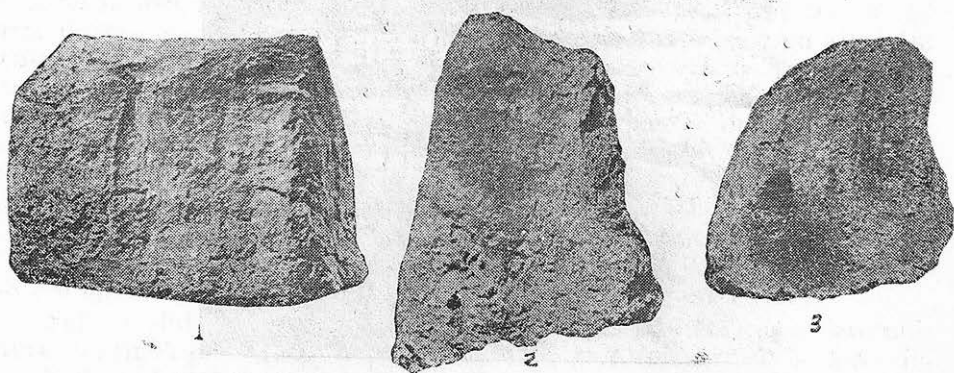
Locuința nr. 7. La rândul său era deranjată de depunerile și distrugerile ulterioare, datorită factorilor naturali și antropici. Resturile ei au apărut în

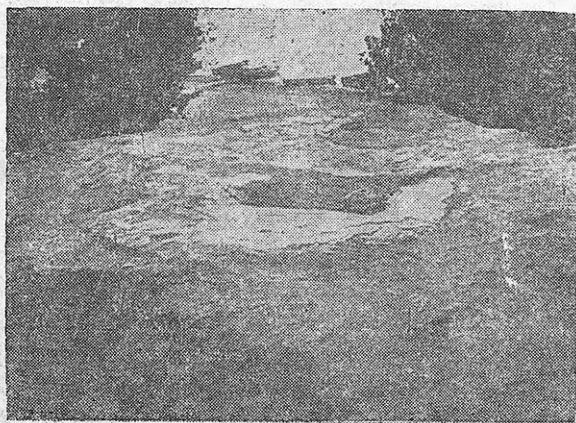
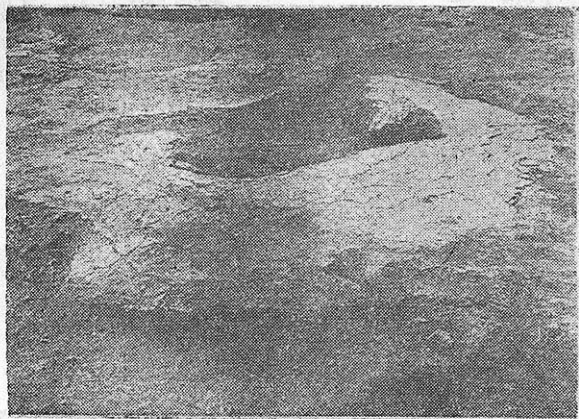
Pl. 4/1,2 — Nivel Cernavoda I a.

Pl. 4/3 — Locuința nr. 4.

Pl. 5/1-3 — Suportii de lut.

Pl. 5/4-5 — Locuința nr. 2.

carourile H 4 — I 4, H 5 — I 5. S-a putut surprinde într-o stare relativ bună podeaua din lut galben, peste care erau prăbușiți pereții din chirpic. Remarcăm prezența amprentelor de nuiete și faptul că în compoziția chirpicului erau prezente nisipul și pleava. La limita păstrată din caroul I 5, au apărut resturile vetrei. Pereții aveau refaceri succesive, groase de 0,010 m — 0,015 m. În carourile H 4 și G 4, în apropierea resturilor locuinței, tot într-o lentilă ce conținea solzi de pește și nisip, s-au descoperit alte câteva fragmente pictate Cucuteni A 4.

Locuința nr. 8. Se prezenta sub forma unei insule de nisip (1,5 m × 1,5 m) în carourile K 2—3. Ținând cont că din punct de vedere constructiv nu diferă cu nimic de locuința nr. 5, identificată în apropiere, este posibil ca locuința nr. 8 să nu fie decât un fragment al locuinței nr. 5.

Partea superioară a dărâmăturilor locuințelor nr. 5—8 apare la aceeași adâncime: —1,20 m.

Diferența stratigrafică dintre locuința nr. 4 și locuințele nr. 5—8, este dublată de o serie de diferențe tipologice ce se observă în ceramica recoltată din aceste complexe.

Așadar, în nivelul Cernavoda I de la Hârșova nu s-au descoperit decât locuințe de suprafață. Subliniem acest fapt deoarece în alte așezări aparținând aceleași culturi s-au descoperit numei bordeie⁵ sau locuințe de suprafață, alături de bordeie⁶. Din două motive — suprafața săpată este relativ mică în raport cu dimensiunile *tell*-ului și în al doilea rând locuințele erau foarte afectate de gropile ulterioare — nu s-au putut face observații în legătură cu vreo dispunere organizată a locuințelor.

Ceramica

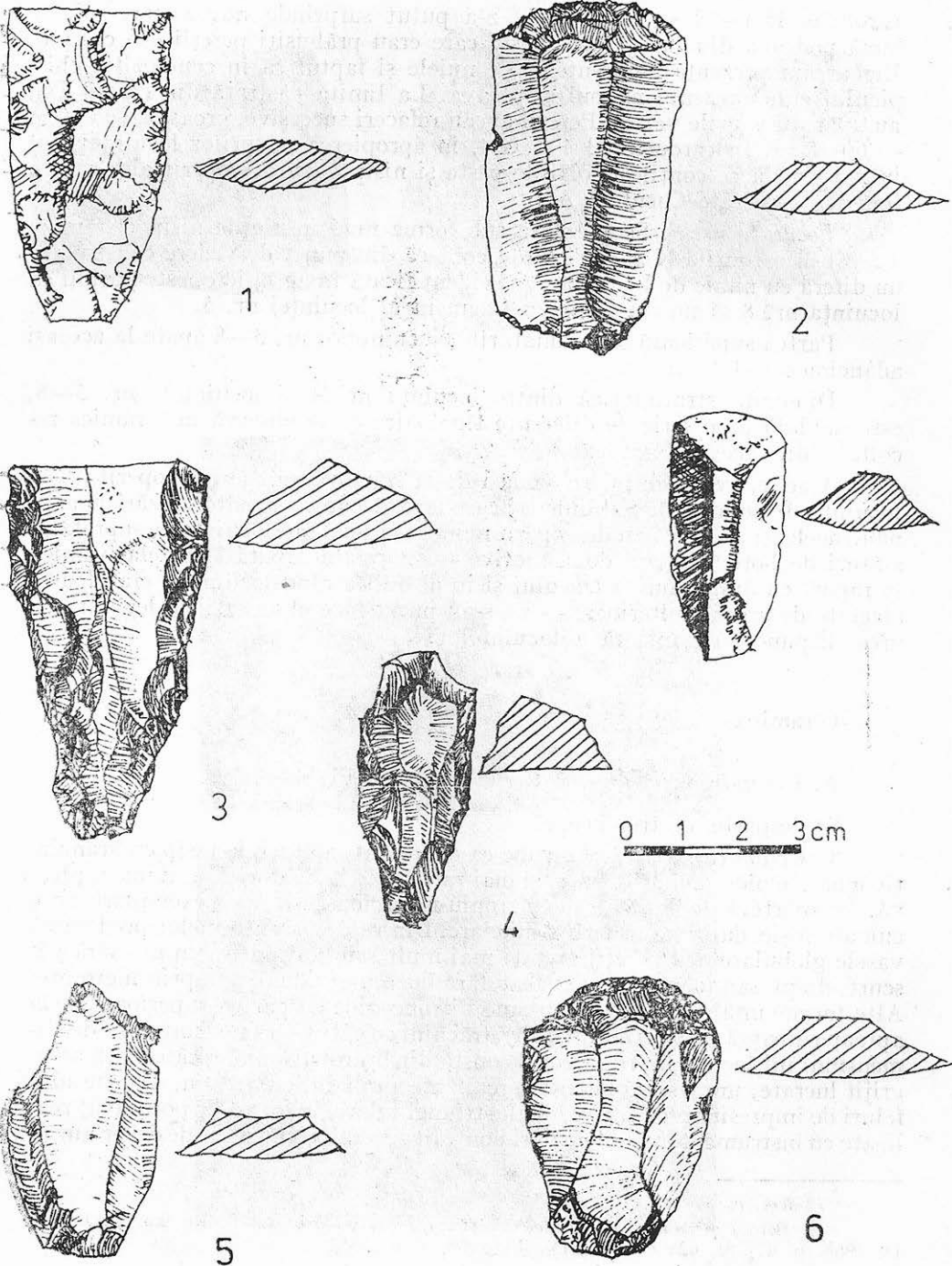
A. Ceramica din nivelul Cernavoda I b (Pl. 11—17).

Se împarte în trei grupe.

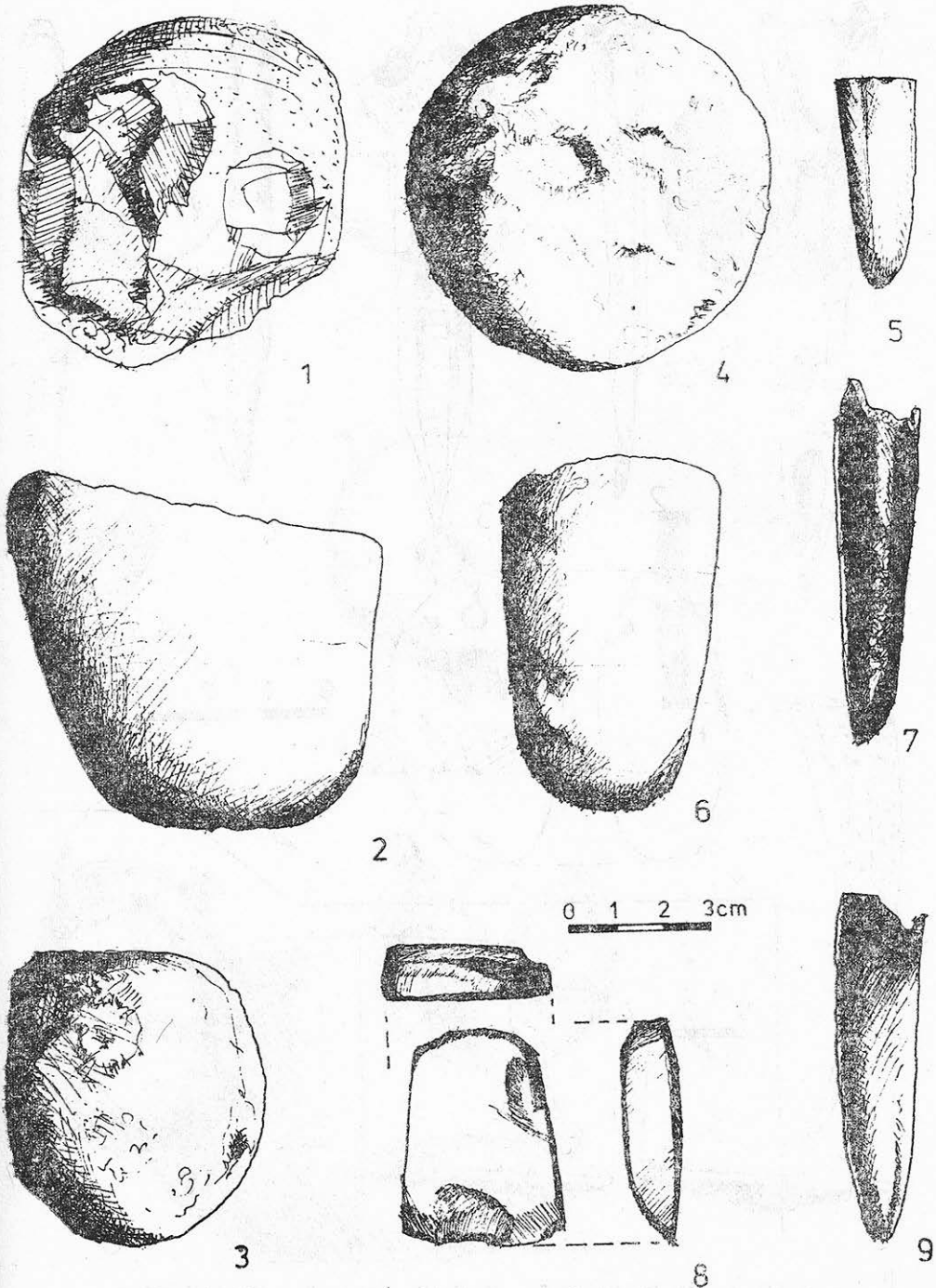
1. *Ceramica grosieră.* Conține ca degresant, alături de nisip cu granulație mare, scoici, cioburi pisate, și mai rar la vasele de dimensiuni mari, pleavă. În spărtură, culoarea este maroniu-negricioasă. Câteva exemplare au o culoare roșie datorată arderii secundare. Din repertoriul formelor predomină vasele globulare, cu pereții arcuiți mai mult sau mai puțin, cu sau fără gât scurt, drept sau foarte puțin evazat, fără buză individualizată prin îngroșare. Alte forme întâlnite sunt: castroane bitronconice cu partea superioară de la aproape dreaptă la puternic arcuită, străchini cu gâtul evazat. Sunt vase de dimensiuni mijlocii și mari. Decorul constă din brăuri alveolare, câteodată ne-ngrijit lucrate, impresiuni circulare realizate probabil cu trestia, diferite alte feluri de impresiuni (circulare, ovale, triunghiulare, în formă de potcoavă) realizate cu instrumente având un vârf bont. În general, elementele de decor amin-

⁵ *Ibidem*, p. 37.

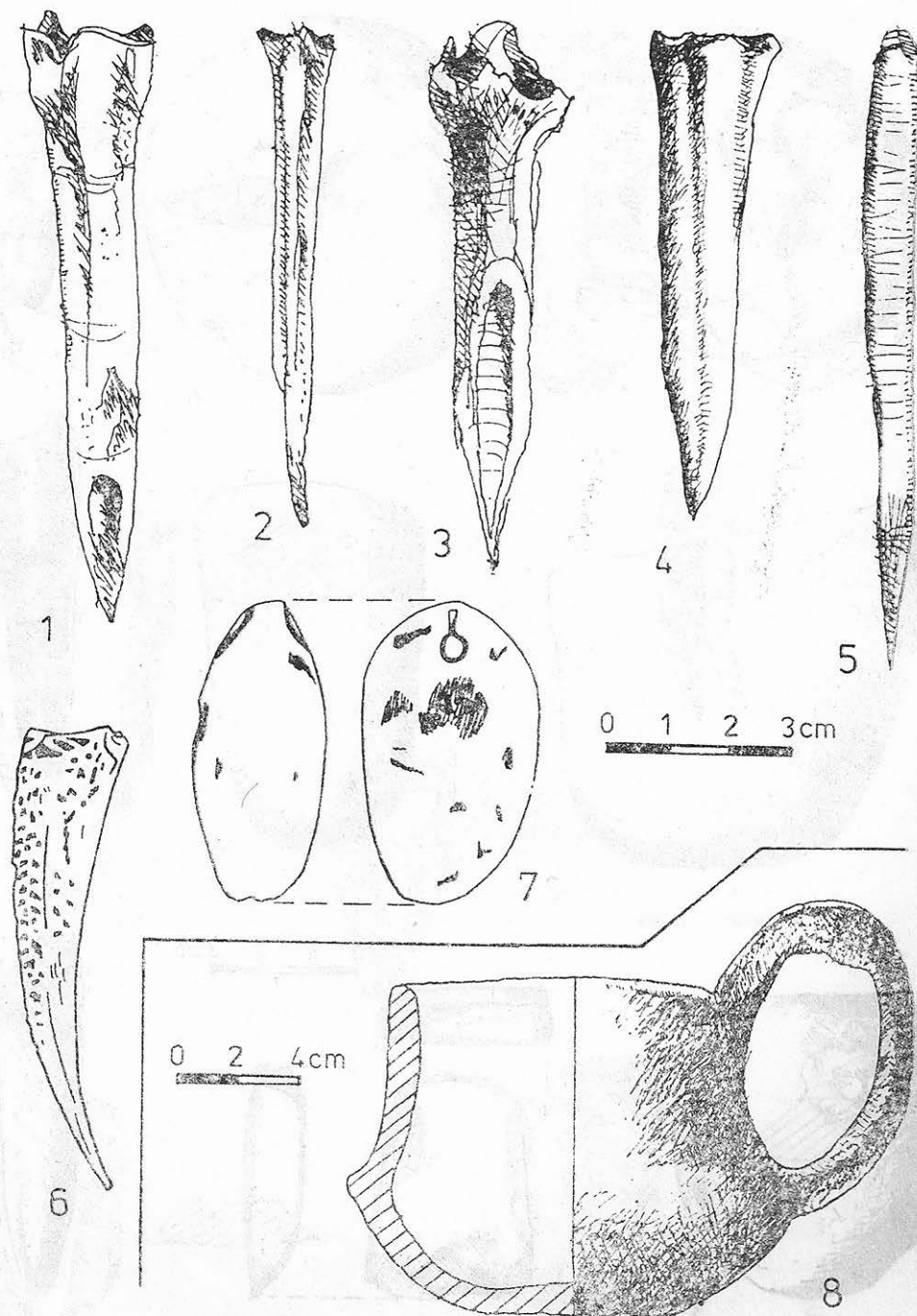
⁶ D. Berciu și colab., *Materiale*, 7, 1961, p. 51; S. Morintz, P. Roman, *Dacia*, NS, 12, 1968, p. 47, 52, 62; idem, *SCIV*, 19, 1968, 4, p. 555.

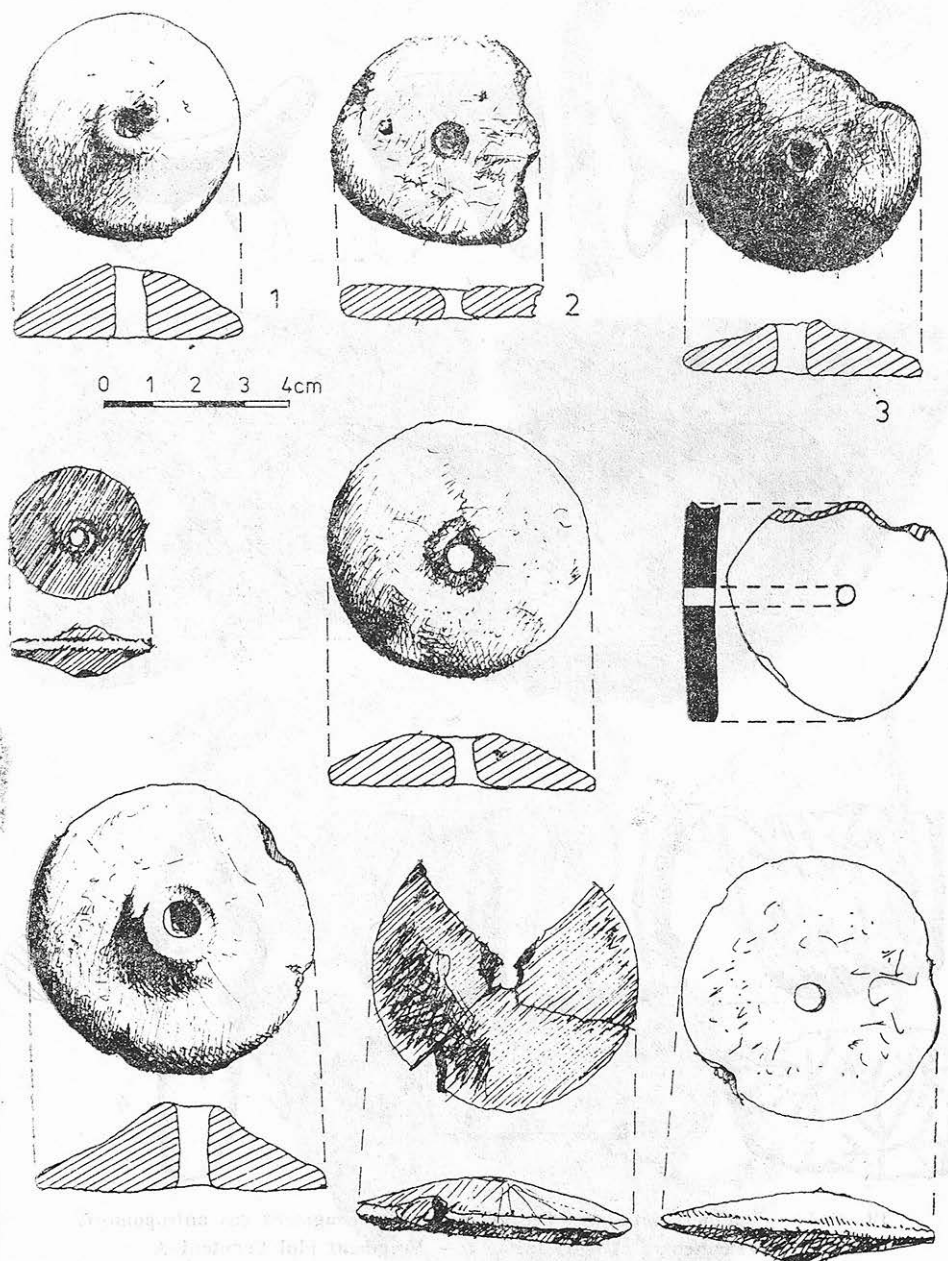
Pl. 6 — Unelte din silex.

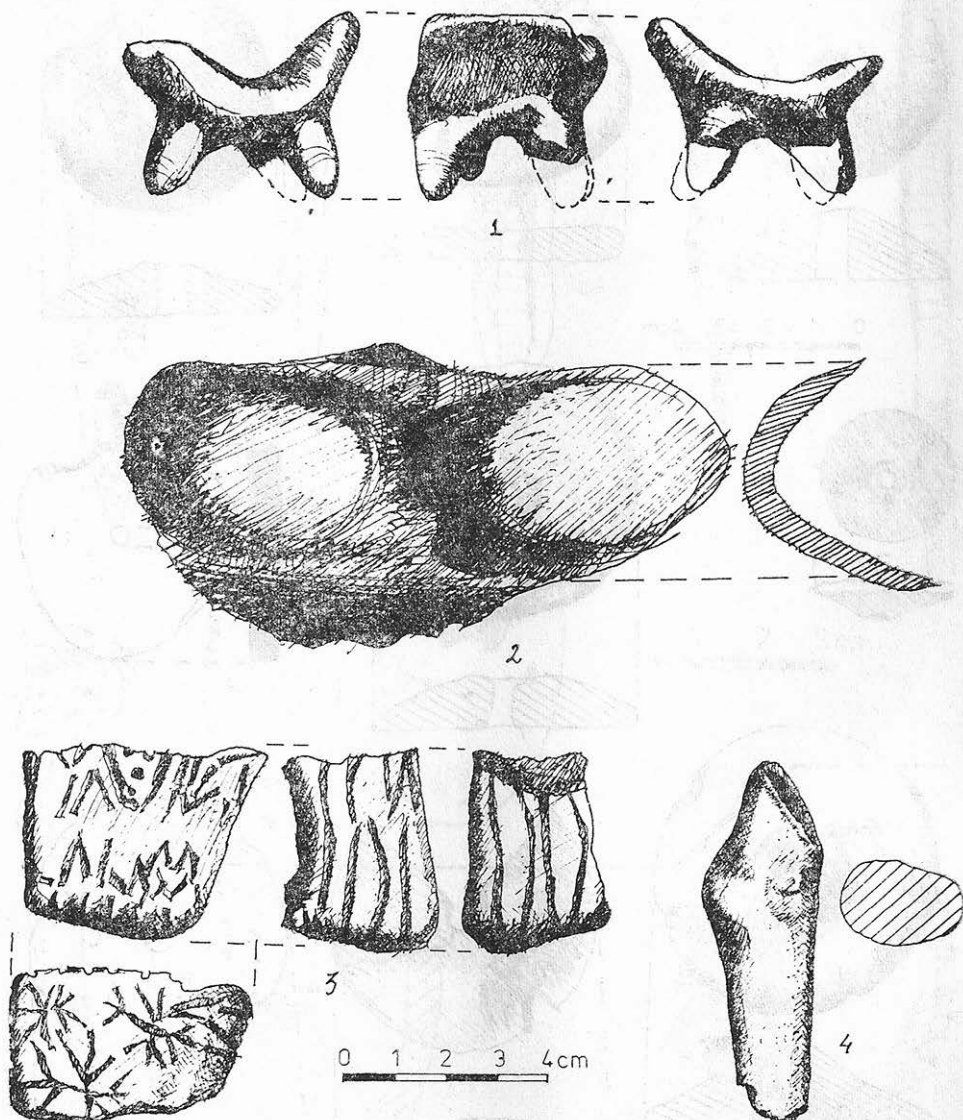
Pl. 7 -- Unelte din piatră și os.

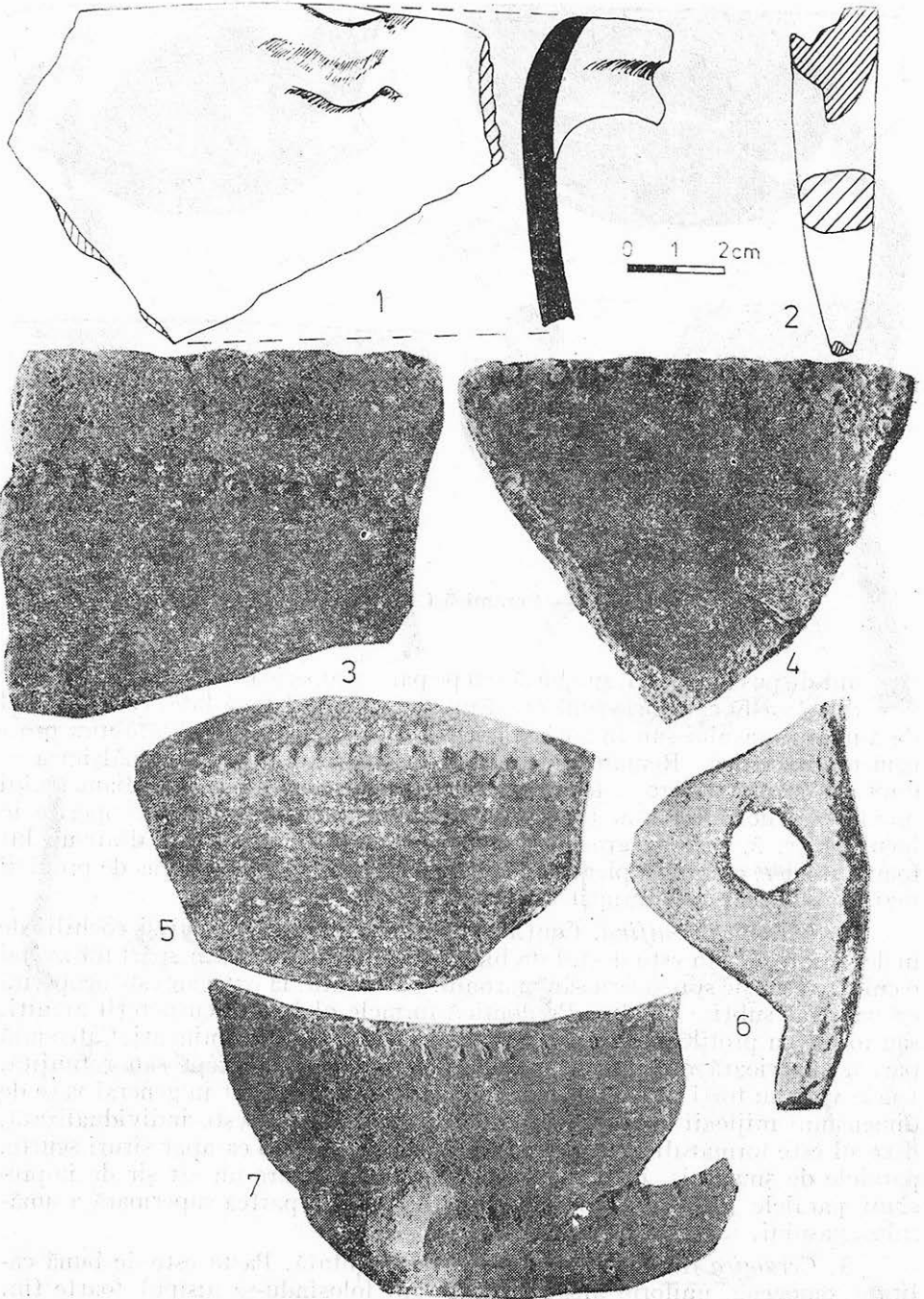
Pl. 8/1-6— Unelte din os. 7 — Pandativ din os. 8 — Vas hallstattian..

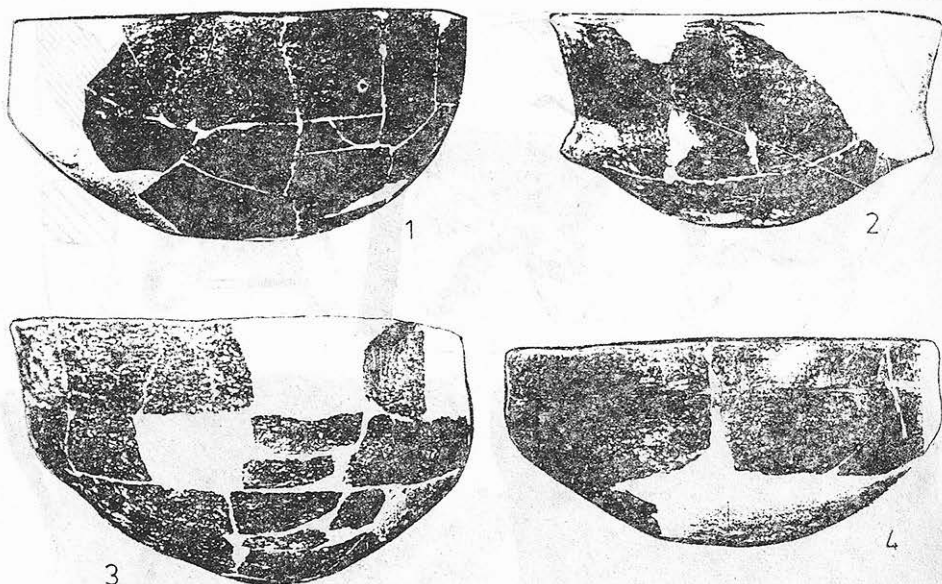
Pl. 9 — Fusaiole din lut.

Pl. 10/1 — Scaunel miniatural Cernavodă I. 2 — Fragment vas antropomorf.
 3 — Fragment idol Gumelnița. 4 — Fragment idol Cucuteni A

Pl. 11 — Ceramică Cernavodă I b.

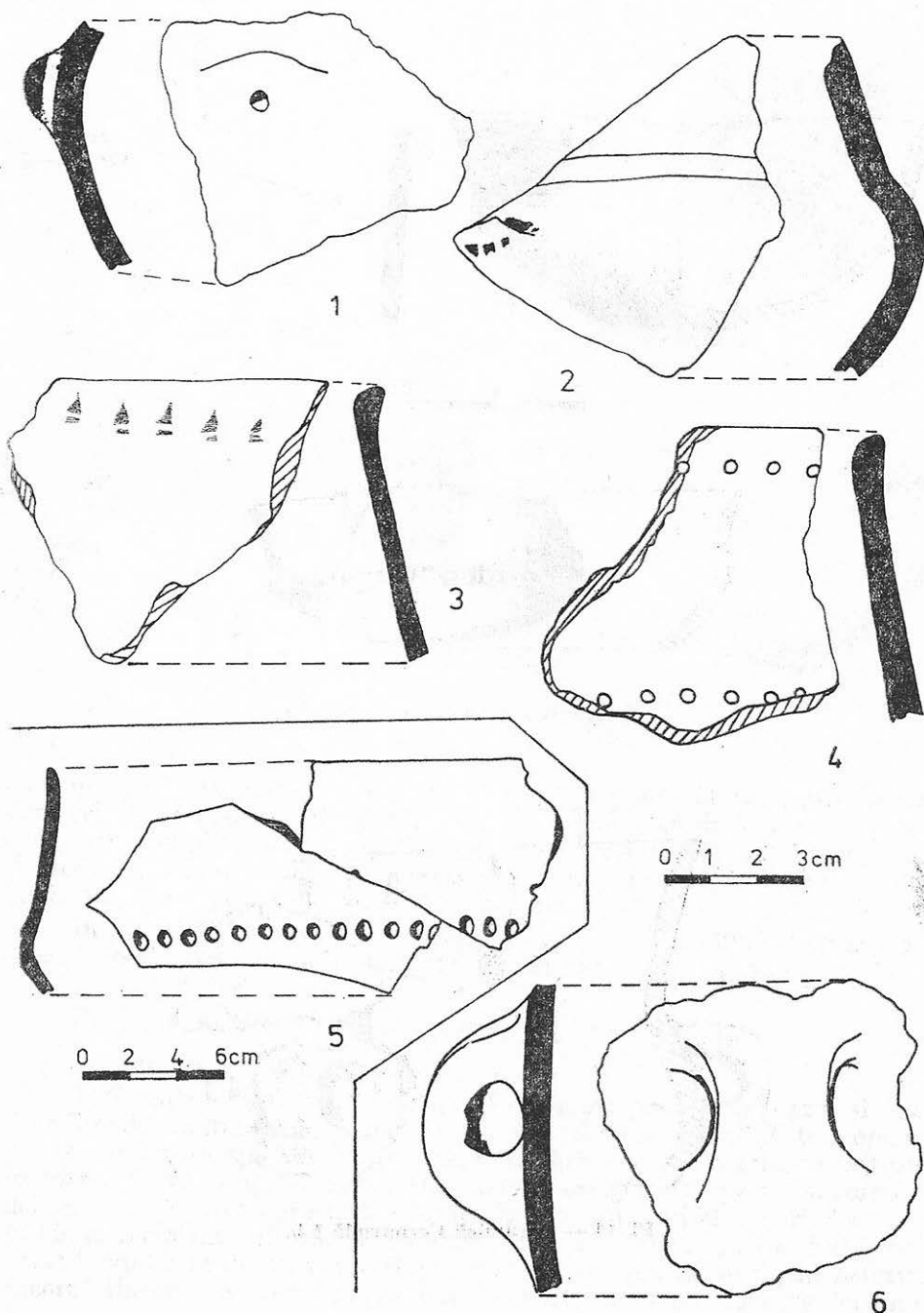

Pl. 12 — Ceramică Cernavodă I b.

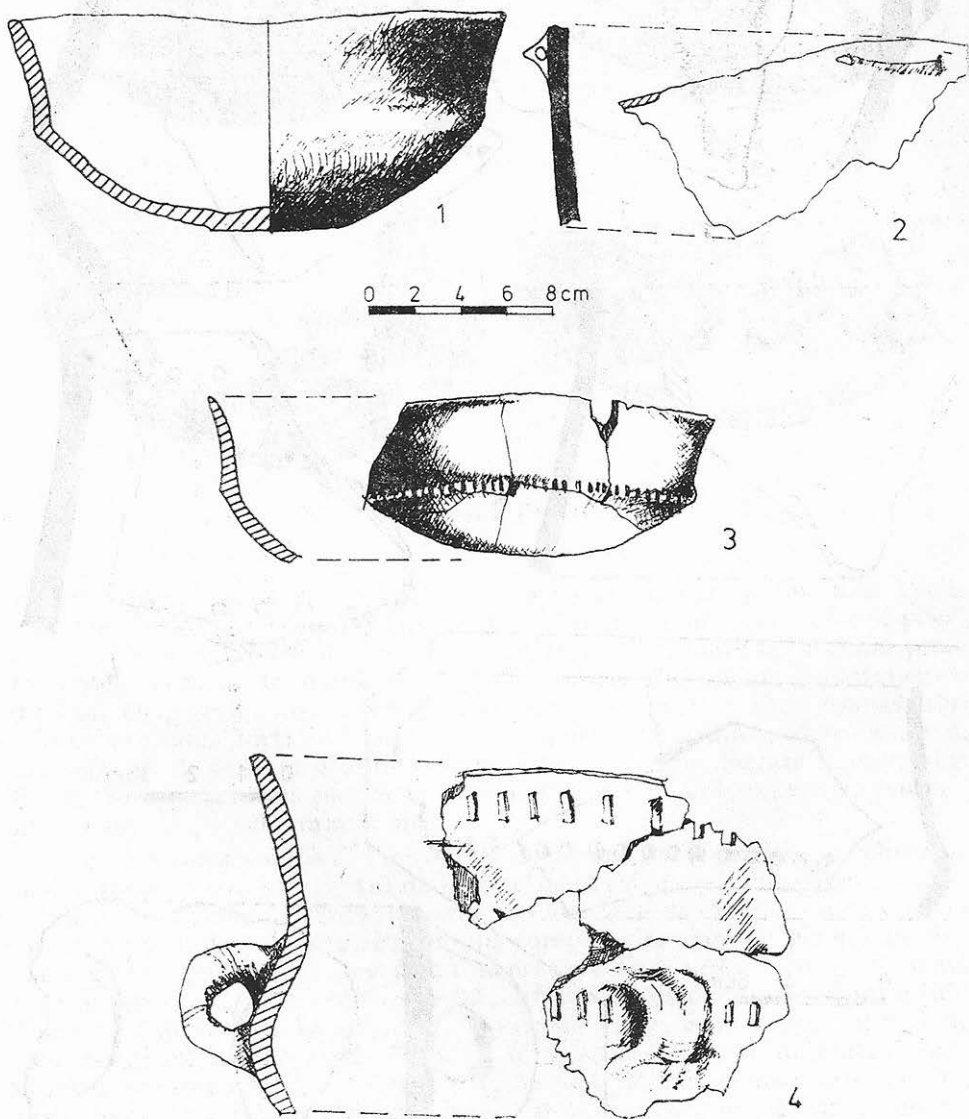
tite sunt dispuse în șiruri, sub buză sau pe partea superioară a umărului. Unele vase din această categorie sunt prevăzute cu torți în bandă lată, care se prind de numărul vasului sau în zona diametrului maxim; mai rar întâlnim proeminențele conice. Remarcăm un vas de mari dimensiuni (înălțimea = 0,68 m) cu pereții groși, foarte arcuiți, cu gât scurt; pe linia diametrului maxim are două torți în bandă lată. Fragmentele ceramice descoperite în locuința nr. 3, care au grosimea de 0,03 m — 0,04 m, lucrate dintr-un lut foarte grosier, cu multă pleavă în compoziție, provin de la un vas de provizii mai mare decât cel amintit mai sus.

2. *Ceramica semifină.* Conține ca degresant nisip, scoici și cochilii de melci pisate. Pasta este destul de bine frământată și arsă, în spărtură având o culoare cenușie spre negru sau maroniu. Câteodată, la exterior este acoperită cu un strat subțire de slip. Predomină formele globulare cu pereții arcuiți, sau forme cu profile mai ascuțite cu umeri mai puțin proeminenți. Câteodată partea superioară este puțin evazată, iar buza tăiată drept sau rotunjită. Unele vase au torți în bandă lată; fundul este drept. Sunt în general vase de dimensiuni mijlocii și mari. Pe buză, atunci când ea este individualizată, decorul este format din adâncituri fine; câteodată, sub ea apar șiruri scurte, paralele de șnur fals, înfășurat. Uneori, pe corp apare un alt șir de impresiuni paralele (tot șnur fals înfășurat), plasat la partea superioară a umărului vasului.

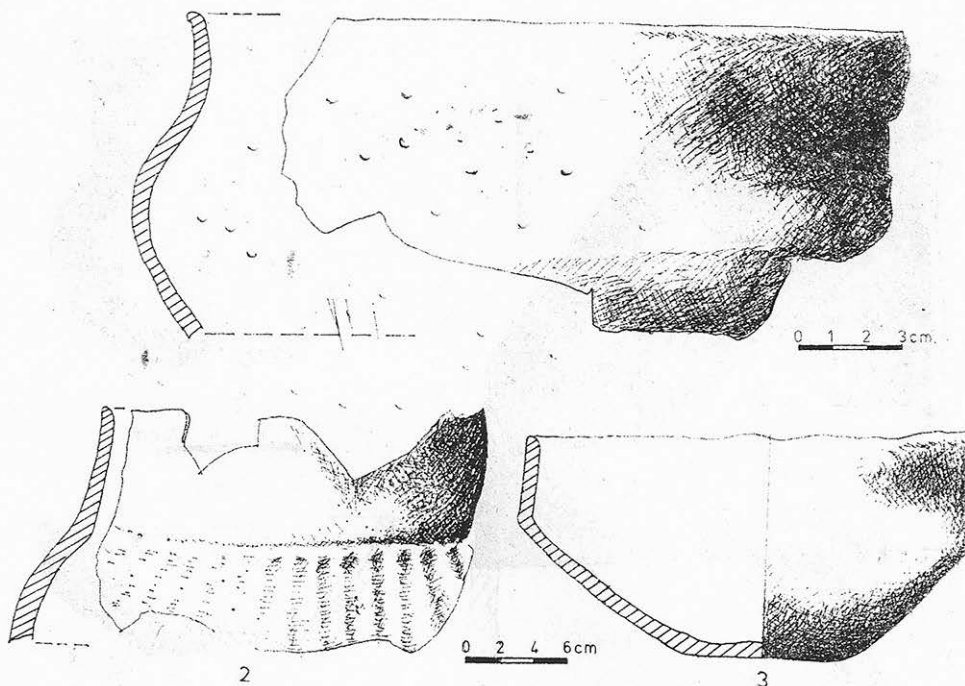
3. *Ceramica fină.* Este mai puțin reprezentată. Pasta este de bună calitate, omogenă, uniform arsă, ca degresant folosindu-se nisipul foarte fin. Vasele sunt de dimensiuni mici și medii. Adesea atât la interior, cât și la

Pl. 13 — Ceramică Cernavodă I b.

Pl. 14 — Ceramică Cernavodă I b.

Pl. 15 — Ceramică Cernavodă I b.

exterior, sunt acoperite cu un slip lustruit de culoare brun-cenușie. În cadrul ceramicii fine predomină formele bitronconice, cu umăr mai mult sau mai puțin rotunjit, buza dreaptă și gâtul relativ scurt, câteodată ușor evazat și arcuit în interior. Mai rare sunt vasele globulare cu gâtul înalt și torți mici, tubulare, prinse de buza ușor evazată.

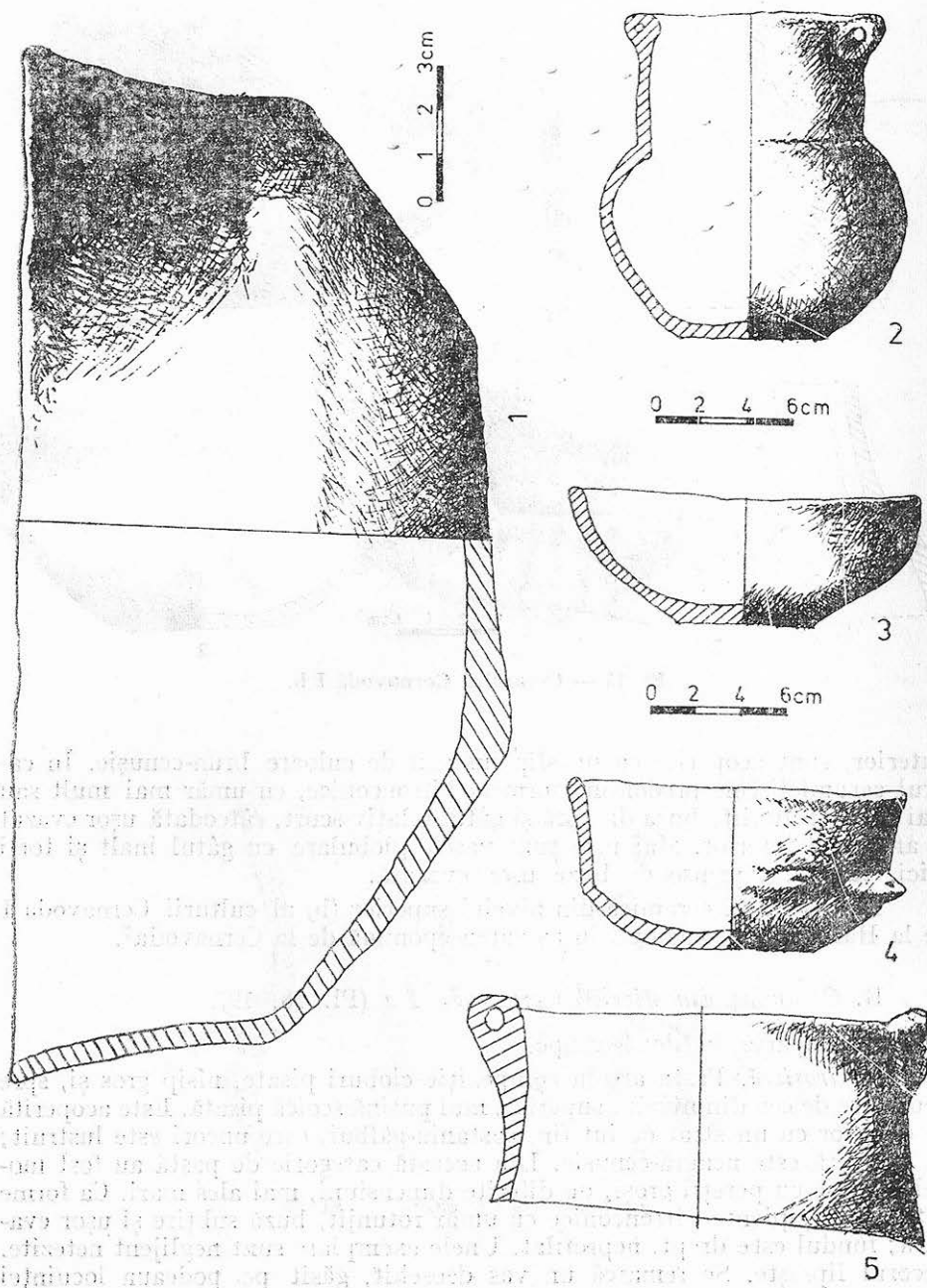
În principiu, ceramica din nivelul superior (b) al culturii Cernavodă I de la Hârșova, are analogii în așezarea eponimă de la Cernavodă⁷.

B. Ceramica din nivelul Cernavodă I a (Pl. 18, 19).

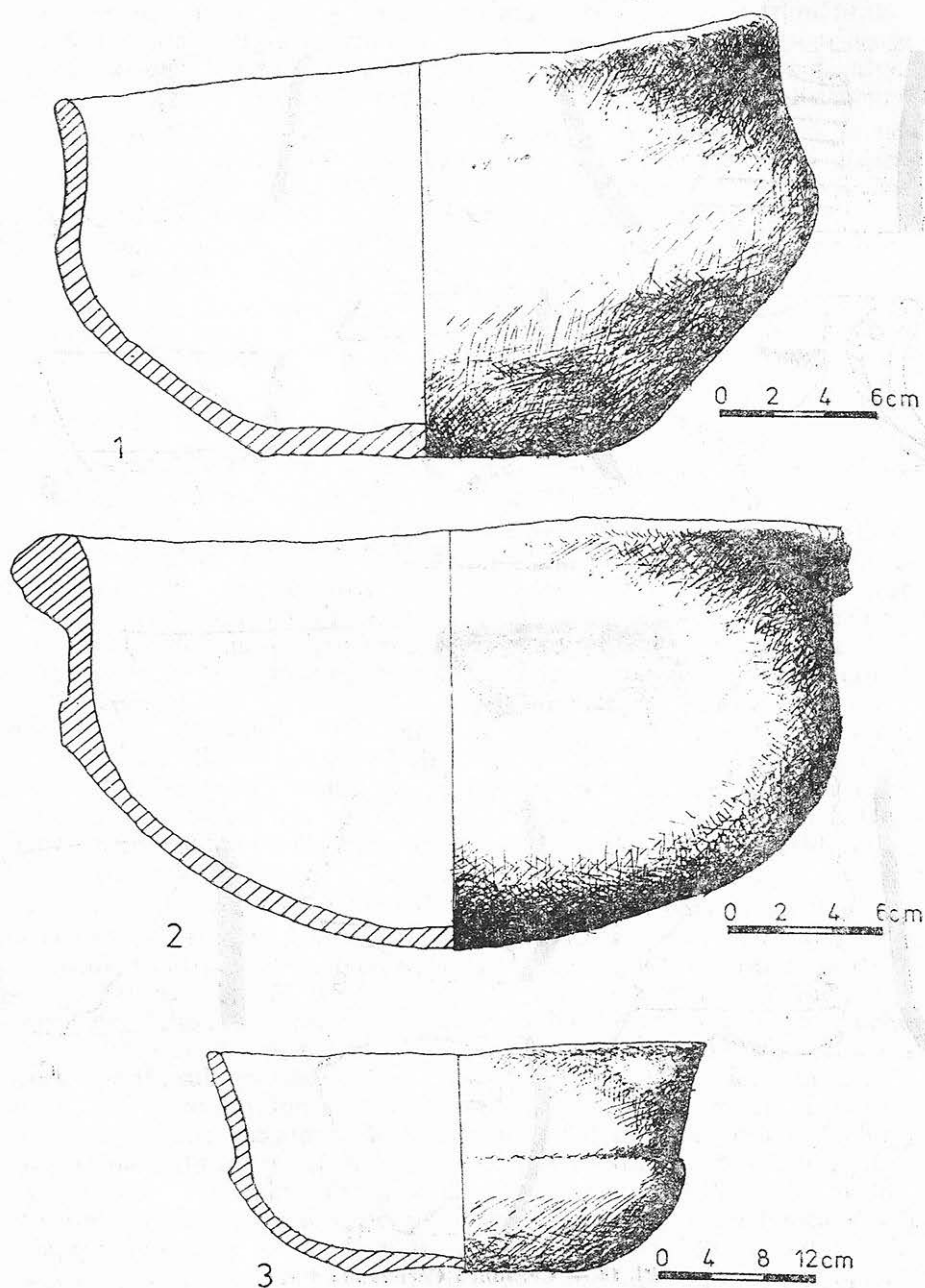
Se împarte în două grupe.

1. *Grosieră*. Pasta are în compoziție cioburi pisate, nisip gros și, spre deosebire de cea din nivelul superior, mai puțină scoică pisată. Este acoperită la exterior cu un strat de lut fin, castaniu-gălbui, care uneori este lustruit; în spărtură este neagră-cenușie. Din această categorie de pastă au fost modelate vase cu pereții groși, de diferite dimensiuni, mai ales mari. Ca forme întâlnim recipiente bitronconice cu umăr rotunjit, buză subțire și ușor evazată; fundul este drept, neprofilat. Unele exemplare sunt neglijent netezite. decorul lipsește. Se remarcă un vas deosebit, găsit pe podeaua locuinței

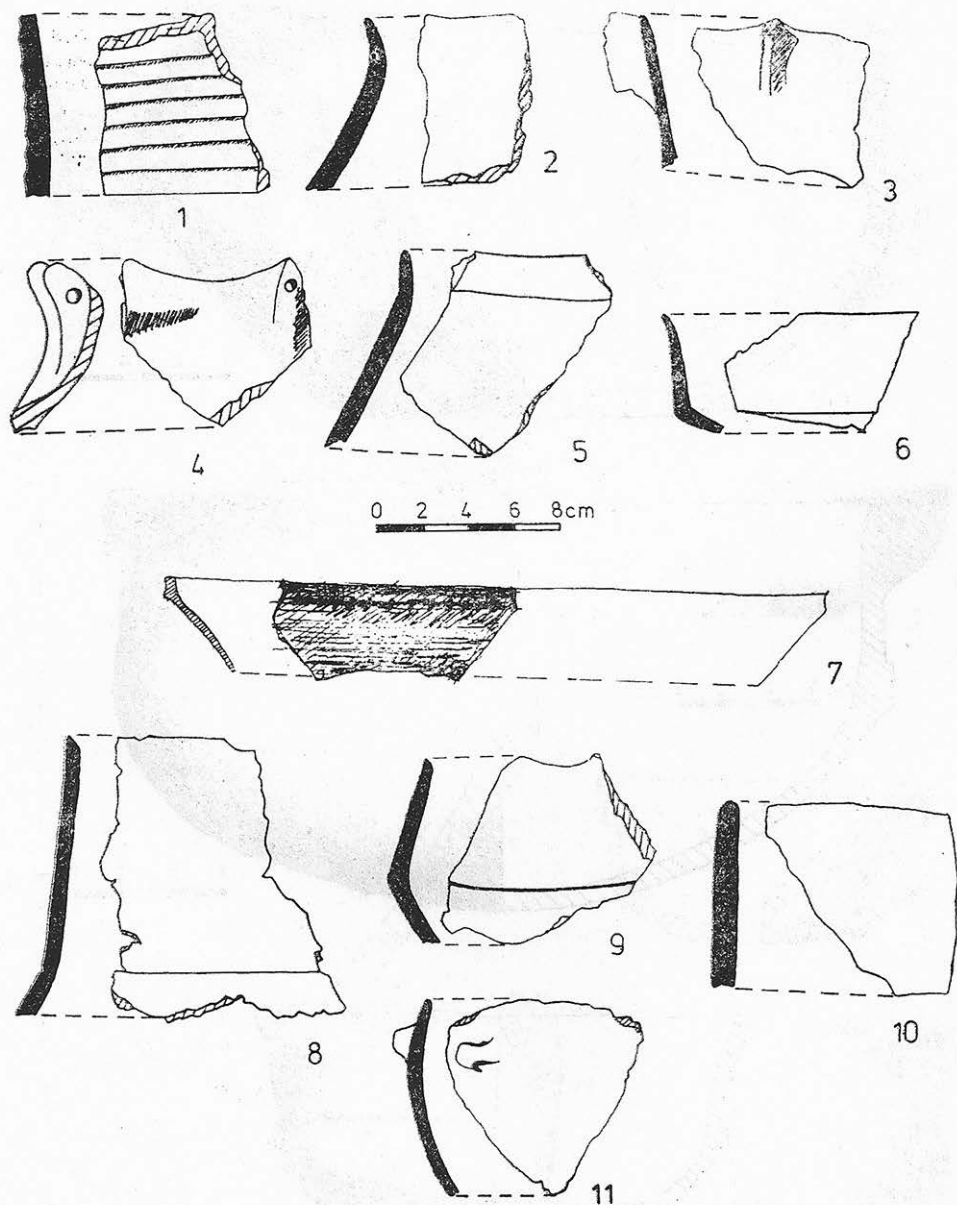
⁷ Idem, Dacia, NS, 12, 1968.

Pl. 16 — Ceramică Cernavodă I b.

Pl. 17 — Ceramică Cernavodă I b.

Pl. 18 — Ceramică Cernavodă I a.

nr. 5. Este confecționat dintr-o pastă grosieră, destul de bine frământată; forma este globulară, buza evazată, iar pe corp prezintă patru proeminențe conice, cu vârfurile rotunjite. Corpul este acoperit de cinci șiruri de alveolări. Se remarcă tradiția gumelnițeană, observabilă de altfel și în alte cazuri.

2. *Ceramica fină*. Pasta este omogenă, bine frământată și arsă la negru-cenușiu sau castaniu deschis. În compoziție are nisip mai fin și puțină scoică pisată. De regulă, este lustruită atât la interior cât și la exterior. Formele predominante sunt: castroanele bitronconice cu profilul lustruit și partea superioară mai mare și străchini destul de înalte și largi, cu buza dreaptă și subțiată, uneori puțin evazată. Torțile mici, cu secțiune rectangulară, apar rar. Într-un singur caz, fundul vasului era profilat. Spre deosebire de ceramica fină din nivelul superior (b), impresiunile de șnur fals, creștăturile și torțițele tubulare, lipsesc cu desăvârșire.

Alte obiecte

În afară de mobilierul din lut prezentat deja cu ocazia descrierii fiecărei locuințe, s-au mai descoperit următoarele categorii de obiecte.

A. *Unelte din silex* (Pl. 6). Materialul de care dispunem este relativ sărac. Caracteristicile sale generale concordă cu observațiile lui Al. Păunescu⁸, astfel încât nu mai insistăm asupra lor, cu atât mai mult cu cât numărul lor redus — nouă (în afară de așchii) — nu ne permite concluzii privitoare la predominarea sau evoluția vreunui tip de unelte. Este deci curios repertoriul sărac precum și numărul mic de unelte din silex. Drept observație generală, putem spune doar că predomină uneltele amenajate pe lame grosolane. Retușele sunt în general plate sau oblice și destul de mari. Față de industria din silex gumelnițeană (și în general neo-eneolitică), se constată o decădere apreciabilă, atât în privința tehnicii de lucru (a retușelor), cât și a repertoriului uneltelor. Mai mult, s-a constatat chiar reutilizarea unor unelte gumelnițene, cum ar fi vârful de lance cu capătul spart, descoperit pe podeaua locuinței nr. 4.

B. *Unelte din piatră șlefuită* (Pl. 4/7-9). Se știa deja că uneltele din piatră șlefuită, sunt slab reprezentate în aria culturii Cernavoda I (fapt valabil și pentru culturile Cernavoda III și Cernavoda II), descoperirile de la Hârșova întărind această observație. În nivelele Cernavoda I de aici, s-au descoperit două dălțițe — prima din calcar gălbui destul de dur, cu muchii drepte, tăișul și ceafa puțin arcuite, cu intense urme de folosire; cea de-a doua, descoperită sub podeaua locuinței nr. 1a, a fost confecționată dintr-un granit negricios, are o formă aproximativ rectangulară, cu laturile ușor arcuite — și un topor mai mare decât cele două dălțițe (lungimea = 0,08 m) lucrat grosolan, dintr-un calcar dur; are fețele arcuite și tăișul neregulat.

C. *Uneltele din piatră*: Frecătoarele și percutoarele (Pl. 7/1-3) au fost lucrate dintr-un calcar cu o structură foarte compactă, puțin lucioasă. Au forme aproximativ sferice și diametre cuprinse între 0,056 m — 0,078 m. La descrierea locuinței nr. 2 am amintit deja râșnițe din calcar sparte în trei.

⁸ Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită pe teritoriul României*, București, 1961, p. 57—58.

D. *Uneltele din os și corn* (Pl. 8/1-7). Impungătoarele din oase, sunt mai primitiv sau mai îngrijit lucrate. Vârfurile lor au fost obținute fie printr-o așchiere fină, de jur-împrejur (la cele mai mici și mai îngrijit lucrate), fie printr-o așchiere laterală amplă. Unele au fost îndelung folosite. Sunt în general de dimensiuni mijlocii și mari (lungimea = 0,08 m — 0,12 m). Majoritatea au fost lucrate din oase de păsări. În locuințele nr. 1 și nr. 2 s-a descoperit și câte o unealtă din corn. Prima are partea activă rotunjită și a fost intens folosită, cea de-a doua este o dălțiță cu partea activă intact păstrată. În locuința nr. 4, a fost găsit și un plantator din corn de capră. Așadar și în cazul uneltelor din os și corn, asistăm la un inventar sărac atât din punct de vedere tipologic, cât și numeric, fapt ce atestă un nivel scăzut de dezvoltare economică.

E. *Fusaiiolele* (Pl. 9). În comparație cu celelalte categorii de obiecte, acestea sunt mai numeroase. Ele au fost modelate dintr-un lut de bună calitate și formează trei tipuri: discoidale, cu o față dreaptă și cealaltă confexă, cu ambele fețe drepte. Au dimensiuni cuprinse între: —0,030—0,070 m. Mai deosebită este o fusaiolă bitronconică, descoperită în nivelul Cernavoda I a.

F. *Greutate*. Este o greutate pentru războiul de țesut, confecționată dintr-un lut bun, compact, uniform ars. Are o formă ovoidală, cu orificiul rotund, puternic șlefuit în interior și în jurul său, ceea ce denotă o îndelungată folosire. A fost descoperită în nivelul Cernavoda I a.

H. *Plastica* (Pl. 10). La rândul său, este slab reprezentată. Nu s-a descoperit nici o figurină. În schimb în nivelul Cernavoda I b, a apărut un scăunel miniatural (Pl. 10/1) cu patru picioare și tăblia arcuită; a fost modelat dintr-o pastă negricioasă, fină, cu nisip în compoziție, bine frământată și uniform arsă. În caroul K 2, la —1,40—1,60 m, deci în nivelul Cernavoda I a, s-a descoperit un foarte interesant fragment de la un vas antropomorf de mari dimensiuni (Pl. 10/2). Fragmentul este o parte din zona mijlocie a vasului, care reprezenta bustul; sânii sunt bine redați. Pasta-tipică pentru cultura Cernavoda I este de bună calitate, neagră, uniform arsă, acoperită cu un slip lustruit. Descoperirea este interesantă și prin faptul că demonstrează o continuitate (nu putem ști cât de pronunțată) a concepțiilor religioase mai vechi privind fecunditatea și fertilitatea. Partea inferioară a idolului din lut (Pl. 10/3) găsită lângă locuința nr. 2, prin pastă și maniera generală de execuție, trădează apartenența sa la cultura Gumelnița. În același context al plasticii, amintim și fragmentul de idol Cucuteni A, descoperit împreună cu fragmentele ceramice Cucuteni A 4, în nivelul Cernavoda I a, la —1,40 m — 1,60 m. (Pl. 10/4).

Concluzii

În sfera discuțiilor generale privitoare la cultura Cernavoda I și în contextul descoperirilor prezentate mai sus, un interes aparte îl prezintă fragmentele ceramice pictate descoperite în nivelul inferior Cernavoda I (Ia), în apropierea locuințelor nr. 5 și nr. 7. La aceste fragmente ceramice se adaugă un altul, tot cucutenian, de tip C, ars la roșu, în compoziție având

scoici, pisate iar la exterior o decorație cu impresiuni triunghiulare. Caracteristicile tehnice și îndeosebi decorul pictat al fragmentelor ceramice cucuteniene, ne permit să le încadrăm în faza Cucuteni A 4.

Subliniem încă o dată condițiile stratigrafice indubitabile în care s-a făcut descoperirea. Identificarea unui nivel de locuire care să aparțină fazei I a culturii Cernavoda I în *tell*-ul de la Hârșova, confirmă opiniile după care penetrația acestei culturi în aria gumelnițeană, a reprezentat un fenomen aproximativ sincron cu penetrarea ceramicii de tip C, în aria culturii Cucuteni⁹. Mai mult chiar, dacă avem în vedere că dedesubtul nivelului de locuire Cernavoda I a, a fost observată o depunere (strat) de circa 0,40 m în care era atât ceramică gumelnițeană A 2 (majoritară), cât și ceramică Cernavoda I a, putem presupune chiar că începutul penetrației Cernavodei I, ar fi putut să se petreacă chiar mai timpuriu, adică la un orizont cronologic corespunzător culturii Cucuteni A 3 final. Evident, este doar o ipoteză de lucru, care însă nu contrazice observațiile¹⁰ în legătură cu pătrunderea sceptorilor din piatră pe un spațiu apreciabil.

Este interesant de semnalat și faptul că materialul ceramic aparținând culturii Cernavoda I din stratul aflat dedesubtul celor mai timpurii locuințe Cernavoda I (identificate până în prezent) conține numeroase influențe gumelnițene. În contextul legăturilor care au existat între culturile Cucuteni și Gumelnița, ca și între acestea și Cernavoda I, putem nota că în momentul de față există un număr relativ suficient de date, care ne permit să facem aprecieri asupra sincronismelor generale de la Dunărea de Jos.

Descoperirile de la Brăilița¹¹ (niv. IIa), Lișcoteanca¹², „Movila Olarului“, „Movila lui Moș Filon“, „Movila din Baltă“ Carcaliu¹³ etc., asigură paralelismul între Gumelnița A2 și Cucuteni A3. Pe de altă parte, studiind descoperirile de la Gumelnița și Căscioarele¹⁴, s-a dovedit că în faza Gumelnița B1, au existat strânse contacte cu Cucuteni A3. Importurile din nivelul IIB de la Brăilița¹⁵, atribuite Cucuteniului A4, vin pe de altă parte să certifice sincronismele dintre Gumelnița B și Cucuteni A4.¹⁶

În aria culturii Cernavoda I, primele semnalări ale unor importuri cucuteniene (deși nu foarte sigure) sunt cele de la Oltenița-Regie¹⁷. Această așezare a fost încadrată pe baza unor juste analize într-o fază târzie a culturii Cernavoda I. Cercetările de la Râmnicelu¹⁸, au permis identificarea unor fragmente ceramice pictate, datate în faza B a culturii Cucuteni; ele se aflau însă într-un nivel Cernavoda I târziu. Astfel de importuri au fost găsite și la

⁹ P. Roman, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 215—220; idem, SCIVA, 32, 1981, 1, p. 21—42 (cu bibliografia aferentă); idem, SCIVA, 32, 1981, 2, p. 242—248; Ann Dodd Opreșcu SCIVA, 31, 1980, 4, p. 247—257; idem, SCIVA, 32, 1981, p. 511—528.

¹⁰ O discuție mai recentă, cu bibliografie la M. Brudiu, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 101—102.

¹¹ N. Harțuche, Materiale, 5, 1959, p. 224—226.

¹² Idem, Istros, 5, 1987, p. 7 și urm.; idem, Studii și comunicări, 3, Focșani, 1980, p. 15.

¹³ El. Lăzurcă, Pence, 0, 1984, p. 23—29.

¹⁴ Vl. Dumitrescu, Dacia, NS, 8, 1964, p. 23—29.

¹⁵ E. Comșa, *La civilisation de Cucuteni en Roumanie*, Iași, 1987, p. 83—84.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ S. Morintz, P. Rôman, Dacia, NS, 12, 1968, p. 47 și urm.

¹⁸ N. Harțuche, *op. cit.*, p. 33 și urm.

Pietroasele (jud. Buzău)¹⁹. Luând în considerație toate aceste descoperiri, se pare că la Hârșova ne aflăm în fața unui prim moment de penetrație a culturii Cernavoda I pe linia Dunării, spre sud, fenomen care s-a produs la nivelul fazei A4 a culturii Cucuteni (dacă nu chiar puțin mai timpuriu). Stratigrafia nivelului Cernavoda I de la Hârșova, ne sugerează existența a două faze distincte ale culturii Cernavoda I. Această idee este întărită și de faptul că Cernavoda I, pare să existe până la nivelul Cucuteni A-B1.

Sincronismele culturii Cernavoda I reprezintă însă o chestiune cu mult mai complexă decât raportul cronologic dintre aceasta și cultura Cucuteni. Problema a fost amplu abordată de numeroși cercetători, între care există și unele opinii diferite, cele ale lui P. Roman, S. Morintz și Ann Dodd Oprețescu, părăndu-ni-se cele mai pertinente.

Din capul locului apreciem drept justă observația Annei Dodd Oprețescu, după care apariția ceramicii de tip C în arealul culturii Cucuteni și a comunităților Cernavoda I de la Dunărea de Jos, reprezintă fenomene simultane²⁰ (dovadă și fragmentul ceramic de tip C, din nivelul inferior de la Hârșova). Ele se deosebesc însă prin consecințe — primul nu oprește evoluția (existența) culturii Cucuteni, în timp ce al doilea va duce rapid la dispersarea de pe linia Dunării a comunităților Gumelnița-Karanovo VI. Așadar, complexul fenomen al indoeuropenizării este reprezentat la debuturile sale, numai de comunitățile Cernavoda I, pătrunse inițial în regiunea vest-pontică. Cât privește elementele Srednîi Stog²¹, înaintarea lor spre vest, este ilustrată la ora actuală prin descoperiri din Moldova (Mitoc, Târgu Berești) și îndeosebi prin vestigii funerare — mormântul de la Casimcea²² și necropola de la Decea Mureșului²³. Pe de altă parte, ceramica Cucuteni C dintr-o etapă timpurie, nu reprezintă dovada invaziei unor popoare „kurganice“, ci „se reduce doar la penetrații lente ale unor grupuri mici de imigranți nomazi“²⁴, aflați la periferia nordică și estică a complexului Cucuteni-Tripolie. Sub presiunea acestor populații (aceleași care au determinat migrarea spre sud-est a Cernavodei I), corespunzător sfârșitului fazei Cucuteni A (mai exact Cucuteni A3), ele se vor deplasa către Est (ceramica de tip C) și Sud-Est (cultura Cernavoda I).

Așadar, între începutul culturii Srednîi Stog II (etapa I după periodizarea lui D. Teleghin²⁵), prima etapă a culturii Cernavoda I (nivelul inferior de la Hârșova) și Cucuteni A3 final, a existat în mare, un sincronism care se verifică și prin descoperirile de sceptre²⁶.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Ann Dodd Oprețescu, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 554—555.

²¹ *Ibidem*.

²² D. Popescu, Dacia, 7—8, 1941, p. 86—87.

²³ K. Istvan, in AISC, Cluj, 1928—1932 (1932), p. 89—101; Ann Dodd Oprețescu, *op. cit.*, p. 541—558; P. Roman, *op. cit.*, p. 541—546.

²⁴ T. G. Movsa, SA, 2, 1961, p. 186—199.

²⁵ D. Teleghin, Arheologia Ukrainsoi SSR, I, Kiev, 1971, p. 221—231.

²⁶ D. Popescu, *op. cit.*; VI. Dumitrescu, *Hăbășești*, București, 1954, p. 541; D. Berciu, Dacia, NS, 6, 1962, p. 397—409; VI. Dumitrescu, SCIV, 13, 1962, 1, p. 95—98; V. N. Danilenko, M. H. Smaglii, Arheologija Kiev, 1972, 6, p. 3—20; M. Brudiu, SCIV, 26, 1975, p. 169—179; E. Comșa, SCIVA, 29, 1978, 4, p. 357—363; M. Brudiu, G. Coman, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 101—103.

Un alt fapt care pledează în favoarea sincronismelor de mai sus, îl reprezintă decorul cu șnurul²⁷, care apare concomitent în culturile Cucuteni (element străin) și Cernavoda I, ca urmare a aceleiași mișcări de populații care a început la sfârșitul eneoliticului: Cucuteni A3—A4, Gumelnița A2, Petrești B, Tiszapolgar²⁸ și au continuat pe întreaga durată a perioadei de tranziție la epoca bronzului. De remarcat este și faptul că la Hârșova, decorul cu șnurul este inexistent în nivelul inferior, ceea ce demonstrează că el a apărut ulterior, probabil la un nivel cronologic corespunzător Cucuteniului AB2, adică aproximativ tot atunci când apare și în Moldova.

În unul dintre ultimele studii consacrate ceramicii decorată cu șnurul, P. Roman²⁹, analizează amănunțit acest „fenomen” și observă că el reprezintă înainte de toate un mijloc tehnic. Ceramica ornamentală cu șnurul sau cu încrustații de impresiuni de șnur fals și răsucit o întâlnim în Europa o lungă perioadă de timp, având ca limită cronologică inferioară Cernavoda I, mai exact faza Ib, dacă ne-am raporta la situația stratigrafică de la Hârșova. Tendința lentă spre forme ceramice și decorative comune se manifestă odată cu evoluția culturală, cu toate că există zone (mai ales Jugoslavia) cu destule particularități. Aceasta, cu atât mai mult cu cât poziția cronologică, relativă și absolută a acestei limite inferioare de apariție a ceramicii șnurate, este necesar a fi definită în funcție de fiecare regiune³⁰. Raportându-se la cronologia culturii Cernavoda I prin ceramica șnurată, ajungem la concluzia că această cultură precedă cultura Rachmani, fiind foarte probabil sincronă cu orizontul Kum-Tepe Ib, Tiszapolgar târzie, Sălcuța, Cucuteni A4 (poate chiar sfârșit de A3), Lengyel IV, Rössen final, Trichterbecher timpuriu, Srednâi Stog Ia(b), Nipru-Daneț IIb, ceramica ornamentală cu pieptănul și cu gropițe³¹.

În spațiul sudic, descoperirile mai vechi ale lui J. Deshayes de la Dikili Tash³², care indicau pentru nivelul Cernavoda I de aici sincronisme cu Thermi I-II, Beycesultan XIX, câmpia Konya, ante Troia I, au fost confirmate, extinse și nuanțate de noile cercetări și observații³³, inclusiv prin cele mai recente de la Ostrovul Cerbului³⁴.

Credem că nu ar fi posibil de stabilit în ce măsură se poate vorbi de aceeași populație atunci când avem în vedere cultura Cernavoda I, sceptrele zoomorfe, ceramica de tip C, cultura Srednâi Stog II. În orice caz, toate acestea, ca și kurganele, decorul cu șnurul etc. indică existența unor populații foarte asemănătoare din punct de vedere al conținutului vieții lor ma-

²⁷ O relatare amplă, la Ann Dodd Oprețescu, SCIVA, 4, 1981, 4, p. 511—528.

²⁸ P. Roman, Dacia, NS, 15, 1971, p. 105—107; idem, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 215—221; idem, SCIVA, 32, 1981, p. 241—245; Ann Dodd Oprețescu, Dacia, NS, 32, 1978, p. 95—97.

²⁹ P. Roman, Thraco-Dacia, VII, 1—2, 1986, p. 14—30 (cu bibliografia aferentă).

³⁰ *Ibidem*, p. 14.

³¹ *Ibidem*.

³² J. Deshayes, Sbornik Narodnoi Muzeja, Beograd, 6, 1960, p. 21—43.

³³ P. Roman, *op. cit.*, p. 22—23; idem, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 215—221; idem, SCIVA, 32, 1981, 2, p. 241—251.

³⁴ P. Roman, Ann Dodd Oprețescu, Thraco-Dacia, X, 1—2, 1989, p. 11—37.

teriale și al concepțiilor religioase (funerare); lucru firesc de altfel dacă avem în vedere că provin din aceeași mare zonă geografică.

Cât privește indoeuropenizarea, fenomenul Cernavodă I, în ansamblul său — difuziune, sincronisme, conținut —, perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, ne rezumăm a ne exprima acordul cu formulările lui P. Roman, eventual întărite și poate nuanțate de descoperirile de la Hârșova³⁵.

DIE CERNAVODĂ-KULTUR IM KONTEXT DER FUNDE VON HÂRȘOVA

Zusammenfassung

Die Schicht Cernavodă I ist über 1,20 m hoch und umfasst zwei Niveaus: Cernavodă Ib von 0,40 bis 1,20 m Cernavodă Ia von 1,20 bis 1,60 m. Die Schicht wurde von römisch-byzantinischen, feudalen und neuzeitlichen Gruben stark gestört. Die ersten Cernavodă I-Wohnungen wurden über eine Einebnung gebaut, die zum grössten Teil Gumelnița A2 — Keramik enthält. Es wurden sieben Wohnbauten erforscht, vier im Niveau Cernavodă Ib und, drei im Niveau Cernavodă Ia. Die ziemlich zahlreichen und verschiedenartigen aufgefundenen archäologischen Materialien sind für die zwei Entfaltungsphasen der Kultur Cernavodă I typisch. Der früheste Eindrangsmoment der Cernavodă I — Kultur an der Unteren Donau ist von einigen Einfuhrwaren (bemalte Keramikfragmente Cucuteni A4) angegeben. Unter der Schicht, in der die Keramikfragmente Cucuteni A4 aufgefunden wurden, beginnen die Ablagerungen Gumelnița A2, die von keramischen Einfuhrwaren Cucuteni A4 angedeutet werden.

Abbildungen

- Abb. 1. Niveau Cernavodă Ib.
- Abb. 2. Niveau Cernavodă Ia.
- Abb. 3. Profil der Schicht Cernavodă I.
- Abb. 4/1,2. Niveau Cernavodă Ia.
- Abb. 4/3. Wohnung Nr. 4.
- Abb. 5/1—3. Lehmunterlagen.
- Abb. 5/4,5. Wohnung Nr. 2.
- Abb. 6. Feuersteinwerkzeuge.
- Abb. 7. Stein — und Knochenwerkzeuge.
- Abb. 8/1—6. Knochenwerkzeuge.
- Abb. 8/7. Hallstattgefäss.
- Abb. 9. Lehmwirteln.
- Abb. 10/1. Miniaturstuhl Cernavodă I.
- Abb. 10/2. Fragment eines anthropomorphen Gefässes.
- Abb. 10/3. Götzenfragment Gumelnița.
- Abb. 10/4. Götzenfragment Cucuteni A.
- Abb. 11—17. Cernavodă Ib — Keramik.
- Abb. 18. Cernavodă Ia — Keramik.

³⁵ Unele considerații privind raporturile cronologice dintre Cernavodă I, Gumelnița A2 și Cucuteni A la D. Popovici, P. Hașotti, Pontica 21—22, 1988—1989, p. 291—298.

UN PROBLÈME CONTROVERSÉ: L'EXPÉDITION DE PÉRICLÈS DANS LE PONT EUXIN

MIRCEA ANGELESCU

Sur la datation et les conséquences de cette expédition pour les colonies grecques du Pont Euxin on a beaucoup discuté et on continue à discuter. Sans aucune prétention de résoudre définitivement ce problème, nous considérons utile une revue des principales données qu'on dispose jusqu'à présent — en essayant, quand même, d'apporter quelques clarifications.

Dès le début on doit dire que les sources littéraires antiques ne sont pas trop rélevantes. Notre principale source est constituée par un passage de Diodore (XII, 4, 4) — auquel on ne pourrait ajouter que les précisions, tardives, de Plutarque (Périclès, XX).

Étant donné les conditions, on croit que la discussion doit tenir compte de trois éléments principaux: surprendre une préoccupation d'Athènes pour cette zone, au moment historique qui nous concerne; des précisions chronologiques sur cet événement; les supposées conséquences de cette expédition.

La fin des guerres médiques ouvre une nouvelle étape dans l'existence d'Athènes et une des plus prégnantes caractéristiques est la préoccupation manifeste pour le nord égéen. Les dernières opérations militaires contre les Perses ont eu lieu dans la zone des Détroits: maintenant, à la fin de ce conflit, Athènes lutte dans la même zone où elle va évanouir ses forces, au but de ses efforts, pendant la fin de la guerre péloponnésiaque — Aigos Potamos étant la bataille qui va mettre un point à la domination athénienne dans ce coin.

Eion¹ est occupé en 477-6² et c'est ici que les premiers clérouques athéniens y sont venus. Puis c'est Doriscus que „beaucoup ont essayé de

¹) Thucydide, I, 98, 1, cf. R. Meiggs, *The Athenian Empire*, Oxford, 1972, p. 68.

²) B.D. Meritt, H.T. Wade-Gery, M.F. McGregor, *Athenian Tribute Lists*, Cambridge (Mass.), 1939-52, vol. III, p. 158-160; Hérodote, VII, 107; Plutarque, *Cimon*, 7-8.

conquérir³. Le même desideratum — avoir du silence dans la zone — est visé par la destruction de la base navale des corsaires de Skyros⁴. La suite c'est Carystos et la punition des Naxiens pour tentative de défection de la Ligue delienne. Dans le contexte des opérations militaires des Grecs de l'Asie Mineure⁵ a eu lieu le confrontation d'Eurymedon⁶: la victoire athénienne a été décisive si Thucydide nous en parle de 200 navires perdus par les Perses, auxquels on doit ajouter ceux perdus par la destruction de la base navale de Chypre⁷. Dans la même zone, Athènes va s'imposer avec autorité dans le conflit avec les habitants de la Thrace⁸ et va envoyer 10.000 colons à Enea Hodoi⁹. La prochaine action serait la destruction de la flotte thasienne¹⁰. Dès maintenant Thasos va contribuer par l'argent — et pas par navires — au trésor commun de la Ligue¹¹.

Vers le milieu du Ve siècle, Athènes va réussir à vaincre aussi son ancienne rivale maritime, l'Égine¹², et puis elle va gagner aussi la bataille d'Oenophyta¹³.

Bien sûr ce n'est pas ici qu'on doit discuter le problème de la „Paix de Kallias“¹⁴ — intéressant pour nous s'avérant le fait que pour longtemps il n'y aura pas de conflits avec les Perses, et ça n'a pas d'importance si c'est la suite — ou pas — d'une entente des Athéniens avec les Perses, qu'elle soit — ou pas — inscrite dans un décret.

L'autre conflit naval qui nous intéresse c'est celui qui oppose Athènes au Samos. Si on regarde de plus près ces opérations on doit dire qu'elles ont été assez compliquées, surtout parce que la flotte de la Ligue s'attendait aussi à une intervention perse. On a dit que les Perses ne s'étaient pas décidés à rompre si vite la paix mais on ne croit pas que ça suffit pour expliquer leur position dans ce conflit. Plutôt on peut supposer qu'ils n'avaient pas les moyens d'intervenir avec des chances de réussite. On peut supposer que le désastre de la flotte perse d'Eurymedon disait encore son mot. Ce fait est, peut-être, prouvé pas la décision prise par Périclès d'ammener avec lui seulement 50 trirèmes pour soumettre Samos¹⁵.

Tous ces faits ne font que démontrer un vif intérêt d'Athènes pour la région du Nord de la Mer Egée pendant la période suivante aux guerres médiques.

Le second problème qui nous concerne c'est le moment quand l'expédition de Périclès a eu lieu, donc on doit voir si — en se penchant sur

³) Hérod., VII, 106.

⁴) Thuc., I, 89, 2; Plut., *Cimon*, 8.

⁵) R. Meiggs, *op. cit.*, pp. 72—75.

⁶) Thuc., I, 100; Diod., XI, 60—62.

⁷) Plut., *Cimon*, 13.

⁸) Thuc., I, 100, 2.

⁹) Thuc., IV, 108, 1.

¹⁰) Thuc., IV, 102, 2.

¹¹) Thuc., I, 101, 3.

¹²) Thuc., I, 105, 2.

¹³) Thuc., I, 108, 2—3; Diod., XI, 82, 1—2.

¹⁴) R. Meiggs, *op. cit.*, pp. 127—151.

¹⁵) Thuc., I, 116, 3.

les sources littéraires dont on dispose — on peut fixer du point de vue chronologique cet événement.

Les opérations militaires provoquées par la révolte samienne ont été, donc, assez compliquées. En partant vers Carie, Périclès va prendre avec lui seulement 50 navires¹⁶. Les mouvements de la flotte athénienne ont été les suivantes: en 440 av. J. Chr., 40 navires partent vers Samos pour instaurer la démocratie¹⁷; après la restauration de l'oligarchie, les Athéniens vont intervenir avec autre 60 navires et dans un deuxième moment 30 navires — venant de Chios et Lesbos — vont se rajouter; après un court délai, autres 65 navires vont arriver sur le théâtre d'opérations: 40 d'Athènes et 25 de la part des cités alliées; le suivant stage des opérations est marqué par le brisage de la blocade par les assiégés; cette situation va être remédiée par Périclès qui arrive avec encore 60 navires athéniens et autres 30, de Lesbos et Chios. Donc les Athéniens ont mobilisé, jusqu'à la fin, 285 navires — donc 200 de leur propre flotte.

L'effort athénien est assez grand et il ne fait rien d'autre que prouver aux moins deux choses. En premier lieu que pour cette campagne la flotte athénienne a été mobilisée à peu près dans sa totalité. Peut-être à Athènes ne restaient que la réserve de la flotte si Thucydide nous dit que les Samiens ont été tellement proches à liquider le contrôle athénien de la mer¹⁸. La deuxième chose prouvée c'est que, en 440 et 439 av. J. Chr., les alliés de Périclès ne pouvaient pas se permettre une autre opération navale. Donc, ni l'expédition dans le Pont Euxin.

À la suite de la défection samienne, on peut tirer aussi d'autres conclusions. Par exemple celle que les Perses n'étant pas à l'apogée de leurs forces, ont préféré d'autres moyens pour montrer leur support envers les Samiens: personne ne peut s'en douter que la révolte de Byzantion¹⁹ — concomitante à celle de Samos — doit être mise en liaison avec les machinations de Peiseuthnes, le satrape de Sardes²⁰. Que la révolte n'a pas eu de grande ampleur est un fait démontré par l'absence de la moindre préoccupation des Athéniens. C'est pourquoi on croit qu'elle a été réprimée par la garnison athénienne même — ce qui a fait inutile l'intervention de la flotte. On ne voit pas d'autre explication pour l'immobilité des Athéniens dans le cas de défection d'un point si important pour eux.

Mais on ne peut pas croire que la révolte des Byzantins n'a pas attiré l'attention des Athéniens sur l'éventualité des autres désertions dans cet espace. Pour les empêcher une démonstration de force s'imposée pour rappeler à ces cités-ci qu'Athènes était la „maîtresse de la Mer“ et qu'elle ne voulait pas avoir affaire encore une fois avec une situation pareille à celle de 440—439 av. J. Chr. C'est ça, donc, une des causes de l'expédition de Périclès dans le Pont.

¹⁶) Thuc., I, 116, 3.

¹⁷) Thuc., I, 115, 3.

¹⁸) Thuc., VIII, 76.4.

¹⁹) Thuc., I, 115, 4.

²⁰) Thuc., I, 115.

Périclès, décidément, a compris qu'on devrait vite intervenir mais cela était impossible en 439, après un siège de neuf mois en Samos.

Sur la datation de cette expédition on a beaucoup discuté. Diodore²¹ nous a transmis la date de 449—448 av. J. Chr., mais l'agitation d'Égée — et on a vu ça — nous fait exclure une telle possibilité. G. Glotz²² croyait que la „croisière“ pontique avait eu lieu en 437 av. J. Chr. et G. de Sanctis pensait à 436—5 av. J. Chr.²³. Les éditeurs A.T.L. ont ajouté que l'expédition aurait eu lieu aux alentours de 450 av. J. Chr.²⁴ et beaucoup de chercheurs les ont suivis²⁵. D'autre côté ça existe aussi l'hypothèse que l'expédition a eu lieu en 439 av. J. Chr.²⁶ ou „environs 437 av. J. Chr.“²⁷. Il y en a autres qui font descendre la datation jusqu'à 436—5 av. J. Chr.²⁸

Il existe aussi des opinions radicales qui soutiennent l'idée que cette expédition n'a jamais eu lieu, ou qu'elle a été dirigée seulement dans le sud du Pont²⁹. P. Ferrarese³⁰ argumentait, par exemple, que le panhellénisme d'Athènes, de IV s. av. J. Chr., aurait créé le mythe de l'expédition de Périclès, en s'appuyant sur l'absence des commentaires sur cet événement de Thucydide et Xénophon, mais aussi de la „*Médie*“ d'Eurypide. Mais on ne peut pas tenir compte de ces arguments parce que l'on sait: „argumentum ex silentio ad se non est argumentum“.

Donc, si la plus grande partie des chercheurs sont d'accord pour placer l'expédition dans l'intervalle 439—435 av. J. Chr.³¹, peut-on ne pas la dater d'une manière plus précise?

On a vu que les opérations militaires nécessitées par la campagne samienne ont rendu impossible le déplacement de la flotte athénienne en 439. D'autre part on sait qu'en 437—6 av. J. Chr., les Athéniens ont fondé une colonie sur l'ancien emplacement d'Enéa Hodoi, cette fois-ci en l'appelant Amphipolis³², et en 436—5 av. J. Chr.³³ ont eu lieu les événements liés à Epidamnos qui vont ouvrir la voie vers la guerre péloponnésienne.

²¹) Thuc., XII, 4, 4.

²²) G. Glotz, *Histoire Grecque*, Paris, 1925, t. II, pp. 210—212.

²³) G. de Sanctis, *Storia della repubblica Atienese dalle origini alla eta di Pericle*, Torino, 1912, p. 218.

²⁴) ATL, III, pp. 114—117.

²⁵) Ts. Susuki, en *Journal of classical Studies*, Kyoto, III, 1955, pp. 46—52; cf. Oliver, *Historia*, VI, 1957, pp. 254—255.

²⁶) I.B. Brashynskii, VDI, 1958, 3, p. 111.

²⁷) D. Kagan, *The Outbreak of the Peloponnesian War*, London, 1969, p. 180; cf. p. 387 et suiv.

²⁸) J. Beloch, *Griechische Geschichte*, I, Strassbourg, 1893, p. 503; cf. P. Karyshkowski, *Materialii z arheologii pivnicinogo Pricernomor'ia*, III, 1959, pp. 77—80.

²⁹) I.B. Brashynskii, *Afinii i Severnoe Pricernomorie v VII—II vv do n.e.* III, 1959, pp. 77—80.

³⁰) P. Ferrarese, *Contributi dell'Instituto di storia antica*, vol. 2; *Propaganda e persuasione occulta nell'antiquita*, Milano, 1974, pp. 7—19.

³¹) R. Meiggs, *op. cit.*, p. 199.

³²) Thuc., IV, 108.

³³) Thuc., I, 24—31; cf. R. Meiggs, *op. cit.*, p. 199.

La fondation d'Amphipolis a eu lieu pendant l'été de 437-en sachant que la flotte a protégé la nouvelle colonie jusqu'au moment de la construction du rempart — et après 436 ce n'est pas raisonnable de penser à des opérations militaires à longue distance de la Grèce. Donc la seule saison navigable restée à la disposition des Athéniens pour effectuer leur démonstration de force, c'est l'été de 438 av. J. Chr.

Pour cette datation plaide aussi l'essai des Perses d'abattre l'attention d'Athènes par l'instigation à la révolte de Byzantion. La défection d'un des plus importants points de la „route de nord-est“, même si elle a été résolue seulement par la garnison athénienne, c'est très probable qu'elle a attiré l'attention de Périclès sur le fait que — surtout étant données les conditions de l'imminence de la guerre — une action de la flotte dans cette région était nécessaire.

Athènes était à ce moment-là dépendante de l'import du blé. La lutte pour Sigeion, l'apparition de Milthiades dans le Chersonèse Thracique, les guerres des habitants de cette cité avec ceux de Lampsakos avoisinée — tout ça démontre un permanent et vif intérêt pour cette zone. Plus tard, les mesures que les Athéniens — ou d'autres en leur nom — ont pris, comme l'occupation de Lemnos et d'Imbros prouvent aussi une permanente insécurité vis-à-vis de la route vers le Pont.

On a démontré que le règne de Darius sur les Détroits n'a pas empêché le commerce attique qui s'est déroulé, par excellence, dans les points si difficilement conquis dans l'aire de l'Hellespont. D'autre part, Miltiades l' Ancien — mais aussi son neveu avec le même nom — ont été bien traités non seulement par Cressus mais aussi par Darius: jamais les deux rois ne se sont-ils pas montrés des ennemis des maîtres de Sigeion et de Chersones. La question est de savoir si Athènes — en tant qu'état dépendant dans la plus grande mesure de l'import de *biotos* — pouvait être contente seulement avec ça.

Si on ajoute le départ de Miltiades de Chersones et celui d'Hippias vers Sigeion on comprend que Périclès avait assez de raisons pour être inquiet. De plus, les Ioniens n'ont pas l'air de pouvoir maintenir, à cette époque, la même intensité de leur commerce dans la zone.

Depuis l'apparition de la Ligue de Délos, et biensûr de la flotte, les Athéniens avaient pour la première fois les instruments nécessaires pour s'imposer dans la région de l'Hellespont. C'était donc le moment d'agir et on n'a pas de raison à croire qu'il n'ont pas agi.

En même temps on sait qu'Athènes, bien „impérialiste“, n'a pas réussi toujours à couvrir toutes ses besoins en blé même dans les conditions de sa suprématie sur la mer. Le fait est prouvé d'une manière incontestable par la catastrophe égyptienne de 454—450 av. J. Chr., les répétés essais d'imposer sa maîtrise sur le Golfe de Corinth pendant 460—445 av. J. Chr., l'établissement des clérouques en Eubée et la fondation de Thourioi. Tous ces faits ne font que démontrer qu'Athènes, à l'apogée de son pouvoir, ne peut pas s'assurer le nécessaire en blé. L'expédition vers Sicile est peut-être la meilleure preuve des efforts des Athéniens dans la direction d'assurer l'approvisionnement en grains de cette région.

L'accroissement des tensions qui vont conduire vers la guerre probablement a déterminé de nouvelles préoccupations à propos de l'approvisionnement en grains. Les Athéniens ont été assez heureux quand ils ont reçu, comme cadeau, du blé d'Égypte mais si la distribution a provoqué l'agitation, que Plutarque nous décrit³⁴, on peut penser que les choses ne marchaient pas tellement bien au début de „l'époque de Périclès“.

On peut assez facilement distinguer des relations de Thucydide que Périclès était conscient du péril de guerre et donc c'est raisonnable de croire qu'il envisageait des solutions pour résoudre cet important problème. C'est exactement celui-ci le contexte des mesures comme la fondation de Thurioi et l'expédition dans le Pont. Pendant les années antérieures à la guerre, Athènes était obligée s'assurer des points d'appui pour ses commerçants. Les navires de guerre ne pouvaient pas transporter de grains mais la flotte „impérialiste“ pouvait assurer la paix dans l'Égée — une condition essentielle pour que l'activité commerciale se déroule normalement.

En 438 av. J. Chr. donc, Périclès a considéré nécessaire une démonstration de force en Pont pour décourager des éventuelles défections. S'il a eu d'autres objectifs c'est difficile à discerner. Les rapports un peu spéciaux qu'Athènes va avoir plus tard avec le Bosphore pourraient nous suggérer des hypothèses.

Nous voilà maintenant arrivés dans le point où nous sommes obligés à nous poser la question: disposons-nous des preuves pour affirmer une présence athénienne dans le Pont à l'époque qu'on discute?

Plutarque nous raconte un seul événement militaire: Lamahos est laissé avec 13 navires à Sinope pour renverser le Tyran Timesilaos. La confrontation a laissé des traces évidentes.

La première c'est l'interruption de l'émission monétaire de Timesilaos. Puis une inscription³⁵, un fragment de liste avec les soldats athéniens tombés sur le champ de bataille. Le premier éditeur³⁶ a daté le fragment dans la période de l'expédition pontique. A.E. Raubitschek³⁷ a contesté la lecture et la datation et a soutenu A. Wilhelm qui datait l'inscription en 431 av. J. Chr.. C'est J. Vinogradov³⁸ celui qui a montré que la lecture de Wilhelm a été contesté d'une manière assez convaincante par A.W. Gomme³⁹. Donc, en suivant Gomme, on doit nous retourner à la conjecture de Hondius et, par conséquence, à la datation de cette inscription à l'époque même de l'expédition — ce qui ne fait que confirmer Plutarque. C'est donc plus que probable que Timesilaos a été renversé à l'aide des Athéniens. C'est explicable donc pourquoi après l'instauration de la démocratie, Athènes a envoyé ici 600 clerouques.

³⁴) Plut., *Périclès*, 37; Schol. Aristophane, *Guêpes*, v. 718. Cf. I.G., I², no. 31, r. 6

³⁵) I.G., I², no. 944.

³⁶) J.J.A. Mondius, *Mnemosyne*, 49, 1921, p. 202, no. 11, r. 3.

³⁷) A.E. Raubitschek, *Hesperia*, 12, 1943, pp. 25—27.

³⁸) J. Vinogradov, *VDI*, 2, 1981, p. 68.

³⁹) A.W. Gomme, *Historical comentary on Thucydides*, I, Oxford, 1945, pp. 365—370.

Le nom de Timesilaos apparaît aussi dans une inscription olbienne datée par Vinogradov en 437 av. J. Chr. Le décret est dédié aux frères Timesileos et Theopropos, tyrans de Sinope⁴⁰.

C'est clair que Timesileos et Timesilaos c'est la même personne, la différence des noms étant donnée par la différence entre le dialecte ionique des Olbiens et de celui attique de Plutarque.

Il y a aussi d'autres faits qui prouvent le passage à la démocratie de Sinope. M.I. Maximova⁴¹ a observé non seulement un changement d'émission monétaire mais aussi que l'emblème monétaire change aussi. Elle a mis le passage des monnaies tête de vautour (avers — quadratum incusum(revers) à tête de la nymphe Sinope(avers) — vautour sur dauphin(revers) en liaison avec le passage à la démocratie. Plus que ça, elle a constaté un changement aussi au moment de la liquidation des clérouques athéniennes et de la récupération de l'autonomie après la catastrophe athénienne en Sicile⁴².

Maximova a souligné aussi l'apparition d'une institution caractéristique à la constitution athénienne, le collège des prytanes mentionné par une autre inscription de Sinope⁴³ datée fin IV -début IIIe s, qu'elle a mis en liaison avec une réforme constitutionnelle à l'époque suivante à l'expédition. On sait qu'à Milet, d'ailleurs la métropole de Sinope, la même institution est apparue à la même époque⁴⁴ et Vinogradov est celui qui a attiré l'attention sur la fait qu'on peut expliquer ça par la même influence subie par les deux cités⁴⁵. Un autre exemple sont les plaques en bronze découvertes à Sinope, maintenant au Louvre⁴⁶, qui ont été interprétées par L. Robert⁴⁷ comme des plaques avec des *helliastai*. Elles sont identiques à celles d'Athènes, datées à la fin du IVe s. av. J. Chr., mais sont plus anciennes (le troisième quart du même siècle).

Un autre possible argument c'est la cité d'Amisoss: fondée aux alentours de 435 av. J. Chr.⁴⁸, son nom change en Peiraieus. Pendant le IVe s.av. J. Chr. ici on frappait des monnaies sur le revers desquelles apparaît l'hibou sur un bouclier⁴⁹.

En ce qui concerne Olbie la situation n'est pas trop claire. Le refuge des deux tyrans de Sinope ici, à une époque postérieure à l'expédition, semble prouver qu'ici on a encore affaire avec un régime tyrannique. On peut croire que le passage à la démocratie s'est passé plus tard. Un *terminus*

⁴⁰) J. Vinogradov, *Chiron*, 10, 1980, p. 77.

⁴¹) N. Maximova, *Anticnie goroda bostocinogo pricernomorja*, Moscou, 1956, pp. 98—100.

⁴²) J.G. Hind, *Numismatic Chronicle*, 136, 1976, pp. 1—6.

⁴³) D. Robinson, *AJA*, 9, 1905, p. 372, no. 40.

⁴⁴) P. Herman, *Klio*, 52, 1970, p. 165.

⁴⁵) J. Vinogradov, *VDI*, 2, 1981, p. 70.

⁴⁶) A. de Ceider, *Bronzes antiques du Musée du Louvre*, II, Paris, 1915, p. 217, no. 4072, pl. 123.

⁴⁷) L. Robert, *Études anatoliennes*, 1937, p. 296 et suiv., no. 13.

⁴⁸) P. Karyshkowski, *op. cit.*, pp. 80 et suiv.

⁴⁹) P. Karyshkowski, *op. cit.*, pp. 77—80.

ante quem nous est offert par J. Vinogradov⁵⁰ qui remarque le changement de la dénomination de Zeus — au commencement du IVe s. av. J. Chr. — fait qui peut indiquer le changement politique dont on a parlé plus haut.

Un fragment d'inscription trouvé dans les dépôts du Musée d'Odessa, daté fin IVe — début Ve s. av. J. Chr., est aussi intéressant pour notre discussion⁵¹. Son mauvais état de conservation, mais surtout ses dimensions réduites — 27 lettres intactes —, ne permettent qu'une reconstitution hypothétique. Selon la reconstitution proposée par Karyshkovski⁵² on est dans la présence d'un engagement d'Athènes de protéger les Olbiopolites dans l'éventualité des attaques, attaques assez fréquentes jusqu'à ce — moment-là. Si la restitution du texte est correcte, on peut avoir une confirmation de Plutarque qui nous dit que Périclès „a apporté la démocratie chez ces peuples — là“.

Sur le Royaume Bosphorane il y a aussi des choses à dire relativement à l'expédition et surtout sur la coïncidence entre la date supposée par nous et la date que nous a transmise Diodore pour le changement de dynastie d'ici.

Du passage de Diodore (XIII, 31, 1) a été tirée la conclusion que Spartakos, en tant qu'héritier du pouvoir, a changé seulement d'une manière formelle le régime politique⁵³. En ajoutant des informations numismatiques, Vinogradov considère (*mutatis mutandis*) qu'au début de l'époque des Spartokides a été maintenu le même régime qu'auparavant⁵⁴. Important c'est le fait que justement en 438-7 le changement de dynastie a eu lieu, même si l'on n'a aucune information sur les causes qui l'ont déterminée.

En liaison directe avec notre problème, on peut discuter un fragment d'un discours d'Eschines⁵⁵ qui nous offre des données intéressantes sur une autre colonie pontique — Nymphaion. En analysant la généalogie de Démosthène, l'auteur nous dit que le grand-père du célèbre orateur s'appelait Gylon et qu'il habitait Kerameikos. Il a été condamné à mort mais il a préféré l'exil, donc l'accusation était fondée. Son péché était „qu'il avait livré la cité aux ennemis“. Desormais c'est difficile à dire qui étaient ces ennemis mais c'est sûr que l'événement doit être placé avant 425 av. J. Chr., quand Nymphaion apparaît sur les listes de tribut⁵⁶. Donc après avoir rendu aux tyrans la forteresse athénienne, il a été récompensé avec la propriété appelée „les Jardins“ et il s'est marié à une riche Scythe, probablement une femme de l'aristocratie bosphorane.

La fondation d'une forteresse athénienne près de Bosphore, dont Gylon était un des commandants, pourrait bien être un „point de contrôle“ implan-

⁵⁰) J. Vinogradov, *op. cit.*, pp. 67—69.

⁵¹) *Ibidem*, pp. 68—70.

⁵²) *Ibidem*, pp. 68—69.

⁵³) T. Blavatskaia, *op. cit.*, p. 45.

⁵⁴) A. Zograf, MIA, 16, 1951, p. 167.

⁵⁵) Eschines, C. Ctesiphone, III, 171—172.

⁵⁶) ATL, III, liste 34, r. 78.

té au cours ou pas longtemps après, l'expédition athénienne de 438. En même temps la trahison de Gylon se passe après 425 av. J. Chr., donc on peut très bien croire que les Spartokides ont profité des difficultés qu'Athènes traversait pour échapper à ce pont de contrôle.

Pour les autres cités du Pont, en ce qui concerne leur organisation politique, nos informations sont beaucoup plus restreintes. Toutes les données dont on dispose nous sont fournies par Aristote qui nous dit que des troubles à caractère politique ont eu lieu à Apollonia, Histria et Héraclée.

Sur Apollonia il nous dit que des émeutes ont eu lieu à cause de la présence des étrangers et à cause des fraudes fiscales. Désormais on ne sait ni qui étaient les étrangers, ni en quoi consistait „la frustration du bon public“. Le contexte nous laisse, quand même, deviner que l'évolution était vers la démocratie.

Toujours Aristote nous dit sur Héraclée Pontique que „les riches“ qui ne participaient pas aux magistratures ont été ceux qui ont instigué à la révolte. Le résultat a été l'admission aux magistratures de 6000 citoyens, donc un élargissement considérable du cercle des magistrats.

En ce qui concerne Histria les choses, semble-t-il, se sont passées d'une manière ressemblante. Une mention de plus c'est qu'Histria est arrivée à la démocratie⁵⁷.

Tous ces changements ont eu lieu pendant la deuxième moitié du Vème s. av. J. Chr. et il y a des auteurs qui n'hésitent pas de les mettre en liaison avec l'expédition de Périclès⁵⁸.

La présence des colonies pontiques dans les listes de tribut athénienne ne doit nous surprendre. C'est possible qu'elles paient le *phoros* même avant 425 av. J. Chr. et cette hypothèse est soutenue par l'affirmation de Plutarque⁵⁹ qui nous dit qu'Aristides est mort dans le Pont. Après 425 av. J. Chr., leur présence sur les listes est encore une fois prouvée par le passage d'Eschines, cité plus haut, mais aussi par l'expédition de Lamachos dans le Pont⁶⁰, parti collecter le tribut.

Au cours du troisième quart du Ve s. av. J. Chr. semble-t-il la vie des colonies pontiques a souffert des mutations importantes. Biensûr, reste à constater la mesure des influences que ces changements ont eu sur la structure institutionnelle des ces *poleis*.

D'autre part il reste la grande d'influence que les métropoles exercent encore sur leurs colonies⁶¹. Des exemples éloquents sont Olbie et Panticapaion, où on connaît l'existence d'un collège d'*asymmetai* — similaire à celui de Milet⁶² — qui à l'époque hellénistique va être remplacé par les prêtres éponymes d'Apollon⁶³. L'éponymie d'Apollon est aussi attestée à

⁵⁷) Cf. D. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, pp. 178—180 et n. 58, 68.

⁵⁸) *Ibidem*, pp. 180—181.

⁵⁹) Plut. *Aristides*, 26.

⁶⁰) Thuc., IV, 75, 1—2.

⁶¹) J. Vinogradov, *op. cit.*, p. 123.

⁶²) V. Graf, *Museum Helveticum*, 31, 1974, pp. 209—213

⁶³) P. Karyshkowski, *op. cit.*, p. 85 et suiv.

Histria et Tomis pour l'époque hellénistique⁶⁴; à Tyras on connaît un archonte éponyme à l'époque romaine⁶⁵ et à la même époque ils apparaissent aussi à Olbie⁶⁶.

Bien sûr, cela ne veut pas dire que l'expédition de Périclès de 438 av. J. Chr. a été la seule, ni même la principale cause de cette évolution qui peut être considérée comme marquée par une prégnante influence athénienne.

⁶⁴) D. Pippidi, *Schriften des Sektyon fur Altertumswissenschaft*, 34, 1962, Berlin.

⁶⁵) V. Latyshev, *op. cit.*, I³, no. 2.

⁶⁶) J. Vinogradov, *Actes du VIIe Congrès International d'épigraphie grecque et latine*, Bucarest, 1979, p. 311.

... ORGAMÉ POLIS ...

MIHAELA MĂNUCU—ADAMEȘTEANU

Titlul lucrării de față reia enunțul celei mai vechi mărturii scrise despre o localitate de pe teritoriul României. Ea datează de la sfârșitul secolului al VI-lea. a. Chr., fiind unul din fragmentele operei lui Hecateu din Milet, conservat la Ștefan din Bizanț¹. Toponimul re apare în documentele scrise ale antichității abia în epoca romană, sub forma *Argamm* (a ... *dominio Argamensium*)², Πόλιος Ἰλίος Ἀργαμηνός³, Argamo⁴.

Identificarea *Orgamei* / *Argamum* cu centrul urban antic de la Capul Dolojman⁵ (Fig. 1) era sugerată deja în 1916 de către Vasile Pârvan, care, în comentariul său la importantul document epigrafic cunoscut de atunci sub numele de Horothesia lui Laberius Maximus⁶, amintea în mod repetat, despre existența teritoriului argamensilor la hotarul de nord al chorei histriene⁷. Ipoteza a fost acceptată, pe rând, de majoritatea cercetătorilor

¹ *Hecataei Milesii fragmenta* a cura di G. Nenci, Firenze, 1954, frg. 183: Deci' Ὀργάμη^ο πόλις ἐπὶ τῷ Ἴστροφ, — apud D.M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, București, 1965, p. 148, n. 39. Vezi și *Izvoare privind istoria României*, I, București, 1964, IV. EKATAIO, apud Stephanus din Bizanț, vv. 172.

² V. Pârvan, *Histria*. IV, AARMSI, t. 38, 1916, p. 556 — 593, nr. 16, r. 2—3.

³ D.M. Pippidi, *St Cl*, 21, 1983, p. 106—107; id., *Studii de istorie și epigrafie*, București 1988, p. 212—213.

⁴ *Fontes Historiae Daco — Romanae*, II, București, 1970, *Procopii Caesariensis, De Aedificiis*, p. 475: *Argamo...Ergamia*.

⁵ Capul Dolojman se află la 8 km est de actuala localitate Jurilovca, jud. Tulcea, în partea de nord a Dobrogei și la cca 40 km nord de mai bine cunoscuta cetate antică Istros/Histria.

⁶ Vezi *supra*, n. 2. De altfel, pe harta Dobrogei romane care însoțea volumul *Cetatea Ulmetum I*, publicat de V. Pârvan în 1914, toponimul antic Argamum este localizat la Capul Dolojman. În legătură cu Horothesia lui Laberius Maximus vezi comentariul lui D.M. Pippidi din *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967, p. 349—385, unde, la p. 362 este prezentată o hartă ilustrând cele două propuneri avansate pentru reconstituirea teritoriului histrian de către V. Pârvan și P. Nicorescu.

⁷ V. Pârvan, *Histria*. IV, p. 580—582, 583, 587. Privind harta publicată de D.M. Pippidi în volumul citat mai sus și confruntind-o cu aspectul terenului mise pare evident că teritoriul argamensilor este delimitat de diferența între hotarele septentrionale ale celui histrian, în viziunea celor doi autori.

Fig. 1. Argamum. Fortificație romano-bizantină. Vedere aeriană verticală, publicată de P. Nicorescu în 1944.

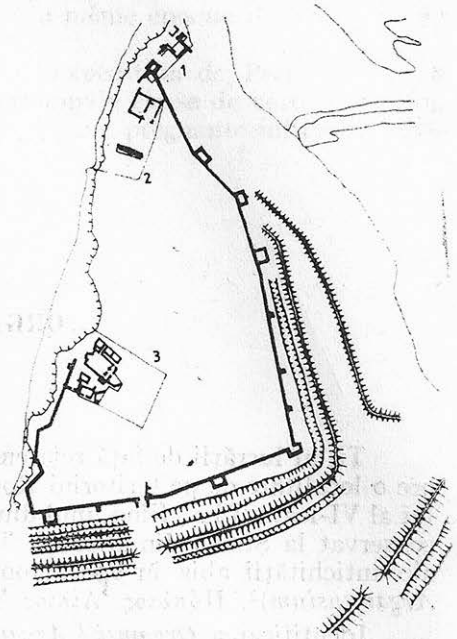

Fig. 2. Argamum. Plan după stereorestituție. 1 — Capul promontoriului; 2 — Sec-torul F.E. 3 — Basilica II.

familiarizați cu realitățile arheologice dobrogene⁸. Totuși, unii au formulat propuneri privind o localizare diferită a toponimului antic⁹, iar alții au găsit potrivită identificarea ruinelor de la Capul Dolojman cu alte nume de localități transmise de izvoarele antichității¹⁰.

Cum este și firesc în asemenea împrejurări, rolul cel mai important în verificarea diferitelor ipoteze privind identitatea *Orgame* / *Argamum* =

⁸ P. Nicorescu, BSH, 1944, p. 96; D.M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 148; R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, 1968, p. 421—422, 424, 426; H. Mihăescu în *Fontes Historiae Daco — Romanae*, p. 475, nr. 159; D.M. Pippidi, *I Greci nel Basso Danubio*, Milano, 1971, p. 36 și 231, n. 43; Coja, BMI, 40, 1972, 3, p. 33—42, cuprinzând principalele rezultate ale cercetărilor sale și bibliografia la zi. A. Ștefan, SCIVA, 32, 1982, 2, p. 199—208; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București 1977, p. 166, 173, 175—177; 230; Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană*, 1977, p. 57; M. Mănucu-Adameșteanu, SCIVA, 31, 1980, 2, p. 331—330; eadem, *Actes du XII Congrès International d'Archéologie Classique*, Athènes, 1983 (1985), p. 169—175; M. Coja în P. Leriche și H. Tréziny (ed.), *La fortification dans l'histoire du monde grec*, Valbonne, 1982, p. 100; eadem în J.—P. Descœndres (ed.) *Greek Colonists and Native Populations*, Oxford, 1990, p. 160, 162, 167.

⁹ Em. Popescu în *Tabula Imperii Romani. Scythia Minor*, București, 1969, p. 24 și 63 propune localizarea toponimului Argamum la Sarichioi.

¹⁰ *Ibidem*. p. 27, 34 sugerează localizarea la Cap Dolojman a toponimului antic *Constantiana*.

= Cap Dolojman revine cercetării arheologice¹¹ (Fig. 2). În cele ce urmează aş dori să aduc unele precizări privind etapa cea mai obscură (şi mai greu accesibilă cercetării arheologice) din evoluţia locuirii antice de la Capul Dolojman, cu speranţa de a contribui la lămurirea unor aspecte ale începuturilor sale, precum şi a unor nuanţe ale interpretării istorice ale prezenţei sale.

Săpăturile sistematice reluate în anul 1965¹² au identificat urmele unei ocupări precoloniale a sitului, aparţinând fazei finale a primei epoci a fierului (cultura Babadag, aproximativ secolele VIII-VII a. Chr.¹³ Este vorba de funduri de bordeie şi de gropi săpate în stâncă, surprinse pretutindeni unde săpătura a atins baza depunerilor arheologice. Din păcate, faptul că, ori unde a fost înregistrat, stratul grec arhaic suprapune direct roca, în interiorul lui ceramica hallstattiană târzie asociindu-se cu cea greco-orientală, inclusiv în umplutura complexelor amintite mai sus, lasă încă fără răspuns problema stabilirii unei relaţii cronologice lipsită de echivoc între cele două etape de locuire. Stratigrafia ar fi putut fi relativ uşor interpretabilă în sensul contemporaneităţii şi convieţuirii celor două componente etno-culturale dacă:

1. Elementele hallstattiene surprinse nu şi-ar găsi analogii în aşezarea eponimă de pe malul lacului Babadag (fortificaţia de la Babadag), a cărei existenţă încetează înainte de sfârşitul secolului VII a.C., fără a furniza nici cea mai mică dovadă a unei relaţii cu grecii instalaţi la nici 20 km sud de ea¹⁴.

2. Ceramica cea mai timpurie descoperită până acum în stratul arhaic de la Capul Dolojman s-ar putea data înaintea ultimului pătrar al secolului al VII-lea a.C., cel mai devreme la hotarul dintre penultimul şi ultimul deceniu al său.

3. Săpăturile nu ar fi pus în evidenţă, oriunde în interiorul fortificaţiei romano-bizantine (secolele V-VI d.Chr.), existenţa a numeroase faze de modelare şi remodelare a terenului prin terasări şi nivelări succesive, care au sfârşit prin a modifica secvenţele stratigrafice fireşti; cazul situaţiei surprinse la vest de basilica II, unde stratul romano-bizantin suprapune direct stâncă, în care au fost identificate gropi aparţinând primei epoci a fierului, lipsite de orice materal arheologic *in situ*, este, în acest sens, dintre cele mai grăitoare¹⁵.

¹¹ Din păcate, rezultatele detaliate ale săpăturilor efectuate de P. Nicorescu (1926—1932), Em. Coliu (1939) şi reluate, în 1965, de Măria Coja au rămas, în mare parte, inedite. Lucrarea de faţă îşi propune să umple parţial, această lacună.

¹² Reluate în 1965 săpăturile au continuat, fără întrerupere, până în prezent. Din 1986 săpăturile, restaurarea materialului şi conservarea *in situ* a monumentelor au trecut în totalitate în sarcina Muzeului „Delta Dunării” din Tulcea. Aducerea la zi a informaţiilor privind situl face şi ea parte din programul de cercetare al echipei actuale de cercetare.

¹³ M. Coja, BMI, 40, 1972, 3, p. 33 şi, mai recent, eadem, în *Greek Colonists' and Native Populations*, Oxford, 1990, p. 162.

¹⁴ P. Alexandrescu, S. Mörintz, Pontică, 15, 1982, p. 55.

¹⁵ Informaţia o datorez colegului F. Topoleanu, care conduce săpăturile în sectorul amintit. Îi mulţumesc şi cu acest prilej.

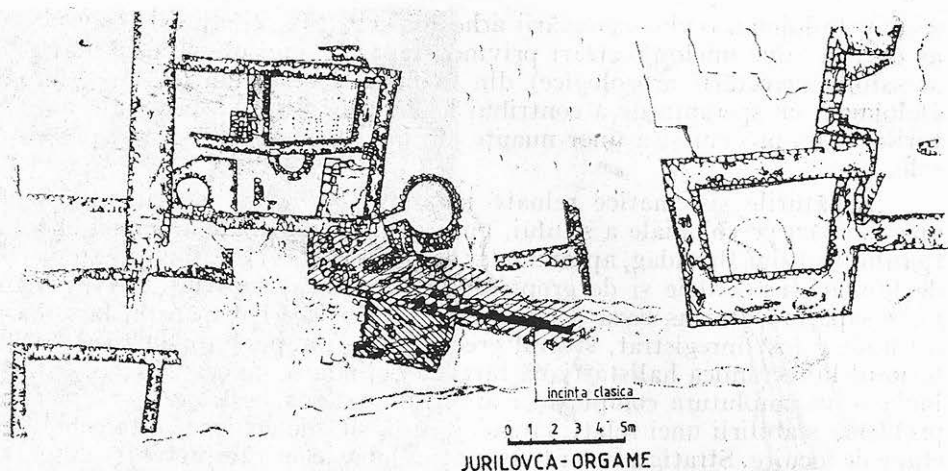

Fig. 3. Relevu parțial din sectorul din Capul promontoriului, publicat de M. Coja în 1982.

În asemenea împrejurări, până la identificarea unei situații stratigrafice lipsite de echivoc, se pare că rezolvarea problemei raportului dintre etapa hallstattiană a ocupării promontoriului Cap Dolojman și faza colonială trebuie amânată, împreună cu toate implicațiile de ordin istoric, pe care unul sau altul din răspunsurile așteptate le-ar putea isca¹⁶.

Informațiile referitoare la epoca arhaică s-au îmbogățit și nuanțat în urma cercetărilor din ultimii ani în sectorul F.E.¹⁷. Stratul arhaic, înregistrat de Maria Coja în primele sale sondaje din interiorul și exteriorul fortificației romano-bizantine, a căpătat consistență, ilustrându-se prin cel puțin două nivele, clar definite cronologic: primul aparține celui de-al doilea sfert al secolului VI a. Chr., al doilea celei de-a doua jumătăți a aceluiași secol, încheindu-și existența către anii 520—490. Fiecare din cele două momente este reprezentat prin locuința de suprafață, parțial conservate: podele fragmentare, vetre distruse, fragmente ale lipiturii de lut a pereților etc. Ceramica descoperită pe podele a permis încadrarea cronologică a celor două complexe.

Celui de-al doilea nivel arhaic îi mai pot fi atribuite, pe criterii stratigrafice, două cuptoare, atestând o activitate artizanală (producție ceramică, coroplastie), încă înainte de sfârșitul secolului al VI-lea a. Chr. sau către finele acestuia.

¹⁶ Disputa privind existența sau nu a unor dovezi certe în acest domeniu rămâne încă deschisă. Vezi, recent, P. Alexandrescu, în *Histria. Eine griechen Stadt an der rumänischen Schwarzmeerküste*, Konstanzer Althistorische Vorträge und Forschungen, H. 25, 1990, p. 63—66.

¹⁷ Afirmarea se bazează pe observațiile proprii din sectorul F.E. unde, sub depunerile romano-bizantine, am identificat o secvență stratigrafică relativ bine conservată. Totuși, monumentele romane târzii fac dificilă explorarea integrală, în suprafață, a stratului grec. Principalele rezultate ale acestei cercetări au fost comunicate anual la diferite sesiuni, rămânând, încă, inedite.

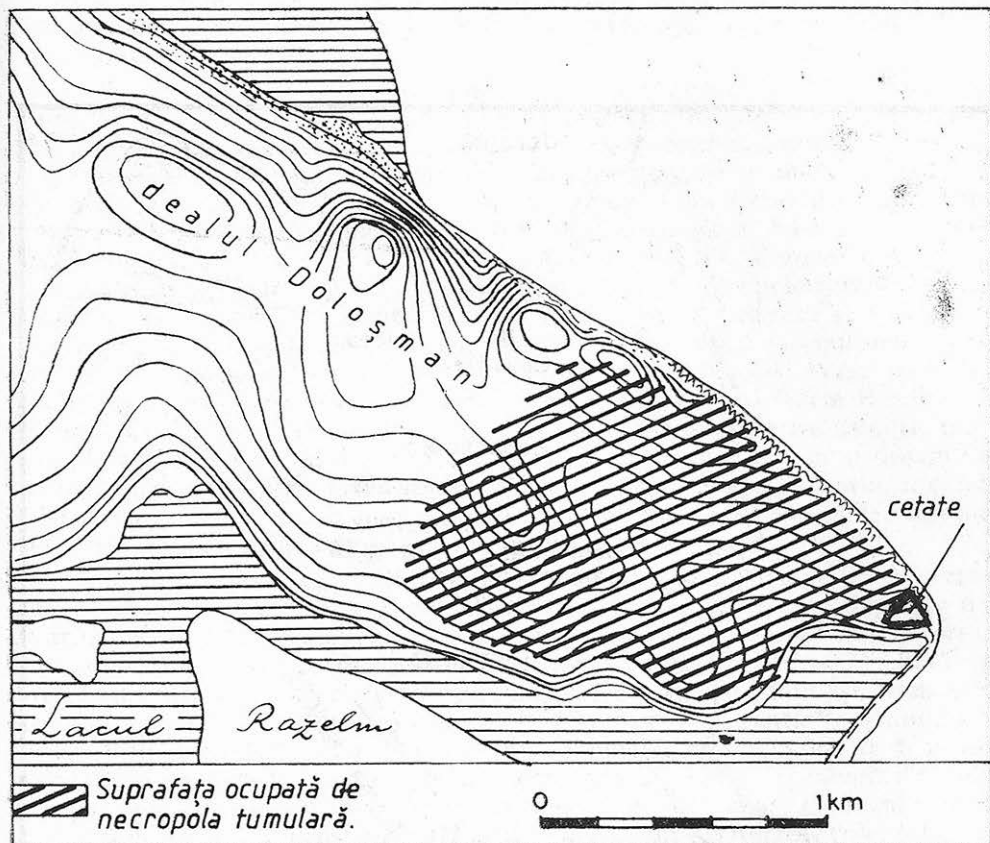

Fig. 4. Schiță topografică a Capului Dolosman.

Abundența și varietatea ceramicii de proveniență greco-orientală ilustrează legături permanente, strânse și active, cu centrele producătoare din Asia Mică și din insulele Chios, Lesbos, Samos, Milet, Clazomenae etc. Cu totul sporadic apar și produse corinthiene și attice¹⁸.

Legăturile cu lumea metropolitană și prezența celor două cuptoare reflectă o viață economică prosperă, indiciu, la rândul ei, al unei anumite stabilități politice și chiar de cooperare cu lumea indigenă. Ceramica indigenă (modelată cu mâna), prezentă în stratul arhaic în cantități mai mici decât cea greacă, prezintă un repertoriu de forme sărac. Atât în forme cât

¹⁸ Statistic, raportul între diferitele categorii ceramice arhaice de la Orgame, atât din punct de vedere tipologic, cât și al provenienței, găsește cea mai apropiată analogie la Istros. Cf. P. Alexandrescu, *Histria. La céramique d'époque archaïque et classique*, Bucarest, 1978. De asemenea, prof. P. Alexandrescu a confirmat paralelismul cronologic și „cultural” între Istros și Orgame cu prilejul vizionării expoziției organizate la Muzeul „Delta Dunării” Tulcea în vara-toamna 1992: „Orgame/Argamum în perioada greacă”.

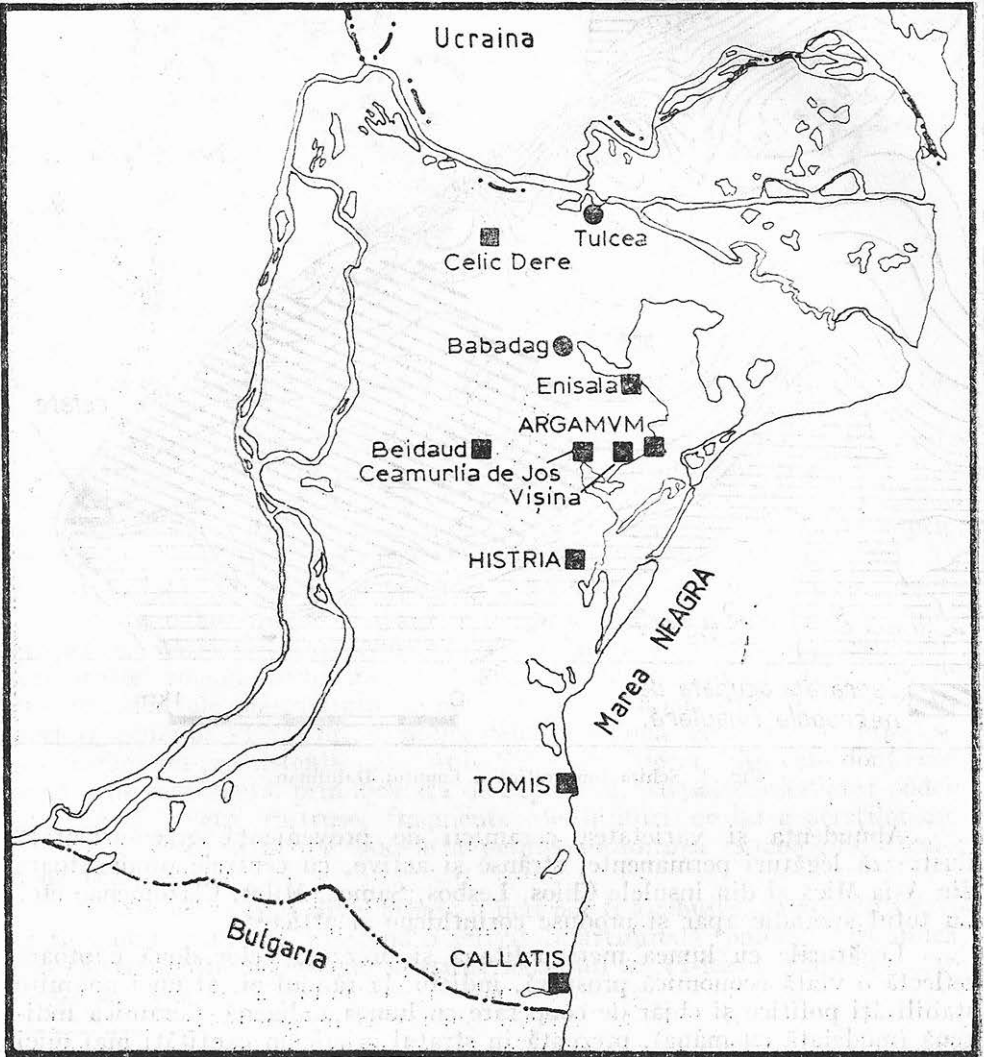

Fig. 5. Harta Dobrogei, cu localitățile citate în text.

și în sistemele de decor se remarcă tradiții locale din prima epocă a fierului, de asemenea, nu putem trece cu vederea prezența ceramicii aparținând așa-numitului tip „nord-pontic”¹⁹.

Pe de altă parte prezența produselor grecești în zona înconjurătoare, (Fig. 5), pe o rază de cca 20 km, nu poate rămâne neobservată: Jurilovca, Vișina, Enisala, Ceamurlia de Jos²⁰, în așezări deschise, integrate, cu siguranță, unei *chora* rapid constituită, în absența căreia nucleul colonial nu putea supraviețui, și pe care o putem reconstitui fără dificultate. Din confruntarea distribuirii urmelor de locuire din secolul al VI-lea — începutul secolului al V-lea a.Chr. cu specificul fizico-geografic al zonei rezultă că *chora* Orgamei, în această etapă, era delimitată la est de apele actualului lac Razelm (pe atunci golf marin), la nord de înălțimile Enisalei și Visternei, iar spre vest de dealurile Babadagului și Slavelor, până la confluența pâraielor Ceamurlia și Beïdaud, puțin înainte ca primul să-și verse apele în actualul lac Golovița (în antichitate integrat complexului marin Razelm — Sinoe). Cred că nu este nici locul, nici momentul lansării într-o discuție mai amplă asupra subiectului — atât de complex — privind geneza și dinamica constituirii teritoriului unei *apoikii*. Mi se pare însă evident că aria, a cărei delimitare am încercat-o mai sus corespundea, sub toate aspectele, rolului pe care *chora* o are în binomul care este orice πόλις greacă (Fig. 6).

În același context — cel al relației πόλις — *chora*, nu lipsită de semnificație mi se pare remarcabilă concentrare a unor abundente depozite de vârfuri de săgeți premonetare tocmai în interiorul ariei mai sus descrise ca probabilă *chora* a Orgamei: Jurilovca²¹, Vișina²², Enisala²³. Fără a trece cu vederea descoperirile similare mai recente de la Tomis²⁴ și Nuntași²⁵ nici pe cele mai vechi de pe litoralul vest și nord-vest pontic²⁶, o anumită rezervă în interpretarea lor drept „daruri, bunuri de prestigiu oferite de milesieni elitei nobiliare getice pentru a consfinți alianțe și colaborări”²⁷ mi se pare obligatorie, tocmai pentru că mediul în care apar, de regulă, asemenea depozite, îl constituie așezările rurale din teritoriile coloniale, în timp ce în așezările fortificate indigene, ca și în însuși perimetrul orașelor

¹⁹ Pentru analogii, vezi S. Dimitriu, în *Histria. II*, București, 1966, p. 54—55 și p. 48—49.

²⁰ Descoperiri izolate, întâmplătoare, cu excepția celor de la Vișina și Enisala, unde urmele de locuire greco-indigenă au apărut în cursul unor săpături sistematice, conduse între 1979—1985 (Vișina) și 1967, 1977—1981 (Enisala). Pentru Vișina vezi M. Mănuclu-Adameșteanu, MCA, 1980, p. 170—178; eadem, MCA, 1981, p. 170—177; eadem, SCN, 8, 1980, p. 17—20. Pentru Enisala, M. Babeș, SCIV, 22, 1971, 1, p. 21.

²¹ Fl. Preda, AUB, 1961, 16, p. 16—17; Gh. Poenaru — Bordea, E. Oberländer Târnoveanu, *Actes du II Congrès International de Thracologie*, Bucarest, 1976—1980), p. 141—150.

²² M. Mănuclu-Adameșteanu, SCN, 8, 1980, p. 17—20.

²³ A. Aricescu, SCN, 6, 1975, p. 17—23. d

²⁴ Inedit. Informația o datorez colegului Gh. Papuc, de la MINA Constanța.

²⁵ Descoperit în cadrul unei cercetări sistematice efectuate de Catrinel Domăneanțu, de la Institutul de Arheologie din București. Inedit.

²⁶ Pentru bibliografie: M. Mănuclu-Adameșteanu, SCN, 8, 1984, p. 17, n. 2.

²⁷ Al. Avram, în *Symposia Thracologica*, 7, 1989, p. 76.

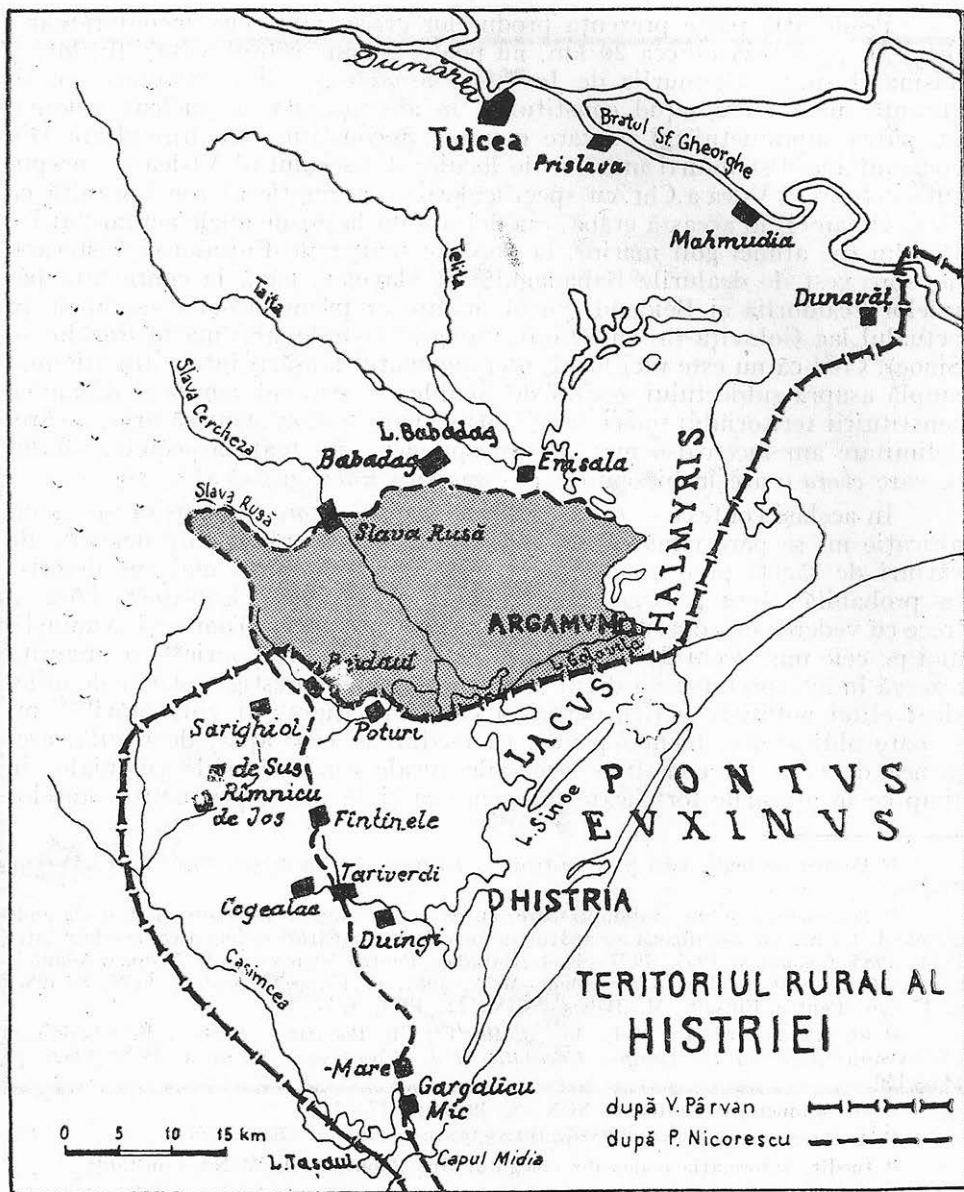

Fig. 6 Teritoriul argamens, în propunerea autoarei.

grecești — unde ar fi de așteptat să se afle reședințele elementelor aristocrației locale (getice) — obiectele respective apar cu totul izolat²⁸.

Revenind asupra raporturilor greci — localnici în perioada instalării celor dintâi la Capul Dolojman, constatăm că, dincolo de barajul dealurilor înconjurătoare, se aflau puternice formațiuni politice indigene, ale căror reședințe erau protejate de fortificații de pământ, adăugate unor poziții apărate natural, cum sunt cele de la Beidaud²⁹ și Celic Dere³⁰ (Fig. 5). Ceramica greacă este prezentă și în interiorul acestor cetăți încă de la mijlocul secolului al VI-lea a. Chr., fără a atinge însă rata unui produs curent (sub aspect cantitativ): predomină amforele (ca ambalaje ale unor produse venite din regiunile mediteraneene) și ceramica cenușie, produsă — poate — pe loc, la Histria sau Orgame. Ceramica „de lux” este slab reprezentată prin vase de toaletă (vas-coroană, aryballos, lekythos) — deci recipiente ale unor produse cu aceeași proveniență. O lectură antropologică-sociologică a datelor arheologice ar indica mai degrabă seria de ceramică greacă — containere sau recipiente ale unor substanțe rare — ca σῆμα a statului social al ocupanților fortificațiilor menționate. Indiferent pe ce cale — dar foarte probabil pe baze contractuale — între localnici și noii veniți se stabilise, pe parcursul a cca 100 de ani (deci două-trei generații), un *modus vivendi*, întemeiat pe un nou echilibru (poate un nou model de echilibru, dacă e să ținem seama de probabila, aproape certa sa instabilitate) — precar, dar profitabil pentru ambele părți.

Mărturiile arheologice par să sugereze un sfârșit dramatic pentru faza arhaică a așezării. Din păcate, nu suntem încă în măsură să-i precizăm împrejurările: este posibil ca Orgame să fi fost victima acelorași evenimente istorice care-au pus capăt locuirii arhaice și la Histria; în același timp, un studiu geofizic atent al locului ar putea revela cauze naturale, datorate particularităților mediului și mai ales substratului calcaros extrem de friabil. Într-adevăr, nivelul databil 520—490 a. Chr. poartă urme de incendiu și este acoperit de un strat de piatră de calcar, adusă, fără-îndoială, de o alunecare de teren³¹.

Depunerile din epoca clasică, identificate în două zone din interiorul fortificației romano-bizantice, aparțin secolelor V—IV a. Chr. Este vorba despre două niveluri verificate stratigrafic. Primul se datează în a doua jumătate a secolului V a. Chr. încetându-și existența către sfârșitul aceluiași secol. În sectorul F.E. momentul este reprezentat de podeaua incendiată a unei locuințe, probabil de suprafață, pe care zăceau fragmente de ceramică attică cu firnis negru și monede de bronz de tipul „cu roata”. Al doilea nivel care ar putea aparține primului sfert al secolului IV a. Chr. poartă și el urme

²⁸ M. Mănucu-Adamesteanu, *op. cit.*, p. 17, n. 2—3. Adresez și pe această cale mulțumiri dr. D. Simion pentru informațiile referitoare la prezența unor asemenea piese în așezările de la Beidaud și Celic Dere.

²⁹ G. Simion, *El. Lăzурcă, Peuce*, 8, Tulcea, 1980, p. 37—54.

³⁰ Cercetări sistematice aparținând dr. D. Simion, încă inedite.

³¹ Asupra împrejurărilor sfârșitului fazei arhaice la Istros/Histria P. Alexandrescu, *Pontica*, 19, 1986, p. 28—31. Ipoteza unei calamități naturale în cazul Orgamei, sugerată de caracteristicile vizibile ale substratului, are nevoie de o verificare cu mijloace de cercetare specifice.

de incendiu și a fost înregistrat în suprafețele investigate în capul promontoriului și în sectorul F.E.³².

Deși reprezintă o perioadă extrem de scurtă (cel mult 25 de ani) nivelul respectiv pare să ilustreze o etapă de prosperitate economică și de preocupări urbanistice la Orgame. Este probabil ca, în această fază edificiile să fi avut ziduri de piatră (sau de chirpici pe soclu de piatră), ceramica greacă este abundentă și variată, de la amfore (Thasos, Chios, Mende) la ceramica uzuală și la produsele attice cu figuri roșii; moneda (histrionă de argint și de bronz) apare ca un mijloc de schimb comun.

Dezvelirea unui colț de zid de apărare (Fig. 3) lat de peste 2 m, realizat în blocuri mici de calcar, în manieră pseudo-isodomă, a cărui moment constructiv este asigurat de ceramică între sfârșitul secolului V — începutul secolului IV a.Chr.³³), adaugă discuției noastre un alt argument valabil.

A doua jumătate a secolului al IV-lea a. Chr. este deocamdată mai puțin asigurată stratigrafic. Singurul complex atribuit acestui interval este o groapă identificată în capul promontoriului. Materialul ceramic caracteristic (fragmente de vase cu figuri roșii și cu firnis negru, ceramică uzuală și amfore de transport) este însă abundent în strat și în nivelările de epocă romano-bizantină.

În ultimii ani au fost inițiate săpături în necropola tumulară a cetății grecești, identificată la mai puțin de 1 km spre vest (fig. 4). Cercetările au mai degrabă un caracter de salvare, întrucât terenul a fost supus la arături profunde în anii de după război, fapt ce a condus la distrugerea în mare măsură a tumulilor³⁴ răspândiți pe o rază de cca 5 km în jurul cetății. Din fericire au rămas încă *in situ* suficiente elemente care să permită observații minuțioase asupra ritului și ritualului funerar, organizării și evoluției necropolei și recuperarea unor bogate inventare funerare, în cea mai mare parte ceramice, strivite de mijloacele mecanice care au lucrat pământul în ultimii 50 de ani. Limitele cronologice între care se înscriu complexe deja cercetate cuprind intervalul dintre sfârșitul secolului V a.Chr. și primele decenii ale secolului II a.Chr.³⁵.

³² Propriile mele observații confirmă pe cele exprimate de M. Coja, EMI, 40, 1972, 3, p. 36.

³³ Eadem, in P. Leriche et H. Tréziny (ed.), *La fortification dans l'histoire du monde grec*, 1982, p. 100 și fig. 219.

³⁴ Tumulii sunt încă vizibili în fotografiile aeriene ale zonei efectuate în anii '50. Pentru confirmare, vezi D. Adameșteanu, *Un mare elev al lui Vasile Pârvan: Scarlat Lambrino*, in rev. „22”, 3 (155), 1993, p. 11. Dimensiunile tumulilor, probabil modeste, explică treptata lor erodare de către lucrările agricole efectuate cu mijloace mecanice în ultimii 50 de ani, pana la nivelarea completă a terenului. Primele sondaje în zonă au fost efectuate pentru verificarea suspectelor aglomerări de piatră și fragmente ceramice, în exclusivitate grecești pe care arăturile anuale le evidențiau în mod clar.

³⁵ În 1988 am încredințat conducerea cercetărilor din zona necropolei kolegi Vasilica Lungu, de la Muzeul „Delta Dunării” Tulcea. Munca sa deosebit de minuțioasă a adus deja la lumină, în afara unor aspecte spectaculoase ale organizării spațiului funerar, ritului și ritualului funerar, elemente interpretabile nu numai în cheie cronologică, ci și socio-economică și antropologică. Odată cu avansarea cercetărilor din necropolă, imaginea Orgamei/Argamum în perioada greacă va deveni mai exactă și mai completă.

Ultima etapă din evoluția preromană a nucleului urban de la Capul Dolojman aparține perioadei elenistice. Urmele sale, greu decelabile stratigrafic, au avut de suferit mai ales în urma intervențiilor din epoca romană. Stratul elenistic a fost verificat în sectoarele F.E., capul promontoriului și *extra muros*. Porțiuni dintr-o podea de lut arsă, cu vatră circulară amenajată pe un „pat” din fragmente de panse de amfore au fost identificate în sectorul F.E. Din punct de vedere stratigrafic pare a fi vorba de o locuință semiîngropată, nivelul corespunzător aflându-se cu cca. 0,70—0,80 m mai sus. O monedă histriană, de la sfârșitul secolului III — începutul secolului II a. Chr., descoperită în imediata vecinătate, ar putea servi drept reper cronologic. Aceluiași moment i-ar putea fi atribuit un cuptor artizanal identificat de Maria Coja în săpăturile sale din acest sector, efectuate în anii „70, precum și masiva depunere de cenușă și dărâmătură, în care zace o cantitate impresionantă de ceramică (îndeosebi amfore, dar și fragmente de figurine de terracotă, kantharoi West Slope și kernoi) identificată pe latura de sud a sectorului în 1991³⁶. Stampilele de amfore apărute pretutindeni în cetate în straturile de nivelări și decapări de epocă romano-bizantină indică, pentru perioada elenistică, o cronologie care merge de la începutul secolului IV până în primele decenii ale secolului II a. Chr.³⁷.

La capătul acestei sumare prezentări a rezultatelor ultimelor cercetări la Orgame/Argamum privind perioada preromană consider îndreptățită încercarea de a puncta câteva observații, din care sper să reiasă, cu claritate, ceea ce știm, ceea ce ne putem îngădui să considerăm a ști și ceea ce nu știm (încă) despre începuturile „celei dintâi localități de pe teritoriul țării noastre al cărei nume este pomenit într-un izvor literar antic?”³⁸.

1. Cele mai vechi urme de locuire la Capul Dolojman par să indice o fază de ocupare precolonială a sitului de către o populație vădind tradiții culturale locale (caracteristice pentru prima epocă a fierului) identice celor înregistrate în așezarea fortificată de la Babadag, din apropiere.

2. Cele mai vechi urme ale prezenței grecilor la Capul Dolojman aparțin celei de-a doua jumătăți a secolului al VII-lea, mai exact ultimului sfert al acestuia. Prezența lor în anumite cantități și variante permite ipoteza existenței unui nivel corespunzător din punct de vedere cronologic, chiar dacă el nu a fost verificat stratigrafic până în prezent.

3. Stratul arhaic, la nivelul actual al cunoștințelor noastre, este destul de consistent, prezentând două niveluri atestate stratigrafic și cronologic. Ultimului, al cărui sfârșit poate fi plasat între 520—490 a. Chr., îi sunt atribuite două cuptoare artizanale, care lasă să se întrevadă o producție ceramică locală.

³⁶ Pentru perioada elenistică, a se vedea și M. Coja, BMI, 40, 1972, 3, p. 36: Interpretarea corectă a complexului identificat în 1991 în sectorul F.E. reclamă continuarea cercetării.

³⁷ V. Lungu, *Symposia Thracologica*, 7, 1989, p. 277—278; eadem, în volumul de față.

³⁸ D.M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, 1965, p. 108.

4. Perioadele clasică și elenistică sunt documentate de complexe de locuire, artizanale, elemente de urbanistică (zid de apărare, stradă, elemente de sistematizare a teritoriului, ocupat în forme organizate).

5. Pentru oricare din faze și pentru toate laolaltă cred că s-au acumulat suficiente indicii în privința evoluției urmate de așezarea de la Capul Dolojman. Dacă cercetările de până acum nu au putut documenta și existența acelor mari zone rezervate vieții publice — agora, sanctuare etc. — care completează imaginea unei veritabile πόλις, nu este exclus ca cele care vor urma să le identifice sau să le explice absența *in situ*.

În atare împrejurări mă întreb dacă a pune sub semnul întrebării acuratețea mărturiei lui Hecateu ('Οργάμη πόλις) nu este o dovadă de prudență excesivă și de inexplicabilă neîncredere în sursele antice³⁹.

Mai puțin clare ne apar, deocamdată, raporturile Orgamei cu celelalte cetăți întemeiate de greci pe litoralul vestic al Mării Negre. Oricum, pornind de la constatarea că, cel puțin sub aspect cronologic, începuturile Histriei și Orgamei par a se situa în planul contemporaneității (ultimul sfert al secolului VII a.Chr., după ceramică), aș îndrăzni să pun sub semnul întrebării statutul de emporion, subcolonie histriană sau, pur și simplu, așezare rurală în teritoriul histrian, atribuit în mod tradițional în istoriografia Dobrogei, nucleului de locuire greacă de la Capul Dolojman⁴⁰. Ipoteza unei stabiliri simultane a unor grupuri de coloniști milesieni atât la Histria, cât și la Capul Dolojman mi se pare tentantă și nu întrutotul improbabilă. În această lumină cele două centre ar putea trece drept ctitorii milesiene vizând mai buna exploatare a resurselor de care bogatul ținut de la Gurile Dunării dispunea. Asupra raporturilor dintre cele două orașe și cu lumea indigenă, în epoca ulterioară întemeierii lor, cercetările arheologice și istorice, în general, vor aduce, cu siguranță, completările și lămuririle necesare.

... ORGAMÉ POLIS ...

R é s u m é

Le nom du centre gréco-romain Orgamé/Argamum (Cap Dolojman, com. Jurilovca, dép. Tulcea) nous est connu par la mention qu'en fait Hécatée de Milet, dans un fragment reproduit par Etienne de Bysance. Malgré l'expression même de Hécatée ('Οργάμη πόλις [...]) la littérature historiographique en fait référence en tant qu'emporion, sous-colonie d'Istros; on lui attribue parfois le *status* d'habitat indigène dans la *chora* istrienne.

³⁹ Exprimată explicit de Al. Avram, *Symposia Thracologica*, 7, 1989, p. 73.

⁴⁰ Opinie exprimată în mod constant. Cel mai recent confirmată de P. Alexandrescu în *Histria. Eine griechen Stadt an der rumänischen Schwarzmeerküste*, 1990, p. 63. M. Coja, în diversele sale lucrări dedicate așezării de la Capul Dolojman, pare să accepte statutul de dependență, originară și administrativă, față de Istros/Histria. Numai recent lasă deschisă posibilitatea „that this small colony was founded at approximately the same time, as Istrus, thus confirming the informations related by Hecataeus of Miletus,„ Cf. M. Coja în J. — P. Descœudres (ed.), *Greek Colonists and Native Populations*, Oxford, 1990, p. 162.

Les fouilles archéologiques menées sur place entre 1926–1932 (P. Nicorescu), 1939 (Em. Coliu) et depuis 1965 jusqu'à présent (M. Coja, M. Mănuu-Adameşteanu, A; Opaït, Cr. Opaït, F. Topoleanu, V. Lungu) ont apporté des arguments pertinents en faveur de l'évolution urbaine de ce centre, tant à l'époque grecque qu'à l'époque romaine (VIIe siècle av. J. Chr. — VIIe siècle après J. Chr.).

En corroborant les evidences archéologiques dernièrement obtenues sur place, ainsi que dans la region septentrionale de la Dobroudja, l'auteur se propose de rendre une mage plus claire du développement d'Orgamè à l'époque grecque et de définir, géographiquement, son territoire, en concluant:

1. Les plus anciennes traces d'habitation à Cap Dolojman semblent indiquer une occupation précoloniale du site, par une population dont les traditions culturelles locales (caractéristiques pour le premier age du Fer) rappellent celles vérifiées dans l'habitat fortifié voisin (Babadag).
2. Les plus antiques traces de la présence des Grecs à Cap Dolojman datent de la seconde moitié du VIIe siècle av. J. Chr., particulièrement de son dernier quart.
3. La couche archaïque, assez consistante, présente deux niveaux, documentés stratigraphiquement et chronologiquement. Au dernier, dont la fin se situe autour de 520–490 av. J. Chr., on peut attribuer deux fours artisanaux, témoignant d'une production céramique (ou coroplastique) locale.
4. Les époques classique et hellénistique sont attestées par des complexes d'habitation, artisanaux, des éléments d'urbanisation (enceinte, rue, éléments d'aménagement du territoire etc.).
5. Pour chaque phase, et pour tous ensemble, on a déjà accumulé des indices qui permettent d'envisager une évolution urbaine de l'habitat grec de Cap Dolojman. Jusqu'à présent les fouilles n'ont pas identifié les grandes aires destinées à la vie publique — sanctuaires, agora etc. — qui devraient compléter l'image d'une vraie *polis* mais on n'exclut pas la possibilité que les fouilles à venir puissent trouver leurs traces ou l'explication de leur absence *in situ*.
6. Les indices géomorphologiques et archéologiques permettent aujourd'hui la définition de la *chora* d'Orgamè dès le VIe siècle av. J. Chr. Elle pouvait être délimitée par les eaux du lac Razlem (ancien golfe de la Mer Noire), les collines d'Enisala, de Babadag et des Slaves jusqu'aux eaux réunis des ruisseaux Ceamura et Beidaut.
7. Sur la foi de ces arguments, on estime, qu'Orgamè pouvait être une fondation milésienne contemporaine à Istros.
L'évolution des rapports entre Orgamè et Istros et de leurs rapports avec le monde indigène au cours des siècles qui suivirent leur fondation reste à être saisie par les futures recherches.

Liste des figures

- Fig. 1. Argamum. Fortification romano-bizantine. Vue acrienne verticale, publiée par P. Nicorescu (1944).
- Fig. 2. Argamum. Plan d'après stéréorestitution. 1 — Pointe du promontoire; 2 — secteur F.E.; 3 — Basilique II.
- Fig. 3. Rélevé partiel du secteur de la pointe du promontoire, publié par Maria Coja (1982).
- Fig. 4. Plan topographique du Cap Dolojman, avec l'emplacement de la necropole tumulaire grecque.
- Fig. 5. Carte de la Dobroudja; les localités mentionnées dans le texte.
- Fig. 6. Le territoire d'Argamum grecque, proposé par l'auteur.

CIRCULAȚIA AMFORELOR ȘTAMPILATE ÎN ZONA CAPUL DOLOJMAN

VASILICA LUNGU

Intenția de întocmire a unui prim *corpus* al toartelor de amfore ștampilate identificate în zona Capul Dolojman, se plasază în continuarea unor mai recente preocupări de restituire a evoluției istorice în așezarea fortificată de aici, îndeosebi, pentru finalul perioadei sale grecești clasice și pe parcursul celei elenistice. Prin analiza datelor încercăm să venim în întâmpinarea unor lacune documentare, sesizabile mai ales la nivelul informațiilor scrise. Totodată, oportunitatea prezentării lor se justifică în contextul dificultăților întâmpinate la reperarea nivelurilor de locuire din perioada respectivă, ale căror obiective au fost distruse în mare parte o dată cu ridicarea edificiilor romane târzii.

Întregul lot este compus din exemplare rezultate din cercetările arheologice efectuate în aria locuită, din 1965² până în momentul de față și rămase inedite.

Referiri mai vechi la prezența amforelor ștampilate în teritoriul așezării grecești de la Capul Dolojman, le găsim la V. Canarache³. Autorul semnalează o descoperire întâmplătoare făcută în anul 1955, la 2 km nord-vest de satul Jurilovca, în spatele promontoriului Dolojman. Aici au fost descoperite „nu mai puțin de 100 de amfore”, datate în prima jumătate a secolului IV a. Chr, care alcătuiau ringul unui mormânt distrus în urma unor arături mai profunde. Acestea au fost repartizate conform tipologiei lor în două categorii distincte. Din descrierea autorului credem că putem identifica, în primul caz — amfore neștampilate, caracterizate prin masivitatea și proeminența piciorului — tipul amforelor de Chios, care au circulat în secolul

1) vezi studiul Mihaela Mănuclu-Adameșteanu, în acest volum.

2) Cea mai mare parte a lotului este alcătuită din exemplarele descoperite de Maria Coja în săpăturile efectuate în sectoarele Faleză Sud (= SII), localizat în capul promontoriului, în afara fortificației romane, și Basilica III. O altă parte importantă a fost reperată de către Mihaela Mănuclu-Adameșteanu în sectorul Faleză Est. Aducem mulțumiri ambelor cercetătoare pentru amabilitatea cu care ne-au pus la dispoziție piesele rezultate din propriile lor cercetări.

3) V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, București, 1957, p. 380.

IV. a. Chr. Cel de-al doilea tip, reprezentat de produsele thasiene, se remarcă prin prezența unor ștampile mici „de tipul celor cu reprezentarea lui Heracles în genunchi, trăgând cu arcul, ori cu o floare cu tija lungă”. Asocierea celor două tipuri de amfore ne ajută, din punct de vedere cronologic, să căutăm pentru reprezentarea lui „Heracles în genunchi, trăgând cu arcul”, un magistrat din perioada veche a timbrajului thasian. Acesta ar putea fi, de pildă, Ἀριστομένης⁴, întâlnit foarte des cu acest simbol, în asociere cu mai mulți producători.

În sprijinul ipotezelor lansate, menționăm o foarte recentă descoperire⁵ din necropola aferentă așezării puse în discuție, localizată nu foarte departe de tumulul prezentat de V. Canarache. Aici a fost cercetat integral un mormânt de incinerare, acoperit de un tumul cu manta și ring de piatră. În interiorul acestuia din urmă, în jurul suprafeței funerare, s-a găsit un ring de amfore, distrus parțial de arătură. În exterior, ringul de piatră era bordat de o platformă de fragmente provenite de la amforele depuse ca ofrandă și sparte pe loc. Amforele — cca. 30 de exemplare⁶ — sunt produse de ateliere din Chios și Thasos. În ringul interior ele sunt dispuse alternativ. Cele mai multe dintre produsele thasiene sunt marcate cu ștampile care poartă nume de magistrați databili în intervalul 370—325⁷. Spre deosebire de cele două tipuri de ștampile menționate de V. Canarache, am identificat aici o mai mare varietate de simboluri și totodată de nume.

O altă prezență thasiană ne-a fost comunicată de A. Avram⁸ și ea este marcată cu numele eponimului Πει — (gr. G: 350—340, cf. Garland, 1986, p. 259, nr. 3), în timpul producătorului Πυλάδης, foarte activ în atelierul din Molos.

Alte referiri au fost făcute în mod repetat de către Maria Coja⁹ în lucrările dedicate așezării de la Capul Dolojan și de către Mihaela Mănucu-Adameșteanu, în rapoartele de săpătură¹⁰ fără însă o prezentare mai amănunțită a lor.

Totalul de care dispunem în momentul de față se ridică la un număr de 82 de exemplare.

În ceea ce privește reperarea lor în sectoarele cercetate, se poate observa că o bună parte din material se concentrează în zona Faleză Sud (=SII),

⁴) Vezi, de exemplu, Maria Coja, BCH, 1986, suppl., 13, p. 427, cat. 6.

⁵) Este vorba de un tumul cu mormânt de incinerare, cercetat de noi în campaniile 1990—1991 și numerotat TIV. El face parte din necropola așezării grecești de aici și se situează în vecinătatea ei vestică. În momentul de față, se află în lucru un studiu dedicat descoperirilor din acest tumul.

⁶) Din marea cantitate de material amforic aflat în stare fragmentară, au fost restaurate integral sau parțial, până acum, cca. 18 exemplare.

⁷) Un studiu dedicat analizei ștampilelor thasiene din acest tumul se află în atenția noastră pentru etapa imediat următoare.

⁸) Această ștampilă a fost inclusă în lucrarea lui Alexandru Avram, *Ștampile de amfore thasiene de la Histria*, (1992) — teza de doctorat în manuscris, la numărul de catalog 580.

⁹) Vezi Maria Coja, *Recherches dans un établissement pontique peu connu et observation sur son territoire*, en Actes du II Congrès International des études du sud-est européen (Athènes, 7—13 mai 1970), Tome II, Athènes 1972, p. 170.

¹⁰) Vezi pentru detalii în volumul de față.

unde stratul elenistic a fost mai bogat documentat, dar, din păcate, fără o stratigrafie clară. Alte descoperiri au fost înregistrate izolat în sectoarele Basilica III și Faleză Est, de cele mai multe ori însă piesele fiind antrenate în straturile ulterioare perioadei elenistice.

Sub aspect cantitativ, repartiția pe centre de producție se prezintă astfel:

SINOPE	42 exemplare
THASOS	23 exemplare
RHODOS	4 exemplare
HERACLEEA PONTICĂ	3 exemplare
CHERSONES	3 exemplare
AKANTHOS	2 exemplare
KNIDOS	1 exemplar
MENDE	1 exemplar
INCERTE	3 exemplare
<hr/>	
TOTAL	82 exemplare

Caracterul restrâns al informațiilor, datorat prezenței lor reduse, nu permite abordarea unor estimări valorice comparabile cu cele aplicate pe loturile mai mari, cercetate în celelalte centre consumatoare vest-pontice (Histria, Tomis, Callatis). Ca urmare, este imposibil de realizat o imagine a ponderii relative a unuia sau a altuia dintre centrele exportatoare, ancorate într-un eventual cadru cronologic. Interpretarea datelor, insuficiente deci pentru stabilirea unor concluzii de ordin statistic, constituie mai degrabă o bază de discuții utilă pentru viitorul cercetării.

Numărul ceva mai ridicat al toartelor ștampilate venite din Thasos și Sinope permite sublinierea unor observații cu caracter preliminar privind cronologia lor. De asemenea, exemplarul mendeean se remarcă prin singularitatea sa, mai ales că ștampile din acest centru nu au fost încă semnalate pe țărmul românesc al Mării Negre.

MENDE

Toarta cu ștampila-gemă, cat. 1, aparține unei amfore realizate dintr-o pastă dură cu bogat conținut de mica și calcare. Buza este arcuită în exterior, cu partea superioară țesută. Sub buză a fost trasată o bandă circulară cu vopsea roșie. Culoarea cenușie, care o înlocuiește pe cea bej-gălbuie inițială, a fost dobândită în urma unei arderi secundare foarte puternice semnalate și de stratul gros de cenușă din complexul cercetat.

Pentru această piesă, cele mai semnificative apropieri pot fi stabilite cu exemplarul cat. 222, descoperit la Pnyx în umplutura încadrată Perioadei III a ansamblului și datată la sfârșitul secolului V — începutul sau prima jumătate a secolului IV a.C.¹¹. Referitor la acest tip, V. Grace avea unele rezerve asupra originii, dar sublinia în același timp asemănări evidente în modelarea buzei cu exemplarele thasiene.

¹¹ Virginia Grace, Stamped Wine Jar Fragments, Pnyx II, Hesperia Suppl. 10, 1956, cat. 222, inclusă clasei de ștampile cu origine necunoscută.

Apropierea prototipului mendeean de standardele amforelor produse în Thasos a mai fost subliniată în repetate rânduri și de către I.B. Brașinski (1980, 1984). Pentru a scoate în evidență valoarea produselor din Mende comercializate pe piețele pontice, autorul menționează un fragment din dialogul conceput de către Demosthene împotriva lui Lacritos, (datat în al treilea sfert al secolului IV). Se vorbește aici despre o călătorie de afaceri întreprinsă de doi negustori athenieni, Artemon și Apollodoros, prin Mende și Sycion, și de acolo prin Bosfor. În continuarea textului, autorul mai adaugă: [1935], 35

Πᾶν γὰρ δὴπου τοῦναντίον εἰς τὸν Πόντον οἶνος εἰσάγεται ἐκ τῶν τόπων τῶν περὶ ἡμᾶς, ἐκ Πεπαρήθου καὶ Κῶ καὶ Θάσιος καὶ Μενδαῖος καὶ ἐξ ἄλλων πόλεων παντοδαπός.

Stabilirea de către Virginia Grace a identității mendeene a unor ștampile de pe amfore descoperite în Agoraa Athenei, a constituit un principal indiciu în recunoașterea tipurilor de amfore specifice acestui centru. Totodată descoperirile din Athena au servit ca bază clasificării lor tipologice, atestate aici numai pentru secolul V a. Chr.

La rândul său, Brașinski revine de mai multe ori asupra analizei amforelor descoperite în stațiunile arheologice nord-pontice, în special, în inventarele funerare ale curganelor de la Elisavetovskoe sau Nymphaion. Compararea tipurilor identificate, ajutată și de asocierea în complexe închise cu alte materiale arheologice databile, l-au determinat pe Brașinski să fixeze evoluția amforei de Mende în intervalul cuprins între a doua jumătate a secolului V și prima jumătate a secolului IV a. Chr.

La Histria, Suzana Dimitriu (Histria II), atribuie cu probabilitate exemplarul cat. 434 unei producții proto-thasiene, prin comparație cu exemplare provenite din zona Bosforului (Zeest, pl. VI). Pierre Dupont, totuși, nu acceptă legitimitatea comparării fragmentelor și relevă apartenența piesei de la Histria la centrul mendeean (vezi și Norma di Sandro, *Le anfore arcaiche della Scarico Gosetti, Pithecusa, Cahiers des amphores archaiques et classiques*, 2, Cahiers du Centre Jean Bérard, XII, Napoli, 1986, p. 82).

La numai 40 km nord de Histria, în perimetrul locuit al anticului oraș Orgame-Argamum a apărut exemplarul mendeean ștampilat care face obiectul acestei discuții. El a fost descoperit într-o groapă atribuită unei locuințe de perioadă clasică, alături de mai multe fragmente (panse și funduri) de la amfore de Mende și Heracleea Pontică, fish-plate cu angobă roșie și un fragment de cupă-skyphos „delicate class”, datată 430 a. Chr. (cf. Sparkes-Talcott, cat. 493). Ștampila reproduce aversul unei monede (mendeene) ilustrând capul unui tânăr în profil, spre dreapta.

Alte două amfore produse în același centru au fost descoperite ca ofrande într-un mormânt tumular de incinerare cercetat de noi în anul 1988 și rămas încă inedit. Amforele, întregite, erau asociate în complex, printre alte categorii ceramice, cu o cupă-skyphos datată cca. 400—380 (cf. Sparkes-Talcott, cat. 622) și cu un askos attic, tipul cu feline, datat, de pildă, în complexe cercetate la Athena, nu mai târziu de primii ani ai secolului IV a. Chr. (cf. H.A. Thompson, *Chronology of Tholos, Hesperia*, supl. IV,

1940, fig. 97/d). Caracteristicile tipului reprezentat de cele două ecemplare corespund întrutotul descrierilor relevate de către Brașinski în privința amforelor mendeene de la sfârșitul secolului V—începutul secolului IV a. Chr. (cf. Brașinski, 1984, p. 105—108). Ambele ecemplare descoperite de noi poartă pe gât litere grecești scrise cu vopsea roșie. Cu aceeași vopsea sunt trasate benzi înguste, circulare, sub buză sau sub linia diametrului maxim. Aceste ultime particularități le putem considera ca inspirate din repertoriul nord-ionian al amforelor arhaice din Clazomene sau Chios, de pildă.

Așadar, primele semnalări de amfore mendeene din aria așezării grecești fortificate de la Capul Dolojman, atât în perimetrul locuit, cât și în zona necropolei, au fost consemnate în complexe databile între 430 a. Chr. și primii ani (eventual, primul sfert) ai secolului IV a. Chr. Datarea a fost verificată adesea pe baza asocierilor cu alte tipuri de materiale arheologice, în special ceramică attică, pentru care cele mai semnificative corespondențe le-am selectat din cercetările efectuate în Agoraua Athenei.

În condițiile fixării unui cadru cronologic delimitat suficient de convingător și prin prezența altor categorii ceramice, după părerea noastră, descoperirea ștampilei rhodiene cu numele lui Σώπας, (cat. 67), în același complex cu exemplarul mendeean ștampilat, o considerăm cu totul întâmplătoare. Ea nu poate fi socotită decât ca o intruziune ulterioară, antrenată în straturile mai vechi în urma repetatelor intervenții târzii, reperate în acest perimetru în timpul cercetărilor arheologice.

THASOS

Analiza produselor thasiene descoperite la Capul Dolojman pune în evidență prezența mai multor tipuri de ștampile, repartizate cronologic într-un interval destul de cuprinzător. Deși sporadice, piesele de la începutul timbrajului thasian, găsite de cele mai multe ori printre materialele de epocă romană sau romano-bizantină, sunt cu atât mai semnificative cu cât nivelurile de locuire corespunzătoare lor sunt dificil de reperat din cauză nivelărilor și suprapunerilor ulterioare.

Primul exemplar, cat. 2, are imprimat într-un cadru rectangular un cap de bărbat cu barbă, în profil pe dreapta. Aproximativ această piesă, conform tipului de ștampilă, de cele două ecemplare de la Histria (Avram 1992, cat. 7) sau de exemplarul cat. 8 de la Thasos (Garlan, 1985, p. 729) o situează printre cele mai timpurii pătrunderi de ștampile thasiene pe litoralul românesc al Mării Negre, în catalogul nostru ocupând chiar primul loc.

Pentru cronologia așezării de la Dolojman, ștampilele din grupul cronologic F (Garlan, 1986) anunță un moment important prin importurile thasiene de la mijlocul secolului IV (350—340) și, în același timp, o apropiere evidentă de situația Histriei¹². Totodată, în acest interval se pot observa unele corespondențe și cu celelalte centre consumatoare, Tomis și Callatis, unde, printre primele nume¹³, s-au amintit eponimii Me la Tomis și Ἀριστέιδης la Callatis. O mențiune aparte se cuvine făcută pentru ștampila

¹²) Așa cum reiese din lucrarea lui A. Avram, 1992, în manuscris.

¹³) cf. Livia Buzoianu, et, BCH, 1986, Suppl., 13, p. 409.

lui $\text{A}\lambda\sigma\chi\rho\iota\omega\nu$ marcată cu un simbol complex, format din trei elemente: semi-lună, pastilă, stea. Multe dintre trăsăturile, care individualizează acest tip de stampilă — elemente din simbol, grafie, dispunere —, se regăsesc într-un grup de piese, bine asamblat în complexul de la Pnyx, într-un strat încadrat între sfârșitul secolului V și prima jumătate a secolului IV¹⁴. Două dintre componentele simbolului — stea și pastilă — sunt comune cu cele de pe exemplarele cat. 7—12 de la Pnyx. De asemenea, asemănările de grafie — litere mari, conturate clar, ca și forma prescurtată a numelui includ exemplarul nostru în clasa numerotată de Virginia Grace — Ic. Aceeași autoare propune identificarea numelor din această clasă cu cele ale unor fabricanți din perioada veche a timbrajului thasian. Unul dintre aceștia $\text{Κλεοφ} (\acute{\alpha}\nu\eta\varsigma)$ este considerat a fi același producător care figurează alături de eponimul Δαμάστης ¹⁵ în același complex. Yvon Garlan¹⁶ consideră că cele două elemente (pastilă, stea), prezente constant într-un număr mai mare de exemplare cu a treia componentă variabilă, sunt „simboluri eponimice“. Ele au fost identificate în atelierele de la Kalonero și Keramidī și încadrate grupe cronologice F (350—340).

Din păcate, inconsistența lotului de care dispunem, comparabilă poate numai cu a celui de la Tomis¹⁷, nu îngăduie estimări cantitative concludente. Dar, dacă pentru Callatis s-a subliniat deja caracterul accidental al documentelor thasiene de tip vechi, pentru Orgame (Argamum) preconizăm totuși desfășurarea unui comerț organizat pentru această perioadă¹⁸, foarte aproape de modelul histrian. Semnificativă în acest sens ni se pare prezența foarte slabă a grupei datate în intervalul 315—290, reprezentată doar prin $\text{Κρατιστ} \tilde{\omega}\nu\alpha\xi$, care semnalează probabil același moment de regres înregistrat pe tot litoralul românesc al Mării Negre.

SINOPE

Lotul sinopeean este cel mai bine plasat din punct de vedere numeric în raport cu celelalte centre contemporane lui. Cu toate acestea, este dificil de operat o ierarhizare valorică a preferințelor de consum, în primul rând datorită naturii produselor comercializate, iar în al doilea rând datorită hazardului descoperirilor. Existența simultană a piețelor de consum a produselor din Sinope cu cele din Thasos sau Rhodos, a fost explicată de I.B. Brașinski¹⁹ prin faptul că produsul de bază al exportului sinopeean era uleiul de măsline și nu vinul, în felul acesta fiind anulată concurența dintre centrele exportatoare.

¹⁴) V. Grace, 1956, p. 127.

¹⁵) *Ibidem*, p. 132, cat. 29.

¹⁶) Yvon Garlan, BCH, 1986, Suppl., 13, p. 261.

¹⁷) Livia Buzoianu, 1986.

¹⁸) Cantitatea relativ ridicată a amforelor ștamplate din această perioadă, găsite în 1990—1991 într-un singur tumul, ca și informația cu privire la cele 100 de amfore din tumulul menționat de către Canarache, alături de piesele prezente aici, prilejuiesc această afirmație.

¹⁹) I.B. Brașinski, *Antičnii gorod*, Moscova, 1963, p. 138, și nr. 29.

Prezența remarcabilă a ambalejelor sinopeene pe parcursul secolului III a. Chr. în toate centrele pontice și nu numai, reflectă un consum deosebit al uleiului ambalat la Sinope. Este de presupus că acest fenomen nu poate fi străin de impactul cu noua mentalitate penetrată prin intermediul armatelor macedonene, știut fiind faptul că acest produs era frecvent folosit în igiena personală a soldatului (hoplit sau cavaler).

Către aceeași sugestie trimite și numărul crescând de lekythoi (cunoscute ca vase pentru ulei) din descoperirile funerare din aceeași perioadă.

Păstrând însă discuția în limitele referitoare la cronologia sitului cercetat, semnalăm descoperirea unui exemplar din gr. I (360—330, cf. Grakov, SA, 2, 1974, p. 60—67) cu numele astynomului *Αίσχίνης* și simbol „vultur pe delfin”. Acesta a fost găsit în aceeași secțiune și la aceeași adâncime cu ștampila eponimului thasian *Τηλέμαχος*. Asocierea lor nu permite însă și alte observații, în condițiile în care, depunerile elenistice nu au fost surprinse într-o dispunere stratigrafică clară. Piesa rămâne, deocamdată, un unicat pentru tot nordul Dobrogei.

Absența grupelor cronologice II și III se înscrie în contextul general creat de numărul destul de limitat al numelor — în raport cu etapele următoare — documentat și în celelalte colonii vest-pontice. Că aceste produse au circulat și în partea nordică a Dobrogei, dacă nu în teritoriul acestei cetăți, cel puțin în zona ei de influență se verifică prin prezența unor nume, specifice acestor grupe, la Sarichioi²⁰, dar ponderea lor este foarte scăzută.

Mai bine reprezentată este grupa a IV-a cronologică, cu 8 nume din 22, dar, din punct de vedere al frecvenței unor astynomi, grupa V domină. Este important de notat că, dintr-un total așa de redus, unele nume din această grupă sunt înregistrate numeric foarte aproape de celelalte loturi:

1) Πυθόχρηστος ὁ Ἀπολλωνίδου 5 ex.; 9 — Histria; 8 — Tomis; 6 — Callatis

2) Ἰκέσιος ὁ Βακχίου 4 ex.; 4 — Histria; 4 — Tomis; 8 — Callatis

3) Ζήνις ὁ Ἀπολλοδώρου 4 ex.; 8 — Histria; 5 — Tomis; 6 — Callatis

Conform incidențelor puse în valoare prin cercetările de la Albești, recent au fost avansate de către cercetătorii acestui sit unele propuneri de datare.²¹ Pentru astynomii *Ἰκέσιος ὁ Βακχίου* și *Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος* se propune plasarea activității lor spre sfârșitul grupei a V-a datorită asocierii lor, în aceleași contexte, cu eponimii rhodieni datați în jurul mijlocului secolului III a. Chr. Acestui grup i se adaugă și numele astynomului *Ζήνις ὁ Ἀπολλοδώρου* atestat cu nume de producători comune cu ale altor astynomi din gr. a V-a, majoritatea cu *Ἰκέσιος ὁ Βακχίου*. Acestor ipoteze le găsim un suport convingător în contextul întâlnit de curând în săpăturile de la Dolojman. În încăperea din sectorul Faleză Est, degajată parțial de către Mi-

²⁰) cf. Irina și Ernest Oberländer Târnoveanu, Peuce, 8, 1980, p. 104, cat. 57—58 — ultimii doi astynomi din gr. III; Vasilica Lungu, Dacia NS 35, 1991, cat. 24, astynomul *Κούρολος*, gr. IIIb.

²¹) Vezi Adrian Rădulescu, Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu Pontica 21—22, 1988—1989, p. 36.

hacla Mănucu Adameșteanu, în anul 1991 (vezi volumul de față), au fost descoperite mai multe amfore de Sinope, împreună cu figurine de teracotă și ceramică West Slope. Numele de astynomi care marcau aceste amfore sunt:

- 'Ιξέσιος ὁ Βακχίου
- Ζήνις ὁ Ἀπολλοδώρου
- Ποσιδεῖος ὁ Θεαρίωνος

Așadar, considerăm că regrupările sugerate pe baza descoperirilor de la Albești sunt argumentate în ambele sensuri: atât apropierea dintre astynomii amintiți, cât și datarea lor către sfârșitul grupei a V-a.

CONCLUZII

Coroborând informațiile rezultate din analiza ștampilelor pe amfore cu cercetările arheologice întreprinse în perimetrul fortificat al așezării de la Dolojman, obținem următoarele date:

1) a doua jumătate a secolului IV a. Chr. mai puțin identificată stratigrafic, este asigurată de un număr semnificativ de exemplare thasiene. Prezența singulară a ștampilei din Sinope, datată în gr. I, nu este nici ea lipsită de importanță. Apariția unui număr relativ ridicat de piese în intervalul cuprins între al doilea și al treilea sfert al secolului IV a. Chr. ne îngăduie să bănuim o continuare a etapei de prosperitate subliniată pentru primul sfert al secolului IV a. Chr. (cf. Mihaela Mănucu Adameșteanu²²) sau prima jumătate a secolului (cf. Maria Coja²³);

2) următorul moment, la fel de bine marcat, se plasează în intervalul cuprins între al doilea și al treilea sfert al secolului III a Chr. în care se concentrează cel mai mare număr de ștampile din lotul nostru;

3) în continuarea lui, sfârșitul secolului III — începutul secolului II a. Chr., căruia îi aparțin unele complexe cercetate în interiorul fortificației, este completat cu prezența amforelor din Rhodos, Chersones, grupul Zenon B;

4) încă lipsit de repere stratigrafice și sărac în indentificări de materiale specifice rămâne sfârșitul secolului IV — începutul secolului III a. Chr. Limitându-ne doar la circulația amforelor ștampilate, se poate observa că datele statistice din centrele pontice amintite prezintă procentaje reduse pentru această perioadă, comparativ cu celelalte etape. Acesta este un aspect care, din punct de vedere istoric, s-a explicat adesea prin starea de conflict instaurată între Lysimach și orașele pontice²⁴. Evenimentele tulburi, prelungite pe durata mai multor ani (322, data atribuită năvălirii lui Lysimach în ținuturile din Tracia — 291, anul eliberării lui Lysimach din captivitate, de către Dromichete)²⁵ au determinat o diminuare, dacă nu chiar

²²) Vezi în volumul de față.

²³) Maria Coja, BMI, 40, 3, 1972, p. 36.

²⁴) Gheorghe Poenaru-Bordea, BCH, 1986, Suppl. 13, p. 350.

²⁵) Cf. Diodor, XVIII, 14, 2, și XXX, 12, 1.

o stagnare a importurilor în zonă. Probabil că tot aici trebuie căutată o explicație și pentru prezența destul de slabă a produselor sinopeene din primele trei grupe cronologice, comparativ cu creșterea spectaculoasă înregistrată de grupele IV—V.

O situație paradoxală o creează prezența în cantități impresionante a amforelor din Heraclea Pontică, identificate în partea de sud a Dobrogei, în special în perimetrul Callatis-Albești. Conform dovezilor arheologice de aici, acest grup atinge cote maxime, situându-se la Albești chiar pe primul loc²⁶.

O posibilă explicație ne-o poate oferi mențiunea lui Memmon cu privire la participarea unei armate din Heraclea Pontică, sub conducerea lui Clearchos, la campania lui Lysimach îndreptată împotriva geților:

Κλέαρχος δὲ ἀνδρωθεὶς ἤδη τῆς τε πόλεως ἤρχε, καὶ πολέμοις οὐκ ὀλίγοις, τὰ μὲν συμμαχῶν ἄλλοις, τὰ δὲ καὶ τοῖς ἐπιφερομένοις αὐτῷ ἐξητάζετο. ἐν οἷς καὶ κατὰ Γετῶν Λυσιμάχῳ «συ»στραθέντος τῆς αἰχμαλωσίας ἐκείνου καὶ αὐτὸς ὕστερον τῆ Λυσιμάχου προνοίᾳ ἀφίετο.

(F. Gr. Hist. III B, p. 341)

În aceste condiții este posibil ca prezența trupelor lui Clearchos să fi favorizat pătrunderea directă și în cantități semnificative a mărfurilor din Heraclea ambalate în amfore, sub formă de provizii necesare întreținerii lor.

În ce măsură evenimentele istorice au afectat sau nu oscilațiile cantitative ale unuia sau altuia dintre centrele exportatoare de amfore, identificate în Dobrogea, rămâne totuși unul dintre obiectivele viitoarelor cercetări. Deocamdată, menționăm doar faptul că, sub aspect cantitativ, nordul Dobrogei rămâne în continuare defavorizat, numărul ștampilelor heracleene situându-se sub 20 de exemplare.

CATALOG

MEÑDE

1. Ștampilă-gemă (monedă)

1. MDD — Tulcea, inv. 39308, Cap Dolojman, 1985, groapă în N₆
cap de femeie în profil.

Similară cu exemplarul cat. 222, Pnyx, datat către sfârșitul secolului V. a. Chr., cf. V. Grace, Hesperia, Supl. 10, p. 172; Histria 1977, săpătură M. Coja Sg., carourile 1—2 — 1,59 (informație A. Avram, 1993).

THASOS*

1. Ștampilă rectangulară anepigrafă

2. MDD — Tulcea, inv. 42881, Cap Dolojman, 1975, Str.
— cap de bărbat cu barbă, în profil

D. B. Șelov, MIA, 53, 1956, p. 131, fig. 1/5 și p. 133, Y. Garlan, BCH, 1985, fig. 1/8 și p. 729.
A. Avram, Importul anforelor thasiene ... 1992 (teza de doctorat, în manuscris) menționează 2 exemplare similare la Histria (cat. 7) (în continuare, în text, Avram, 1992) cca. 410—390.

²⁶⁾ Adrian Rădulescu, Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu, Pontica 19, 1986, p. 36.

* numerele însoțite de asterisc reprezintă producători thasieni.

II. Ștampile de tip vechi

3. MDD — Tulcea, inv. 42890, Cap Dolojman, 1987, passim

Ἀριστείδη(ς)[Θασι(,...) Ἀρισταγόρης]*

pasăre

— gr. F, Garlan, 1986; cca. 355—340, Avram, 1992

4. MDD — Tulcea, inv. 43215, Cap Coloiman, 1975, SII, camera II.

Θε[όφι]λος* Δ[αμάστης Θασι(,...)]

sfinx

gr. F, Garlan, 1986, (atelier Keramidi). Bon, 242; cca. 355—340, Avram, 1992

5. MDD — Tulcea, inv. 43213, Cap Dolojman, passim, Faleză

Σκούμ(νο)|*uacat|ς Θασι(,...) Μ[έ(γων)]

broască

gr. F, Garlan, 1986 (atelier Molos) Histria, A. Avram, 1992, cat. 68, cca. 355—340.

6. MDD — Tulcea, inv. 42878, Cap Dolojman, passim.

[Σκ]ύμ(νο)|*uacat|ς Θασι(,...) [Μέ(γων)]

broască

7. MDD — Tulcea, inv. 43214, Cap Dolojman, passim, Faleză.

[Σ]κούμ(νο)|*uacat|[ς Θασι(,...) Μέ(γων)]

broască

8. MDD — Tulcea, inv. 43621, Cap Dolojman, 1990, passim.

Φανο|κ(...) Νύ|μ.φων*

pasăre cu capul întors

gr. F, Garlan 1986 (atelier Keramidi).

9. MDD — Tulcea, inv. 43210, Cap Dolojman, 1982, Basilica III, zid navă

$\Theta^A \begin{matrix} N[\acute{\omicron}\mu]\varphi\omega\nu \\ \text{cocos} \rightarrow M \\ \Phi[\alpha\nu\alpha(\dots)] \end{matrix} \quad (?)$

gr. F, Garlan, 1986.

10. MDD — Tulcea, inv. 2709, Cap Dolojman, 1986, passim.

Λαγέτας*|Θα|στ(,...)

seceră, frunză

Μέγων

gr. G, Garlan, 1986, Bon 1092 restituit pentru Pridik, 1917, p. 50, nr. 309. Histria, A. Avram 1992, cat. 143 = Canarache, cat. 50., cca. 340—330.

11. MDD — Tulcea, inv. 43211, Cap Dolojman, 1992, passim, Faleză.

Θασίωv

semilună, pastilă, stea

Αίσχρσί[ωv]

P răsturnat, Gr. F., Garlan, 1986, Pridik, 1917, p. 36, cat. 7, M. Coja, BCH, Suppl. 13, 1986, cat. 17, Histria, A. Avram, 1992, cat. 118, cca. 355—340.

12. MDD — Tulcea, inv. 42892, Cap Dolojman, 1971, SII, lac, caroul 5—6, —2,40

Θασ[ίωv]|Ίσχυ[όρης] ...]

vas, strigiliu, arc în tolbă

În etnicon, Σ răsturnat

Bon 1847 (2 exemplare) cu legenda ilizibilă completată de Garlan, 1986, - gr. F, p. 262 — cu ajutorul exemplarului de la Sarichioi, cf. Irina și Ernest Oberländer Târnoveanu, Peuce, 8, p. 98, cat. 27. Simbolul „arc în tolbă” este considerat de Garlan ca simbolul eponimic pentru tipurile de ștampile cu un singur nume — cel al fabricantului — atribuite perioadei vechi a timbrajului thasian.

13. MDD — Tulcea, inv. 42883, Cap Dolojman, 1968, SII caroul 18, —0,70.

Θασίωv Ίσο|[φῶv]

litera A

Bon 1615, M. Debidour, BCH, 1986, Suppl. 13, p. 322, regravat peste Τιμαρχίδαξ; cca. 320—315, A. Avram, 1992, cat. 231 = Canarache 112, pl. XV/8.

14. MDD — Tulcea, inv. 42893, Cap Dolojman, 1975, SII, zid grec.

[ΊΑρ]|ότ|[εω]

câine

Bon 241. Y. Garlan, 1986, p. 249, fig. 35/e; cca. 335—330, idem, Revue des études grecques, Tome CV, n. 500—501, p. 148; Histria, A. Avram, 1992, cat. 179, (cca. 330—325).

III. Ștampile „recente”

15. MDD — Tulcea, inv. 42889, Cap Dolojman, 1975, SII.

[Θασίωv]

pasăre →

[ΊΑ]φέτωv

Bon 247, cca. 325—320, A. Avram 1992, cat. 189 (7 exemplare)

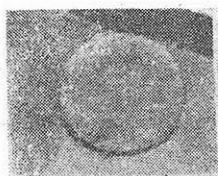
16. MDD — Tulcea, inv. 42882, Cap Dolojman, SII, lac, carourile 3—7. — 2,80, cca. 315—310.

[T]ηλέ|μαχοξ| Θασ|[ωv]

triskel

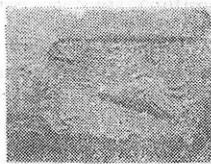
A. Avram, 1992, cat. 267 (3 exemplare) I = Canarache cat. 61, cca. 315—310. M. Mirčev, Amfronite pečati et muzeja vāv Varna, Sofia, 1958, nr. 46.

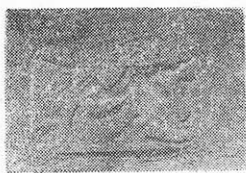
1

2

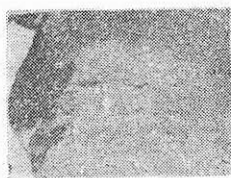
3

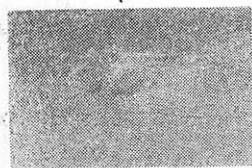
4

5

6

7

8

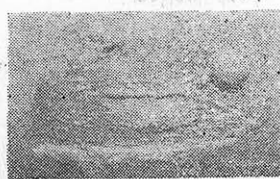
9

10

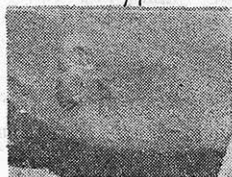
11

12

13

14

15

Planşa I

17. MDD — Tulcea, inv. 42884, Cap Dolojman, 1968, SII, caroul 9, —1,70

Θασιών

pasăre ←

Κρατιστ[ῶ(ναξ)]

Bon 1014, cca. 310—300, cf. A. Avram, 1992.

18. MDD-Tulcea, inv. 42887, Cap Dolojman, passim

Θασιών

spic ←

Κρατινος

Bon 1006, atelier Keramidi, cf. Garlan, 1986; V. Lungu, Dacia, 35, 1991, cat. 15 (Sarcinai); cca. 290—285, cf. Avram 1992.

19. MDD-Tulcea, inv. 42312, Cap Dolojman, 1971, passim

Κύγρις

vâslă

Θασιών

A. Avram, Gh. Poenaru Bordea, Dacia, 32, 1—2, 1988, cat. 22, Callatis, A. Avram, SCIVA, 39, 3, 1988, cat. 7, Histria, A. Avram, 1992, cat. 381, cca. 285—275.

IV. ȘTAMPILE CU SIGMA LUNAR

20. MDD-Tulcea, inv. 42891, Cap Dolojman, passim

Θασιών

furcă

Πρηξι[πολις]

Sigma lunar. Histria. V. Canarache, cat. 64, corectat de A. Avram, 1992, cat. 413 (cca. 275—270), Callatis, M. Gramatopol, Gh. Poenaru, Bordea, 1969, cat. 145; L. Buzoianu, N. Chelută Georgescu, Pontica, 16, 1983, p. 161, cat. 8.

21. MDD-Tulcea, inv. 42866, Cap Dolojman, 1972, SII, lac, caroul, 5, strat.

Θασιών

pasăre

Πυθίων

Πυθίων VI, Vamvouri Ammoudia, Garlan 1986, fig. 40/m; cca. 275—270, cf. A. Avram, 1992.

22. MDD-Tulcea, inv. 42885, Cap Dolojman, passim

Θασιών

thymiatieron

Πυθίων

Bon 1482, Πυθίων IV. Histria, V. Canarache, cat. 68=A. Avram, 1992 (3 exemplare), cat. 420, (cca. 275—270).

23. MDD-Tulcea, inv. 42888, Cap Dolojman, SII, lac, caroul 5, strat.

[Θασί]ων

tirs cu panglici

[Δια]γόρας

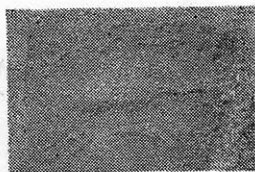
Bon 612, A. Avram, Gh. Poenaru Bordea, 1988, cat. 34—36, cca. 260—255, cf. A. Avram, 1992.

16

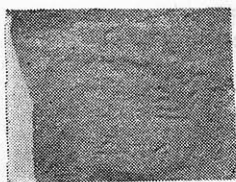
17

18

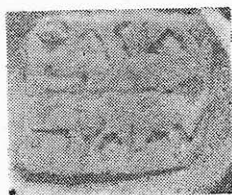
19

20

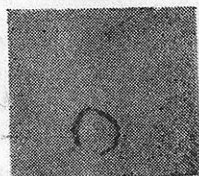
21

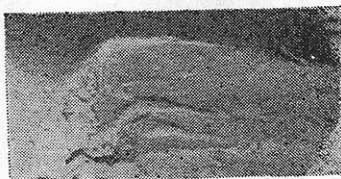
22

23

24

25

26

27

Plansa II

V. ȘTAMPILE anepigrafe

24. MDD-Tulcea, inv. 42879, Cap Dolojman, 1978, Basilica III, nava centrală

— primul sfert al secolului IV a. Chr, cf. V. Grace, Phyx II, Hesperia, Suppl. 10, p. 171, cat. 215.

SINOPE

gr. I. 370—346

25. MDD-Tulcea, inv. 42877, Cap Dolojman, SII, lac, caroul 6, — 2, 72—5, 80

Αἰσ	χίνεω	vultur pe delfin
θ	[τυνόμ[ου]	
Πο	σειδω(νίου)	

— retrograd; Αἰσχίνης I. N. Conovici, 1993, cat. 17. Pridik, p. 85, cat. 470.

gr. IV, 284—262

26. MDD-Tulcea, inv. 42870, Cap Dolojman, 1973, SII, caroul 7—8, —I.50—2, 40

Πρῶτος	cap divinitate
ἀστυνόμ[ου]	
Κρα[τιστάρ]χου	

N. Conovici, 1993, cat. 88. Histria, V. Canarache, cat. 377; Pridik, p. 83, cat. 438.

27. MDD-Tulcea, inv. 42875, Cap Dolojman, 1990, passim.

Δῖος	cap divinitate
ἀστυνόμου	
Κρατιστάρχου	

28. MDD-Tulcea, inv. 43204, Cap Dolojman, 1990, passim.

Ἄραβος	corn
ἀστυνόμου	
Ἀντιμάχου	

Ἄντιμαχος II (Θευπείθου) N. Conovici 1993, cat. 89.; M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, Dacia, 13, 1969, cat. 375; M. Coja, 1986, cat. 81; A. Avram, SCIVA, 39, 3, 1988, cat. 43—44, N. Conovici, Al. Avram, Gh. Poenaru Bordea, 1989, cat. 41—44.

29. MDD-Tulcea, inv. 42861. Cap Dolojman, 1981, SIV —0, 90

ἀστυνόμου	corn
Ἄντιμάχου	
Νικίας	

30. MDD-Tulcea, inv. 42318, Cap Dolojman, 1983, Basilica III, strat.

ἀστυνόμου	ciorchine
Αἰσχίνου	
Ἄραβος	

Αἰσχίνης IV (Ἰφιός) N. Conovici, 1993, cat. 90, Callatis; M. Gramatopol, Gh. Poenaru, Bordea, Dacia, 13, 1969, cat. 344.

31. MDD-Tulcea, inv. 42869, Cap Dolojman, 1978, SII, caroul 6, —0, 80

ἀστυνόμου	ciorchine
Αἰσχίνου	
[Ἄραβος]	

idem cat. 30.

32. MDD-Tulcea, inv. 43682, Cap Dolojman, 1990, Faleză Est-passim.

[ἄστυ]νόμου
[Ἐκα]ταίου tirs cu panglici

Ἐκκαταῖος II (Λαμάρχου) N. Conovici, 1993, cat. 91. Histria, V. Canarache, cat. 256; M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, 1969, 463–470; Gh. Poenaru Bordea MMC, tom 7–8, 1974–1975, p. 7; N. Conovici, Crișan Mușeteanu, SCIV, 26, 4, 1975 (Pietroiu – Borcea); M. Coja, 1986, cat. 90.; Callatis, A. Avram, N. Conovici, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.* 118 – bibl. 44 exemplare; A. Avram, 1988, cat. 70–71; Albești, A. Rădulescu, M. Bărbulescu, L. Buzoianu, N. Chelufă-Georgescu, Pontica 21–22, cat. 179, 1988–1989. N. Conovici, Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordea, 1989, cat. 56–58.

33. MDD-Tulcea, inv. 42867, Cap Dolojman, 1971, SII, lac, carourile 5–7, –I, 15.

[ἄστυνόμου]
Δημητρίου cap de divinitate
Κτήσεων

Δημήτριος III, gr. IV, N. Conovici, 1993, cat. 92.; V. Canarache 245; M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, 1969, cat. 432; A. Avram, 1988, cat. 65. Pridik, p. 66, cat. 88. N. Conovici, Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordea, 1989, cat. 79–82.

34. MDD-Tulcea, inv. 42859, Cap Dolojman, 1990, Zonă cuptoare-passim.

[ἄστυνόμου]
[Δημητ]ρίου cap de divinitate
[Ἡρακλ]είδης

Pridik, cat. 85. Callatis, A. Avram, 1988, cat. 62. N. Conovici, Al. Avram, Gh. Poenaru Bordea, 1989, cat. 73.

35. MDD-Tulcea, inv. 43216

ἄστύνομος
Ἀριστίων satir, spre dreapta
Μιθραδάτης

sigma lunar, gr. IV, N. Conovici, 1993, cat. 94. N. Conovici, Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordea, 1989, cat. 117.

36. MDD Tulcea, inv. 42858, Cap Dolojman, SII, caroul 5, val. 2–2, 25

ἄστυνόμου
Λέοντος leu culcat
Νικίας

dublă imprimare, gr. IV, N. Conovici, 1993, cat. 95. Pridik, p. 73, cat. 239.

37. MDD-Tulcea, inv. 43222, Cap Dolojman, 1991, C. 10, 1,05–1,15.

ἄστυνόμου
[Λ]έοντος leu culcat
[Σ]άγγελος

sigma lunar.

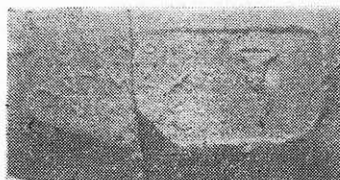
38. MDD-Tulcea, inv. 42862, Cap Dolojman, 1975, SII, camera 2.

Μιθραδάτου
ἄστύνομος pasăre
Ἰκέσιος

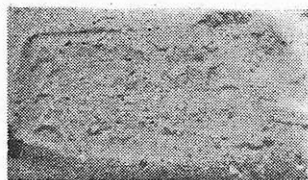
sigma lunar, gr. IV, N. Conovici, 1993, cat. 96. Ἰκέσιος II; C. Matei, Pontica, 19, 1986, p. 263 – cat. I (Tașaul), Pridik, p. 93, cat. 643. N. Conovici, Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordea, 1989, cat. 163.

28

29

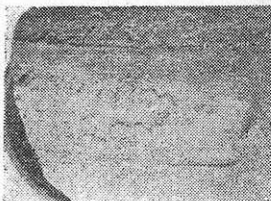
30

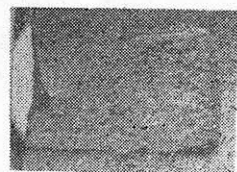
31

32

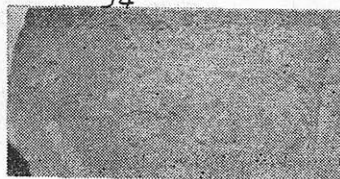
33

34

35

36

37

Planșa III

39. MDD-Tulcea, inv. 43617, Cap Dolojman, Necropolă — Tumul VI, strat,

[N]ικίας
[ξ]στυνόμου pasăre
[']κεσίου

sigma lunar. Pridik, p. 94, cat. 679.

gr. Va (261—245)

40. MDD-Tulcea, inv. 42863, Cap Dolojman, 1972, SII, caroul I, —I, 00

ἀστυνομοῦν[τος]
'Απολλοδώρου cap Heracles?
τοῦ Διονυσίου

gr. Va, N. Conovici, 1993, cat. 102, 'Απολλόδωρος III. A. Rădulescu, M. Bărbulescu, L. Buzoianu, N. Chelufă-Georgescu, 1988—1989, cat. 334 (Albești).

41. MDD-Tulcea, inv. 42860, Cap Dolojman, 1977, zonă cuptoare, passim.

ἀστυνόμου
Πυθοχρήστου acrostil
τοῦ 'Απολλωνίδου
'Ερμαῖος

gr. Va, N. Conovici, 1993, cat. 104.

42. MDD-Tulcea, inv. 42871, Cap Dolojman, passim.

ἀστυνόμου
Πυθοχρήστου
τοῦ 'Απολλωνίδου. acrostil
Μένων

L. Buzoianu, 1981, cat. 44 (Tomis).

43. MDD-Tulcea, inv. 42853, Cap Dolojman, 1977, passim.

ἀστυνόμου
Πυθοχρήστου
τοῦ 'Απολλωνίδου acrostil
Πρώτος

V. Canarache, cat. 336.

44. MDD-Tulcea, inv. 42856, Cap Dolojman, 1987, passim.

[ἀστυνόμου
Πυθοχρήστου]
τοῦ 'Απολλωνίδου acrostil
Στέφανος

N. Conovici, M. Irimia, Dacia, 35, 1991, cat. 81.

45. MDD-Tulcea, inv. 42872, Cap Dolojman, 1973, SIIa, caroul 7—8, —2,20—2,80.

[ἀστυνόμου
Πυθοχρήστου
τοῦ 'Απολλωνίδου] acrostil

46. MDD-Tulcea, inv. 42866, Cap Dolojman, 1987, Faleză Est, passim.

ἀστυνομοῦντος
Χορηγίωτος τοῦ
Λεωμέδον — Nike in quadrigă
τος Μενίσκος

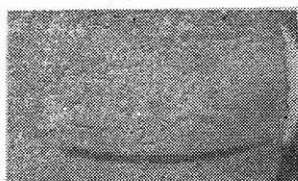
gr. Va, N. Conovici, 1993, cat. 105. N. Conovici, Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordca, 1989, cat. 220.

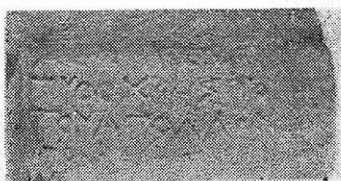
38

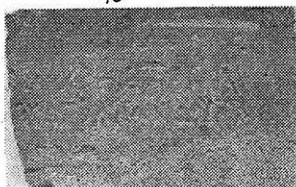
39

40

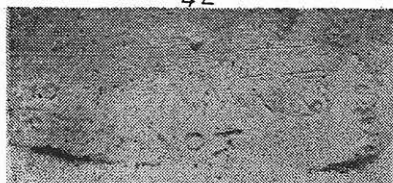
41

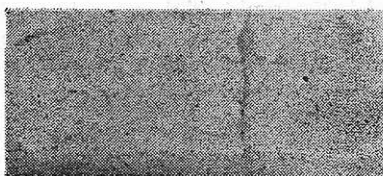
42

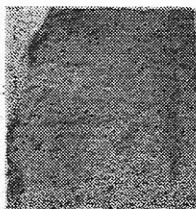
43

44

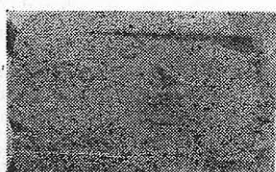
46

47

48

49

47. MDD-Tulcea, inv. 43217, Cap Dolojman, 1987, Faleză Est, la est de cuptor.
-0.80 -0.90, umplutură.

[ἀστυνομοῦ	ντος	
[Χορηγίωνος	ς τοῦ	
[Λεωμέδον	-	Nike in quadrigă
[τος Μενίσκος]	

48. MDD-Tulcea, inv. 42868, Cap Dolojman, 1978, Sic, caroul 7-8, -1, 30

ἀστυνομοῦ	ντος	
Ἀντιπάτρου		
τοῦ Νικωνος		proră
Εὐμάχου		

gr. Va, N. Conovici, 1993, cat. 106. Ἀντιπάτρος 1 (Νικωνος); N. Conovici, M. Irimia, 1991, cat. 84 (Satu Nou).

49. MDD-Tulcea, inv. 42857, Cap Dolojman, SII, umplutură.

[ἀστυ	νόμου	
[Ἰκεσί	ου τοῦ	proră
[Βακ	χίου	
[Εὐμ	άχου	

gr. Va, N. Conovici, 1993, cat. 107; N. Conovici, M. Irimia, 1991, cat. 100-101.

50. MDD-Tulcea, inv. 43221, Cap Dolojman, passim.

[ἀστυνόμου]	
[Ἰκεσίου τοῦ]	
[Βακχίου]	proră
[Κλεαίνετος]	

N. Conovici, M. Irimia, 1991, cat. 99.

51. MDD-Tulcea, inv. 43683, Cap Dolojman, 1991, Faleză Est, C₁₀, -1, 85-2, 20

[ἀσ	τυνόμου	
[Ἰκε	σίου τοῦ	proră
[Βακ	χίου	
[Μέν	ων	

V. Canarache, cat. 284, L. Buzoianu, 1981, cat. 34, N. Conovici, M. Irimia, 1991, cat. 95, 103.

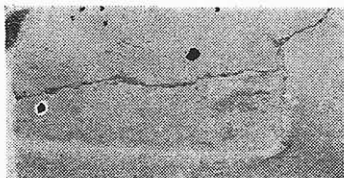
52. MDD-Tulcea, inv. 42854, Cap Dolojman, 1968, SII, umplutură.

[ἀστυνόμου]	
[Ἰκεσίου τοῦ]	
[Βακχίου]	proră?

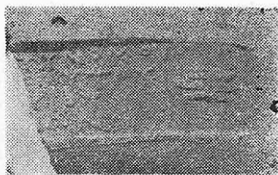
53. MDD-Tulcea, inv. 42864, Cap Dolojman, 1974, SII, passim.

ἀστυ	νόμου		
Ζήνι	ος τοῦ		
Ἀπολ	λοδώρου		trofeu
Ἀκορ	νος		

gr. Va, N. Conovici, 1993, cat. 109.; Histria, V. Canarache, cat. 265. Pridik, p. 69, cat. 159-160.

50

51

52

53

54

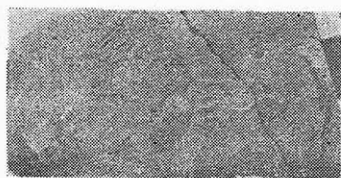
55

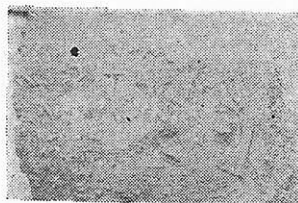
56

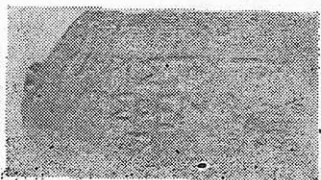
57

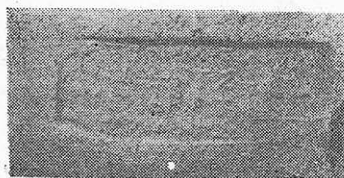
58

59

60

61

Plansa V

54. MDD-Tulcea, inv. 43684, Cap Dolojman, 1991, Faleză Est, C₁₀, -1,85-2, 10

ἀστυνόμου
Ζήνιος τοῦ
Ἀπολλοδώρου trofeu
Ἑρμῶν

55. MDD-Tulcea, inv. 42873, Cap Dolojman, 1971, SII, Iac, carourile 5-7, -1, 15

ἀστυνόμου
Ζήνιος τοῦ trofeu?
Ἀπολλοδώρου
Μένων

N. Conovici, M. Irimia, 1991, cat. 122 (Satu Nou).

56. MDD-Tulcea, inv. 42876, Cap Dolojman, 1977, Basilica III, nava centrală, nivel, 0.50-0,60.

ἀστυνο μούντος
Ζήνιος τοῦ
Ἀπολλοδ ὄρου trofeu
Ἡρώ τος

M. Coja, 1986, cat. 112 (Histria), A. Avram, 1988, cat. 104, (Schitu).

57. MDD-Tulcea, inv. 43685, Cap Dolojman, 1991, Faleză Est, C₁₀, -2, 60.

[ἀστυνόμου]
[Ποσι]δείου τοῦ divinitate masculină cu cornucopia? sprijinită de o coloană
[Θεαρί]ωνος
[Διονύσι]ος

gr. Va, N. Conovici, 1993, cat. 110; Histria, V. Canarache, cat. 325.

58. MDD-Tulcea, inv. 43623, Cap Dolojman, 1991, Faleză Est, C₁₀, -2, 60

[ἀστυνόμου]
[Ποσι]δείου τοῦ divinitate masculină cu cornucopia sprijinită de o coloană
[Θεα]ρίωνος
Δῶρος

M. Gramatopol, Gh. Pocnaru Bordea, 1969, cat. 571.

gr. Vb (cca. 245-230)

59. MDD-Tulcea, inv. 42865, Cap Dolojman, 1979, S_I, Basilica III, sub pavaj.

ἀστυνόμου
[Ἄ]νθεστηρίου
[τοῦ] Νουμηλίου ornament la pupa
[Κ]τήσων

gr. Vb, N. Conovici, 1993, cat. 112.

60. MDD-Tulcea, inv. 43219, Cap Dolojman, 1982, Basilica III, navă.

[ἀσ]τυνόμου
Εὐχαρίστου τοῦ
Καλλισθένου ciorchine
[Μί]δας

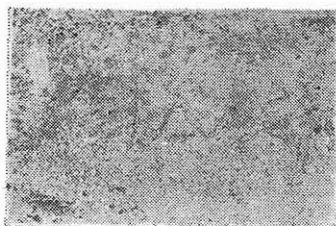
gr. Vb, N. Conovici, 1993, cat. 114

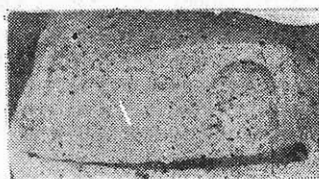
62

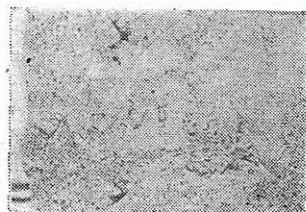
63

64

65

66

67

68

69

70

Planșa VI

61. MDD-Tulcea, inv. 42855, Cap Dolojman, 1971, SII, lac, carourile 5-7, -1, 15

ἀστυνόμου
 Λεωμέδοντος
 τοῦ Ἐπιδήμου cälăreț cu lance
 Ἀπολλώνιος

gr. Vb, N. Conovici, 1993, cat. 115; M. Coja, 1986, cat. 120; M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, 1969, cat. 590.

62. MDD-Tulcea, inv. 42874, Cap Dolojman, 1968, SII, caroul 6, -0, 35

ἀστυνόμου
 Λεωμέδοντος
 τοῦ Ἐπιδήμου cälăreț cu lance
 Βάκχιος

63. MDD-Tulcea, inv. 43687, Cap Dolojman, 1991, C₇, N₂, -0. 60-1, 40.

ἀστυνόμου
 Ἐκσταίου τοῦ
 Πρωτεύου

gr. Vb, N. Conovici, 1993, cat. 119 Ἐκσταίος III

ȘTAMPILE DE PRODUCĂTORI

64. MDD-Tulcea, inv. 43686. Cap Dolojman, 1991, Faleză Est, C₁₀, -1. 85-2, 10

→ Ἴδρις
 cap de bărbat cu barbă

gr. IV-Va

65. MDD-Tulcea, inv. 43220, Cap Dolojman, 1975, passim.

Πρωτεύου ←
 cap de bărbat cu barbă

gr. IV-V. Simbolul este realizat în aceeași manieră cu Κράτων.

ȘTAMPILE NECLARE

66. MDD-Tulcea, inv. 42852, Cap Dolojman, 1971, SII, lac, caroul 5, -1. 40

..... μου
 του

N răsturnat

RHODOS

gr. I (ante 240)

67. MDD-Tulcea, inv. 39309, Cap Dolojman, 1985, groapă în N₆

Σώτα
 Α

Σώτας este atestat la Koroni împreună cu eponimul Λόσανδρος, datat anterior apariției lunilor (ante 240), cf. V. Grace, Hesperia, 32, 1963, n. 3, p. 333, și p. 328, nota 20. Conform noilor emendări propuse de S., Rotroff, Akten... .., 1988, p. 173-178, - materialul ceramic de la Koroni se datează (post 287 - Menon's Cistern) - cca. 260.

gr. II

68. MDD — Tulcea, inv. 43688, Cap Dolojman, 1990, Faleză Est, —0,80

Ἐπι Πυρραγίας Δαλίου
floareΠυρραγίας II. datat la sfârșitul grupei II (a doua jumătate a secolului III) cf. V. Grace, M. Savvatiadou Pétrapoulakou, Délos, 27, 1970, E₁₂.

gr. III (Pergam)

69. MDD — Tulcea, inv. 43689, Cap Dolojman, 1990, passim.

Ἐπι Κλεωνύμου
Θεσμοφορίου

eponimul apare la Pergam (cat. 1097—1108), la Villanova, cf. Maiuri, p. 259 s. XXXII; datat 197 sau 195; cf. Inđ Nicolau, Jean-Yves Empereur, BCH, suppl. 13, p. 516, cat. 2; ultima datare — 198, cf. V. Lungu, Dacia, NS 34, 1990, cat. 7 și p. 211—212.

70. MDD — Tulcea, inv. 42902, Cap Dolojman, passim,

Πανόμου stca
Ἀριστείδα

Pergam, cat. 887—890 (cu alte luni); gr. III (205—175).

HERACLEEA PONTICA

71. MDD — Tulcea, inv. 42897, Cap Dolojman, 1973, Sita, carourile 7—8, —2,40—2,80.

Ἀριστ(ο)
κράτης ()

V. Canarache 460, ultimul sfert al sec. IV, cf. A. Rădulescu, M. Bărbulescu, L. Buzoianu, Pontica, 19, 1986, p. 42.

72. MDD-Tulcea, inv. 42892, Cap Dolojman, 191, SII, passim.

Μένης(ς)

Histria, Canarache, cat. 472; Callatis, M. Gramatopol — Gh. Poenaru, cat. 834—838; în aceeași serie cu Ἀριστοκράτης I, conform asocierii lor, în contextele de la Albești, cu eponimi rhodieni anteriori menționării lunilor pe ștampile, cf. A. Rădulescu, M. Bărbulescu, L. Buzoianu, loc. cit, p. 142; prima jumătate a secolului III.

73. MDD-Tulcea, inv. 43690, Cap Dolojman, 1991, Faleză Est, C₃, vegetal.Παι[ρι—]
Φ[αν—]

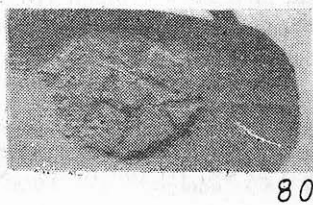
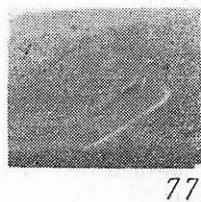
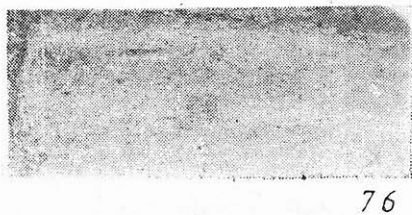
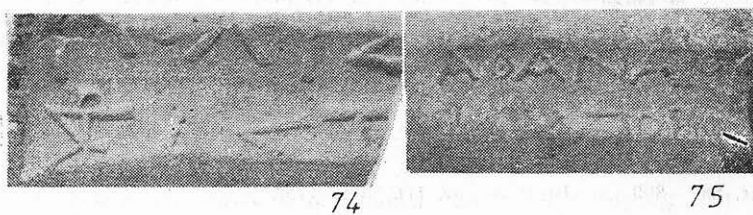
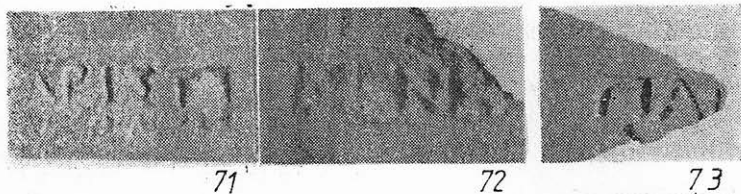
E.M. Štaerman, MIA, 25, p. 390, fig. 1/7 și p. 393 identifică două nume: Pairisades și Fanagor. Este însă vorba de un singur nume Παιριζάνης, prezent la Satu Nou într-un context din al doilea și al treilea sfert al sec. III (informație, N. Conovici).

CHERSONES

74. MDD-Tulcea, inv. 39936, Cap Dolojman, 1986, Basilica III, nava centrală

Πολυ[τράτου]
Σ ἄσ[τυνόμου]

gr. II (250—200); L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 16, p. 182, cat. 91, cu bibliografie.

Plasa VII

75. MDD-Tulcea, inv. 42900, Cap Dolojman, passim.

Ἄθωνίου
εἰς ἐμπόριον

sigma lunar, 220—180: Histria, V. Canarache, cat. 484, și p. 209, gr. III; Callatis, M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, 1969, cat. 873 — identic; L. Buzoianu, N. Chelujă-Georgescu, Pontica, 16, p. 182, cat. 89, cu bibliografie; M. Coja, 1986, cat. 167.

76. MDD-Tulcea, inv. 42907, Cap Dolojman, passim.

[Νάωνος]
ἄστου[όμου]

Histria, V. Canarache, cat. 492. Callatis, M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, 1969, cat. 896—900; a doua jumătate a secolului III a.c., cf. V.V. Borisova, NE, tom XI, 1974, p. 118—119.

77. MDD — Tulcea, inv. 42905, Cap Dolojman, passim.

ΞΕ

Toartă cu dimensiuni reduse, în secțiune = 3×2,3 cm. Pastă bej-cărămizie, în secțiune mai intensă, cu particule de mică, nisip și calcar. I.B. Brașinski, 1980, Pl. XXXIII, cat. 760, prima jumătate a secolului III.

AKANTHOS

78. MDD — Tulcea, inv. 42896, Cap Dolojman, passim

Π	E
Ξ	E

Histria, V. Canarache, cat. 805 (2. ex.); datare largă, între 330 și începutul sec. III, cf. Maria Nicolaidou Patera, BCH, suppl. 13, 1986, p. 485—490, sau Catherine Rhomiopoulou, în același volum, p. 479—483.

79. MDD — Tulcea, inv. 42880, Cap Dolojman, 1973, SIIa, carourile 7—8, —1,50 —2,40, ante 330 — început sec. III.

GRUPUL ZENON

80. MDD — Tulcea, inv. 42895, Cap Dolojman, 1968, passim.

Zήν ()

Histria, V. Canarache, cat. 814. Sfârșitul sec III — începutul sec. II, cf. V. Grace, Hesperia 54, I, 1985, p. 19 și nota 46. (Middle Stoa).

PROVENIENȚĂ INCERTĂ

81. MDD — Tulcea, inv. 39871, Cap Dolojman, 1986, Faleză Est, passim.

EY

Toartă cu dimensiuni reduse în secțiune = 3,4×2 cm. Pasta cărămizie, densă cu numeroase particule de mică și, mai ales, calcare (Akanthos?).

82. MDD — Tulcea, inv. 42905, Cap Dolojman, passim.

MO

Pastă cenușie, densă, cu particule dese, de nisip, calcare și mică.

LISTA PRESCURTĂRIILOR DIN CATALOG*

- Avram, A., 1988 — *Amfore și țig'e ștampilate din colecția „Dr. Horia Slobozianu“* SCIVA, 3, 39, p. 287—313.
- Avram, A., Poenaru-Bordea, Gh., 1988 — *Nouveaux timbres amphoriques thasiens de Callatis, Dacia*, NS, 32, 1—2, p. 27—35.
- Avram, A., 1992 — *Importul amforelor ștampilate thasiene la Histria* (teză de doctorat, mss.).
- Borisova, V.V. — *Keramičeskie kleima Heronesesa i klassifikačija Heroneseskih amfori*, NE, 11, p. 99—124.
- Buzoianu, L., 1981 — *Considerații asupra ștampilelor sinopeene de la edificiul roman cu mozaic, Pontica*, 14, p. 133—152.
- Buzoianu, L., Cheluță-Georgescu, N., 1983 — *Ștampile de amfore inedite de la Callatis, Pontica*, 16, p. 149—188.
- Coja, M., 1986 — *Les centres de production amphorique identifiés à Istros Pontique*, BCH, Suppl. 13, p. 417—450.
- Conovici, N., Mușețeanu, C., 1975 — *Câteva torți ștampilate de amfore elenistice din jud. Ia-lomița și sud-vestul Dobrogei*, SCIV, 26, 4, p. 542—545.
- Conovici, N., Irimia, M., 1991 — *Timbres amphoriques et autres inscriptions céramiques découverts à Satu-Nou (com. Oltina, dép. de Constanța)*, Dacia, 35, p. 139—175.
- Conovici, N., 1993 — *Cronologia relativă și absolută a amforelor ștampilate sinopeene cu nume de astynomi* (teză de doctorat, mss.).
- Debidour, M., 1986 — *En c'assant les timbres thasiens*, BCH, Suppl. 13, p. 311—334.
- Garlan, Y., 1985 — *Un remblai thasien du IVe siècle avant notre ère*, BCH, 2, p. 727—746.
- Garlan, Y., 1986 — *Quelques nouveaux ateliers amphoriques à Thasos*, BCH, Suppl., 13, p. 229—276.
- Grace, V., Savvatiadou-Pétrapoulakou, 1970 — *Les timbres amphoriques grecs. Exploration archéologique de Délos, 27, L'îlot de la Maison des Comédiens*, Paris.
- Gramatopol, M., Poenaru-Bordea, Gh., 1969 — *Amphora Stamps from Callatis and South Dobruđa*, Dacia, NS, 13, p. 127—282.
- Lungu, V., 1990 — *Nouvelles données concernant la chronologie des amphores rhodiennes de la fin du IIIe siècle au début du IIe siècle av. J.C.*, Dacia, NS, 34, p. 209—217.
- Lungu, V., 1991 — *Nouveaux timbres amphoriques de Sarichici (dép. de Tulcea)*, Dacia, NS, 35, p. 185—188.
- Maiuri, A., 1921—1922 — *Una fabrica di anfore rodie*, Annuario Sc. Arch. At. 4—5, p. 249—269.
- Matei, C., 1986 — *Cercetări arheologice pe țărmul lacului Tașaul*. Pontica, 19, p. 263—265.
- Nicolaou, I., Emperarur, J.-Y., 1986 — *Amphores rhodiennes du Musée de Nicosia*, BCH, Suppl., 13, p. 515—532.
- Nicolaidou-Patera, M., 1986 — *Un nouveau centre de production d'amphores timbrées en Macédoine*, BCH, Suppl., 13, p. 485—490.
- Oberländer-Târnoveanu, I.-E., 1980 — *Aspecte ale civilizației geto-dacice din Dobrogea în lumina cercetărilor din așezarea de la Sarichici (sec. IV—II î.e.n.)*, Peuce, 8, p. 77—141.
- Poenaru-Bordea, Gh., 1974—1975 — *Amfore ștampilate din Callatis în colecția Muzeului Militar Central*, MMC, tom. 7—8, p. 7.
- Rădulescu, A. Bărbulescu, M., Buzoianu, L., 1986 — *Importuri amforice la Albești (jud. Constanța): Heraclea Pontică*, Pontica, 19, p. 33—60.
- Rădulescu, A. și colab., 1988—1989 — *Importuri amforice la Albești (jud. Constanța): Sinope*, Pontica, 21—22, p. 23—90.
- Schuchardt, C., 1902 — *Die Inschriften von Pergamon. Altertümer von Pergamon*, 8, 2, Berlin.
- Štaerman, E.M. — *Keramičeskie k'eima iz raskopok Mirmekia i Tiritaki*, MIA, 25.

* Nu apar în această listă lucrările citate și în articolul semnat de L. Buzoianu (vezi mai departe, în acest volum) și care folosesc aceeași prescurtare.

LA CIRCULATION DES AMPHORES ESTAMPILLÉES DANS LA ZONE DE CAPUL DOLOJMAN

Résumé

Les fouilles méthodiques sur le site antique d'Orgame ou Argamum selon son nom grec ou latin (comm. de Jurilovca, dép. de Tulcea) ont mis au jour un lot de timbres amphoriques susceptibles de fournir quelques données intéressantes au sujet de la chronologie de l'établissement. Il nous semble donc raisonnable de publier ici cette suite d'anses estampillées, dont la plupart viennent des horizons d'époque hellénistique. Toutefois, dans les contextes stratigraphiques fermés, ces vestiges sont rares du fait des interventions d'époque romaine ultérieure qui ont profondément endommagé les couches des périodes précédentes — grecque classique et hellénistique. De ce fait, on retrouve parfois des timbres grecs parmi les fragments de céramique romaine.

Le nombre réduit des tessons timbrés n'offre guère d'indications statistiques susceptibles de définir les courants du circuit commercial et d'en évaluer l'importance relative. Comme il ne s'agit là que d'anses d'amphores estampillées, l'ensemble de cette catégorie céramique n'y est représenté que partiellement.

Si la présence de quelques centres grecs de production amphorique est attestée suffisamment sur le site pour témoigner d'une relation commerciale, on ne saurait par contre conclure que d'autres centres (Paros, Knidos, Cos, etc.) ne s'y sont jamais manifestés: leur absence documentaire peut fort bien s'expliquer par le hasard des trouvailles.

Comme il résulte de ce qui a été dit ci-dessus, il n'est pas question de tirer une interprétation concernant le flux commercial grec avec la cité d'Orgame à l'époque hellénistique, mais simplement de prendre note de la signification historique des timbres. D'autre part, ainsi que le montrent les notes 5, 6 et 7, il serait urgent de pratiquer des recherches visant à augmenter le nombre des amphores timbrées de Chios et de Thasos trouvées ensemble dans un tumulus d'Orgame.

IMPORTURILE AMFORICE LA TOMIS ÎN PERIOADA ELENISTICĂ

LIVIA BUZOIANU

Situația importurilor amforice la Tomis, un timp neglijată sau abandonată¹ în favoarea unor descoperiri mai spectaculoase, a început să câștige treptat teren și să suplinească lipsa altor izvoare documentare².

Lucrarea noastră reia interpretarea unor date de ansamblu privind domeniul special al importurilor amforice la Tomis³. Demersul ni se pare cu atât mai util, cu cât cercetările la nivel mondial ne pun în fața unor nou-tăți și subtilități de interpretare cărora numai o cercetare atentă a materialelor din mai multe puncte de vedere și din diverse zone geografice ale lumii antice poate să le verifice sau nuanțeze valabilitatea⁴. În același timp, studiile care se întreprind pentru cele două mari vecine ale Tomisului de la nord⁵ și sud⁶ fac imperios necesară și o cunoaștere a situației de aici, iar aspectul sub care vom analiza Tomisul este acela al competitivității.

¹) Pentru importurile amforice la Tomis, vezi M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, SCIV, 19, 1968, 1, p. 41-61; L. Buzoianu, Pontica, 13, 1980, p. 119-139 (Rhodes); 14, 1981, p. 133-148 (Sinope); 15, 1982, p. 137-151 (Thasos); 24, 1991, p. 75-96; M. Irimia, Pontica, 13, 1980, p. 86; 16, 1983, p. 98-104.

²) Cu privire la izvoarele scrise referitoare la Tomis, vezi și A. Rădulescu, Pontica, 23, 1990, p. 23-28.

³) Observații generale privind, mai ales, începuturile importurilor de amfore ștampilate la Tomis, vezi la noi, Pontica, 17, 1984, p. 51-59; ECH, Suppl. 13, 1986, p. 407-415.

⁴) Asupra problemelor multiple legate de comerțul amforic în antichitate, vezi de pildă, J. - Y. Empereur, BCH, 106, 1982, 1, p. 219-233; idem, în *Conclusions aux Actes du colloque international organisé à Athènes, 10-12 septembre 1984*, din ECH, Suppl. 13, 1986, p. 661-664; Y. Garlan, *La commerce des amphores grecques*, în *Trade and Famine in classical antiquity*, Cambridge, 1983, p. 37-42. Informări cu scurte rezumate ale cercetărilor din acest domeniu aflăm în REG, t. C, nr. 475-476, janv. - iuin, 1987; t. CV, nr. 500-501, janv. - iuin, 1992.

⁵) Un corpus al ștampilelor thasice de la Histria este pregătit de Al. Avram: *Thasian Amphora Stamps from Histria*; vezi Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, NS, 32, 1988, 1-2, p. 27 și n. 6. Prin amabilitatea autorului, am putut consulta corpus-ul în forma lui aproape definitivă.

⁶) Numărul publicațiilor referitoare la importurile amforice de la Callatis este mai mare; vezi, de pildă, Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, NS, 32, 1988, 1-2, p. 27-35; N. Conovici, Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, NS, 33, 1989, 1-2, p. 111-123; idem, Dacia, NS, 34, 1990, p. 111-127 ș.a.

Situația generală a importurilor amforice la Tomis este cea prezentată în tabelul 1. Centrele asupra cărora se vor axa discuțiile noastre urmează ordinea din tabel și vor fi mai extinse la cele a căror pondere, prin numărul de exemplare aflate, este mai mare.

Centru de producție	SCIV, 19, 1968, 1	Pontica, 13-15	Inedite	Total
Thasos	15	73	8	96
Heraclea Pontică	5	—	10	15
Sinope	18	105	18	141
Rhodos	44	90	36	170
Cnidos	8	—	45	53
Cos	2	—	2	4
Chersoncul Tauric	—	—	5	5
Paros	—	—	2	2
Akanthos	3	—	1	4
Alte centre	—	—	15	15
Total	95	268	142	505

Ștampilele *thasiene* numără 96 de piese, respectiv aprox. 19% din totalul exemplarelor ștampilate, dintre care inedite sunt următoarele:

— inv. 38399, Tomis, 1971, b-dul Carpați; ștampilă cu legenda reconstituită 'πρίδος Θασίων 'Αλκε ίδης și simbol „cercel“ (?); tip Bon 170 (cu simbol interpretat „strigiliu“).

— inv. 11486, Constanța, 1959, str. (fostă) Elena Pavel; legenda Θασίων și emblema „caduceu“;

— inv. 4913, săpături edificiul roman cu mozaic, 1961; legenda Θασίων — 'Αμφοτέρης și simbol „pilos“;

— inv. 38400, Constanța, *passim*; legenda Θασίων Τιμ|αρχ|ίδα; în centru, litera Φ (tip Bon, 1622);

— inv. 11483, Constanța, *passim*; legenda $\Theta\alpha\sigma\acute{\iota}\omega\nu - \text{Κλεορ}\acute{\omega}\nu$ simbol „crater“ (tip Bon, 988);

— inv. 11363, Constanța, *passim*; legenda $\Theta\alpha\sigma\acute{\iota}\omega[\nu] - [\text{Ποδλ}]υς$; simbol „kantharos“ (tip Bon, 1413);

— inv. 7017, Constanța, *passim*; legenda $\Theta\alpha\sigma\acute{\iota}\omega\nu - \text{Ἀριστοφάνη}|\varsigma$; simbol „alabastron“;

— inv. 11484, Tomis, 1959, str. (fostă) I.C. Frimu; legenda $\Theta\alpha\sigma\acute{\iota}\omega\nu - \text{Εὐαγόρας}|\varsigma$; simbol „palmetă“ (tip Bon, 639).

Lectura inițială a ștampilelor publicate a suferit corecturi ulterioare, parte rezolvate deja în BHC, Suppl. 13, 1986, p. 414. Reluări de lectură mai necesită exemplarele:

— Pontica, 15, 1982, tabel, nr. 6, reconstituit acum $\Theta\alpha\sigma\acute{\iota}(\omega\nu) \text{Με}(\dots)|[\text{Κλ}]εοφάν|[ης]$; ⁷

— *Ibid.*, nr. 20, probabil Ἀρέτων (după Y. Garlan, RÉG, t. C, p. 95, nr. 128);

— *Ibid.*, nr. 64, reconstituit $[\text{Ἀμφο}|\text{τέρ}]ης$ (tot Y. Garlan, *loc. cit.*; vezi și la noi un exemplar inedit, catalog nr. 27-28).

Dintre piesele care au făcut obiectul primului catalog, publicat în SCIV, 19, 1968, 1, p. 50—61 și care au necesitat reinterpretări, notăm:

— cat. nr. 8 (inv. 11424): $[\text{ππίδης} \Theta\alpha|\sigma\acute{\iota}[\omega]]\nu \text{Μέγων}$ și emblema „os“ (după Al. Avram, *Histria*, mss., cat. 141);

— cat. nr. 14 (inv. 11446): eponimul $\text{Κρατιστ}\acute{\omega}\nu|\alpha(\xi)$ (tip Bon, 1019);

— cat. nr. 96, ștampilă în medalion oval, tip gemă, considerată acum thasiană și simbolul reinterpretat „Eros lângă un altar“.

În funcție de conținutul și dispunerea legendei, 28 de piese aparțin tipului „vechi“ de ștampilare, 61 tipului „recent“, iar 6 exemplare sunt cu legenda neîntregită. Numărul de 28 de piese de tip „vechi“ este format din exemplarele din Pontica, 15, 1982, cat. nr. 1—18; *ibid.*, nr. 58—59, eponimul Τηλεφάνης însoțit de prepoziția $\acute{\epsilon}\pi\acute{\iota}$; nr. 72, reconstituit $[\Theta\alpha\sigma\acute{\iota}/\omega\nu \text{Πυθόλ}ε-|\omega\varsigma|\dots|\dots\omega\nu]$ și emblema „Satir dansând; nr. 63, $\Theta\alpha\sigma\acute{\iota}[\omega|\nu \text{Πυθό}]\lambdaεω\varsigma \text{Πρω-}|\tau\acute{\iota}\omega\nu]$; nr. 66, probabil tot $\text{Πυθόλ}εω\varsigma$ în dispunerea $\Theta\alpha\sigma\acute{\iota}\omega\nu|[\text{Πυθόλ}εω\varsigma|\dots|\dots]$ și simbol „vas“; nr. 65, din care nu se păstrează decât etnonimul, dar care se pare că avea legenda dispusă în jurul emblemei. Lor li se adaugă exemplarul din SCIV, 19, 1968, 1, p. 51, nr. 8, acum rectificat (vezi mai sus) și 3 din piesele inedite.

Cele mai timpurii în seria ștampilelor de tip „vechi“ aparțin eponimilor Βάτων , Δαμάστης și Νύμφων , cuprinse în grupa F de ștampile thasiene din clasificarea Garlan, 1986 ⁸, respectiv 370—350 a. Chr. (4 exemplare). Creșterea cantitativă a numărului de piese este bruscă în perioada următoare — G, cca. 350—340 a. Chr., respectiv 20 de exemplare, dintre care 9 aparțin perioadei de activitate a eponimului $\text{Πυθόλ}εω\varsigma$. În aceeași

⁷) Întregul material a fost revăzut împreună cu Y. Garlan; alte completări notate în RÉG, t. C, nr. 128 ne erau deja cunoscute. Din păcate nu putem reveni asupra piesei din Pontica, 15, 1982, nr. cat. 18, notate de noi L 8 (piesa nu a mai putut fi găsită).

⁸) Y. Garlan, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 202—276, în special, p. 231—233.

grupă includem și exemplarul cu numele producătorului Κλεοφάνης. Ultimele în grupă sunt ștampilele eponimului Τηλεφάνης însoțit de prepoziția ἐπί, plasate de Y. Garlan în categoria ștampilelor „recente”, grupa A, la începutul seriei⁹ și chiar în faza de tranziție de la timbrajul vechi la cel de tip recent¹⁰.

Plasate în continuarea acestora, ștampilele de tip „recent” sunt prezente la Tomis în intervalul rămas până la sfârșitul secolului IV a. Chr. și care se va prelungi până spre mijlocul secolului următor. Păstrând clasificările propuse de Y. Garlan și M. Debidour în 1986¹¹, cu unele observații și intervenții de amănunt, datorate încă din același an lui Gh. Poenaru-Bordea¹² și ulterior lui Al. Avram¹³, remarcăm păstrarea unui nivel ridicat al importurilor în primele grupe de ștampile „recente” și la valori quasiegale ultimei grupe de ștampile de tip „vechi”¹⁴: grupa I, datață 345—335 a. Chr., după Debidour, 18 exemplare și grupa a II-a, 335—325 a. Chr., 19 exemplare. Comparativ cu acestea, grupele III și IV, care ar ocupa tot după Debidour, ultimul sfert al sec. IV a. Chr., cunosc valori sensibil reduse, respectiv 5 și 6 exemplare, pentru ca deabia după începutul sec. III a. Chr. să se remarce o oarecare creștere sau revigorare a prezenței produselor thasiene aici, dar la valori oricum inferioare primelor grupe — 12 exemplare.

Sub raportul frecvenței numelor, observăm că 61% din exemplarele primei grupe și 63% din cele ale grupei a II-a aparțin eponimilor Ἡράκλειτος și, respectiv, Λεώδικος.

Pentru ștampilele plasate în prima jumătate a sec. III a. Chr., apelăm la separările operate de Y. Garlan în funcție de prezența numelor în contextele de descoperiri de la Koukos, Vamvouri Ammoudia și Molos; remarcăm cu această ocazie o scădere valorică de la 11 exemplare din grupele D—E (Koukos, în prima parte, Vamvouri Ammoudia și Molos) la doar un singur exemplar în grupa F (Molos).

Prezența importurilor thasiene la Tomis nu atinge sau abia atinge mijlocul secolului III a. Chr., iar cel mai târziu exemplar pare să fi aparținut lui Σάτυρος III. În această perioadă nu mai putem vorbi de o detașare sensibilă a unui eponim printr-un număr apreciabil de exemplare, singurele nume prezente cu câte două piese fiecare fiind cele ale lui Δημάκκης (grupa D) și Σάτυρος I (grupa E).

Reluând observațiile noastre asupra prezenței generale a importurilor thasiene la Tomis și raportându-le la un coeficient mediu care este acum de 0,71, pentru a ușura urmărirea și interpretarea acestor date suntem obligați

⁹ *Ibid.*, p. 243 și tabloul B; vezi și precizarea de la p. 268.

¹⁰ M. Debidour, *Ibid.*, p. 321, și n. 79.

¹¹ M. Debidour, *loc. cit.*, p. 311—334.

¹² Gh. Poenaru-Bordea, *Ibid.*, p. 335—351.

¹³ Vezi mai sus, n. 5.

¹⁴ Observația ni se pare suficient de fermă, mai ales că numele eponimilor de pe ștampilele thasiene descoperite la Tomis prezintă o situația cu un grad mare de coincidență: Garlan, grupa A = Debidour, grupa I și Garlan, B = Debidour, II (excepție numele lui Ἀμφοτέρης).

¹⁵ Metoda de lucru, operabilă în general în numismatică, a început să fie folosită și în studiile referitoare la materialele amforice; vezi, de pildă, Gh. Poenaru-Bordea, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 340—344.

să operăm cu intervale mai largi de timp, în special pentru categoria ștampililor de tip „recent”. Aceste intervale noi, obținute din asocierea a câte două grupe Debidour, se apropie în linii mari de cronologia ideală propusă de Al. Avram. În cazul acesta, păstrăm și avantajul unor comparații de date, pe care le limităm doar la Histria și Callatis fie și numai datorită faptului că pentru aceste două centre beneficiem de puneri la punct recente a situației importurilor¹⁶.

Pentru Tomis, configurația tabelului de date este următoarea:

Perioada	Exemplare/ an	Coeficient	Diferența față de coef. mediu (0,71)	Creșterea % față de coef. anterior
370—350	4/20	0,2	-0,51	—
350—340	20/10	1,9	+1,19	95,00
340—325	37/15	2,46	+1,75	129,4
325—300	13/25	0,4	-0,3	16,2
prima jumătate sec. III	12/50	0,2	-0,51	50,00

Singurele perioade în care coeficienții înregistrează valori pozitive sunt cele stabilite pentru 350—340 și 340/345—325 a.Chr.; raportate la un interval mai lung — 15 ani și la coeficientul anterior destul de ridicat (1,9), perioada 340—325 a.Chr., deci a eponimilor imediat ulterioari trecerii la noua manieră de ștampilare, apare cea mai bine reprezentată la Tomis. Cu atât mai evidentă apare căderea bruscă a impoșibilităților în perioada următoare — de până la sfârșitul sec. IV a.Chr. —, când diferența față de coeficientul mediu atinge valoarea negativă de -0,3 iar ritmul de creștere comparativ cu cel al perioadei anterioare este doar de 16,2%.

Interpretarea noastră poate fi ușor denaturată pentru prima jumătate a sec. III a.Chr., când deși indicele este destul de scăzut — 0,2 —, perioada de timp la care ne-am raportat este de aproape jumătate de secol. Trebuie să ținem seama aici că din numărul de 12 exemplare, 6 aparțin unor eponimi prezenți deopotrivă la Koukos și Vamvouri Ammoudia și care au șansa datorită prezenței unor dintre ei și la Koroni de a fi plasați până în jur de 265 a.Chr.¹⁷. Cu alte cuvinte, dacă admitem o relativă creștere a importurilor în prima jumătate a sec. III a.Chr., aceasta trebuie plasată la începutul perioadei.

Situația este diferită la Callatis, unde atât publicațiile mai vechi, cât și altele de dată mai recentă evidențiază o perioadă de maximă dezvoltare a acestor importuri tocmai în prima jumătate a sec. III a.Chr., și mai

¹⁶) Vezi mai sus, n. 5 și 6.

¹⁷) V. Grace, AM, 89, 1974, p. 193—203; cei trei eponimi prezenți și la Koroni sunt Κλεόστρατος, Ἰδνάδης și Δημάλλκης.

ales în intervalul 300(290)—270 a.Chr¹⁸. Chiar dacă admitem că aici cauza ar consta în ponderea mai mare a mărfurilor din Heraclea Pontică, nu putem exclude și alte cauze de natură locală sau manifestarea unor zone de influență care nu țin neapărat numai de orientarea comercială. Singura trăsătură comună pentru Tomis și Callatis în privința importurilor produselor de Thasos este plasarea începutului acestor importuri în perioada 370—350 a.Chr¹⁹, când la Histria²⁰, după câteva decenii deja de funcționare, se înregistrează o creștere considerabilă a lor (coeficientul este de 6,84)²¹. Este, de altfel, etapa de instaurare a dominației economice a insulei Thasos asupra piețelor pontice,²² fenomen ce va atinge faza sa de apogeu în a doua jumătate a sec. IV a Chr.²³.

Singura amendare a unei date care până acum a fost luată ca atare, desigur și datorită faptului că ea a fost lansată în urmă cu câteva decenii de o autoritate recunoscută în domeniu — este vorba de V. Grace²⁴ —, o face recent Y. Garlan²⁵. Bazându-se pe reluarea discuțiilor cu privire la datarea complexului Pnyx și pe o serie de observații personale asupra încadrării unor nume în limitele de timp propuse de M. Debidour și care, unele nu se potrivesc unor complexe ca Alexandria și Demetrias, cercetătorul francez propune o scădere cu câțiva ani — până spre 330 a.Chr. a apariției ștampilelor de tip recent și tot o scădere, până spre 285—280 a.Chr. a datei apariției grafiei cu *sigma* lunar. Aceasta ar antrena pentru noi o scădere cu cca. 10 ani a limitelor grupelor cronologice deja stabilite, deși în liniile lor generale perioadele de avânt sau de scădere a cotei importurilor rămân aceleași.

Între piesele ajunse la Tomis au putut fi recunoscute produsele unor ateliere, care, în ordinea frecvenței lor, sunt Molos (6 exemplare), Keramidi (3), Koukos (2), Kalonero (1) și Vamvouri Ammoudia (1). Cu două excepții — ³Ἰδνάδης (Vamvouri Ammoudia) și Εὐαγόρας (Molos), produsele celorlalte ateliere datează din a doua jumătate a sec. IV a.Chr.

Singurul exemplar anepigrafic aparține unei ștampile-gemă, tip întâlnit la Thasos în diverse epoci²⁶, dar și în alte centre de producție. Cali-

¹⁸) Gh. Poenaru-Bordea, *loc. cit.*, p. 343 și urm.; Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordea, *Dacia*, NS, 32, 1988, 1—2, p. 27—35 și în special p. 28.

¹⁹) L. Buzoianu, *BCH*, Suppl. 13, 1986, p. 408—410.

²⁰) Pentru Histria, vezi Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 28 și tabelele de la p. 32—34.

²¹) Coeficient cunoscut de noi din lucrarea în manuscris a lui Al. Avram.

²²) Vezi și observațiile lui Y. Garlan, *Vin et amphores de Thasos*, Athènes—Paris, 1988, p. 32—35.

²³) Etapa de apogeu este stabilită la Histria între cca. 340—325 a.Chr.; Al. Avram, *mss.*; Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordea, *Dacia*, NS, 32, 1988, p. 28; în nordul Mării Negre și la Odessos epoca de apogeu este cuprinsă între 325—305 a.Chr. sau 310—290 a.Chr. Al. Avram, *mss.*; același, *Importul amforelor ștampilate thasiene la Histria*, rezumatul tezei de doctorat, p. 7.

²⁴) V. Grace, *Hesperia*, Suppl., 10, 1956, p. 113—189, și în special, p. 122—123; eadem, *Hesperia*, 54, 1985, p. 4—5.

²⁵) Y. Garlan, *A propos de la chronologie des timbres amphoriques thasiens*, *Mnème D. Lazaride*, Thessaloniké, 1990, p. 479—483.

²⁶) Observații la Y. Garlan, *BCH*, Suppl. 113, 1986, p. 266 și n. 66—67; *BCH*, 109, 1985, p. 728.

tățile argilei și forma tortiții pledează în favoarea unui exemplar thasian, ajuns, aici, în condițiile acceptării unei datări timpurii²⁷, prin intermediul Histriei²⁸.

Importurile de *Heraclea Pontică* dețin o pondere mică la Tomis²⁹ — doar 15 exemplare, situație justificată prin orientarea diferită a coloniilor milesiene, în special vest-pontice, față de centrele doriene³⁰. Din catalogul publicat în 1968, excludem exemplarul nr. 82; exemplarelor nr. 81 și 83 le restabilim legenda Μῦς|Βάκχος și, respectiv, Μένης. Majoritatea — 9 exemplare, sunt ștampile cu un singur nume din grupele tipologice I și IV³¹, 3 exemplare aparțin grupelor II și III, variantele târzii (ștampile cu două nume, ambele în formă întregă, însoțite în două cazuri de prepoziția ἐπί), iar două piese aparțin grupei a V-a (nume în formă prescurtată sau monogramă). Primei perioade cronologice, din primul și începutul celui de al doilea sfert al sec. IV a.Chr. îi aparține exemplarul cu numele Ἀρχελῆς³²; restul ștampilelor cu un singur nume aparțin grupei a IV-a, databile la sfârșitul secolului IV și în primul sfert al sec. III a.Chr.; unele nume apar frecvent în circulația vest-pontică a produselor heracleene — Ἀριστοκράτης³³ și Μένης; pentru ștampilele cu numele lui Ἡρακλέωντος exemplare identice aflăm la Odessos (Mircev, catalog nr. 289) și Albești (Pontica, 19, 1986, catalog nr. 34—35).

Ștampilele cu două nume aparțin perioadei B în cronologia lui Brashinskii, datată în al doilea, al treilea și începutul ultimului sfert al sec. IV a.Chr. Numele astynomului Ἀνδροβίκος și producătorului Φίλισκος sunt cunoscute la Tomis prin exemplare amforice fragmentare³⁴. Amforele din grupa a II-a, în care unul din nume aparține lui Μῦς sunt databile în necropola de la Elisavetovskoe în al treilea sfert al sec. IV a.Chr. (Brashinskii, 1980, M 101—103). Eponimul Ἀνδροβίκος apare în aceeași necropolă în tumulul 8 al complexului „Cinci frați” (Brashinskii, 1980, M 83), complex datat

²⁷) Dovadă exemplarul de la Histria semnalat mai sus, publicat de C. Domăneanțu, și datat la sfârșitul sec. V — începutul sec. IV a.Chr. Exemplare cu ștampilă tip gemă au mai fost descoperite însă la Koukos, Vamvouri — Ammoudia, Kalonero, Molos.

²⁸) Vezi la Histria în afara exemplarului semnalat mai sus din SCIV, 25, 1974, 3, p. 435—441, alte piese la V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, București, 1957, nr. 783, 788, 799 și M. Coja, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 446, nr. 191.

²⁹) Pentru exemplarele întregi de la Tomis, vezi la noi, Pontica, 24, 1991, p. 83 și 86; *tot acolo*, observații privind caracterul secundar al acestor importuri pe piața tomitană.

³⁰) Articol de sinteză, M. Lazarov, Izv. Varna, 31, 1980, p. 5—19.

³¹) Apelăm aici și mai departe, la clasificările tipologice și cronologice stabilite de I. B. Brashinskii, în *Greceskii keramiceskii import na nijnem Donu v V—III vv. do n.e.*, L., 1980, p. 38—41 (notat de noi, *Brashinskii*, 1980); vezi și discuțiile referitoare la aceste clasificări, la A. Rădulescu, M. Bărbulescu, L. Buzoianu, Pontica, 19, 1986, p. 36—39.

³²) Pentru Ἀρχελῆς în prima grupă, vezi Brashinskii, 1980, nr. 154—156 și M 52 (ștampilă în formă de frunză), și B. A. Vasilenko, NE, 11, 1974 p. 16. Ștampilă descoperită la Tomis se poate plasa spre sfârșitul primei perioade, fiind ușor ulterioară exemplarelor în formă de „frunză”.

³³) Pentru Ἀριστοκράτης, vezi observațiile noastre din BCH, Suppl. 13, 1986, p. 410; de asemenea, Pontica, 19, 1986, p. 41—42; *tot acolo*, notațiile despre Μένης.

³⁴) L. Buzoianu, Pontica, 24, 1991, p. 83 și p. 95 (tabel, nr. 30—31).

către mijlocul³⁵ sau în al treilea sfert al sec. IV a. Chr.³⁶. Numele producătorului Εὐκλείων cu care apare acest astynom la Tomis, se află la Elisavetovskoe împreună cu cel al magistratului Θεόδωρος (Brashinskii, 1980, M 89), căruia i se recunoaște o datare timpurie în al doilea sfert al sec. IV a. Chr.

Exemplarele cu nume prescurtate sau cu monograme sunt plasate în cea mai mare parte între ștampilele târzii de Heraclea Pontica, databile în primul sfert al sec. III a. Chr.³⁷. Monograma NI este cunoscută la Callatis, dar mai ales la Florești (Islam Geaferca)³⁸. Un exemplar amforic cu aceeași ștampilă, din tumulul 14 din complexul „Cinci frați” este datat la începutul și primul sfert al sec. III a. Chr. (Brashinskii, 1980, M123)³⁹. Monograma HPA, cunoscută la Albești în contexte arheologice databile spre sfârșitul primului sfert al sec. III a. Chr. și care continuă și în următorul pătrar⁴⁰ apare la Tomis pe un fragment de vas în care recunoaștem trăsăturile amforelor de tip Florești (Islam Geaferca)⁴¹, pentru care s-a propus și o datare spre mijlocul sec. III a. Chr.⁴².

Exemplarele ștampilate de Heraclea Pontică descoperite la Tomis fac dovada unui comerț redus cantitativ, desfășurat însă pe aproape toată perioada de circulație a produselor acestui centru, probabil de la începutul celui de al doilea sfert al sec. IV a. Chr. până după primul sfert al sec. III a. Chr. Acest comerț cunoaște o creștere relativă din al doilea sfert al sec. IV a. Chr., atingând o perioadă de vârf spre sfârșitul sec. IV și începutul secolului următor.

Un centru cu o prezență remarcabilă pe piața tomitană este *Sinope* (cca. 28%). Cele 141 exemplare sinopeene provin: 105 de la edificiul roman cu mozaic (Pontica, 14, 1981, p. 133-151); 18 — lotul mai vechi tomitan, din SCIV, 19, 1988, 1, p. 52—55; 18 exemplare inedite.

Corecturile aduse ștampilelor deja publicate, privesc, pe rând, completarea inscripției, interpretarea emblemei și încadrarea în grupele de astynomi. În ordinea anunțată, aceste rectificări privesc:

— SCIV, 19, 1968, 1, nr. 17 — nu este cunoscut un producător Ἀριστίων completat de autori (patronimicul omonim se referă la astynomul din grupele V — VI). În grupa a III-a apar doar producătorii Ἀρισταγόρας și Ἀριστόνικος;

³⁵) B. A. Vasilenko, SA, 3, 1971, p. 248—249.

³⁶) I. B. Brashinskii, SA, 3, 1961, p. 178—186; idem, 1980, p. 26 (datare, 330—320 a. Chr.).

³⁷) Vezi și posibilitatea lărgirii perioadei finale de circulație a produselor heracleene și după primul sfert al sec. III a. Chr., fără însă a atinge mijlocul secolului, la I. B. Brashinskii, NE, 14, 1984, p. 3—22.

³⁸) Exp. Bujor, SCIV, 12, 1961, 1, p. 85—92; idem, Dacia NS, 6, 1962, p. 475—488.

³⁹) Piesa întreagă, Brashinskii, 1980, pl. V, X/123 (tipul II B).

⁴⁰) Cu ștampilă sinopeană din grupa a IV-a (în SA, caroul 1) și înaintea altui exemplar sinopean din grupa a V-a (în SB, caroul 36, la —0, 50 m).

⁴¹) Vezi mai sus, n. 38. Amfore de același tip mai sunt semnalate la Pietroiu — Borcea (Dacia, NS, 22, 1978, p. 176, nr. 16), Brăilița, (Catalogul selectiv, p. 205, nr. 411 și Pontica, 15, p. 101), Tulucești, Galați (RM, 6, 1969, 2, p. 164 și fig. 2).

⁴²) I. B. Brashinskii, NE 5, 1965, p. 26—27. Exemplarele de la Albești și Tomis vin să întărească ultima datare a complexului Florești (Islam Geaferca).

— *Ibid.*, nr. 32, de completat legenda [ἀστυν]ομοῦν|τος Δε]λφινίου| [τοῦ Κα]λλίου; rămâne nereconstruit numele producătorului;

— Pontica, 14, 1981, nr. 5 — astynom Μνησις și producător Μάνης;

— *Ibid.*, nr. 8, astynom Μνησικλῆς și nu Μνησις;

— *Ibid.*, nr. 13 și 15, numele de producători Ἐστιαῖος și Φιλοκράτης;

— *Ibid.*, nr. 21, producător Κεφαλίων și nu Σιμαλίων;

— *Ibid.*, nr. 28, restituit Μνησις;

— *Ibid.*, completate numele de producători Μένων (cat. nr. 29 și 46), Κτησων (cat. nr. 45 și 65), Ἐπιχάρης (cat. nr. 56), Ἀπατούριος (cat. nr. 61), Πρωτος (cat. nr. 66—67), Δημήτριος (cat. nr. 78 și 80);

— *Ibid.*, nr. 84, probabilă reconstituirea numelui astynomului Πασιχάρης;

— SCIV, 19, 1968, 1, cat. nr. 19, corectat emblema „pasăre în zbor” cu interpretarea „cap de Silen”;

— *Ibid.*, nr. 29, emblema „acrostil”;

— *Ibid.*, nr. 32, emblema „spic”;

— Pontica, 14, 1981, nr. 70, emblema „cap cu coif”.

Reîncadrările unor nume de astynomi privesc în special grupele II—IV; de altfel, modificările aduse recent acestor grupe⁴³ ni se par mai solid argumentate, chiar dacă succesiunea în interiorul grupelor nu poate avea încă un caracter definitiv⁴⁴;

— astynomului Βόρυς i se recunoaște numai grupa a III-a;

— astynomul Εὐχάριστος II este identificat cu Εὐχάριστος ὁ Δημητρίου și este trecut în grupa a IV-a (Kac-Fedoseev, 1986, p. 95); pentru Tomis, vezi catalog 1968, nr. 15 și 1981, nr. 4;

— în aceeași grupă mai trec Αισχίνης (Tomis, 1981, nr. 2), Ἴστιαῖος (Tomis, 1968, nr. 16);

— Ἐκαταῖος II, identificat cu Ἐκαταῖος ὁ Λαμάχου este stabilit în grupa a IV-a (Conovici, 1989, p. 32; identificare Kac-Fedoseev, *loc. cit.*); pentru Ἐκαταῖος I din aceeași grupă, vezi Brashinskii, 1980, p. 184—185;

— Καλλισθένης, apreciat de noi în 1981, nr. 35 în grupa a IV-a trece în grupa a V-a (la Conovici, *loc. cit.*, identic cu Καλλισθένης ὁ Νόσσου).

Pentru grupele V și VI păstrăm distincție celor două grupe de astynomi, propusă inițial de Grakov⁴⁵; separările ulterioare, operate în interiorul grupelor⁴⁶ și care pornesc de la analiza mai multor factori ce conduc la o ordonare a numelor în mai multe subgrupe, le acceptăm în liniile lor generale și în măsura în care se verifică din situațiile cunoscute de noi. La

⁴³) N. Conovici, SCIVA, 40, 1989, p. 31—33; idem et alii, Dacia, NS, 43, 1989, 1—2, p. 112, n. 114; iidem, Dacia, NS, 34, 1990, p. 111—127; V.I. Kac, N.F. Fedoseev, Anticii mir i arheologija, Saratov, 1986, p. 85—105.

⁴⁴) Y. Garlan, *Remarques sur les timbres amphoriques de Sinope*, Paris, 1990, p. 497—499; reveniri, vezi chiar la N. Conovici, ultimele două lucrări citate la nota anterioară.

⁴⁵) B.N. Grakov, *Drevnegreceskie keramiceskie kleima s imenami astynomov*, M., 1928.

⁴⁶) Vezi și N. Conovici, *Cronologia relativă și absolută a amforelor ștampilate sinopeene cu nume de astynomi*, rezumatul tezei de doctorat, p. 43; de asemenea, N. Conovici, M. Irimia, Dacia, NS, 35, 1991, p. 143—144 și n. 1.

acest „tradiționalism” ne obligă și relativa instabilitate a sistemului propus⁴⁷ chiar dacă metoda de lucru pare eficientă. Singura modificare ce ni s-a părut obligatorie și pe care am justificat-o cu altă ocazie⁴⁸ privește plasarea activității lui Ζῆνις ὁ Ἀπολλοδώρου între astynomii grupei a V-a (sau V-a, după Conovici, 1990, p. 120). Pentru alte modificări — Μητρόδωρος ὁ Ἀρισταγόρου (pentru care vezi Conovici, mai întâi, SCIVA, 40, 1989, 1, p. 32 și ulterior Dacia, NS, 35, 1991, p. 144 și 171, *addenda*), Ἀπολλόδωρος ὁ Διονυσίου (Grakov, grupele V—VI; Conovici, grupa V-a) și Μαντίθεος ὁ Πρωταγόρου (Grakov, grupa a VI-a; Conovici, grupa V-a), în ce ne privește nu dispunem de date suficiente de clare care să le susțină în întregime⁴⁹.

Fără a intra în amănunte privind repetatele puneri la punct a cronologiei ștampilelor sinopeene⁵⁰, ne raportăm la două momente relativ stabile al doilea sfert al sec. IV a. Chr. (cca. 370—360 sau 365 a. Chr.) și 183 a. Chr. ca date de început și de sfârșit a practicării ștampilării acestui centru, și la câteva perioade mai largi, ce marchează, pe rând, etape în circulația produselor⁵¹:

— al treilea sfert al sec. IV a. Chr. — tranziția de la grupa I la grupa a II-a de ștampile;

— sfârșitul sec. IV — primele decenii ale sec. III a. Chr., pentru ștampilele sinopeene din grupele II și III;

— plasarea ștampilelor din grupa a IV-a spre al doilea sfert până spre mijlocul sec. III a. Chr.⁵² sau 284—262 a. Chr.;

— în sfârșit, restul intervalului până la 183 a. Chr., pentru ștampilele grupelor V și VI.

În aprecierile noastre luăm în mod convențional ca perioadă stabilă în funcție de care plasăm în interval de *ante* și *post* limitele grupei a IV-a. Situația la Tomis va prezenta astfel următoarea configurație:

— *ante* 284 a. Chr. (respectiv, 365—285 a. Chr.) — 19 exemplare (grupele I—III);

— 284—262 a. Chr. (grupa a IV-a) — 23 exemplare;

— *post* 262 a. Chr. (respectiv, 261—183 a. Chr., grupele V și VI) — 66 exemplare⁵³.

⁴⁷ Vezi, de pildă, N. Conovici, M. Irimia, *op. cit.*, în special p. 144, față de Al. Avram, N. Conovici, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, NS, 34, 1990, p. 124—125 (pentru ultimele două grupe).

⁴⁸ A. Rădulescu și colab., Pontica, 21—22, 1988—1989, p. 36.

⁴⁹ Mai puțin, poate, Μαντίθεος ὁ Πρωταγόρου; două situații la Albești îl plasează ulterior astynomului Κρατισταρχος din grupa a IV-a (SA, caroul, 1, —0,75 m, față de Κρατισταρχος, aflat la —1, 10 m); în sectorul A (SA), caroul 96, —0,50 m, o ștampilă a lui Μαντίθεος ὁ Πρωταγόρου s-a aflat împreună cu un exemplar Ποσειδεος ὁ Θεαπλωνος

⁵⁰ Vezi, în rezumat, diverse propuneri citate între alții de D.B. Şelov, *Keramiceskie kleima iz Tanaica*, III—I vv. do n.e., M., 1975, p. 134—140; M. Lazarov, *Izv. Varna*, 14 (24), 1978, în special p. 11—13; Fr. Alabe, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 378—380; N. Conovici, SCIVA, 40, 1989, 1, p. 29—30.

⁵¹ Vezi, în rezumat, pentru complexele arheologice, N. Conovici, *op. cit.*, p. 24—29.

⁵² I.B. Brashinskii datează grupa a IV-a în „prima jumătate a sec. III a. Chr. cu amendarea ulterioară, „începând pe la cca. 270 a. Chr.”.

⁵³ Nu au fost incluse în calcul 7 ștampile de producători și 27 de exemplare cu legenda nereconstituită.

Momentul prezenței stabile a produselor sinopeene la Tomis îl plasăm la nivelul grupei a II-a, mai ales în perioada de activitate a astynomului Μνησις. Prezența Sinopidei pe piața tomitană spre mijlocul sec. IV a. Chr. doar cu un singur exemplar nu poate avea decât caracter accidental sau de tatonare⁵⁴. Astynomului Μνησις în schimb, i se recunoaște o frecvență relativ ridicată⁵⁵, documentată la Histria și Callatis, precum și în teritoriul callatian, la Albești. Contrar opiniei privind coborârea datei de activitate a acestui astynom în grupa a III-a⁵⁶, ni se pare mai veridică o plasare a activității lui la o dată destul de ridicată în cadrul grupei a II-a, susținută de prezența pe ștampile a unor producători din grupa I (Ἀρχεπτόλεμος⁵⁷) sau comuni și unor astynomi din prima grupă (Μάνης cu astynomul Ἰστιαῖος⁵²).

În grupa a III-a, situația importurilor sinopeene la Tomis se consolidează — 8 exemplare, între care cel mai timpuriu pare să fi aparținut astynomului Ποσειδώνιος cu producătorul Νίκων. Restul ștampilelor formează un grup omogen, databil după contextul arheologic⁵⁹ spre sfârșitul secolului IV și începutul secolului III a. Chr.⁶⁰

Grupa a IV-a înregistrează o creștere cu aproximativ 121% față de toată perioada anterioară și un coeficient mediu de 1,04. Raportaiți listei cronologice a astynomilor din grupa a IV-a, propusă de N. Conovici⁶¹, astynomii atestați pe ștampilele din Tomis acoperă mai ales pozițiile 12—23, respectiv intervalul Ἀντίμαχος — Σιλίας, sau 273(271)—262(260) a. Chr. Situația importurilor la nivelul acestei grupe nu este în măsură să ne surprindă, creșterea oarecum explozivă fiind generală în zona pontică⁶² și mai ales la Callatis, unde atinge valoarea cea mai ridicată.⁶³

Perioada *post* 262 devine pentru Tomis perioada de apogeu, rata de creștere față de grupa anterioară atingând 287%. Majoritatea ștampilelor acestei perioade aparțin astynomilor din grupa a V-a la Grakov, iar în vari-

⁵⁴ Nu excludem posibilitatea ca această prezență să se datoreze și unui intermediar.

⁵⁵ Dacia, NS, 34, 1990, p. 113.

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ Vezi și considerațiile noastre din Pontica, 21—22, 1988—1989, p. 31 și n. 63.

⁵⁸ Pentru producătorul Μανής, fiul și succesorul lui Ἐπικράτης în timpul astynomului Ἰστιαῖος, vezi Y. Garlan, *Remarques sur les timbres* ..., p. 493—497. La Grakov, Μανής este plasat la sfârșitul perioadei I B. Independent de raționamentele noastre, Y. Garlan ajunge la aceeași opinie privind plasarea lui Μανής printre primii șase eponimi din grupa a II-a a lui Grakov (Garlan, *op. cit.*, p. 497).

⁵⁹ A. Balkanska, *Archeologija*, 27, 4, 1985, p. 24—31 (Sborjanovo); A.B. Kolesnikov, VDI, 1985, 2, p. 67—93 (Eupatoria); Kolesnikov, *loc. cit.*, apreciază activitatea astynomilor la începutul grupei; de altfel, ștampilele thasiene din același context se datează în ultimul sfert al sec. IV a. Chr. Două dintre nume — Βόρος și Πυθοκλής —, au fost aflate și la Albești, vezi Pontica, 21—22, p. 31 și catalog 149 (4), 170 (5).

⁶⁰ Caracterul omogen este observat și de N. Conovici, care însă plasează cele 4 nume — Βόρος, Μυρίας, Πυθοκλής și Μνησικλής —, la sfârșitul grupei a III-a.

⁶¹ N. Conovici, SCIVA, 40, 1989, 1, p. 29—44 și p. 40, anexa 1; vezi totuși și N.F. Fedoseev, *Anticnii mir i arheologija*, 1990, p. 154—160, o listă cronologică diferită pentru astynomi grupei a IV-a.

⁶² M. Lazarov, *op. cit.*, p. 11—25 și mai ales p. 19, fig. 1; Al. Avram, N. Conovici, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, NS, 34, 1990, p. 113—114.

⁶³ *Ibid.*; vezi aceeași, Dacia, NS, 33, 1989, 1—2, p. 11—123; autorii marchează în interiorul grupei perioada de vârf între 273—266 sau cca. 273 a. Chr.

anta de clasificare propusă de N. Conovici în Dacia, NS, 34, 1990, p. 111—127 (în special p. 124—125), subdiviziunii V-a⁶⁴. Acceptând caracterul convențional al acestor clasificări, una devenită caducă, dar încă funcțională, cealaltă prea nouă și de aceea instabilă, ne rămâne să aflăm elemente de sprijin în contextele arheologice. Ne vom raporta în special la cele acum cunoscute, de la Albești⁶⁵ și Satu-Nou⁶⁶ și la altele notate ca argumente sau numai ca informații.

Cu mici excepții, numele de astynomi de la Tomis se regăsesc în cele două complexe menționate. Stampilele rhodiene ne ajută în plasarea unor astynomi sinopeeni în al treilea sfert al sec. III a. Chr.: Ἰκέσιος ὁ Βακχίου (la Albești cu producătorul rhodian Ξερότιμος), Χορηγίων ὁ Λεωμέδοντος (*ibid.*, cu eponimul Καλλικρατίας); astynomul Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος apare cu producătorul rhodian Μένων, a cărui activitate se desfășoară după 240 a. Chr. În același timp, Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος și Ἰκέσιος ὁ Βακχίου trebuie să fi funcționat la intervale apropiate de timp⁶⁷ (la Albești ștampilele lor apar împreună). Alăturăm acestei serii și pe Ποσειδεῖος ὁ Θεαρίωνος (aflat la Albești și la Satu-Nou, N VII)⁶⁸ și Χορηγίων ὁ Λεωμέδοντος (prezent la Nuntași, informație C. Domăneanțu, *apud* Dacia, NS, 35, 1991, p. 150)⁶⁹. De notat că aflăm la Albești ștampile rhodiene din al treilea sfert al sec. III a. Chr., împreună cu exemplare pe care figurează nume de astynomi din grupa a VI-a: astynomul Λεωμέδων ὁ Ἐπιδήμου cu producătorii rhodieni Ἀρτεμίδωρος și Σωτήριχος, de exemplu. Informația cea mai bogată o aflăm pentru astynomul Ἀπολωνίδης ὁ Ποσειδωνίου, aflat cu eponimul Πανσανίας I și producătorii Ξερότιμος și Μέντωρ. Același astynom mai apare și cu alți astynomi din grupa a V-a (la Albești) și cu exemplare rhodiene și cniadiene din perioada 240—190 a. Chr. (Apollonia, Lybia, la Fr. Alabe, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 384—385). În situații asemănătoare se mai află Μαντίθεος ὁ Πρωταγόρου (cu astynomi din grupa a V-a), Ἡρακλείδης ὁ Ἐκαταίου (cu astynomul Λεωμέδων ὁ Ἐπιδήμου, ambii însă ulteriori rhodianului Ἀριστοκλῆς I). Astynomul Μητρόδωρος ὁ Ἀρισταγόρου este plasat recent⁷⁰ între primii astynomi din grupa a V-a. La Albești o ștampilă a aceluiași astynom apare în inventarul unei locuințe de sec. III a. Chr., în care, cu o singură excepție⁷¹, piesele sinopeene aparțin unor astynomi din grupa a VI-a.

⁶⁴) Ne raportăm la această variantă, mai ușor de urmărit și verificat. N. Conovici intervine asupra ei în Dacia, NS, 35, 1991, p. 139—175, schimbând conținutul subgrupelor și introducând subdiviziuni noi.

⁶⁵) A. Rădulescu și colab., Pontica, 21—22, p. 23—86.

⁶⁶) M. Irimia, N. Conovici, Thraco-Dacica, 10, 1989, p. 115—154; *idem*, Dacia, NS, 35, 1991, p. 139—175.

⁶⁷) Fapt recunoscut și de N. Conovici, vezi Dacia, NS, 34, 1990, p. 124, nr. 113—114; *idem*, Dacia, NS, 35, 1991, p. 171, consideră asigurată succesiunea Χορηγίων ὁ Λεωμέδοντος — Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος — Ἰκέσιος ὁ Βακχίου

⁶⁸) După Dacia, NS, 33, 1989, 1—2, p. 116, n. 33.

⁶⁹) La Satu-Nou, ștampilele lui Χορηγίων ὁ Λεωμέδοντος și Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος apar pe N VI (Dacia, NS, 33, 1989, 1—2, p. 116).

⁷⁰) N. Conovici, Dacia, NS, 35, 1991, p. 171.

⁷¹) Este vorba de astynomul Ἰφίσιος ὁ Ἐστιάτου, plasat de Grakov în grupele V—VI. În legătură cu acest astynom, vezi și observațiile noastre din Pontica, 21—22, p. 32.

Coincidența numelor între cele două complexe amintite confirmă omonogenitatea loturilor de ștampile. Numele se eșalonează pe un interval de timp ce nu pare să fi depășit limitele sec. III a. Chr.⁷² și care pentru Tomis se anunță deosebit de activ în prima parte (261—229 a. Chr.) sau pînă spre sfârșitul grupei a V-a: 54 de exemplare, față de perioada care a urmat pînă la încetarea definitivă a importurilor sinopeene. Conform variantei Conovici, 1990, cel mai târziu astynom atestat la Tomis pare să fie Δέλφικος ὁ Καλλιίου⁷³, care, absent deopotrivă la Albești și Satu-Nou, are toate șansele să se plaseze într-o perioadă târzie a sec. III a. Chr. (grupa V-c, Conovici, 1990, cca. 216—200 a. Chr.).

Situația constatată la Tomis la nivelul ultimelor grupe⁷⁴ este diferită de cea înregistrată la Callatis, unde descresțerea care a urmat perioadei de apogeu din grupa a IV-a este evidentă⁷⁵.

La Histria, valorile pentru intervalul *post* 262 față de 284—262 (grupa a IV-a) sunt oarecum constante: 244 exemplare : 250 exemplare (după N. Conovici, 1990, anexe). Situația de la Tomis apare, deci, diferită comparativ și cu vecina ei nordică.

În schimb, data finală a importurilor sinopeene nu pare să depășească pentru niciuna din ele sfârșitul sec. III a. Chr., situație comună, se pare, pentru tot litoralul vest-pontic⁷⁶

Dintre ștampilele de producător, Νικίας (2 exemplare) și Δημήτριος, pot aparține grupei a IV-a, iar Μένων, perioadei ulterioare, pînă la sfârșitul sec. III a. Chr.

În categoria ștampilelor cu legenda nereconstituită, ne pronunțăm numai pentru exemplarul cu numele astynomului Αἰσχίνης și producător Καλλισθένης, unde, probabil, avem de-a face cu o frapare dublă (cat. nr. 227) și exemplarul cat. 228, care poate aparține astynomului Φίλων II, trecut în grupa a III-a cronologică.⁷⁸

Ștampilele din *Chersonesul Tauric*, puține la număr, doar 5 exemplare, fac dovada la Tomis a unor importuri comerciale din acest centru dorian, pînă de curând nesemnalate⁷⁹. Ambalajele amforice din Chersonesul Tauric încep a fi produse și exportate din a doua jumătate a sec. IV a. Chr.⁸⁰

⁷²) Pontica, 21—22, 1988—1989, p. 36 și 41; Dacia NS, 34, 1990, în special p. 115.

⁷³) Ameliorez concluziile din Dacia, NS, 34, 1990, p. 115, conform cărora grupa „V-b la Tomis nu dă practic nimic” (în raport cu grupele V-a), iar grupa V-c era „total absentă”.

⁷⁴) Pentru situația primelor grupe, vezi L. Buzoianu, Pontica, 14, 1981, p. 136, și n. 28, 29, 30.

⁷⁵) N. Conovici, Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, NS, 33, 1—2, 1989, p. 111—116; iidem, Dacia NS, 34, 1990, p. 111—126.

⁷⁶) Vezi și observațiile noastre din Pontica, 21—22, p. 41.

⁷⁷) Pentru exemplare amforice sinopeene cu două ștampile — de astynom (Ἐκαταῖος) și producător (Κτήσων), vezi I. B. Brashinskii, 1980, nr. 603, 709.

⁷⁸) Al. Avram et alii, Dacia NS, 34, 1990, p. 112.

⁷⁹) În SCIV, 19, 1968, 1, acest centru nu este prezent; notăm, totuși, la Tomis un exemplar amforic la M. Trimia, Pontica, 16, 1983, p. 103 (inv. 21338) și probabil și exemplarul inv. 21330, neștampilat.

⁸⁰) S. Iu. Monachov, VDI, 1984, 1, p. 109—128; idem, *Amfora Charsonesa Tauriceshovo IV—II vv. do n.e.*, Saratov, 1989.

și sunt orientate spre propriul teritoriu al cetății și regiunile învecinate iar spre vest, la Olbia, Nikonion, și Tyras⁸¹. Pe litoralul vest-pontic și în apropierea lui, deși prezente⁸², amforele de Chersones susțin mai degrabă ideea unor legături ocazionale sau sporadice, decât permanente și durabile⁸³.

Perioada de ștampilare a amforelor de Chersones s-ar desfășura din ultima parte a sec. IV a. Chr.⁸⁴ până spre mijlocul sec. II a. Chr.⁸⁵. Diferențele dintre diferitele cronologii propuse⁸⁶ apar în interiorul acestui interval și ating valori de până la jumătate de secol. Dintre exemplarele aflate la Tomis, doar trei merită a fi discutate: ștampilele magistraților Ἀθανάσιος și Δαμοτέλης sunt încadrate de Kac în grupa I, subgrupa I-v, plasată spre sfârșitul sec. IV — primul sfert al sec. III a. Chr.; Mihlin, în schimb, plasează primul nume în grupe a III-a, datată între mijlocul și ultima decadă a sec. III a. Chr.⁸⁷, iar al doilea magistrat, în grupa a II-a, sau granița secolelor IV—III și mijlocul sec. III a. Chr. Al treilea exemplar, conține numele astynomului însoțit de patronimic — Ἀγάθων ὁ Γνάθωνος —, și este plasat la Kac în grupa a II-a, subgrupa A (sau cca. 275—220/215 a. Chr.) și în grupa a II-a la Mihlin. Ultimul cercetător, sprijinit de datarea complexelor arheologice, restrânge datarea pentru acest magistrat la granița secolelor IV—III a. Chr.⁸⁸

Pentru celelalte două ștampile de la Tomis, aflate într-un stadiu avansat de degradare, orice propunere de reconstituire a inscripției rămâne riscantă. Cu excepția piesei lui Ἀγάθων ὁ Γνάθωνος, nici un complex arheologic cunoscut de noi nu aduce elemente de sprijinire a unei datări. Reținem totuși că prezența Chersonesului Tauric pe piața tomitană este oricum asigurată pentru sec. III a. Chr., iar etapa de început, respectiv sfârșitul sec. IV — începutul sec. III a. Chr. — se suprapune la Tomis unei perioade destul de bine marcate din punct de vedere economic.

⁸¹ I. B. Brashinskii, *Metodî issledovanija anticonoi trgovli (na primera Severnogo Pri-cernomor'ja)*, L., p. 174—186. A. B. Kolesnikov, VDI, 1985, 2, p. 67—93. Vezi și REG, t. CV, janv.—juin, 1992, p. 187 și nr. 131—132, 140—143, 147, 151, 153, 154.

⁸² V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, B., 1957, p. 204—214. (excludem din catalog nr. 497, 498); M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, NS, 13, 1969, p. 241—244, catalog nr. 873—915; L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 16, 1983, p. 182, nr. 89—91; în teritoriu: Pontica, 23, 1990, p. 39, nr. 370 (1)—372(3) (Albești); Dacia, NS, 34, 1991, p. 168 (Satu-Nou), un exemplar; Peuce, 8, 1980, p. 104, nr. 60, (Sarichioi); Pontica, 13, 1980, p. 95 (Corbu de Sus).

⁸³ V. Eftimie-Andronescu, Dacia, NS, 3, 1959, p. 201. Recent, Al. Avram, în MBAN, 7, 1988, p. 87—91, recunoaște în beneficiarul unui decret dat de orașul Callatis pentru un locuitor din Chersones, pe astynomul Πασιάδας ὁ Ἡροδότου, de pe ștampilele din perioada a III-a (cca. 215—160 a. Chr.).

⁸⁴ Este data admisă, pe rând de R. B. Ahmerov, VDI, 1949, 4 (anii 320 a. Chr.); V. V. Borisova, NE, 11, 1974, 3 (sfârșitul sec. IV a. Chr.); B. Iu. Mihlin, VDI, 2, 1979 (ultima treime a sec. IV a. Chr.) și V. I. Kac, VDI, 1, 1985 (sfârșitul sec. IV sau cel mai devreme anii 320—315 a. Chr.).

⁸⁵ După Mihlin și Kac, *loc. cit.*, față de Ahmerov și Borisova, care au în vedere sfârșitul sec. II sau chiar începutul sec. I a. Chr. Pentru sfârșitul producției amforice la Chersones spre mijlocul sec. II a. Chr. se pronunță și S. Iu. Monachov, *Materialul de ambalaj ceramic în Chersonesul elenistic*, L., 1983 (în REG, t. C, nr. 54).

⁸⁶ Vezi sintetizată discuția în Pontica, 23, 1990, p. 29—30.

⁸⁷ Pentru Ἀθανάσιος εἰς ἐμπόριον, vezi și la noi, Pontica, 16, 1983, p. 182, cat. 89.

⁸⁸ B. Iu. Mihlin, VDI, 2, 1979, p. 152 (Sovremennik).

Ștampilele *rhodiene*, numărând 170 de exemplare, le plasăm din punct de vedere cantitativ în apropierea celor de Thasos, mai ales dacă apreciem, numărul exemplarelor amforice întregi cărora trebuie să le fi aparținut, redus la jumătate. De altfel, și diferența dintre numărul ștampilelor cu nume de eponimi și numărul ștampilelor cu nume de producători este de numai 13 nume în favoarea primei categorii, cifră ce se poate reduce dacă avem în vedere un număr de 14 exemplare cu legenda nereconstituită. Din situația din tabelul 1,44 exemplare provin din vechile descoperiri publicate în SCIV, 19, 1968, 1, nr. 37—77⁸⁹, 90 de piese sunt descoperiri de la edificiul roman cu mozaic, prezentate de noi în Pontica, 13, 1980, p. 119—139, și un număr de 36 de piese sunt inedite⁹⁰.

Corecturile ocazionate de reluarea loturilor deja publicate au în vedere deopotrivă lectura și datarea unora dintre piese⁹¹:

— SCIV, 19, 1968, 1, nr. 45 de citit Ἀγεστράτου și nu Ἀρχεστράτου;

— *Ibid.*, nr. 48: Δαμοκράτεως, fără prepoziția ἐπί;

— *Ibid.*, nr. 59, completat: ἐπὶ Π[ρατοφάνευς[...]]ου, după Pridik, 1917, p. 17, nr. 336;

— *Ibid.*, nr. 60, r. 1, completat: [Δίσ]κ[ο]υ;

— *Ibid.*, nr. 68, de citit: Ὀνασιόικου și nu Θρασιθίκου;

— *Ibid.*, nr. 70, de citit: Καλλίους și nu Καλλίστης;

— Pontica, 13, 1980, p. 134, nr. 42, renunțăm la citirea Τιμασαγόρα și plasăm ștampila în categoria celor cu legenda nereconstituită;

— *Ibid.*, nr. 7, ștampila aflată într-o stare avansată de deteriorare, pentru care nu mai putem susține acum citirea Ἀναξι[πίδα];

— *Ibid.*, p. 135, nr. 9, r. 2, completat ἀ[γρι]α[νίου];

— *Ibid.*, p. 136, nr. 24, simbolul interpretat „cornul abundenței“;

— *Ibid.*, p. 138, nr. 35, nu mai putem susține întregirea Μη[ν]ο[δ]-ώ[ρο]υ, ci mai degrabă un nume al cărui început ar fi Κλη[...].

Noile lecturi și reluarea observațiilor legate de aspectul torțiilor, iar în unele situații preluarea critică a unor considerații de datere aproape definitive, ne ocazionează corecturi proprii:

— SCIV, 19, 1968, 1, nr. 44, eponimul Ἀρχέμβροτος îl, plasăm, după aspectul torții (secțiune ovală și curbură lină) în sec. III a. Chr., deși V. Grace și M. Savvatianou-Pétrapoulakou, în *Delos*, 27, E 40, nu par să ia în considerație decât eponimul din grupele V și VI, excluzând orice posibilitate de prezență a unui Ἀρχέμβροτος mai devreme de mijlocul sec. II a. Chr.

— *Ibid.*, nr. 45, eponimul reconstituit de noi Ἀγέστρατος (II), îl plasăm în intervalul 182—176 a. Chr. (după V. Grace, *Middle Stoa*, p. 8—9);

⁸⁹) Numărul exemplarelor din SCIV, 19, 1968, 1, este de 44 și nu de 45, cum apare la p. 45, întrucât din croațe s-au dat două numere de catalog, respectiv 57 și 59, pentru un singur exemplar (dacă nu cumva este vorba de o eroare tipografică).

⁹⁰) Unele din aceste exemplare au fost, totuși, anunțate de noi, în BCH, Suppl. 13, 1986, p. 412—413 și 415.

⁹¹) Prezentăm aceste corecturi urmând ordinea apariției pieselor în cataloagele deja citate.

— *Ibid.*, nr. 48, producătorul Δαμοκράτης (I), datat cca. 188 a. Chr. (vezi mai sus);

— *Ibid.*, nr. 66, este vorba de producătorul Δαμοκράτης II, datat la începutul sec. I a.Chr. (deci și trimiterea la Canarache, nr. 515—517, trebuie revizuită);

— Pentru datările lui Καλλιό și Ὀνασίκοις, *ibid.*, nr. 70 și 68, vezi mai departe tabelele noastre;

— *Ibid.*, nr. 73, este vorba de producătorul Παυσανίας I, datat către mijlocul sec. III a.Chr.;

— Pontica, 13, 1980, p. 130 nr. 4, este vorba tot de eponimul Αἰνησίδαμος II (vezi, mai departe, același catalog);

— *Ibid.*, p. 133, nr. 41, după aspectul torții, ștampila eponimului Τιμασαγόρας este anterioară complexului Pergam;

— *Ibid.*, p. 134, nr. 4, producătorul Ἀγήςπιπος este contemporan depozitului de pe agoraua olbiană (vezi, E.I. Levi, *Olbia. Temenos i agora*, 1964, nr. 171);

— *Ibid.*, p. 136, nr. 19, este vorba de eponimul Δαμοκράτης I, prezent pe ștampilele circulare cu buton;

— *Ibid.*, p. 138, nr. 35, după aspectul torții, ștampila se datează la sfârșitul sec. III — începutul sec. II a.Chr.;

— *Ibid.*, p. 139, nr. 46, după aspect, producătorul Τιμαρχίδας cu simbol „floare de rodie“ și „ciorchine“ se datează în perioada post-pergamă sau, mai degrabă, în prima jumătate a sec. II a.Chr.

Între exemplarele noi introduse în catalog, un grup aparte îl formează ștampilele circulare cu buton (vezi, totuși, mai sus, n. 90), cu numele eponimilor Τιμοκλῆς, Τιμαρχος, Τιμόστρατος și producătorului Ἰεροτέλης. Alte exemplare îmbogățesc seria onomastică, fie prin nume noi atestate acum la Tomis, fie prin creșterea numerică pentru nume deja cunoscute.

În primul caz avem în vedere eponimul Α[ἰνησίδ]αμ[ος] I, cunoscut pe ștampile circulare cu buton; forma torții ne împiedică să reconstituim un Ἀρχίδαμος (pentru care vezi, mai departe, catalogul nostru și Grace, 1974, p. 199, datat 192 a.Chr). Tot noi la Tomis sunt și numele eponimilor Κλεώνυμος II (reconstituit după Pridik, 1917, p. 12, nr. 232), Πεισίστρατος, Λαφείδης, Τεσσαγόρας și Ἀντίμαχος. Între producători, notăm numele lui Ἀριστοκλῆς I, prezent totuși la Argos⁹²; Ἀριστοκράτης, Ζήνων II și Φίλιππος.

Din categoria numelor deja cunoscute a căror prezentă este acum înțărîtă, notăm eponimii Καλλικράτης, Νικασαγόρας, Σύμμαχος, Πυθίδωρος și producătorii Ἐπίγονος, Ἀπολλώνιος, Δαμοκράτης I. Semnalăm aici și două ștampile complementare — litera K dispusă într-un cadru pătrat, însoțind de fiecare dată o ștampilă principală circulară⁹³.

⁹²) Vezi M.T. Lenger, BCH, 81, 1957, p. 164, N 88 și comentariul din D.B. Selov, *Keramiceskaia kleina iz Tanaisa III—I vv. do n.o.*, M., 1975, N 288.

⁹³) Pentru prezența acestei ștampile complementare, vezi de exemplu, E.I. Levi, în *Olvia. Temenos i agora*, M.—L., 1964, p. 278 și catalog 219, 265, 354 și 364.

Situația devine cu mult mai interesantă dacă avem în vedere repartiția cronologică a întregului lot de ștampile rhodiene de la Tomis.

Deși observațiile noastre ocazionate de publicarea ștampilelor de la edificiul roman cu mozaic au rămas, în linii mari, valabile⁹⁴, corecturile pe care le aducem acum le raportăm revizuirii datării secolului III în ansamblu și precizărilor avansate în interiorul primelor trei perioade cronologice⁹⁵. Date de raportare sigură aflăm în marcarea lunilor pe ștampilele rhodiene — cca. 240 a.Chr. — considerată și ca dată de început a perioadei a II-a în ștampilarea acestui centru; în reconsiderarea datării complexului Pergam — 210-175 a.Chr. —, în funcție și de data de început a construcției Middle Stoa (183 a.Chr.). Schema cronologică orientativă la care recurgem este cea sintetizată de Empereur-Hesnard, în *Céramiques hellénistiques et romaines.II. Les amphores hellénistiques*, p. 18—20, elaborată pe baza unor observații îndelung asimilate și verificate de V.Grace.

În ansamblu, mai puțin perioada a VII-a, toate celelalte perioade cronologice sunt documentate la Tomis, printr-un număr de exemplare ce crește de la 26 (pentru grupele I și II), la 85, pentru grupa a III-a, pentru ca apoi prezența lor să scadă la 27, în grupa a IV-a, 10, în grupa a V-a și doar 3, în grupa a VI-a⁹⁶:

Momentul apariției produselor rhodiene pe piața tomitană îl plasăm în perioada I-c, respectiv cca. 269—240 a.Chr., incluzând aici și unul dintre eponimii citați de Grace, *Koroni*, p. 328, n. 20⁹⁷: Δαμοκράτης I și Εὐφρανο-

Perioada	Eponim	Producător	Total
I—II	13	13	26
III	47	38	85
IV	13	14	27
V	9	1	10
VI	—	3	3
Neprecizat	—	—	19
Total	82	70	170

⁹⁴) Pontica, 13, 1980, în special, p. 125—127.

⁹⁵) Schema cronologică propusă de V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *Les timbres amphoriques grecs — Exploration archéologique de Délos*, 27, Paris, 1970, p. 286—287, a fost parțial revizuită; vezi V. Grace, AM, 89, 1974, p. 193—201. Contribuția importantă o reprezintă însă V. Grace, *Hesperia*, 54, 1985, p. 1—54.

⁹⁶) Nu am luat în calcul un număr de 21 de piese incluzând nume pentru care nu am găsit vreo indicație de datare și ștampilele cu legenda nereconstituită (vezi mai departe, tabelele).

⁹⁷) Vezi și corecturile ulterioare din *Délos*, 27, p. 293 și n. 1.

ρίδας (ultimul aflat la noi pe o ștampilă circulară împreună cu producătorul Ἐξίος și cu monogramă, tip Pridik, 1917, p. 9, nr. 165); tot aici plasăm și pe Αἰνησίδαμος I (pentru care vezi, mai sus, p. 114).

Alte nume de la Tomis, cunoscute pe ștampilele circulare cu buton ale lui Ἐροτέλης, dar necuprinse în lista citată la Grace, sunt Τιμοκλῆς I, Τιμαρχος (reconstituire probabilă la noi, citată totuși de Empereur-Tuna, în BCH, 113, 1989, p. 295) și Τιμόστρατος. Ultimii eponimi îi plasăm în intervalul 269—240 a.Chr., neacoperit în totalitate de eponimii citați de Grace, *Koroni*, p. 328, n. 20. De altfel, Ἰσίδοτος, Τιμαρχος, Τιμόστρατος, pe lângă numele deja acceptate ale lui Κλεώνυμος și Λύσανδρος s-au aflat în atelierul de la Hisarönü⁹⁹ și au fost plasați în prima parte a activității lui Ἐροτέλης, cu mențiunea că Λύσανδρος deja activează chiar spre începutul perioadei, iar Τιμόστρατος spre mijlocul sec. III a. Chr.¹⁰⁰. Pentru Τιμοκλῆς I și cele trei exemplare ale lui Ἐροτέλης avem în vedere întreg intervalul 269—240 a.Chr., deși primul nu este exclus să aparțină primei perioade, ca de altfel cel puțin una dintre ștampilele Ἐροτέλης¹⁰¹. În schimb, Φιλωνίδας, aflat la Tomis pe o ștampilă rectangulară tip Pridik, nr. 404, și Canarache, nr. 605, este exclus dintre eponimii anteriori marcării lunii și plasat în jurul datei de 240 a.Chr.¹⁰².

Alte 5 nume de eponimi și 7 de producători, care nu se cunosc pe ștampilele circulare cu buton și nu figurează nici în depozitul Pergam, le plasăm în perioada II-b (cca. 225—210 a.Chr.), cu mențiunea expresă pentru unele — Θαρσίπολις și Ἰασίκράτης, eponimi, și Ἀγησίλας, producător —, de plasare la sfârșitul perioadei a II-a sau spre mijlocul sec. III a.Chr., pentru producătorii Ἐπίγονος și Παυσάνιας I¹⁰³. Forma torșii ne determină să apreciem în cazul eponimului Δαμόθεμις chiar începutul perioadei a III-a¹⁰⁴.

Revenind asupra momentului de început al prezenței ștampilelor rhodiene la Tomis, nu excludem a treia decadă a sec. III a.Chr. sau anii 273—271 a.Chr.¹⁰⁵), dacă eponimul Χρυσόστρατος, însoțit de indicarea funcției

⁹⁸) Același producător apare pe ștampilă și împreună cu eponimul Πειθιάδας, vezi V. Grace, BCH, 76, 1952, p. 535, N 16 și Hesperia, 32, 1953, N 132. Pentru interpretarea monogramei ca eventuală prescurtare a denumirii lunii, vezi *Délos*, 27, p. 316, E 43. În condițiile acceptării acestei interpretări, activitatea lui Εὐφρανορίδας ca de altfel și a lui Πειθιάδας, ar trebui coborâtă spre finalul perioadei.

⁹⁹) J.—Y. Empereur, N. Tuna, BCH, 113, 1989, p. 277—299.

¹⁰⁰) *Ibid.*, p. 295.

¹⁰¹) Distincția tipologică în cazul lui Ἐροτέλης pe ștampilele „cu buton” nu ne este de vreun ajutor, fiind constatat faptul că același atelier aplica ștampilele cu numele în genitiv sau nominativ, cu *sigma* lunar sau barat, în dispunere normală sau retrogradă; vezi BCH, 113, 1989, p. 295 și G. Jöhrens, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 501—502. Remarca noastră pentru Tomis are în vedere și numărul de exemplare din perioada 269—240 a.Chr. mai bine reprezentat în comparație cu perioada următoare.

¹⁰²) V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *op. cit.*, (notat mai deparșe de noi, *Délos*, 27), p. 293, n. 1.

¹⁰³) Vezi trimiterile din tabelele noastre.

¹⁰⁴) Pentru o asociere nouă a ștampilelor acestui eponim cu cele ale producătorului Ἀγησίλας (plasat, de altfel, la sfârșitul perioadei a II-a, vezi mai sus), V. Lungu, *Dacia*, NS, 34, 1990, p. 215, cu datarea propusă 212/211 sau 209 a.Chr., și discuția de la p. 212.

¹⁰⁵) Redatarea complexului Koroni, la V. Grace, AM, 89, 1974; cadem, *Hesperia*, 54, 1985, Appendix 2.

de preot (ἱερεὺς), prezent la Tomis într-o ștampilă rectangulară, nu este cumva unul și același cu eponimul prezent la Koroni și care ar preceda, astfel, apariția primelor ștampile circulare cu buton¹⁰⁶.

Referitor la primele două perioade (vezi tabelul) se înregistrează o creștere cantitativă a importurilor rhodiene spre mijlocul sec. III a.Chr. și la sfârșitul perioadei a II-a, când, de altfel, prezența mai mare a numelor de producători conferă o oarecare stabilitate grupului.

Perioada a III-a (210—175 a.Chr.) reprezintă 50,5% din totalitatea importurilor rhodiene, cu un indice de creștere de 414,3 față de perioada anterioară. Într-o primă etapă — cca. 210—188 a.Chr. — aflăm un număr de 13 eponimi, totalizând 25 de ștampile, prezenți la Pergam și care nu sunt însoțiți de o ștampilă complementară. Cinci dintre aceștia (7 exemplare) — Ἀρχοκράτης, Κρατίδας, Ξενοφάνης, Πρατοφάνης și Φιλόδαμος, a căror prezență este remarcată și la Villanova, pot fi mai strict încadrați în intervalul 201—194 a.Chr.¹⁰⁷. Prezența pe amforele de la Villanova a producătorului Δίσκος împreună cu eponimii Κρατίδας, Πρατοφάνης și Ξενοφάνης conferă omogenitate grupului; recent, Κρατίδας este apreciat ca ultimul din seria eponimilor prezenți pe amforele lui Ἀγόρναξ¹⁰⁸ și este datat cca. 199 a.Chr. Spre sfârșitul sec. III a. Chr.¹⁰⁹ și oricum anterior anului 200 a. Chr.¹¹⁰ sunt apreciați ca desfășurându-și activitatea Πρατοφάνης și Φιλόδαμος. O secvență apropiată de timp trebuie să fi existat între activitatea lui Θέστωρ și cea a lui Καλλικράτης (II?), ambii eponimi fiind cunoscuți pe exemplare întregi cu producătorul Δτος¹¹¹. O datare ridicată spre începutul sec. III a. Chr. cunosc și eponimii Κλεώνυμος, Ἀρχίδαμος și Δαμοκλῆς II. Primul este prezent la Nicosia¹¹² pe o amforă cu producătorul Μαρσύας, care a succedat activității lui Ἀγόρναξ în 199—198 a. Chr.; în noua combinație de nume, eponimul Κλεώνυμος apare ca unul din cei mai vechi cunoscuți pe amforele acestui producător și activitatea lui este plasată în 197 sau 195 a.Chr. Eponimul Ἀρχίδαμος și-a desfășurat activitatea ceva mai târziu — 192 a. Chr.¹¹³ iar Δαμοκλῆς, prezent deopotrivă la Pergam și Middle Stoa, pe exemplare neînsoțite de vreo ștampilă secundară, nu poate fi datat mai târziu de 189 a. Chr.¹¹⁴.

A doua secvență a perioadei a III-a, cea cuprinsă între 188—183 a.Chr. este reprezentată la Tomis prin 5 eponimi cu un număr total de 14 exemplare.

¹⁰⁶) Același tip de ștampilă Χρυσόστρατος, vezi Z. Sztetyllo, Et. et. Trav, 14, 1990, cat. nr. 7. (Alexandria).

¹⁰⁷) Vezi *Délos*, 27, 1970, p. 294, pentru eponimii din complexul Villanova.

¹⁰⁸) Pe o amforă de la Nicosia; vezi BCH, Suppl. 13, 1986, p. 516.

¹⁰⁹) *Délos*, 27, p. 294.

¹¹⁰) G. Nachtergaele, *La collection Marcel Hombert, I, Timbres amphoriques et autres documents écrits acquis en Egypte*, Bruxelles, 1978, p. 46; C. Börker, *Baghdeter Mitteilungen*, 7, 1974, nr. 12 (*apud* Yves Calvet, *Kition-Bamboula. I. Les timbres amphoriques*, P., 1982, nr. 84).

¹¹¹) V. Grace, *Hesperia*, 32, 1963, 3, p. 323 (vasul întreg nr. 9), pentru Καλλικράτης, vezi comentariul la D.B. Şelov, *op. cit.*, N, 124.

¹¹²) BCH, Suppl. 13, 1986, p. 516, nr. 2; tot acolo și datarea.

¹¹³) V. Grace, *AM*, 89, 1974, p. 199.

¹¹⁴) V. Grace, *Hesperia*, 54, 1985, p. 44, *Appendix*, 5.

Dintre ei, Καλλικρατίδας II și Σύμμαχος, cunoscuți pe amforele producătorului Δαμοκράτης cu ștampilă secundară „floare de rodie” sunt datați între 188—186 a.Chr.¹¹⁵; probabil la o dată apropiată trebuie să-și fi desfășurat activitatea și eponimul Ἀγέμαχος, cunoscut cu ștampilele ale aceluiași Δαμοκράτης, dar și cu ale producătorului Ἀρίστων, din perioada de eponimat a lui Ἀθανόδοτος.

Următorii în serie par să fie Νικασαγόρας I (cca. 185 a.Chr.) și Ἀθανόδοτος (cca. 183 a.Chr.), ultimul fiind apreciat ca cel mai târziu eponim în complexul Middle Stoa¹¹⁶.

Pentru ultima etapă a intervalului — cca. 182—176 a.Chr. —, aflăm la Tomis 5 eponimi din grupul celor 7 plasați imediat după data de sfârșit a complexului Middle Stoa, dar anterioară închiderii depozitului Pergam: Ἀγέστρατος II, Ἀρατοφάνης I, Ἀριστείδας II, Ἀριστόδαμος, Ἀρχιλαΐδας.

Numărul total al exemplarelor este în descreștere față de etapele anterioare — doar 9 —, fenomen ce se va accentua brusc în perioadele următoare. Între numele cunoscute, Ἀρατοφάνης și Ἀριστείδας apar și la Stoa lui Attalos; Ἀριστόδαμος este cunoscut la Samaria cu producătorii Ἰπποκράτης și Ἰάσων, iar pentru Ἀρχιλαΐδας s-a propus ca an de eponimat 177 a.Chr.

Pentru producători, etapele de funcționare se încadrează în limite mai largi, în funcție de aflarea numerelor pe exemplare întregi, însoțind diverși eponimi. Cei mai bine reprezentați sunt Νικάγεις și Δαμοκράτης I, ultimul fixat într-o perioadă ce începe în jurul anului 188 a.Chr.¹¹⁷. Alți producători se grupează în serii de la sfârșitul sec. III a.Chr. și începutul sec. II-Chr. Este cazul lui Σωκράτης, datat cca. 212—185 a.Chr., Ἀριστίων, cunoscut pe amforele eponimului Δορκυλίδας; Ἀριστος și Δίσκος II, prezenți la Villanova, și considerați doar cu puțini ani anteriori lui Δαμοκράτης¹¹⁸.

Un număr de 4 producători de la Tomis — Ἀγαθόκλης, Ἀμύντας, Ἀντίμαχος și Ἀρίστων sunt legați de perioada de activitate a eponimului Ἀθανόδοτος și se suprapun intervalului dintre 188—176 a.Chr.

Observația care se impune are în vedere frecvența mai mare a producătorilor în prima parte a perioadei (până în 188 a.Chr.) față de etapele care au urmat până la închiderea depozitului Pergam (175 a.Chr.).

În perioada a IV-a (cca. 174—146 a.Chr.) numărul ștampilelor rhodiene la Tomis s-a redus la cca. 15,8%. Numărul aproape egal de eponimi și producători (13 : 14) plasează aceste nume în relații foarte strânse între ele, documentate în alte părți prin exemplare întregi: producătorii Βρόμιος și Θεόμναστος activează în perioada de eponimat a lui Πυθόδωρος; Ἐπικράτης și Ἴμας, în perioada lui Πανσανίας III, iar Ἐρμίας și, din nou, Ἴμας sunt cunoscuți pe ștampilele lui Τιμόρροδος. Majoritatea eponimilor se plasează spre mijlocul sec. II a. Chr.: Ἀριστόμαχος, cunoscut la Alexandria

¹¹⁵) *Ibid.*, p. 8—9 și 45: 1; același interval și pentru Καλλικρατίτης I.

¹¹⁶) V. Grace, *Hesperia*, 54, 1985, p. 8—9, și 10, n. 19.

¹¹⁷) *Délos*, 27, p. 295; *Hesperia*, 54, 1985, p. 8—9, 12—13.

¹¹⁸) *Délos*, 27, p. 295.

în secvența Ἀριστόμαχος — Ἡραγόρας¹¹⁹; Πεισίστρατος, cunoscut cu producătorul Μαρσύας este plasat nu departe de mijlocul sec. II a. Chr.; în cazul lui Ξενοφάντος II, și Πυθόδωρος, contextul de la Tarsus pledează pentru aceeași datare spre mijlocul sec. II; în plus, descoperirile cniadiene din depozitul B 18 : 12 de pe agoraua atheniană indică pentru Πυθόδωρος o datare cuprinsă între 166—146 a. Chr.¹²⁰. Observații recente plasează, de asemenea, pe Πανσανίας III și Πυθογένης spre anul 150 a. Chr.¹²¹.

Pentru unii producători — Ἰμάς, Ὀνασίοικος, Τίμω —, activitatea le este recunoscută ca începând spre sfârșitul perioadei pergamice: Μαρσύας, care i-a succedat lui Ἀγόρναξ chiar de la începutul sec. II a. Chr. (199/198 a. Chr.) continuă să lucreze până spre mijlocul secolului. Spre sfârșitul perioadei a IV-a se plasează Θεύμανστος, cunoscut, de altfel, și în a doua jumătate a sec. II a. Chr.¹²².

Nu ne putem pronunța asupra intensității importurilor rhodiene pentru o etapă sau alta a perioadei a IV-a; mai degrabă este de luat în considerare o prezență uniformă pe toată durata perioadei, coeficientul exemplare/ani apropiindu-se de valoarea 1.

Pentru perioadele V și VI, scăderea prezenței mărfurilor rhodiene este și mai evidentă, atât prin numărul de exemplare aflate (vezi tabelul) cât și prin plasarea unor eponimi din perioada a V-a chiar la începutul perioadei (Ἀλεξιάδας, Ἀριστόγειτος, Τιμόδικος¹²³ și absența totală a eponimilor din perioada a VI-a. Cel mai târziu exemplar rhodian la Tomis pare a fi deocamdată cel al producătorului Ἀρεταῖος, aflat la Cosa în depozitul E, datat între 110—100 până spre 40—30 a. Chr.¹²⁴.

Concluzionând, ne pronunțăm pentru prezența mărfurilor rhodiene la Tomis din al doilea sfert (sau a treia decadă) a sec. III a. Chr., dată la care aceste produse, cel puțin din situațiile cunoscute de noi, sunt prezente la Callatis și posibil și la Histria. Circulația lor la Tomis se manifestă și la sfârșitul sec. II a. Chr., posibil până în primele decenii ale sec. I a. Chr. Perioada de apogeu, așa cum era de altfel de așteptat, se plasează între 210—175 a. Chr. și este mai bine marcată în prima etapă, 210—188 a. Chr.

Clasa *cniadiană* este reprezentată la Tomis printr-un număr de 53 piese, mare parte inedite. Între piesele vechi, a căror reluare a impus corecturi, notăm:

— SCIV, 19, 1968, 1, nr. 82, trecută greșit între ștampilele de Heraclea Pontică; legenda reconstituită, apare sub forma: ἐπὶ Προμη(...)| Νυσίου;

¹¹⁹) *Ibid.*, p. 290 și E 37, 38.

¹²⁰) *Ibid.*, E 13; cf. E 19.

¹²¹) BCH, Suppl., 13, 1986, p. 522—523; pentru Πανσανίας III, vezi *Délos*, 27, E 12, unde se apreciază o datare în prima jumătate a sec. II a. Chr. și anterioară anului 146 a. Chr.

¹²²) *Délos*, 27, E, 13; BCH, Suppl. 13, 1986, p. 522.

¹²³) Vezi totuși o amforă a eponimului Τιμόδικος și a producătorului Σωσίλας, aflată într-un context arheologic cu o datare nedefinită, la începutul sec. I a. Chr.; *Délos*, 27, E 31, 45; în *Kition-Bamboula*, nr. 94, numele eponimului este datat cca. 146 a. Chr.

— *Ibid.*, nr. 86, de reconstituit mai degrabă un Ἀρίστ[τω]νος, producător cunoscut cu eponimi din perioada IV B;

— *Ibid.*, nr. 88, legenda reluată este: ἐπὶ Δαμ[ο]γένης Πόντος|Κνίδιον;

— *Ibid.*, nr. 89, reconstituit: ἐπὶ Τελεκρ[έων]|τος Θράσ[ωνος]|Κνίδιον;

— *Ibid.*, nr. 95, de transferat în categoria ștampilelor cnidiene.

Materialele tomitane atribuite *Cnidosului* aparțin tipului *cu nume*,¹²⁵, a căror producție, până nu demult, nu părea să fi fost anterioară ultimului sfert al sec. III a.Chr. Această dată — cca. 220 a.Chr. — marchează începutul perioadei a III-a¹²⁶ și coincide cu începutul marcării etniconului pe ștampile¹²⁷. Recent au fost recunoscute ca aparținând *Cnidosului*¹²⁸ și localizate ca produse ale unui atelier din peninsula Datça¹²⁹, grupul de ștampile cu „proră de corabie”. Contexte izolate de descoperire datează aceste exemplare la sfârșitul sec. IV și începutul sec. III a.Chr.¹³⁰, dată care pare verosimilă, deși autorul articolului din 1986 referitor la această clasă, Chr. Börker, nu exclude și o circulație ulterioară¹³¹.

Ordonarea ștampilelor *cnidiene cu nume de magistrați* a permis stabilirea circulației lor la Tomis pe perioada corespunzătoare grupelor III, IV și V (începutul grupei). Între materialele grupei a III-a (cca. 220—188 a. Chr) o categorie distinctă o formează eponimii aflați și în dărâmăturile complexului Middle Stoa și a căror datare *ante quem* este 183 a.Chr.¹³². Între aceștia pe ștampilele de la Tomis figurează numele lui Προμάθρων, Δαμογένης (I), Λέων și Λυσάνος, (ultimii trei trecuți de V. Grace între eponimii bine marcați în complexul citat¹³³). Eponimul Νικασίβουλος, și el cu o bună reprezentare la Middle Stoa, este prezent și la Stoa lui Attalos, dar perioada lui de activitate rămâne tot grupa a III-a. Exemplarul cu nu-

¹²⁴) *Délos*, 27, cf. E 42 și 297, n. 1.

¹²⁵) Distincția stabilită de V. Grace, *Hesperia*, 54, 1985, p. 7 și n. 13; *tot acolo*, vezi și datarea.

¹²⁶) Pentru cronologia ambalajelor ștampilate cnidiene, vezi *Délos*, 27, p. 286 și 317—324, în special p. 286; V. Graces, *Hesperia*, 54, 1985, p. 13—18 și 31—39; J.—Y. Empereur, A. Hesnard, *Céramiques hellénistiques et romaines II. Les amphores hellénistiques*, p. 20 și urm.

¹²⁷) V. Grace, *Hesperia*, 54, 1985 p. 18 și *appendix* 1.

¹²⁸) Chr. Börker, *BCH*, Suppl., 13, 1986, p. 473—478.

¹²⁹) RÉG, t.C, janv.—juin, 1987, nr. 84; N. Tuna, J.Y. Empereur, M. Picon, E. Doğer, *Anatolia antiqua*, 1, 1987, p. 47—52.

¹³⁰) Chr. Börker, *op. cit.*, p. 473—475; Y. Calvet, *Salamine de Chypre, III. Les timbres amphoriques*, 1972, p. 48; ștampile cu „proră de corabie”, aflate împreună cu opaițe cu bazin deschis, de sec. IV a.Chr. La Albești vezi Pontica, 23, 1990, p. 33, un exemplar de același tip apare în context cu o ștampilă de Heraclea Pontică din perioada B. Tot acolo, exemplarele tip „proră de corabie” sunt ușor anterioare altor tipuri tot cnidiene — grupului *Zenon A* și *So (phanes)*.

¹³¹) Chr. Börker, *loc. cit.*; vezi și *addendum*, epava descoperită în apropierea de Kyzikos, și databilă tot la sfârșitul sec. IV — începutul sec. III a.Chr.

¹³²) Pentru datarea construcției, Middle Stoa, vezi V. Grace, *Hesperia*, 54, 1985, p. 5—6.

¹³³) *Ibid.*, p. 13.

mele în formă ionică, prescurtat Προμη(...), a cărui atribuire în grupa a III-a este pusă sub semnul întrebării¹³⁴, prezintă toate caracteristicile morfologice ale tortiilor cniđiene timpurii. La sfârșitul grupei a III-a și începutul grupei următoare este plasată activitatea lui Σώστρατος, nume reconstituit cu greutate de noi după două exemplare de la Olbia și Histria (vezi catalogul). În listele complete Grace, 1985, categoria notată „III-IV“ are în vedere nume de eponimi care pot fi plasați la începutul perioadei frurarhilor, deși nu sunt cunoscute ca folosind acest titlu.

Perioada frurarhilor¹³⁵ — respectiv, 188—167 a.Chr. —, reprezintă perioada ocupării Cnidosului de către Rhodos și este notată în cronologia ștampilelor amforice IV-A. Între cele 5 ștampile de la Tomis atribuite perioadei, numele unui singur frurarh a putut fi reconstituit cu certitudine — Ταύρισκος, plasat timpuriu în grupă (IV A a); alte două exemplare, în condițiile în care am putea reconstitui pe ele numele lui Ἀπολλώνιος și Φιλοκράτης¹³⁶, aparțin tot unei faze timpurii din grupă, care ia sfârșit în 183 a.Chr., odată cu complexul Middle Stoa. Eponimul Ἐρμοκράτης în schimb, pare să fie activat spre sfârșitul perioadei, numele lui fiind întâlnit la Stoa lui Attalos.

Perioada cniđiană cel mai bine reprezentată la Tomis este cea care a urmat frurarhilor (sau IV B), plasată între 167—146 a.Chr. Din 9 exemplare încadrabile în această perioadă, 5 aparțin unor eponimi prezenți la Stoa lui Attalos, deci durata activității lor trebuie să se fi plasat undeva în intervalul 166—157 a.Chr.¹³⁷. Avem în vedere numele eponimilor Ἀριστοκλῆς și Ἀναξικπίδας, pe exemplare marcate de numele producătorului Ἀπολλώνιος, cunoscut ca funcționând înainte de mijlocul sec. II a.Chr.¹³⁸. Al treilea eponim prezent și la Stoa lui Attalos este Τελέκρεων, cunoscut pe două exemplare cu numele producătorului Θράσω¹³⁹. Alte ștampile cuprinse în grupa IV B se referă la numele eponimilor Εὐφραγόρας (ne-am oprit la primul din seria celor trei eponimi) și Μενίππος, cu toate că în cazul ultimului nume nu este exclusă nici perioada IV A: numele eponimului apare și la Pnyx, iar producătorul Ξάνθος este apreciat ca activând înainte de 146 a.Chr.

Cel mai târziu eponim prezent la Tomis este Φίλιππος¹⁴⁰, reconstituit de noi după un exemplar *Délos*, 27, E 62 și plasat la începutul perioadei a V-a (cca. 145—108 a.Chr.).

¹³⁴) *Ibid.*, p. 34.

¹³⁵) Pentru acești funcționari, comandanți ai garnizoanei, care-și exercită succesiv autoritatea timp de 4 luni anual, vezi în afară de V. Grace, *Hesperia*, 54, 1985, p. 14 și *appendix* 1, și P.M. Fraser, *The Rhodian Peraea and Islands*, Oxford, 1954, p. 93—94.

¹³⁶) Deși nu este exclusă și recunoașterea unui Μενεκράτης, tot din perioada IV Aa.

¹³⁷) Pentru datarea construcției Stoa lui Attalos, vezi V. Grace, *Hesperia*, 54, 1985, p. 17.

¹³⁸) *Délos*, 27, E 58 și V. Grace, *op. cit.*, 48:15.

¹³⁹) Producătorul Θράσων este prezent în depozitul H 13 : 1, ce corespunde capătului de vest al suprastructurii de la Middle Stoa și este datat puțin mai târziu de 183 a.Chr.; vezi V. Grace, *op. cit.*, p. 39.

¹⁴⁰) Un eponim Φίλιππος este cunoscut și în perioada IV Aa, prezent la Middle Stoa și Stoa lui Attalos și datat cca. 188—183 a.Chr.

Ștampilele tomitane posibil să fi aparținut *perioadei duumvirilor* (sau perioadei a VI-a, cca. 107—78? a.Chr.) prezintă pentru noi o situație nesigură, fie datorită stării defectuoase de conservare a ștampilei, ce nu a permis decât transmiterea izolată a unor nume, fie că eventualele perechi de nume nu ne sunt cunoscute. Astfel, într-o ștampilă Διονυσίου τοῦ Χιπάρχου cu greu am acceptat o refacere și cu grafia schimbată a numelui eponimului Ἰππαρχος ὁ Διονυσίου, din perioada duumvirilor. Într-o ștampilă cu inscripția dispusă pe cinci rânduri (dacă nu cumva este o frapare dublă), am putea recunoaște numele duumvirului Ἀριστογένης; sigur, însă, pe un alt exemplar, apare numele Φιλόπολις, atestat ca duumvir înainte de cca. 86 a.Chr., în timpul eponimului Πολίτης. Un alt eponim, Διονυσόκλης este cunoscut în perioada celor mai târzii duumviri (cca. 86 a.Chr.).

Ștampilele cu nume de producători sunt mai greu de atribuit, informația în acest sector fiind inegală și în unele cazuri, datorită unei cunoașteri imperfecte, susceptibilă de a fi preluată eronat.

Cele mai multe au înscris numele lui Ἀπολλώνιος, însoțite de etniconul (?) Πισίδας; în această dispunere aflăm exemplare la Athena pe agora, la Pnyx, la Middle Stoa și la Stoa lui Attalos. Ștampilele de acest tip au fost datate la sfârșitul sec. III a.Chr. și în prima parte a secolului următor¹⁴¹ sau chiar în primul sfert al sec. II a.Chr.¹⁴².

Ștampilele de producători — eponimul fiind plasat separat pe cealaltă toartă a vasului sunt cunoscute în diverse conexiuni de nume și plasate la începutul perioadei frurarhilor. Situația cea mai cunoscută o au Δράκων, prezent între ștampilele de la Piraeus cistern¹⁴³ și Ἀριστοκλῆς. Ultimului, producător rhodian, i se recunoaște fabricarea și marcarea unor amfore de Cnidos¹⁴⁴; activitatea lui, succedând-o pe cea a lui Δαμοκράτης, a fost plasată în prima jumătate a sec. II a. Chr. sau cca. 182—175 a. Chr.¹⁴⁵. Și alți doi producători sunt cunoscuți cu eponimi din perioada IV A: Ἰππόλοχος (Agora, N 134, cu eponimul Ἀσκληπιόδωρος) și Ἐπιφάνης (Délös, 27, E 71 și p.370 *addenda*). Producătorul Τελέσανδρος, necunoscut de noi într-o combinație de nume, este posibil să fi aparținut aceleiași perioade¹⁴⁶. În schimb, Ἀριστων apare pe ștampile de eponimi din perioada următoare, IV B.

Dintre ștampilele cu legenda parțial păstrată, ne oprim asupra piesei catalog 475, pe care este posibil să fi figurat un nume de tip Ἐρμογένης, cunoscut la Pnyx pe ștampile circulare împreună cu eponimul Καλλιδάμας. Piesa este databilă la începutul perioadei a V-a sau la scurt timp după mijlocul sec. II a.Chr. (Pnyx, N 171—172 și Grace, 1985, p. 33).

¹⁴¹) Vezi V. Grace, *Stamped Amphora Handles Found in 1931—1932*, Hesperia, 3, 1934, 3, p. 222.

¹⁴²) Eadem, Hesperia, Suppl. 10, 1956, p. 146; și N 113.

¹⁴³) V. Grace, Hesperia, 54, 1985, p. 24, n. 43.

¹⁴⁴) *Ibid.*, p. 49, și pl. 3 : 19—21.

¹⁴⁵) Vezi dinastia de producători Δαμοκράτης — Ἀριστοκλῆς — Δαμοκράτης ὁ Ἀριστοκλεῦς in Délös, 27, p. 280 și p. 327—328.

¹⁴⁶) Două exemplare cu același nume dar cu embleme diferite le aflăm la E.M. Pridik, *Inventarnii katalog kleim na amfornih ruckah i gorlišhak i na cerepišah Ermitajnovu sobranija*, P., 1917, p. 114, nr. 327 (inc.) și p. 138, nr. 9(cnid.).

Importul amforelor cnidiene la Tomis, desfășurat de la sfârșitul sec. IV a. Chr. se dovedește deosebit de activ la sfârșitul sec. III și prima parte a sec. II a. Chr. până în jurul datei de 146. Chr. Este posibil ca sporadic, amforele cnidiene să fie circulat aici până în preajma anului 88 a. Chr., când războiul cu Mithridates dezorganizează producția și comerțul cu Cnidos¹⁴⁷.

O grupă mică dar importantă între descoperirile de ștampile amforice de la Tomis o reprezintă exemplarele de Cos. În număr de 4, ele sunt dispuse pe torți bifide și conțin în două cazuri nume întregi — Βοτκοκός și Ἐκαταταῖος. Cronologia produselor de Cos, mai puțin cunoscută, admite o circulație a acestor vase din sec. IV a. Chr. până în epoca imperială, cu o perioadă de expansiune de plasat, probabil, în sec. II a. Chr.¹⁴⁸. În absența unor tipologii accesibile¹⁴⁹ și a unor contexte arheologice cunoscute, nu ne putem pronunța pentru o cronologie strictă a materialului tomitan. Singurul exemplar pentru care am putea să avansăm o datare în a doua jumătate sau al treilea sfert al sec. III a. Chr. are înscris numele lui Ἐκαταταῖος. O piesă asemănătoare s-a aflat la Albești¹⁵⁰ împreună cu exemplare ale unor astynomi sinopeeni din grupa a V-a și cu o ștampilă cnidiană cu monogramă.

Al doilea exemplar cu legenda constând dintr-un nume păstrat în întregime, aparține lui Βοτκοκός, necunoscut de noi în onomastica acestui centru, dar întâlnit ca nume de producător rhodian împreună cu eponimul Ἄγροκος¹⁵¹. Aspectul gâtului de amforă păstrat, curbura torților și caracterul complex al ștampilei — nume, monogramă și simbol —, ne determină să-i atribuim o perioadă timpurie, probabil în primele decenii ale sec. III a. Chr. Pentru celelalte două ștampile care conțin monograme, nu putem avansa vreo datare. Observațiile noastre au în vedere doar tipologia și conținutul legendei: piesa catalog 484 își află o variantă la Pantikapaeum¹⁵²), iar exemplarul catalog 483, publicat în SCIV, 19, 1968, 1, nr. 84 conține o ștampilă cu monogramă pentru care nu este de exclus o eventuală întregire Ἄδαλιον propusă de autori.

Produsele de Paros la Tomis sunt atestate de două ștampile cu etnicon în grafie Παρίων și Πάριον. Diferitele contexte arheologice susțin pentru ștampilele de Paros o datare în secolele III-II a. Chr., posibil până în primul sfert al sec. II a. Chr.¹⁵³. Ștampile asemănătoare s-au aflat la Albești împreună cu ștampile rhodiene¹⁵⁴ de la sfârșitul grupei a II-a a acestei clase¹⁵⁵.

În categoria ștampilelor cu centru de producție recunoscut, se remarcă tipul circular, divizat în trei sau patru sectoare și litere în relief. Descoperi-

¹⁴⁷) *Délos*, 27, p. 320—321.

¹⁴⁸) D.B. Selov, *op. cit.*, p. 131—132; Empereur-Hansnard, *op. cit.*, p. 22—23; I.B., Brashinskii, 1980, p. 46 și p. 201, nr. 777.

¹⁴⁹) Vezi recent V. Grace, *Hesperia*, 54, 1985, p. 18.

¹⁵⁰) A. Rădulescu, și colab., *Pontica*, 23, 1990, p. 37—38 și cat. 399(3).

¹⁵¹) V. Grace, *Hesperia*, 32, 1963, 3, p. 324 și 333; eadem, *AM*, 89, 1974, p. 197; vezi și la noi, *Pontica*, 20, 1987, p. 59, o posibilă datare a producătorului rhodian spre sfârșitul celei de a treia decade a sec. III a. Chr.

¹⁵²) D.B. Selov, *MIA*, 56, 1957, p. 217 și pl. IV/4.

¹⁵³) *Délos*, 27, p. 358.

¹⁵⁴) *Pontica*, 23, 1990, p. 37.

¹⁵⁵) *Délos*, 27, p. 303, E 5.

rea la Akanthos a unui atelier de producție a acestui tip de ștampile¹⁵⁶ a permis și atribuirea certă a lor¹⁵⁷. Ștampilele din Tomis, în număr de patru, conțin grupaje de litere cunoscute din descoperirile mai vechi de la Histria și Callatis. Ștampilele amfore de Akanthos sunt datate în sec. IV a. Chr.¹⁵⁸, cu precizarea, în urma descoperirilor de la Valma (Thasos) că începutul seriei a apărut înainte de 330 a.Chr.¹⁵⁹.

În categoria *Diverse* am inclus ștampile cu atribuire incertă sau necunoscută, pe care le-am grupat în ștampile cu nume (J.1), ștampile cu monograme (J.2) și ștampile fără inscripție (J.3). În două cazuri (cat. nr. 491 și nr. 501) avem de-a face cu două exemplare de Chios, a căror datare este apreciată din sec. III sau posibil sfârșitul sec. IV a.Chr. până în sec. I a. Chr.¹⁶⁰. Pentru exemplarul cu nume [Ῥέ]στος sive [Ῥύ]στος contextele atheniene¹⁶¹ se opresc la o datare în sec. III a.Chr. sau mijlocul — al treilea sfert al sec. III a.Chr., în cazul primului nume¹⁶².

Alte exemplare prezintă caracteristicile argilelor pontice și își află analogii tipologice și onomastice suficient de clare. Astfel, exemplare Βο(σ)πέρυχος sunt cunoscute destul de frecvent la Albești și Callatis, iar în prima stațiune și în context arheologic care asigură o datare în sec. III a.Chr.¹⁶³.

Un exemplar Μένπιπος identic cu al nostru, întâlnim la Satu-Nou, iar autorii cercetărilor de acolo îi recunosc ca sigură originea heracleeană și îi stabilesc o datare în al doilea și al treilea sfert al sec. III a.Chr.¹⁶⁴. Caracteristicile argilei de Sinope recunoscute de noi pe ștampila cu inscripția Λάμπου, par să fie confirmate de publicarea recentă a unui exemplar callatian, pentru care piesa de la Tomis oferă o reconstituire onomastică sigură.¹⁶⁵ Dintre ștampilele cu monogramă singura cu pastă caracteristică de Sinope este piesa cat. 498. Cum ștampilele acestui centru par să fi conținut și tipul „cu monograme” suntem înclinați să recunoaștem această atribuire și să notăm doar propunerea de datare la nivelul grupei a II-a de astynomi sinopeeni¹⁶⁶.

¹⁵⁶ RÉG, 105, 1992, nr. 4; Y. Garlan, BCH, 113, 1989, p. 480, n. 11.

¹⁵⁷ Pentru amforele de Akanthos, vezi C. Rhomiopoulou, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 479—483. Și alte tipologii sunt atribuite acestui centru: cerc nedivizat, cu litere în câmp, monograme rectangulare sau pătrate.

¹⁵⁸ C. Rhomiopoulou, *loc. cit.*; prima fază de folosire a necropolei de la Akanthos durează până la sfârșitul sec. IV a.Chr.

¹⁵⁹ Y. Garlan, BCH, 113, 1989, p. 477—480; complexul de la Valma este datat eca. 360—330 a.Chr. (\pm 5 ani).

¹⁶⁰ *Délos*, 27, p. 359—361.

¹⁶¹ V. Grace, *Hesperia*, 111, 1934, 3, N. 240—241; eadem, *Hesperia*, Suppl. 10, 1956, N. 197—198; vezi și *Délos*, 27, E 227.

¹⁶² V. Grace, *Hesperia*, Suppl. 10, 1956, N. 198.

¹⁶³ Pontica, 23, 1990, p. 62, nr. 419 (2); *Ibid.*, p. 50—51, discuția pentru o presupusă producție pontică.

¹⁶⁴ N. Conovici, M. Irimia, Dacia, NS, 1991, 35, p. 142 și N. 41.

¹⁶⁵ N. Conovici, Al. Avram, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, NS, 33, 1989, 1—2, N. 224 și figura.

¹⁶⁶ *Ibid.* p. 112 și n. 12; de altfel, multe dintre ștampilele cu monograme în cadru circular nedivizat, din catalogul callatian din Dacia, NS, 13, 1969, p. 251—252 prezintă caracteristici de argilă proprii Sinopidei.

Alte exemplare prezintă caractere proprii unor centre de producție egeene sau chiar mediteraniene. Avem în vedere, pe rând, exemplarul cat. 497, probabil un produs cnidian din ultima perioadă; cat. 494 — toartă lată, arcuită imediat de la atașamentul superior; pastă bej-compactă, cu incluzinui fine și ștampilă îngustă (3×1 cm), slab lizibilă; exemplarul cat. 500 — produs al unui centru apropiat Thasos-ului; și piesa cat. 499, dintr-o pastă cu angobă alburie și ștampilă cu monogramă, într-un cadru pătrat.

Observațiile generale ocazionate de prezentarea întregului lot de ștampile amforice descoperite la Tomis comportă următoarele puncte:

1) plasarea importurilor de uleiuri și vinuri în ambalaje ștampilate continuă activitatea comercială începută la Tomis încă de la sfârșitul sec. VI a.Chr., situație semnalată de noi cu altă ocazie¹⁶⁷;

2) categoriile amforice citate probează o activitate comercială continuă pe durata secolelor IV (al doilea sfert al secolului) — II a.Chr., cu posibile prelungiri și la începutul sec. I a.Chr.;

3) activitatea comercială este în plină desfășurare la Tomis la mijlocul și mai ales al treilea sfert al sec. IV a.Chr., situație ce pune cu atât mai mult în evidență „căderea” economică spre sfârșitul secolului. Sub aspect istoric, punem în relație această „cădere” cu evenimentele de la sfârșitul secolului și considerăm Tomisul nu străin de alianța cetăților pontice îndreptată împotriva diadohului Lysimach¹⁶⁸. Informația lui Diodor¹⁶⁹ referitoare la alianța callatienilor cu celelalte cetăți vecine pare să fi avut în vedere și Tomis-ul. Dacă istoricul din Sicilia nu face mențiunea expresă decât pentru Histria, aceasta s-ar datora și faptului că puternica până atunci cetate milesiană nu se situa în imediata vecinătate a Callatidei și deci nu putea fi inclusă în categoria de *τὰς ἄλλας τὰς πλησιοχώρους «πόλεις»*. Starea economică de până atunci a Tomis-ului era în măsură să îi motiveze participarea, iar interpretarea pasajului din Diodor nu exclude această ipoteză;

4) perioada care a urmat în primele decenii ale sec. III a.Chr. cunoaște un oarecare reviriment economic, dar care nu a reușit să depășească, în datele lui generale, nivelul înregistrat înainte de ultima perioadă a sec. IV a.Chr.;

5) o adevărată liberalizare comercială cunoaște Tomis de la mijlocul sec. III a.Chr., pusă în valoare la noi de apogeul produselor sinopeene (între 261—183 sau 229 a.Chr.) și rhodiene (210—188 a.Chr.) Este perioada care a urmat evenimentului relatat de Memnon¹⁷⁰ și care, din punct de vedere economic, înseamnă nu numai recunoașterea unei funcții în primul rând comerciale, ci și anularea oricăror intenții de monopol prin asigurarea, într-o viziune economică mai largă, a unui oraș grecesc și a unei piețe grecești libere.

¹⁶⁷) L. Buzoianu, *Pontica*, 24, 1991, p. 75—96.

¹⁶⁸) Vezi evenimentul la D.M. Pippidi, *DID*, I, p. 216—218 și 234; idem, *Contribuții la istoria veche a României*, Buc., 1967, p. 222—223 și n. 2.

¹⁶⁹) Diodor, *Bibl., ist.*, XIX, 73, 2.

¹⁷⁰) Memnon, frg. 21 (FHG, III, p. 537 = F.Gr. Hist., III, B, 434, fr. 13); o referință recentă privind implicațiile și desfășurarea evenimentului, la A. Rădulescu, *Pontica*, 23, 1990, p. 23—28.

CATALOGUL ȘTAMPILELOR AMFORICE DE LA TOMIS

A. THASOS

A.1. Ștampile de tip vechi

Nr. crt.	Grupa cronologică	Eponim	Producător	Emblemă	Tip	Publicat/inedit	Obs.
0	1	2	3	4	5	6	7
1	F	Βάτων	Πολάδης	măciucă	Bon, 464	1982, nr. 2	
2		Δαμάστης	Παυσανίης	animal	Bon, 528	1982, nr. 3	pl. I
3		Νύμφων	Λεωφάνης	frunză de icderă	Bon, 1102	1982, nr. 8	pl. VI
4		Με (...)	Κλεοφάνης	măciucă	Bon 1104	1982 nr. 6	
5	G	Ἀμφανδρος	Σκύμνος	hermă ⁵	Bon, 203	1982, nr. 1	pl. I
6-7		Ἰππίδης	Μέγων	oenochoe	Avram, 141	1968, nr. 8	pl. I;
		Ἰππίδης	[Ἀλκε]ίδης	cercel	Bon, 170	inedită	pl. VI
8		Λαγέτας	Γλαύκων	teacă	—	1982, nr. 4	pl. I
9		Νικίας	Εἰών	pasăre	Bon, 1235	1982, nr. 7	
10		Πει(...)	Λυσικλῆς	greiere	Bon, 1118	1982, nr. 5	
11-19		Πυθόλεως	Δημάλκης	mască tragică ⁷	Bon, 595	1982, nr. 9	pl. I
			Πρωτίων	capră	Garlan, 1966, nr. 26	1982, nr. 63	pl. I
			Τιμειθεος	spic	Bon, 1501	1982, nr. 10-14	pl. I
			[...]ων	Satyr in picioare	Avram, 159	1982, nr. 72	
20-22		Τηλεφάνης	[...]	vas	—	1982, nr. 66	
		Ἰσχύτης	coif ⁶	Bon, 1612	1982, nr. 17		
		Μεγκλείδης	cnemidă	Avram, 163	1982, nr. 15		

0	1	2	3	4	5	6	7
20—22 23			Τίμυλλος Σιμαλίων	bucraniiu obiect rectan- gular; monogramă	Bon, 1179 —	1982, nr. 16 1982, nr. 18	
A.1.2. <i>Ștampile din faza de tranziție</i>							
24	Garlan, tabl. B.gr. A,	Τηλεφάνης (ἐπί)		caduceu	Avram, 184	1982, nr. 58	
25	Debidour, I			kantharos	—	1982, nr. 59	
A.2. <i>Ștampile de tip recent</i>							
26—27	Avram, 340—325	Ἀμφοτέρης		piles	Avram, 217	inedit 1982, nr. 64	pl. I
28	Garlan, A	Ἀρέτων		liră	Avram, 192(?)	1982, nr. 20	
29—30	Debidour, I	Ἀριστοτέλης		vas; kantharos	Bon, 373	1982, nr. 21— 22	
31—41		Ἡράκλειος		arc și tolbă; arc cu săgeată, simboluri se- cundare	Bon, 718	1982, nr. 24— — 34	pl. I
42—44		Τιμαρχίδας		literele Α, Γ ^ο , Φ	Bon, 1615, 1616, 1622	1982, nr. 60 61; un ex. inedit	pl. I
45	Garlan, B	Ἡρακλει (....)		kantharos ⁹	Bon, 703	1982, nr. 23	
46—47	Debidour, II	Κλεοφῶν I		piles ⁶ crater	Bon, 1859 Bon, 988	1982, nr. 70 inedită	pl. I

0	1	2	3	4	5	6	7
48-59		Λεώδικος		Heracles arcaș; diverse simboluri secundare	Bon, 1093	1982, nr. 37-48	pl. I un exemplar Molos
60		Ναύσων		bucranium		1968, nr. 9	pl. I
61-62		Τηλέμαχος		seceră thymiaterion ⁹	Bon, 1600 <i>Koutkos</i> , 51	1982, nr. 56-57	
63	Garlan, C	Θέσπων ¹⁾		măciucă	Bon, 837	1982, nr. 35	
64		Κηφισοφῶν ¹⁾		liră	Bon, 915	1968, nr. 4	pl. I
65		Κρατίνος ¹⁾		neclar	—	1982, nr. 36	
66	Debidour, III	Κρατιστωνάξ ²⁾		secure bipenă	Bon, 1019	1968, nr. 14	pl. I
67		Κύχρις ³⁾		secure bipenă	—	1968, nr. 7	
68-70		Μεγακλείδης ²⁾		bucranium	Bon, 1129	1982, nr. 49-51	pl. I
71		Μενέδημος ¹⁾		pythos	Bon, 1165	1982, nr. 52	
72-73		Ποῦλος ⁴⁾		cap de berbec kantharos	Bon, 1404 Bon, 1413	1982, nr. 53 inedită	
74-75		Σκύμνος I ¹⁾		pythos caruncopia	Bon, 1580	1968, nr. 12-13	pl. I
76	Garlan, D	Ἀπολλόδωρος		delfin	—	1982, nr. 19	
77-78		Δημάλκης		nai	Bon, 593	1968, nr. 1-2	pl. I

¹⁾ Debidour, grupa a IV-a;

²⁾ Debidour, grupa a III-a;

³⁾ Debidour, prima jumătate a sec. III, a.Chr.

⁴⁾ Debidour, grupa a II-a;

0	1	2	3	4	5	6	7
	Debidour, prima jumăt. sec. III a. Chr.	Δημάλκης		rhyton			pl. II
79		'Ιδνάδης		bucraniu ⁸⁾	Bob, 864	1968, nr. 3	pl. I
80		Κλεόστρατος		cornucopia		1968, nr. 5	pl. I
81	Garlan, E	'Αριστοφάνης II		alabastron		inedit	pl. II
82	Debidour,	Εὐαγόρας		palmetă	Bon, 639	inedit	pl. II
83	prima	Κλεοφῶν III		tirs	Bon, 980	1968, nr. 6	
84	jumăt. sec. III a. Chr.	Πολύων		braț întins; stea	Bon, 1389, b	1968, nr. 10	pl. I
85-86		Σάρτυος I		hermă sau tolbă		1982, nr. 54	pl. II
				tolbă de săgeți	Bon, 1518	1968, nr. 11	
87	Garlan, F Debidour, prima jumăt. sec. III	Σάτυρος III		căciula și steaua Discurilor; monogramă		1982, nr. 55	

A.3. Ștampile cu legenda nereconstituită

88	tip „vechi“	etniconul		neclar	—	1982, nr. 65	
89	tip „vechi“	etniconul Θασ λων		caduceu		inedită	pl. II
90	tip „recent“	'Ηρα [...]		pește		1982, nr. 62	
91	tip „recnt“			tirs		1982, nr. 67	
92	„			baghetă		1982, nr. 68	
93	„			pythos		1982, nr. 71	

0	1	2	3	4	5	6	7
94	tip „recret“			cap de capră		1982, nr. 73	pl. II
95				albină		1982, nr. 69	pl. II
A.4. <i>Ștampile apepigrafice</i>							
96	tip gemă			Eros lângă altar		1968, nr. 96	pl. II

⁵⁾ atelier Molos;

⁶⁾ atelier Keramidi;

⁷⁾ atelier Kalonero;

⁸⁾ atelier Vamvouri-Ammoudia.

⁹⁾ atelier Koukos

B. HERACLEA PONTICA

B.1. *Ștampile cu un singur nume (grupele I și IV)*

Nr. crt.	Nume	Grupă	Tip	Publicat/inedit	Obs.
0	1	2	3	4	5
97	Ἀρχελαῖος	I	Brash., 1980, nr. 154–155	inedit	pl. II
98–101	Ἀριστοκράτης	IV	nume în nominativ sau genitiv	SCIV, 1968, nr. 78; 2 ex.	pl. II
102	Δάμας	IV		inedite	
103	Δάμων	IV		inedit	pl. II; VI
104	Ἡρακλέιοντος	IV	Mircev, 289 Albești, 34–35	inedit	pl. VI

0	1	2	3	4	5
105—106	Μένης	IV	Canarache, 372; <i>Callatis</i> , 834— 838	1968, nr. 80, 83	
107	Μῦς Βάκχος	II		1968, nr.81	pl. II
108	Εὐκλείων ἐπί: Ἀνδρονίκου măciucă ←	III		<i>Monumente inedite</i> , p. 48—49	
109	ἐπί Θε(υ)δώρου Φίλισκος	III		1968, nr. 79	pl. II
B.3. <i>Ștampile cu nume prescurtate sau monograme</i>					
110	HPA	V	Brashinskii, 1980, nr. 485; <i>Albești</i> , nr. 90—92	inedit	tip vas Islam- Geaferca
111	NI	V	Brashinskii, 1980, nr. 489—509; <i>Callatis</i> , nr. 845; SCIV, 1961, 1	inedit	pl. II

C. SINOPE

 C.1. *Grupă 1*

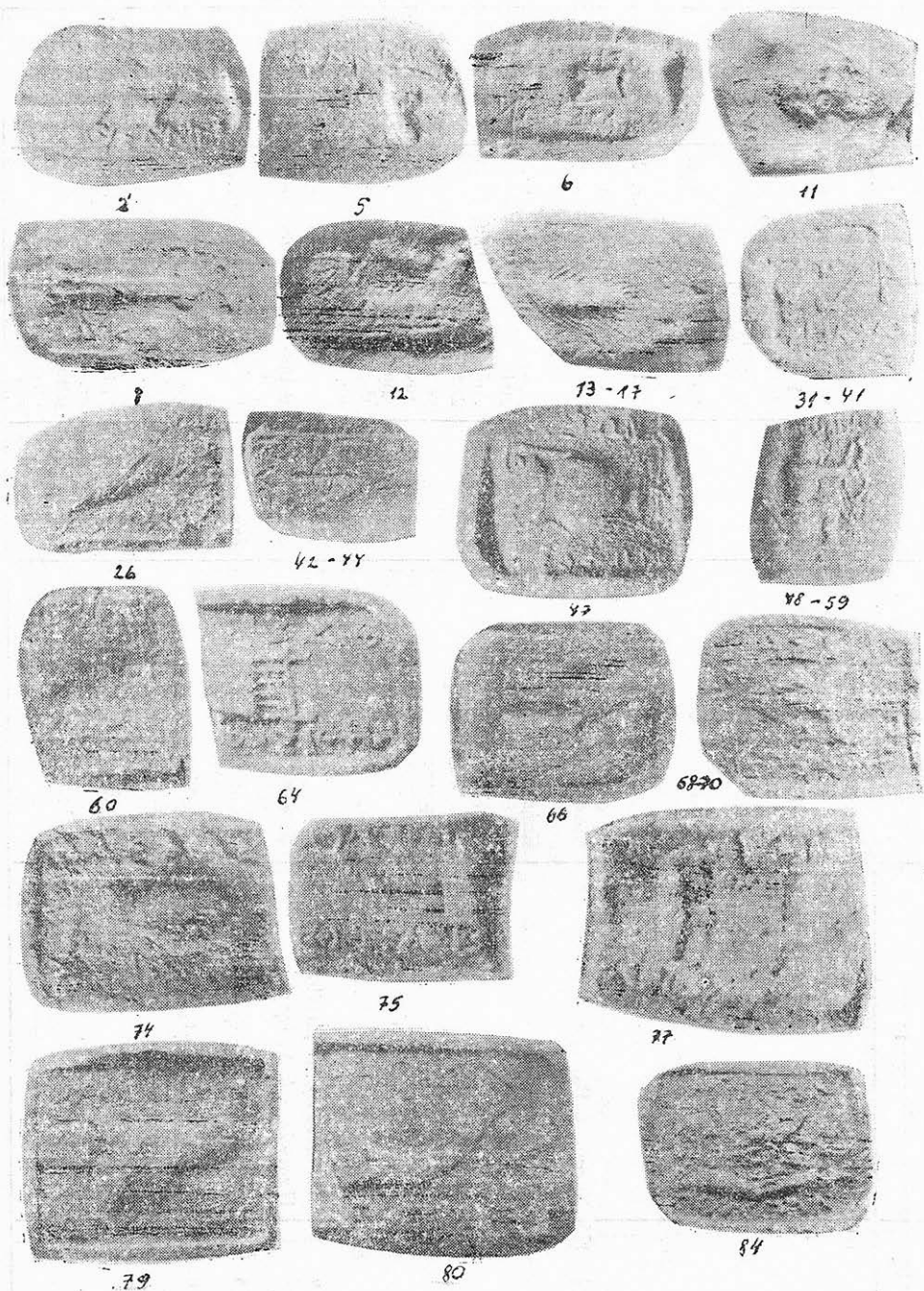
Nr. crt.	Astynom	Producător	Simbol	Tip	Publicat/ inedit	Obs.
0	1	2	3	4	5	6
112	Ἰστιάδος II	Μάνης	vultur pescar	Pridik, 622—623	1981, nr. 1	
C.2. <i>Grupă a II-a</i>						
113	Ἀριστοφάνης	cap de leu; scoică		1981, nr. 3	pl. VI

0	1	2	3	4	5	6
114	Ἡρακλείδης	Γλαυκίας	cap inco- ronat	Canarache, 359	inedit	pl. II
115—118	Μνήσις	Ἀρχεπτόλεμος	cap mas- culin	Canarache, 386; Al- bești, 167(2)	1981, nr. 6	
		Γόλας	neclar		1981, nr. 7	
		Ποσειδώνιος	rupt	Pridik, 672—673	1981, nr. 9	
		Μάνης	cap mas- culin		1981, nr. 5	
C.3. Grupa a III-a						
119	Βόρος	Ἄτταλος	cap feminin	Canarache, 358	inedit	pl. II
120	Μικρίας	Ἐκαταῖος	cal	Canarache, 382	inedit	
121—123	Μνησικλῆς	Ἄριστ (...) Ἐκαταῖος	rupt rupt	Pridik, 269—272	1968, nr. 17 1981, nr. 8	
124	Ποσειδώνιος	Μνήσις ὁ Νευμηνίου Νίκων	ciorchine ciorchine; amfără		1981, nr. 10 1968, nr. 18	pl. II
125—126	Πυθοκλῆς	Πύθης Τῦς	rupt cap Silen	Pridik, 453 Pridik, 356	1981, nr. 11 1968, nr. 19	pl. II
C.4. Grupa a IV-a						
127	Αἰσχίης	Ἀρτεμίδωρος	rupt		1981, nr. 2	pl. VI
128—130		Ἐστιάζος	măciucă		1981, nr. 13	

0	1	2	3	4	5	6
131	ἑ στιαῖος	Φιλοκράτης [....]σου Πύθης	măciucă măciucă kantharos	Pridik, 19–20 Pridik, 216, 217 (alt simbol)	1981, nr. 15 1981, nr. 14 1968, nr. 16	pl. II
132–134	Δημήτριος	Δημήτριος Θῦς	cap încoronat cap încoronat	Canarache, 242 Pridik, 86	1981, nr. 22 inedit	
135–138	Ἀντίμαχος	Νουμήνιος — Ἄραψ Καλλισθένης	rupt corn corn corn	<i>Callatis</i> , 434 <i>Callatis</i> , 373 Pridik, 482–483 <i>Callatis</i> , 1120; Canarache, 224	1968, nr. 21 inedit inedit 1981, nr. 16	pl. II
139	Λισχίνης	Σιμαλίων Δῆς	corn ciorchine	Canarache, 349 Pontica, 15 1980, p. 104, nr. 4	1981, nr. 17 1981, nr. 12	pl. II
140–141	Ἑκαταῖος	—	tirs	Canarache, 256; <i>Callatis</i> , 463–470	1968, nr. 22 inedit	pl. II
142–143	Ἑκαταῖος ὁ Λαμάχου	—	tirs și ciorchine		1981, nr. 74, 75 (simbol rupt)	
144–146	Εὐχάριστος	Νικίας	floare	<i>Callatis</i> , 314	1981, nr. 4	

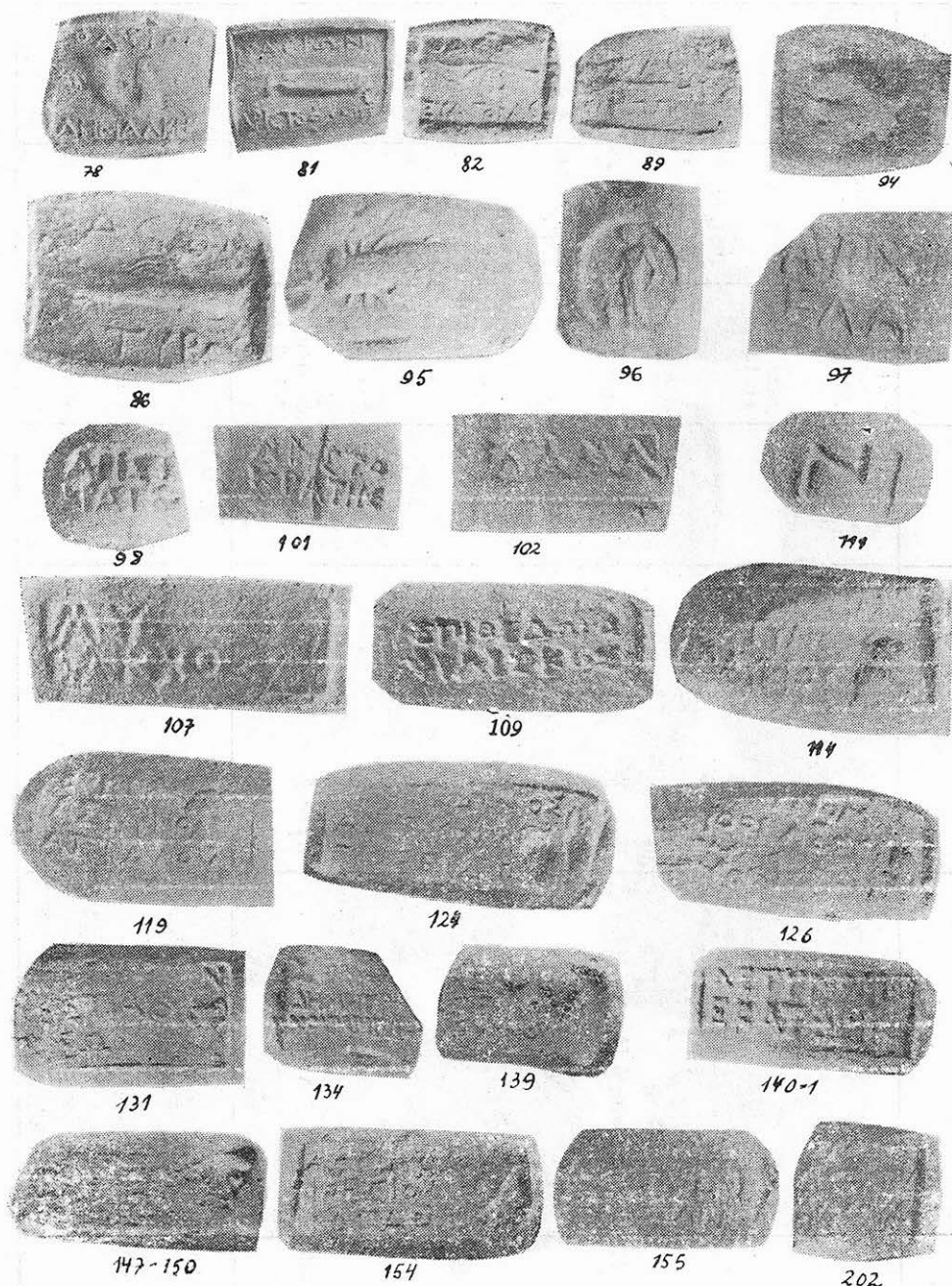
0	1	2	3	4	5	6
147 – 150	Ἀριστίων	Νουμήνιος Δημήτριος Κεφαλίων Μητροόδωρος Πρωτος	sters floare Satir Satir Satir	<i>Callatis</i> , 315 Dacia 5–6, nr. 4 Canarache, 234 SCIVA, 39, 1988, 3, p. 308, nr. 58	inedit 1968, nr. 15 1981, nr. 18, și 21 1981, nr. 19 1981, nr. 20	pl. VI pl. II
151	Λέων	leu		1981, nr. 23	
152 – 153	Λέων ὁ Λεοντίσκου	Δῖος	rupt	Caranache, 300	1981, nr. 24 25	pl. VI
154	Ἰκέσιος	Σάγαρις	pasăre		inedit	pl. II
155	Ἀρτεμίδωρος	kantharos		1968, nr. 20	pl. II
156	Καλλισθένης	Θυαίας	are in tolbă		1981, nr. 35	
157	Σιμίαις	Ἀγάθων	kantharos		1981, nr. 26	
C.5. Grupa a V-a						
158	Ἀνθεστέριος ὁ Νουμηνίου	Πάπηξ	ornament navă		1981, nr. 27	
159 – 163	Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος	— Ἡφίστιος Μνησις Ἑρμων Μένων	proră co- rabie , , , ,	SCIVA, 39, 3, p. 309, nr. 82	inedit 1968, nr. 24 1981, nr. 28 inedit 1981, nr. 29	
164	Εὐχάριστος ὁ Καλλισθένου	Φιλήμων	ciorchine	<i>Ibid.</i> , nr. 86	1981, nr. 30	

0	1	2	3	4	5	6
165—170	Ζήνις ὁ Ἀπολλοδώρου	Ἐπιχάρης Ἡρακλείδης Κτήσων [...]	trofee " " " "	<i>Satu-Nou</i> , nr. 120 Pridik, nr. 161—162; <i>Albesti</i> , 253 (88) <i>Callatis</i> , nr. 1130 — —	inedit 1981, nr. 56 1981, nr. 54 1981, nr. 55 1981, nr. 57 1981, nr. 58	
171—175	Ἰκέσιος ὁ Βακχίου	Ἄνδρων Κτήσων Μένων Στέφανος	proră de co- rabie " " "	— Pridik, nr. 201 Cănarache, 284 SCIVA, 39, 1988, 3, p. 309, nr. 88 <i>Satu-Nou</i> , nr. 98	1981, nr. 31 1981, nr. 32—33 1981, nr. 34 inedit	
176	Καλλιθένης ὁ Ἐσταίου	—	neclar		1968, nr. 25	
177	Πασιχάρης ὁ Δημητρίου	Μένων	caduceu	Pridik, nr. 309—311	1968, nr. 26	pl. III
178	Πολύκτωρ ὁ Δημητρίου	Θυαίας	cap cu barbă		1981, nr. 36	
179—186	Ποσίδειος ὁ Θεαρώνος	Κεφαλλίων Κλεσίνετος	divinitate feminină "	<i>Callatis</i> , 1989, nr. 212 <i>Callatis</i> , nr. 573 (simbol in- terpretat Asklepios)	1981, nr. 37 1981, nr. 38	

PLANȘA I

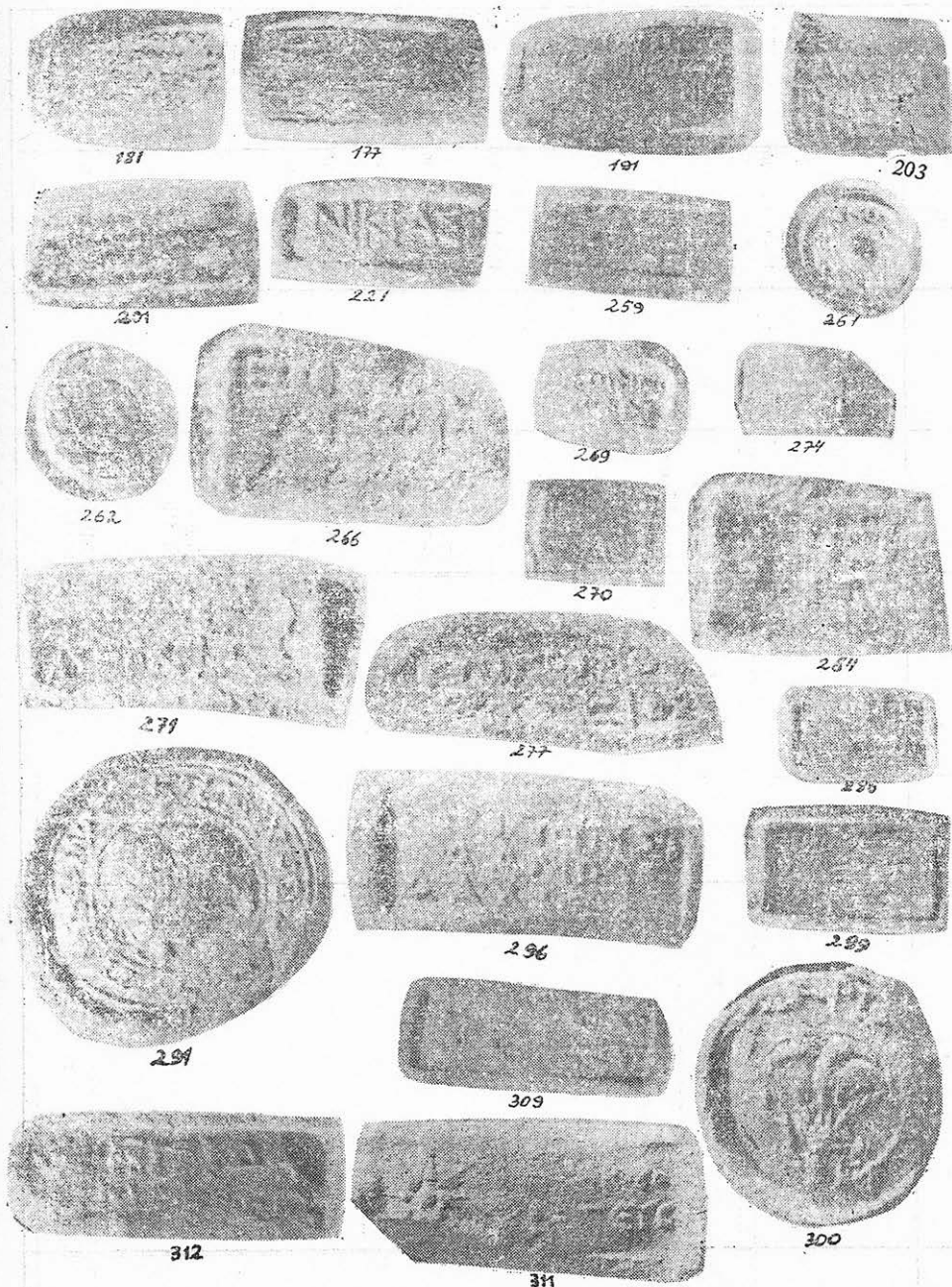
0	1	2	3	4	5	6
		Μενίσκος	„	Canarache, 328	1968, nr. 27 1981, nr. 39	pl. III
		Νουμήνιος	„		1981, nr. 40	
		Ψάμις	„	Satu- Nou, nr. 127	1968, nr. 28	
		„	—	1981, nr. 41	
		„	—	1981, nr. 42	
187	Πυθόχρηστος	Κτήσων	rupt	—	1981, nr. 45	
188—195	Πυθόχρηστος ὁ Ἀπολλωνίδου	Εὔμαχος	acrostil		1968, nr. 29 1981, nr. 43	pl. VI
		Μένων	— „ —		1981, nr. 44 46, 49	
		Πρῶτος	„	Canarache, 336	inedit	pl. III
		[...]ς			1981, nr. 47	
		[...]χ[...]			1981, nr. 48	
196	Χορηγίων	Κτήσων	Nike conducând quadriga	Canarache, 342	1981, nr. 50	
197—198	Χορηγίων ὁ Λεωμέδοντος	Πρῶτος	„	Canarache, 344 (?)	1981, nr. 51	
			„		1981, nr. 52	
C.6. <i>Grupă a VI-a</i>						
199	Αἰσχρίων ὁ Ἀρτεμιδώρου	—	kantharos	—	1981, nr. 53	
200—201	Ἀπολλωνίδης ὁ Πισειδωνίου	Μενικκός	ciorchine	Callatis, 579	inedit	
		„	Albești, 232	1968, nr. 30	pl. III
202	Δέλφης ὁ Καλλίου	spic	—	1968, nr. 32	pl. II

PLAȘA II

0	1	2	3	4	5	6
203	Ἡρακλείδης ὁ Ἐκαταίου	Διονύσιος	—	—	1968, nr. 31	pl. III
204—208	Λεωμέδων ὁ Ἐπιδήμιου	Ἄριστων	călăreț	Canarache, 296	1981, nr. 59	
		Σύμμαχος	„	Selov, <i>Ta-</i> <i>nais</i> , 566	1981, nr. 60	
		Ἄπατούριος	„	Pridik, 232	1981, nr. 61	
		„	—	1981, nr. 62	
		—	„	—	1981, nr. 63	
209—212	Μαντίθεος ὁ Πρωταγόρου	Κτήσιων	leu trium- fător	Pridik, 247	1981, nr. 64, 65	pl. VI
		Πρωτός	„		1981, nr. 66, 67	
213—214	Μητροδωρος ὁ Ἀρισταγόρου	Ποσίδειος	„	<i>Callatis</i> , 503—504	1981, nr. 68	
		Ναυσικράτης	„		inedit	
215	Μνησίς ὁ Φορμίωνος	—	Nike	Canarache, 316; Albesti, 316 (151)	1981, nr. 69	
216	Πύσις ὁ Στρατονίκου	cap cu coif		1981, nr. 70	
C. 7. <i>Nume comune grupelor V — VI</i>						
217—219	Ἀπολλόδωρος ὁ Διονυσίου	—	—	Canarache, 230	1981, nr. 71—73	
C.8. <i>Ștampile de producători</i>						
220	—	Μένων	cap masculin	—	1981, nr. 76	pl. VI
221—222	—	Νικίας	tirs	—	1968, nr. 23	pl. III
			—	<i>Callatis</i> , 615—619	inedit	

0	1	2	3	4	5	6
223—224	—	Δημήτριος	cap masculin cu barbă	<i>Callatis</i> , 603—605	1981, nr. 78, 80	
225	—	[...] ρχου	—	—	1981, nr. 77	
226	—	[...]σιος	cap masculin	—	1981, nr. 79	
C.9. <i>Ștampile cu legende nereconstituită</i>						
227	Αισχίνης	Καλλιθένης			1981, nr. 81	
228	Φ[ίλων]	Φ[λοκράτης]	măciucă		ibedit	
229	Ἄρ[...][...]ονίκου	Μενεκράτης			1981, nr. 82	
230	Α[.....] Ποσι [...]		rupt		1981, nr. 83	
231	[...]ομού [...]χάρου [...]ο[...]		Nike cu torță aprinsă		1981, nr. 84	
232 ξ[...] [...]ν		măciucă		1981, nr. 85	
233	Ἄ[.....] Ἐ[...]		șters		1981, nr. 86	
234	...Ο...ΟΥ ...Χ...		neclar		1981, nr. 87	
235ΟΣΤΟΥ ...Υ		neclar		1981, nr. 88	

PLAȘA III

0	1	2	3	4	5	6
236ΥΣ		tirs		1981, nr. 89	
237ΟΥΤΟΥΥ		vas		1981, nr. 90	
238ΟΜΟΥΥ		ciorchine?		1981, nr. 91	
239ΣΥΣ				1981, nr. 92	
240ΥΥ		trofee		1981, nr. 93	
241ΤΟΣ		proră		1981, nr. 94	
242ΟΣ		ciorchine		1981, nr. 95	
243		proră		1981, nr. 96	
244	...Μ...Υ ...ΟΥΝΤΟΣΟΥ		două profile		1981, nr. 97	
245	ΑΣ... Η....		cap de bărbat		1981, nr. 98	

0	1	2	3	4	5	6
246ΥΝΟΜΟΥ		cap de bărbat cu coroană		1981, nr. 99	
247ΟΥ		cap bărbos		1981, nr. 100	
248Ο...		cap bărbos		1981, nr. 101	
249		corn		1981, nr. 102	
250		cap de bărbat		1981, nr. 103	
251		cap de bărbat		1981, nr. 104	
252		cap bărbos		1981, nr. 105	

D. CHERSONESUL TAURIC

Nr. crt.	Legenda	Tipologie	Cronologie	Publicat/ inedit	Obs.
253	Ἀθαναίου εἰς ἐμπόριον	<i>Callatis</i> , 873; VDI, 3, 1949, p. 86, nr. 2—a, b	Kac, 1985, gr. I-v	inedit	
254	Δχοστέλευς ἀστυνόμου	<i>Callatis</i> , 886—887	<i>Ībid.</i> , gr. I—v	inedit	
255	Ἀγάθων τοῦ Γνάθωνος	VDI, 3, 1949, p. 86, nr. 1	<i>Ībid.</i> , gr. II	inedit	
256	[...] κωλω [Κοτυ]τίωνος			inedit	
257	[...]ρυ [...]//[...]			inedit	

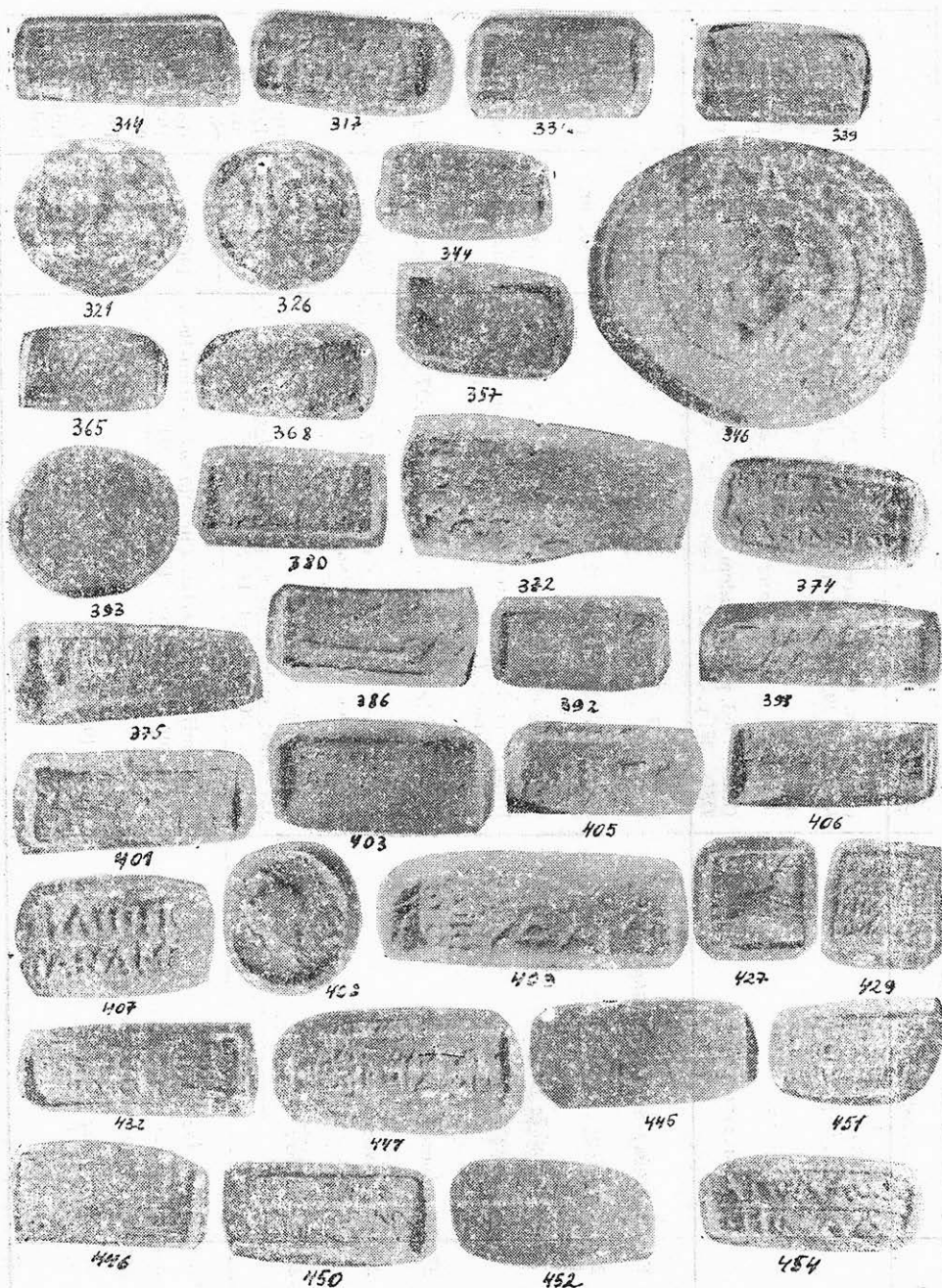
E. RHODOS

E.1. Grupele I și II

E.1.1. *Ștampile de eponimi*

Nr. crt.	Nume	Referiri cronologice	Publicat/ inedit	Obs.
0	1	2	3	4
258	Αινησίδαμος (I)	Per. șt. circ. cu buton; anterior 240 a.Chr.	inedit	pl. VI
259	Ἀρχέμβροτος	<i>Délos</i> , 27, E 70 (altă dată); vezi, totuși la noi, p. 113	1968, nr. 44	pl. III
260	Δαμοθέμις	Grace, 1952, p. 528, per. II; Helpern-Zylberstein, 1980, nr. 11, per. 240 – 220 (<i>apud Kilion-Bamboula</i> , nr. 37; <i>Dacia, NS</i> , 34, 1990 p. 215, cu prod. Ἀγησίλας;	1968, nr. 47	pl. VI
261	Δαμοκράτης (I)	269–240 a. Chr., Grace, 1963, p. 328, n.20	1980, nr. 19	pl. III
262	Εὐφρανορίδας	<i>Ibid.</i> ; anterior menționării lunii; împreună cu prod. Ἀξίος (tip Pridik, p. 9, nr. 165.)	1968. nr. 50	pl. III
263	Θαροίπολις	Grace, 1952, p. 529, gr. II; <i>Délos</i> , 27, cf. E 5, sfârșitul per. II	1980, nr. 25	pl. VI
264	Ἰασικράτης	<i>Délos</i> , 27, E 4; cf. E 5, sfârșitul per. II; cunoscut și cu prod. Ἀγησίλας	1980, nr. 27	
265	Τίμαρχος	Eponim cunoscut cu prod. Ἰεροτέλης; per. II A (269–240); <i>BCH</i> , 113, 1989, p. 287–295	inedit	reconstituire probabilă
266	Τιμασαγόρας	Grace, 1974, p. 199 (altă dată); vezi, totuși la noi, p. 114	1980, nr. 41	pl. III
267	Τιμοκλῆς (I)	Grace, 1952, p. 530; cunoscut și pe șt. circ. cu buton	inedit	Tip Pridik, p. 142, nr. 43. Pl. VI
268	Τιμόστρατος	269–225 a. Chr.; Grace, 1970, p. 200	inedit	

0	1	2	3	4
269	Φιλονίδας	cca. 240 a. Chr.; Grace, 1963, p. 328, n. 20; <i>Délos</i> , 27, p. 293, n.1; BCH, Suppl. 13, 1986, p. 516	1968, nr. 55	Tip Pridik, p. 20, nr. 404; Canarache, 605: pl. III
270	Χρυσόστρατος	Grace, 1963, p. 124; eadem, 1963, p. 319; 1974 p. 197; <i>Délos</i> , 27, p. 301, n.2	1968, nr.56	pl. III
E. 1.2. <i>Ștampile de producători</i>				
271-272	Ἀγγσίλας	<i>Délos</i> , 27, cf.E 4; gr. II târzie	1980, nr. 2-3	pl. III
273	Ἀριστοκλῆς (I)	M.T. Lenger, BCH, 81, 1957, p. 164, N. 88	inedit	
274	Ἀριστίων	După aspect, per. anterioară complexului Pergam; vezi și Grace, <i>Tarsus</i> , p. 140, N 17, 18, tabl. 114	1968, nr. 64	pl. III
275-276	Δαμόνικος	Per. ep. Πανσανίας I și Εὐκλῆς; <i>Délos</i> , 27 cf E 12 și p. 293	1980, nr. 20, 21	pl. VI
277-278	Ἐπίγονος	mijlocul sec. III-a. Chr.; Grace, 1956, N 84; cunoscut și cu ep. Σμυλῆνος	1980, nr. 23; un exempl. inedit	pl. III
279-281	Ἰεροτέλης	269-225 a. Chr.; Grace, 1963, p. 324, n.12 și p. 327-328; eadem, 1974, p. 200; <i>Délos</i> , 27, E 2; G. Jährens, BCH, Suppl. 13. 1986, p. 497-503	inedite	tip Pridik, 1917, p. 111 nr. 238 pl. VI
282	Πανσανίας (I)	către mijl. sec. III-a. Chr. (<i>apud</i> Kition-Bamboula, nr. 79); Grace, 1956, N 90, 91	1968, nr. 73	tip Grace, 1956, N. 90-91. pl. VI
283	Σωτηρίδας	Grace, 1952, p.528	1980, nr. 45	reconstituire probabilă

PLAȘA IV

0	1	2	3	4
E.2. GRUPA A III-A				
E.2.1. Nume de eponimi				
284—285	Ἀγέμαχος	primele decenii sec. II a.Chr.	1968, nr. 33 1980, nr. 1	pl. III
286—287	Ἀγέστρατος (II)	182—176 a. Chr.; Grace, 1985, p. 8—9 (per. III c)	1968, nr. 34 și 45	pl. III
288—290	Ἀθανόδοτος	183 a. Chr.; Grace, 1985, p.8—9 și 10, n.19	1980, nr. 2, 3; 1968, nr. 35	pl. VI
291—296	Αἰνησίδαμος (II)	Grace, 1952, p. 528	1980, nr. 4—9	tipologii diverse; pl. III
297	Αἰνήτωρ	<i>Ibid.</i>	1980, nr. 10	pl. VI
298	Ἀναξίβουλος	<i>Délos</i> , 27, p. 291, n.2	1968, nr. 40	
299	Ἀρατοφάνης (I)	182—176 a. Chr.; Grace, 1985, p.8; un ex. Stoa lui Attalos	1968, nr. 41	tip <i>Olbia</i> , nr. 50; pl. III
300	Ἀριστείδας (II)	182—176 a. Chr.; Grace, 1985, p. 8; Stoa lui Attalos, 3 ex.	1980, nr. 12	tip <i>Nilion-Bamboula</i> , nr. 26; pl. III
301—304	Ἀριστόδαμος (II)	182—176 a. Chr.; Grace, 1985, p. 8; v. și <i>Délos</i> , 27, cf. E 11 și p.291	1968, nr. 42—43 1980, nr. 14—15	pl. VI
305—307	Ἀρχίδαμος	192 a. Chr.; Grace, 1974, p. 199	1980, nr. 17—18	
308	Ἀρχιλαΐδας	182—176 a. Chr.; Grace, 1985, p. 8, 11; ipotetic, anul 177; <i>Ibid.</i> , p. 23, n. 61	1980, nr. 19	pl. VI

0	1	2	3	4
309—311	Ἀρχοκράτης	Grace, 1952, p. 529	1980, nr. 20—22	pl. III; VI
312	Δαμοκλῆς (II)	<i>ante</i> cca. 189 a. Chr.; Grace, 1985, p. 44, <i>appendix</i> 5	1980, nr. 23	tip Pridik, p.8, nr. 146 pl. III
313	Θέστωρ	Grace, 1963, p. 323; Komos Cistern, dep. M 21:1	1980, nr. 26	
314—316	Καλλικράτης (II)	Şelov, <i>Tanais</i> , N. 124	1980, nr. 28—29; 2 ex. inedit	pl. IV; VI
317—318	Καλλικρατίδας (II)	188—186; Grace, 1985, p. 8—9; v. și <i>Délos</i> , 27, p. 295, n. 1;	1968, nr. 51—52	pl. IV
319	Κλεώνυμος	197—195; BCH, Suppl. 13, 1986, p. 516, n. 2	inedit	reconstituit după Pridik, p. 12, nr. 232
320	Κρατίδας	cca. 199 a. Chr.; v. și <i>Délos</i> , 27, p. 294; BCH, Suppl. 13, 1986, p. 516	1980, nr. 30	pl. VI
321—323	Νικασαγόρας (I)	cca. 185 a. Chr.; Grace, 1985, p. 8—9 și 45: 2 a	1980, nr. 31—32; un ex. inedit	pl. IV; VI
324	Ξενοφάνης	cca. 220—200; Grace, 1968, p. 176—177 (<i>apud</i> Kition-Bamboula, nr. 74)	1980, nr. 33	pl. VI
325	Πρατοφάνης	sf. sec. III-a. Chr.; <i>Délos</i> , 27, p. 294; anterior anului 200 (Nachtergaele, 1978, p. 46; Börker, 1974, nr. 12)	1968, nr. 59	reconstituit după Pridik, 1917, p. 17, nr. 336
326—328	Σύμμαχος	188—186; Grace, 1985, p. 8—9 și 45:1; <i>Délos</i> , 27, p. 295, nr. 1 și 371	1980, nr. 39—40; un ex. inedit	pl. IV, VI

0	1	2	3	4
329	Φιλόδαμος	sf. sec. III-a. Chr. și anterior anului 200 (Nachtergael, 1978, p. 46; Börker, 1974, n. 12 (<i>apud Kilion-Bamboula</i> , nr. 84)	1980, nr.44	
E.2.2. Nume de producători				
330—331	Ἀγαθοκλῆς	cca. 188—176; Grace, 1985, p. 10	1968, nr. 61; 1980, nr. 1	tip Pridik, p. 21, nr. 427—429; pl. IV; VI
332	Ἀγήσιππος		1980, nr.4	tip <i>Olbia</i> , nr. 171; pl. VI
333	Αἰνέας	Selov, <i>Tanais</i> , N 260	1980, nr.5	tip Pridik, p. 21, nr. 453; pl. VI
334	Ἀμύντας	188—176; Grace, 1985, p. 10; v. și Nachtergael, 1978, nr.6	1980, nr.6	tip Pridik, p. 22, nr. 463—468
335—336	Ἀντίμαχος	188—176; Grace, 1985, p. 10	1968, nr. 62; 1980, nr. 8	pl. VI
337—338	Ἀπολλώνιος	Șelov, <i>Tanais</i> , N 227	1980, nr. 9 un ex. inedit	reconstitui- re după Pridik, p. 23, nr. 504 505
339—340	Ἀρίσταρχος	Șelov, <i>Tanais</i> , N 285	1968, nr. 63; 1980, nr. 11	tip Pridik, p. 23, nr. 507—509; pl. IV
341—342	Ἀριστοκράτης	208—196; Grace, 1974, p. 199	inedite	
343	Ἄριστος	<i>Délos</i> , 27, p. 295	1980, nr. 12	tip Pridik, p. 136, nr. 89

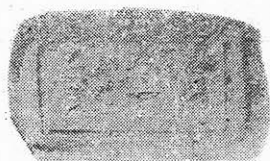
0	1	2	3	4
344-345	Ἀριστων	188-176; Grace, 1985, p. 10	1968, nr. 65; 1980, nr. 13	tip <i>Olbia</i> , nr. 222; pl. IV
346-351	Δαμοκράτης (I)	cca. 188 a. Chr. sau 188-186; <i>Délos</i> , 27, p. 295; Grace, 1985, p. 8-10; 12-13; 45; 1,2 c	1968, nr. 48; 1980, nr. 15-18; un ex. inedit	tip Pridik, p. 24, nr. 558-560; pl. IV
352	Δῖος	Grace, 1963, p. 323	1980, nr. 22	tip Pridik, p. 25, nr. 592-596
353	Δίσκος (II)	<i>Délos</i> , 27, p. 294	1968, nr. 60	
354	Ζήνων (II)	Selov, <i>Tanais</i> , 359; 188-186 a. Chr. (după ep. Κλεοκράτης)	inedit	
355	Καλλιῶ	182-176 (după ep. Ἀριστόδαμος v. mai sus	1968, nr. 70	tip Pridik, p. 28, nr. 684
356	Λῖνος	Sf. sec. III-incep. sec. II; v. și Νικασαγόρας I	1980, nr. 31	tip Pridik, p. 29, nr. 709; pl. VI
357-362	Νικαγίς	Selov, <i>Tanais</i> , N 427	1968, nr. 71-72; 1980 nr. 36-39	tip Pridik, p. 31, nr. 763-766 pl. IV
363-364	Ὀλυμπός	Selov, <i>Tanais</i> , N 439	1980, nr. 40-41	tip <i>Olbia</i> , nr. 299 pl. VI
365	Παυσανίας (II)		1980, nr. 42	pl. IV
366-367	Σωκράτης	212-185; Grace, 1974, p. 200	1980, nr. 43-44	tip Pridik, p. 33, nr. 823-827

0	1	2	3	4
	E.3. GRUPA A IV-A			
	E.3.1. <i>Nume de eponimi</i>			
368	Ἀλεξιμαχος	Grace, 1952, p. 528	1980, nr. 11	pl. IV, VI
369	Ἀριστόμαχος	Délos, 27, p. 290 și E 37, 38	1980, nr. 16	pl. VII
370	Γόργων	Grace, 1952, p. 529 (pus sub semnul ?)	1968, nr. 46	pl. VII
371	Ξενοφάντος	Grace, <i>Tarsus</i> , p. 142, N 44; eadem, 1952, p. 525, 529; <i>Kition-Bamboula</i> , nr. 75	1980, nr. 34	
372-374	Παυσανίας (III)	Délos, 27, E 12	1968, nr. 53; 1980, nr. 35-36	pl. IV, VII
375-376	Πεισίστρατος	Délos, 27, cf. E 37	inedite	pl. IV
377	Πυθογένης	Grace, 1952, p. 529; BCH, Suppl. 13, 1986, p. 522 și 520, nr.3	1980, nr. 37	pl. VII
378-379	Πυθόδωρος	Délos, 27, E 13; cf. E 19 (o dată între 166-146 a. Chr.)	1980, nr. 38 un ex. inedit	
380	Τιμούροδος	Délos, 27, E 14; cf. E 7	1968, nr. 54	pl. IV
	E.3.2. <i>Nume de producători</i>			
381	Βρόμιος	Selov, <i>Tanais</i> , N 302; Börker, 1974, p. 43, nr. 34-35 (<i>apud Kition-Bamboula</i> , nr. 86)	1980, nr. 14	tip Pridik, p. 24, nr. 552-554
382	Ἐπικράτης	Délos, 37, cf. E 12	1980, nr. 24	pl. VII
383	Ἐρμίας	<i>Ibid.</i> , cf. E 13	1968, nr. 67	tip Pridik, p. 26, nr. 619
384	Ζηνόδοτος	Selov, <i>Tanais</i> , N 358	1980, nr. 25	reconstituit ipotețic după Pridik p. 26, nr. 627, 628

0	1	2	3	4
385	Θεύμναστος	<i>Délos</i> , 27, E 13; BCH, Suppl. 13, 1986, p.522	1980, nr. 26	Tip Pridik, p.27 nr.653
386-389	' μᾶς	<i>Délos</i> , 27, E 7-9	1968, nr. 69; 1980, nr. 28-30	pl. IV
390-391	Μαρσύας	199/198, --mijl. sec. II a. Chr.; <i>Délos</i> , 27, E 37; BCH, Suppl. 13, p. 516	1980, nr. 32-33	
392	'Ονασιόικος	Șelov, Tanais, nr. 440;	1968, nr. 68	pl. IV
393	Τιμαρχίδας	după aspect, per. post-pergamică	1980, nr. 46	pl. IV
394	Τιμῶ	Grace, Tarsus, nr. 57; Șelov, Tanais, nr. 467,	1968, nr. 74	tip Pridik, p.33, nr. 843-846
E.4. GRUPA A V-A				
E.4.1. Nume de eponimi				
395-396	'Αλξειάδας	inceputul per.; v. <i>Délos</i> , 27, cf.E. 19	1968, nr. 36-37	tip Pridik, p.30, nr.42 pl. IV, VI
397-398	'Ανάξανδρος	Grace, 1952, p. 528	1968, nr. 38-39	pl. IV
399	'Αριστόγειτος	sf. per. a IV-a sau încep. per. a V-a (apud <i>Salamina</i> , nr. 62)	1980, nr. 13	tip Pridik, p.5, nr.74 pl. VII
400	Εύάνωρ	Grace, 1952, p. 529	1980, nr. 24	pl. VII
401	Λαφειδης	<i>Ibid.</i>	inedit	pl. IV
402	Τεισαγόρας	<i>Ibid.</i> , p.530; v. și <i>Délos</i> , 27, cf.E 18	inedit	
403	Τιμόδικος	incep. per. a V-a; <i>Délos</i> , 27, cf. E 31, 45; cca. 146 (apud <i>Kition-Bamboula</i> , nr. 94)	1980, nr. 43	pl. IV

467

464

469

476

477

442

481

487

488

490

493

497

500

503

504

505

PLAȘA V

0	1	2	3	4
E.4.2. <i>Nume de producători</i>				
404	Μίδας	Grace, 1985, p. 9—10, 42	1980, nr. 34	tip Pridik, p. 30, nr. 743—747
E.5. GRUPA A V-A				
E.5.2. <i>Nume de producători</i>				
405	Ἄρεταῖος	<i>Délos</i> , 27, cf. E 42 și p. 297 n.1	1980, nr. 10	tip Et. et Tr., 8, 1975, p. 192, nr. 117; pl. IV
406	Δαμοκράτης (II)	incep. sec.I a. Chr.; <i>Délos</i> , 27, E 18	1968, nr. 66	tip Pridik, p. 25, nr. 573 pl. IV
407	Φίλιππος	<i>Délos</i> , 27, cf. E 37, 39, 41 și p. 289	inedit	pl. IV
E.6. ALTE ȘTAMPILE				
E.6.1. <i>Nume de eponimi</i>				
408	Εὐκράτης	Grace, 1952, p. 538, nr. 33 și pl. 24 (producător)	1968, nr. 49	
409	Ἀντίμαχος	Grace, 1953, p. 122; după aspect, gr. V—VI	inedit	pl. VII
E.6.2. <i>Nume de producători</i>				
410	Θέων	Selov. <i>Tanais</i> , N 364 după aspect, per. post-pergamică	1980, nr. 27	pl. IV; VII
411—412	ștampile complementare K		inedite	
E.7. ȘTAMPILE CU LEGENDA NERECONSTITUITĂ				
413	ἐπὶ [.....][.....]		1968, nr. 58	
414	Κλη [...][.....]ς		1980, nr. 35	

0	1	2	3	4
415	ἐπ[.....][.....]		1968, nr. 77	
416	ἐπι[.....]ρο[.]'Απα[τουρλου]?		inedit	
417	șt. circulară; deteriorată;		1980, nr. 7	simbol „floare de rodie“
418	șt. rectangulară; ștearsă;	după aspect, sec. II a. Chr.	1968, nr. 76	
419	șt. rectangulară; ștearsă		1968, nr. 75	
420	ἐπ[.....]α γ[.....][.....]		1980, nr. 42	
421	ἐπι [.....]ο Γαρι[.....]νο[.]		inedit	
422	N[.....]α (șt. rectangulară)	după aspect, gr. V—VI	inedit	simbol „floare de rodie“
423	'E[...] A[...ο]μου	după aspect, gr. V—VI	inedit	
424	[...]σ[.]θεις Σμιν[θλου]	după aspect, gr. V—VI	inedit	
425	'Αρισ[...]	per. pergamină	inedit	textul încadrat de stele dispuse în colțurile ștampilei (cunoscute cu 'Αριστόκράτης sau 'Αρίσταρχος).
426	[...]αυτ[...] (șt. rectangulară)		inedit	

F. CNIDOS

F.1. *Ștampile tip „proră de corabie“*

Nr. crt.	Legendă	Embleună	Tip	Cronologie	Publicat/ inedit	Obs.
0	1	2	3	4	5	6
427	Ἀπολ/ωνίδ ου	proră co- rabie			1968, nr.95	pl. IV
428	Πασικ/ράτης	„	Pridik, p. 117, nr. 405- 408		inedit	pl. VII

F.2. *Ștampile cu nume de magistrați*

429	Ἀθηνώνας ἐπὶ Νικασιβούλου	—		Grace, 1985, gr. III		pl. IV
430	ἐπὶ Νικασιβούλου	bucraniu (in centru)		<i>Ibid.</i> , gr. III	inedit	pl. VII
431	ἐπὶ Προμαθίωνος	șt. circ. cu monogramă	gr. III		inedit	
432	ἐπὶ Δαμογενε/ὺς Ἐπίοντος/Κνίδιον	trident		gr. III	1968, nr. 88	pl. IV
433–434	ἐπὶ Λέοντος	șt. circ. cu monogramă	Canarache, 735	gr. III	inedite	pl. VII
435	ἐ[πι] Λυσάνι (ου)/Κ[ν]ίδιον			gr. III	inedit	
436	ἐπιΠρομη (...)/Νυσίου			gr. III (?)	1968, nr. 82	pl. VII
437	ἐπὶ Σωστράτου	șt. circ. cu monogramă	<i>Ibid.</i> , 747; <i>Olbia</i> , 382	gr. III-IV	inedit	
438–439	Φρουράρχοντος/Ταυρίσκους [.]τι [....Κνίδι]ον			gr. IV Aa	inedit	pl. VII
440	[ἐπι] Ἀριστ άρχου [...]ευσ Κν[ίδιον]	caduceu		gr. IV A	inedit	
441	Φ[ρουράρχου] [Ἄ]πολλωνίου			IV Aa (?)	inedit	pl. VII

3

7

ΛΑΜΑ

102

ΔΑΜΟ

103

113

ΑΓ-ΥΙ ΜΟΥ
ΕΥΧΑΙ ΤΟΥ
ΠΟΥ

146

ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ
ΛΕΟΝΤΟΣ ΤΟΥ
ΛΕΟΝ ΙΣΚΟΥΣ
ΔΙΟΥ

152

ΑΣ
ΑΙΣΧΙΝΟΥ
ΑΡΤΕΙΜΙΔΩ

10Υ
ΑΡΙΣΤΑΤΟΡ
ΑΤΟ

ΥΟ
ΤΟΥ ΑΓ... Σ ΟΥ
ΣΥΜΑ ΚΟ ΩΝ ΔΟΥ

188

ΜΕΝΑΝ

220

ΝΙΚΕΤΙΑΙΝ
ΦΙΣΙΔΩΝ

258

219

ΕΠΙΘΑΡΣΙΝΟ
ΛΙΟΣΚΑΡΝ

263

267

275

278

ΠΑΥΣΑΝΙΑ

282

ΕΠΙ Α
ΔΟΥ ΤΟΥ
ΑΡΤΑΜΙΤΙΟ

288

ΕΤΙΑΙΝΗΤΟ
Ρ Ο Σ
Ι ΟΥ

297

Ε ΑΡΙΣΤ
Τ ΔΑΜΟΥ
Α ΙΟΥ

304

ΕΓ ΡΙΣΤ
Δ ΙΟΥ
ΠΑΝΑΜΟΥ

301

ΕΠΙ ΑΡΙΣΤΟΔΑΜΟΥ
ΟΕΣ ΜΟΦΟΡΙΟΥ

302

Γ ΠΙΑΡΧΙ
ΑΙΔΑ
Γ ΛΝΑΜΟΥ

308

320

ΕΠΙ ΝΙΚΑ
ΡΑ
ΝΟΙΟΥ

321

ΕΠΙ ΙΟ
ΦΑΝ ΟΥ
Ι ΟΙΟΥ

324

326

ΕΠΙ Σ Μ
ΜΑΧ Υ

314

ΑΓ ΔΟΟΙ ΞΕΥ

330

ΑΓΝΣΙΡΤΟΥ

332

333

ΑΝΤΙΜΑΧΟ

335

Λ ΝΟΥ

356

ΑΛΕΞΙ
ΛΑ
ΝΟ

395

ΟΛΥΜΠΟΥ

363

Ε... ΕΙΜΑ
ΠΑΝ ΙΟΥ

368

0	1	2	3	4	5	6
442	[ἐπί] Ἐρμοκρά/[του] ἑπιπολό/[χ]ου	săgeată; ancoră		IV A	inedit	pl. V
443	ἐ[πί] Ἄρισ[τοκλεῦς] Ἄ[πο]λ - λ(ωνίου) [Κν]ίδι-ο[ν]	bucraniu	Grace, <i>Agora</i> , N 199; eadn, 1985, 48: 15	IV B sau 166-157	inedit	pl. VII
444	[ἐπί] Ἄναξιππί/δα Ἀπολλω/νίου Κνί/διον	ancoră; trident	Grace, <i>Agora</i> , N 152; <i>Olbia</i> , 377	IV B sau 166-157		pl. IV
445	ἐπὶ Εὐφραγό(ρα)/Ἀπολλω(...) Κνί διον	trident	Canarache, 738	IV B	1968, nr. 87	pl. IV
446-448	ἐπὶ Μενίππου/Ξάνθου/Κνίδιον	proră	Grace, <i>Agora</i> , N 135-136	IV B	inedite	pl. IV; VII
449	[ἐπί] Τ]ελεκρέον/[τος] Εὐδόπου/[Κνί]διον	caduccu		IV B	inedit	pl. VII
450-452	ἐπὶ Τελεκρέο[ν]/τος Θράσωνος Κνίδιον	caduccu			inedite	pl. IV
453	[ἐπί]Φ]ιλίπ[που]/Ἀγαθίνο[υ]/Κνίδι(ο)ν	rupt	<i>Délos</i> , 27, E 62	incep. per. V	inedit	pl. VII

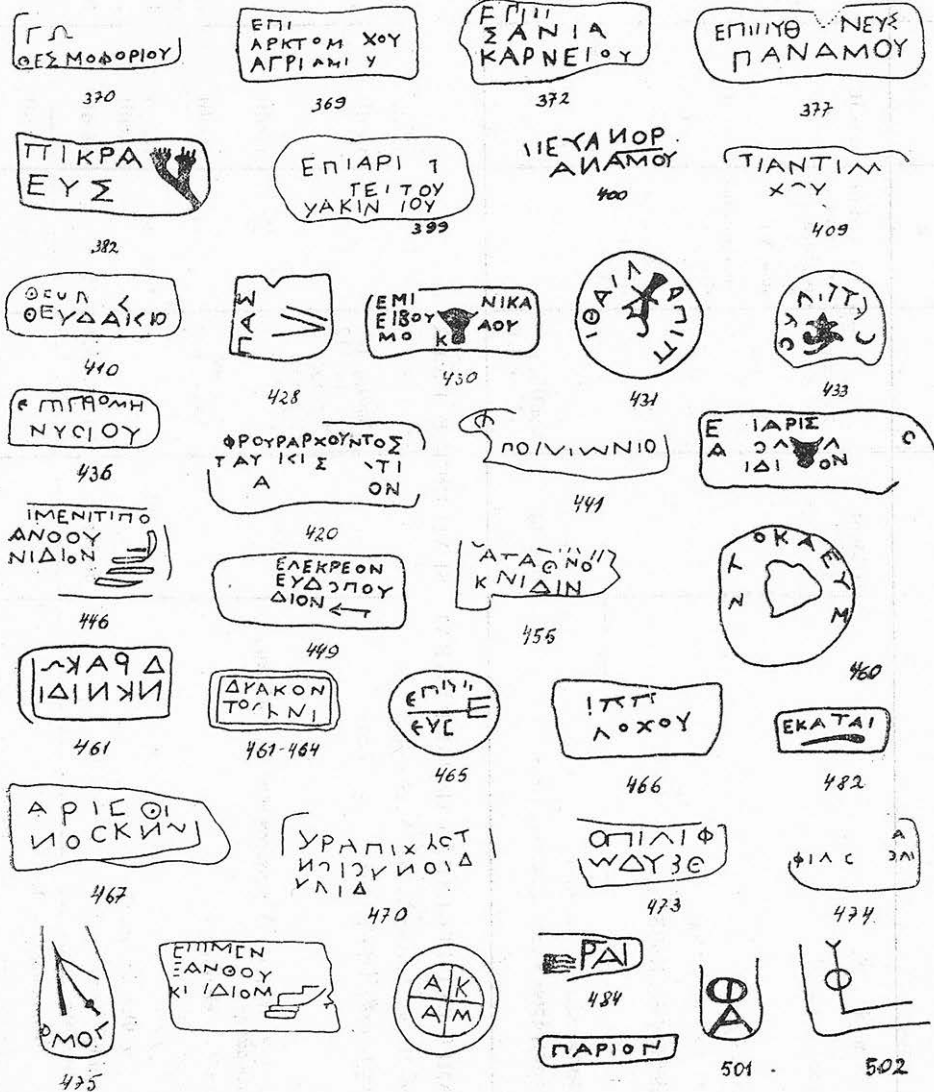
F.3. ȘTAMPILE DE PRODUCĂTORI

454-459	Ἀπολλώνιος Πισίδας		Pridik, p. 59, nr. 28; Canarache, 725-726		inedite	pl. IV;
460	Ἀριστοκλεῦς	st. circ., floare de rodie	Grace, 1985, 49: 21, pl. 3: 21	cca. 182- 175 a. Chr.	inedit	pl. VII
461-464	Δράκων		tipologii diverse		inedite	pl. V; VII

0	1	2	3	4	5	6
465	'Επ[·]φ [άν]/ευς	trident		cu eponimi din ultima parte a per. V-incep. per. VI	inedit	pl. VII
466	' ππο/λόχου			cu eponimi din per. IV A	inedit	pl. VII
467	'Αρίσ[το]/νος Κνί(διον)			cu eponimi din per. IV B	1968, nr. 86	pl. VII
468	Τελέκρατος				1968, nr. 89	
469	Τελεσάν/δρου	insectă	Pridik, p. 114, nr.326			pl. V

F.4. ΣΤΑΜΠΙΛΕ CU LEGENDĂ PARȚIAL PĂSTRATĂ ȘI ATRIBUIRE INCERTĂ

470	[Κνί]διο[ν] Διονυσίου τοῦ Χιπάρ(χου)				inedit	pl. VII
471	Πρωτα (...) ? Ἡρακλι (..)		Pridik, p. 114, nr.312 Προμα Ἡρακλι		inedit	
472	Α[...]ιον [...]μου Ἀ[ριστ]ογενεὺς [...]δ[.]του Μενεκράτης				inedit	
473	Φιλιπό(-) Θευδο(-)				inedit	dispunere retrogradă; pl. VII
474	[.....] α Φιλ[όπ]ολι(ς)				inedit	pl. VII
475	[...]ρμογ[...] (sf. circulară)	neclar	Grace, 1956, N.171, 172		inedit	'Ερμιογένης (?); pl. VII
476	[.....] Διονυσόκλευς Κνίδι (ου)	caduceu			inedit	pl. V

PLAȘA VII

0	1	2	3	4	5	6
F.5. ȘTAMPILE CU LEGENDA NEÎNTREGITĂ						
477	[...]μετ				1968, nr. 90	exemplarul nu pare onidian; pl. V
478νιτ λιτ				1968, nr. 91	
479	στ. circ. ilizibilă	neclar			inedit	
480της	caduceu			inedit	

G. COS

Nr. crt.	Legenda	Emblemă	Tipologie	Publicat/ inedit	7	Obs.
481	Βοτσκος	ramură palmier (?)		1968, nr. 85		pl. V
482	Ἑκαταῖος	ghioagă		inedit		pl. VII
483	ΔΛ			1968, nr.84		
484				inedit		pl. VII

H. PAROS

Nr. crt.	Legendă	Tipologie	Publicat/inedit	Obs.
485	Παρίων		inedit	
486	Πάριον		inedit	pl. VII

I. AKANTHOS

Nr. crt.	Legendă	Tipologie	Publicat/inedit	Obs.
487		Bon, 2149; BCH, Suppl. 13, 1986, p. 486, nr. 7 și p. 480, fig. 3 și 6/5	1968, nr. 92	pl. V
488		<i>Íbid.</i> , p. 481 și fig. 6/2	1968, nr. 94	pl. V
489	A K A M	<i>Íbid.</i> , p. 486, nr. 11	inedit	pl. VII
490	Π E E E	Canarache, nr. 805	1968, nr. 93	pl. V

J. DIVERSE

J.1. Ștampile cu nume

Nr. crt.	Legenda	Tipologie	Publicat/inedit	Obs.
491	['κε] σίου sive ['Ηγη] σίου	Pridik, p. 113, nr.269 (inc.) <i>Salu-Nou</i> , nr.41 (Heraclea Pontică)	inedit	Sinope pl. V
492	[Λ] άμπου		inedit	
493	Μενί [π] που		inedit	
494	Λυ [σ] α ν δ (...)		inedit	

1	2	3	4	5
495	Βο(σ)π[ορίχου]	<i>Albești</i> , nr.419 (2)	inedit	
496	[...]ονος		inedit	
497	dificil de recunoscut un nume		inedit	pl. V
J.2. <i>Ștampile cu monogramă</i>				
498	+	ștampilă circulară; pastă caracteristică de Sinope	inedit	
499		ștampilă pătrată; pastă cu angobă alburie	inedit	
500	Σ T	ștampilă aparținând probabil cercului thasian	inedit	pl. V
501		Chios; apropiat, Pridik, tabl. 16/11	inedit	pl. VII
502		Toartă masivă; pastă cu ingrediente; ștampilă tip Pridik pl. 16/17	inedit	pl. VII
J.3. <i>Ștampile fără inscripție</i>				
503	ștampilă pătrată de mici dimensiuni		inedit	pl. V
504	ștampilă pătrată; simbol „cap feminin din față”		inedit	pl. V
505	cerc în relief		inedit	pl. V

LISTA PRESCURTĂRILOR

- Albești* — Pontica. 19, 1986, p. 33–60 (cat. 1–95); p. 61–74 (cat. 96–117); 20, 1987, p. 53–77 (cat. 118–163); 21–22. 1988–1989, p. 23–90 (cat. 166–369); 23, 1990, p. 28–48 (cat. 370–409); p. 49–79 (cat. 410–470).
- Avram Bon — Al. Avram, *Importul amforelor șampilate thasiene la Histria* (mss.).
— A.M. Bon, A. Bon, *Les timbres amphoriques de Thasos*, Etudes thasiennes, IV, Paris, 1957
- Börker, 1974 — C. Börker, *Griechische Amphorenstempel von Tell Halaf bis zum Per-sischen Golf*, Baghdader Mitteilungen, 7, 1974, p. 31–49.
- Callatis* — M. Gramatopol, Gh. Pocnaru-Bordea, *Amphora Stamps from Cal-latis and south Dobroudja*, Dacia, NS, 13, 1969, p. 127–282.
- Canarache Brashinskii, 1980 — V. Canarache, *Importul amforelor șampilate la Istria*. Buc., 1957.
— I.B. Brashinskii, *Greceskii keraniceskii import na nijnem Donou V–III vv. do n.e.*, Leningrad, 1980.
- Délos, 27* — V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *Les timbres amphoriques grecs – Exploration archéologiques de Délos, 27, L'îlot de la Maison des Comédiens*, Paris, 1970 p. 277–382.
- Ét. et Tr., 8, 1975 — Z. Sztetyllo, *Timbres amphoriques grecs des fouilles polonaises à Ale-xandrie*, Ét. et Tr., 8, 1975, p. 159–235.
- Garlan, 1966 — Y. Garlan, *Contribution a une étude stratigraphique de l'enceinte thasienne*, BCH, 90, 1966, p. 586–652.
- Grace, *Agora* — V. Grace, *Stamped Amphora Handles Found in 1931–1932*, Hesperia, 3, 1934, p. 197–310.
- Grace, *Tarsus* — V. Grace, *The Stamped Amphora Handles Excavations at Gözlu Kule, Tarsus, I*, Princeton, 1950, p. 135–148.
- Grace, 1952 — V. Grace, *Timbres amphoriques trouvés à Délos*. BCH, 76, 1952, p. 514–540.
- Grace, 1953 — V. Grace, *The Eponyms named on Rhodian Amphora Stamps*, Hesperia, 22, 1953, 2, p. 116–128.
- Grace, 1956 — V. Grace, *Stamped Wine Jar Fragments*, Hesperia, Suppl., 10. 1956, *Small Objects from the Pnyx*, II, Princeton, p. 113–189.
- Grace, 1963 — V. Grace, *Notes on the Amphoras from the Koroni Peninsula*, Hesperia, 32, 1963, 3, p. 319–334.
- Grace, 1968 — V. Grace, *Die gestempelten Amphorenhenkel aus stratigraphisch gesicherten Fundzusammenhängen*, *Altertümer von Pergamon*, XII, *Das Asklepieion*, Berlin, p. 175–178.
- Grace, 1974 — V. Grace, *Revision in Early Hellenistic Chronology*, Ath. Mitt. 89, 1974, p. 193–200.
- Grace, 1985 — V. Grace, *Middle Stoa dated by amphora stamps*, Hesperia, 54, 1985, p. 1–54.
- Halpern-Zylberstein — M.C. Halpern-Zylberstein, *Timbres amphoriques*, in J. Briand, J.B. Humbert, *Tell Keisan (1971–1976)*, Fribourg-Göttingen-Paris, 1980, p. 243–254.

- Kac, 1985 — V.I. Kac, *Tipologija i hronologiceskaia klassifikacija heronseskikh magistratskikh kleim*, VDI, 1985, 1, p. 87—112.
- Kition-Bamboula — Yves Calvet, *Kition-Bamboula. I. Les timbres amphoriques*, Paris, 1982.
- Koukos — Y. Garlan, *Koukos. Données nouvelles pour une nouvelle interprétation des timbres amphoriques thasiens*, BCH, Suppl. 5, 1979, p. 213—268.
- Mircev — M. Mircev, *Amfornite pecali ot muzeia vŭ Varna*, Sofia, 1958.
- Monumente inedite — D.M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, Buc., 1915.
- Nachtergaeel, 1978 — G. Nachtergaeel, *La collection Marcel Hombert, I. Timbres amphoriques et autres documents écrits acquis en Égypte*, Bruxelles, 1978.
- Olbia — E.I. Levi, *Keramiceskii kompleks III—II vv. do n.e. iz raskopok Oľviiskoi agori*, in *Oľviia. Temenos i agrca*, Moskova-Leningrad, 1960, p. 261—280.
- Pridik 1917) — E.M. Pridik, *Inventarnŭi katalog kleim na amfornŭih ručkah i gorľiškah i na cerepiřah Ermitajnogo sobranija*, Petrograd, 1917.
- Salamina — Y. Calvet, *Salamine de Chypre, III, Les timbres amphoriques (1965—1970)*, Paris, 1972.
- Satu-Nou — N. Conovici, M. Irimia, *Timbres amphoriques et autres inscriptions céramiques découverts à Satu-Nou (com. Oľina, dép. de Constantza)*, Dacia, NS, 35, 1991, p. 139—175.
- Șelov, Tanais — D.B. Șelov, *Keramiceskie kleima iz Tanaisa III—I vv. do n.e.*, Moskova, 1975.
- 1968 — M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Amfore șampilate din Tomis*, SCIV, 19, 1968, 1, p. 41—61.
- 1980 — L. Buzoiănu, *Șampile rhodiene de la Edificiul roman cu mozaic*, Pontica, 13, 1980, p. 119—139.
- 1981 — Eadem, *Considerații asupra șampilelor sinopeene de la Edificiul roman cu mozaic*, Pontica, 14, 1981, p. 133—151.
- 1982 — Eadem, *Importul amforelor thasiene la Tomis în perioada elenistică*, Pontica, 15, 1982, p. 137—152.

L'IMPORTATION D'AMPHORES À TOMI DANS LA PÉRIODE HELLÉNISTIQUE

Résumé

L'ouvrage présente le catalogue complet des importations d'amphores à Tomi, dans la période annoncée. Sont reprises des études plus anciennes, de SCIV, 19, 1968, 1 et Pontica, les numéros 13—15, auxquelles on ajoute maintenant des matériaux inédits concernant des centres signalés moins souvent à Tomi: Heraclée du Pont, Chersonèse, Cnide, Cos, Paros etc. La lecture initiale des estampilles publiées a supporté des corrections ultérieures, partiellement déjà résolues, d'autres à peine avancées.

L'activité d'importation des produits dans des emballages estampillés continue à Tomi le commerce d'amphores dès la fin du VIe s.av.J. Chr.

Les catégories d'amphores citées dans le catalogue témoignent d'une activité commerciale continue le long des IVe s.va.J. Chr. (le deuxième quart) — IIe s.av.J. Chr., et même jusqu'au début du Ier s.va.J. Chr. L'activité commerciale est en plein essor à Tomi à la moitié du IVe s.av.J. Chr. et surtout pendant le troisième quart de ce siècle, situation qui met d'autant plus en évidence „le déclin“ économique vers la fin du siècle. Au point du vue historique, ce „déclin“ est mis en relation avec des événements de la fin du siècle; hypothétiquement, on n'exclut point une participation de Tomi à l'alliance des cités pontiques, dirigée contre le diadoque Lysimach. Le revirement économique des premières décennies du IIIe s.av. J. Chr. ne réussit pas à dépasser le niveau antérieurement enregistré. A partir de la moitié du IIIe s.av.J. Chr., la ville de Tomi connaît une véritable „libéralisation“ commerciale mise en valeur par l'apogée des importations de Sinope (entre les années 261—183 ou 229 a.Chr.) et Rhodes (entre les années 210—188 a.Chr.). C'est justement la période qui a suivi l'événement relaté par Memnon et qui, au point de vue économique, représente la reconnaissance d'une fonction commerciale et l'éloignement de toutes intentions de monopole sous la sécurité d'une ville grecque et d'un marché grec libre.

INSCRIPTII INEDITE DE LA CALLATIS
AFLATE ÎN COLECȚIILE MUZEULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ
ȘI ARHEOLOGIE DIN CONSTANȚA

ALEXANDRU AVRAM, MARIA BĂRBULESCU

Decrete

1. Inv. nr. 1498. Bloc masiv de marmură spart în toate părțile, descoperit la Mangalia în condiții necunoscute și intrat în colecțiile muzeului în 1954¹. Blocul fusese refolosit, probabil pentru confecționarea unui pilastru, dată fiind forma semicirculară obținută prin tăiere, care a făcut ca din câmpul inscripției să nu se păstreze decât 2—3 litere din fiecare rând. Sub primele 12 rânduri păstrate *uacat* de 5,5 cm, după care începe un nou text, din care s-au păstrat fragmentar primele două rânduri. În acest spațiu s-a practicat, tot cu ocazia refolosirii blocului, o gaură de înmănușare de formă rectangulară. Dimensiuni* : 0,53 × 0,10 × 0,40. Scrierea este elegantă, cu litere adânc gravate, dar variabile ca dimensiuni (h = 0,9 — 1,3 cm). După scris, *sec. al III-lea î.e.n.* (Fig. 1).

	E
	NT
	NQ
4	EΦ
	ZOT
	IA
	TΩI

¹) Mulțumim și pe această cale d-lui Adrian Rădulescu, directorul Muzeului din Constanța, care ne-a sprijinit în publicarea materialului de față, prin fișele întocmite în decursul timpului.

*) Vom prezenta în toate cazurile dimensiunile în metri în ordinea: înălțime × lățime × grosime. Pentru înălțimea literelor vom folosi abrevierea h.

- 8 στε[φανῶσαι δὲ αὐτὸν ἐν τῷ]
 [θεάτρῳ τοῖ]ς Διο[γυσίοις· ἀποστεῖλαι]
 [δὲ αὐτῷ τε] ξένι[α τοὺς μεριστάς?]
 [.....] ἐν δὲ [.....]
 12 [.....] γου εἰς[.....]
uacat

..... ΚΟ

..... ΔΡΟ

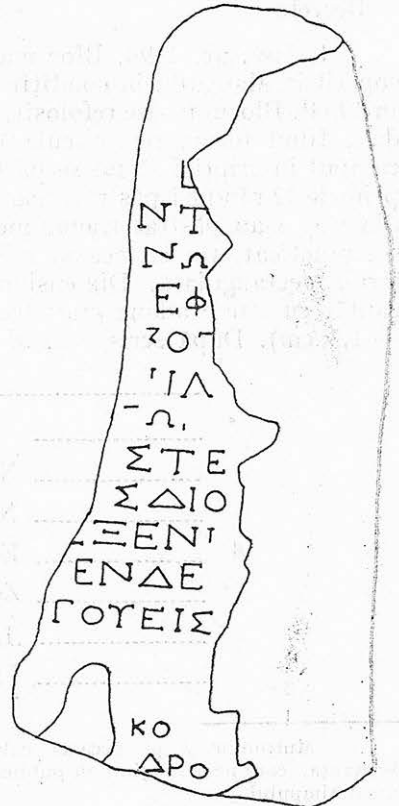

Fig. 1

R. 1: înainte de E urme de la o literă neidentificabilă. — R. 5: Z păstrat numai în partea de sus, ca și T.

— R. 6: înainte de literele vizibile se mai distinge partea superioară a unei haste orizontale, probabil de la N. — R. 10: înainte de Ξ se observă vârful unei haste orizontale, probabil de la E.

Am încercat o restituire în r. 8—10 după modelul unui decret callatian descoperit cu ani în urmă la Potârnichea²: στεφανῶσαι δὲ αὐτὸν το[ῖς Διονυ]σίοις τοῖς ξενικοῖς ἐν τῷ θεάτρῳ τοὺς προ[βούλ]ους χ[ρ]υ[σέω]ι στεφάνῳι (r. 5—6)³; ἀποστεῖλαι δὲ αὐτῷ καὶ ξένια τοὺς με[ριστάς] (r. 11—12).

În r. 9 am fi putut aștepta în grupul de litere ΔΙΟ — și numele Διο[νύσιος] (sau ca patronimic în genitiv) în cadrul dispozitivului: [ἐπαι]νέσαι μὲν ἐπὶ τούτοις Διο[νύσιον τοῦ δεῖνος]. În nr. 10 grupul de litere ΞΕΝΙ precedat probabil de E nu permite întregirea [προ]ξενί[αν], nici restituirea dispozitivului în felul următor:

[ἐπαι]νέσαι μὲν ἐπὶ τούτοις Διο[νύσιον τοῦ δεῖνος δεδόσθαι]

[δὲ αὐτῷ καὶ ἐκγόνοις προ]ξενί[αν πολιτεῖαν κτλ]

Întregirea cvasicertă din nr. 8 στε[φανῶσαι] ne arată că ne aflăm într-un paragraf ulterior al dispozitivului, cel referitor la încununarea titularului cu o cunună de aur⁴ cu prilejul vreunei sărbători. Acestea par să fie — conform frânturilor de text păstrate — Dionysiile. În orice caz, nu este vorba de Διονύσια τὰ ξενικά⁵, celebrate la Callatis în luna Ἀύκειος, după cum se vedește într-un decret al thiasului dionysiac de la începutul erei creștine⁶, ci foarte probabil de Marile Dionysii. Nu știm dacă acestea erau celebrate la Callatis în luna Ἀγριάνιος⁷ sau chiar în luna Διονύσιος⁸.

²) A. Aricescu, StCl, 5, 1963, p. 315—318 = *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, p. 35—40; cf. *Bull. ép.* 1964, 287; SEG XXIV, 1969, 1023.

³) Unele din literele copiate de Aricescu nu mai sunt vizibile astăzi.

⁴) Cf. M. Blech, *Studien zum Kranz bei den Griechen*, Berlin, — New York, 1982, p. 153—161.

⁵) Despre care vezi D.M. Pippidi, StCl, 7, 1965, p. 319 — 322 = *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la mer Noire*, București—Amsterdam, 1975, p. 138—141.

⁶) O. Tafarli, RA, 21, 1925, p. 264 — 271 = Arta și arheologia, 1, 1927, 1, p. 33—37 (cf. B. Haussoullier, RA, 22, 1925, p. 62—65); T. Sauciu-Săveanu, Dacia, 1, 1924, p. 139—144 și 323—324 (cf. Ad. Wilhelm, Hermes, 63, 1928, 2, p. 225—231; 3, p. 364—366). În r. 39—40 citim: ἕως μηνὸς Ἀγκήου τῶν ξενικῶν Διονυσίων.

⁷) Lună neatestată direct de vreun document epigrafic, însă sigur prezentă în calendarul callatian, întrucât figurează în calendarul megarian (cf. Kr. Hanell, *Megarische Studien*, Lund, 1934, p. 190—204); despre sărbătorile închinat lui Dionysos la Callatis, foarte probabil în luna *Agrianios*, vezi Al. Avram, *Un règlement sacré de Callatis*, BCH (sub tipar).

⁸) Decretul thiasului citat în n. 6 este promulgat μηνὸς Διονυσίου ἐν τριετηρίδι (cu ocazia sărbătorilor trieterice în cinstea lui Dionysos). Vezi în epoca elenistică (sec. al III-lea î.e.n.) și decretul aceluiași thiasos, promulgat tot în luna *Dionysios*, publicat de O. Tafarli, RA, 21, 1925, p. 258 — 264 = Arta și arheologia, 1, 1927, 1, p. 29—33 (cf. B. Haussoullier, RA, 22, 1925, p. 62—64); T. Sauciu-Săveanu, Dacia, 1, 1924, p. 126—139 și 317—323 (cf. Ad. Wilhelm, Anzeiger Wien, 1928, p. 129 — 145 = *Akademieschriften zur griechischen Inschriftenkunde*, II, Leipzig, 1974, p. 217 — 233; T. Sauciu-Săveanu, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 331—334).

Dacă întregirea din r. 9—10 este demnă de luare aminte, „împărțitorii să-i trimită daruri“, obținem indirect o nouă mențiune cu privire la activitatea acelor magistrați financiari cunoscuți sub numele de *μερισται* la Callatis⁹.

Adăugăm, în sfârșit, că literele EN din r. 11 (final de cuvânt mai rar întâlnit și, la prima vedere, greu explicabil) par să ascundă o formă infinitivală medio-pasivă doriană în — *μεν*, e.g. [*ἐπιμεληθῆμ*]εν; aceasta ar permite continuarea [*ἐπιμεληθῆμ*]εν δὲ [e.g. τοὺς ἀρχοντας *uel* τοὺς προβούλους κτλ.]¹⁰.

2. Stelă de marmură spartă în toate părțile aflată cândva în colecțiile muzeului (inv. nr. 1454) astăzi dispărută. După fișa de muzeu, redactată la 5 XII 1960, lespedeza a intrat în muzeu în anul 1956. Dimensiuni (după fișă): 0,265 × 0,215 × 0,058. Din fotografia păstrată reiese că lespedeza prezenta în centru o adâncitură rectangulară practică în vederea refolosirii materialului de construcție. Scrisul (h = 0,9 — 1,2 cm, după fișă) indică *sec. al II-lea î.e.n.* (Fig. 2).

.....

[.....] ΑΧΟΔ [.....]

[.....] ΑΙΝΔΕΙΞΕΙ [.....]

[.....]ς ἐν αἷς εὐδ[οκίμῃσε.....]

[.....]ΛΑΒΗΝ τε σουσ [.....]

5 [.....]τῶν [τε] ἐφήβων καὶ τ[ῶν νέων

[.....]ητηα ἀνεστρέφη δ[ὲ

[.....]τ]ὰν ἐπιδαμίαν ἐποίη[σατο

[.....]κατὰ τὸν λό[γον καὶ κατὰ τὸ ἦθος εὐ[σχήμονα

[.....]αιος καὶ τοῦ ἐπιταδε[ύματος

10 [.....]ΤΑΚΑ μὲν σωφρόνω[ς.....]

[ἀξιωθεῖς δια ταῦτα ὑ]πὸ τῶμ πολιτᾶν[.....

[.....]ς καὶ τοὺς γ [.....]

.....

⁹) Pentru *μερισται* vezi L. Moretti, *Iscrizioni storiche ellenistiche*, II, Florența, 1976, p. 149, și D.M. Pippidi, ISM, 1, p. 67 (comentariu).

¹⁰) Cf. decretul de la Potârnichea (n. 2), r. 8—9: *ἐπιμεληθῆμεν δὲ τοὺς ἀρχοντας* δ[π]ως κτλ. Lectura *ἄρχοντας*, sugerată de J. și L. Robert, *Bull ép.* 1964, 287, în loc de *ἀγρονομους* Aricescu *hesitantier* și — ulterior — *ἀστυνόμους* (T. Sauciuc-Săveanu, SCIV, 18, 1967, 3, p. 501 — 507 = *Klio*, 51, 1969, p. 217—222), se confirmă prin identificarea unui *rho* pe piatră, care scăpase primului editor. Acești „arhoni“ sunt magistrații în sens general, netehnic, deținători de *ἀρχαι*, și nu membri ai unui colegiu de tip atenian, cu totul impropriu, de altfel, lumii megariene.

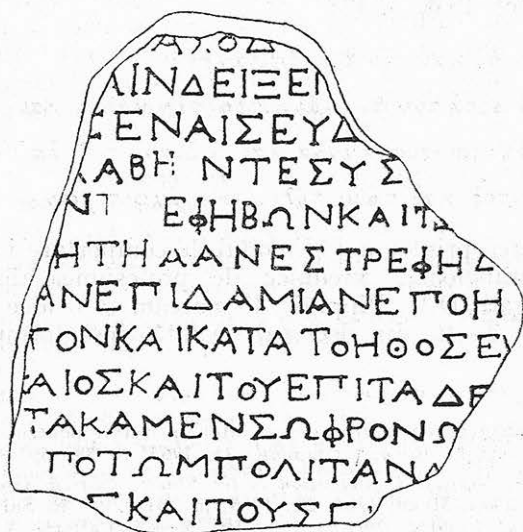

Fig. 2

R. 1—2: litere neclare pe alocuri în fotografie, lectură nesigură. R. 4: în stânga, după spărtură, probabil un *lambda*—R. 11, în final, vârful unei litere triunghiulare—R. 12. în dreapta, *gamma* sau EI.

R. 3: ἐν αἷς εὐδοκίμησε—, „în care a dobândit un bun renume“. Judecând după cuvântul ἐφήβων din r. 5, se pare că titularul decretului era un gymnasiarh, care își va fi făcut apreciate virtuțile în gimnaziul calatian. Paralela cea mai apropiată ni se pare a fi un decret de la Delphi (ca 85 î.e.n.)¹¹ pentru un profesor itinerant: ἀποκαθήμενος ἐν τῶι γυμνασίῳι καὶ διατιθέμενος σχολὰς ἐν αἷς καὶ εὐδοκίμησε (r. 7). Cum după spărtură se văd niște *apices* ce par a fi aparținut unui *sigma*, propunem, cu toată rezerva, și în inscripția de față: [σχολὰς] ἐν αἷς εὐδοκίμησε]¹².

R. 4: σσ [— —], probabil σσ[τάματα] = *collegia*.

R. 5: [τῶ]ν [τε] ἐφήβων καὶ τ[ῶ]ν...]. În partea afectată cu prilejul reutilizării lespezii pare a se mai distinge un *tau*, ceea ce face prezența unui τε expletiv extrem de probabilă (cf. r. 4). La dreapta, în lacună, am fi tentați să căutam denumirea obișnuită pentru clasa de vârstă imediat superioară în gimnaziu, νέοι¹³. Propunem: καὶ τ[ῶ]ν νέων]; cf. ISM, 1, 59, r. 3—4 (cu întregirile din *Bull. ép.* 1958, 336).

R. 6: —]ητηα ἀνεστρέφη. De remarcat dorismul ἀνεστρέφη (*koiné*: ἀνεστράφη) și, foarte probabil, η pentru ει în frântura de cuvânt —]ητεια → —]ητηα

R. 7: [τ]ὰν ἐπιδαμίαν ἐποίη[σατο—]. Formularul se apropie de numeroase exemple epigrafice de pretutindeni, în care este vorba de medici, arhitecți, juriști, profesori etc., care, prin șederea lor în cetatea-gazdă și modul lor frumos, cuviincios etc. de comportare, și-au atras onorurile obștii. Vezi, mai ales, un exemplu geografic apropiat la Histria (decret în cinstea unui medic), ISM, 1, 32:

ἐποίησατο δὲ καὶ τὴν ἐπιδαμίαν]

[κα]ὶ τὴν κατὰ τὸν βίον ἀναστρο[φὴν καλὴν καὶ]

[εὖ]τακτον καὶ εὐσχήμονα καὶ ἀ[ξίαν] τοῦ ἐπ[ι]—

[τ]ηδέματος καὶ τῶμ π[ό]λ[ε]ω[ν] ἀμφοτέρων]

„... iar șederea printre noi și modul de comportare i-au fost frumoase, rânduite și cuviincioase, vrednice de profesiunea aleasă și de ambele noastre cetăți“ (trad. D.M. Pippidi). Remarcăm că o idee similară trebuie să conțină și r. 7—10 din decretul de față, însă formularea exactă ne

¹¹) Syll³., 739.

¹²) Pentru εὐδοκίμειν (și familia de cuvinte) în decrete pentru medici, arhitecți, muzicieni, literați etc. vezi L. Robert, *Gnomon*, 35, 1963, p. 58—59.

¹³) C.A. Forbes, *Neoi. A Contribution to the Study of Greek Associations*, Middletown Conn., 1933; H.W. Pleket, *Mnemosyne*, 22, 1969, p. 281—298; R. Sallares, *The Ecology of the Ancient Greek World*, Londra, 1991, p. 160—192. Vezi la Callatis: V. Pârvan, *Gerusia din Callatis*, ARMSI, ser. II, t. 39, nr. 3, București, 1920, p. 51—90 (SEG I, 2, 1924, 327); cf. Ad. Wilhelm, *Anzeiger Wien*, 1922, p. 72—76 = *Akademieschriften* (n. 8), p. 124—128.

scapă. Binomul ἐπιδαμία καὶ ἀναστροφά, atât de întâlnit în inscripții¹⁴, nu poate fi reconstituit aici, întrucât cel de-al doilea element apare sub forma verbală, ἀνεστρέφη.

R. 8: [κατὰ τὸν λό]γον καὶ κατὰ τὸ ἦθος, „după rânduieli și obiceiuri”¹⁵; de apropiat de κατὰ τὸν βίον din inscripția de la Histria citată mai sus. În finalul rândului am completat εὐ[σχημονα] presupunând că se acordă cu [τ]ὸν ἐπιδαμίαν: mai puțin probabilă ni se pare forma adverbială — sintactic, totuși, posibilă — εὐ[σχημόνως].

R. 9: [— —]αιος καὶ τοῦ ἐπιταδε[ύματος...]. Undeva, în lacunele precedente trebuie să fi figurat — după modelele destul de frecvente¹⁶ — [ἀξίαν] sau [καταξίαν] acordat cu ἐπιδαμίαν sau, adverbial, [ἀξίως], cu sensul „vrednice de profesiunea sa” (ἐπιτάδευμα). O dificultate insurmontabilă — cel puțin pentru noi — o reprezintă însă grupul foarte vizibil de litere AIOΣ imediat după spărtura din stânga, care nu permite un genitiv acordabil cu ἀξίαν, ἀξίως¹⁷.

R. 10: [— —]ΤΑΚΑ μὲν σωφρόνω[ς]. Pentru primul grup de litere păstrat eventual ... τακκα — doric pentru τηκε.

R. 11: [ἀξιωθείς δια ταῦτα ὑ]πὸ τῶμ πολιτᾶν (cf. ISM, 1, 26, decret pentru un medic) sau, la fel de probabil (cu numeroase paralele [παρκαλλη]θείς ὑ]πὸ τῶμ πολιτᾶν, „solicitat (fiind) de către cetățeni”.

Deși fragmentar, decretul ce ne reține atenția este în măsură să completeze decisiv informațiile noastre cu privire la educația tineretului callatian în epoca elenistică. Până în momentul de față mențiunile referitoare la gimnaziul callatian¹⁸ și la activitățile efebilor și ale tinerilor (νέοι = — iuvenes)¹⁹ ne erau cunoscute direct doar în epoca romană. Este de la sine înțeles că într-o cetate care în epoca elenistică atinsese un grad atât de înalt de cultură²⁰ și care își permitea chiar să trimită dascăli în cetățile învecinate²¹ gimnaziul trebuie să fi constituit un cadru important pentru formarea tineretului întru atingerea desăvârșirii de ἀνὴρ καλὸς καγαθός²².

¹⁴ Cf. ISM, 1, 27, cu exemple reunite de D.M. Pippidi în comentariu.

¹⁵ Cf. *Syll*³, 364 (Efes, post 297 i.e.n.), r. 12, 16, 46.

¹⁶ Cf. indicii din *Syll*³, s.u. ἄξιος, ἀξίως etc.

¹⁷ Imediat după spărtură par a se mai vedea în fotografie extremitățile de la barele oblice ale unui kappa, însă o restituire precum [δ]ίκασιος nu are harul de a lumina lucrurile.

¹⁸ În afară de celebra inscripție citată în n. 13 (la care se adaugă fragmentul identificat de D.M. Pippidi, SEG XXIV, 1959, 1029), vezi și T. Sauciuc-Săveanu, *Dacia*, 3—4, 1927—1932, p. 426 d.

¹⁹ În general: J. Delorme, *Gymnasion. Études sur les monuments consacrés à l'éducation en Grèce (des origines à l'Empire Romain)*, Paris, 1960.

²⁰ D.M. Pippidi, *Balkan Studies*, 6, 1981, p. 99—118 = *Parerga. Écrits de Philologie, d'Épigraphie et d'Histoire ancienne*, București — Paris, 1984, p. 118—134.

²¹ IGB I², 307 bis (Mesambria); cf. D.M. Pippidi, *StCl*, 15, 1973, p. 171—175 = *Studii de istorie și epigrafie*, București, 1988, p. 225—228.

²² Considerațiile lui D.M. Pippidi, *StCl*, 21, 1983, p. 103—106 = *Studii de istorie și epigrafie*, p. 141—144, referitoare la rolul gimnaziului în istoria Histrici își găsesc largă acoperire și în realitățile callatiene. Asupra acestei chestiuni Al. Avram va reveni în curând în lumina unui document reinterpretat.

Monumente onorifice

3. Inv. nr. 17608. Bloc de marmură spart sus și la dreapta, descoperit întâmplător în 1967 la Limanu, la 2 km SV de sat și donat muzeului de locuitorul Ion Dideață*. Pe suprafața de bază este vizibilă o gaură de înmănușare menită a fixa stela pe un soclu. Un chenar în relief mărginește inscripția în partea inferioară. Dimensiuni: $0,34 \times 0,19 \times 0,145$. Scris îngrijit, cu gravură adâncă; litere înalte de 1 cm (*omikron* mai mic, doar 0,5—0,7 m). După scris, *sec. al III-lea î.e.n.*²³ (Fig. 3).

[..... α'] —
 [ρεθεις υ]πὸ τοῦ δάμ[ου στραταγός]
 [..... χ]αιροῖς τὰ λε [..... τὰν πόλιν καὶ —]
 4 [.]αν τὰν τε χώρα[ν] ἐ[ν?] διεφύ] —
 λαξέ καὶ τοὺς ἀφισταμ[ένονες] τῶν στρατα] —
 γῶν ἀπεδίδου τοῖς ΙΤΡ [..... ἀνα] —
 λισκούσας καθ' ἕκαστον [.....]

uacat

R. 4: la stânga spațiu pentru o literă, apoi picioarele oblice de la un *alpha* și baza a două haste verticale (*ny*); la dreapta N deteriorat, apoi ultima literă, vizibilă dur în partea inferioară, sigur *epsilon*. — R. 5: ultima literă la dreapta, vizibilă doar în jumătatea sa din stânga, sigur *my*. — R.6: în dreapta o hastă verticală, o spărtură, apoi, probabil, *tau*, iar *rho* sigur.

Traducere:

„... ales fiind de către popor strateg (comandant)...primejdii,...a apărat cetatea și teritoriul ei, iar pe dezertorii (?)... din rândurile strategilor (?) i-a livrat plătind pentru fiecare...”

Dat fiind finalul inscripției, nu credem că avem a face — în ciuda aparențelor — cu un decret, ci mai degrabă cu un monument onorific. Fapt cert, titularul era un strateg (sau *phrouarchos*) însărcinat cu paza teritoriului, ceea ce face ca documentul — deși fragmentar — să contribuie spectaculos la elucidarea unor aspecte legate de organizarea apărării teritoriului callatian în epoca elenistică.

Pentru a pătrunde mai bine natura documentului, socotim necesare câteva justificări ale restituirii pe care o propunem.

R. 1—2: [αῖρεθεις υ]πὸ τοῦ δάμ[ου στραταγός]. Formula este banală în inscripțiile referitoare la strategi și *phrouarchi*, cu diferite variante: *χειροτονηθείς*²⁴, respectiv *ἀποδειχθείς* („desemnat”) ²⁵ etc. Am preferat

*) Conform fișei de inventar alcătuite de M. Irimia.

²³) Această inscripție a fost amintită în treacăt (cu o încercare de restituire în r. 4) de Al. Avram, *Dacia*, N.S., 35, 1991, p. 105.

²⁴) E.g. J. Pouilloux, *La forteresse de Rhamnonte (Étude de topographie et d'histoire)*, Paris, 1954, nr. 9, 11, 16, 19, 23.

²⁵) E.g. Hiller von Gaertringen, *Inschriften von Priene*, Berlin, 1906, nr. 18.

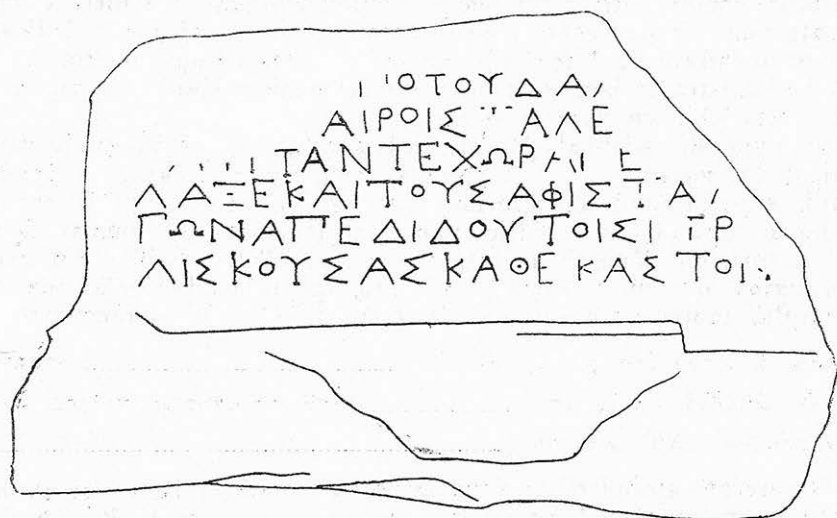
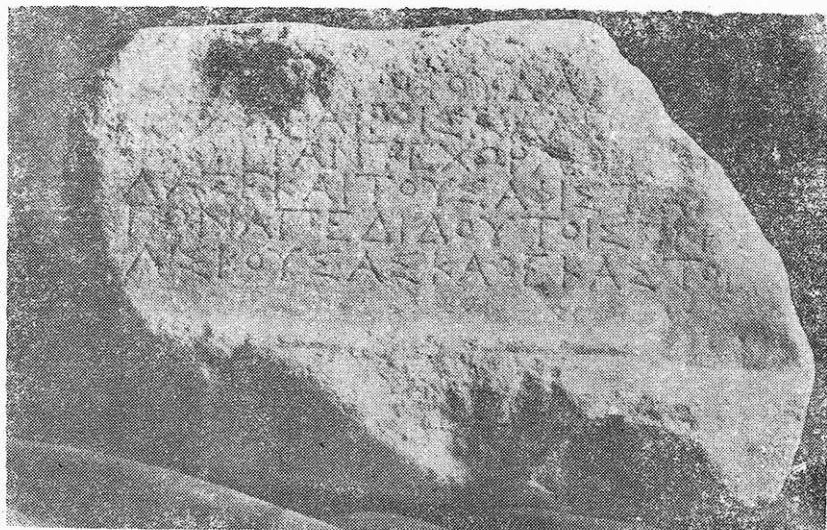

Fig. 3

[αἰρεθεὶς] după modelul celebrului decret histrian în cinstea lui Agathokles al lui Antiphilos, ISM, 1, 15. r. 41—42: αἰρεθεὶς ὑπὸ τοῦ [δήμο]υ στρα[τη]γὸς ἐπὶ τῆς [χώ]ρας [αὐ]τοκράτωρ. Paralele bune pentru formulă, ca, de altfel, pentru întreg textul, întâlnim mai cu seamă în seria de decrete din fortul atic de la Rhamnous, unde comandantul garnizoanei poartă titlul de στρατηγὸς ἐπὶ τὴν χώραν τὴν παραλίαν („strateg al ținutului de coastă“)²⁶.

²⁶) Vezi n. 24.

R. 3: [x]αιροῖς, termen banal în inscripțiile de acest gen: eventual [ἐμ|πῆσι x]αιροῖς.

R. 3—4: [τᾶν πόλιν καὶ —]αν τάν τε χώρα[ν]. Formula este de comparat mai ales cu decretul apolloniat în cinstea histrienilor, ISM 1, 64 = IGB I², 388 bis, r. 12—14: τήν τε πόλιν καὶ τήν χώραν καὶ τοὺς λιμένας ... διεφύλαξεν. Verbul διαφυλάσσω (uneori διατηρέω) este tipic pentru documentele din această categorie, iar „la formule διαφυλάσσειν (διατηρεῖν) τὸ χωρίον (φοῦριον) τῆι πόλει est la formule de règle dans les décrets des cités grecques pour leurs phrourarques”²⁷.

R. 5: τοὺς ἀφισταμ[ένους ...], singura întregire posibilă de la ἀφίστημι („a îndemna la dezertare“, „a dezerta“).

R. 5—6: [τῶν στρατα]γῶν, o întregire care ni se pare destul de probabilă și care ar putea fi legată de context fie printr-o prepoziție, (ἀπό, ὑπό etc.), fie ca un genitiv partitiv, e.g. τοὺς ἀφισταμ[ένους τοὺς τῶν στρατα]γῶν.

R. 6: nu este posibilă o restituire pe temeiul unor litere care nu se lasă citite cu deplină siguranță*.

R. 6—7: [ἀνα]λισκοῦσας este evident, însă destul de greu de legat sintactic de context. Remarcăm că participiul feminin în genitiv se opune din toate punctele de vedere mersului frazei (subiect: titularul dedicației; predicate în indicativ: διεφύλαξε, ἀπεδίδου), ceea ce face extrem de probabilă intercalarea în lacuna din r. 6 a unui genitiv absolut cu un subiect feminin acordabil cu ἀναλισκοῦσας.

Din punct de vedere al sensului, lipsa analogiilor — cel puțin la nivelul investigațiilor noastre — pentru formula τοὺς ἀφισταμ[ένους —] ἀπεδίδου ne împinge pe tărâmul conjecturilor. Este posibil ca strategul în cauză să fi predat la capătul unui conflict unui stat învecinat, un număr de stra tegi dezertori, obținând de la respectivul stat pentru fiecare din aceștia (καθ' ἕκαστον) o anumită sumă (ce va fi figurat în lacuna finală). Sub titlu de exemplu, propunem o variantă de restituire a ultimelor rânduri:

τοὺς ἀφισταμ[ένους τοὺς τῶν Ἴτρ στρατα]—
γῶν ἀπεδίδου τοῖς Ἴτρ[....., τᾶς τε ἐαυτῶν πόλιος ἀνα]—
λισκοῦσας καθ' ἕκαστον [.....]

O oarecare apropiere de situație pe care o întrevădem aici găsim în celebrul jurământ al efebilor de la Chersones²⁸, unde în r. 30—33 citim:

οὐδὲ
ἐπιβουλευσῶ ἄδικον πρᾶγμα οὐθε-
νὶ οὐθὲν τῶμ πολιτᾶν τῶμ μὴ ἀφε-
στακότων

²⁷) L. Robert, J. Robert, Journal des Savants, 1976, p. 201; cf. p. 196—206 (cu bogate exemple citate în note) cu privire la alegerea phrourarchului și la condițiile pe care acesta trebuia să le îndeplinească.

*) O eventuală restituire Ἴ[σ] τρ [ιανοῖς] nu este susținută de literele păstrate pe piatră și de raporturile cunoscute dintre cele două cetăți.

(„... nici nu voi unelti prin vreo acțiune nedreaptă împotriva vreunui cetățean, mai puțin a celor ce vor fi dezertat“). Aceasta pentru că în r. 18—22 figurase deja angajamentul:

καὶ πολέμιος ἐσσοῦμαι τῶ[ι]
 ἐπιβουλεύοντι καὶ προδίδοντι ἢ ἀφι-
 στάντι Χερσονάσον ἢ Κερκινίτιν ἢ
 Καλὸν Λιμένα ἢ τὰ τεῖχη καὶ χώραν
 τὰν Χερσονασιτᾶν.

(„... și potrivit fi-voi celui de va unelti și va trăda sau va dezerta din Chersonas sau Kerkinitis sau Kalos Limen sau din fortărețele și moșia chersonasiților“).

Fără a putea găsi o explicație completă cu privire la situația revelată de inscripția callatiană, întrevădem, pe baza exemplului evocat, un efemer conflict — neatestat de alte surse²⁹, în sec. al III-lea î.e.n. în urma căruia dezertorii vor fi fost livrați cetății de baștină împotriva unei răscumpărări³⁰.

În altă ordine de idei, remarcăm, că prin analogiile pe care le găsim în decretul și dedicațiile cu privire la phourarchi, din inscripția de față se desprinde concluzia că organizarea militară a Callatidei elenistice prevedea o funcție — probabil, permanentă — de στραταγὸς ἐπὶ τᾶς χώρας sau de φρούραρχος³¹. Existența unor φρούρια și πύργοι de epocă clasică târzie și elenistică, evidențiată atât pe cale arheologică³², cât și pe cale epigrafică³³, se acordă perfect cu crâmpiele de informație extrase din această interesantă inscripție. Nu în ultimul rând, monumentul care ne-a reținut atenția devine primul document în ordinea cronologică în care este menționată χώρα callatiană.

²⁸⁾ *Syll*³, 360 = IOSPE I², 401.

²⁹⁾ Nu credem că această inscripție ar putea fi pusă în legătură cu războiul purtat de Callatis (în alianță cu Histria) împotriva Bizanțului pe la 260 î.e.n.: *F. Gr. Hist.*, III B, F 13(21); cf. D.M. Pippidi, *I Greci nel Basso Danubio dall'età arcaica alla conquista romana*, Milano, 1971, p. 78 și 205.

³⁰⁾ Pentru situația probabil asemănătoare a răscumpărării prizonierilor vezi P. Ducrey, *Le traitement des prisonniers dans la Grèce ancienne*, Paris, 1968.

³¹⁾ Despre teritoriul callatian în epoca elenistică vezi Al. Avram, *op. cit.* (n. 23), p. 103—137.

³²⁾ A. Rădulescu, N. Cheluță-Georgescu, Maria Bărbulescu, *Materiale*, 13, Oradea, 1979, p. 167—173; N. Cheluță-Georgescu, M. Bărbulescu, *Symposia Thracologica*, 3, Constanța, 1985; A. Rădulescu, M. Bărbulescu, Livia Buzoianu, *Pontica*, 19, 1986, p. 33—60; 20, 1987, p. 53—77; 23, 1990, p. 29—48; M. Bărbulescu, L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, *Pontica*, 19, 1986, p. 61—74; 20, 1987, p. 79—106; 23, 1990, p. 49—79; A. Rădulescu, M. Bărbulescu, L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, *Pontica*, 21—22, 1988—1989, p. 23—90; cf. M. Irimia, *Symposia Thracologica*, 7, Tulcea, 1989, p. 101.

³³⁾ M. Bărbulescu-Munteanu, *Pontica*, 11, 1978, p. 127—132; cf. Al. Avram, *op. cit.*, p. 114 și 135, cu n. 292.

4. Inv. nr. 95. Bloc de marmură descoperit în condiții necunoscute la Mangalia, spart sus și la dreapta. În partea inferioară este vizibil un chenar în relief care marchează sfârșitul textului. Dimensiuni: $0,19 \times 0,11 \times 0,165$. Scris relativ îngrijit, cu gravură destul de adâncă, însă cu numeroase ligaturi care îngreunează lectura. În ultimul rând urme de *réglage*. Literele ($h = 1 - 1,1$ cm) — *my* de duct cursiv, *sigma* rectangular, *ypsilon* cu bară orizontală în punctul de incidență a brațelor, *omega* în formă de W — indică sfârșitul sec. al II-lea — începutul sec. al III-lea e.n. (epoca Severilor). (Fig. 4).

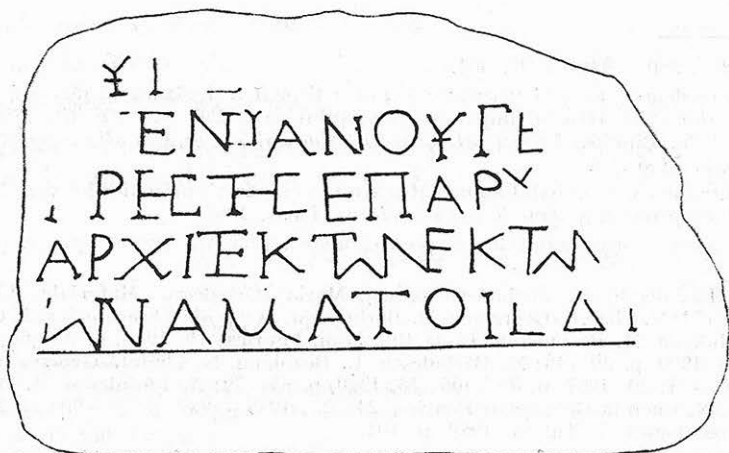
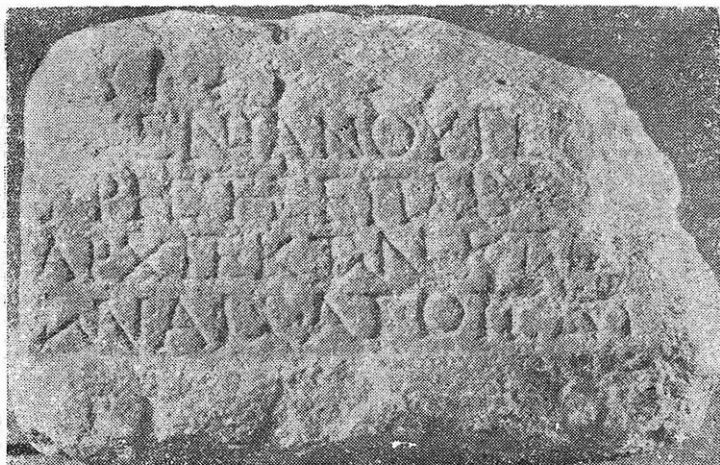

Fig. 4

- Υπ[έρ τῆς ὑγιείας τοῦ κρατίστου ὑπατικοῦ? Κοσκωνί]-
 [ου] Γεντιανοῦ Γε[.....]
 πρεσ(βευτοῦ) τῆς ἐπαρχ[είας ὁ δεῖνα τοῦ δεῖνος]
 4 ἀρχιτέκτων ἐκ τῶν [ιδίωv ἀνέθηκε]
 ων ἕμα τοῖς δι[.....]

R. 1: *phi* fragmentar, dar sigur. — R. 2: după o literă (sau două în ligatură) lipsă se observă un fragment de hastă superioară, probabil de la Γ; după aceea urmează E clar, N și T în ligatură, slab vizibil, în sensul că hasta verticală comună este barată la capătul superior de o foarte mică linie orizontală, care lasă să se înțeleagă existența ligaturii N + T + I. — R. 3: prima literă slab vizibilă (doar partea inferioară a unui picior); urmează sigur P, apoi probabil E, cu barele superioară și inferioară slab traasate, în ligatură cu □; apoi ligatura T + H + □. — R. 4: ligaturi: T + E, T + W + N + E, T + W + N. — R. 5: W + N în ligatură; după Δ aproape sigur I.

În două locuri fundamentale citirea este neclară datorită abundenței ligaturilor. Cu toate acestea, în r. 2 Γεντιανοῦ ni se pare asigurat, mai ales că ENHANOY ar fi fost imposibil de explicat. Cât privește r. 3. ΠΕΣΤΗΣ nu poate fi interpretat în mod rezonabil decât prin πρεσ(βευτοῦ) τῆς, deși firesc ar fi fost πρεσβ(ευτοῦ) Σεβ(αστοῦ) etc.

Traducere:

„Pentru sănătatea preaputernicului consular Cosconius Gentianus Ge [...] (?), guvernator al provinciei, cutare al lui cutare, arhitect, a închinat pe propria cheltuială împreună cu...”

Așa stând lucrurile, pare că avem a face cu o dedicație către un guvernator al Moesiei Inferior. Identificarea care se impune este aceea cu Cosc(onius) Gentianus, cu condiția ca numele acestuia să fie completat cu un nume neatestat până acum în alte documente, care începe tot cu *Ge*.

Din nefericire, noul document nu contribuie prea mult la o ancorare mai precisă în timp a enigmaticului guvernator. Atestat de monede de la Marcianopolis și Nicopolis and Istrum în epoca lui Septimius Severus³⁴, identificat cândva cu un guvernator al cărui nume s-a păstrat fragmentar într-o inscripție de la Olbia din 1973³⁵ Cosconius Gentianus a fost în ultima vreme identificat într-o inscripție fragmentară de la Barboși³⁶ și într-o alta provenind de la Mihai Bravu³⁷:

[*Dianae Reginae*]

[*pro salute*]

Cn. Sue[l (li) Rufi]

³⁴) B. Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, Berlin, 1898, p. 198—199, nr. 544—553, respectiv p. 357, nr. 1264—1270.

³⁵) IOSPE I², 174 = IGRRP I, 854, unde apare lacunar numele Ko[---]ου restituit de B. Pick, *Numismatische Zeitschrift*, 23, 1891, p. 36 (cf. *Die antiken Münzen*, I, p. 81, n. 4) Κο[σωνίου Γεντιαν]οῦ

³⁶) ISM, 5, 294, cu comentariul Emiliei Doruțiu Boilă.

³⁷) Emilia Doruțiu Boilă, *ZPE*, 58, 1985, p. 197—203.

Cos(conii) Gen(tiani) l[eg(ati)]

T. Cael(ius) Cat [us]

b(ene)f(iciarius) eius ex

uo(to) p(osuit)

După Emilia Doruțiu Boilă, editoarea acestei ultime inscripții, identificarea lui Cn. Suellius Rufus³⁸ cu Cosconius Gentianus ca fiind unul și același personaj impune câteva modificări importante în cronologia guvernantorilor Moesiei Inferioare la sfârșitul sec. al II-lea e.n.. Întrucât [...] *ellius Rufus*, dedicantul unui templu închinat Fortunei la Oescus, este menționat de o inscripție databilă, după titulatura lui Commodus, în 184—192, iar monedele amintite sunt din epoca lui Septimius Severus, legația moesică a lui Cn. Suellius Rufus Cosconius Gentianus ar trebui plasată la sfârșitul domniei lui Commodus și începutul celei a lui Septimius Severus³⁹ (ca. 191—193/4).

Împotriva acestei explicații și modificări cronologice s-a ridicat recent Paul M.M. Leunissen, care arată că în perioada în discuție guvernator al Moesiei Inferioare pare să fi fost (*Hist. Aug., Sev.*, 8, 10) P. Septimius Geta⁴⁰; el preferă să vadă în continuare două personaje diferite — Cn. Suellius Rufus (cos. suff. ante? 184/192; guvernator probabil ca. 184—192) și Cosconius Gentianus (cos. suff. ante 197, guvernator ca. 197-ante 20 iulie 198)⁴¹.

În inscripția pe care o publicăm, după numele lui Gentianus apare clar începutul unui alt nume care începe tot cu *Ge-*. Cel puțin până la descoperirea unor noi documente referitoare la acest dosar, sântem tentați să presupunem prezența lui ? Cosconius Gentianus Ge... — menționat în inscripția de la Olbia (197) și cea de la Callatis, precum și de monedele de la Marcianopolis și Nicopolis ad Istrum, în calitate de guvernator al Moesiei Inferior prin 197—198⁴² (înainte de 20 iulie 198, când este documentat Ovinus Tertullus).

³⁸) Cf. T. Ivanov. *Die letzten Ausgrabungen des römischen und frühbyzantinischen Donaules in der VR Bulgariens*, in *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines*, Mamaia, 1974, p. 62—63.

³⁹) E. Doruțiu Boilă, *op. cit.*, p. 200—203; cf. Kl. Wachtel, *Zu den Statthaltern von Moesia Inferior unter Commodus*, in *Actes du IXe Congrès international d'épigraphie grecque et latine*, I (Acta Centri Historiae „Terra antiqua Balkanica“, 2), Sofia, 1987, p. 284—286.

⁴⁰) P.M.M. Leunissen, *Konsuln und Konsulare in der Zeit von Commodus bis Severus Alexander (180—235 n. Chr.)*. *Prosopographische Untersuchungen zur senatorischen Elite im Römischen Kaiserreich*, Amsterdam, 1989, p. 198 și n. 306.

⁴¹) Idem, *ibidem*, p. 250—251.

⁴²) Observație confirmată și de d-ra Dilyana Boteva (Sofia) cu prilejul unei vizite la Constanța.

Legeația amintită a lui Cosconius Gentianus Ge...⁴³, urmează, așadar, celei a lui P. Septimius Geta (ca. 192—194)⁴⁴ și a lui Pollienus Auspex minor (ca. 194—196)⁴⁵. Înainte de Cn. Suellius Rufus sau între acesta și Geta are loc și legeația lui C. Pantuleius Graptiacus⁴⁶.

5. Inv. nr. 1467. Bloc de marmură spart în toate părțile, descoperit în condiții necunoscute la Mangalia. În partea dreaptă se păstrează parțial un chenar în relief, iar marginea din dreapta a câmpului inscripției este neafectată. Dimensiuni: 0,205 × 0,30 × 0,115. Scriere monumentală, litere cu *apices*; *alpha* cu bara mediană frântă, *eta* și *theta* cu barele mediane fără incidentă cu corpul literelor; h = 4,5 cm. După scris, *prima jumătate a sec. al II-lea e.n.* (Fig. 5).

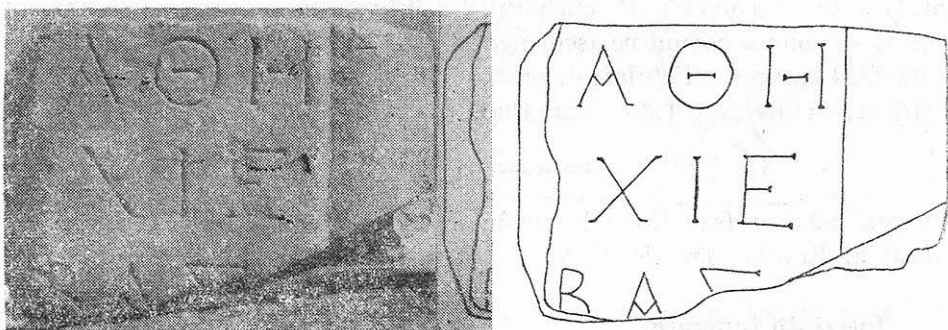

Fig. 5

[βουλή δῆμος]

[Καλλατιανῶν]

[τὸν δεῖνα] αθη-

4 [..... τὸν ἀρ] χι-

[ρέα καὶ] βας[ι]-

[λέα]

R. 4: după spărtură se mai vede un fragment din bucla lui *rho*.

⁴³) Originile familiei trebuie căutate în Italia, Gallia de sud sau Africa; cf. G. Alföldy, *Bonner Jahrbücher*, 168, 1968, p. 141; A.R. Birley, *Septimius Severus, the African Emperor*, Londra, 1971, p. 341.

⁴⁴) P.M.M. Leunissen, *op. cit.*, p. 198 și 250—251.

⁴⁵) Idem, *ibidem*, p. 250—251 (contra ordinii inverse — Pollienus Auspex după Cn. Suellius Rufus Cosconius Gentianus — propuse de E. Doruțiu Boilă).

⁴⁶) D.M. Pippidi, *RÉL*, 47 bis (*Mélanges Marcel Durry*), 1969, p. 311—319 = *StCl*, 12, 1970, p. 127—133 = *Scythica Minora* (n. 5), p. 257—262; cf. *AÉ* 1969/1970, 579. Al. Avram va reveni într-un studiu viitor asupra inscripției de la Callatis referitoare la C. Pantuleius Graptiacus.

Întregirea încercată se întemeiază pe un formular des întâlnit în monumentele onorifice callatiene de epocă imperială⁴⁷, care impune rânduri scurte determinate de „paginarea“ formulei din r. 1—2. Nu este exclus să ne aflăm în fața unui monument onorific închinat unui pontarh, ce va fi fost — în același timp sau succesiv — și ἀρχιερεὺς⁴⁸ și βασιλεὺς⁴⁹.

Dedicații

6. Inv. nr. 1447. Fragment de relief de calcar cu reprezentarea Călărarului Trac, descoperit în condiții necunoscute la Mangalia. Se păstrează doar colțul din dreapta sus al plăcuței, cu capul calului spre dreapta; sub botul calului o coroană. Pe chenarul din dreapta este dispus un ornament vegetal — pomul, comun pe asemenea reliefuri. Dimensiuni: 0,23 × 0,18 × 0,075. Deasupra reliefului, dispusă pe un rând, o inscripție gravată foarte neglijent, cu litere de 1,8—2 cm. După scris, sec. II—III e.n. (Fig. 6).

[.....] Σωμοιω

Cuvântul păstrat (sau final de cuvânt) pare a fi un epitet altminteri neatestat al Eroului Trac.^{49 bis}

Inscripții funerare

7. Inv. nr. 92. Bază de marmură descoperită cu ocazia săpăturilor efectuate în 1942 la Mangalia (fără altă indicație mai precisă), din care se mai păstrează doar colțul din stânga. Suprafața superioară netezită. Dimen-

⁴⁷) N. Gostar, StCl, 5, 1963, p. 300 = *Noi monumente ...* (n. 2), p. 69—70 (SEG XXIV, 1969, 1030), cu întregirea lui G. Mihailov, IGB I², p. 122, sub nr. 59 (Vitrasius Pollio); Gr. Tocilescu, AEM, 8, 1884, p. 3, nr. 6 (IGRRP I, 655), identic ca formular cu inscripția publicată de A. Rădulescu, Pontice, 1, 1958, p. 331—332, nr. 5 (unde personajul onorat nu este Hadrian, ci probabil tot un Publius Flavius, ca în inscripția mai sus menționată editată de Tocilescu); Gr. Tocilescu, AEM, 14, 1891, p. 34, nr. 84 (fragmentar); T. Sauciu-Săveanu, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 245—246, nr. 5: Ἀγαθῆ τῦ[χη] | βουλή δῆμ[ος] | Κ]αλλατιανῶ[ν] τῶ[ν] ἀρχιε[ρέα]—; IGB I², 5 (de la Goričane), dedicație a Sfaturii și Poporului callatienilor pentru Iulia Mamaea sau Iulia Domna.

⁴⁸) Pentru relația ποντάρχης — ἀρχιερεὺς vezi disputele de opinii la D.M. Pippidi, StCl, 17, 1977, p. 196—193 = *Studii de istorie și epigrafie* (n. 21), p. 178—180; E. Doruțiu Boilă, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 152—157; G. Mihailov, Epigraphica, 41, 1979, p. 7—42.

⁴⁹) Pentru un pontarh (și arhieru) care a deținut și eponimatul (βασιλεὺς) la Callatis în sec. al III-lea e.n. vezi D.M. Pippidi, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 511—514 = *Studii de istorie și epigrafie* (n. 21), p. 229—232.

^{49 bis}) Asupra altor epitete atestate în zonă vezi N. Hampartumian, *Corpus Cultus Equitis Thracii, IV, Moesia Inferior (Romanian Section) and Dacia*, Leiden, 1979, p. 122; Cr. Matei, Thraco-Dacica, 9, 1988, 1—2, p. 219—223.

Fig. 6

siuni: 0,085 × 0,165 × 0,115. Scriere cu litere elegante, dispuse *stoichedon*; h = 1,7—2 cm. Forma (*pi* cu piciorul din dreapta mai scurt) și dispunerea literelor indică *sec. al IV-lea î.e.n.* (Fig. 7).

Παρ[.....]

Κλε[.....]

Avem a face cu unul din cele mai vechi monumente epigrafice callatiene⁵⁰, al cărui caracter funerar este neîndoielnic. În schimb, nu se poate emite nici o ipoteză cu privire la numele și patronimicul defunctului (sau al defunctei), o mulțime de întregiri fiind posibile cu aceeași îndreptățire.

8. Inv. nr. 1474. Placă de marmură descoperită întâmplător în 1981 pe câmp, în apropierea fermei de la vest de Mangalia*. Placa este ușor vătămată pe la colțuri, iar suprafața sa apucase să fie zgâriată de fierul de la

⁵⁰) Alături de un decret datat recent de Al. Avram (SCIVA, 45, 1994, sub tipar) ca. 311—310 î.e.n., de două dedicații (T. Sauciu-Săveanu, SCIV, 16, 1965, 2, p. 353—355; cf. pentru datare D.M. Pippidi, *Scythica Minora*, p. 122, n. 1; apoi T. Sauciu-Săveanu, Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 281 — dedicație fragmentară) și de alte câteva inscripții funerare: Gr. Tocilescu, AEM, 11, 1887, p. 34, nr. 34 (cf. W. Peek, StCl, 6, 1964, p. 124, nr. 13; SEG XXV, 1971, 751); T. Sauciu-Săveanu, Pontica, 2, 1969, p. 245—252; Gr. Tocilescu, AEM, 6, 1882, p. 6, nr. 9 (cf. W. Peek, *Hommages à Claire Préaux*, Bruxelles, 1975, p. 460—463); Gr. Tocilescu, AEM, 14, 1891, p. 33, nr. 77; T. Sauciu-Săveanu, Dacia, 2, 1925, p. 121, nr. 1; Gabriella Bordenache, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 490, nr. 1 (SEG XXIV, 1969, 1039). Toate aceste inscripții sunt din *sec. al IV-lea î.e.n.*

*) Asupra condițiilor de descoperire a pieselor 8 și 9 ne-a informat Octavian Bounegru, căruia îi adresăm mulțumirile noastre.

Fig. 7

plug în momentul descoperirii. Dimensiuni: $0,21 \times 0,39 \times 0,055$. Scris îngrijit, cu litere adânc gravate, de dimensiuni variabile; $h = 3-3,8$ cm (*omikron* și *theta* — sub forma unui cerc cu punct în mijloc — mai mici). Sec. al III-lea î.e.n. (Fig. 8).

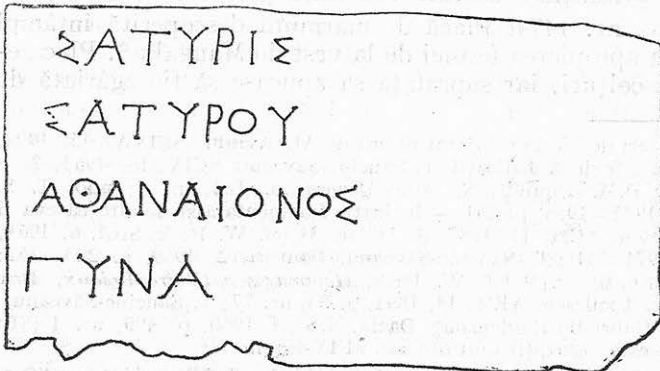
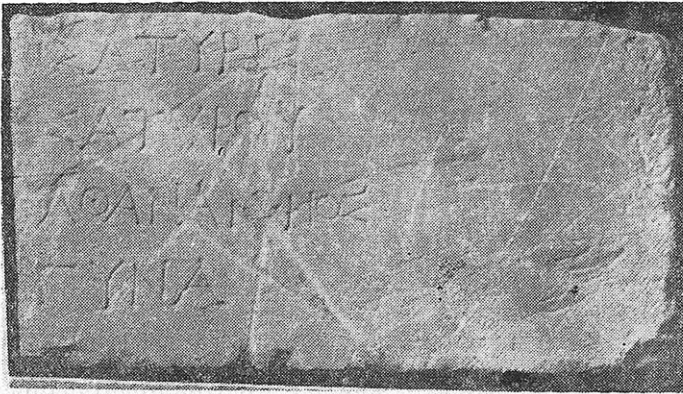

Fig. 8

Σατυρίς
 Σατύρου
 Ἀθαναίονος
 γυνά.

Traducere:

„Satyris, fiica lui Satyros, soața lui Athanaion“.

Numele Σάτυρος, ca și Ἀθαναίων, sunt foarte frecvente la Callatis⁵¹; ultimul a fost recunoscut ca un nume tipic megarian⁵².

9. Inv. nr. 1515. Stelă funerară din marmură cu fronton și acrotere, descoperită întâmplător în 1980 în apropierea terenului hergheliei din Mangalia, situat la nord de oraș, în zona necropolei tumulare. Lespedea este spartă sus, la stânga și jos. Se păstrează partea din dreapta a frontonului cu o acroteră, iar din inscripție jumătatea din dreapta. Dimensiuni: 0,235 × 0,175 × 0,04. Scris îngrijit, gravură adâncă, litere destul de neregulate; h = 1,1—1,2 cm. *Sec. al II-lea î.e.n.* (Fig. 9).

Fig. 9

⁵¹) A. Rădulescu, in *Noi monumente*, p. 153, Σάτυρος. V. Pârvan, *Archäologischer Anzeiger*, 1915, col. 249—251, nr. 4; G.I. Kacarov, *Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare*, 1, 1921—1922, 2, p. 229—230 (SEG II, 1925, 478; IG XII *Suppl.*, p. 69, r. 82—89) — Λεοντίκος Ἀθαναίονος; T. Sauciuc-Săveanu, A. Rădulescu, *Pontica*, 1, 1968, p. 307—317; D.M. Pippidi, *StCl*, 14, 1972, p. 141—148 = *Scythica Minora*, p. 263—269, r. 11 ((Μινίχιος Ἀθανάειων) și 29 (Ἀθανάειων Βουκκη).

⁵²) L. Robert, *Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire ancienne*, 33, 1959, 2, p. 231. După părerea savantului francez, la Callatis același nume trebuie să-l fi purtat și magistratul monetar care semnează cu sigla ΑΘα (); cf. R. Münsterberg, *Numismatische Zeitschrift*, N.F., 4, 1911, p. 87 = B. Pick, *op. cit.* (n. 34), nr. 102.

['Η δεῖνα] Κοτυτίωνος
 [τοῦ δεῖνος θ] υγάτηρ
 [.....] αντος γυνά.

R. 1: *kappa* vizibil numai în partea din dreapta, dar sigur,
 Traducere:
 „Cutare, fiica lui Kotytion al lui cutare, soața lui...”

Singurul nume întreg păstrat din inscripție, cel al tatălui defunctei, este foarte rar. Până de curând nu erau cunoscute decât două atestări, ambele la Gorgippia⁵³, ceea ce îl îndreptățește pe Ladislav Zgusta să observe: „nur aus der nördlichen Schwarzmeerküste belegt”⁵⁴. Citând aceleași locuri, D. Detschew propune o „Ableitung von dem Festnamen Κοτύτιον”⁵⁵.

Numele este evident tracic, iar legătura sa cu numele dinastic Κότος indubitabilă⁵⁶. La Callatis a apărut recent într-o inscripție inedită și femininul Κοτυτίς⁵⁷.

10. Inv. nr. 15954. Fragment de sticlă de marmură descoperit în condiții necunoscute la Mangalia, fost în colecția „Dr. Horia Slobozianu”. Lespedea este spartă la dreapta și jos. În partea superioară se păstrează parțial un chenar în relief, ușor ciobit. Marginea din stânga este păstrată în partea superioară, față de care rândurile inscripției încep la o distanță de 1 cm. Dimensiuni: 013 × 0,24 × 0,75. Scriere cu litere adânc gravate, cu *apices*; *réglages* în r. 1—2; *sigma* cu extremitățile orizontale și cu barele interioare încrucișate; h = 1,7 — 1,8 cm. După forma lui *sigma*, data ar trebui căutată spre sfârșitul sec. I — începutul sec. al II-lea e.n. (Fig. 10).

Γεῖνατό με Νιχ[αία]
 νατοισιν πᾶσιν [.....]
 [.....]ματων. ΕΤ [.....]
 ΤΟ

R.1: fragmentar și K neclar. R. 3: M nesigur; ET fragmentare, dar certe. — R. 4: TO vizibile doar în partea superioară.

⁵³) IOSPE IV, 432, A II, r. 30; Βλάστος Κοτυτίωνος; A I, r. 29; A II, r. 26; B I, r. 48; [Κ]οτυτίωνος Κοτυτίωνος.

⁵⁴) L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*, Praga, 1955, p. 283. În vreme ce articolul de față se afla sub tipar, am luat cunoștință de apariția numelui Κοτυτίων pe graffiti și ștampile de la Chersones; vezi amplă discuție (și bibliografie) la V. F. Stolba, *Arheologičeskie vesti*, 2, 1993, p. 107—112.

⁵⁵) D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1976, p. 262.

⁵⁶) Idem, *ibidem*, p. 258—259, pentru numele în Κοτ-. Multe forme înrudite sunt analizate în Asia Mică de I. Sundwall, *Die einheimischen Namen der Lykier nebst einem Verzeichnisse kleinasiatischer Namenstämme*. Klio, 11. Beiheft, Leipzig, 1913, p. 126—127; vezi însă observațiile lui L. Robert, *Hellenica*, 6, 1948, p. 12; *Noms indigènes dans l'Asie Mineure gréco-romaine*, I, Paris, 1963, p. 80—81 și 283, care dă exemplul numelui în Κοτ- tocmai pentru fenomenul de „rencontre de deux noms semblables, l'un grec, l'autre indigène”.

⁵⁷) Muzeul „Callatis” din Mangalia, inv. nr. 1640.

Fig. 10

Epigramă funerară, cu versurile nedespărțite pe rânduri⁵⁸.

11. Inv. nr. 56. Stelă de marmură cenușie spartă în toate părțile, descoperită în condiții neprecizate la Mangalia. Dimensiuni: 0,295 × 0,64 × 0,16. Scriere monumentală cu litere *apicatae*; *eta* cu bara mediană fără incidență cu picioarele, *psilon* cu bară orizontală în punctul de incidență a brațelor, *omega* cu bucla puternic profilată, fără incidență cu piciorușele orizontale; h = 4,3—5 cm. După scris, *mijlocul sec. al II-lea e.n.* (Fig. 11).

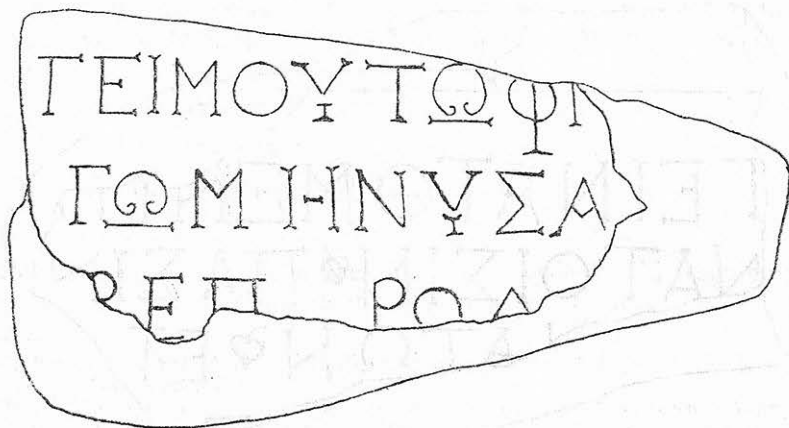
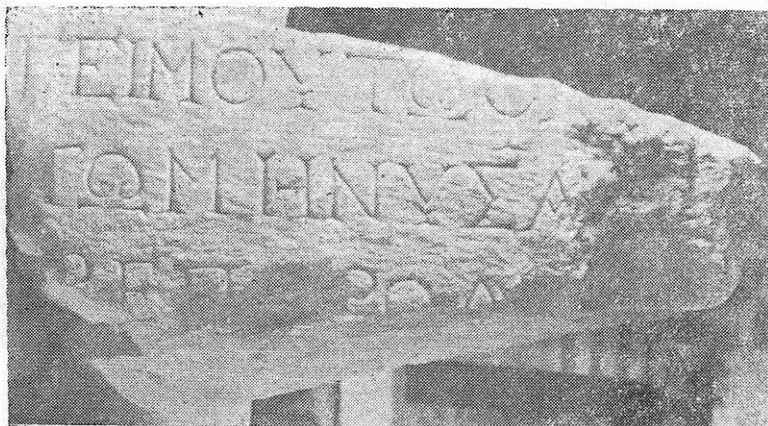

Fig. 11

⁵⁸⁾ Cf. ISM, 1, 271: Γείνατο δειά Κόρινθος; ISM, 2, 188: Σπείρατο μὲν Συρίης με Νεκρήπολις εὐρύσγυια. O altă despărțire pe cuvinte posibilă ar fi γείνατο μὲν ΙΚ-, însă numele geografic ar fi atunci mai greu de găsit. Prin lectura de față devine, deci, foarte plauzibilă identificarea cetății de baștină a celui surprins de moarte la Callatis ca fiind Νίκαια (Νεικκία) din Bithynia; Νικ[αρήδεια] este imposibil din rațiuni metrice. Din această regiune (Nicomedeia, Heraclea Pontica) sunt originari foarte numeroși locuitori (mai ales negustori) stabiliți ulterior la Callatis, la Tomis sau la Histria.

[δώσει προσ]τειμου τῷ φί[σκιφ δ(ηνάρια)]
 [..... και] τῷ μηνύσα[ντι δ(ηνάρια)]
 [..... χαῖ]ρε π[α]ροδ[εῖτα].

Traducere :

„... va da, pe lângă amenda legală, ... denari fiscului (imperial) și... denari denunțatorului. Salutare, trecătorule!“

Din epitaf nu s-a păstrat decât finalul formulei prin care se interzicea violarea mormântului, cu menționarea sancțiunilor în caz de încălcare a prevederilor. Exemplele geografic cele mai apropiate le întâlnim la Tomis, unde, prin diferite formule, se interzic inhumările secundare⁵⁹, uneori chiar și depunerea ulterioară de vase⁶⁰. În acele cazuri amenda prevăzută ca sancțiune urma să revină fiscului imperial (*fiscus*) și vistieriei orașului⁶¹.

Ceva mai rar atestată, totuși destul de frecventă, este specificarea ca o parte din sumă să revină celui ce va fi dezvăluit sacrilegiul⁶². În inscripțiile latinești apare adesea prevederea ca *delator* să primească un sfert din suma ce urma a fi vărsată ca amendă⁶³. În inscripțiile grecești denunțatorul este desemnat prin termenii *μηνυτής*, *μήνυσας* (ca în inscripția de față), *ἐπεξελθών*, *ἐπεξελευσόμενος*⁶⁴, *προσανγῆλας* („cel ce va fi semnalat“)⁶⁵. Conform unei inscripții de la Smyrna, infractorul ar fi urmat să plătească 2000 de denari *gerousiei* și 1000 de denari *delatorului*⁶⁶, iar conform unei inscripții de la Parion 1500 de denari coloniei din Parion și 1000 de denari denunțatorului⁶⁷. Aceste exemple ne pot da o oarecare idee cu privire la ordinul de mărime al sumei prevăzute de inscripția de la Callatis pentru a-l recompensa pe denunțator.

Pentru latinismul *φίσκος* = *fiscus* exemplul cel mai la îndemână se găsește în inscripția tomitană ISM, 2, 199.

12. Inv. nr. 15943. Jumătatea din dreapta dintr-o stelă funerară de marmură, fostă în colecția „Dr. Horia Slobozianu“, intrată apoi în muzeu,

⁵⁹) ISM, 2, 199, 205, 217, 237, 251, 325, 363.

⁶⁰) ISM, 2, 305.

⁶¹) ISM, 2, 298: ἵς τὸ ταμεῖον μυρία πεντακισχίλια καὶ τῆ πρόβει πεντακισχίλια; cf. L. Robert, Istros, 1, 1934, p. 206 = Hellenica, 2, 1946, p. 134.

⁶²) Pentru *μήνυσας* („denunț“) și recompensarea delatorilor în delictele de ordin sacru vezi exemplele reunite și comentate de L. Robert, Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire ancienne, 10, 1936, p. 167–168 = *Opera minora selecta*, II, p. 1246–1247. Din păcate, nu ne-a fost accesibilă lucrarea lui G. Hirschfeld, *Über die griechischen Grabschriften welche Geldstrafen anordnen*, Königsberger Studien, 1887, p. 85–144.

⁶³) Cf. ILS 8209: *delator quartas accipiet*; la fel 8217, 8239 etc.

⁶⁴) W. Judeich, in *Althertümer von Hierapolis*, JDAI, 4, Ergänzungsheft, Berlin, 1898, p. 119, nr. 6; vezi mai ales IGRRP IV, 1479 = G. Petzl, *Die Inschriften von Smyrna*, I, Bonn, 1982, p. 73–75, nr. 210, text extrem de bogat în interdicții și imprecășii (cf. L. Robert, BCH, 101, 1977, p. 43–54).

⁶⁵) P. Frisch, *Die Inschriften von Parion*, Bonn, 1983, p. 33–34, nr. 45, r. 5–8.

⁶⁶) Vezi n. 64.

⁶⁷) Vezi n. 65.

în anul 1966, cu loc de proveniență indicat Tomis*. După scris, *sec. al II-lea e.n.* Din relieful deteriorat se mai păstrează baza marginii din dreapta, greu de identificat (Fig. 12).

Fig. 12

* În filmoteca Institutului de Arheologie din București inscripția figurează din Callatis, iar pe fișa de inventar de la Constanța proveniența din Tomis a piesei a fost specificată ulterior inventarierii ei.

[‘Ο δεῖνα Φί]λωνος τὸν
 [βωμὸν καὶ τ]ῆν στήλην
 [κατεσκεύασ]εν ζῶν ἀμέμ-
 4 [πτως ἑαυτῶ] καὶ τῆ γυναι-
 [κὶ τῆ δεῖνι, Θεο]μβρότου
 [θυγατρὶ. Χα]ῖρ[ε].

Traducere:

„Cutare, fiul lui Philon, a ridicat, în viață fiind și fără de prihană, altar și stelă sieși și soaței sale, cutare, fiica lui Theombrotos. Salutare !“

Restituirea se impune de la sine, după o serie de exemple revelate mai ales de epigrafia tomitană a epocii⁶⁸. Numele Θεομβρότος este mai frecvent în mediul milesian, deși este atestat și la Callatis încă din sec. al III-lea î.e.n.⁶⁹, fiind mai probabilă o proveniență tomitană a piesei prezentate mai sus.

13. Inv. nr. 54. Stelă de calcar spartă în toate părțile, descoperită în condiții necunoscute la Mangalia. Dimensiuni: 0,48 × 0,33 × 0,115. Scriere cu litere adânc gravate, mari, aliniată și ornate cu *apices*; *theta* cu bară orizontală fără incidență cu corpul literei, *omega* cu bucla puternic profilată, fără incidență cu piciorușele orizontale; h = 4 cm. După scris, *prima jumătate a sec. al II-lea e.n.* (Fig. 13).

..... ΘΕΤΗ

[..... θυγά]τηρ ΙΚ[.....]

[..... τὸ]ν υἱὸν τ[οῦ]

4 [.....]υ Ἀγαθήνο[ρος]

[.....]εως θυγα[τ]

[.....]ου Φλαου[ι]

..... Χ. ΡΥ

R. 2: probabil Ἰκ[εσίου]. — R. 5: θυγά[τηρ uel — τρός etc.]. — R. 6: Φλαου[ίου uel — ιος, — ιον etc.]. — R. 7: litere slab vizibile doar în partea superioară.

Probabil, un epitaf colectiv.

14. Inv. nr. 17265. Stelă de calcar spartă sus și jos, descoperită întâmplător la Mangalia în 1959. Dimensiuni: 0,34 × 0,31 × 0,055. Din compararea fotografiilor mai vechi cu monumentul în actualul stadiu de conservare a rezultat că ulterior descoperirii s-au mai desprins colțurile din stânga

⁶⁸) Cf. ISM, 2, 204, 290, 294 etc.

⁶⁹) O. Bounegru, Istros (Brăila), 2-3, 1981-1983, p. 161-164, unde în r. 3-4 se poate completa: [πραισιμνῶντος ἐ]ν ἐκκλησίαι Θεομβρό[του τοῦ δεῖνος].

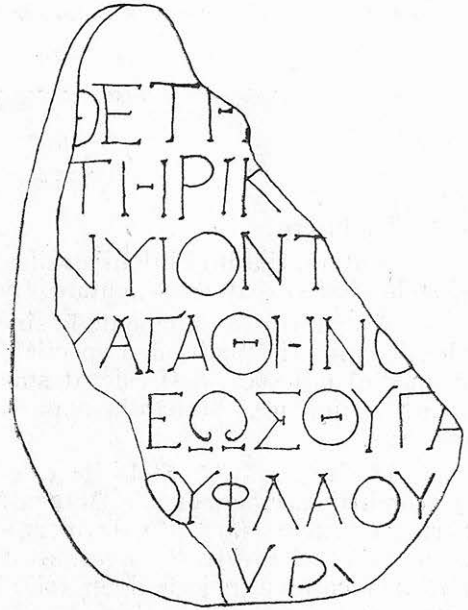
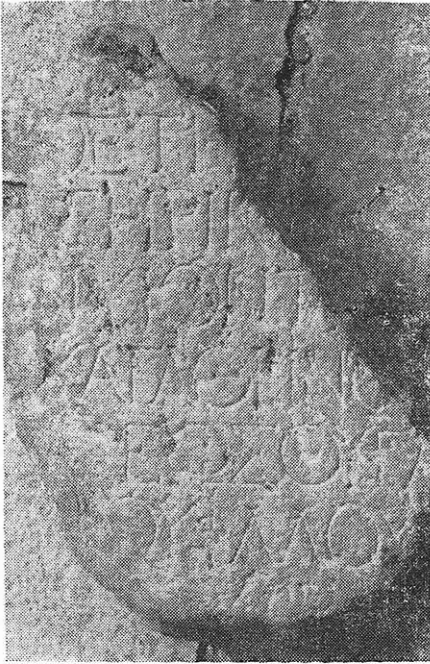

Fig. 13

jos și din dreapta jos (acesta din urmă a dispărut). Sub câmpul inscripției este gravat un ornament vegetal. În dreapta și în stânga un chenar. Scriere neglijentă; *sigma* rectangular, *omega* cursiv; h = 2,8 — 3,2 cm. *Sec. al III-lea c.n.* (Fig. 14).

[..... συν(ε)βί]-

ωσαν τεῶ

τιμῶς ἐξή-

4 κοντ' ἐνι-

αυτοῦς.

Traducere:

„... trăit-a cu al său (bărbat) cu demnitate vreme de 60 de ani“.

Avem a face cu finalul unei epigrame funerare. Din motive metrice, în r. 1 aoristul lui *συμβιῶω* trebuie să fi figurat fără augment. Chiar și în aceste condiții, hexametru nu este cel mai reușit. Un bun exemplu analog îl oferă o epigramă de la Odessos (IGB I², 228 bis)⁷⁰:

⁷⁰) Vezi comentariul lui G. Mihailov, *loc. cit.*: *poëta transit ad constructionem ad sensum: ἡ δεινα συν(ε)βίωσαν τῶ δεινι pro συν(ε)βίωσε (vel particip. συμβιῶσα(σα)ν? ex titulis huius generis).*

Fig. 14

Τὴν ἀπὸ προ|γόνων εὐγενίδα — συμ|βίωσαν
 ἄνδρϊ παρθενικῶ||

Pentru τεός (dat. τεῶ) — frecvent în limbajul poetic — vezi IGB², 343 septies (Mesambria): αἰάξασα τεὰν πολυήρατον ἕβαν.

Tot un *vocabulum poetici sermonis* este și adverbul τιμῶς⁷¹.

Construcția este destul de neclară. În principiu, ar fi fost de așteptat participiul [συμβι]ώσασαν cu dativul (τεῶ pentru αὐτῶ), „care a trăit cu al său”. În sfârșit, o căsnicie de 60 de ani este cu totul remarcabilă⁷², dacă nu cumva la origine s-ar afla vreo confuzie cu durata vieții efective a unuia din soți.

15. Inv. nr. 1516. Stelă masivă de calcar numulitic spartă sus, la stânga și jos, descoperită în condiții necunoscute la Mangalia. Dimensiuni: 0,54 × 0,39 × 0,115. În dreapta se păstrează un chenar lat de 12 cm. Față de acesta câmpul inscripției se află adâncit cu 4 cm. Scriere cu litere mari, adânc gravate; h = 5 — 5,5 cm. După foma unor litere (*sigma* rectangular), sec.. al III-lea e.n. (Fig. 15).

Π

ογεν

κεῖται

⁷¹) Cf. ISM, 2, 256: ἐπιτείμως.

⁷²) O căsnicie lungă de 46 de ani la Tomis, în ISM, 2, 203.

Fig. 15

..... ΔICTP
 5]α ἔτη
 AMA

R — 1: Π nesigur. R. 5: după A se mai. văd urme de la două litere triunghiulare, mai neîngrijit scrise, MA.

Singurele cuvinte inteligibile, *κεῖται* („zace“) din r. 2 și *ἔτη* („ani“) din r. 5, ne edifică asupra caracterului inscripției.

16. Inv. nr. 14301. Stelă de calcar descoperită în 1976 în zona Fabricii de lapte din Mangalia cu ocazia săpăturilor de salvare din necropola romano-bizantină, la o adâncime de $-2,10\text{ m}^{73}$. Lespedea era spartă în diagonală pe toată lățimea, însă prin lipirea celor două bucăți monumentul a fost restaurat, practic, în întregime (doar colțurile inferioare sunt ciobite, fără a afecta însă câmpul inscripției). Dimensiuni: $0,815 \times 0,52 \times 0,18$. Scriere cu litere mari, adânc gravate și nealiniat (h = 5 — 5,5 cm; în penultimul rând *omikron* = 3 cm): *alpha* cu bara mediană frântă, uneori curbată spre partea inferioară; *epsilon* redat în forma sa obișnuită, cu excepția ultimelor două rânduri, unde apare în formă lunară; *theta* redat ca un cerc tăiat în două de o bară orizontală; *my* semicursiv; *pi* cu bara orizon-

⁷³⁾ Mulțumim și pe această cale autorului cercetătorilor arheologice din necropola romano-bizantină, N. Cheluță-Georgescu, pentru indicațiile pe care ni le-a pus la dispoziție.

tală prelungită peste punctele de incidență cu picioarele; *sigma* rectangular; *phi* rombic; *omega* în formă de trident. În general, se observă o tendință spre cursivitate a ductului literelor. După caracteristicile paleografice, *sec. III—IV e.n.* (Fig. 16).

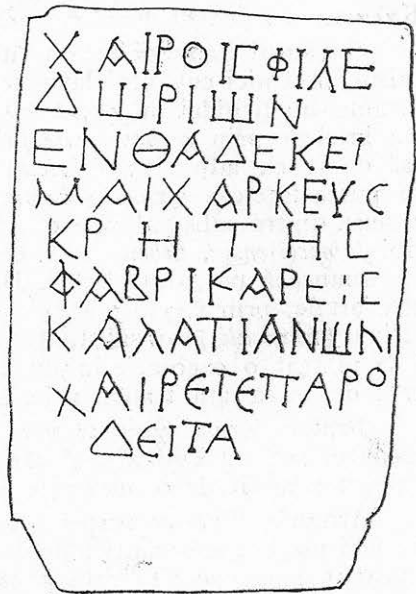
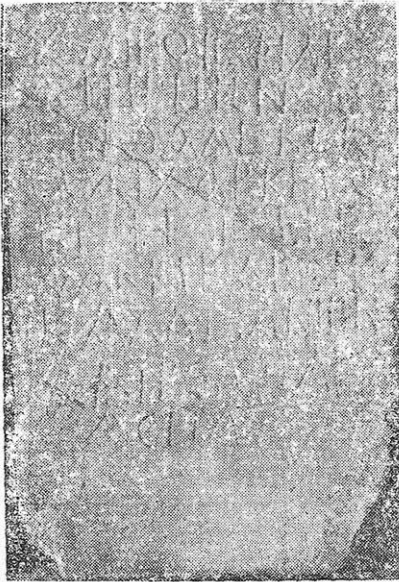

Fig. 16

Χαίρους φίλε

Δωρίων.

Ἐνθάδε κεῖ-

4 μαι χαρκεύς

Κρήτης

φαβρικάρεις

Καλατιανῶν.

8 Χαίρετε παρο-

δεῖτα.

Traducere:

„Salutare, prietene Dorion! Aici zac eu, fierar cretan, armurier al callatienilor. Salutare trecătorule!”

Epitaful — cu palide pretenții metrice în r. 3—7 — este deosebit de interesant din punct de vedere lingvistic, atât sub aspectul fonetic, cât și sub cel lexical. Tratatamentul lichidei în cuvântul $\chiαρκεύς = \chiαλκεύς$ anunță un fenomen important din medio-greacă și din greaca populară, depistabil și în zilele noastre în pronunțarea vulgară (de tipul $\acute{\alpha}\delta\epsilon\rho\phi\acute{o}\varsigma$ pentru $\acute{\alpha}\delta\epsilon\lambda\phi\acute{o}\varsigma$). Redarea geminatei prin consoană simplă este un fenomen banal în epocă (Καλατιανῶν pentru Καλλατιανῶν).

Cuvântul $\phiαβρικάρεις$ este un *hapax*. Avem a face, desigur, cu un latinism, însă nici cuvântul latinesc nu se întrevește cu claritate. Dat fiind tratamentul lichidei în $\chiαρκεύς$ și presupunând că $\epsilon\iota = \iota$, credem că putem înțelege prin $\phiαβρικάρεις$ *fabricalis*, cuvânt foarte rar, care nu apare însă decât ca adjectiv: *fabricalis*, -e, i.q. *fabri proprius*. Prin urmare, am putea înțelege $\chiαρκεύς \phiαβρικάρεις$ (ușor pleonastic, *faber fabricalis*). Ca sens, dintre substantivele din familia lui *fabrica*, cel mai bine s-ar potrivi *fabric(i)ensis*, *fabricensius*, care în epoca târzie, inclusiv în *Cod. Inst.*, îl desemnează pe „armurier”⁷⁴. De altfel, *Glossarium* redă pe *fabrico*-, *are*, între altele, prin $\acute{\epsilon}\chi\chiαλκεύω$ și $\chiαλκεύω$ ⁷⁵. Așadar, este posibil ca — adjectival (*fabricalis*) sau substantival (*fabricensis*, *fabricensius* — $\phiαβρικάρεις$ să fi marcat o conotație în plus față de ceva mai generalul $\chiαλκεύς$, „fierar”; de aceea am tradus prin „armurier”.

Pentru forma $\chiαίροις$ vezi epigrama funerară de la Tomis de la începutul sec. al IV-lea⁷⁶, al cărei text a fost preluat și doar pe alocuri stângaci adaptat de o inscripție callatiană încă inedită⁷⁷.

Armurierul cretan surprins de moarte la Callatis trebuie să fi fost unul din acei meșteri itineranți atât de tipici pentru epoca imperială târzie. În treacăt fie spus, aceasta este până acum singura mențiune a unui cretan în zonă.

Inscripții fragmentare de cuprins nesigur

17. Inv. nr. 15967. Stelă de marmură spartă în toate părțile, descoperită în condiții necunoscute la Mangalia. Dimensiuni: 0,21×0,145×0,09. Scriere relativ îngrijită, însă cu ligaturi: r. 1 (N+E); 3 (N+T); 5 (P+T); h = 2,2—2,5 cm. *Sec. al II-lea e.n.* (Fig. 17).

----- NE -----
 ----- IBOY -----
 ----- ΩΝΤΟΥ -----

⁷⁴) Pentru toate aceste sensuri (și locurile care le atestă) vezi *Thesaurus Linguae Latinae*, VI, fasc. I, 1913, s.u. *fabricalis* și *fabric(i)ensis*, *fabricensius*; cf. *fabricus*, *fabricabilis*, *fabricamentum*, *fabricarius* (adj), *fabricatio*, *fabricator*, *fabricatorius*, *fabricatus*, *fabricius*

⁷⁵) *Ibidem*, s.u. *fabrico*-, *-avi*-, *-atum*-, *-are*.

⁷⁶) Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, București, 1976, nr. 18, r. 20.

⁷⁷) Muzeul „Callatis” din Mangalia, inv. nr. 1000.

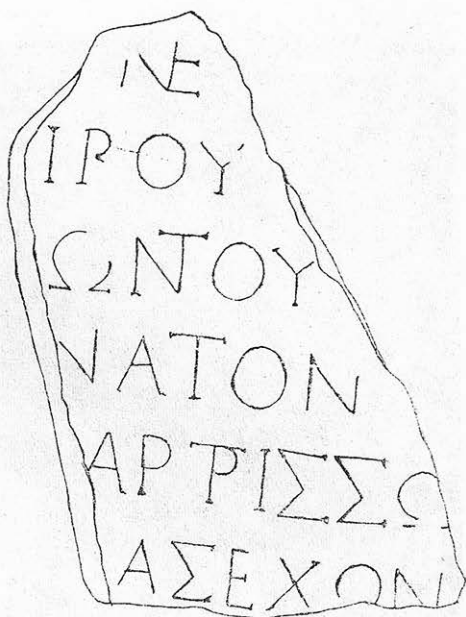
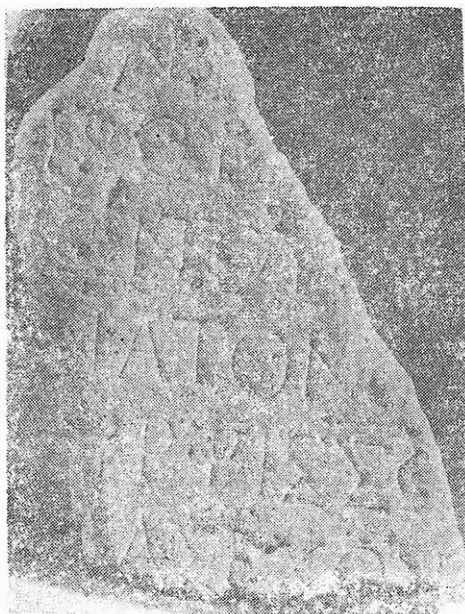

Fig. 17

4 NATON
 APPISSO
 ASEXON

R.5: T ligat cu P.—R. 6: neclar dacă O sau Ω, întrucât nu se păstrează decât partea de sus a corpului literei; N vizibil doar în partea sa superioară dar cert.

Probabil, inscripție funerară.

18. Inv. nr. 1489. Jumătatea din stânga a unei plăci de marmură descoperită în condiții necunoscute la Mangalia. Dimensiuni: 0,46 × 0,31 × 0,16. Datorită evidenței refolosiri (probabil ca răzătoare), textul este foarte șters; el fusese dispus pe o suprafață netezită în prealabil, în vreme ce bordura a rămas neprelucrată. Scriere cu litere *apicatae*, adânc gravate (h = 1,3—1,4 cm); *alpha* cu bara mediană frântă, *eta* cu bara orizontală fără incidență cu picioarele, *omega* uneori cu buclă și piciorușe, alții în formă de W cu extremitățile verticale. După aceste caracteristici, mijlocul sec. al II-lea e.n. (Fig. 18).

ΩΕ ΕΥΦΡΑ. Ο. ΤΕΡ
 Τ ΙΣ
 Ε
 ΟΣΝ Ω

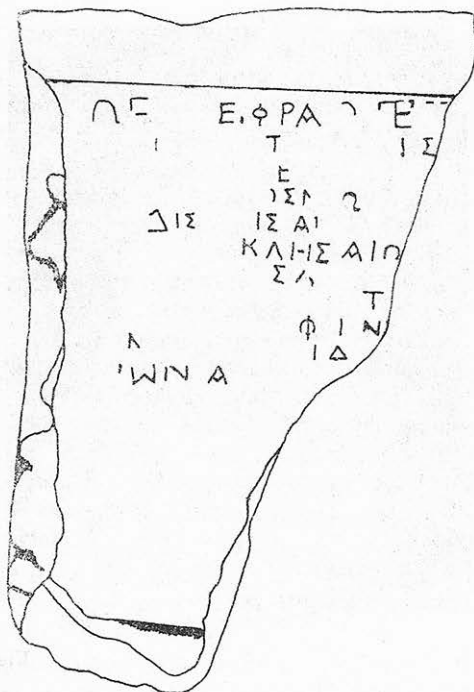

Fig. 18

5 ΔΙΣ ΙΣ ΑΙ
 ΚΛΗΣΑΙΟ
 ΣΛ
 Τ
 ΦΙΝ
 10 Ν ΙΔ
 ΙΩΝΑ

uacat

Lectura multor litere nesigură. —R. 5: ultima literă neclară, O sau Ω.

Pare a fi o epigramă funerară, care începe cu interjecția ὦ, după care s-ar putea căuta genitivul Ε[ὸ]φρά[ν]ο[ροσ], deși spre finalul r. 1 se vede neclar T ligat cu E și nesigur P.

19. Inv. nr. 15939. Mic fragment din partea superioară a unei stele de calcar, spart la stânga, jos și la dreapta, descoperit în condiții necunoscute la Mangalia. Sus se păstrează un fragment de la chenarul în re-

lief. Dimensiuni: $0,33 \times 0,265 \times 0,13$. Grosimea chenarului = $0,205$ m. Scriere cu litere adânc gravate, cu *apices* ($h = 3$ cm); *omega* cu bucla puternic profilată, fără incidență cu piciorușele orizontale. *Sec. al II-lea e.n.* (Fig. 19).

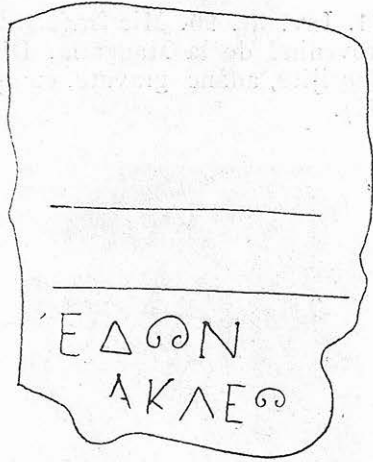

Fig. 19

..... ΚΕΔΩΝ

..... ΑΚΛΕΩ

.....

R. 1: *kappa* nesigur, dar foarte probabil.

Pare a fi piatră de mormânt.

20. Inv. nr. 1444. Minuscul fragment de calcar spart în toate părțile descoperit în condiții necunoscute la Mangalia. Dimensiuni: $0,13 \times 0,165 \times 0,11$. Litere de 4 cm. *Sec. al II-lea e.n.* (Fig. 20).

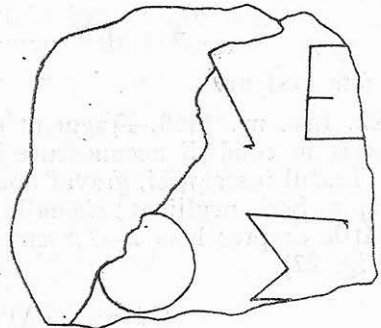
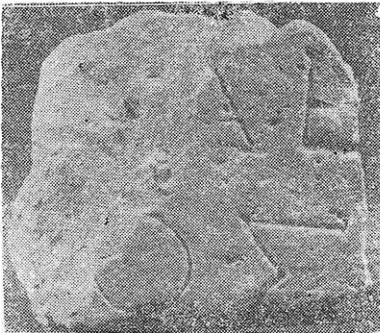

Fig. 20

 ----- ΔΕ -----
 ----- ΟΣ -----

21. Inv. nr. 90. Mic fragment din partea stângă a unei stele din calcar, provenind de la Mangalia. Dimensiuni: $0,19 \times 0,148 \times 0,108$. Scris cu litere îngrijite, adânc gravate, cu *apices*; $h = 2,3-2,5$ cm. *Sec. II-III e.n.* (Fig. 21).

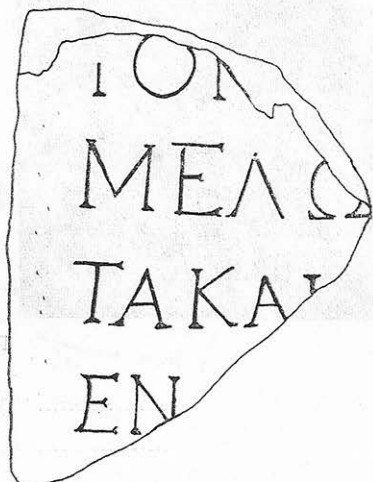

Fig. 21

ION -----
 MEΛΩ -----
 TAKAI -----
 4 EN -----

R. 1: *iota* nesigur.

22. Inv. nr. 1458. Fragment de stelă de calcar spart în toate părțile, descoperit în condiții necunoscute la Mangalia. Dimensiuni: $0,22 \times 0,40 \times 0,125$. Textul inscripției, gravat doar pe două rânduri, nu este afectat decât în dreapta. Scris neglijent; *sigma* lunar, *omega* de formă cursivă, însă cu extermitățile drepte; $h = 2-2,5$ cm. În r. 1 ligatura $N+T$. *Sec. al III-lea e.n.* (Fig. 22).

Πάτρων ΤΑΡΥ -----
 CXOYCBION -----

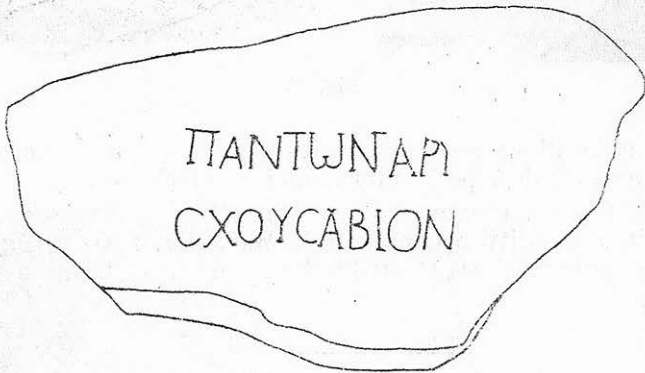

Fig. 22

23. Inv. nr. 1518. Fragment de stelă de marmură spart în toate părțile, descoperit în condiții necunoscute la Mangalia. Prelucrat atât pe fața inscripției, cât și pe fața parțial păstrată din dreapta. Dimensiuni: $0,38 \times 0,21 \times 0,28$. Scriere elegantă, cu litere adânc gravate ($h = 2,7-2,9$ cm); *epsilon* și *sigma* lunare, *my* de duct cursiv. Sec. al III-lea e.n. (Fig. 23).

.....
 ΑΠΙΝΑ.....
 [..... φιλ]ότειμον.....
 ΝΑΚΑΤΤΙ.....
 4 [..... τή]ν ἀρχή[ν?]
 Ν.....

R. 4: *ny* nesigur (doar o hastă verticală).

Fig. 23

După cuvântul ce poate fi restituit în r. 2⁷⁸, este vorba, probabil, de o listă cuprinzându-i pe membrii unei asociații.

24. Inv. nr. 81. Fragment de calcar gălbui spart sus, la stânga și jos, descoperit în condiții necunoscute la Mangalia. Scris neglijent; *epsilon* lunar. Dimensiuni: 0,27 × 0,21 × 0,19. Litere de 3—3,5 cm. *Sec. al III-lea e.n.* (Fig. 24).

..... TA
 TETE
 OTI
 4 TEI

R. 1: urme de la o hastă înainte de T. — R. 3: *omikron* nesigur.

25. Inv. 2071. Coloană de marmură refolosită, descoperită în condiții necunoscute la Mangalia. Din fusul spart sus și jos se păstrează în secțiune ceva mai puțin decât jumătatea (gr. max. = 0,31 m, mai mică decât diametrul); înălțimea păstrată = 0,58 m. Pe o lungime de 0,07 m se păstrează o mică parte netezită menită a suporta inscripția. Scriere îngrijită, cu litere adânc gravate, cu *apices* (h = 2,6—2,8 cm); *epsilon* și *sigma* lunare. *Sec. al III-lea e.n.* (Fig. 25).

⁷⁸) Pentru *φιλότ(ε)μος* (vezi Ad. Wilhelm, *Anzeiger Wien*, 1928, p. 137—142 = *Akademischeschriften* (n. 8), II, p. 225—230; F. Poland, *Geschichte des griechischen Vereinswesens*, Leipzig, 1909, p. 411—413; L. Robert, *Hellenica*, 10, 1955, p. 40; idem, *BCH*, 102, 1978, p. 529. G. Mihailov, *IGB I²*, p. 63 (cu numeroase exemple de pe coasta bulgară a Mării Negre); pentru valoarea termenului în epoca romană vezi I. Lévy, *Revue des études juives*, 41, 1900, p. 182—183; L. Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient grec*, Paris, 1940, p. 276 sqq.; D.M. Pippidi, *Studii de istorie și epigrafie* (n. 21), p. 193—196 = *StCl.*, 14, 1972, p. 210—213.

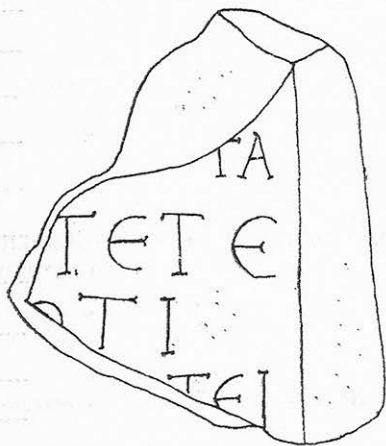

Fig. 24

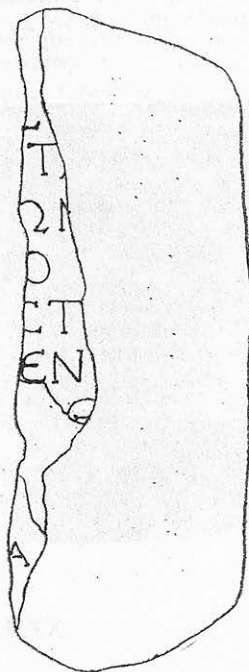
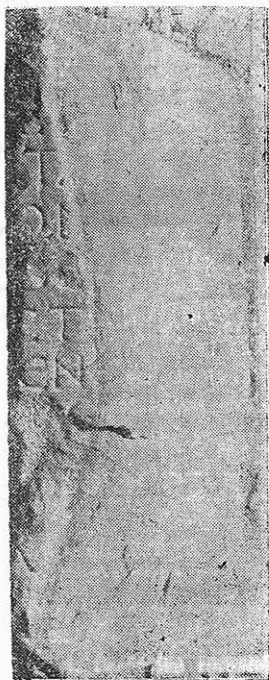

Fig. 25

----- E -----
 ----- TA -----
 ----- ΩN -----
 4 ----- O -----
 ----- CT -----
 ----- EN -----
 ----- Θ -----
 8 -----

 ----- A -----

R. 1: doar partea inferioară a unei litere probabil E lunar — R. 2: a doua literă, vizibilă numai în stânga, este de formă triunghiulară. —R. 4: a doua literă de formă rotundă (spărtura pe contur). —R. 5: prima literă *sigma* lunar. —R. 7: theta.

26. Inv. nr. 71. Fragment de calcar spart sus, jos și la dreapta, provenind de la Mangalia. Dimensiuni: $0,19 \times 0,155 \times 0,09$. Scris cu litere neîngrijite și nealiniată: h = 2,4—3 cm. Sec. III-IV e.n. (Fig. 26).

Fig. 26

XISRA

XAPAR

deces[serunt?]

4 V infel[icis?.....]

[. . .] OS

Inscripție în limba latină, probabil tunerară.

INSCRIPTIONS INÉDITES DE CALLATIS DANS LES COLLECTIONS DU MUSÉE D'HISTOIRE
ET D'ARCHÉOLOGIE DE CONSTANTZA

Résumé

Les auteurs présentent 26 inscriptions inédites trouvées à différentes occasions à Mangalia (ancienne Callatis) ou dans son territoire.

1. Décret fragmentaire (IIIe s. av. J.-C.). Quelques lignes du dispositif se laissent restituer d'après un autre décret callatien (voir n. 2).

2. Décret (IIe s. av. J.-C.) pour un gymnasiarque, mentionnant entre autres les éphèbes. C'est à l'heure qu'il est le plus ancien document callatien concernant les activités du gymnase, connu d'ailleurs à l'époque romaine (n. 13 et 18). Il complète, d'autre part, les informations sur la vie culturelle de Callatis hellénistique (n. 20—22).

3. Monument honorifique (III s. av. J.-C.) pour un stratège qui avait défendu le territoire (la plus ancienne mention de la χώρα callatienne). Le formulaire en est très proche des inscriptions de Rhannous (n. 24 et 27). Il est possible que le stratège callatien ait livré à la suite d'un conflit avec une autre cité un nombre de stratèges déserteurs.

4. Monument honorifique (197—198 ap. J.-C.?) pour Cosconius Gentianus Ge [...]. Il doit être le même légat de la Mésie Inférieure que celui mentionné par les monnaies de Marcianopolis et de Nicopolis ad Istrum, dont le nom a été restitué également sur une inscription d'Olbia de 197 (cf. n. 35). Sa mission se situe avant celle d'Ovinus Tertullus (20 juillet 198—202).

5. Monument honorifique (IIe s. ap. J.-C.) très fragmentaire, sans doute pour un pontarque.

6. Dédicace (IIe—IIIe s.) au Cavalier Thrace à une épithète inconnue jusqu'à présent.

7—16. Inscriptions funéraires: 7 (IVe s. av. J.-C.): fragmentaire; 8 (IIIe s. av. J.-C.); 9 (IIe s. av. J.-C.): le nom Κοτυρίων (cf. n. 53—54); 10 (fin du Ier — début du IIe s.): fragment d'inscription en vers; défunt originaire de Nicée; 11 (milieu du IIe s.): fragment de formule interdisant de violer la tombe; amende en cas de contravention à verser au fisc et au délateur; 12—13 (IIe s.); 14 (IIIe s.): fragments de vers; 15 (IIIe s.): fragmentaire; 16 (IVe s.): épitaphe pour un Crétois, armurier à Callatis; questions linguistiques (χαρκεύς = χαλκεύς; φαβρικάρεις = fabricalis; cf. n. 74—75).

17—26. *Membra disiecta.*

ACTIVITATEA SCULPTURALĂ LA TOMIS ÎN SECOLELE I—III P.CHR

Z. COVACEF

Progresele tehnice și, în general, noile condiții ale vieții economice¹ și sociale² introduse de romani — care marchează o etapă nouă în istoria civilizației acestei regiuni —, au determinat dezvoltarea în forme noi a diferitelor domenii ale artei, având ca centre de difuzare cetățile pontice, în primul rând Tomis.

Nu trebuie pierdut din vedere că avântul artistic-cultural s-a datorat dezvoltării economice, care era o rezultată a echilibrului politic și social din primele trei secole ale stăpânirii romane.

Unul din atributele majore ale romanizării, care începe să se manifeste pregnant de prin secolul II p.Ch., îl constituie procesul masiv de urbanizare, ilustrat de dublarea dimensiunilor orașelor de pe litoral și de apariția altora noi, pe *limes* și în interiorul provinciei, ca urmare a înmulțirii populației venite din afară.

Marile comunități urbane, care au luat naștere în această perioadă erau locuite de romani și de populații tracice, venite în zonă încă din epoca elenistică, cum se întâmplă și în orașele de pe litoral unde se stabilesc numeroși străini — romani sau elemente romanizate din Occident și din Orient —, alăturându-se grecilor care, în număr tot mai mare, capătă cetățenie romană³.

Această explozie demografică a determinat dezvoltarea deosebită a construcțiilor, creșterea și diversificarea atelierelor meșteșugărești, între acestea un rol important revenind atelierelor de prelucrare a pietrei.

Existența atelierelor sculpturale este evidențiată pregnant de cantitatea mare de monumente sculpturale descoperite peste tot în Dobrogea; dar, dovada cea mai elocventă o constituie totuși găsirea, în teren, a urmelor unui astfel de atelier.

1) Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană. Sec. I—III e.n.*, București, 1977.

2) Iorgu Stoian, *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962.

3) Cf. listele onomastice în *ISM*, I; *ISM* II; *ISM*, V.

Când cercetările arheologice nu oferă vestigiile unei astfel de *officinae*, documentele epigrafice pot aduce informații despre existența acesteia. Un element important, care trebuie avut în vedere pentru depistarea atelierelor sculpturale, îl oferă analiza stilistică și tehnica de realizare a monumentelor sculpturale, diferite nu numai de la o perioadă la alta, ci chiar de la un centru la altul, iar în cadrul unui centru, de la un atelier la altul. Pentru o astfel de analiză însă nu trebuie omis nici un monument, oricât de precară ar fi starea în care a fost descoperit, chiar dacă intră în categoria acelor care nu vor ocupa niciodată un spațiu în vreo expoziție.

Primele ateliere de prelucrare a pietrei au putut lua ființă numai în orașele pontice. Create inițial pentru necesități decorative-constructive⁴, atelierelor au evoluat și și-au diversificat activitatea pe măsura dezvoltării cetăților și a relațiilor acestora cu lumea indigenă. Meșterii care lucrau în aceste ateliere proveneau din lumea elenă; materialul pe care-l prelucrau — marmura — era de import, cum tot din import au fost și primele modele⁵.

Cu totul alta va fi situația în epoca romană, când cererea de astfel de produse este foarte mare — monumente votive și funerare, statui și busturi onorifice —, motiv pentru care va începe să fie utilizat pe scară largă calcarul, aflat pretutindeni în Dobrogea⁶.

Pe lângă atelierelor existente în cetățile pontice vor apare și se vor dezvolta o serie de ateliere în centrele romane din interiorul teritoriului și de pe *limes*. Apariția și dezvoltarea atelierelor sculpturale, sau încetarea activității acestora, este condiționată de prosperitatea sau decăderea unui centru sau altuia.

Premizele de la care pornim pentru localizarea unor ateliere sculpturale sunt: urmele fizice ale acestora; cantitatea de monumente descoperite; materialele din care au fost lucrate; precum și consemnările epigrafice. Referitor la acestea din urmă, ne gândim la mențiunile făcute privind ridicarea de monumente onorifice, votive sau funerare (statui, *ex-voto*-uri, stele), ori indicarea unor lăpiciși sau sculptori. Și, în sfârșit, o atenție deosebită am acordat identificării trăsăturilor comune ale manierei de lucru.

Cantitatea mare de monumente sculpturale descoperite la *Tomis* ne determină să-l situăm pe primul loc în ceea ce privește producția artistică, în epoca romană.

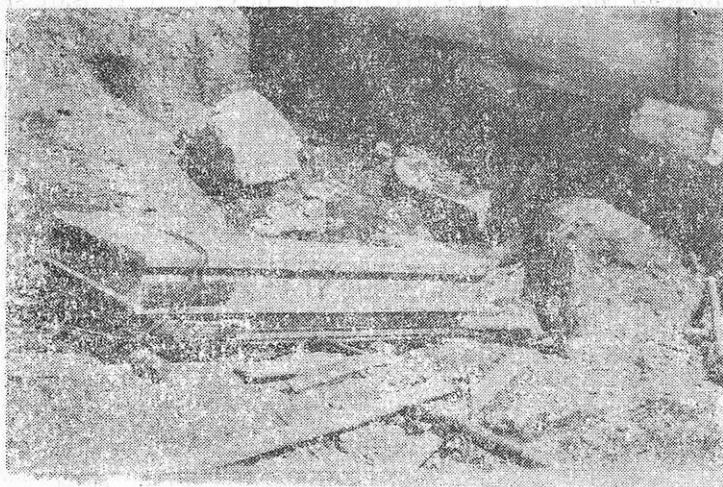
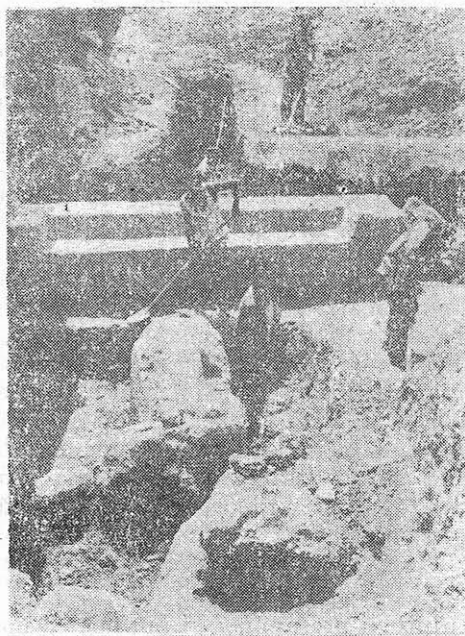
Desigur, la *Tomis* se dezvoltase o viață artistică în concordanță cu avântul economic al orașului⁷ care ajungea, în secolul II p.Ch., metropola Pontului Stâng, fiind deci cel mai important centru urban de pe coasta de vest a Mării Negre. Într-un oraș mare și important din punct de vedere administrativ, politic, religios, economic, cererea de monumente sculpturale este foarte mare, atât din partea autorităților, cât și din partea persoanelor particulare.

⁴) Descoperirea unor frize asemănătoare stilistic și tipologic la Histria, *Tomis* și *Callatis* a permis ipoteza că „una sau mai multe astfel de *officinae* activaseră în orașele pontice”, cf. G. Bordenache, în *Dacia*, NS, 5, 1961, p. 203.

⁵) G. Bordenache, *loc. cit.*

⁶) Cf. A. Rădulescu, în *Pontica*, 5, Constanța, 1972, p. 177—200

⁷) Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 124—125.

Pl. I. Fig. 1,2: Degajarea unor monumente de marmură dintr-un atelier tomitan.

Dezvoltarea unor ateliere, existente în epocile anterioare, și apariția altora noi, își găsește deci justificarea în cererea deosebită pentru astfel de produse. Oficialitățile (civile, militare sau religioase) vor comanda — la diverse prilejuri — atât sculptură onorifică (pentru a-și dovedi atașamentul față de împărați sau pentru a onora în mod deosebit anumite personalități ale cetății), cât și votivă sau chiar funerară. Pe de altă parte, populația cetății, sau a teritoriului, indiferent de categoria socială căreia îi aparținea, va comanda sculptură votivă sau funerară.

Se poate afirma cu certitudine că în epoca romană existau în oraș ateliere — unele cu tradiție — în care se prelucrau marmura brută, adusă ca leșt pe corăbii și comercializată aici, și calcarul, adus din carierele locale.

Privitor la marmura care se prelucra în atelierele locale, o prima confirmare o aduc numeroasele monumente lucrate din acest material, a căror tehnică trădează un specific local; în al doilea rând, afirmația că aceasta era adusă pe corăbii (ca leșt, sau chiar ca marfă cerută expres) se confirmă prin descoperirea, în anul 1958, a urmelor unui atelier de prelucrare a marmurei, de mari proporții, la baza falezei de vest a orașului, la nivelul portului antic⁸, de unde s-au scos mai multe monumente aflate în diverse stadii de prelucrare⁹, zăcând pe un strat gros de așchii căzute din cioplitură¹⁰.

Cantitatea, varietatea și proporțiile pieselor găsite în acest atelier sunt o dovadă incontestabilă a dezvoltării neobișnuite a meșteșugului, pentru a cărui funcționare era necesar un import masiv de materie brută — marmură.

Dezvoltarea sculpturii presupunea și implicarea unui număr important de arhitecți, constructori, artiști și pietrari talentați, precum și antrenarea unui mare număr de lucrători pentru operațiile de manipulare a materialelor brute și a pieselor finisate, ori pentru muncile de cioplire, finisare și lustruire.

Atelierul descoperit la nivelul portului antic era destinat prelucrării marmurei pentru construcții monumentale, pentru sculptură arhitectonică și, eventual, funerară — la cererea unei anumite clientele. Existența lui conduce la presupunerea că nu puteau lipsi atelierele pentru sculptura propriu-zisă (onorifică, votivă și funerară), în care se prelucra atât marmura — din import —, cât și, mai cu seamă, calcarul provenit din carierele din jurul Tomisului.

Atelierele sculptorilor tomitani funcționează și produc la maximum în secolul II p.Ch., dar sunt atestate cu o vie activitate și în secolul următor.

Statuile descoperite — întregi sau fragmentare¹¹ — ca și numeroasele baze de statui, din marmură, dar și din calcar, sunt o dovadă a preferinței pentru acest gen de monumente.

⁸) V. Canarache, *Tomis*, București, 1961, p. 33—35; V. Canarache, A. Aricescu, V. Barbu, A. Rădulescu, *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, București, 1963, p. 120 și urm.

⁹) S-a găsit o arhitravă de cinci metri lungime, o cornișă, două capitele imense, de colț, și partea superioară a unui sarcofag, cf. V. Canarache, *op. cit.*, p. 34.

¹⁰) Din aceeași zonă, înainte de 1900, cu ocazia lucrărilor de construcții și amenajări portuare, au fost recuperate și transportate la București, mai multe piese masive din marmură, aflate de asemeni în diverse stadii de prelucrare, cf. G. Bordenache, în *Dacia*, NS, 2, 1958, p. 267, n. 19.

¹¹) Z. Covacef, în *Pontica*, 23, Constanța, 1990, p. 129—159.

Pl. II. Monumente sculpturale din atelierul nr.1: fig. 1: Antoninus Pius (descoperit la Vadu); fig. 2—3: Fortuna și Pontos (detalii)

O primă documentare epigrafică a unui astfel de monument, datează din sec. I a.Ch.: „*Sacră statuie*, pentru asociație, ți-a dat în dar, *din munca sa*, o scânteietorule, primind prin sorți coroana mistică pentru credințioșii lui Bacchus, ... *fiu al lui Parmis*, punând în valoare un vechi rit; iar tu, cel cu coarne de taur, primește *opera mâinii lui Hermagenes* și ocrotește sfântul thiasos al lui Paso”¹². Statuia nu s-a găsit, deci nu putem face nici o altă referire asupra ei, decât că a existat; interesantă este însă menționarea celor doi meseriași¹³, fiul lui Parmis — care a dăruit „*din munca sa*” și Hermagenes care, se deduce, este autorul lucrării („... *opera mâinii lui Hermagenes...*”).

Atelierele tomitane au lucrat statuaria în secolele I—III p.Ch.¹⁴, având însă o producție deosebit de mare în sec. II p.Ch.¹⁵, în funcție de cerere. Asociațiile profesionale comandă statui imperiale, pentru a-și dovedi loialitatea față de administrație, așa cum procedează „*asociația armatorilor din Tomis*” care comandă o statuie a lui M. Aurelius Verus¹⁶, plătită însă „*din banii săi*” de „*Titus, (fiu) al lui Titus cel Tânăr*”.

„*Sfatul și poporul metropolei Tomis*” dedică statui „*în semn de prețuire*”, unor personalități ale cetății, așa cum face pentru „*Africanus (?) Quietus*”, a cărui statuie a fost ridicată însă prin grija soției sale, Sossia Africana¹⁷. Acesteia, ca fostă preoteasă a Cybelei, același „*sfat și popor al metropolei Tomis*” îi ridică o statuie¹⁸.

¹²) ISM, II, 120(5).

¹³) ISM, II, p. 148, comentariu asupra dedicantului, onomasticii și situației sociale a celor doi meseriași.

¹⁴) ISM, II, 38(4) — bază de statuie; apoi o serie de statui, cf. *supra*, n. 11.

¹⁵) ISM, II, 50(16), datată 129 p.Ch., azi pierdută; 52(18) — sec. II; 57(23) — sec. II p.Ch.; 61(26) — sec. II p.Ch.; 56(32) — sec. II p.Ch.; 71(37) — sec. II p.Ch.; (72(38) — sec. II p.Ch.; 77(34) — sec. II p.Ch.

¹⁶) ISM, II, 60(26) — marmură albă.

¹⁷) ISM, II, 71(37) — calcar; în.: 44 cm; lț.: 47 cm; gr.: 32 cm.

¹⁸) ISM, II, 72(38) — calcar; în.: 180 cm; lț.: 85 cm; gr.: 60 cm.

În secolul III p.Ch. atelierele tomitane continuă să realizeze statui¹⁹, mai cu seamă răspunzând unor cereri oficiale, după cum reiese dintr-o dedicație rămasă pe o bază de statuie, unde se menționează cinstirea preotului Vitalius de către „comunitatea romanilor cu „busturi și statui“²⁰.

Atelierele tomitane se remarcă, de asemeni, prin sculptura laică, de aspect oficial, care a servit din plin propaganda imperială. Sculptorii, de formație greacă, utilizează în lucrările lor atât motive de inspirație elenistică, cât și motive din tematica romană, cu o puternică valoare de simbol. Exemplul cel mai elocvent al acestei „școli“ tomitane, din secolul II p. Ch., îl oferă statuia loricată imperială²¹ la care, motivele elenistice, reprezentate de Meduză, nodul simetric al eșarfei și grifonii înaripați, sunt îmbinate cu cele romane: acvila și cornucopia invocând, prin ceea ce simbolizează, însăși virtutea împăratului.

Cât privește sculptura de aspect privat se poate afirma că aici, la Tomis, se formase un curent artistic special. Stilurile portretistice lansate la Roma, cunoscute în capitala provinciei și prin faptul că în atelierele sale se lucrau portrele oficiale, capătă aici forme originale, datorate influenței artei elenice, cu care sunt îmbrăcate tipurile locale. Originalitatea este evidentă mai cu seamă la portretele, acestea reprezentând localnici, cu trăsături personale, individuale.

Analiza statuiilor și portretelor descoperite până acum la Tomis, a permis să se evidențieze activitatea unor meșteri, care utilizează maniere specifice de tratare a pietrei. Astfel, portretul lui Antonius Pius, descoperit la Vadu, vădește o tehnică de prelucrare asemănătoare cu aceea în care a fost lucrat grupul statuar „Fortuna cu Pontos“, permițându-ne să conchidem că proveneau din același atelier.

Un alt meșter tomitan, anonim, își evidențiază activitatea la jumătatea secolului III p.Ch. Lucrările sale se deosebesc de ale celorlalți meșteri prin tehnica abordată în redarea figurilor. Astfel, chipurile pe care le-a sculptat meșterul tomitan, au delimitate printr-o linie incizată (mai vag sau mai profund), fiecare din elementele componente ale figurii: fruntea, sprâncenele, ochii, nasul, gura, care sunt lucrate apoi cu grijă în cadrul acestor limite, împreună formând un ansamblu armonios, așa cum se poate remarca la portretul lui Filip Arabul, lucrat în ronde-bosse²² și la portretul unui cetățean din Tomis²³, lucrat în basorelief.

Totodată, pentru această perioadă (prima jumătate a sec. III p.Ch.) constatăm, în atelierele tomitane, o perfecționare la realizarea busturilor masculine.

Monumentele sculpturale votive sunt o probă de necontestat a funcționării unor ateliere, mai mult sau mai puțin specializate, mai cu seamă în ceea ce privește tehnica. Manifestările religioase, dominante în viața

¹⁹) *ISM*, II, 96(62); 97(63); 100(66); 113(79).

²⁰) *ISM*, II, 100(66).

²¹) Z. Covacef, *op. cit.*

²²) *Eadem, ibidem.*

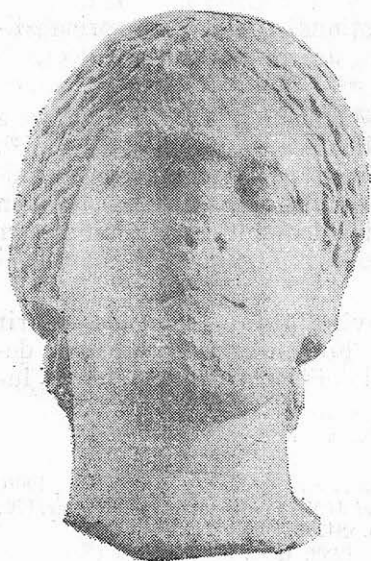
²³) *Ibidem*, nr. 23.

1a

1b

2a

2b

Pl. III. Fig. 1: Monumente sculpturale din atelierul nr. 2: a) Apollo; b) Nemesis (detaliu)
 Fig. 2: Monumente sculpturale din atelierul nr. 3: a) Venus; b) Iris (detaliu)

Pl. IV. Monumente sculpturale din atelierul nr.4: fig. 1: Filip Arabul (descoperit la Valu Traian); fig. 2: Portret masculin (detaliu de pe stea funerară).

cotidiană antică, necesitau acte fizice de devoțiune, concretizate prin dedicări de reprezentări ale zeilor, confecționarea acestora trebuind, deci, să fie la îndemână.

Grupul statuar „Fortuna cu Pontos”²⁴, aedicula cu dubla reprezentare a zeiței Nemesis²⁵, provin dintr-un același atelier, ca și un cap al Isidei²⁶, un portret al lui Apollo²⁷, un altul al zeiței Venus²⁸ ș.a. Trăsăturile divinităților din aceste reprezentări emană un aer comun; identitate există și în modul de tratare al marmurei. Calitatea artistică deosebită indică un meșter de înaltă clasă, bun cunoscător al tradițiilor elenice în prelucrarea marmurei și în păstrarea proporțiilor.

Dintr-un alt atelier, contemporan, provin bustul Isidei descoperit în Tezaurul de sculpturi tomitan²⁹, o statuie a Fortunei descoperită mai demult la Constanța³⁰, un alt portret al Venerei, descoperit recent³¹ ș.a., lu-

²⁴) *Tezaurul de sculpturi*, p. 16—19.

²⁵) *Idem*, p. 83—85.

²⁶) Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 225, nr. 6; G. Bordenache, *Sculture grece e romane nel MNA*, I, București, 1969, nr. 170.

²⁷) Z. Covacef, în *Pontica*, 5, Constanța, 1970, p. 512.

²⁸) *Eadem*, în *Pontica*, 21—22, Constanța, 1988—1989, nr. 2.

²⁹) *Tezaurul de sculpturi*, p. 46—48.

³⁰) Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 232—235, nr. 5, fig. 116; N. Smigela, *Sculptura*, p. 107, fig. 119.

³¹) Z. Covacef, în *Pontica*, 21—22, Constanța, 1988—1989, nr. 1.

crări deasemeni de bună calitate, dar net deosebite de produsele celui alt atelier.

Pe de altă parte, existau o serie de ateliere care lucrau, preponderent în calcar, pentru o populație săracă (mici meșteșugari, liberi, sclavi, populație rurală), necultivată, care nu ținea atât la calitățile artistice ale lucrărilor pe care le solicitau, cât mai ales la mesajul spiritual al acestora. O serie de basoreliefuli dedicate lui Bacchus³² sau Cavalerului Trac³³, lui Hercule³⁴ sau altor divinități, nu trebuiesc considerate neapărat produse ale unor ateliere rurale.

Dedicațiile sculpturale făcute divinităților erau însoțite, adesea, de inscripții. Astfel, pe baza unei statui a Fortunei³⁵, din sec. II p.Ch., *Agripas și Asclys — binefăcători*, invocând „Bunul Noroc“, fac și mențiunea că monumentul a fost ridicat din averea lor.

C (aius) Herennius Charito, într-o inscripție bilingvă gravată pe baza aediculei cu dubla reprezentare a zeiței Nemesis, face precizarea că „și-a împlinit făgăduința“³⁶.

În prima jumătate a secolului III p.Ch., *Aquilinus al lui Artemidoros*, menționează, pe un basorelief complex, bacchic, că a ridicat monumentul pentru „Dionysos conducătorul“³⁷, „după făgăduință, fericit, spre binele său“. Și, în aceeași perioadă, fiul unui *Asclepiodoros*, consacră un monument, în numele tribului Boreis, „pentru Dioscuri, fondatorii [cetății ...]“³⁸.

Existența atelierelor este confirmată și de numeroasele monumente funerare — stele, sarcofage etc. —, descoperite aici și care, datorită caracterului lor, nu puteau fi lucrate în altă parte, chiar dacă, multe dintre ele, erau comandate încă din timpul vieții, fapt menționat de altfel și epigrafic: „și a pus să-i facă sarcofag“. Sau, „... au îngrijit să se pună, în sarcofag (*in phyladem*), corpul ...“³⁹. La fel, „... în viață fiind, a construit și sarcofag (πύελον), pentru soția sa Iamas ...“⁴⁰. Altcineva a făcut „sarcofag (πυελίδα) și altar ...“⁴¹; a făcut „... pentru el și soția sa, sarcofagul (πύαλος) ...“⁴².

*Alexandros al lui Zmaragos*⁴³ „... a făcut sarcofagul (πύαλον) pentru el și pentru soția sa Kyrilla ...“⁴⁴ Lui *Aurelius Aventius* i se pune un monument funerar, despre care aflăm că este un sarcofag, pentru că apare

³²) Eadem, în Pontica, 9, Constanța, 1976, p. 189 și urm.

³³) Vezi în acest sens chiar basoreliefurile din tezaurul de sculpturi de la Tomis, cf. *Tezaurul de sculpturi*, nr. 18—20, p. 94—101; cf. și Z. Covacef, în Pontica, 11, Constanța, 1978, p. 119—125.

³⁴) Z. Covacef, în Pontica, 8, Constanța, 1975, p. 399—428.

³⁵) Inscripția în limba greacă, cf. *ISM*, II, nr. 156 (41).

³⁶) *ISM*, II, 140(33).

³⁷) *ISM*, II, 121(6).

³⁸) *ISM*, II, 122(7).

³⁹) *ISM*, II, 168(4) — sec. I p. Ch.

⁴⁰) *ISM*, II, 204(40) — sec. II p.Ch., fragment dintr-un altar din gresie

⁴¹) *ISM*, II, 205(41) — sec. II p. Ch., din calcar, descoperit la Palazu Mare, Constanța.

⁴²) *ISM*, II, 230(66) — sec. II p.Ch., calcar, descoperit în Constanța.

⁴³) *ISM*, II, 255(91) — sfârșitul sec. II — începutul sec. III p.Ch., din marmură.

⁴⁴) De observat că mențiunea „a făcut“ este la persoana I-a.

mențiunea: „După ce sarcofagul (*sarcophagum*)“⁴⁵, și în continuare erau, probabil, interdicțiile violării mormântului⁴⁶.

În aceeași perioadă, sfârșitul sec. II — începutul sec. III p.Ch., mai apar astfel de mențiuni pe fragmente de sarcofage din calcar sau marmură: „... am construit sarcofag (πύαλον), pentru soția ...“⁴⁷; „... a construit sarcofagul (πύελον)...“⁴⁸. „Pentru *Annius Superus*... a construit (soția) acest sarcofag (πύαλον)“⁴⁹.

Să mai menționăm că un „... consilier al tomitanilor, în vârstă de 65 de ani, și-a pus, în viață fiind, statuie...“⁵⁰. O familie de orientali grecizați, din Tomis, își ridică o stelă impunătoare, din calcar, și“ ... de ridicarea bazei, a altarului și a stelei s-a îngrijit, din ordinul *Ampliateri* (bunică — n.n.), *Homerichos* (nepot — n.n.), al lui *Hermaphiles*, până la ridicare ...“⁵¹. O frumoasă stelă din marmură, cu dublu relief, menționează că, în aceeași perioadă (sfârșitul sec. II — sec. III p.Ch.), „*Abascantos al lui Socrates* a construit stela, din averea sa...“⁵².

Dintr-un fragment de stelă din calcar, aparținând aceleiași perioade⁵³, aflăm că a fost ridicată pentru un *Asclepiades* și “... aceste litere ... le-am gravat eu (ἔ]γῶ ἐπέγραψα) ...“⁵⁴, din păcate numele lapidului căzând în spărtură.

O stelă de calcar, ridicată pentru un gladiator la sfârșitul secolului II — începutul secolului III p.Ch.⁵⁵, menționează în final că: „... a ridicat această stelă, scrisă cu îngrijire, *Sophon* ...“. Se poate presupune că *Sophon* este autorul stelei deoarece „pe *Amarantos*, care a murit în lupte de eroi (?), l-a înmormântat *Ophellis Longos*, ca amintire ...“

Atelierele sculptorilor tomitani dovedesc o intensă activitate și în secolul III p.Ch. când motivelor romane li se adaugă influențele orientale, cum sugerează statuia „cetățeanului din Tomis“, reprezentat cu o calviție incipientă — după moda romană —, în timp ce tratarea chipului, a bărbii, a părului este de influență orientală (mai precis siriană); la fel și stela cu busturile cuplului „Matroana și soțul ei“.

Statuia cetățeanului din Tomis nu este un caz singular în producția artistică a Tomisului din sec. III p.Ch. Astfel, un altar funerar⁵⁶, dublu profilat, are în partea superioară, în mijlocul unui profil circular, o adâncitură — deasemeni circulară —, evident pentru o statuie, cum reiese de altfel și din textul inscripției: „Privești statuia de piatră (εἰκόνα) a

⁴⁵) *ISM*, II, 268 (104) — sfârșitul sec. II — începutul sec. III p.Ch., din calcar.

⁴⁶) *Ibidem*.

⁴⁷) *ISM*, II, 316(152), din calcar.

⁴⁸) *ISM*, II, 321(157), din marmură.

⁴⁹) *ISM*, II, 3g3 (199), din calcar, descoperit la Agigea, a fost datat 230—260 p.Ch.

⁵⁰) *ISM*, II, 249(84) — din calcar, a fost descoperit la Cumpăna și este datat la sfârșitul sec. II — sec. III p.Ch.

⁵¹) *ISM*, II, 290(126).

⁵²) *ISM*, II, 294(130).

⁵³) Descoperită întâmplător în resturile cimitirului turcesc de la Urluchioi.

⁵⁴) *ISM*, II, 339(175).

⁵⁵) *ISM*, II, 342(178).

⁵⁶) Înălțimea monumentului — 112 cm; lățimea — 60 cm; grosimea: la centru — 43 cm; sus — 57 cm; jos — 60,5 cm.

decedatului Cyrillus Bessius, fiu al lui Fabianus, amestecat cu cei morți. *Așa era la înfățișare, așa la statură*, dar odată mort, a legat de acest mic monument al nenorocirilor un mare doliu. Să trăiești trecătorule!“⁵⁷. Din păcate statuia este astăzi dispărută sau, în orice caz, greu de identificat între statuile descoperite.

Tot la Tomis un străin „Perinthos, (...)”, a ridicat altar și o stelă ...“, pentru soția sa⁵⁸; altarul pe care se află dedicația este din calcar, dublu profilat, decorat cu o rozetă pe profilul superior.

Alți străini, din Cyzic de astădată, își vor împodobi mormintele cu statui; este vorba de un Hermogenes a cărui epigramă funerară se află pe un altar din calcar, dublu profilat⁵⁹, având un orificiu circular la partea superioară — foarte probabil loc pentru pivotul unei statui.

Bază de statuie pare să fi fost un alt altar din calcar, dublu profilat, care are de asemenea în partea superioară un orificiu circular — loc pentru pivotul unei statui, a cărei existență este confirmată de altfel și de inscripția pusă de Flavius Katyllos, care menționează că a ridicat“... această statuie (ἀνδριάντα), pentru fiica mea Katylla“⁶⁰.

Atelierele sculpturale tomitane deserveau în egală măsură și teritoriul rural; numeroasele monumente sculpturale și arhitectonice — întregi sau fragmentare — descoperite la Schitu⁶¹, *Stratonis*⁶², în jurul lacului Techirghiol⁶³, Agigea⁶⁴, Lazu⁶⁵, Palas⁶⁶, Valea Seacă⁶⁷, Basarabi⁶⁸, Valu Traian⁶⁹, Năvodari⁷⁰, Vadu⁷¹, etc., sunt lucrate tot la Tomis. Toate aceste descoperiri reflectă atât capacitatea productivă a atelierelor tomitane, cât și preocupările comerciale ale capitalei⁷².

Analizând maniera de lucru a atelierelor sculpturale din Tomis se poate face observație că predomină elementele stilistice romane încă din sec. I p.Ch. — când, chiar și elementele stilistice elenice par să fi revenit prin filieră romană —, iar din sec. II p.Ch. încep să devină evidente și influen-

⁵⁷) *ISM*, II, 364(200).

⁵⁸) *ISM*, II, 365(201).

⁵⁹) *ISM*, II, 366(202).

⁶⁰) *ISM*, II, 279(215).

⁶¹) Horia Slobozianu, I. Ticu, în *SCIV*, 17, 1966, 4, p. 697 și urm.

⁶²) Horia Slobozianu, în *Materiale*, 5, 1959, p. 736.

⁶³) Idem, *op. cit.*, p. 735—739; C. Scorpan, *Cavalerul Trac*, Constanța, 1966, p. 55, nr. 25, Idem, *Reprezentări bacchice*, Constanța, 1966, p. 67, nr. 27.

⁶⁴) Mai multe monumente sculpturale, între care cităm un basorelief bacchic, recent descoperit, lucrat din marmură (20,5 × 32 cm), de o bună realizare artistică, inedit. Mai demult, tot de aici o statuie dionisiacă, cf. H. Slobozianu, *op. cit.*, p. 741.

⁶⁵) P. Nicorescu, în *BCMI*, 9, 1916, p. 78—81; Em Popescu, în *StCl*, 7, 1965, p. 251 și urm.

⁶⁶) G. Bordenache, în *StCl*, 4, 1962, p. 281 și urm.; eadem *Sculture grece e romane*, I, p. 71, nr. 131.

⁶⁷) A. Aricescu, în *SCIV*, 22, 1971, 2, p. 337—344.

⁶⁸) G. Bordenache, în *Dacia*, NS, 8, 1964, p. 171; Z. Covacef, în *Pontica*, 8, Constanța, 1975, p. 399 și urm. Tot aici, recent, s-a descoperit o stelă, fragmentară, cu reprezentarea lui Jupiter Dolichenus (inedită).

⁶⁹) Z. Covacef, în *Pontica*, 14, Constanța, 1981, p. 277—282; p. 289—296.

⁷⁰) Cristian Matei, în *Thraco-Dacia*, 7, 1—2, 1987, p. 167—170.

⁷¹) Între altele, un frumos portret al lui Antoninus Pius, cf. Z. Covacef, în *Pontica*, 21—22, Constanța, 1988—1989.

⁷²) Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 127.

țele orientale. Această orientare este explicabilă: Tomis se afirmă și ajunge pe primul loc tocmai în perioada de penetrare a elementelor romane în zonă, elemente care manifestă un viu interes pentru cultura orientală.

Tradiția elenică se regăsește în arta funerară, mai cu seamă în realizarea stelelor funerare de tip greco-oriental⁷³, sau în unele reprezentări votive: Bacchus-Dionysos⁷⁴, Hecate⁷⁵, Venus⁷⁶; în timp ce influența artei romane în sculptura funerară se evidențiază prin introducerea reprezentărilor portretistice: în statui sau busturi, lucrate în ronde-bosse sau în basorelief. Mult mai evidente sunt însă aceste influențe în arta sculpturală oficială⁷⁷.

Înainte de a încheia cele câteva observații privind existența și funcționarea atelierelor sculpturale la Tomis, se cuvine să adăugăm constatarea că acestea constituiau nu doar capacități de producție, ci și locul de deprindere al meșteșugului pentru cei care aveau să lucreze în diverse ateliere din celelalte centre ale Dobrogei romane. În acest mod ne explicăm atât regăsirea unor teme în iconografia funerară a sculptorilor de la Tropaeum Traiani⁷⁸ — pentru a-i cita doar pe ei —, determinate a fi iradiieri dinspre Tomis⁷⁹, cât și descoperirea unui portret funerar la Camena⁸⁰, lucrat în aceeași tehnică utilizată de meșterul tomitan care a realizat portretul lui Filip Arabul.

În structura artei sculpturale a Imperiului roman, atelierelor Dobrogei romane, și în primul rând ale Tomisului, aduc o notă aparte. Sculpturile realizate aici: statui sau basoreliefuri — laice, votive ori funerare — sunt diferite de cele lucrate în celelalte provincii romane europene, atât prin tehnică, cât, mai ales, prin ambianța iconografică-artistică.

Portretele oferă tipuri somatice evidente, inconfundabile; imaginile complexe — banchet funerar, mijloace de transport, scene diverse legate de o activitate sau alta — sunt realizate adesea cu multă atenție pentru detalii.

Caracterul deosebit, aparte, al artei sculpturale din Dobrogea romană se datorează în primul rând unei activități tradițional grecești în cetățile de pe litoral. După cucerirea romană, datorită importanței pe care o acordă Imperiul noului teritoriu, activitatea sculpturală va continua să se dezvolte, căpătând însă și influențe occidentale, iar din secolul II p. Ch. și orientale.

Bogăția și varietatea calcarelor locale⁸¹, precum și cererea tot mai mare de monumente sculpturale au permis unor ateliere sculpturale să-și continue activitatea și, în același timp, au determinat apariția unor noi ateliere.

⁷³) Maria Alexandrescu-Vianu, în *Dacia*, NS, 29, 1985, p. 72—73.

⁷⁴) C. Scorpan, *Reprezentări bacchice*, nr. 3, nr. 8.

⁷⁵) *Tezaurul de sculpturi*, p. 73—78, nr. 14.

⁷⁶) G. Bordenache, *Sculpture grece e romane*, I, p. 26—27, nr. 29, pl. XVI; Z. Covacef, în *Pontica*, 21—22, Constanța, 1988—1989, p. 230—321, nr. 2.

⁷⁷) Cf. Z. Covacef, în *Pontica*, 23, Constanța, 1990.

⁷⁸) G. Bordenache, în *Dacia*, NS, 5, 1961, p. 185—211; Maria Alexandrescu-Vianu, în *RESÉE*, 25, 3, 1987, p. 225—237.

⁷⁹) G. Bordenache, *op. cit.*, p. 203.

⁸⁰) V. Pârvan, *Histria*, IV, nr. 32—35, 37, 38.

⁸¹) A. Rădulescu, în *Pontica*, 5, Constanța, 1975.

L'ACTIVITÉ SCULPTURALE A TOMI AUX I^e — IIIe SIÈCLES ap. J. Chr.*Résumé*

Le développement particulier de la Dobroudja, dû aux conditions assurées par l'administration romaine, se reflète aussi dans l'extension et la diversité des ateliers de type artisanal, un rôle important y revenant aux ateliers où l'on façonnait la pierre.

Le grand nombre de monuments sculpturaux découverts à Tomi situe cette ville sur la première place en ce qui concerne la production artistique de la province à l'époque romaine.

Les fouilles ont indiqué l'existence de plusieurs ateliers où l'on façonnait aussi bien le marbre (importé) que le calcaire (de provenance locale). Que le marbre y était façonné, le prouvent tout d'abord la technique spécifique de travail, ainsi que la découverte des restes d'un atelier où l'on a trouvé des monuments en divers stades de travail, accompagnés de débris provenus du ciselage.

Pour mettre en évidence l'activité des ateliers de sculpture, les informations épigraphiques sont éloquentes soit à l'égard de certaines décisions (officielles ou privées) concernant la construction des monuments, soit à l'égard des artisans — sculpteurs ou lapicides.

L'analyse technique et stylistique du matériel sculptural a permis de remarquer l'activité de certains maîtres qui utilisaient des méthodes spécifiques de façonner la pierre; parmi ceux-ci il y avait *l'artisan tomitain anonyme* en pleine activité à la moitié du III s.p. Chr.

Aux ateliers où l'on réalisait des pièces de bonne qualité, s'ajoutent ceux où l'on travaillait (surtout en calcaire) pour une population pauvre, moins instruite, qui ne tenait pas trop aux qualités artistiques des pièces commandées mais spécialement au message spirituel de celles-ci.

L'existence des ateliers est confirmé aussi par le grand nombre et la variété des monuments funéraires qu'on y a découverts et qui, par leur traits — à peu d'exceptions — ne pouvaient pas être réalisés ailleurs, même quand les commandes étaient faites par les gens dès leur vivant.

Dans la structure de l'art sculptural de l'Empire Romain, les pièces provenant des ateliers de la Dobroudja et tout premièrement de Tomi, marquent une note à part tant par la technique, que, surtout, par l'ambiance iconographique-artistique.

Explications des figures

- Pl. I. Fig. 1, 2: Dégagement des monuments en marbre d'un atelier de Tomi.
 Pl. II. Monuments sculpturaux provenant du atelier no. 1: Fig. 1: Antoninus Pius (découvert à Vadu); fig. 2—3: Fortuna et Pontos (détails).
 Pl. III. Fig. 1: Monuments sculpturaux provenant du atelier no.2: a) Apollo; b) Nemesis (détail). Fig.2: Monuments sculpturaux provenant du atelier no.3: a) Venus; b) Isis (détail).
 Pl. IV. Monuments sculpturaux provenant du atelier no.4: Fig.1: Philippe l'Arabe (découvert à Valu Traian); Fig.2: Portrait masculin (détail d'une stèle funéraire).

CONTRIBUȚII PRIVIND CERAMICA ROMANĂ DE LA DUROSTORUM

III

CRIȘAN MUȘEȚEANU, DAN ELEFTERESCU

În cuprinsul articolului vom prezenta ceramica descoperită într-un singur complex, o groapă marcată cu sigla G₆. Topografic, ea se plasează tot pe malul Dunării, mult mai aproape de Silistra decât celelalte deja publicate¹, la 50 m amonte de stația de pompare a fostul I.A.S. Ostrov și circa 400 m aval de debarcader, într-o zonă vecină cu mormântul publicat de V. Culică în SCIVA, 25, 1974, 1, p. 137.

Groapa are o formă curbată cu diametrul de 1,40 m și, o adâncime de 2,60 m. În afara pieselor pe care le vom prezenta, au fost recoltate și o serie de fragmente atipice, care au fost aruncate.²

În prezentarea ceramicii din G₆ am respectat aceleași scheme metodologice aplicate și pentru complexele precedente.

Este un fapt deja cunoscut existența în zonă a mai multor grupe ceramice. Cel mai important lot de vase este executat dintr-o argilă în general bine arsă, de culoare cărămiziu gălbuie sau cărămiziu deschisă atât la suprafață cât și în spărtură. Pasta este fină, consistentă, omogenă, cu un aspect nisipos. Argila are în compoziție mica aurie, precum și numeroase particole de fier și calcar.

Firnisul, puțin lucios și neaderant, variază de la roșcat la castaniu roșcat. Se observă goluri lăsate de particulele organice după ardere. La unele vase se constată un viciu tehnologic, coacerea prea rapidă, înainte ca piesele să fie bine uscate, duce la fisurarea lor. În cadrul ceramicii de la Durostorum această grupă este numerotată cu cifra 4.

O a doua grupă importantă, notată cu nr. 9, este caracteristică vaselor de bucătărie. Pasta este zgrunțuroasă, în general bine arsă, de culoare alb gălbuie atât la suprafață cât și în spărtură, fără firnis. Ea este aspră

¹) V. Culică, Pontica, 13, 1980, p. 321; C. Mușețeanu, D. Elefterescu, Contribuții I, p. 67; C. Mușețeanu, D. Elefterescu, Contribuții II, p. 89.

²) Groapa a fost descoperită și cercetată de D. Elefterescu. Numerele din ilustrație ale pieselor reprezintă numărul lor curent din text. Am folosit următoarele prescurtări în text: G: groapă; Dg: diametrul gură; db: diametrul bază; I: înălțime.

la pipăit, având în compoziție pietricele în număr mare, paiete de mica și rare urme de oxid de fier.

Exemplarele a căror pastă nu își găsesc corespondentul în grupele amintite și care sunt în cea mai mare parte vase de lux, le vom descrie în catalog argila amănunțit.

Am împărțit vasele din complex după utilizarea lor în viața de zi cu zi, cu vase de bucătărie, veselă de servit și recipiente de transportat și depozitat alimentele, alte piese ceramice.

În ceea ce privește denumirea vaselor, problemă care a stârnit multe controverse, am ales calea care ni s-a părut pentru moment cea mai bună, adică desemnarea lor cu termenii folosiți în limba română și pe cât posibil identificarea lor cu termenul propus de Werner Hilgers ca fiind folosit de latini.³

I. VASE DE BUCĂTĂRIE

Oală cu două torți (olla)

Nr. 1.

Buza este răsfrântă în exterior, cu marginea rotunjită și șențuire interioară. La exterior buza este brăzdată de o canelură. Umerii sunt bine conturați. Corpul este de formă ovoidală, în partea superioară apar coastele. Toarta este lată și canelată.

Pastă fină, bine arsă de culoare cărămizie, firnis mat și aderent de culoare castanie.

Nr. 1. Fragmentară. Dg : 120 mm, urme de funingine. Inv. 14337.

Nu foarte curentă, forma este semnalată în Tracia, la Ivailovgrad, și la Ulpiana, în Moesia Superioară, în cuprinsul veacurilor II—III.⁴

Oală cu o toartă (olla)

Nr. 2—7

Buza evazată este rotunjită. La exteriorul ei o puternică șențuire, gâtul scurt, corpul de formă ovoidală. Toarta se prinde imediat sub buză. Argilă locală (grupa ceramică 4), cu foarte multă mica. Multe din exemplare au urme de vopsea albă și de funingine.

Nr. 2. Fragmentar. Dg : 152 mm. Inv. 14.338.

Nr. 3. Fragmentar. Dg : 196 mm. Inv. 14.339.

Nr. 4. Fragmentar. Dg : 200 mm. Inv. 14.340.

Nr. 5. Fragmentar. Dg : 180 mm. Inv. 14341.

Nr. 6. Fragmentar. Dg : 100 mm. Inv. 14.342.

Nr. 7. Fragmentar. Dg : 230 mm. Inv. 14.346.

Vasul l-am regăsit la Durostorum și în alt complex datat în a doua jumătate a veacului al II-lea și în prima parte a celui următor.⁵

³) W. Hilgers, *Lateinische Gefassnamen*, Düsseldorf, 1969.

⁴) Gergana Kabakčieva, *Keramika iz vilâ bliz Ivailovgarada (II—IV vv n.e.)*, Sofia, 1986, nr. 445, pl. 39; S. Fidanovski, *Rimska keramika Ulpijane*, Belgrad, 1990, tip 15, pl. 28, 22.

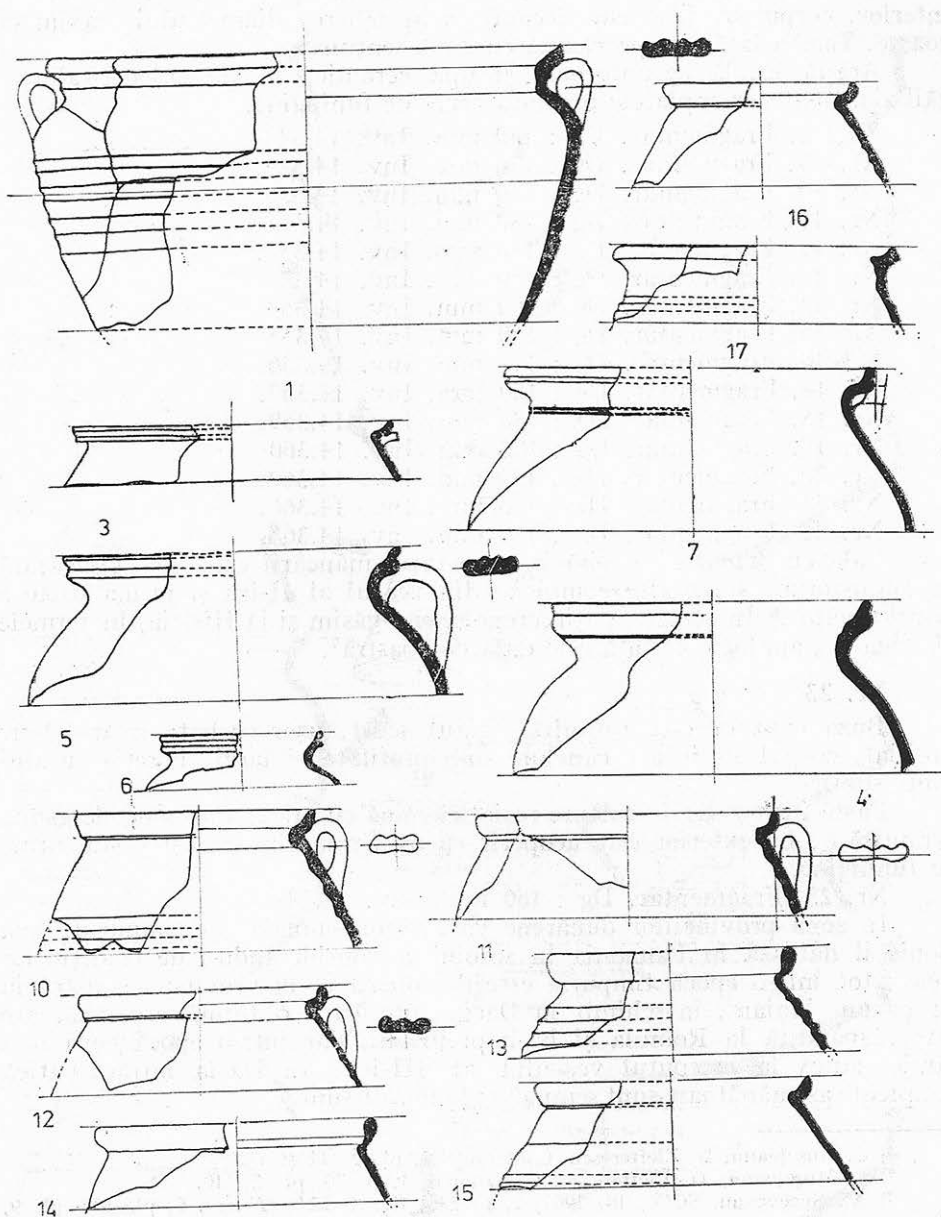

Fig. 1. Ceramica romană din complexul G₆ de la Durostorum.

Nr. 8—22

Buza este răsfrântă în exterior cu marginea rotunjită și șențuire în interior, corpul ovoidal este decorat în apropierea diametrului maxim cu coaste. Toarta lată este prevăzută cu două șențuiri.

Argilă locală zgrunțuroasă (grupa ceramică 9) de culoare alburiu gălbuie. Toate exemplarele prezintă urme de funingine.

Nr. 8. Fragmentar. Dg : 140 mm. Inv. 14.348.

Nr. 9. Fragmentar. Dg : 170 mm. Inv. 14.349.

Nr. 10. Fragmentar. Dg : 150 mm. Inv. 14.350.

Nr. 11. Fragmentar. Dg : 180 mm. Inv. 14.351.

Nr. 12. Fragmentar. Dg : 130 mm. Inv. 14.352.

Nr. 13. Fragmentar. Dg : 150 mm. Inv. 14.353.

Nr. 14. Fragmentar. Dg : 160 mm. Inv. 14.354.

Nr. 15. Fragmentar. Dg : 160 mm. Inv. 14.355.

Nr. 16. Fragmentar. Dg : 110 mm. Inv. 14.356.

Nr. 17. Fragmentar. Dg : 180 mm. Inv. 14.357.

Nr. 18. Fragmentar. Dg : 180 mm. Inv. 14.359.

Nr. 19. Fragmentar. Dg : 170 mm. Inv. 14.360.

Nr. 20. Fragmentar. Dg : 130 mm. Inv. 14.362.

Nr. 21. Fragmentar. Dg : 170 mm. Inv. 14.366.

Nr. 22. Fragmentar. Dg : 120 mm. Inv. 14.368.

Oala cu o toartă folosită la preparatul mâncării este bine cunoscută la Durostorum și în alte complexe din veacul al II-lea și prima parte a celui următor.⁶ În același spațiu cronologic o găsim și la Histria, în termele II, faza IC, analogie ce întărește datarea noastră⁷.

Nr. 23

Buza evazată este rotunjită, gâtul scurt, ușor curbat, umărul bine profilat, corpul sferic are caneluri slab profilate și largi. Pereții vasului sunt subțiri.

Pastă nisipoasă, de culoare roșiatică, fină cu mica, apropiată de grupa ceramică 9. La exterior este acoperit cu un firnis din aceeași pastă, urme de funingine.

Nr. 23. Fragmentar. Dg : 160 mm. Inv. 14.344.

În zona provinciilor dunărene vasul este semnalat de timpuriu. Eva Bonis îl datează în Pannonia în secolul I, considerându-l de tradiție La Tène; tot într-o epocă timpurie este descoperit și în provincia noastră la Tropaeum Traiani, în schimb în Dacia Inferioară o formă asemănătoare este răspândită la Romula și în împrejurimi, dar într-o epocă ceva mai târzie, adică la începutul veacului al III-lea. În Dacia intracarpatică recipiente asemănătoare sunt semnalate la Porolissum.⁸

⁵) C. Mușeteanu, D. Elefterescu, Contribuții I, pl. 2, 11 și 12.

⁶) C. Mușeteanu, D. Elefterescu, Contribuții, I, p. 70, pl. 2, 10.

⁷) Al. Suceveanu, SCIV, 18, 1967, 2, p. 246, fig. 4, 221; *Histria*, 6, pl. 106, pl. 9,

⁸) Eva Bonis, *DissPann*, seria II, 20, 1942, pl. III, 7; *Tropaeum Traiani*, p. 182, fig. 147, NII, 5 (4); CRO, nr. 358; N. Gudea, *Porolissum*, p. 198, p. 473, pl. XLIV, 1, OR3.

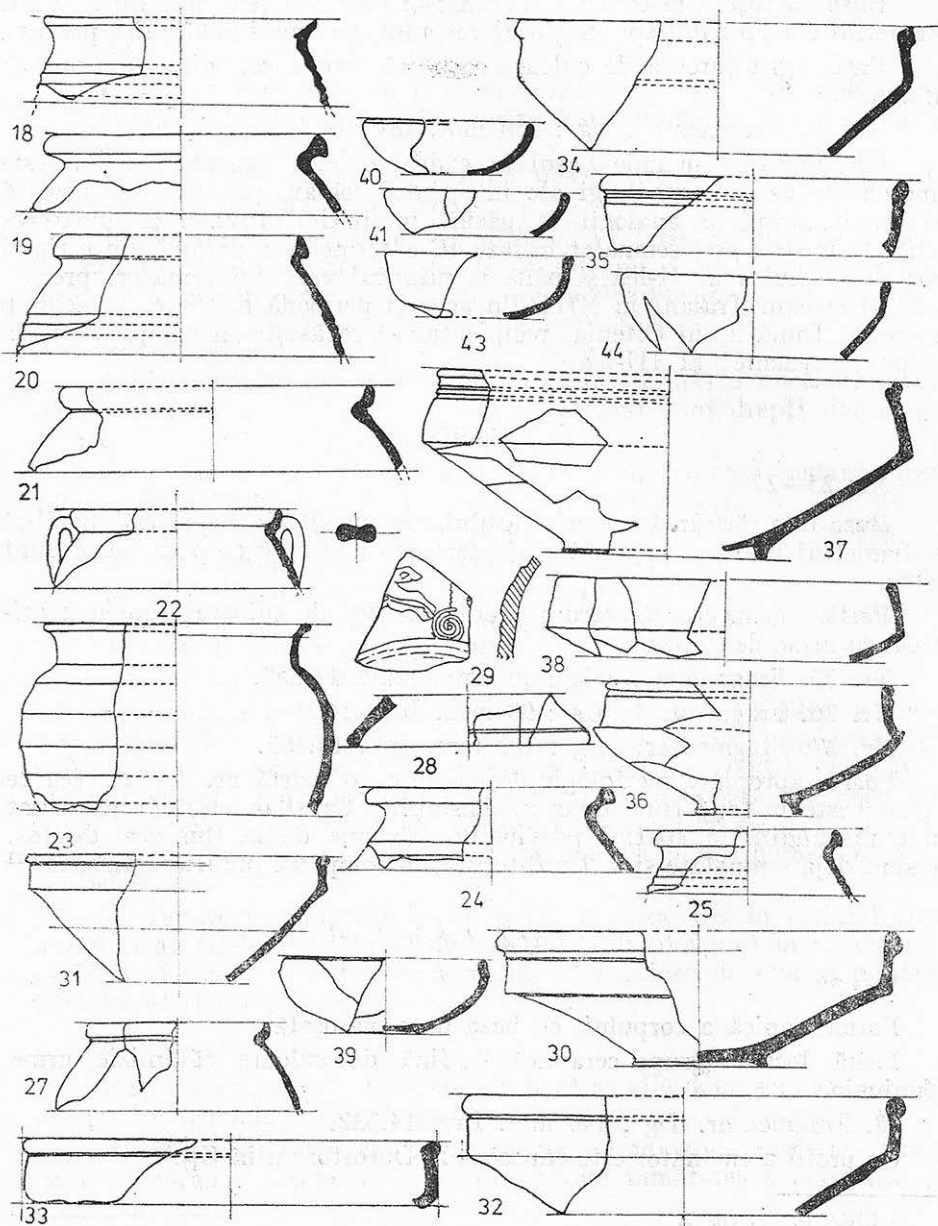

Fig. 2. Ceramica romană din complexul G₆ de la Durostorum.

Nr. 24

Buza îngroșată și evazată, în interior există o șențuire, gâtul scurt. Diametrul era probabil spre mijlocul corpului, pe umeri două mici praguri.

Pastă zgrunțuroasă de culoare roșiatică (grupa ceramică 9), urme de funingine.

Nr. 24. Fragmentar. Dg : 150 mm. Inv. 14.345.

Gh. Popilian include vasul în cadrul oalelor borcan.⁹ Tipul este cunoscut în zone foarte largi ale imperiului roman, pentru piesa noastră cele mai apropiate analogii le găsim în spațiul provinciilor dunărene. Astfel la Histria este semnalat în faza IC a termelor I datând din ultimul sfert al secolului al II-lea și până la mijlocul veacului următor, precum și la Tropaeum Traiani în NIII din aceeași perioadă de timp, în schimb în nordul Dunării, în Oltenia, recipientul se regăsește în complexe de la începutul veacului al III-lea.¹⁰

Cănițe

Nr. 25—27

Buza este răsfrântă, umerii vasului sunt profilați, corpul este bombat cu diametrul maxim în jumătatea inferioară a sa. Pe corp ca decor sunt coaste.

Pastă zgrunțuroasă (grupa ceramică 9) de culoare cenușiu negri-gioasă cu urme de funingine.

Nr. 25. Fragmentar. Dg : 106 mm. Inv. 14.358.

Nr. 26. Fragmentară. Dg : 90 mm. Inv. 14.361.

Nr. 27. Fragmentar. Dg : 100 mm. Inv. 14.365.

Foarte apropiate morfologic de oalele cu o toartă nr. 8—22, ceea ce le deosebește în fond fiind doar dimensiunile. Ca și oalele, cănițele sunt foarte răspândite în spațiul provinciilor romane de la Dunărea de Jos. Ele sunt deja semnalate și la Durostorum, în complexe publicate anterior.¹¹

Capac (operculum)

Nr. 28

Formă conică a corpului, cu baza ușor îngroșată.

Pastă locală (grupa ceramică 4), fină de culoare cărămizie, urme de funingine.

28. Fragmentar. Dg : 146 mm. Inv. 14.332.

Un profil asemănător este cunoscut la Durostorum în G₁₇¹².

⁹) CRO, p. 87, tip 2,

¹⁰) *Histria*, 6, p. 96, pl. 2, 6; Tropaeum Traiani, p. 184, fig. 152.

¹¹) C. Mușețeanu, D. Elefterescu, *Contribuții*, I, p. 75, pl. III, 19.

¹²) C. Mușețeanu, D. Elefterescu, *Contribuții*, II, nr. 4, nota 8.

II. VASE DE SERVIT

Castroane (acetabulum, paropsis, catinus)

Nr. 29

Fragment dintr-un vas T.S. de formă Drag. 37. Inv. 20.400.

Pastă de bună calitate, de culoare roșu cărămiziu, firnis aderent roșu închis.

Decor: linie în zig-zag (RiFi 0247), spirală (RiFi 0152), mistreț alergând spre dreapta (RiFi T68)

Rheinzabern, stilul lui Comitalis IV, sfârșitul secolului al II-lea începutul secolului al III-lea. Cf. C. Mușțeanu, D. Elefterescu, în *Dacia*, N.S., 4, 1990, p. 242, nr. 11, cu corecturile din prezentul articol.

Nr. 30—35

Buza rotunjită este îngroșată, sub buză se află o mică șențuire. Pereții corpului la partea superioară a vasului sunt drepți, iar în partea inferioară conici, fundul este inelar.

Argilă locală (grupa ceramică 4), firnis de culoare castaniu roșcată, aderent, la exterior acoperind numai partea superioară.

Nr. 30. Fragmentar. Dg : 240 mm. db : 82 mm. Inv. 14.246.

Nr. 31. Fragmentar. Dg : 360 mm. Inv. 14.247.

Nr. 32. Fragmentar. Dg : 370 mm. Inv. 14.250.

Nr. 33. Fragmentar. Dg : 246 mm. Inv. 14.252.

Nr. 34. Fragmentar. Dg : 240 mm. Inv. 14.249.

Nr. 35. Fragmentar. Dg : 370 mm. Inv. 14.251.

Castronul a fost atribuit unor surse de inspirație La Tène, fie că meșterii romani l-au preluat din olăria celtică sau au fost influențați în spațiul dacic de meșteri locali.¹³ Nu putem să nu menționăm existența unor piese apropiate tipologic de cele prezentate și în orașele din nordul Mării Negre unde ele sunt socotite de inspirație micro-asiatică, fiind de curând atribuite multe dintre ele unei grupe cunoscută sub numele de sigillata pontică.¹⁴

În Dobrogea recipientul este datat la Troesmis în ultimul sfert a secolului al III-lea, în Tracia în vila de la Ivailovgrad în veacurile II—III, în Oltenia, Gh. Popilian înclină să-l dateze în a doua jumătate a veacului al II-lea.¹⁵

Nr. 36—37

Buza este rotunjită. Imediat sub buză se află două șențuiri, corpul are pereții bitronconici, fundul este inelar.

Argilă locală (grupa ceramică 4), de culoare cărămizie, firnis de culoare castaniu, acoperă la exterior numai jumătatea superioară.

¹³) CRO, p. 119; *Troesmis*, pl. IX, 4.

¹⁴) MIA, 85, 1958, fig. 5 și 13; Hayes, 1985, pl. XXII, 6—10.

¹⁵) G. Kabakčieva, *op. cit.*, p. 12, tip III, varianta 3b; CRO, nr. 771, tip 1.

Nr. 36. Fragmentar. Dg : 180 mm; db : 60 mm; I : 78 mm. Inv. 14.270.

La Histria, în necropola tumulară, un castron similar datat în secolul al II-lea este considerat a fi de origine elenistică. La Tropaeum Traian un vas asemănător a fost descoperit în N III, deci la sfârșitul veacului al II-lea și în prima parte a celui următor, analogia semnalată fiind o piesă de la Atena din veacul al III-lea; în Tracia el are aceeași datare.¹⁶ În nordul Dunării castronul în discuție apare atât în Dacia Inferioară la Romula, mai precis datat în veacul al II-lea, dar și la Cristești, în Dacia intracarpatică, cu o încadrare mai largă în veacurile II—III.¹⁷ Aceeași cronologie o stabilește și Olga Bruckner pentru forme similare descoperite la Sirmium în Pannonia Inferioară.¹⁸

Nr. 37. Fragmentar. Dd : 121 mm. Inv. 14.248.

Reprezintă o variantă a tipului precedent. Deosebirile semnalându-se la buză, vasul acesta fiind prevăzut cu o șanțuire pentru capac și lipsindu-i pragul de la mijlocul corpului. O formă similară o regăsim în veacul al II-lea în termele histriene.¹⁹

Nr. 38

Buza este ușor oblică și puțin îngroșată, iar corpul are o formă bitronconică.

Pastă locală (grupa ceramică 4), foarte fină de culoare cărămizie, firnis aderent de culoare roșu castaniu, acoperă interiorul și treimea superioară a exteriorului.

Nr. 38. Fragmentar. Dg : 200 mm. Inv. 14.269.

Castronul pare să își aibă originea în ceramica de lux orientală apropiindu-se din punct de vedere morfologic de forma 38 a *Eastern Sigillata A*.²⁰ El este cunoscut și la Atena, fiind apoi semnalat în veacul al II-lea în centrele balcanice, dar și în orașele pontice; mai rar castronul apare și în nordul Dunării, în Dacia Inferioară.²¹

Nr. 39—45

Buza este ușor invazată, corpul emisferic și baza tăiată drept. Pastă locală (grupa ceramică 4), fină de culoare cărămizie, firnis aderent castaniu roșcat. La exterior firnisul nu acoperă decât jumătatea superioară.

Nr. 39. Fragmentar. Dg : 124 mm; db : 42 mm; I : 40 mm. Inv. 14.324.

Nr. 40. Fragmentar. Dg : 102 mm; db : 40 mm; I : 30 mm. Inv. 14.325.

¹⁶) *Tropaeum Traiani*, p. 183, fig. 151, 2, 14, NIII; G. Kabakčieva, *op. cit.*, p. 12, nr. 11, tip III varianta 3 v, pl. 7.

¹⁷) Materiale, II, 1956, fig. 103, 13; CRO, p. 118—119, tip 1, nr. 761.

¹⁸) Bruckner, p. 94, tip 59, pl. 83, nr. 59.

¹⁹) *Histria*, 6, p. 102, pl. 6, 4.

²⁰) Hayes, 1985, pl. V.

²¹) Agora, V, p. 87, M 31, pl. 61; Sultov, pl. XLII, 5, tip 3 a; G. Kabakčieva, *op. cit.*, p. 10, tip I varianta 2a; *Histria*, II, p. 212, pl. 100, XXVII, 12; CRO, nr. 777.

- Nr. 41. Fragmentar. Dg : 110 mm. Inv. 14.326.
 Nr. 42. Fragmentar. Dg : 110 mm. Inv. 14.327.
 Nr. 43. Fragmentar. Dg : 120 mm. Inv. 14.328.
 Nr. 44. Fragmentar. Dg : 160 mm. Inv. 14.329.
 Nr. 45. Fragmentar. Dg : 110 mm. Inv. 14.330.

La Durostorum aceste castroane de mai mici dimensiuni sunt cunoscute și din alte descoperiri. Exemplarele din G₁₈ nr. 20—27 nu aveau profilul întreg, lipsindu-le baza; este foarte probabil ca ele să facă parte din aceeași categorie ceramică. Forma foarte simplă, este larg răspândită în perimetrul provinciilor romane din Balcani și din nordul Mării Negre. Judecând după pastă și firnis, vasul pare să fie o încercare de a imita produse micro-asiatice.²²

Farfurie (catinus, acetabulum, paropsis)

Nr. 46

Buza evazată este marcată în interior de un prag, pereții corpului sunt arcuiți, piciorul este inelar.

Argilă locală (grupa ceramică 4) de culoare cărămiziu roșcată, firnis de culoare castaniu roșcat. La exterior, firnisul apare numai în partea superioară a recipientului.

Nr. 46. Fragmentar. Dg : 280 mm. Inv. 14.254.

Analogii găsim într-un lot mult mai mare descoperit în G₁₈ (nr. 41—56). Originea este de căutat în ceramica de tip *terra sigillata*, forma Ludovici Tb.

Nr. 47—59

Buza evazată este prevăzută cu o puternică șențuire pentru capace. Partea superioară a corpului este ușor curbată înspre interior, iar partea inferioară este conică, baza este inelară.

Argila locală (grupa ceramică 4) de culoare cărămizie, firnis aderent roșu închis. La exterior el se întinde numai pe buză și umăr.

Nr. 47. Fragmentar. Dg : 284 mm; db : 110 mm. Inv. 14.253.

Nr. 48. Fragmentar. Dg : 300 mm. Inv. 14.255.

Nr. 49. Fragmentar. Dg : 260 mm; db : 90 mm; I : 60 mm. Inv. 14.256.

Nr. 50. Fragmentar. Dg : 280 mm. Inv. 14.257.

Nr. 51. Fragmentar. Dg : 260 mm. Inv. 14.258.

Nr. 52. Fragmentar. Dg : 260 mm. Inv. 14.259.

Nr. 53. Fragmentar. Dg : 250 mm. Inv. 14.260.

Nr. 54. Fragmentar. Dg : 270 mm. Inv. 14.262.

Nr. 55. Fragmentar. Dg : 280 mm. Inv. 14.264.

Nr. 56. Fragmentar. Dg : 260 mm. Firnis roșu, aderent și lucios. Inv. 14.265.

Nr. 57. Fragmentar. Dg : 300 mm; db : 103 mm. Inv. 14.266.

²²) J.W. Hayes, *Late roman pottery*, Londra, 1972, p. 316—317.

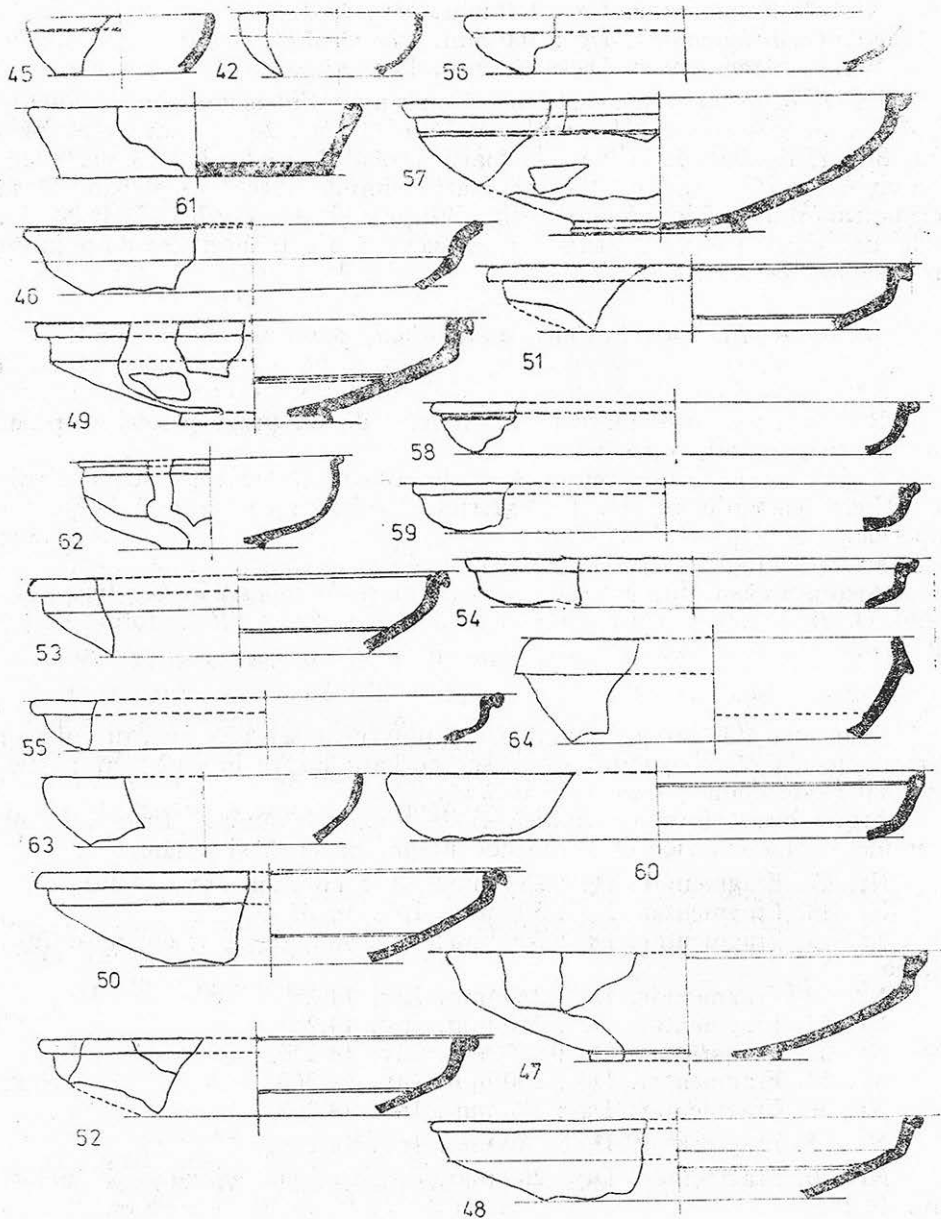

Fig. 3. Ceramica romană din complexul G₆ de la Durostorum.

Nr. 58. Fragmentar. Dg : 290 mm. Inv. 14.268.

Nr. 59. Fragmentar. Dg. : 300 mm. Inv. 14.267.

Din punct de vedere morfologic farfuria se apropie întrucîtva de castro-naşul nr. 15 din G₈, dar dimensiunile și anumite detalii ne fac să le considerăm două forme deosebite. Originea vasului trebuie căutată tot în ceramica de lux *terra sigillata*, prototipul fiind forma Ludovici To.

Analogii apropiate sunt semnalate în Germania într-o perioadă timpurie, la sfârșitul veacului I și începutul celui următor.²³ În zona provinciilor de la Dunărea de Jos farfuria se regăsește în mod curent în răstimpul veacurilor II—III.²⁴

Platouri (*phiale*)

Nr. 60

Buza în continuarea umărului ușor evazat și tăiat oblic spre interior o canelură se profilează în partea internă a vasului.

Pastă locală (grupa ceramică 4), moale, cu rare urme de mică, dar mult oxid, aspect general neîngrijit, culoarea argilei este gălbuie. Firnis în pete, neaderent și mat de culoare castanie. El nu acoperă în partea exterioră a vasului decât treimea superioară.

Nr. 60. Fragmentar. Dg : 320 mm. Inv. 261.

Foarte răspândit în toată lumea romană, tipul este prezent atât în occidentul imperiului în veacul al II-lea,²⁵ cât și pe limesul dunărean în Pannonia Inferioară, la Intercisa și Sirmium,²⁶ în Moesia Superioară la Ulpiana, în centrele nicopolitane și în Dacia Inferioară a aceeași perioadă de timp.²⁷

Nr. 61

Buza, în continuarea corpului este dreaptă și rotunjită. Pereții vasului sunt oblici, fundul este tăiat drept.

Argilă locală (grupa ceramică 4), nisipoasă, cu multă mica, calcar și oxid de fier. Urme de firnis roșu deschis atât în interior cât și în exterior.

Nr. 61. Fragmentar. Dg : 210 mm; db : 170 mm; I : 43 mm. Inv. 14.263.

Forma este cunoscută practic în tot imperiul, oarecât de durată foarte lungă de timp. La Heidelberg este prezentă într-un complex de la sfârșitul secolului I și începutul celui următor, la Hofheim în veacul al II-lea, dar la Trier o piesă apropiată morfologic este datată în veacul al

²³) B. Heukemes, *Römische Keramik aus Hiedelberg*, Bonn, 1964, p. 93, pl. 26, 2, complexul 6.

²⁴) CRO, pl. LVII, nr. 803; Sultov, tip 6, pl. XVII, 5—7; *Histria*, 6, p. 96, pl. 2; *Troesmis*, p. 359, nr. 81; H. Bauman, *Peuce*, 8, 1984, pl. XXXII, 5; I.B. Kadeev, *Ocerhi istorii ekonomiki Hersonesa v I—IV veaka n.e.*, Harkov, 1970, p. 93, fig. 10, 4, tip 4.

²⁵) Gose, p. 19, nr. 230.

²⁶) Bruckner, p. 86, tip 3, nr. 13.

²⁷) S. Fidanovski, *op. cit.*, pl. 22, nr. 37, tip 12; Sultov, pl. XXVIII, 6, tip 9; CRO, p. 126, tip 2, nr. 895.

III-lea.²⁸ În Pannonia Inferioară la Intercissa Klara Pöczy îl datează în secolul al II-lea, Olga Bruckner consideră că forma există în provincie din veacul I și până în secolul al IV-lea.²⁹ În Dacia el este prezent atât în Oltenia, în a doua jumătate a veacului al III-lea, cât și în Transilvania la Cristești și în castrul de la Buciumi la începutul secolului al II-lea.³⁰ În nordul Mării Negre el este semnalat în aceeași perioadă la Olbia.³¹ În Dobrogea vasul este descoperit la Troesmis în primul sfert al secolului al III-lea.³²

Strachini (catinus)

Nr. 62

Buza evazată brusc, este rotunjită la capăt. Umărul, îngust, este ușor înclinat spre interior. Corpul de formă emisferică are pereții subțiri, baza este inelară.

Pasta de culoare vânăt roșcată, foarte fină, bine arsă cu mica și incluziuni feroase în cantități mici. Firnis măsliniu cu pete metalizate, aderent, în jumătatea inferioară de la exterior este numai stropit cu firnis.

Nr. 62. Fragmentar. Dg : 160 mm; db : 62 mm; I : 52 mm. Inv. 14.333.

Recipientul este deja cunoscut la Durostorum în alte gropi datate cu începere din prima jumătate a veacului al II-lea și până în prima parte a celui următor.³³ Bodgan Sultov consideră acest tip descoperit și între produsele centrelor nicopolitane, ca având originea într-un model din metal.³⁴

Nr. 63

Buza este rotunjită cu ușoare tendințe de invazare, corpul este de formă emisferică.

Argilă locală (grupa ceramică 4) de culoare cărămizie, firnis aderent și lucios de culoare castanie.

Nr. 63. Fragmentar. Dg : 192 mm. Inv. 14.334.

Și această formă se regăsește la Durostorum în complexe deja publicate, datate în a doua jumătate a secolului al II-lea și la începutul celui următor.³⁵

Nr. 64—65

Buza dreaptă, lată este trasă oblic spre exterior, corpul este emisferic.

²⁸) B. Heukemes, *op. cit.*, p. 68, pl. 13, 52; Gose, p. 40, pl. 45, nr. 465 și 479.

²⁹) *Intercissa*, II, fig. 38, la; Bruckner, p. 86, nr. 12—13, pl. 65, tip 3.

³⁰) CRO, p. 124, nr. 848; Materiale, II, 1956, p. 163, fig. 100, 11; N. Ducea, *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj, 1972, pl. XVIII, 6, XIX, 17, p. 46—47.

³¹) MIA, 25, 1952, p. 318—319, tip 23 a, fig. 12, 1.

³²) Troesmis, p. 330, nr. 22, pl. IV, 4.

³³) V. Culică, *op. cit.*, p. 321, nr. 22, fig. 2, 8; C. Mușeteanu, D. Elefterescu, *Contribuții I*, p. 75, pl. IV, 25.

³⁴) Sultov, p. 67, tip 5, pl. XXX, 2.

³⁵) C. Mușeteanu, D. Elefterescu, *Contribuții I*, p. 75, pl. 26.

Pastă locală (grupa ceramică 4) de culoare cărămiziu gălbuie, firnis aderent și lucios de culoare roșu castaniu.

Nr. 64. Fragmentar. Dg : 260 mm. Inv. 01332+—

Nr. 65. Fragmentar. Dg : 104 mm. Inv. 14.321.

Tipul este cunoscut la Durostorum din alte gropi din a doua jumătate a secolului al II-lea. Vasul își găsește analogii în mai multe centre romane din Balcani, într-o perioadă apropiată cronologic cu cea de la Durostorum.³⁶

Bol

Nr. 66

Buza este puternic rășfrântă, corpul are pereții tronconici, piciorul inelar, bine marcat. În partea superioară a corpului se află o canelură.

Pastă fină, dură de culoare cenușie. Firnisul de culoarea pastei este aderent și acoperă tot vasul.

Nr. 66. Lipsesc mici fragmente. Dg : 109 mm; db : 43 mm; I : 51 mm. Inv. 14.316.

Bolul este o imitație după ceramica de lux *terra sigillata*, forma Drag. 46, fiind datată în general la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al II-lea.³⁷

Nr. 67—69

Buza este rotunjită, corpul are profilul tronconic și baza tăiată drept.

Argilă foarte fină de culoare castaniu deschis, firnic aderent castaniu, la exterior el nu acoperă decât numai trei sferturi din suprafață.

Nr. 67. Fragmentar. Dg : 104 mm; db : 56 mm; I : 49 mm. Inv. 14317.

Nr. 68. Fragmentar. Dg : 110 mm. Inv. 14.318.

Nr. 69. Fragmentar. Dg : 80 mm. Inv. 14.319

Recipientul apare destul de des în ceramica romană de la Durostorum, fie dintr-o argilă care indică o altă origine decât cea locală, fie în număr mare din pastă locală. Forma ca atare o găsim și în ceramica microasiatică, la Atena, dar și în nordul Mării Negre sau în centrele din jurul așezării Nicopolis ad Istrum. Larg răspândit, vasul are și o viață lungă, fiind încadrat cronologic nu numai în veacul I, dar regăsindu-se și în secolul al II-lea.³⁸

³⁶) C. Mușețeanu, D. Elefterescu, Contribuții II, nr. 32—40. G. Kabakcieva, *op. cit.*, p. 12, tip III varianta 3 a; Idem, *Arheologika*, 25, 1983, 4, p. 1, fig. 6; Bruckner, p. 90, pl. 75, nr. 73, tip 22; *Histria*, 6, pl. 8, 3, p. 105.

³⁷) F. Oswald, T.D. Pryce, *An Introduction to the study of Terra Sigillata*, Londra, 1966, pl. LV, 25.

³⁸) S. Loeschke, *AthMitt*, 37, 1912, pl. XXVIII, 17; MIA, 85, 1958, fig. 4, 2 și fig. 6, 5 și fig. 24, 4; Hayes, 1985, forma 72, pl. XV, 2; Sultov, p. 67, tip 6, pl. XXX, 3; C. Mușețeanu, D. Elefterescu, Contribuții I, pl. 1, 7 și notele 20, 21 și 22.

Cănițe

Nr. 70—72

Buza este mult evazată și prezintă o serie de caneluri. Corpul este puternic bombat, diametrul maxim plasat în jumătatea inferioară. Baza este tăiată drept, iar toarta este ovală în secțiune.

Argilă locală (grupa ceramică 4) fină, puternic arsă de culoare castanie, firnis de aceeași culoare.

Nr. 70. Lipsă o mică parte din buză. Dg : 67 mm; db : 30 mm; I : 72 mm. Inv. 14.271.

Nr. 71. Fragmentar. Dg : 70 mm; I : 68 mm. Inv. 14.272.

Nr. 72. Fragmentar. Dg : 38 mm. Firnis neaderent și mat, gălbui roșcat. Inv. 14.314.

Cănițele sunt extrem de răspândite în lumea romană din secolul al II-lea și până în veacul al IV-lea, nici Durostorum nu face excepție de la această regulă.

Nr. 73—77

Buza înaltă, ușor evazată, delimitată de corp prin două caneluri. Corpul este bombat cu diametrul maxim în jumătatea inferioară, pereții vasului sunt subțiri. Fundul este tăiat drept.

Pasta de culoare cărămiziu închisă, foarte fină și bine arsă. Firnis aderent de culoare castanie.

Nr. 73. Fragmentar. Dg : 64 mm; db : 26 mm; I : 92 mm. Inv. 14.273.

Nr. 74. Fragmentar. Dg : 64 mm. Inv. 14.274.

Nr. 75. Fragmentar. Dg : 62 mm; I : 66 mm. Pastă de culoare cărămiziu gălbuie (grupa ceramică 4), firnis neaderent de culoare roșu închis. Inv. 14.275,.

Nr. 76. Fragmentar. db : 35 mm. Inv. 14.313.

Nr. 77. Fragmentar. Dg : 60 mm. Firnis neaderent de culoare roșu închis. Inv. 14.315.

Formă comună olăriei romane, ea este prezentă în numeroase complexe de la Durostorum.³⁹

Nr. 78.

Buza ușor îngroșată și rotunjită este puțin evazată, gâtul este scurt, corpul piriform cu diametrul maxim în partea inferioară. Corpul este decorat cu coaste puternic profilate.

Pastă locală (grupa ceramică 4), de culoare cărămiziu gălbuie, firnis neaderent și mat, roșu gălbui, la exterior nu acoperă decât trei sferturi din vas.

Nr. 78. Fragmentar. Dg : 80 mm. Inv. 14.320.

³⁹) C. Mușeteanu, D. Elefterescu, Contribuții I, p. 68, pl. I, 2 și p. 75, pl. 3, 20 *Troesmis*, p. 355, nr. 40, pl. VIII, 4.

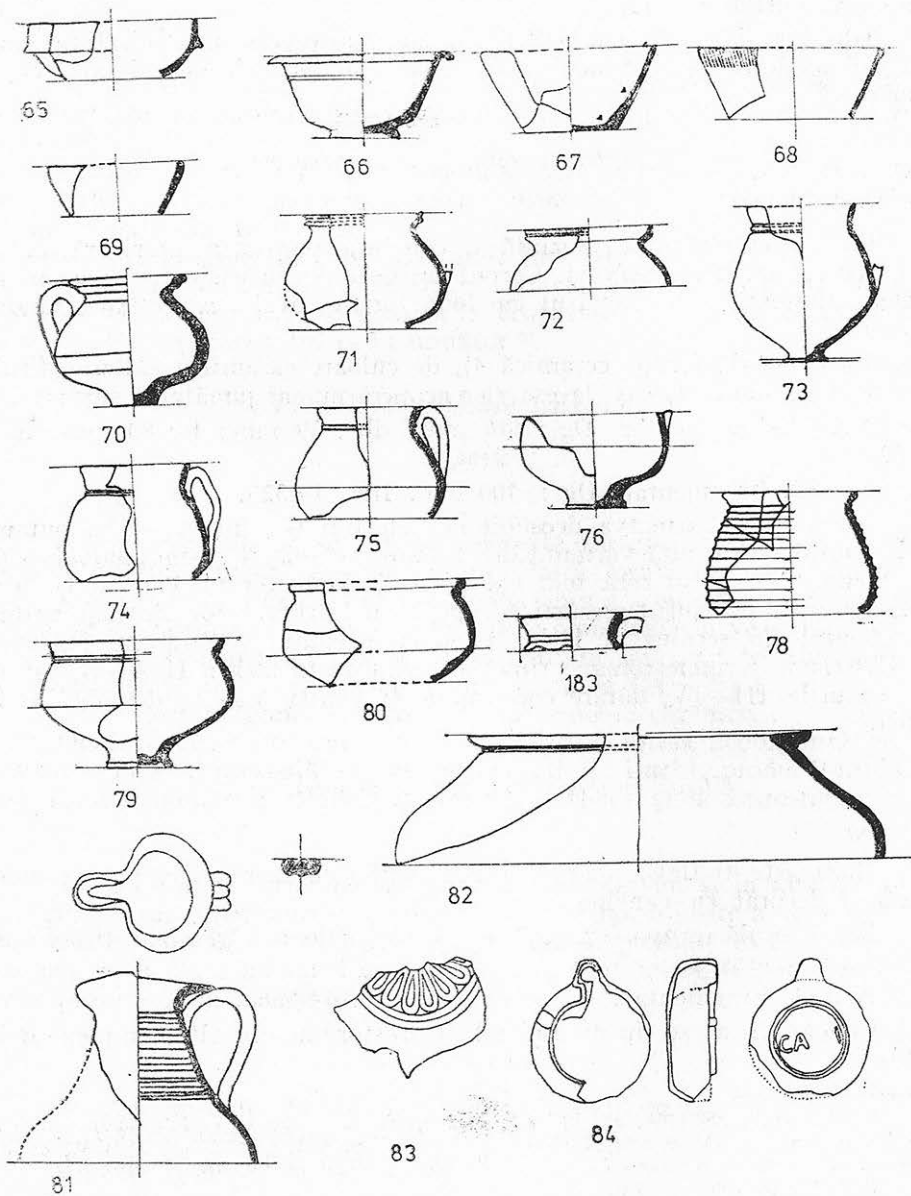

Fig. 4. Ceramica romană din complexul G₆ de la Durostorum.

Și acest vas este des întâlnit în așezările și necropolele provinciilor romane de la Dunărea de Jos, ca de altfel și în nordul Mării Negre în răs-timpul veacurilor II—III.⁴⁰

Gh. Popilian opinează pentru o datare mai precisă în Dacia Inferioară din a doua jumătate a veacului al II-lea și în primele decenii ale celui următor.⁴¹

Cănițe cu două torți (cantharos)

Nr. 79—80

Buza ușor răsfântă prezintă o canelură pe partea interioară, gâtul este decorat cu două nervuri. Corpul bitronconic cu diametrul maxim în partea inferioară, este prevăzut cu două tortițe, ovale în secțiune, fundul este inelar.

Pastă locală (grupa ceramică 4), de culoare cărămiziu gălbuie, firnis de culoare castaniu roșcat, la exterior acoperă numai jumătatea superioară.

Nr. 79. Fragmentar. Dg : 110 mm; db : 39 mm; I : 80 mm. Inv. 14.322.

Nr. 80. Fragmentar. Dg : 100 mm. Inv. 14.323.

Vasul este întrucâtva deosebit de cele din G₁₈ (nr. 61—62), putând să le considerăm o altă variantă de *cantharoi*, căreia îi găsim analogii atât la Atena, cât și în zone mai apropiate de Durostorum, cum ar fi centrele ceramice din jurul așezării Nicopolis ad Istrum, unde Bogdan Sultov le datează din secolul al II-lea până la începutul veacului al IV-lea.⁴² La Histria în termele romane tipul se regăsește în faza a II A—B, datată în veacurile III—IV, datare confirmată și pentru piesele descoperite la Olbia.⁴³

Ulcior cu gura trilobată (oinohoes)

Nr. 81

Buza este treflată, toarta lată, corpul este bombat în partea superioară și decorat cu caneluri.

Pastă locală (grupa ceramică 4), fină de culoare cărămizie, firnis aderent roșu castaniu.

Nr. 81. Fragmentar. Dg : 50 mm. Inv. 14.336.

Cunoaștem acest tip de ulcior la Durostorum, din alte complexe deja publicate.⁴⁴

⁴⁰) Al. Barnea, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 109, fig. 1, 5—6; A. V. Rădulescu, Pontica, 8, 1975, p. 336, pl. IV, nr. 6; H. Bauman, *op. cit.*, p. 411, pl. XXXI, 1; V.M. Zubar, *Nekropol Hersonesa tavriceskovo I—IV vv n.e.*, Kiev, 1982, fig. 50, 15, p. 78, tip 2.

⁴¹) CRO, p. 106, tip 3 a.

⁴²) Agora, V, p. 84, M 2, pl. 18; Sultov, p. 78, tip 10, pl. 58, 2.

⁴³) *Histria*, 6, pl. 15, 4; Knipovici, pl. III, 36.

⁴⁴) C. Mușeteanu, D. Elefterescu, *Contribuții I*, p. 73, pl. 3, 16; C. Mușeteanu, D. Elefterescu, *Contribuții II*, nota 13, nr. 8—10.

III. VASE DE TRANSPORT ȘI DEPOZITAT ALIMENTE

Chiup (dolium)

Nr. 82

Buza este groasă, întoarsă oblic în afară. Marcat de o incizie, gâtul este scurt, umerii puternic profilați, corpul are diametrul maxim în partea superioară.

Pastă cărămie, bine arsă, sonoră și dură, aspră la pipăit, cu puțină mica, calcar, scoici și incluziuni feroase, urme de substanțe organice, firnis castaniu puternic tocit.

Nr. 82. Fragmentar. Dg : 210 mm. Inv. 14.343.

Analogii sunt semnalate în Dacia intracarpatică, la Cristești, în secolele II—III, iar în provincia noastră la Tropaeum Traiani, la sfârșitul secolului al II-lea și începutul celui următor.⁴⁵

IV. ALTE PIESE CERAMICE

Opaițe

Nr. 83—84

Nr. 83 Fragmentar, se păstrează o parte din disc, decorat cu o rozetă, cioc cordiform, bordură neornamentată. Pastă locală (grupa ceramică 4).

Lucerna se încadrează în tipul IV varianta *a* a lucernelor de la Durostorum și se încadrează din punct de vedere cronologic în veacul al II-lea⁴⁶

Nr. 84. Fragmentar, ciocul scurt, bordura largă cu trei butoni?, pe fund înscrisă în trei cercuri concentrice ștampila CA [SS] I.

Pastă locală (grupa ceramică 4), de culoare cărămie.

Opaițul face parte din tipul *Firmalampen*, forma neobișnuită pentru Durostorum este prezentă în clasificarea lui E. Buchi, producătorul Casius fiind cunoscut în general în veacul al II-lea și la Durostorum.⁴⁷

*

În G_6 sunt o serie de vase pe care le regăsim și în alte complexe din perimetru, lucru normal având în vedere larga folosire a acestor tipuri de obiecte, care în cea mai mare parte erau și produse locale. Pentru a rezuma, prezentăm un tabel cu formele care sunt întâlnite și în complexele deja publicate de la Durostorum.

Veselă de bucătărie:

1. Oale cu o toartă (nr. 2—7) le regăsim și în G_3 (nr. 37).
2. Cănițe (nr. 25—27) — în G_1 (nr. 5)
3. Capac (nr. 28 — în G_{17} (nr. 4)

⁴⁵) Materiale, II, 1956, fig. 106, 11; *Tropaeum Traiani*, p. 185, fig. 152, 5 (7).

⁴⁶) C. Mușețeanu, D. Elefterescu, *Dacia*, N.S., 27, 1983, p. 114.

⁴⁷) E. Buchi, *Lucerne del Museo di Aquileia*, I, Aquileia, 1975, p. XXIX; C. Mușețeanu, V. Ciulică, D. Elefterescu, *Dacia*, N.S., 24, 1980, p. 289.

Veselă de masă

1. Castroane (nr. 9—45 — G_{18} (nr. 20—27).
2. Farfurie (nr. 46) — în G_{18} (nr. 41—56).
3. Strachină (nr. 62) — în G_7 .
4. Strachină (nr. 63) — în G_3 (nr. 43).
5. Strachinele (nr. 64—65) — în G_{18} (nr. 32—40).
6. Bolurile (nr. 67—69) — în G_1 (nr. 2) și în G_3 (nr. 31).
7. Cănițele (nr. 70—72) și (73—77) — în G_5 (nr. 63) și în G_4 (nr. 57).
8. Ulciorul (nr. 81) — în G_2 (nr. 19) și în G_8 (nr. 8—10).

În acest complex, piesele de factură locală sunt de departe cele mai numeroase. Pe categorii funcționale vesela de masă este mai numeroasă decât cea de bucătărie și, cum era firesc, vasele de transport și păstrat alimentele sunt cele mai reduse numeric.

Nici în ceea ce privește influențele care se exercită asupra meșterilor olari locali nu sunt deosebiri de celelalte complexe deja publicate. Sesizăm atât influențe venite din vestul imperiului, cât și din est, filiera atelierelor nicopolitane pentru promovarea anumitor tipuri de vase fiind semnificativă. Demn de remarcat este și faptul că dacă produsele atelierelor occidentale de *terra sigillata* sunt prezente, pentru cele din zona orientală putem postula în stadiul actual al cercetării prezența foarte probabilă a vaselor de tip *sigillata* pontică și poate în mult mai mică măsură a produselor de tip Eastern Sigillata B.

Toate categoriile ceramice din G_6 se încadrează din punct de vedere cronologic într-o perioadă de timp din a doua jumătate a veacului al II-lea și până în prima parte a celui următor. Totuși o nuanțare mai fină a cronologiei acestui complex ne este oferită de vasul T.S. de la Rheinzabern, ca și de opaițele nr. 83—84, așa încât socotim că nu greșim datând G_6 la sfârșitul secolului al II-lea și în primele decenii ale veacului următor.

A B R E V I E R I

- Agora V..... H. Robinson, *Pottery of the Roman Period, The Athenian Agora*, V, Princeton, 1959.
- Bruckner..... Olga Bruckner, *Rimska Keramika u Jugoslovenskom Delu Provincije Donje Panonije*, Belgrad, 1981.
- CRO..... Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976.
- Gose..... E. Gose, *Gefasstypen der römischen Keramik im Rheinland*, Köln, 1972.
- Hayes, 1985..... J.W. Hayes, *Sigillata Orientale*, în *Enciclopedia dell'Arte Antica*, II, Roma, 1985.
- Histria, 2..... P. Alexandrescu, *Necropola tumulară*, în *Histria*, 2, București, 1966.
- Histria, 6..... Al. Suceveanu, *Les thermes romaines*, în *Histria*, 6, București-Paris, 1981.
- Intercissa..... Eva Poczy, *Intercissa*, II, Budapesta, 1957.
- Knipovici..... T. Knipovici, *Die Keramik römischerzeit aus Olbia in der Sammlung der Ermitage*, M.R.G.K., IV. 1, Frankfurt am Main, 1929.

- C. Mușețeanu, D. Elefterescu, *Contribuții I, ... C. Mușețeanu, D. Elefterescu, Contribuții privind ceramica romană de la Durostorum*, in *Cultură și civilizație la Dunărea de jos*, I, p. 67.
- C. Mușețeanu, D. Elefterescu, *Contribuții II, ... C. Mușețeanu, D. Elefterescu, Noi complexe de la Durostorum*, in *Cultură și civilizație la Dunărea de jos*, V–VII, 1988–1989, p. 89.
- RiFi..... H. Ricken, Ch. Ficher, *Die Bildesechüsseln der römischen Töpfer von Rhein-zabern*, Frankfurt am Main, 1963.
- Sultov..... B. Sultov, *Ceramic Production on the territory of Nicopolis ad Istrum*, II – IV century, Sofia, 1985.
- Troesmis..... A. Opaîț, *Considerații preliminare privind ceramica romană timpurie de la Troesmis*, in *Peuce*, 8, 1984, p. 28.
Tropaeum Traiani... Al. Barnea, I. Bogdan, Cătănciu, *Ceramica și descoperiri mărunte*, in *Tropaeum Traiani*, București, 1979.

CONTRIBUTIONS TO ROMAN CERAMIC AT DUROSTORUM

Abstract

The article presents the ceramics collected within a single complex, namely G₆. From topographic point of view it is close to Silistra, situated 50 meters upstream the water pump station from irrigations and approximately 400 meters downstream the unloading dock, in a ramified area with the tomb published by V. Culică, in *SCIVA*, 25, 1974, p. 17₃.

While studying the pieces of G₆ we took into consideration the same methodological criteria we applied to the formerly published researches (in *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, I, 1985, p. 67, and V–VI, 1988–1989, p. 89).

The kitchen utensils: pots of different forms and volumes, small jugs and lids. This ceramics is common to large areas of the empire is characterized by a specific paste and the traces of soot.

The largest quantity is represented by table objects, such as: tureens, bowls, plates and tumblers. Among them we can notice a fragment of a bowl of the type terra sigillata, having the shape Drag. 37, manufactured at Reinzabern dated late 2nd century and early 3rd century.

As natural, the vessels for food preservation and transportation are not numerous, this category being represented by a *dolrum*.

There are no differences concerning the other complexes already published, as far as the influences on the local craftsmen are concerned. We can point out influences which came both from the western and eastern part of the empire, the workshops round Nicopolis ad Istrum being the most significant channel of this influences. We have to stress the fact that at Durostorum we discovered genuine pieces from the western part of the empire. While from the eastern part, of the present stage of the researches we might signal with a great probability the presence of the Pontic Sigillata types and in a lesser extent the Eastern Sigillata produces.

We consider we can chronologically place G₆ towards the end of the 2nd century and the first decades of the next century.

- Fig. 1. Roman ceramics from G₆ complex at Durostorum.
 Fig. 2. Roman ceramics from G₆ complex at Durostorum.
 Fig. 3. Roman ceramics from G₆ complex at Durostorum.
 Fig. 4. Roman ceramics from G₆ complex at Durostorum.

CERCETĂRI ÎN NECROPOLA ROMANĂ DE VEST A TOMISULUI (1992)

MIHAI BUCOVALĂ, CECILIA PAȘCA

În cursul anului 1992, în perioada iulie—septembrie, cu ocazia lucrărilor de construcție a unei clădiri în strada I.G. Duca, colț cu strada Constantin Brătescu, zonă aflată în plină necropolă romană, au fost efectuate săpături de salvare (fig. 1).

Pentru cercetarea perimetrului menționat, aproximativ 600 m.p., au fost trasate pe direcția nord-sud, 5 secțiuni, având latura lungă de 7 m, lățimea de 3 m și adâncimea variind între 1,50—4,25 m. Evident, în funcție de situațiile ivite, au fost deschise o serie de casete (fig. 2).

În final, a fost descoperit un număr de 47 morminte de înhumăție, din care 45 pot fi datate, prin elementele de rit, ritual și ofrandele recuperate, în secolele II—III, unul în sec. V și ultimul în secolul VI d. Chr. (fig. 3).

Repartizarea pe secțiuni este următoarea:

Secțiunea I: M 14 la adâncimea de —2,75 m; M 6 la —2,03 m; M 3 la —3,80 m; M 16 la —2,60 m; M 4 la —2,12 m; M 15 la —2,81 m; M 2 la —1,98 m; M 5 la —3,40 m.

Secțiunea II: M 7 la adâncimea de —1,8 m; M 17 la —2,74 m; M 11 la —4,10 m; M 12 la —1,90 m; M 13 la —1,85 m; M 10 la —2,10 m; M 8 la —1,80 m; M 9 la —2,05 m; M 18 la —2,60 m; M 19 la —2,30 m; M 20 la —2,30 m.

Secțiunea III: M 1 la adâncimea de —3,32 m; M 21 la —2,25 m; M 22 la —3,44 m; M 46 la —2,80 m; M 43 la —3,20 m; M 47 la —2,10 m.

Secțiunea IV: M 34 la adâncimea de —2,8 m; M 31 la —1,80 m; M 26 la —2,50 m; M 24 la —2,50 m; M 30 la —3,80; M 23 la 2,60 m; M 28 la —2,60 m; M 25 la —1,95 m; M 44 la —2,40 m.

Secțiunea V: M 29 la adâncimea de —1,95 m; M 38 la —3,25 m; M 36 la —2,90 m; M 32 la —2,90 m; M 33 la —2,80 m; M 39 la —2,90 m; M 27 la —2,80 m; M 41 la —1,60 m; M 40 la —2,10 m; M 42 la —2,50 m; M 45 la —3,05 m; M 37 la —1,90 m; M 35 la —2,95 m.

Încadrarea acestora în tipurile clasice ale mormintelor de epocă romană la Tomis este următoarea:

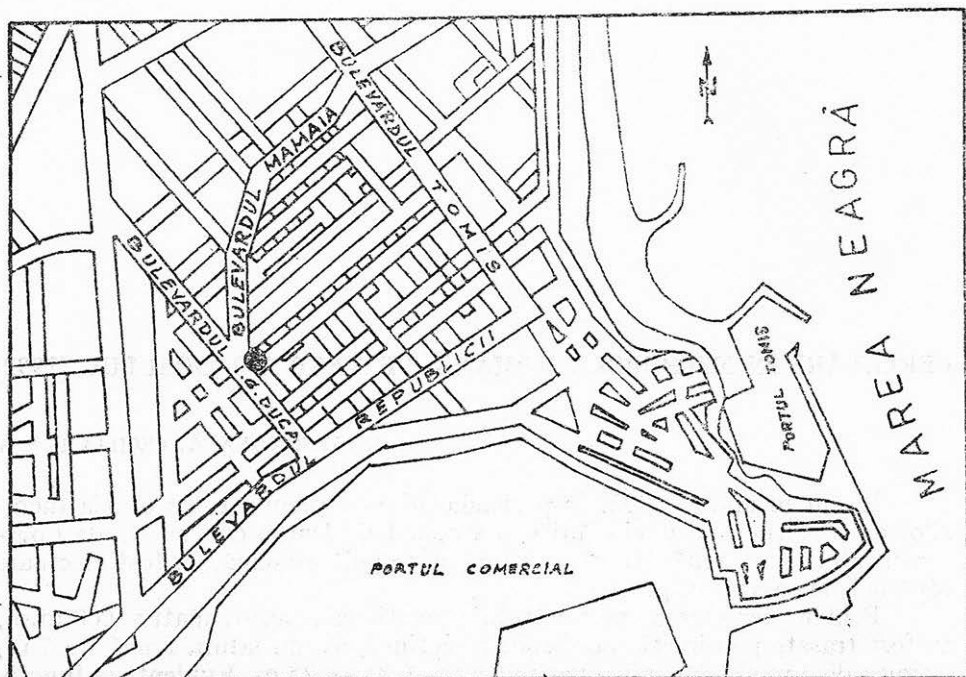

Fig. 1 — Planul orașului Constanța, cu zona necropolei de vest cercetată în anul 1992.

a) 22 morminte de înhumare simplă, în groapă rectangulară, din care 3 marcate printr-una sau mai multe țigle.

În 10 morminte, înhumările fuseseră depuși în sicriu, iar în 12 morminte, direct pe stratul de loess.

b) 24 morminte în firidă (20 cu un singur înhumat, 4 cu câte doi înhumați).

c) Un cenotaf

Din punct de vedere stratigrafic, după stratul vegetal modern, având grosimea de cca 0,30 m, urma un strat de loess moale, având culoare maroniu deschis, până la $-2,00$ m, iar mai jos până la 4 m, loess compact și tare, de culoare brin roșcată. Faptul că cele mai multe dintre gropi au fost practicate la adâncimi mai mari de 2 m, sugerează și o motivație de ordin practic, evident, însoțită de acea a elementelor de rit și ritual.

După aceste informații generale privind săpătura menționată, socotim util să urmărim în continuare următoarele:

I. Descrierea mormintelor și a inventarului aferent, cu datarea lor globală;

II. Catalogul tipurilor de obiecte potrivit materialului și destinației lor practice;

III. Concluzii referitoare la elementele de rit, ritual și situația lor topografică;

IV. Lista descoperirilor monetare.

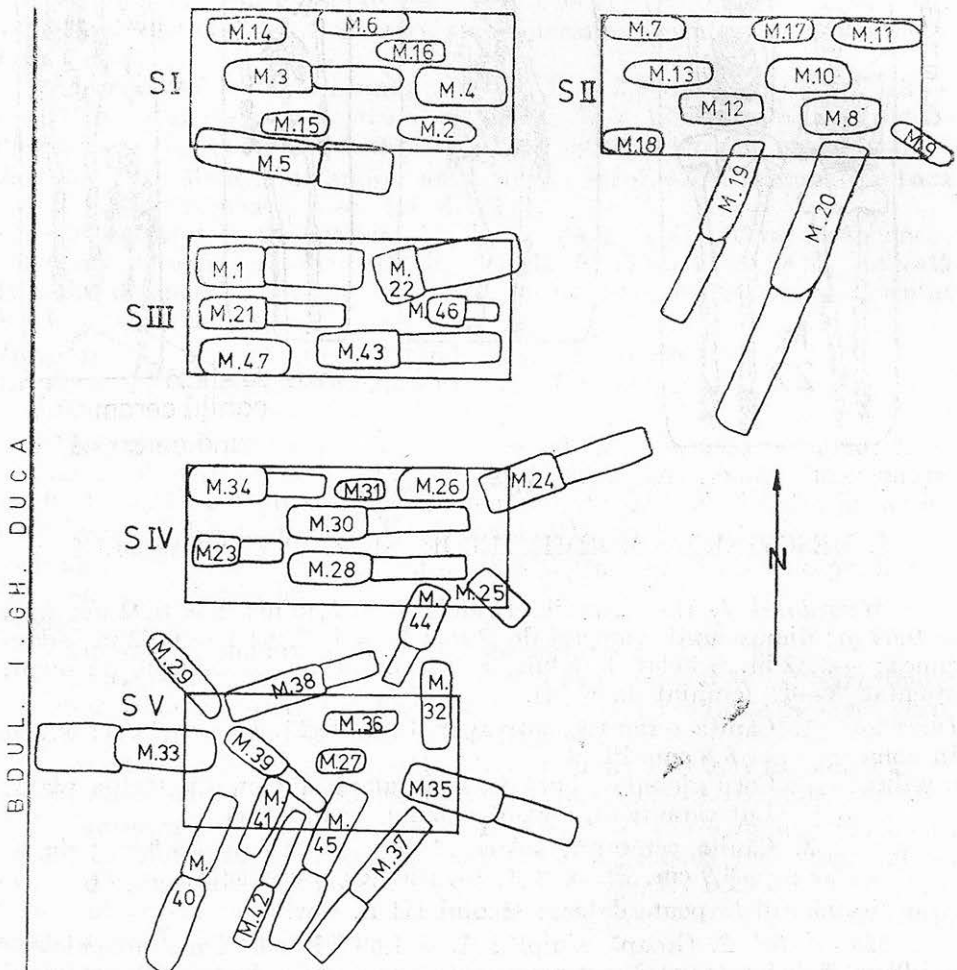

Fig. 2 — lanul cercetărilor de salvare în necropola de vest (E-dul I.G. Duca) — 1992

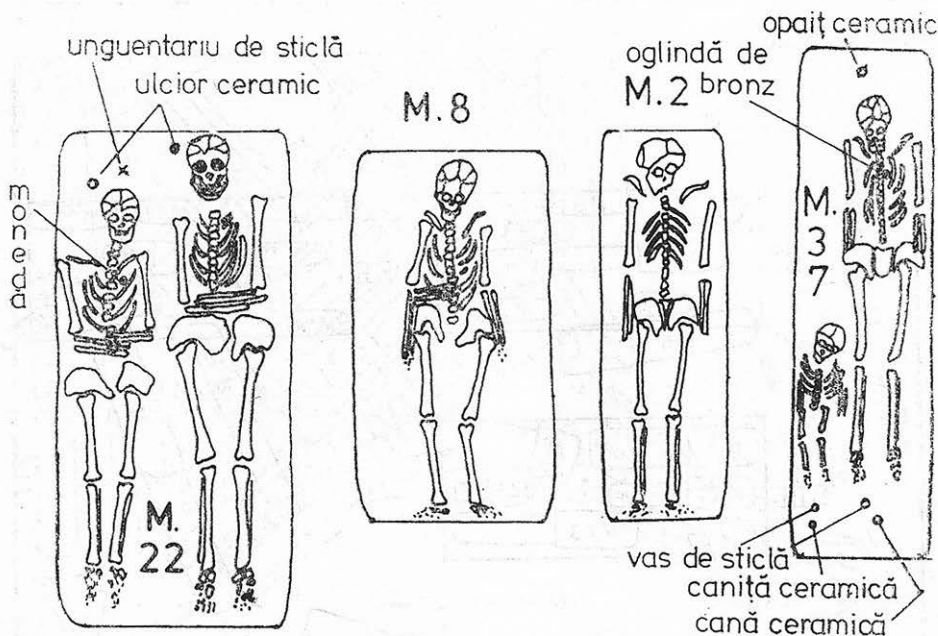

Fig. 3 — Tipuri de morminte.

I. DESCRIEREA MORMINTELOR ȘI A INVENTARULUI

Mormântul 1. Dimensiunile firidei; $L = 2,10$ m; $l = 0,92$ m; $h = 0,69$ m; dimensiunile camerei de acces: $L = 1,52$ m; $l = 0,92$ m; adâncimea: $-3,32$ m. Schelet de adult, așezat în sicriu, cu mâinile pe piept, orientat V—E (craniul la vest).

Inventar
În zona capului

1. Căniță ceramică, întreagă¹. Inv. 38425. In = 8,9 cm; dm = 8,8 cm. Pl. 3
Corp globular, buză trasă în afară. Picior mic, talpa plată. Lut cărămiziu, angobă cafenie, neuniformă.

2. Căniță ceramică, întreagă. Inv. 38426. In = 8,8 cm; dm = 8,9 cm. Pl. 3 și 8. Identică cu precedenta.

Mormântul se poate data în secolul III d. Chr.

Mormântul 2. Groapă simplă: $L = 1,69$; $l = 0,52$ m; adâncimea; $-1,98$ m. Schelet așezat direct pe stratul de loess, cu mâinile pe lângă corp, orientat V—E (craniul la vest). *Fără inventar.*

Mormântul 3. Dimensiunile firidei: $L = 1,95$ m; $l = 0,69$ m; $h = 0,85$ m; dimensiunile camerei de acces: $L = 1,82$ m; $l = 0,69$ m; adâncimea: $-1,98$ m.

¹) Formă clasică pentru intervalul secolelor II—III d. Chr., descoperită în foarte multe exemplare în necropolele și așezările din Dobrogea. Pentru ultimele dintre ele, vezi M. Bucovală și Cecilia Pașca, *Pontica*, 24, 1991, p. 229—230 și p. 204, pl. VII, p. 205 pl. VIII.

cimea: —3,80 m. Intrarea în firidă era blocată de 5 țigle, una întreagă (cu dimensiunile de $0,60 \times 0,30 \times 0,04$ m) și patru fragmentare. Schelet de adult, depus în sicriu, cu mâinile pe lângă corp, orientat V—E (craniul la vest).

Inventar 1. Oglindă bronz. Întreagă. Inv. 38475, Dm = 7,9 cm; disc Pe piept simplu din bronz.

Mormântul 4. Groapă simplă: L = 1,90 m; l = 0,84 m; adâncimea: —2,12 m. Schelet răvășit, nu s-a putut determina orientarea mormântului. *Fără inventar.*

Mormântul 5. Dimensiunile firidei: L = 2,80 m; l = 0,85 m; h = 0,75 m; dimensiunile camerei de acces: L = 1,58 m; l = 0,98 m; adâncimea: —3,40 m. Schelet răvășit, nu s-a putut determina orientarea.

Inventar 1. Monedă de bronz, emisă în sec. III d. Chr². Datarea (pe baza monedei): sec. III d. Chr.

Mormântul 6. Groapă simplă: L = 1,84 m; l = 0,65 m; adâncimea: —2,03 m. Groapa era marcată de o țiglă ($0,35 \times 0,30 \times 0,04$ m), așezată la capul defunctului. Schelet în sicriu, cu mâinile pe lângă corp, orientat V—E (craniul la vest).

Inventar 1. Monedă bronz, datând din sec. III d. Chr².

În zona Datarea mormântului: sec. III d. Chr.
capului

Mormântul 7. Groapă simplă: L = 1,83 m; l = 0,55 m; adâncimea: —1,80 m. Mormântul era marcat lateral de două țigle, având dimensiunile de $0,51 \times 0,37 \times 0,04$ m și respectiv $0,52 \times 0,35 \times 0,03$ m. Schelet în sicriu, cu mâinile pe piept, orientat V—E (craniul la vest).

Inventar 1. Monedă bronz, emisă la sfârșitul sec. IV — începutul sec.

În zona V d. Chr.
capului

Datarea mormântului: probabil începutul sec. V d. Chr.

Mormântul 8. Groapă simplă: L = 1,68 m; l = 0,84 m; adâncimea: —1,80 m. Schelet așezat direct pe stratul de loess, cu mâinile pe lângă corp, orientat V—E (craniul la vest). *Fără inventar.*

Mormântul 9. Groapă simplă: L = 1,49 m; l = 0,39 m; adâncimea: —2,05 m. Schelet răvășit, nu s-a putut determina orientarea. *Fără inventar.*

Mormântul 10. Groapă simplă: L = 1,85 m; l = 0,75 m; adâncimea: —2,10 m. Mormântul era marcat lateral stânga de două țigle fragmentare, având dimensiunile de $0,36 \times 0,24 \times 0,03$ m și respectiv $0,29 \times 0,25 \times 0,04$ m. Scheletul era așezat direct pe stratul de loess, cu mâinile pe lângă corp, orientat V—E (craniul spre vest).

Inventar 1. Monedă bronz, emisă în vremea împărătesei Iulia Domna

În zona
capului

În zona 2. Cataramă bronz. Stare proastă de conservare. Inv. 38498.
abdomenului Formă dreptunghiulată, lipsește spinul. Pl. 6.

²) Identificarea monedelor a fost făcută de colega A. Vertan, căreia îi mulțumim și pe această cale.

Datarea mormântului: sec. III d. Chr.

Mormântul 11. Groapă simplă: L = 1,95 m; l = 0,62 m; adâncime: —4,15 m. Schelet de adult, în sicriu, orientat V—E.

- Inventar* În zona abdomenului
1. Inel bronz cu gemă (intaglio). Întreg. Inv. 38478. Dm = 1,8 cm. Formă circulară, mai lat în partea unde este montată gema, pe care se distinge zeul Mercur având punga cu bani în mâna stângă. Pl. 11.
 2. Inel de bronz cu gemă (intaglio). Fragmentar. Inv. 38479. Similar cu precedentul, exceptând faptul că pe gemă este reprezentată zeița Atena. Pl. 11.
 3. Fragmente ceramice provenind de la diverse vase, neîntregibile.

Mormântul 12. Groapă simplă: L = 1,85 m; l = 0,61 m; adâncimea: —1,90 m. Mormântul conținea un singur schelet, calcefiat și răvășit, încât nu s-a putut determina orientarea acestuia.

- Inventar*
1. Castron ceramic³. Întreg. Inv. 38437. Dm = 15 cm. Picior scurt, fund concav, buza ușor adusă spre interior. Lut de culoare galbenă, vopsea cărămizie la partea superioară. Pl. 3

Datarea mormântului: sec. II d. Chr.

Mormântul 13. Groapă simplă: L = 1,84 m; l = 0,59 m; adâncimea: —1,85 m. Schelet răvășit, nu s-a putut determina orientarea mormântului.

- Inventar*
1. Fragmente din sticlă, provenind de la un vas neîntregibil.

Mormântul 14. Groapă simplă: L = 1,75 m; l = 0,55 m; adâncimea: —2,75 m. Groapa era marcată de o țiglă fragmentară, la capătul scheletului, depus în sicriu, cu mâinile pe lângă corp, orientat V—E. *Fără inventar.*

Mormântul 15. Groapă simplă: L = 1,42 m; l = 0,50 m; adâncimea: —2,81 m. Schelet întins direct pe stratul de loess, cu mâinile pe lângă corp, orientat V—E (craniul la vest).

- Inventar* În zona capului
1. Mic fragment ceramic provenind de la un vas neidentificabil.

Mormântul 16. Groapă simplă: L = 1,49 m; l = 0,44 m; adâncimea: —2,60 m. Schelet așezat în sicriu, cu mâinile pe abdomen, orientat V—E (craniul la vest). *Fără inventar.*

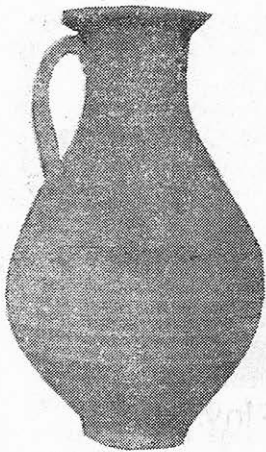
Mormântul 17. Groapă simplă: L = 1,85 m; l = 0,53 m; adâncimea: —2,74 m. Schelet în sicriu, întins pe spate, cu mâinile pe abdomen, orientat V—E (craniul spre vest).

- Inventar*
1. Fragment dintr-un vas de sticlă, neidentificabil.

Mormântul 18. Groapă simplă: L = 1,26 m; l = 0,59 m; adâncimea: —2,60 m. Schelet răvășit, nu s-a putut determina orientarea mormântului. *Fără inventar.*

Mormântul 19. Dimensiunile firidei: L = 2,15 m; l = 0,62 m; h = 0,87 m; dimensiunile camerei de acces: L = 1,84 m; l = 0,66 m; a-

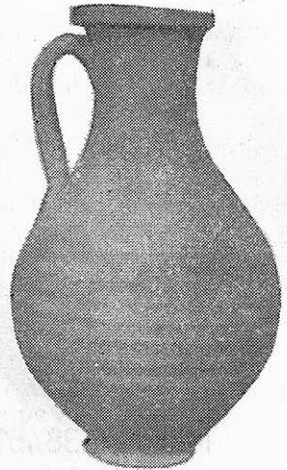
³) Formă comună pentru secolele II—III d. Chr. în Dobrogea. Pentru cel mai recent exemplar asemănător (cu excepția buzei) de la Tomis, vezi M. Bucovală, Cecilia Pașca, Pontica, 21—22, 1988-89, p. 147, pl. 11 c, precum și p. 145.

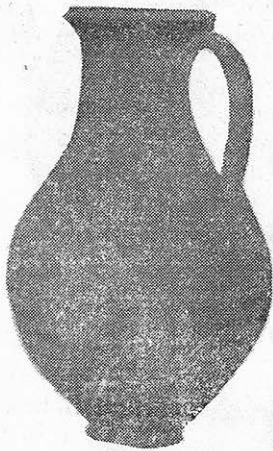
M.26 - Inv.38451

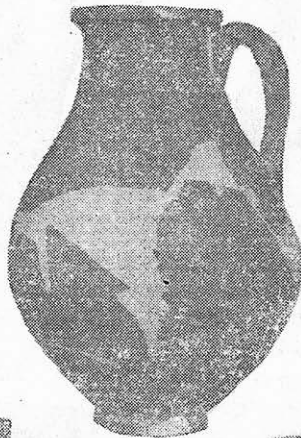
M.33 - Inv.38453

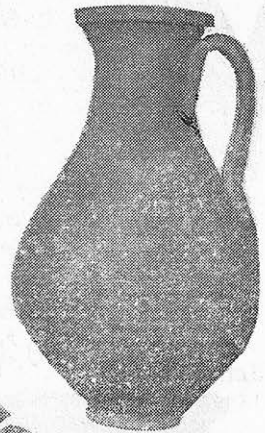
M.22 - Inv.38454

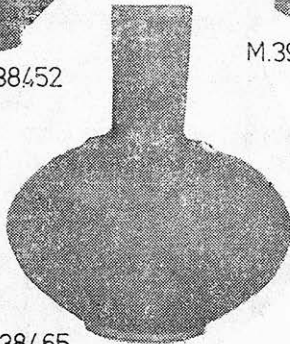
M.26 - Inv.38452

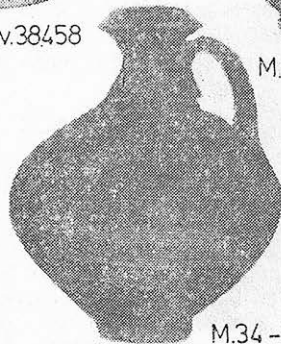
M.39 - Inv.38458

M.22 - Inv.38455

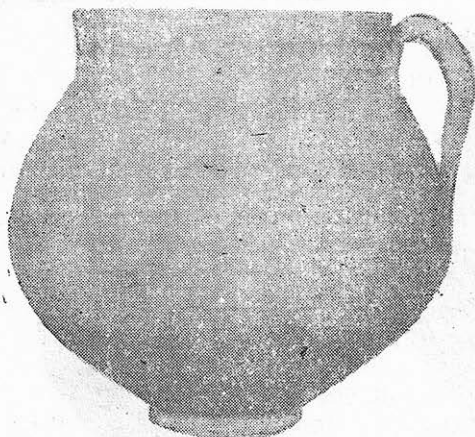

M.39 - Inv.38465

M.34 - Inv.38462

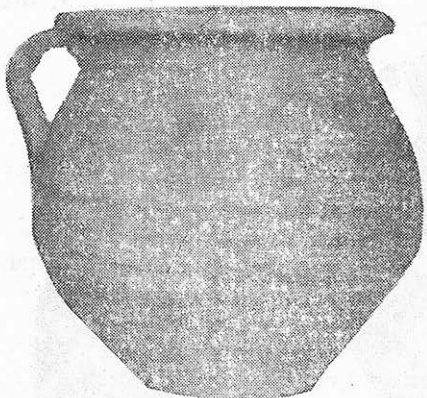
Plansa 1 - Ulcioare cu corp ovoidal și sferic turtit.

M.44 - Inv.38.461

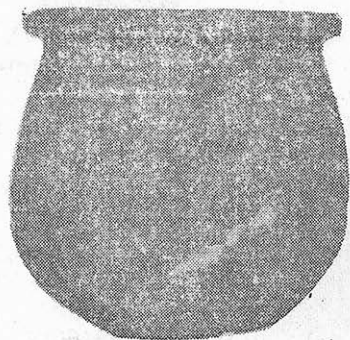
M 19 - Inv.38.429

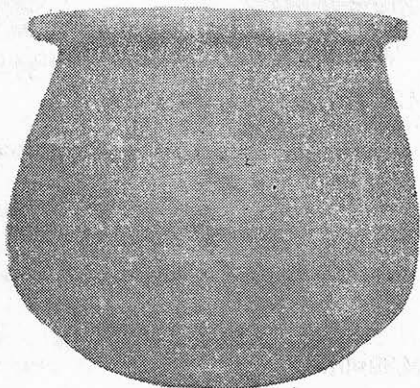
M.23 - Inv.38.446

M.29 - Inv.38.436

M.33 - Inv.38.439

M.33 - Inv.38.440

dâncimea: —2,30 m. Intrarea în firidă era astupată de o țiglă cu marginile proeminente, având dimensiunile $0,35 \times 0,35 \times 0,04$ m. Schelet în sicriu, întins pe spate, în poziție naturală, cu mâinile pe abdomen, orientat V—E (craniul la vest).

- Inventar*
 În zona picioarelor 1. Opaț ceramic: discul spart. Inv. 38456. L = 7 cm dm = 5,6 cm; în. = 2,5 cm. Corp mic și rotund; pe disc se păstrează doar imaginea unui picior de crater⁴. Lut cărămiziu.
 2. Căniță ceramică cu o toartă; toarta spartă. Inv. 38429. În = 9,1 cm; dm = 8,1 cm. Corp globular, incizie circulară la baza buzei răsfrânte. Lut de culoare gălbui-roșiatic.

Datarea mormântului: probabil, sec. III d. Chr.

Mormântul 20. Dimensiunile firidei: L = 3,50 m; l = 0,94 m; h = 0,80 m; dimensiunile camerei de acces: L = 3,17 m; l = 0,99 m; adâncimea: —2,84 m. Schelet depus în sicriu, cu mâinile pe lângă corp, orientat V—E (craniul spre vest).

- Inventar*
 În zona capului 1. Unguentariu sticlă⁵. Întreg. Inv. 38468. În: = 13,3 cm; Db = 4,9 cm. Corp în formă de clopot, fund concav, gât cilindric, buză inelară. Pl. 5 și 9.
 2. Opaț ceramic; discul spart. Inv. 38464. L = 7,4 cm; în = 2,6 cm; dm = 5,5 cm,
 Lut roșiatic, cu urme de ardere secundară.

În zona 3. Fragmente ceramice provenind de la un vas neîntregibil
 picioarelor 4. Fragmente de sticlă provenind de la un vas neîntregibil.

Datarea mormântului: probabil, sec. III d. Chr.

Mormântul 21. Dimensiunile firidei: L = 1,73 m; l = 0,56 m; h = 0,51 m; dimensiunile camerei de acces: L = 1,40 m; l = 0,66 m; adâncimea: —2,25 m. La picioarele defunctului fusese depusă o țiglă având dimensiunile $0,60 \times 0,35 \times 0,04$ m, în poziție înclinată spre interior. Schelet întins pe spate, cu mâinile pe abdomen, orientat V—E (craniul la vest)

- Inventar*
 În zona abdomenului 1. Aplice și vârf de bronz pentru centiron⁶. Au fost recuperate 5 aplice (două cu formă dreptunghiulară, una romboidală și două pătrate, precum și un capăt de curea). Pl. 6 și 11.
 În zona 2. Mic fragment ceramic provenind de la un vas neidentificabilelor
 picioarelor

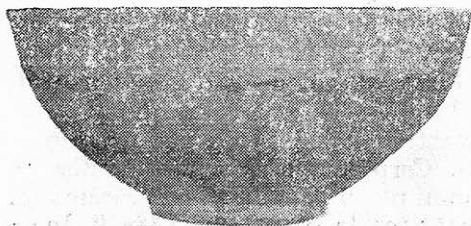
Datare: în lipsa altor elemente: sfârșitul secolului VI — începutul sec. VII d. Chr.

Mormântul 22. Dimensiunile firidei: L = 2,01 m; l = 0,95 m; h = 1,10 m; dimensiunile camerei de acces: L = 0,90 m; l = 1,15 m; a-

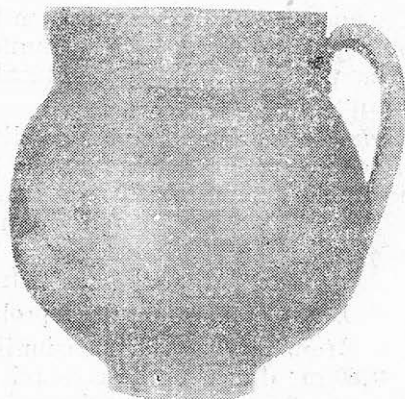
⁴) Piesa se încadrează în tipul XX al opațelor cu ciocul cordiform, datate în principal în sec. II—III d. Chr., cf. C. Iconomu, *Opațe greco-romane*, Constanța, 1967, pp. 18 și 19.

⁵) Formă răspândită pe largi spații în imperiu. Exemplarele identice descoperite la Tomis se datează, toate, în sec. II—III e.c. Cf. M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, 1968, p. 149, fig. IX.

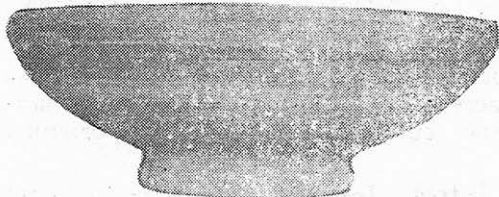
⁶) Mulțumim pe această cale colegului Liviu Petculescu, care ne-a oferit cu gentilețe bibliografia și explicațiile necesare; cf. și *Journal of Roman Military Equipment Studies*, 2, 1991, pp. 17—19.

M.39 - Inv.38438

M.1 - Inv.38426

M.12 - Inv.38437

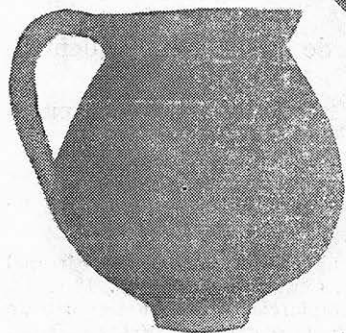
M.30 - Inv.38431

M.1 - Inv.38425

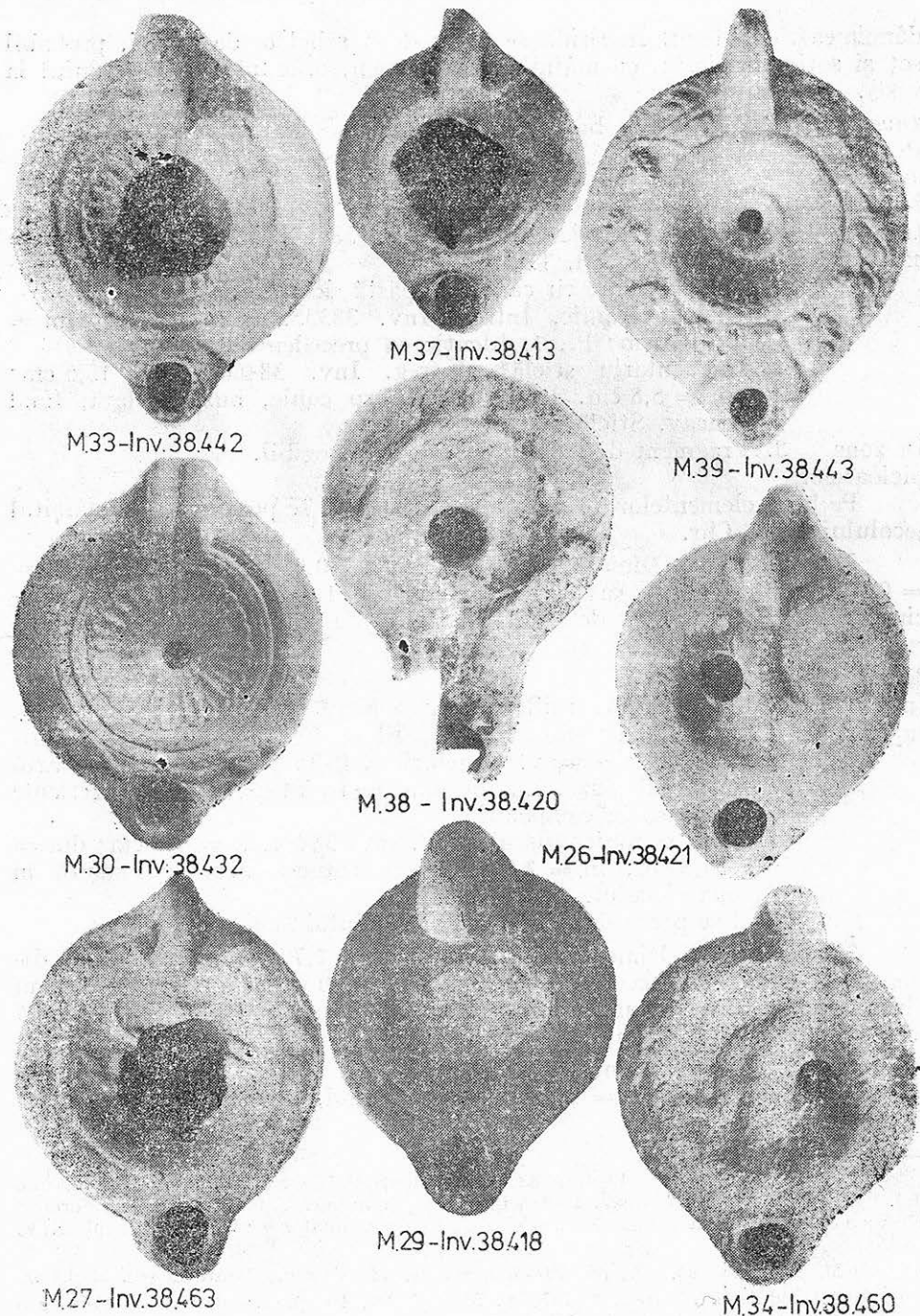
M.39 - Inv.38427

M.37 - Inv.38424

M.37 - Inv.38444

Planșa 4 — Tipuri de opaite.

dâncimea L — 3,44 m. În firidă se aflau două schelete de adulți, probabil soț și soție, în sicriu, cu mâinile pe abdomen, orientați V—E (craniul la vest).

Inventar 1. Monedă de bronz, colonială, Tomis

Pe pieptul
unui din
înhumați

În zona 2. Ulcior ceramic. Întreg. Inv. 38454. In = 16 cm; Dm =
capului = 10,6 cm. Pl. 1.

Corp decorat cu caneluri, pastă de culoare cărămizie.

3. Ulcior ceramic. Întreg. Inv. 38355. In = 16 cm; Dm =
= 10,5 cm; Pl. 1. Identic cu precedentul.

4. Unguentariu sticlă⁸. Întreg. Inv. 38466. In = 15,6 cm;
dm = 5,8 cm. Pl. 5 și 9. Corp conic, buză inelară, fund
concav. Sticlă alburie.

În zona 5. Fragment de vas din sticlă, neîntregibil.
picioarelor

Pe baza elementelor de inventar, mormântul se poate data la sfârșitul secolului II d. Chr.

Mormântul 23. Dimensiunile firidei: L = 0,95 m; l = 0,50 m; h = 0,90 m; dimensiunile camerei de acces: L = 1,01 m; l = 0,70 m; adâncimea: —2,60 m; Schelet de adult, în sicriu, cu mâinile pe abdomen, orientat V—E (craniul la vest).

Inventar

În zona 1. Cană tipică, mijlocie, cu toartă⁹. Întreagă. Inv. 38446.
capului In = 10 cm; dm = 12 cm. Pl. 2. Corp globular, fund circular ușor concav. Caneluri vizibile pe tot corpul, toartă lipită sub buză. Lut de culoare roșiatică, cu mici particule silicioase în compoziție.

2. Opaț ceramic; discul spart. Inv. 38441. L = 7,9 cm; dm = 6,3 cm; în = 2,9 cm. Corp rotund, urme de arsură în zona ciocului. Argilă roșiatică.

Mormântul se poate data la sfârșitul secolului II d. Chr.

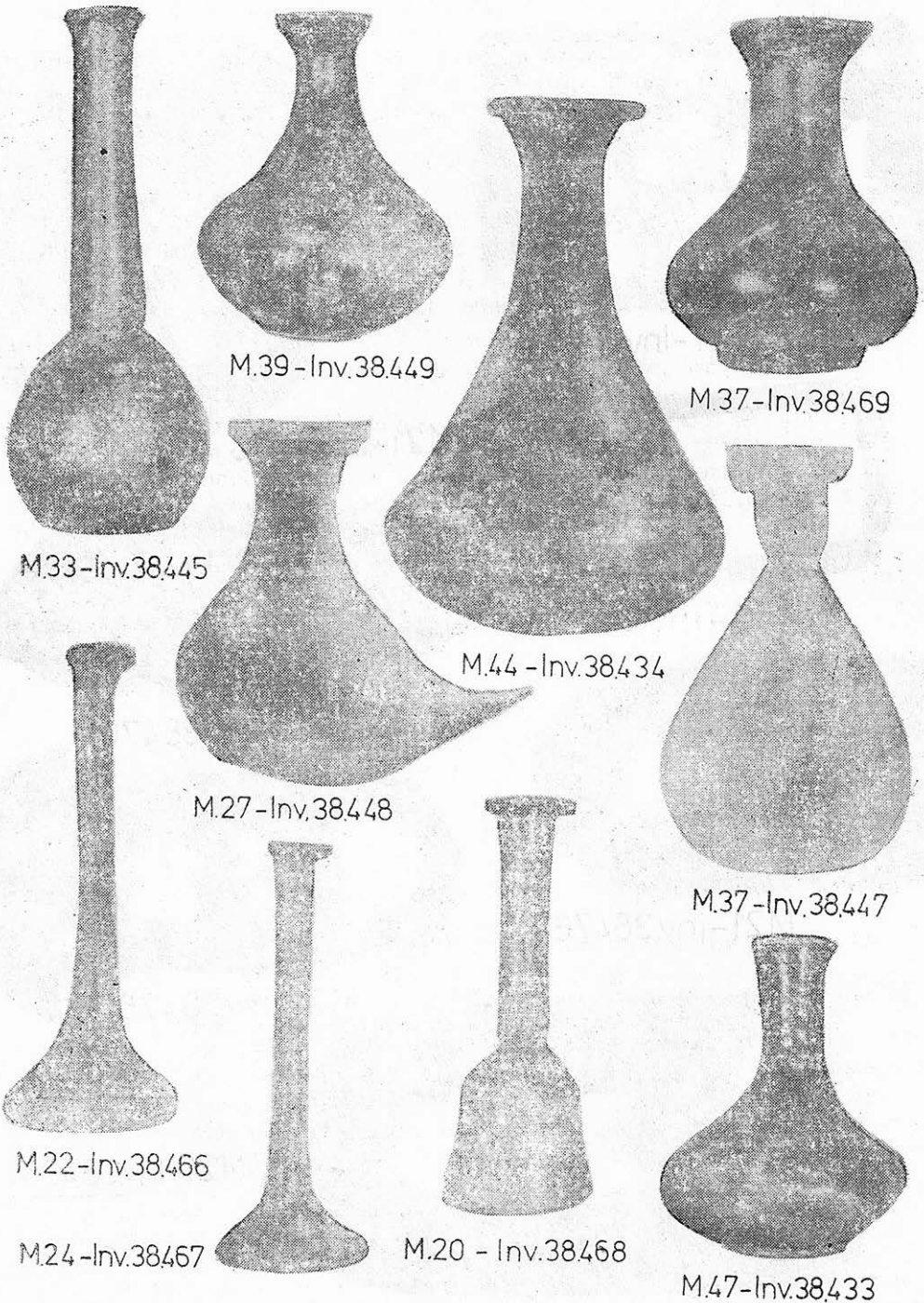
Mormântul 24. Dimensiunile firidei: L = 1,70 m; h = 0,60 m; dimensiunile camerei de acces: L = 2,83 m; l = 0,90 m; adâncimea: —2,50 m. Firida conținea un singur înhumat, adult, în sicriu, cu mâinile pe lângă corp, orientat V—E (craniul la vest).

Inventar 1. Opaț ceramic; discul spart. Inv. 38462. L = 8 mc; dm =
În zona 6,4 cm; in = 2,9 cm. Corp rotund, lut roșiatic.
picioarelor

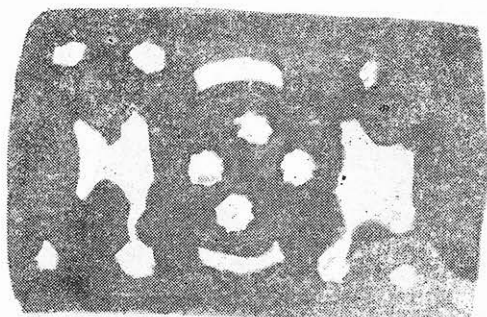
⁷⁾ G. Simion, Peuce 9, 1984, p. 82, care evidențiază forme aflate în morminte datate global din a doua jumătate a sec. I până în prima jumătate a secolului III d. Chr. Formele cele mai apropiate, sunt ulcioarele cu o singură toartă și buza evazată orizontal, pl. XIV, 3—4.

⁸⁾ M. Bucovăla, *op. cit.*, pp. 99—100, ex. nr. 183 și urm., datate în sec. II d. Chr.

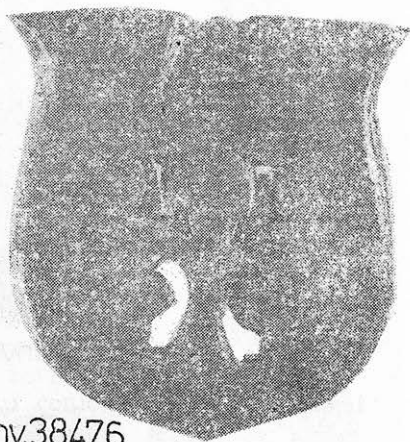
⁹⁾ A. Rădulescu, Pontica, 8, 1975, p. 337, pl. IV, 4 și p. 338, datează cănițele cu o toartă și caneluri pe corp în sec. II—III d. Chr.

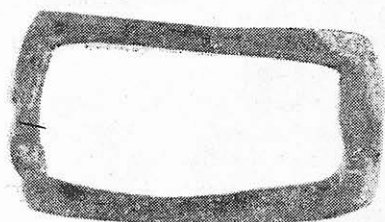
Planșa 5 — Vase, unguentarii și guttus din sticlă.

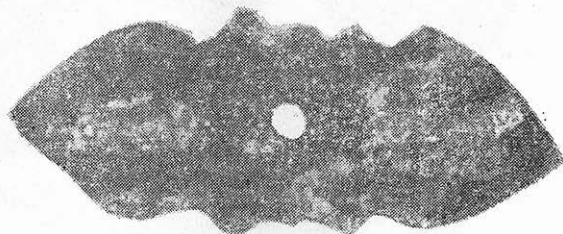
M.21-Inv.38.476

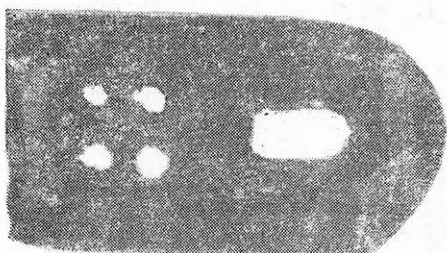
M.21-Inv.38.476

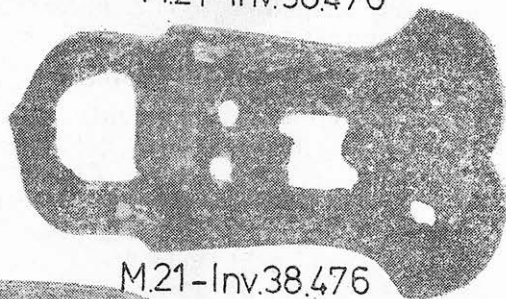
M 10 - Inv 38.498

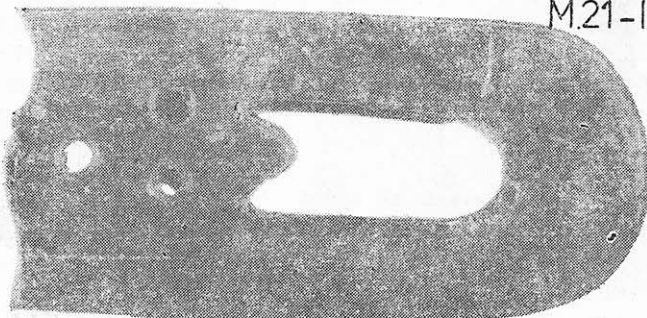
M.21-Inv.38.476

M.21-Inv.38.476

M.21-Inv.38.476

M.21-Inv.38.476

2. Unguentariu sticlă. Întreg. Inv. 38467. n = 13 cm; dm = 5 cm. Stare bună de conservare. Pl. 5 și 9. Corp în formă de disc aplatizat, gât cilindric și subțire, buză inelară, asimetrică. Sticlă alburie¹⁰.

Datarea mormântului: sec. II d.Chr.

Mormântul 25. Groapă simplă: L = 1,39 m; l = 0,64 m; adâncime: —1,95 m. Schelet de copil, calcefiat, întins direct pe stratul de loes cu mâinile pe lângă corp, orientat V—E (craniul la vest). *Fără inventar.*

Mormântul 26. Groapă simplă: L = 1,50 m; l = 0,70 m; adâncimea: —2,50 m. Schelet de adult, calcefiat, depus în sicriu, cu mâinile lângă corp, orientat N—S.

- Inventar*
Pe piept.
În zona
abdomenului.
În zona
picioarelor.
1. Monedă din bronz, de mărime mijlocie, sec. III d. Chr.
 2. Ulcior ceramic cu o toartă. Întreg. Inv. 38451. In = 15,1 cm; dm = 10,3 cm. Pl. 1. Corp canelat, pastă de culoare cărămie, angobă roșiatică, uniformă la partea superioară.
 3. Ulcior ceramic cu o toartă. Întreg. Inv. 38452. In = 15,4 cm; dm = 9,9 cm. Pl. 1 și 7. Identic cu precedentul.
 4. Căniță ceramică; lipsă toarta. Inv. 38423. In = 7,1 cm; dm = 6,9 cm. Corp globular, fund mic și plat. Lut cărămiziu.
 5. Opaț ceramic. Întreg. Inv. 38421. L = 7,6 cm; dm = 5,9 cm în = 3,1 cm. Pl. 4 și 10.
Corp rotund, disc delimitat de bordură prin două cercuri incizate; pe disc apare figurat un cocoș. Lut cărămiziu¹¹.

Datarea mormântului: secolul III d.Chr.

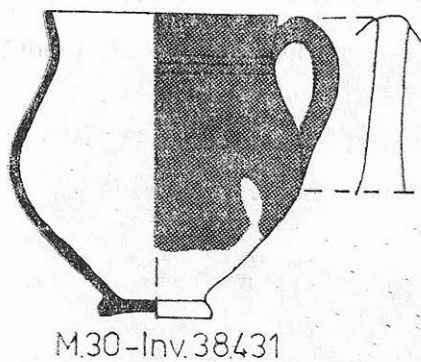
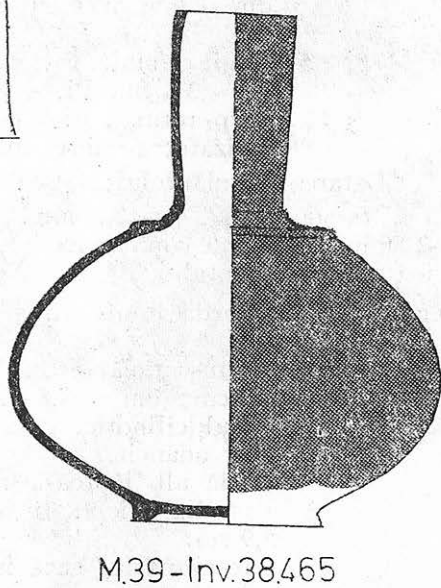
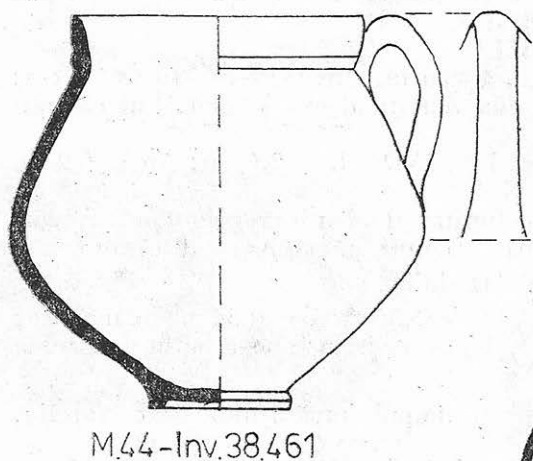
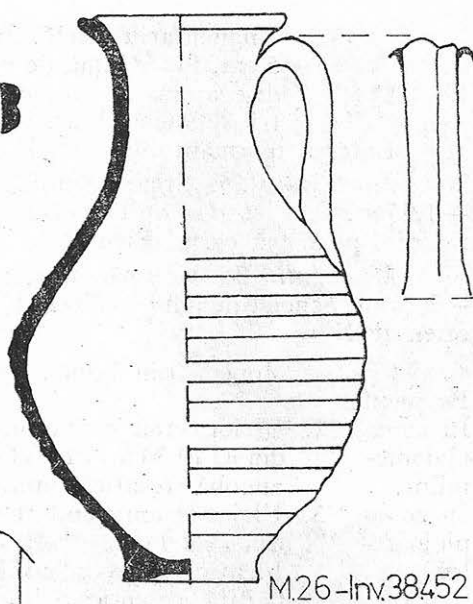
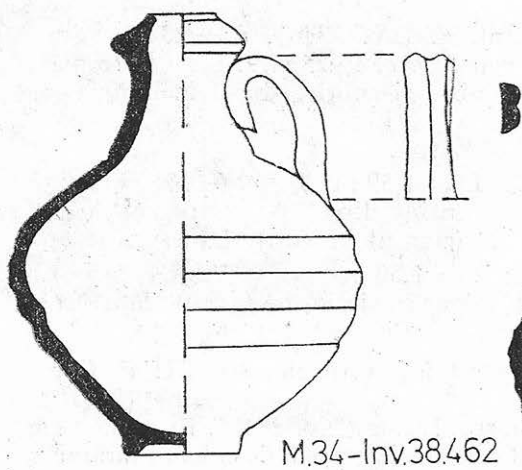
Mormântul 27. Groapă simplă: L = 1,05 m; l = 0,54 m; adâncimea: —2,80 m; Schelet de copil, calcefiat, depus în sicriu; nu s-a putut determina orientarea mormântului.

- Inventar*
În zona
capului
1. Monedă bronz, emisă în timpul împăratului Marc Aureliu.
 2. Guttus sticlă. Stare bună de conservare. Inv. 38448. In = 7,9 cm; dm = 8,8 cm. Pl. 5 și 9.
Gâtul cilindric, gura lărgită asemenea unei pâlnii, fundul ușor adâncit.
Sticlă alb lăptoasă¹².
 3. Vas din sticlă. Întreg. Inv. 38439. In = 8,6 cm; dm = 5,9 cm.
Gât cilindric, buză înaltă, fund concav. Sticlă subțire, incoloră.

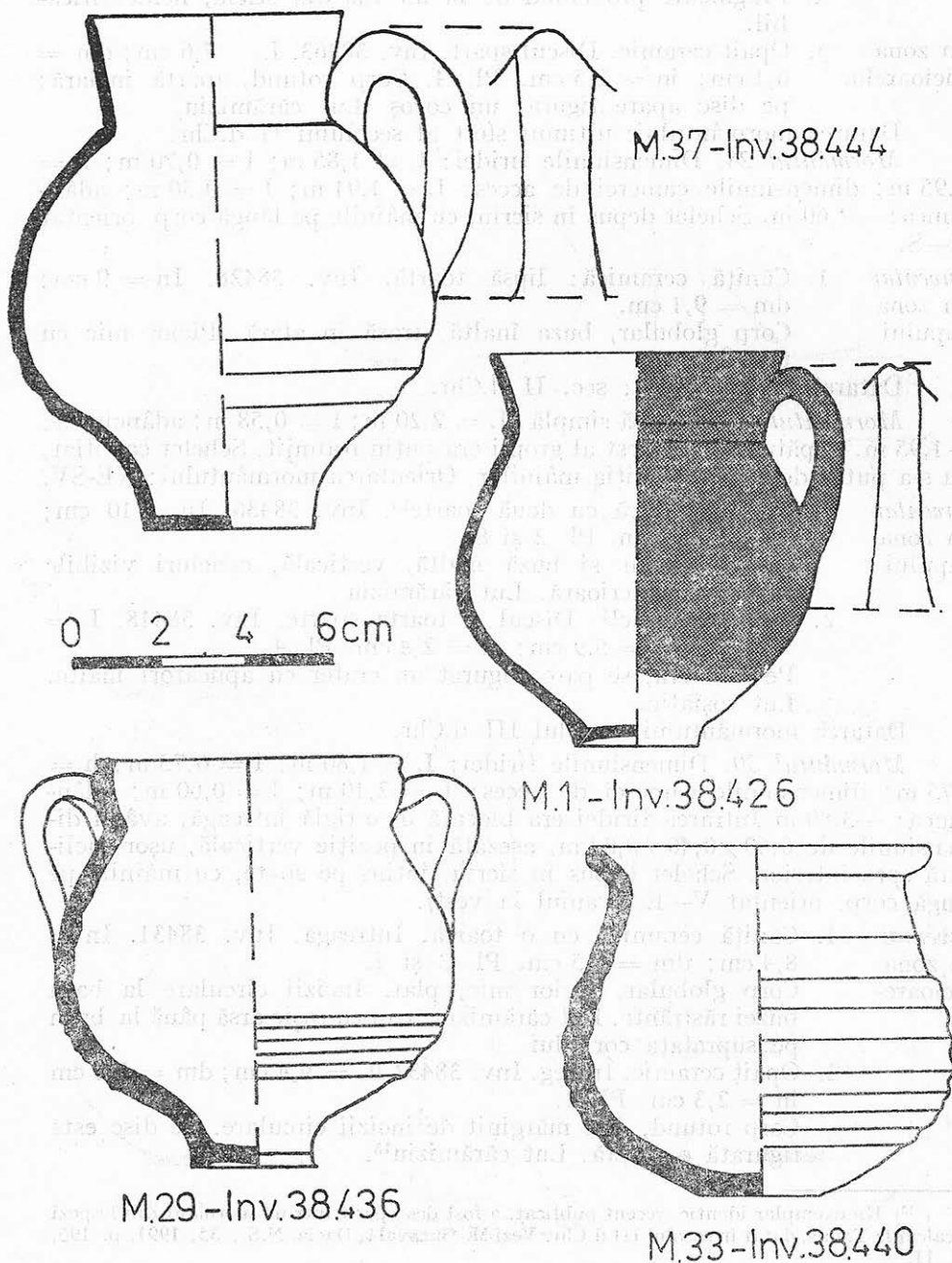
¹⁰⁾ M. Bucovală, *op. cit.*, p. 147, fig. VI. Formă datată cu precădere în sec. II d.Chr., dar prezentă și în context aparținând sec. III d.Chr.

¹¹⁾ C. Iconomu, *op. cit.*, p. 18, exemplare datate în sec. III — III d.Chr.

¹²⁾ M. Bucovală, *op. cit.*, p. 143. Exemplarele cu cioc în prelungire și fără toartă sunt datate în primele două secole ale erei noastre.

0 2 4 6 8cm

Plansa 8 — Cănițe simple, cu una sau două toarte — profile.

4. Fragmente provenind de la un vas din sticlă, neidentificabil.

În zona picioarelor 5. Opaîț ceramic. Discul spart. Inv. 38463. L = 7,6 cm; dm = 6,1 cm; în = 2,5 cm. Pl. 4. Corp rotund, toartă inelară; pe disc apare figurat un cocoș. Lut cărămiziu.

Datarea mormântului: ultimul sfert al secolului II d.Chr.

Mormântul 28. Dimensiunile firidei: L = 1,85 m; l = 0,70 m; h = 0,95 m; dimensiunile camerei de acces: L = 1,91 m; l = 0,50 m; adâncimea: —2,60 m. Schelet depus în sicriu, cu mâinile pe lângă corp, orientat N—S.

Inventar 1. Căniță ceramică: lipsă toartă. Inv. 38428. In = 9 cm; În zona dm = 9,1 cm.
capului Corp globular, buza înaltă, trasă în afară. Picior mic cu talpă plată.

Datarea mormântului: sec. II d.Chr.

Mormântul 29. Groapă simplă: L = 2,20 m; l = 0,58 m; adâncimea: —1,95 m. Capătul de sud-vest al gropii era puțin rotunjit. Schelet calcifiat, nu s-a putut determina poziția mâinilor. Orientarea mormântului: NE-SV.

Inventar 1. Cană ceramică cu două toarte¹³. Inv. 38436. In = 10 cm; În zona dm = 10,5 cm. Pl. 2 și 8.
capului Corp globular și buza înaltă, verticală, caneluri vizibile la partea inferioară. Lut cărămiziu.

2. Opaîț ceramic¹⁴. Discul și toarta sparte. Inv. 38418. L = 7,1 cm; dm = 5,9 cm; în = 2,4 cm. Pl. 4.
Pe disc era, se pare, figurat un crater cu apucători înalte. Lut roșiatic.

Datarea mormântului: secolul III d.Chr.

Mormântul 30. Dimensiunile firidei: L = 1,80 m; l = 0,75 m; h = 0,75 m; dimensiunile camerei de acces: L = 2,10 m; l = 0,60 m; adâncimea: —3,80 m. Intrarea firidei era blocată de o țiglă întreagă, având dimensiunile de 0,60 × 0,40 × 0,04 m, așezată în poziție verticală, ușor înclinată spre interior. Schelet depus în sicriu, întins pe spate, cu mâinile pe lângă corp, orientat V—E (craniul la vest).

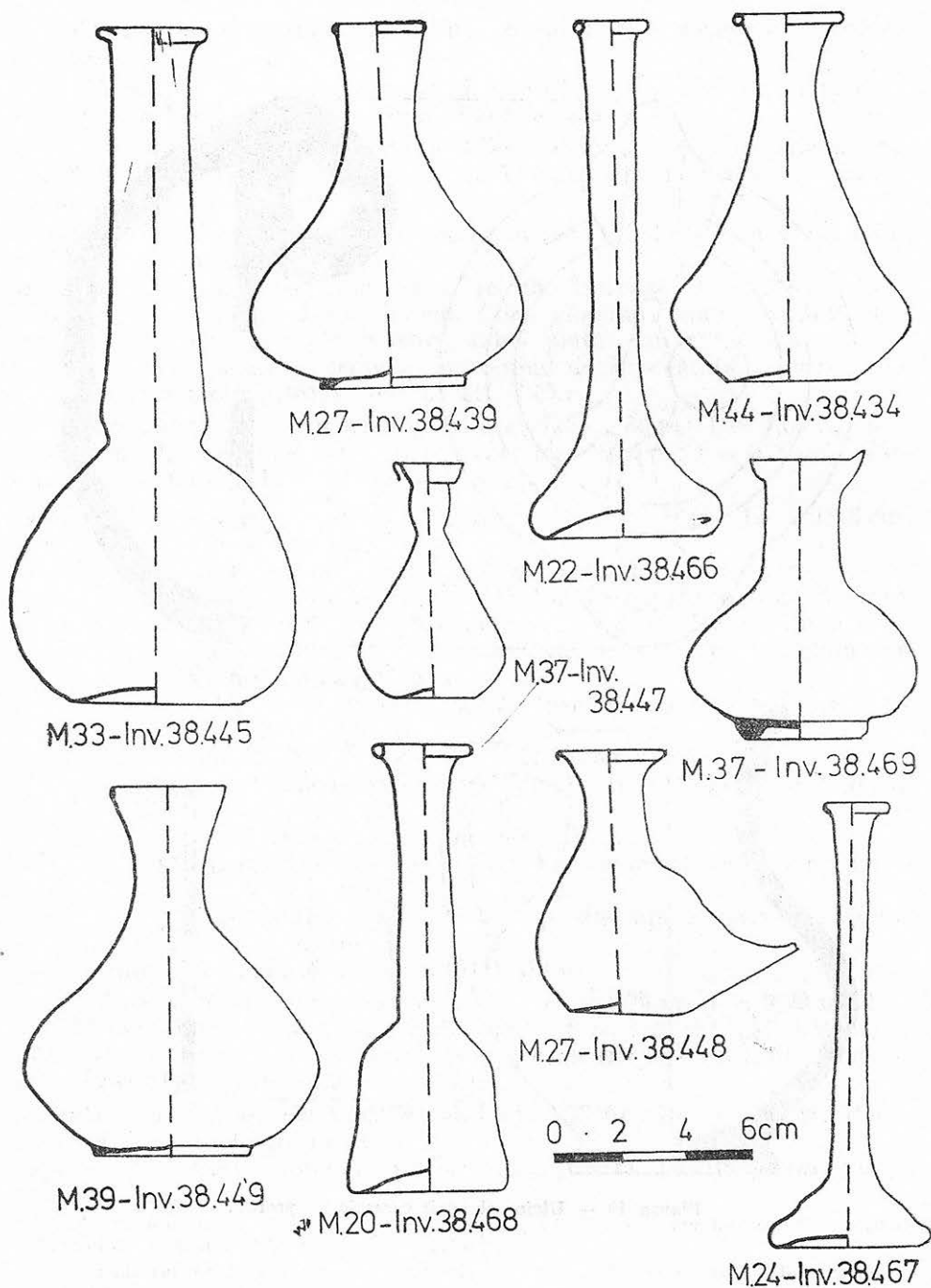
Inventar 1. Căniță ceramică cu o toartă. Întregă. Inv. 38431. In = În zona 8,4 cm; dm = 8,5 cm. Pl. 3 și 7.
picioarelor Corp globular, picior mic, plat. Incizii circulare la baza buzei răsfrânte. Lut cărămiziu, vopsea roșie arsă până la brun pe suprafața corpului.

2. Opaîț ceramic. Întreg. Inv. 38432. L = 9,4 cm; dm = 7,6 cm în = 2,3 cm. Pl. 4.
Corp rotund, disc mărginit de incizii circulare. Pe disc este figurată o rozetă. Lut cărămiziu¹⁵.

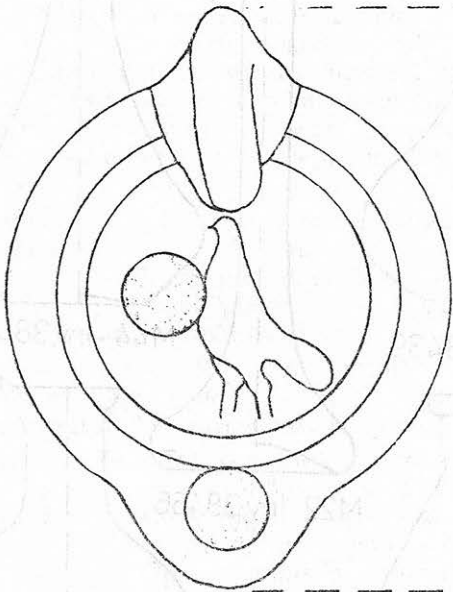
¹³) Un exemplar identic, recent publicat, a fost descoperit într-un mormânt din lespezi de calcar la Tomis, datat în secolul III d.Chr. Vezi M. Bucovală, *Dacia*, N.S., 35, 1991, p. 195, fig. 11.

¹⁴) C. Iconomu, *op. cit.*, p. 18—19, tipul XX de opaîțe, datate în sec. II—III d.Chr.

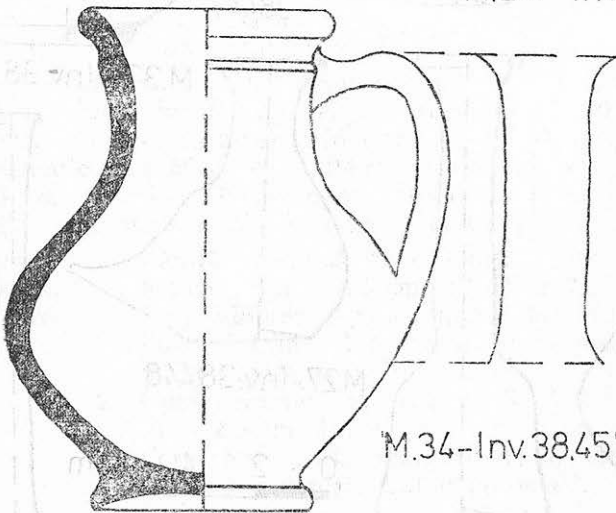
¹⁵) C. Iconomu, *op. cit.* p. 17 (tipul XVIII) și pp. 68—69, nr. 227, fig. 101.

Plansa 9 — Vase, unguentarii și guttus din sticlă — profile.

M.26 - Inv.38.421

M.34 - Inv.38.457

Plansa 10 — Ulcior și opaș ceramic — profile.

Datarea mormântului: sfârșitul secolului II — începutul secolului III d.Chr.

Mormântul 31. Groapă simplă: L = 1,05 m; l = 0,49 m; adâncimea: —1,80 m. Schelet răvășit, de copil. *Fără inventar.*

Mormântul 32. Groapă simplă: L = 1,95 m; l = 0,65 m; adâncimea: —2,90 m. Schelet în sicriu, întins pe spate, cu mâinile pe abdomen, orientat V—E (cu craniul la vest).

- Inventar*
- Pe piept 1. Monedă din bronz, emisă în sec. III d.Chr., în vremea împăratului Geta.
- În zona picioarelor 2. Căniță ceramică cu o toartă. Întregă. Inv. 38495. In = 9,4 cm; dm = 9,1 cm. Corp globular, buza răsfrântă spre exterior, picior scurt, talpa plată. Lut cărămiziu.
3. Fragmente ceramice provenind de la o căniță, neîntregibilă.

Datarea mormântului: secolul III d.Chr.

Mormântul 33. Dimensiunile firidei: L = 1,80 m; l = 1,01 m; h = 0,75 m; dimensiunile camerei de acces: L = 2,20 m; l = 0,93 m; adâncimea: —2,80 m. Schelet răvășit, de adult.

- Inventar*
1. Ulcior ceramic cu o toartă. Întreg. Inv. 38453. In = 15,8 cm; dm = 10,9 cm. Pl. 1
Corp canelat, buză trasă în afară. Lut cărămiziu.
2. Cană ceramică fără toartă¹⁶. Lipsă un mic fragment din corp. Inv. 38439, In = 8,9 cm; dm = 9,8 cm. Pl. 2. Formă ovoidală, asimetrică, buza răsfrântă, caneluri pe suprafața corpului. Lut cărămiziu închis.
3. Cană ceramică fără toartă. Întregă. Inv. 38440. In = 8,6 cm; dm = 9,6 cm. Pl. 2 și 8.
Similară cu precedentă. Lut cărămiziu închis.
4. Vas sticlă cu corp globular turtit¹⁷. Inv. 38445. In = 21,6 cm; dm = 8,6 cm. Pl. 5 și 9.
Sticlă subțire și ușoară, străvezie.
5. Opaț ceramic; discul spart. Inv. 38442. L = 9,4 cm; dm = 7,9 cm; în = 3,1 cm. Pl. 4.
Corp rotund, toartă inelară; pe disc apare figurată o rozetă. Lut cărămiziu.

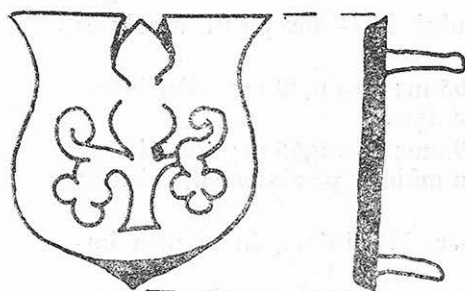
Datarea mormântului: secolul III d.Chr.

Mormântul 34. Dimensiunile firidei: L = 1,79 m; l = 0,70 m; h = 0,80 m; dimensiunile camerei de acces: L = 1,25 m; l = 0,50 m; adâncimea: —2,80 m. Schelet întins pe spate, în sicriu, cu mâinile pe abdomen, orientat V—E (craniul spre vest).

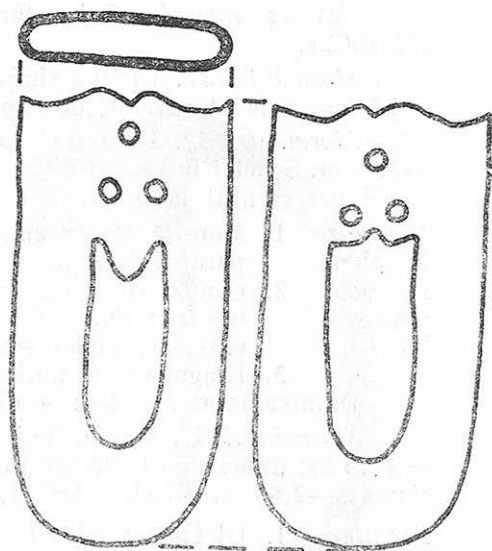
- Inventar*
- În zona capului 1. Ulcior ceramic. Întreg. Inv. 38462. In = 13,6 cm; dm = 10,4 cm. Pl. 1 și 7.
Corp globular, picior scurt, toartă inelată, buză înaltă,

¹⁶) A. Rădulescu, *op. cit.*, pp. 338 și 340, pl. VI, 1 și 3, exemplare identice, socotite oale mici de bucătărie, datate în sec. I — III e.n.

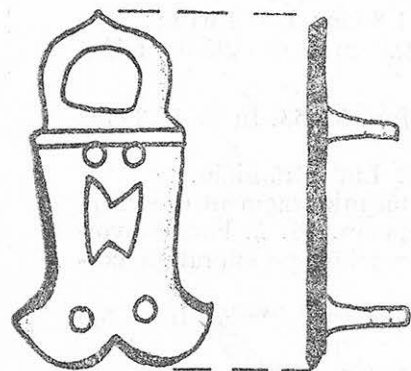
¹⁷) M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, p. 150, unguentarii datate în secolul III d.Chr.

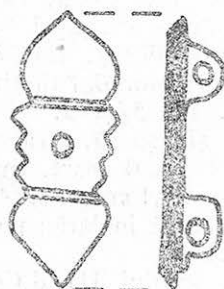
M.21-Inv.38.476

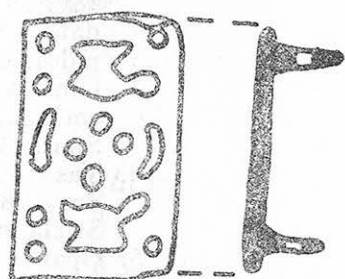
M.21-Inv.38.476

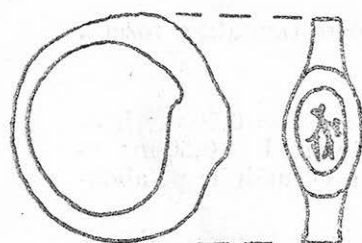
M.21-Inv.38.476

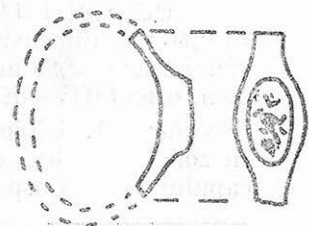
M.21-Inv.38.476

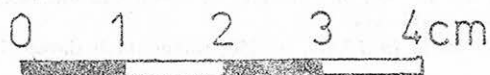
M.21-Inv.38.476

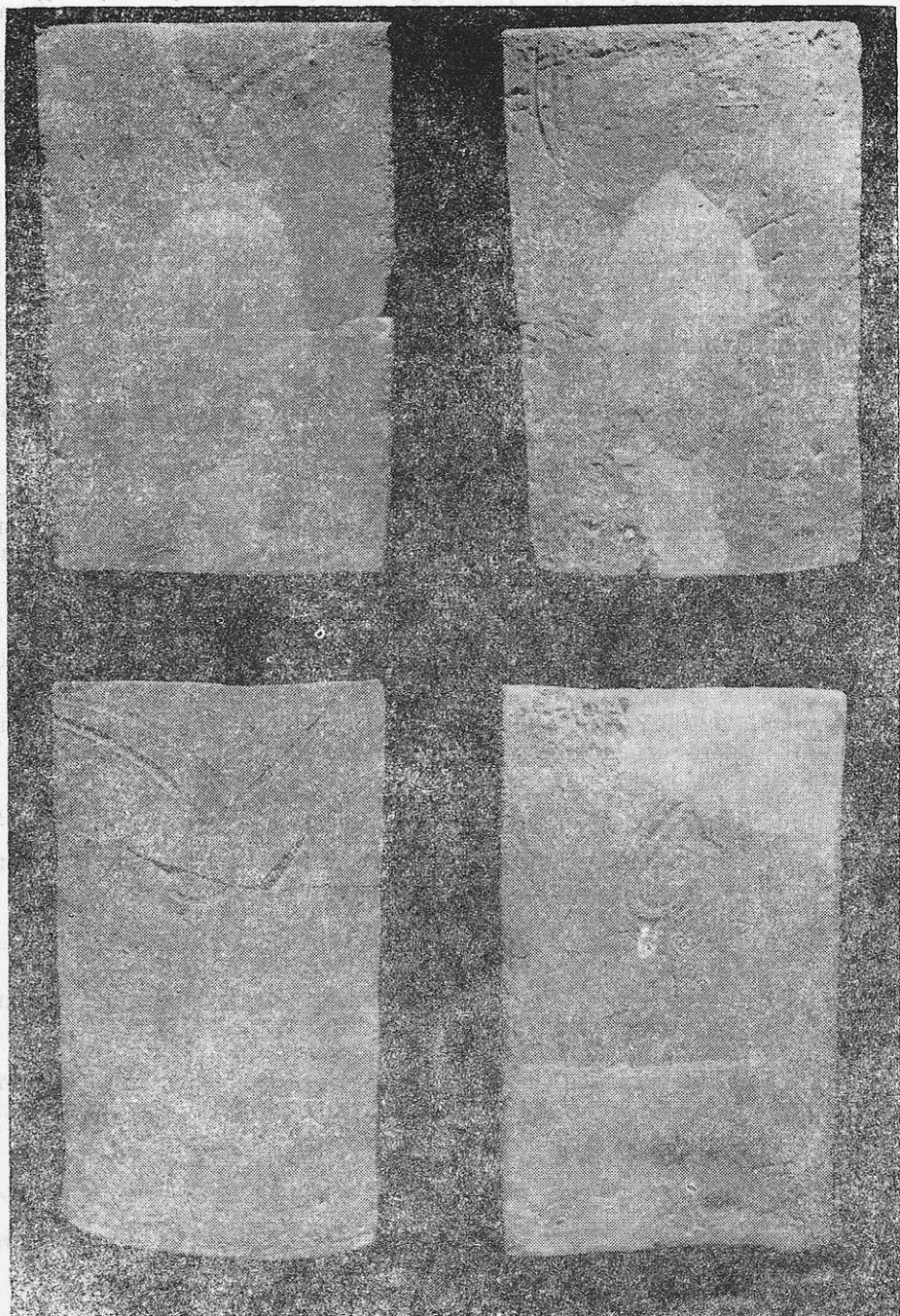

M.11 - Inv.38.478

M.11 - Inv.38.479

Planșa 12 — Țigle.

îngroșată oblic. Lut cărămiziu, angobă roșie mai uniformă la partea superioară a recipientului¹⁸.

- În zona picioarelor
2. Cană ceramică. Întregă. Inv. 38457. In = 12,8 cm; dm = 10,9 cm. Corp bombat, gât larg, fund inelar. Lut cărămiziu¹⁹ Pl. 10.
 3. Opaț ceramic; toarta lovită. Inv. 38460. L = 7,8 cm; dm = 5,7 cm. Pl. 4.
Corp rotund; pe disc apare figurat un gladiator cu scut înalt, dreptunghiular²⁰, sabie și cască. Lut cărămiziu.

Datarea mormântului: sfârșitul sec. II — eventual începutul sec. III d.Chr.

Mormântul 35. Dimensiunile firidei: L = 2,09 m; l = 0,79 m; h = 0,85 m; dimensiunile camerei de acces: L = 1,73 m; l = 0,75 m; adâncimea: —2,95 m. Schelet răvășit, de adult. *Fără inventar.*

Mormântul 36. Groapă simplă; L = 1,60 m; l = 0,45 m; adâncimea: —2,90 m. Schelet răvășit, de adult. *Fără inventar.*

Mormântul 37. Dimensiunile firidei: L = 1,80 m; l = 0,70 m; h = 0,69 m; dimensiunile camerei de acces: L = 2,10 m; l = 0,73 m; adâncimea: —1,90 m. Intrarea firidei era astupată de o tiglă având dimensiunile de 0,35 × 0,42 × 0,04 m. În interior, se aflau doi înhumați, adult și copil, în același sicriu, cu mâinile pe lângă corp; orientare NV—SE.

Inventar

În zona capului

1. Opaț ceramic cu corpul rotund; discul spart. Inv. 38413. L = 8,1 cm; dm = 5,9 cm; în = 2,4 cm. Pl. 4.
Pe discul mărginit de două cercuri în relief era, se pare, reprezentată o rozetă; fund rotund și plat.

Pe pieptul scheletului de adult

2. Oglindă din bronz. Inv. 38480. Dm = 8 cm. Disc simplu, fără ornamente.

În zona picioarelor

3. Vas din sticlă. Întreg. Inv. 38447. In = 7,2 cm; dm = 5,1 cm; Pl. 5 și 9.
Corp piriform, gâtul cilindric, marcat la partea inferioară de o adâncitură, buza înaltă, fund ușor concav.
Sticlă subțire, alb lăptoasă²¹.

4. Vas din sticlă. Întreg. Inv. 38469. In = 8,9 cm; dm = 6,9 cm. Pl. 5 și 9.
Corp sferic, turtit, gât cilindric, lărgit sus, fund inelar, buza asimetric trasă în afară.
Sticlă incoloră²².

5. Cană ceramică cu toartă; întregită. Inv. 38424. In = 8,9 cm; dm = 8,7 cm. Pl. 3.

¹⁸⁾ Gavrilă Simion, *op. cit.* pl. XIV, 9, ulcior cu gura în formă de disc.

¹⁹⁾ A. Rădulescu, *op. cit.*, pp. 338 și 340, căni înalte cu o toartă, datate în sec. I — II d.Chr.

²⁰⁾ C. Iconomu, *op. cit.*, p. 104, ex. nr. 511 și p. 121, fig. 126, opaț datat în sec. II — III d.Chr.

²¹⁾ M. Bucovală, *op. cit.*, pp. 71—72, vase datate în secolul II d.Chr.

²²⁾ Ibidem, p. 66—68, formă databilă în sec. II — III d.Chr.

Corp globular, buza trasă în exterior, picior mic, talpă plată.
Lut. gălbui

6. Căniță ceramică cu toartă. Întreagă. Inv. 38444. In = 7 cm; dm = 5,6 cm; Pl. 3 și 8. Corp globular, buza înaltă, ușor asimetrică, picior scurt cu talpa plată. Lut roz.

Datarea mormântului: sfârșitul secolului II — începutul secolului III d.Chr.

Mormântul 38. Dimensiunile firidei: L = 2,15 m; l = 0,65 m; h = 0,85 m; dimensiunile camerei de acces: L = 1,20 m; l = 0,69 m; adâncimea: —3,25 m. Schelet de adult, în sicriu, orientat V—E, cu mâinile pe abdomen.

Inventar În zona capului 1. Opaț ceramic. Stare de conservare mediocră; ciocul și toarta sparte. Inv. 38420. L = 8,5 cm; în = 1,9 cm; dm = 6,1 cm; Pl. 4.

Lut gălbui, care se desface în lame²³.

Datarea mormântului: secolul III d.Chr.

Mormântul 39. Dimensiunile firidei: L = 1,70 m; l = 0,65 m; h = 0,69 m; dimensiunile camerei de acces: L = 1,20 m; l = 0,40 m; adâncimea: —2,90 m. În firidă, se află un singur înhumat, în poziție naturală, deus în sicriu, cu mâinile pe lângă corp, orientat V—E (craniul la vest).

Inventar În zona capului 1. Vas ceramic fără toartă. Întreg. Inv. 38465. In = 14 cm; dm = 13 cm. Pl. 1 și 7.
Corp sferic turtit, gât înalt și subțire în formă de pâlnie, la baza căruia apar în relief câteva cercuri. Lut cărămiziu, roșcat.

2. Căniță ceramică; toarta spartă. Inv. 38427. In = 9,3 cm; dm = 8,6 cm. Pl. 3.

Corp globular, caneluri la partea inferioară. Lut cărămiziu.

3. Ulcior ceramic cu o toartă. Stare de conservare mediocră; lipit și întregit. Inv. 38458. In = 14,9 cm; dm = 11,4 cm. Pl. 1.

Corp piriform, parțial canelat, picior scurt, buza inelară. Lut cărămiziu roșiatic.

4. Castron ceramic. Întreg. Inv. 38438. In. = 7,3 cm; dm = 13,9 cm. Pl. 3.

Formă tronconică, fund inelar. Lut cărămiziu, angobă roșie, arsă neuniformă în degradé până la negru²⁴.

In zona picioarelor 5. Vas sticlă. Întreg. Inv. 38449. In = 11,6 cm; dm = 10 cm. Pl. 5 și 9.

Corp sferic. turtit, gât cilindric, gură în formă de pâlnie, fund inelar. Sticlă ușor verzuie, transparentă²⁵.

²³) Deși în stare precară de conservare, opinăm pentru încadrarea acestui opaț în tipul XXIV cu cioc trapezoidal și bare transversale pe bordură, databil în sec. II — IV d.Chr.

²⁴) G. Simion, *op. cit.*, pl. XVII, 3.

²⁵) M. Bucovală, Dacia N 535, 1991, pp. 197—198, fig. 14/a-b, vase aproape identice descoperite într-un mormânt datat, inclusiv prin monezi, în secolul III d.Chr.

6. Opaiț ceramic. Întreg. Inv. 38443. L = 10,3 cm. dm = dm = 7,6 cm; în = 3,4 cm. Pl. 4.

Bordura discului este decorată cu vrej de viță de vie și struguri. Lut roșiatic²⁶.

Datarea mormântului: mijlocul secolului III d.Chr.

Mormântul 40. Dimensiunile firidei: L = 1,90 m; l = 0,54 m; h = 0,65 m; dimensiunile camerei de acces: L = 2,10 m; l = 0,78 m; adâncimea: -2,10 m. Schelet răvășit, de copil. Nu s-a putut determina orientarea mormântului.

Inventar 1. Monedă din bronz, emisă la sfârșitul secolului IV — începutul secolului V. d.Chr.

2. Mic fragment ceramic provenind de la un vas neidentificabil.

Datarea mormântului: începutul secolului V. d.Chr.

Mormântul 41. Groapă simplă: L = 1,80 m; l = 0,60 m; adâncimea: -1,60 m. Schelet de adult, întins în poziție naturală, în sicriu, cu mâinile pe abdomen, orientat V—E. La capul defunctului erau așezate câteva fragmente de țigle și o cărămidă, de asemenea, fragmentară. *Fără inventar.*

Mormântul 42. Dimensiunile firidei: L = 1,45 m; l = 0,40 m; h = 0,62 m; dimensiunile camerei de acces: L = 1,75 m; l = 0,50 m; adâncimea: -2,50 m. Intrarea în firidă era blocată de câteva fragmente de țigle. În firidă, două schelete, calcificate, răvășite. *Fără inventar.*

Mormântul 43. Dimensiunile firidei: L = 2,10 m; l = 0,70 m; h = 0,55 m; dimensiunile camerei de acces: L = 1,80 m; l = 0,75 m; adâncimea: -3,20 m. Schelet în poziție naturală, depus în sicriu, cu mâinile pe lângă corp, orientat V—E.

Inventar 1. Monedă din bronz, emisă în timpul împăratului Antoninus Pius.

În zona capului 2. Tub din bronz. Stare de conservare mediocră: Inv. 38477. L = 5,5 cm; dm = 1,5 cm. Formă cilindrică.

Datarea mormântului: sfârșitul secolului II d.Chr.

Mormântul 44. Dimensiunile firidei: L = 1,40 m; l = 0,80 m; h = 0,60 m; dimensiunile camerei de acces: L = 1,74 m; l = 0,40 m; adâncimea: -2,40 m. Intrarea în firidă era blocată cu două țigle, având dimensiunile 0,45 × 0,31 × 0,03 m și, respectiv, 0,52 × 0,32 × 0,03 m, ambele așezate în poziție verticală. În firidă, se aflau două schelete de adulți, orientate NV—SE, cu mâinile pe lângă corp; distanța dintre ele fiind de 0,20 m. Deasupra lor, la aproximativ 15 cm, au fost găsite, răvășite, oase aparținând unui copil.

Inventar 1. Monedă din bronz, emisă în timpul împăratului Antoninus La intrarea Pius.

În zona în firidă 2. Vas din sticlă. Întreg. Inv. 38434. În = 11 cm; dm = 7,3 cm; capului Pl. 5 și 9.

²⁶⁾ C. Iconomu, *op. cit.*, p. 21, tipul XXIII, cu produse larg răspândite la mijlocul secolului III d.Chr.

Corp piriform, gura lărgită asemenea unei pâlnii, buză inelară, fund ușor concav.

Sticlă de culoare alburie, translucidă²⁷.

3. Fragmente din sticlă, provenind de la un vas neîntregibil.

În zona 4. Cană ceramică cu o toartă. Întreagă. Inv. 38461. In = 11,9
picioare- cm; dm = 12,9 cm. Pl. 2 și 7.
lor

Cană corp globular, buza ușor răsfrântă în afară. La baza buzei, linie în relief. Pastă cărămizie, cu urme de mică în compoziție.

Datarea mormântului: ultimul sfert al secolului II d.Chr.

Mormântul 45. Dimensiunile firidei: L = 1,80 m; l = 0,75 m; h = 0,50 m; dimensiunile camerei de acces: L = 1,90 m; l = 0,78 m; adâncimea: — 3,05 m. Schelet așezat în sicriu, cu mâinile pe piept, orientat V—E (craniul la vest).

Inventar 1. Monedă din bronz, emisă în vremea împăratului Constantin
În zona (306—337)

capului 2. Căniță ceramică. Întreagă. Inv. 38429. In = 7,9 cm; dm = 8,3 cm.

Corp globular, fund plat și buza răsfrântă în afară. Caneluri pe jumătatea inferioară a corpului. Lut gălbui, angobă neuniformă brun roșiatică.

Datarea mormântului: mijlocul secolului IV d.Chr.

Mormântul 46. Dimensiunile firidei: L = 0,70 m; l = 0,40 m; h = 0,75 m; dimensiunile camerei de acces: L = 0,80 m; l = 0,70 m; adâncimea: — 2,80 m. Schelet în sicriu, cu mâinile pe lângă corp, orientat V—E (craniul la vest).

Inventar 1. Fragmente ceramice provenind de la un vas neîntregibil.

În zona
picioare-
lor

Mormântul 47. Cenotaf. Dimensiuni: L = 2,00 m; l = 0,80 m; adâncime: — 2,10 m.

Inventar 1. Vas din sticlă. Întreg. Inv. 38433. In = 11,1 cm; Pl. 5.

Corp piriform turtit, gât cilindric în prelungire, buza inelară, fund, de asemenea, inelar. Sticlă incoloră²⁸.

Datarea mormântului cenotaf: secolul III d.Chr.

II. CATEGORII DE MATERIALE — TIPURI DE OBIECTE

O analiză sumară a pieselor recuperate din mormintele prezentate mai sus, permite următoarea statistică:

Total morminte descoperite: 47, din care:

²⁷⁾ M. Bucovală, *Vase antice de sticlă*, tipul XXXIV, pp. 71—72, descoperite în contexte funerare datate în sec. II d.Chr.

²⁸⁾ Ibidem, pp. 64—65, tipul XXIX, cu cele mai multe exemplare datate în secolul III d.Chr.

— Cu inventar: 34 morminte, din care 11 morminte cu câte un singur obiect, 13 cu câte două obiecte și 10 cu trei sau mai multe piese;

— Fără inventar: 13 morminte.

Obiectele din ceramică (vase de uz casnic și opaițe) sunt prezente în 15 morminte, obiectele din sticlă în 8 morminte, cele din metal în 4 morminte iar monezile în 12 morminte.

Situația obiectivă ne determină să prezentăm materialele descoperite pe următoarele categorii:

A. Ceramică;

B. Sticlă.

C. Obiecte de podoabă și de toaletă (inele, oglinzi);

D. Diverse (cataramă, aplicații metalice de centiron).

A. Ceramica

Apare ca materialul cel mai frecvent în rândul obiectelor de inventar. Sunt prezente atât vasele de uz casnic²⁹, cât și opaițele.

A.1.) Din categoria vaselor de uz, al căror repertoriu nu este foarte variat, se impune cănița cu corp globular (11 exemplare), databilă în sec. II—III d.Chr., formă clasică răspândită pe mari spații în întreg imperiul.

Sunt prezente cele trei variante: fără toarte, cu o singură (pl. 3) sau cu două apucători (pl. 2 și 8).

Au talie mică, buza înaltă, răsfrântă spre exterior și marcată, de obicei, la bază, de o incizie circulară. Sunt neornamentate, dar câteva exemplare au caneluri vizibile la partea inferioară a corpului, caracteristică plasată de specialiști îndeosebi la sfârșitul secolului II și — mai ales — în secolul III d.Chr. Lutul este de culoare roșiatică, având particule silicoase în compoziție.

Cănița fără toarte (2 exemplare din totalul de 11) are buza de forma unui inel îngroșat, răsfrânt în afară, iar corpul prezintă caneluri puternic reliefate pe toată suprafața. Lutul din care sunt lucrate are, în majoritate, culoarea cenușie.

Ulcioare

Au fost recuperate 7 exemplare; au corp ovoidal, canelat, lucrat din argilă de culoare cărămizie, angobă roșiatică uniformă la partea superioară. Pl. 1 și 7.

Castroane

Posedăm numai două exemplare, descoperite în M12 și M39, lucrate din lut de culoare galbenă, având la partea superioară vopsea cărămizie. Pl. 3.

²⁹⁾ Pentru elemente de ordin general referitoare la această categorie, vezi A. Rădulescu, Pontica, 8, 1975, p. 335—352, G. Simion, Peuce, 9, 1984, p. 84—86, V. Lungu, C. Chera, Pontica, 18, 1985, p. 220—221, precum și M. Bucovăla — Cecilia Pașca, Pontica, 24, 1991, pp. 203—208 și 230.

A.2.) *Opaițe*

Au fost recuperate 13 exemplare, din tot atâtea morminte. Ele se încadrează tipurilor cunoscute, răspândite în sec. II—III d.Chr. în întreaga Dobroge, precum și pe mari spații în imperiu. Sunt toate produse locale, unele variante tomitane, de slab nivel tehnic, ale unor tipuri clasice, produse în centre tradiționale, precum Atena și Corint³⁰.

B. Sticla

Recipientele din sticlă, descoperite în 8 morminte din totalul de 34 cu inventar, pot fi împărțite în cele două categorii clasice: vase de uz și unguentarii (pl. 5 și 9).

1) *Vasele de uz* reprezintă partea cea mai numeroasă a descoperirilor: 9 exemplare întregi sau întregibile și două fragmentare, din vase neîntregibile. Toate sunt forme clasice, bine cunoscute atât în Dobrogea, cât și în celelalte provincii ale imperiului. Au fost recuperate vase cu corp piriform, sferic și sferic turtit, precum și un guttus, formă mai rară în descoperirile din Tomis.

2) *Unguentarii*. Predominante ca formă sunt unguentariile în formă de clopot și cele în formă de disc plat, databile în secolele II—III d.Chr. Considerăm că exemplarele din ambele categorii sunt produse locale.

C. Obiecte de toaletă și podoabe

Din această categorie, semnalăm descoperirea a două mici oglinzi din bronz (una întregă, cealaltă fragmentară; ambele au discul simplu, neornamentat) și un tub din bronz, cu capac, ce servea, probabil, pentru păstrarea unor prafuri sau unguente.

De asemenea, în M11, au fost descoperite două inele din bronz, unul întreg, iar celălalt fragmentar, ambele având montată câte o gemă cu reprezentarea unor divinități. Pl. 11.

D. Diverse

Din această categorie fac parte o cataramă simplă, din bronz, de formă dreptunghiulară, fără spin (M10, databilă prin context în secolul III d.Chr.) precum și cinci aplice împreună cu vârful metalic al unui centiron, databile în secolul VI — începutul secolului VII d.Chr. În lipsa altor elemente, putem atribui, evident, acest mormânt unui militar, decedat într-o vreme marcată la Tomis de numeroase evenimente dramatice, care pot pune problema unui sfârșit prin violență al defunctului.

³⁰) C. Iconomu. *op. cit.*, p. 23.

III. CONCLUZII

În lumina celor expuse se desprind următoarele concluzii:

a. Ritualul folosit pentru cele 46 de morminte descoperite în anul 1992 în zona de vest a necropolelor tomitane este exclusiv înhumația (cel de-al 47-lea mormânt era un cenotaf).

b. Numărul mormintelor practicate în gropi simple este de 22, iar al celor în firidă de 24.

Trei morminte din prima categorie fuseseră marcate printr-o țiglă așezată la cap și respectiv două — fragmentare — lateral, iar nișa unuia din mormintele cu culoar de acces fusese astupată cu o țiglă având dimensiunile $35 \times 35 \times 4$ cm. S-au recuperat, însă, și exemplare mai mari, având dimensiunile $45 \times 31 \times 4$ cm și $52 \times 32 \times 4$ cm.

c. 42 dintre morminte conțin câte un singur înhumat, 3 câte doi și ultimul dintre ele, trei (evident, o familie cu un copil).

Orientarea celor înhumați a putut fi stabilită în 33 de cazuri, dintre care 28 aveau orientarea vest-est, iar 5, nord-sud sau NE—SV.

d. În 34 de morminte au fost descoperite obiecte de inventar; puțin numeroase și modeste ca factură, acestea reprezintă forme tipice pentru epoca romană menționată, unele dintre ele având caracter exclusiv funerar. Vasele din ceramică și sticlă reprezintă în mod cert produse ale atelierelor locale, unele din opaite fiind copii locale ale unor tipuri lucrate de meșteri ce-și stampilau produsele în centre tradiționale, precum Atena și Corint.

e. *Datarea nror morminte* a putut fi stabilită pe baza inventarului recuperat, astfel:

pentru secolul II d.Chr., 7 morminte, pentru secolul III, 12 morminte, pentru secolul IV, 2 morminte, pentru secolele V și VI, câte unul; 13 morminte nu conțineau nici un obiect; pentru ele, opinăm, cu titlu de probabilitate, secolul IV, în virtutea faptului că una din dogmele creștinismului permițea sau chiar recomanda lipsa inventarului. Orientarea vest-est, tipică creștinismului ne-ar putea determina să considerăm mormintele respective ca aparținând comunității creștine din Tomis; ipoteza este plauzibilă, iar faptul că multe dintre ele sunt datate în secolele II și III d.Chr. ar pleda pentru o creștinare relativ timpurie și în masă la Tomis. Rămâne ca cercetările viitoare să aducă precizări în acest sens.

O atenție specială merită mormântul din care s-au recuperat piesele centironului militar, tipic pentru neamuri alogene. Datat în secolul VI (chiar începutul secolului VII d.Chr.) orientarea ne obligă să credem că și acest luptător, probabil mercenar străin, trecuse la creștinism.

f. Faptul că cele 47 de morminte de înhumație recent cercetate de noi în necropola de vest a orașului se înșiruie în timp pe parcursul a cinci secole (II—VI d.Chr.)³¹, confirmă observația mai veche că la Tomis înmormântările se practicau fără respectarea unor îngrădiri sau parcelări corespunzătoare; evidența lor aglomerare în spațiul restrâns pe care am avut posibilitatea să-l

³¹ În același perimetru a fost descoperit și un mormânt elenistic, care va face obiectul unei publicări viitoare.

cercetăm în vara anului 1992 confirmă, de asemenea, că terenul extramuran din apropierea oraşului era intens folosit în acest scop (distanţa până la poarta de acces către vestul teritoriului este relativ mică). Rezultă, deci, că de-o parte şi de alta a drumului respectiv, s-au practicat în mod intens înmormântări timp de mai multe secole, descoperirile mai vechi confirmând că perimetrul amintit constituie o zonă aglomerată a necropolei tomitane.

III. LISTA DESCOPERIRILOR MONETARE

1. Mormântul 5
Imperiul roman. Caracalla (?) AE, fragm. Rv. ilizibil. Sec. III d. Chr.
2. Mormântul 6
Monedă colonială grecească -- Callatis
Pick-Riegling, planşa II/11. Sec. III-II î. de Chr.
3. Mormântul 7
Imperiul roman -- Leo I
L.R.B.C. II, tip Monogram 457-474 d. Chr.
4. Mormântul 10
Imp. roman -- Faustina I
B.M.C., IV, p. 171, nr. 1115, Roma, 139-131 d. Chr.
5. Mormântul 22
Imp. roman -- Geta
Pick-Riegling, pl. XII/10; Sec. III d. Chr.
6. Mormântul 26
Imp. roman -- Caracalla. Rev. ilizibil. Sec. III d. Chr.
7. Mormântul 27
Imp. roman -- Marc Aureliu
B.M.C. IV, p. 661, nr. 1621, Roma; 176-177 d. Chr.
8. Mormântul 32
Monedă colonială grecească -- Tomis, pentru Geta
Pick-Riegling, pl. XII, 10; Sec. III d. Chr.
9. Mormântul 43
Imp. roman -- Antoninus Pius
B.M.C. IV, p. 535, nr. 1999, Roma; 155-156 d. Chr.
10. Mormântul 44
Imp. roman -- Antoninus Pius
B.M.C. IV, p. 215, nr. 1342, Roma; 140-143 (144?) d. Chr.

DES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DANS LA NECROPOLE ROMAINE OUEST DE TOMI (1992)

Résumé

Pendant l'été de 1992, à l'occasion des travaux pour un édifice, rue I.G. Duca juste au coin avec la rue C. Brătescu, zone appartenant à l'ancienne nécropole romaine ouest de Tomi, on a effectué au préalable des fouilles de sauvetage.

Dans le périmètre mentionné, ont été déconvertis 47 tombeaux d'inhumation, dont 23 tombeaux dans des fosses simplex, rectangulaires, et 24 dans des niches. Trois tombeaux de la première catégorie et un de la seconde avaient été protégés par des tuiles de grandes dimensions (35×35×4 cm; 45×31×4 cm; 52×32×4 cm).

Dans 34 tombeaux ont été découverts des objets en céramique, pour la plupart, et un nombre réduit en verre et en métal.

Les vases d'usage courant ont des formes classiques, bien connues non seulement à Tomi et dans d'autres grands centres de Dobroudja, mais aussi dans de vastes espaces de l'Empire. Ce sont en totalité des produits des ateliers de l'endroit, tout comme les lampes; d'ailleurs, ce sont des variantes de Tomi de certains produits créés dans des ateliers bien connus d'Athènes, ou Corinthe, par exemple.

On a découvert aussi des vases d'usage courant et des *unguentaria* en verre (environ 20 pièces), considérés de provenance locale.

Pour les objets en métal, cinq appliques ainsi que la pointe métallique d'un ceinturon, datables au VIe s. — début du VIIe s.p. Chr., présentent un intérêt particulier; tout cela aurait pu appartenir à un mercenaire (militaire) étranger mais de toute façon passé au christianisme.

La datation des tombeaux a été possible à l'appui de l'inventaire récupéré comme il suit: 7 tombeaux pour le IIe s.apr. J Chr., 12 pour le IIIe s.apr. J Chr., 2 pour le IVe s.apr. J Chr., un pour le Ve s. et un pour le VIe s.apr. J Chr.

Le 13 tombeaux qui ne contenaient pas d'objets d'inventaire peuvent être attribués, à titre de probabilité à la communauté chrétienne de Tomi du IVe s.apr. J Chr. L'orientation ouest-est établie pour la majorité des tombeaux aux IIe — IIIe siècles peut plaider pour l'existence relativement récente d'une communauté chrétienne importante. Le fait que les 47 tombeaux se placent dans le temps le long de cinq siècles, dans un périmètre réduit, confirme une observation plus ancienne que les enterrements s'y pratiquaient sans clôtures ni parcellements; queat à la zone „extramuros“, elle était utilisée de prédilection aux abords de la ville, le long des voies de communication avec une zone limitrophe.

IMPORTURI DE VASE DE STICLĂ SUFLATE ÎN TIPAR DESCOPERITE ÎN NECROPOLELE TOMISULUI

V. LUNGU, C. CHERA

Oferind un vast câmp de investigație, necropolele tomitane se prezintă ca o ecuație extrem de complexă, ale cărei „necunoscute“ se cer a fi dezlegate de pertinente și minuțioase cercetări arheologice. De aceea, săpăturile arheologice de salvare din ultimul deceniu s-au concentrat, cu precădere, în zona *extra muros* a cetății Tomis, în zonele unde altădată se întindeau „câmpurile lui Charon“¹. Desigur, problematica ce rezidă din cercetarea necropolelor anticului Tomis este extrem de variată, iar materialul arheologic provenit din numeroasele complexe funerare, bogat și nu de puține ori spectaculos. Fapt pentru care ne propunem a aduce la cunoștința specialiștilor o mică parte din imensul material arheologic recuperat din contexte arheologice bine înregistrate și studiate. Este vorba, mai precis, de mai multe vase de sticlă suflate în tipar, cu valoare de unicat pentru țara noastră. Recipientele se integrează categoriei de lux a materialului vitric, fiind ca număr destul de reduse în întreg Imperiul Roman.

Descrierea vaselor. Vom începe cu un frumos pahar de formă conică, a cărui suprafață este împărțită în patru registre de către patru colonete, având în partea superioară câte un triunghi simplu. Toate registrele cuprind câte o figură în relief, ce stă pe o linie trasată de jur-împrejurul vasului, chiar sub baza coloanelor. Dimensiunile: I = 12 cm, D. gurii = 6,4 cm, D. fund = 4,6 cm.

Vom individualiza fiecare figură de pe pahar, notându-le cu siglele A, B, C, D, urmând direcția în care privesc (fig. 1, 2). Inv. 35842.

Figura A: Un tânăr nud, cu părul scurt, purtând o hlamidă ce se poate vedea peste umărul stâng, stă în profil, sprijinindu-și greutatea pe piciorul drept, stângul fiind ușor flexat. În palma stângă, ținută la nivelul

¹) V. Lungu, C. Chera, în *Pontica* 15, 1982, p. 175–201; C. Chera, V. Lungu, în *Pontica* 16, 1983, p. 217–231; *idem*, în *Pontica* 17, 1984, p. 109–131; *idem*, în *Pontica* 18, 1985, p. 203–215; V. Lungu, C. Chera, *op. cit.*, p. 215–235; *idem*, în *Pontica* 18, 1986, p. 89–115.

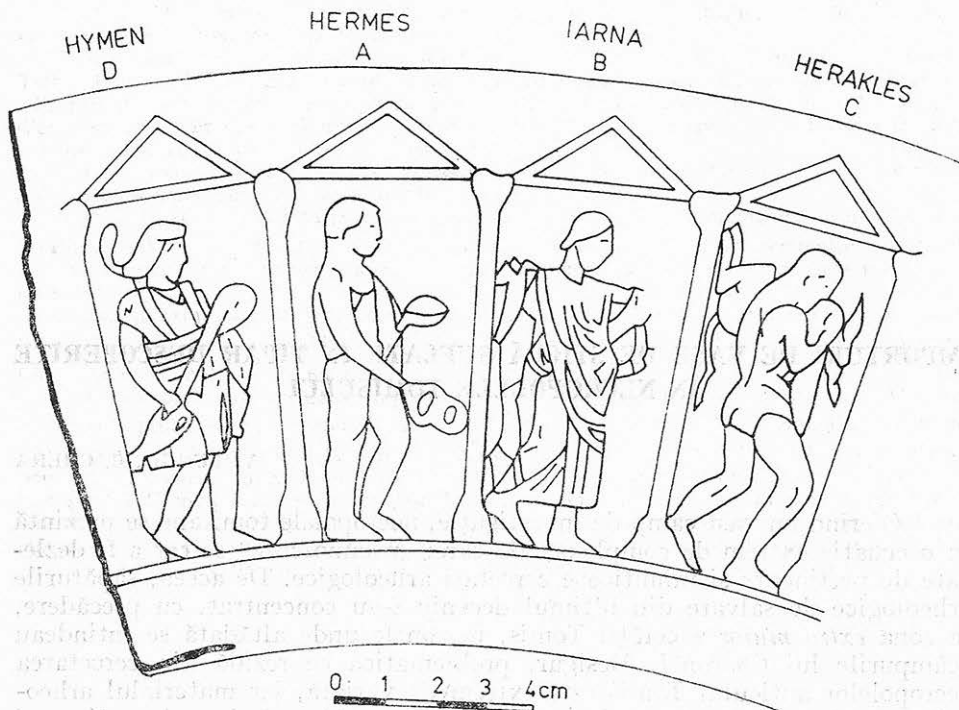

Figura 1

pieptului, se află o broască țestoasă; în mâna dreaptă, ținută în jos, de-a lungul șoldului, ține un caduceu. Claritatea trăsăturilor faciale este destul de vagă, ca de altfel și la restul figurilor.

Figura B: Pare a fi un personaj feminin, îmbrăcat într-un chiton lung, cu un himation peste el, având probabil o căciulă sau o panglică pe cap. Se află în mișcare, cu piciorul stâng pe sol, iar cel drept, ușor îndoit, se sprijină în degete. Brațul stâng este îndoit din cot pentru a ține un toiag pe umăr, la ale cărui capete se află suspendate două animale: în față, o pasăre moartă, iar în spate un iepure, de asemenea mort.

Figura C: Un bărbat nud, în mers, cu picioarele îndoite datorită greutateii pe care o poartă — un vițel întors, deasupra umărului stâng. Atitudinea sa, foarte încordată, ne determină să credem că animalul este viu, și probabil se zbate. Partea din față a vițelului atârână până la nivelul abdomenului, iar picioarele din spate se află în zona umărului stâng, cu coada atârânănd.

Figura D: O figură îmbrăcată într-un chiton lung, până la genunchi, cu o chlamis deasupra lui, pășește cu greutatea pe piciorul stâng, dreptul sprijinându-se pe vârfuri. În mâna dreaptă, lăsată în jos, ține o amforetă, pe când stânga, ridicată, ține un toiag. Părul este împletit la spate într-o coadă.

Asemenea vase au fost numite, în unele cazuri, „paharele zeilor“, după figurile care apar în relief, deși acest apelativ nu pare convingător. Se cunosc mai multe pahare de acest gen, la care se adaugă și exemplarul din Tomis. Reprezentările de pe pahar sunt cele mai interesante și vom încerca să le identificăm, folosindu-ne de analogiile cele mai edificatoare găsite în urma investigării literaturii de specialitate.

În studiul său asupra unui pahar (identic cu cel de la Tomis), provenit dintr-un mormânt descoperit la Cyzic (Turcia), Paul Wolters a identificat în cele patru registre ale recipientului următoarele personaje: Hermes (A), Hora Toamnei (B), Hercules (C), Hymen (D). Carol Robert dă însă o altă interpretare figurilor în relief aflate pe pahar în registrele B și C și anume: Hermes (A), Iarna (B), „purtător de vițel“ (C), Hymen (D). Această interpretare a fost acceptată și de alți cercetători ca Von Rohden și Winnefeld. De acord cu aceste interpretări, Reinach consideră pe așa-zisul „purtător de vițel“ ca fiind de fapt Herakles, chiar fără pielea de leu. În lucrarea sa, George Hanfmann ajunge la următoarea interpretare iconografică: Hermes (A), Herakles (C), Iarna (B), dar identifică figura din registrul D cu Vara sau Primăvara².

O parte din figurile existente pe paharul din Tomis apar și pe alte obiecte de artă. Astfel, pe o gemă aflată la British Museum apare figura lui Hermes, iar pe o alta, din Cipru, personificarea Iernii. Pe altele este redată, până la identitate, figura „purtătorului de vițel“ (Herakles). Pe o cupă cu figuri în relief de la München îi întâlnim pe Hermes și Herakles, iar pe un puteal de la Roma apar foarte clar Iarna și din nou, Herakles³.

Figura 2

²) Pentru sinteza interpretărilor de aici, vezi mai pe larg studiul lui Gladys Weinberg în *Journal of Glass Studies*, 14, 1972, p. 33—38.

³) *Ibidem*, p. 37; vezi alte exemplare identice la Donald M. Bailey, în *Journal of Glass Studies* 34, 1992, p. 27—34, fig. 1—3, 13.

Ținând cont de aceste analogii, noi optăm pentru următoarea interpretare a figurilor de pe pahar:

A: Hermes cu caduceul și broasca țestoasă;

B: Iarna;

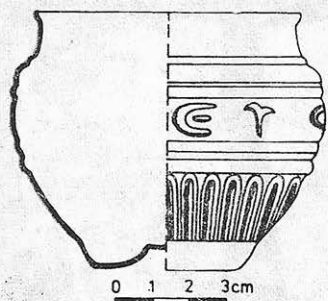
C: Herakles;

D: Hymen.

Al doilea vas pe care îl prezentăm este o cupă de formă aproximativ semisferică, buza înaltă, ușor evazată și corpul împărțit în două registre prin câte două dungi rotunjite. Registrul superior conține inscripția, parțial lizibilă, ΕΥΦΡΑ [ΙΝ]ΟΥ Ε[Φ]ΩΠ[Α]ΡΕΙ, iar cel inferior un decor ornat din palmete înguste; fundul vasului este proeminent, inelar, concav. Dimensiuni: I = 6,9 cm, D = 8,5 cm. Fig. 3. Inv. 38111.

Întregirea inscripției s-a făcut după exemplare de vase identice care prezentau aceeași inscripție⁴. Notăm aici pe cele din Agora Atenei, Panti-kapaeum și Antikyra (Grecia)⁵. Revenind la inscripție, aceasta se traduce prin: „Fii bucuros că ești prezent (că ești)!“. Vase cu această inscripție, identice cu cele dela Tomis, ne sunt documentate și la Smirna, nordul Africii, la Olbia și Kerçi⁶, în Cîrpu și la Cremona⁷.

Cel de-al treilea obiect din categoria materialului vitric prezentat este o sticlă polifațetată suflată în tipar bivalv. Pe laturile frontală și dorsală se află câte două cercuri concentrice, iar pe gâtul vasului o tortiță de culoare albastră; sticlă are culoare violacee. Dimensiuni: I = 7,6 cm. Fig. 4. Inv. 31972.

ΕΥΦΡΑ [ΙΝ]ΟΥ Ε[Φ]ΩΠ[Α]ΡΕΙ

Figura 3

⁴) Journal of Glass Studies 16, 1973, p. 187, fig. 5.

⁵) Murray Mc Clellan, in Journal of Glass Studies 25, 1983, p. 74–75, fig. 5.

⁶) J. Price, in Bulletin de L'association internationale pour l'histoire du verre 8, 1977–1980, Liège, p. 46–47, fig. 14.

⁷) D. B. Harden, in Journal of Roman Studies, 23, 1935, 2, p. 174–175.

Constituind un obiect de lux, ca și paharul cu scene mitologice sau cupele cu inscripții, astfel de sticlute erau folosite la păstrarea parfumurilor, raritatea lor fiind confirmată și de descoperirile arheologice. Exemplare identice se mai află în colecția Oppenländer⁸ și în cea a Muzeului Ermitaj⁹.

Al patrulea recipient este un superb vas piriform, cu gura pâlnie și câteva fire de sticlă înfășurate pe gât; fundul este inelar, bine profilat și concav. Pe corp, în zona diametrului maxim, au fost aplicate mai multe pastile din pastă de sticlă, asemănătoare unor nasturi. Ca și vasul precedent, acesta avea aceeași destinație, parfumul fiind păstrat în micuța amforetă cu două tortițe din interior. Dimensiuni: I = 18,5 cm, D max = 9,8 cm. Fig. 5. Inv. 33910.

Vase asemănătoare ne sunt cunoscute în Imperiu¹⁰, dar în număr extrem de redus.

Bolul cu „coaste“ verticale pe pansă, buza dreaptă și fundul inelar concav este ultima piesă pe care o prezentăm. Boluri asemănătoare ne sunt documentate pe o arie mai vastă a Imperiului. Analogiile găsite, cât și contextul arheologic încadrează piesa în discuție la jumătatea sec. I d.Chr.¹¹ Fig. 6. Inedit.

Figura 4

⁸⁾ Axel von Saldern și colab., *Gläser der Antike*, Sammlung E. Oppenländer, Mainz am Rhein, nr. 437, p. 147.

⁹⁾ N. Kunina, *Soobščenia gosudarstvennogo Ermitaja*, 38, Leningrad, 1974, p. 83, fig. 1/3.

¹⁰⁾ *Kulturgeschichte der Antike, Rom*, vol. 2, Berlin, 1982, p. 500, fig. 192.

¹¹⁾ C. Isings, *Roman Glass from Dated Finds*, Groningen/Djakarta, 1957, p. 35; J. W. Hayes, *Roman and Pre-Roman Glass In the Royal Ontario Museum*, Toronto, 1975, nr. 636.

Incadrare cronologică. În datarea vaselor prezentate aici putem opera cu două elemente importante, și anume: contextul arheologic în care au fost găsite piesele și analogiile evidențiate. În privința paharului cu scene mitologice putem avansa ca datare a doua jumătate a sec. I. d.Chr.

Cupele purtând inscripția ΕΥΦΡΑ|ΝΟΥ ΕΦΩΠΑΡΕΙ pot fi plasate, cronologic, în a doua jumătate a sec. I și prima jumătate a sec. II. Un exemplar identic a fost recuperat dintr-un mormânt de pe insula Siphnos, datat cu monedă în jurul anului 75 d. Chr., iar altul, fragmentar, provine de pe fundul unui puț din Agora Atenei, datat în sec. II d. Chr. Aceeași datare ne este oferită și de D.B. Harden¹².

Sticluța polifațetată din colecția Oppenländer se datează în sec. I d. Chr. dar exemplarul nostru, găsit într-un mormânt de înhumatie, se încadrează în prima jumătate a sec. II d. Chr.

Pentru vasul de sticlă cu amforetă în interior — în lipsa unor analogii ferme — am apelat la contextul arheologic, care indică o datare în sec. II d. Chr.

Toate piesele din sticlă prezentate au fost realizate în tehnica suflării în tipar. Lăsând la o parte știrea lui Pliniu despre inventarea sticlei la gurile râului Belus¹³, data și locul inventării tehnicii de suflare a sticlei au generat

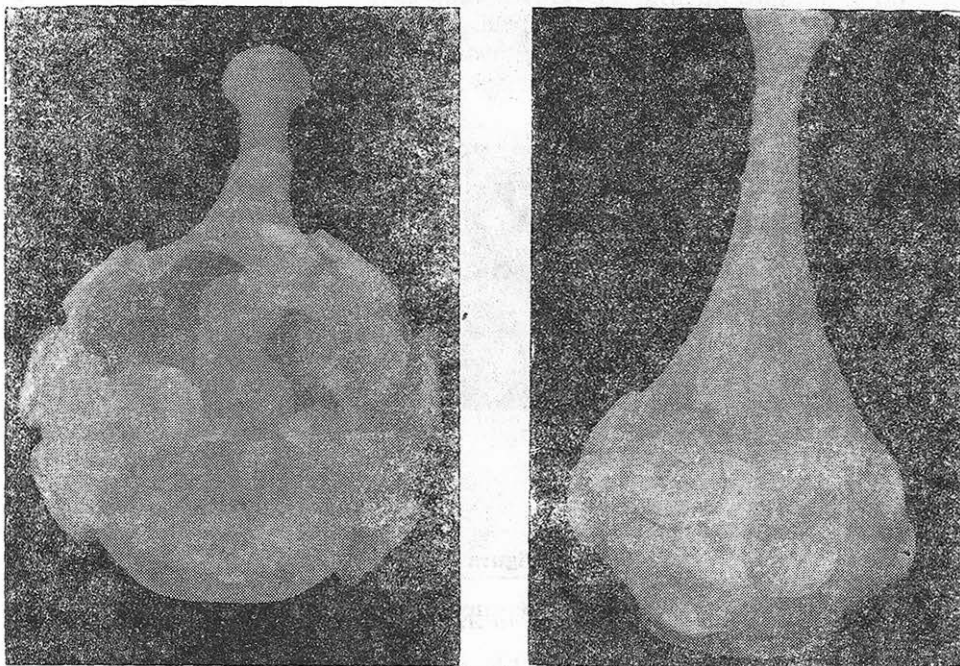

Figura 5

¹²) D.B. Harden, *op. cit.*, p. 180—181.

¹³) Murray Mc Clellan, *op. cit.*, p. 71.

discuții ample în rândul specialiștilor, ajungându-se totuși la soluții finale. În general, se acceptă că tehnica aceasta a putut lua naștere aproximativ în a doua jumătate a sec. I d.Chr. Recentele descoperiri de sticlă suflată de la En-Gendi (Israel) în contexte arheologice din jurul anilor 50 d. Chr. ar sugera o origine răsăriteană a noii tehnici¹⁴. Aceasta devansează cu aproximativ 75 de ani mai dificilul procedeu de suflare în tipar. Noua tehnică a luat, se pare, amploare pe coasta levantină, lucru ce poate fi argumentat cu faptul că meșterii sticlari care și-au pus semnătura pe vase suflate în tipar, au adăugat și toponimul „SIDONIUS”. O dovadă în plus a sorgintei răsăritene a acestui gen de vas o constituie și expresia „ΜΝΗCΘΗ Ο ΑΓΟΡΑΖ ΩΝ” = „să fie amintit cumpărătorul”, care apare alături de semnătura meșterului. De pe coasta Levantului tehnica amintită se va răspândi în Grecia, Italia, pe coastele Mării Negre, precum și în alte părți ale Imperiului Roman timpuriu¹⁵.

Figura 6

Nefiind produse locale, vasele de sticlă au ajuns la Tomis cu siguranță pe calea schimburilor comerciale. Asupra originii lor răsăritene nu există nici un dubiu, mai dificilă fiind atribuirea lor uneia sau alteia dintre zonele de producție. Totuși, paharul cu iconografie mitologică este un produs al unei oficine din Asia Mică, gândindu-ne la faptul că majoritatea lor provin din această regiune. Sticluța polifațetată aparține, ca și cea din colecția Oppenländer, unui atelier sirian, exporturile siriene având o pondere mare pe coasta nordică și vestică a Mării Negre (Pantikapaeum, Olbia etc.). Și cupele purtând inscripția ΕΥΦΡΑΙΝΟΥ ΕΦ ΩΠΑΡΕΙ sunt de atribuit, în primul rând, unui atelier sirian, nefiind însă exclusă nici posibilitatea apartenenței lor la vreo officină din Cipru¹⁶. De altfel, prin poziția sa geografică, Scythia Minor a fost permeabilă la influențele Orientului (Asia Mică, Siria, Egipt), iar dovezile arheologice în acest sens sunt multiple¹⁷.

Așadar piesele prezentate vin să îmbogățească colecțiile muzeului constantean, augmentând totodată cunoștințele noastre despre relațiile economice statornicite de-a lungul veacurilor între metropola tomitană și alte centre înfloritoare ale lumii antice.

¹⁴) *Ibidem*, p. 71.

¹⁵) *Ibidem*, p. 72.

¹⁶) D.B. Harden, *op. cit.*, p. 180.181.

¹⁷) Pentru perioada târzie, personificarea anotimpurilor — așa cum apare pe paharul de la Tomis — ne este documentată și pe câteva casețe găsite în necropole din Panonnia, cum ar fi Kisarvas și Fenékpuszta (Helmut Buschhausen, *Die spätrömischen Metallschmiedearbeiten und frühchristlichen Reliquiare*, ÖAW, I. Teil. Katalog, in Wiener Byzantinische Studien, Band IX. Wien, 1971, Taf. 50–51, Nr. A 46; Taf. 54–55, Nr. A 48.

IN DEN NEKPROPOLEN VON TOMIS AUFGEFUNDENE, IN FORMEN GEBLASENE IMPORTGLASGEFÄSSE

Zusammenfassung

Die Verfasser veröffentlichen einige in Formen geblasene Gefässe, die für unser Land Unikatwert haben. Die Behälter werden in die Luxus-kategorie des vitrischen Materials eingestuft und sind im sämtlichen Römischen Reich ziemlich wenig zahlreich.

Zeitlich werden sie in die römische Epoche, ins 1. — 2. Jh. n. Chr. datiert. Da sie keine vor Ort erzeugte Produkte sind, sind sie mit Sicherheit auf dem Handelsweg nach Tomis gelangt. Es besteht kein Zweifel darüber, dass sie morgenländischer Herkunft sind, schwieriger ist aber ihre Zuordnung dem einen oder anderen Produktionszentrum.

Dennoch ist der Becher mit mythologischer Ikonographie ein Produkt einer *officina* aus Kleinasien, da die meisten davon aus dieser Gegend stammen. Das mehrflächige Fläschchen gehört zu einer syrischen Werkstatt; die syrischen Ausfuhrwaren haben einen besonderen Vorrang an der nördlichen und westlichen Küste des Schwarzen Meeres. Auch die Gefässe mit der Inschrift ΕΥΦΡΑΙΝΟΥ ΕΦΩΠΑΡΕΙ sind vorzüglich einer syrischen Werkstatt zuzuordnen; dabei ist ihre Zugehörigkeit einer *officina* von Zypern nicht auszuschliessen.

Übrigens ist Scythia Minor dank der geographischen Lage den Einflüssen des Orients (Kleinasien, Syrien, Ägypten) ausgesetzt gewesen. Die archäologischen Beweise dafür sind zahlreich.

UNEDIERTE BYZANTINISCHE BLEISIEGEL AUS TOMIS-CONSTANȚA

ION BARNEA

In Tomis, später *Constantia*, heute Constanța (Rumänien), die Hauptstadt der spätrömischen Provinz *Scythia Minor* (Dobrudscha), wurden ungefähr 200 byzantinische Bleisiegel entdeckt. Die meisten wurden gelegentlich der Ausbau des Hafens Constanța am Anfang unseres Jahrhunderts gefunden und gelangten in der Privatsammlung von Mihail Suțu (1841—1933), ehemaliger Hauptdirektor der Post (1881—1891), Direktor (1892—1894) und Gouverneur (1902—1904) der Rumänischen Nationalbank, Präsident der Numismatischen Gesellschaft aus Rumänien (ab 1903), Direktor des Münzkabinetts der Rumänischen Akademie (1914—1930), Numismatiker der Antike, Mitglied der Rumänischen Akademie¹. Vom ehemaligen Münzkabinetts der Rumänischen Akademie wurde 1981—1982 die Sammlung Suțu an das Nationalmuseum der Geschichte Rumäniens (MIR) übertragen. Andere ungefähr 20 frühbyzantinische Bleisiegel aus Tomis befanden sich in der Sammlung W. Knechtel (1837—1924), Botaniker an dem Hof des Königs I von Rumänien². Angekauft vom Münzkabinetts der Rumänischen Akademie, wurden sie 1981—1982 auch dem MIR übertragen. Ungefähr 50 Bleisiegel wurden vom Major Ștefan Nicolae (1893—1979), zwischen 1925—1930 in Constanța gesammelt und von ihm selbst 1978 dem MIR übergeben³. Einige byzantinische Bleisiegel aus Tomis befanden sich in der Sammlung Dr. G. Severeanu (1879—1939), Henri Coandă Strasse, 25, Bukarest⁴. Andere wenige Exemplare wurden in der Privatsammlung Alexandru Saint Georges (1886— nach 1950) — Sammler allerlei Gegenstände und Urkunden, Gründer und Leiter eines Dokumentarischen Museums in Bukarest — aufbewahrt. Nach der Abschaffung des Museums (1949), wurden die Münzen und die Bleisiegel dem Nationalmuseum für Antiquitäten (MNA), jetzt Sektion des Instituts für Archäologie Bukarest, zugeteilt⁵.

¹) C. Preda, in *Enciclopedia istoriografiei româneșu*, Bukarest, 1978, S. 308—309.

²) G. Severeanu, *CNA* 5, Nr. 53—54 (1924), S. 33—35.

³) Paul I. Dicu, *Argeș XII*, 3 (109), Pitești, Sept. 1977, 5: XIV, 3, (118), Pitești, Sept. 1979, 6, 13.

⁴) Gh. Astancăi, *București*, 8, 1971, S. 375—380.

⁵) Staatsarchiv Bukarest, Dossier 1126, S. 190, 6; G. Oprea, *Colecționari de artă bucureșteni*, Bukarest, 1976, S. 139—142.

Von den Bleisiegeln aus Constanța wurden 30 Exemplare schon früher⁶ und ungefähr 80 von mir selbst zwischen 1960—1990 veröffentlicht⁷, der Rest blieb unediert. Acht der veröffentlichten Siegel tragen das Bildnis und den Namen des Kaisers *Anastasios* (491—518), *Iustinianus* (527—565) —5 Stück—, *Maurikios* (582—602) und *Herakleios* mit seinem Sohn *Herakleios Neos Konstantinos* (610—641). Einige davon sind Handlungssiegeln, die auf der Vorderseite den Namen je einer Städte *Smyrna*, *Koloë*, *Ephesos* und *Metropolis* oder den Namen je eines griechischen Kaufmannes aus Kleinasien tragen. Zwei Bliesiegel gehören den spätrömischen Würdenträger *Theodosius illustris* und *Johannes chartularius* (6. Jh.), andere zwei den Hochbeamten *Leontios secretis* und *Nikais Stratelates* (6. —7. Jh.) und ein Exemplar *Kunimund „stratelates“ (magister militum)*, dem bekannten König der Gepiden (+567), Bundesgenosse des byzantinischen Kaisers⁸. Die meisten Exemplare sind monogramatische Siegel, mit dem Monogramm auf beiden Seiten, oder mit Heiligendarstellungen (der Gottesmutter, einem Heiligen) auf der Vorderseite und kreuzförmigen oder Blockmonogramm des Namens auf der Rückseite, alle vom 6. —7. Jh. Das Fehlen einiger Siegel aus dem 8. —9. Jh. spiegelt einerseits die Krise des byzantinischen Reiches wieder, andererseits den Verfall der gewesenen Metropole Kleinskythiens, die in dieser Zeit von Nikephoros, Patriarch von Konstantinopel, -nicht als Stadt sondern als Dorf erwähnt wird⁹.

Die Siegel aus dem 10. —12. Jh. sind sehr wenige. Davon erwähnt eines den Proedros Attikios¹⁰ und ein anderes einen gewissen Gregorios Daoubethopoulos. Das dritte Siegel gehört einer Frau an, deren Namen Eirene Nikeritese- an dem des Eunuken Leon Nikerites, des berühmten Feldherrn und Vertrauensmannes des Kaisers Alexios I. Komnenos, erinnert. Leon Nikerites war der erste Strategos des Themas Paristrion (Paradunavon) nach der Vernichtung der Petschenegen bei Lebunion (1091). Möglicherweise gehörte Eirene Nikeritese zusammen mit dem Feldherrn der gleichen Familie an. Die kleine Anzahl der Siegel aus dem 10. —12. Jh. aus Constanța weist darauf hin, daß die Stadt ihre Existenz in dieser Zeit fortsetzen konnte, obgleich ihr im Leben des byzantinischen Themas Paristrion keine wichtige Rolle mehr zukam. Übrigens erwähnte sie der Kaiser Konsantin VII. Porphyrogenetos selbst um die Mitte des 10. Jhs. unter dem Namen Konstantia (*De adm. imp.* 9, 99)¹¹. Obwohl die Überlagerung der modernen Stadt die eingehende Erforschung der antiken Stadt verhinderte, wurden in

⁶) H. Metaxa, *Plumburi de marcă de la Tomis*, BCMI 8 (1915), S. 31—35; W. Knechtel, *Plumburi bizantine*, Sonderdruck aus BSNR 1915, S. 1—20.

⁷) I. Barnea, SCN 3 (1960), S. 323—324, Nr. 1; 8 (1984), S. 95—104, Nr. 1—48; RESEE 7 (1969), 1, S. 21—32, Nr. 1—23; *Pontica* 16 (1983), S. 269—271, Nr. 6—7; 18 (1985), S. 239—240, Nr. 3 und S. 241—242, Nr. 5—6.

⁸) Idem, *Pontica*, 18 (1985), S. 239—240 u. RESEE 24 (1986), 2, S. 119—121, Nr. 3.

⁹) Idem, *Din istoria Dobrogei*, 3, Bukarest, 1971, S. 7 u. 9; idem, *Byzantinische Bleisiegel aus Rumänien*, Byzantina 13, Thessalonike 1985, S. 298—299.

¹⁰) Idem, *Plombs byzantins de la collection Michel C. Soutzo*, RESEE 7 (1969), 1, S. 32—33.

¹¹) Idem, *Byzantinische Bleisiegel...*, S. 299—300.

Constanța zufällig oder gelegentlich von Bauarbeiten, zahlreiche wichtige Spuren aus dem 10.—14. Jh. entdeckt¹².

Im weiteren werden wir 24 unedierte byzantinische Bleisiegel aus Tomis-Constantia, veröffentlichten, von denen 9 Handelssiegel aus dem 4.—6. Jh. (Nr. 1—9) sind, drei Würdenträgern aus dem 6.—7. Jh. angehören (Nr. 10—12); 11 monogrammatische Siegel aus dem 6.—7. Jh. (Nr. 13—23) und ein ikonographisches Exemplar aus dem 11. Jh. (Nr. 24).

1. *Eutybios* (5.—6. Jh.)

MIR 34/80; ehem. Coll. Sutz.

Kein Parallelstück bekannt.

Unregelmäßige Handelsplombe. Vorderseite nach rechts unten dezentriert mit Feldverlusten; sonst gut erhalten. Dm.: 11 mm (tot.), 10 mm (F).

Vorderseite: Frontale armlose Büste. Links und rechts die geteilte Unterschrift: ΕΥΤΥ- ...Υ Εὐτῦ[χί]ο[υ].

Rückseite: Gewölbte, am Grunde vom Kanal durchbrochene Oberfläche¹³.

1. *Eutybios*

2. *Phterotos* (5.—6. Jh.)

MIR 131088; ehem. Coll. Major Șt. Nicolae.

Kein Parallelstück bekannt.

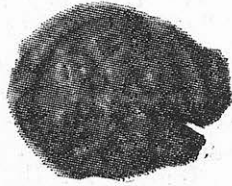
Kleine Handelsplombe mit starkem Einbruch bei unterer Kanalöffnung. Kanal von 5^h—11^h orientiert, sonst gut erhalten. Perlschnurumrahmung auf der Vorderseite. Dm.: 12 mm (tot.), 10 mm (F).

Vorderseite: Legende in drei Zeilen, mit winzigen, schönen, griechischen Lettern:

ΦΘ	ΦΘ-
ΕΡΟ	ερο-
ΤΥ	τ(ο)ϋ
Φθερροτῦ.	

¹²) Gh. Mănuclu Adameșteanu, *Tomis-Constantia-Constanța*, Pontica 24 (1991), S. 299—327.

¹³) Vgl. Jülicher, RE 6 (1909), 1534—1535; Pape-Benseler, s.v.

2. Phterotos

Rückseite: Leicht gewölbte Oberfläche an Grundlage querdurchbrochen.

Soweit bekannt, ist die Legende ein *hapax* und bezieht sich auf die „leichtverderbliche“ Ware, die der kleine Gegenstand versiegelte, oder kann auch ein Spitzname des betreffenden Kaufmannes sein.

3. *Meanter* (5. —6. Jh.)

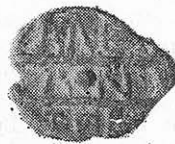
MIR 34/43; ehem. Coll. Sutz.

Kein Parallelstück bekannt.

Fragmentarische Zollplombe von zwei übereinandergelegten und mit einer Niete in der Mitte befestigten Stücke. Mittelmäßig erhalten. Dm.: 20×16 mm (tot.).

Vorderseite: Griechische Legende, deren drei Zeilen durch zwei horizontale Linien getrennt sind:

ME	Mé-
AN	α ν-
TEP	τερ
Mέαντερ.	

3. *Meanter*

Rückseite: Kein Zierelement; keine Inschrift.

Meanter: vielleicht *Μαιανδροόπολις*, das Städtchen, das zu der Stadt Magnesia am Maiandros gehörte¹⁴.

4. *Tereie* (5. —6. Jh.)

MIR 34/117; ehem. Coll. Sutz.

Kein Parallelstück bekannt.

Unregelmäßige Handelsplombe, entlang des Kanals eingebrochen, mit Feldverlusten. Kanal 1^h —7^h. Der rechte Rand abgebrochen, sonst recht gut erhalten. Dm.: 23×15 mm (tot.), 12×12 mm (F).

¹⁴) Büchner, RE 14, 1930, 540; Pape-Benseler, s. v

Vorderseite: In vertieftem Felde, Legende in zwei Zeilen:

THP	Τηρ-
...	[ε']η.
Τηρείη.	

4. Tereie

Rückseite: Gewölbte Oberfläche an Grundlage querdurchbrochen. *Tereie*, eine Stadt in Mysien¹⁵, kommt zu den anderen kleinasiatischen Städten (Smyrna, Ephesos, Kolöe, Metropolis u.a.) dazu, zu denen Tomis Handelsbeziehungen in der römisch-byzantinischen Zeit pflegte.

5. *Paulos* (6. Jh.)

MIR 34/55; chem. Coll. Sutz.

Kein genaues Parallelstück bekannt.

Konische Handelsplombe durch Bleifrass teilweise beschädigt. Mittlere Ausbrüche bei Kanalöffnungen: Mittelmäßig erhalten. Dm.: 17 mm (tot.), 12 mm (F).

Vorderseite: In vertieftem Kreisfelde, mit einfachem Hochrande, griechisches Blockmonogramm des Namens Παύλου¹⁶.

Links ein kleines byzantinisches Kreuz.

Rückseite: Konischer Vorsprung, an Grundlage vom Kanal durchbrochen.

5. Παυ.ο.

6. *Christimonogramm* (6. Jh.)

MIR 131073; chem. Coll. Major Șt. Nicolae.

Kein genaues Parallelstück bekannt.

Unregelmäßige, etwas kreisförmige Handelsplombe.

¹⁵) W. Ruge, *Tereia*, RE, 2. Reihe, V., 1934, 586.

¹⁶) Dasselbe Blockmonogramm (umgekehrt) auf einem Glasgewicht (Denar) von Păcuiul lui Soare (Kreis Constanța): IGLR, Nr. 179. Vgl. W. Knechtel, a.a.O., S. 10, Nr. Abb. 10, links u. Zacos-Vegler, Taf. 239, Nr. 374.

Der einfache erhöhte Rand links abgebrochen, sonst gut erhalten.
Dm. : 14 mm (tot.), 10 mm (F).

Vorderseite: Im vertieften Felde, das Chi-Ro-monogramm (Christimonogramm)¹⁷.

Rückseite: Stark gewölbte Oberfläche, am Grunde vom Kanal durchbrochen.

6. Christimonogramm
(Chrismon)

7. *Jesus-Christus-Krückenmonogramm* (6. Jh.).

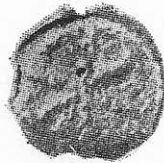
MNA 3924; ehem. Coll. Saint Georges.

Kein genaues Parallelstück bekannt.

Kreisförmige Handelsplombe. Vorderseite nach unten leicht dezentriert. Mittlerer Ausbruch im Bereich der unteren Kanalmündung; sonst recht gut erhalten. Dm.: 15 mm (tot.), 13 mm. (F); Gew: 2.70 g.

Vorderseite: Jesus-Christus-Krückenmonogramm¹⁸.

Rückseite: Konischer, am Grunde vom Kanal durchbrochener Vorsprung, in der Mitte einer hochgeschliffenen Oberfläche.

7. Jesus-Christus
Monogramm

8. *Ikongraphisches Handelssiegel* (4. Jh.)

MIR 53; ehem. Coll. Sutz.

Kein Parallelstück bekannt.

Vorderseite nach unten dezentriert mit Feldverlusten, sonst gut erhalten.
Dm.: 13 mm (tot.), 10 (F).

Vorderseite: Auf einem kleinen Streifen, in der Mitte des vertieften Feldes, die Anrufungsschrift: Θ(εοτόκε) βοήθη[ε]. Oberhalb die Darstellung des Jonascyklus und unterhalb Daniel in der Löwengrube.

¹⁷) Vgl. W. Knechtel, a.a.O., S. 18, Abb. 37 (umgekehrt).

¹⁸) Vgl. MIR 131075; ehem. Coll. Major S^t. Nicolae: ähnliches Monogramm in Perlschnurumrahmung (6. Jh.).

8. Anonymes
Handelssiegel

Rückseite: Winziger, konischer Vorsprung, an Grundlage querdurchbrochen.

9. *Ikographisches Handelssiegel* (6. Jh.)

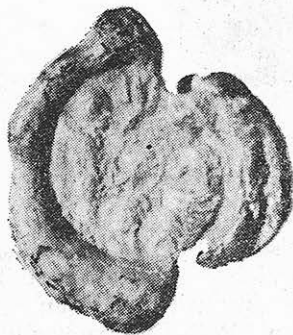
MIR 34/110; ehem. Coll. Sutz.

Kein Parallelstück bekannt.

Erhebliche Ausbrüche bei Kanal­mündungen (Kanal verläuft von 1h nach 5h), sonst gut erhalten. Dm.: 19 mm (tot.), 13 (F).

Vorderseite: In einem vertieften Feld, mit hohem abgerundetem Rande, die Darstellung der Taufe Christi¹⁹.

Rückseite: Konischer Vorsprung, an Grundlage durchbrochen.

9. Anonymes
Handelssiegel:
Die Taufe Christi

10. *Theodosius illustris* (6 Jh.)

MNA 3913; ehem. Coll. Al. Saint Georges. Unediert.

MIR 131076; ehem. Coll. Major Șt. Nicolae: stempelgleich.

Publ. I. Barnea, in SBS 1, 1986, S. 77—78, Nr. 1.

Schrötling für Siegelfeld erheblich zu klein.

Vorderseite nach links, Rückseite nach rechts dezentriert, mit wichtigen Feldverlusten; sonst recht gut erhalten.

Perlschnurrumrahmung auf beiden Seiten. Dm.: 18 mm (tot.); Gew.: 6.25 g.

¹⁹⁾ Vgl. Knechtel, a.a.O., S. 11, Abb. 1, links und Zacos—Vegler, Nr. 2938: dieselbe Szene der Taufe Christi.

Vorderseite: Legende in drei Zeilen, mit kleinen griechischen und lateinischen Buchstaben:

...	[The-]
.δο	[o]do-
...ο	[s]io

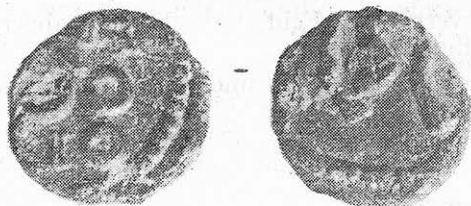
Rückseite: Legende in einer Zeile mit grossen lateinischen Buchstaben:

ILSL

Il(lu)s(tri)

Theodosio illustri.

Illustris, ordinär abgekürzt ILLS²⁰, erscheint hier unter der Form einer falschen Abkürzung. Sie veranschaulicht, daß eine der wichtigsten Würde des 4. Jh. ihren Untergang unter Justinian anfang, ein der Vorgang der unter den Nachfolgern dieses Kaisers sich beschleunigte, um schließlich als einfacher Ehrentitel zu werden²¹.

10. Theodosius illustris

11. *Andreas patrikios* (6.—7. Jh.).

MNA 1261/11950

Kein genaues Parallelstück bekannt.

Unregelmäßiges monogramatisches Siegel, leicht nach unten dezentriert. Erheblicher Einbruch im Bereich der oberen und kleiner Ausbruch bei der unteren Kanalmündung, der erste mit wichtigen Feldverlusten, bes. der Rückseite. Mittelmäßig erhalten. Perlschnurrumrahmung auf beiden Seiten. Dm.: 21 mm (tot.); Gew.: 10.71 g.

Vorderseite: Griechisches Blockmonogramm: Ἀνδρέου (sic)²².

Rückseite: Griechisches Blockmonogramm: πατρικίου²³.

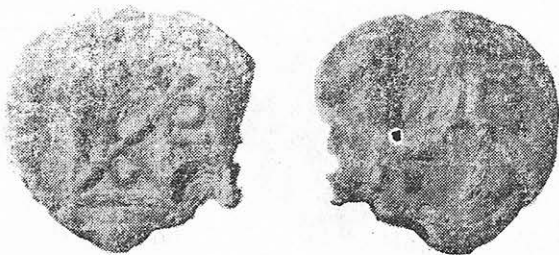
Ἀνδρέου πατρικίου.

²⁰) Zacos-Veglery, Nr. 305, 1376, 1596, 2975.

²¹) Stein II, 429—432; Laurent, *Vatican*, 38; Guillard, *Institutions*, I, 23, 26—27, 67—72, 338.

²²) Vgl. W. Knechtel, a.a.O., S. 10, Abb. 9 (rechts); I. Jordanow, *Izvestija Varna*, 19, 1983, S. 93, Nr. 1.

²³) Vgl. I. Barnea, *SCN* 8 (1984), S. 100, Nr. 5 und 12; Zacos-Veglery, Taf. 239, 362.

11. Andreas patrikios

12. *Paulos chartularios* (6.—7. Jh.)

MNA 1141/5.

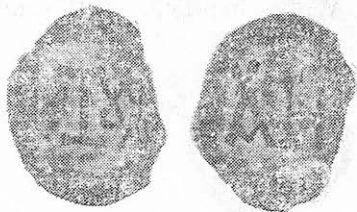
Kein genaues Parallelstück bekannt.

Fragmentarische Plombe mit tiefer Schanze auf der Kante ringsum. Rechter Rand angebrochen, sonst gut erhalten. Dm.: 23 mm (tot.), 15 × 13 mm (F); 3 Tiefe, 2 Breite der Schanze; Gew. 7,80 gr.

Vorderseite: Griechisches Blockmonogramm: Παύλου (wahrscheinliche Auflösung).

Rückseite: dasselbe: χαρτουλαρίου²⁴.

Παύλου χαρτουλαρίου.

12. Paulos chartularios

13. *Artabos* (?) (6.—7. Jh.)

MIR 34/71; ehem. Coll. Sutz.

Kein genaues Parallelstück bekannt.

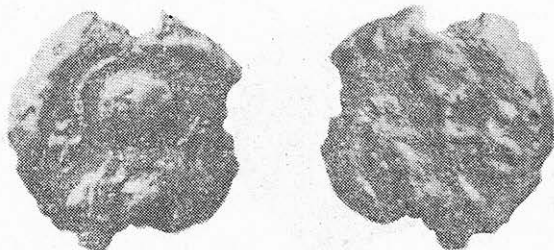
Beide Seiten nach rechts dezentriert. Starke Ausbrüche bei Kanal-mündungen und am rechten Rande, mit Feldverlusten. Teilweise durch Bleifress beschädigt, sonst recht gut erhalten. Dm.: 23 mm (tot.), 17 (F).

Vorderseite: Büste der Theotokos mit Christusmedaillon vor der Brust. Links und rechts je ein Kreuzchen (das von rechts ist kaum sichtbar).

Rückseite: Kreuzförmiges Namensmonogramm: links P, rechts B, unten A und oben Ö über T: Ἀρτάβου.²⁵

²⁴) Vgl. I. Barnea, a.a.O., S. 103, Nr. 44; idem, SBS I, 1987, S. 78—79, Nr. 2; Stein II, 870; R. Guillaud, RÊSEE 9 (1971), 3, S. 405—426.

²⁵) Zacos-Veglery, Taf. 230, Nr. 43: Ἀρταβίου (7. Jh.).

13. Artabos

14. *Baltos* (6.—7. Jh)

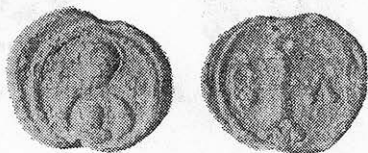
MIR 34/71 (a) und 34/74 (b): zwei stempelgleiche Exemplare; ehem. Coll. Sutzu.

(a, b): Trotz leichter Dezentrierung, keine Feldverluste.

Rückseite rechts aussen des Exemplars b durch Bleifrass beschädigt und in der Mitte von einem spitzen Gegenstand gestossen und somit konkav; sonst beide Stücke gut erhalten Perlschnurrahmung auf beiden Seiten. Dm.: 20 mm (tot.), 17 (F).

Vorderseite (a, b): Büste der Theotokos die kleine Büste des Jesuskindes vor der Brust haltend. Zu beiden Seiten je ein Kreuzchen.

Rückseite (a, b): Kreuzförmiges Namensmonogramm: links B, unten A, rechts Λ und oben O über T. Wahrscheinliche Auflösung: $\text{B}\acute{\alpha}\lambda\tau\omicron\upsilon$ ²⁶.

14. *Baltos*15. *Bardas* (6.—7. Jh.)

MIR 34/57; ehem. Coll. Sutzu.

Kein genaues Parallelstück bekannt.

Verunstaltete Bulle. Vorderseite nach links unten dezentriert, mit Feldverlusten; sonst recht gut bis mittelmäßig erhalten. Dm.: 17×14 mm (tot.), 11×10 mm (F).

Vorderseite: Kreuzförmiges Namensmonogramm: rechts B, links A (teilweise zerstört), oben P, unten vielleicht Δ (verloren): $\text{B}\acute{\alpha}\rho\delta\alpha$ ²⁷.

Rückseite: Unregelmässige gewölbte Oberfläche: unbedeutende Spuren kreuzförmigen Monogramms.

²⁶) MIR 567/12, ehem. Coll. Sturdza: sehr ähnlich, aber nicht stempelgleiches Exemplar aus der Dobrudscha (vielleicht Tomis).

²⁷) Vgl. Zacos-Veglery, Taf. 230, Nr. 48.

15. Bardas

16. *Diakonos* (6.—7. Jh.)

MIR 131090; ehem. Coll. Major Şt. Nicolae.

Kein genaues Parallelstück bekannt.

Linke Hälfte eines entlang des Kanals auseinandergebrochenen Siegels. Beide Seiten nach unten dezentriert. Gut erhalten. Dm.: 24 mm (tot.), 18 mm (F).

Vorderseite: Büste der Theotokos mit Christusmedaillon vor der Brust. Links ein Kreuzchen.

Rückseite: Kreuzförmiges Monogramm, links abgebrochen, rechts NK (Ligatur), unten Δ, oben Ö. Wahrscheinliche Auflösung: Διακόνοῦ²⁸.

16. *Diakonos*17. *Theodoros* (6.—7. Jh.)

MNA 3902; ehem. Coll. Saint Georges.

MIR 34/99: sehr ähnlich, vielleicht stempelgleiches Stück: I. Barnea, *Plombs byzantins ...*, Nr. 21.

Vorderseite: leicht nach rechts, Rückseite leicht nach links dezentriert. Erheblicher Ausbruch bei der unteren Kanalmündung, der erste mit wichtigen Feldverlusten, bes. der Vorderseite, sonst mittelmäßig bis recht gut erhalten. Dm.: 21 mm (tot.), 19 (F).

Vorderseite: Standbild des heiligen Theodoros mit Rüstung und Mantel, mit der Rechten den Speer haltend, die Linke auf der Spitze des Schildes ruhend. Keine Beischrift.

Rückseite: Kreuzförmiges Namensmonogramm: links Θ, rechts E, unten ω über Δ (abgebrochen) und oben Ö (abgebrochen) über P: Θεοδώρου.

²⁸⁾ Vgl. Zacos-Veglery, Taf. 231/100.

²⁹⁾ Vgl. *ibid.*, 1289, 1289 A.

17. Theodoros

18. *Theodoulos* (6.—7. Jh.)

MIR 131089; ehem. Coll. Major. Št. Nicolae.

Kein genaues Parallelstück bekannt.

Schrötling für das Siegelfeld zu klein, Vorderseite nach unten dezentriert. Erhebliche Ausbrüche bei Kanalründungen, mit Feldverlusten, sonst gut erhalten. Dm.: 18 mm (tot.).

Vorderseite: Büste der Theotokos mit Christusmedaillon vor der Brust. Rechts ein Kreuzchen, dessen Enden verdickt sind. Von dem linken Kreuzchen ist nur ein kleiner Teil erkennbar, die anderen sind hinausausgefallen.

Rückseite: Kreuzförmiges Namensmonogramm: links Θ , rechts ϵ , unten vielleicht $\Delta\Lambda$ (Ligatur), oben OY (Ligatur). Wahrscheinliche Auflösung: $\Theta\epsilon\omicron\delta\omicron\upsilon\lambda\omicron\upsilon$ ³⁰.

18. Theodoulos

19. *Joannes* (6.—7. Jh.)

MNA 3901; ehem. Coll. Al. Saint Georges.

MIR 34/64; I. Barnea, *Plombs byzantins ...*, Nr. 20 und Zacos-Veglery, 1153—1156: sehr ähnliche Stücke.

Mittlere Ausbrüche bei Kanalründungen. Beide Seiten, bes. Vorderseite durch Bleifress teilweise beschädigt. Mittelmäßig bis recht gut erhalten. Dm.: 20 mm (tot.), 20 mm (F); Gew: 11.61 g.

Vorderseite: Büste der Theotokos mit Christusmedaillon vor der Brust. Rechts und links je ein lateinisches Kreuz (das von rechts ist fast ganz verschwunden).

Rückseite: Kreuzförmiges Namensmonogramm: in der Mitte I, unten ω , links A, rechts N, oben \check{O} : $\check{I}\omega\acute{\alpha}\nu\nu\upsilon$.

³⁰) Vgl. I. Barnea, SCN 8 (1984), S. 104, Nr. 46—47; derselbe Name in verschiedenen kreuzförmigen Monogrammen; vgl. W. Ensslin, RE, 2. Reihe, 5 (19840, 1965—968.

19. Ioannes

20. *Ioannes* (6.—7. Jh.)

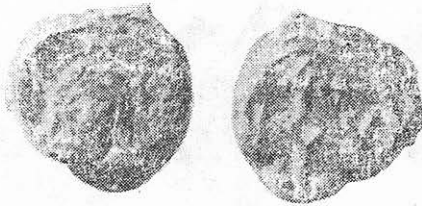
MNA 3903; ehem. Coll. Al. Saint Georges.

Kein genaues Parallelstück bekannt.

Schrötling, für Siegelfeld erheblich zu klein, sonst recht gut erhalten. Feldrand in einer doppelten Linie. Dm.: 16 mm (tot.); Gew.: 8.36 g.

Vorderseite: Büste Christi mit langem Haupthaar, kurzem Bart und Kreuznimbus; keine Beischrift³¹.

Rückseite: Kreuzförmiges Namensmonogramm: unten ω , oben A, links N, in der Mitte O und rechts Y:

20. Ioannes

21. *Leontios* (6.—7. Jh.)

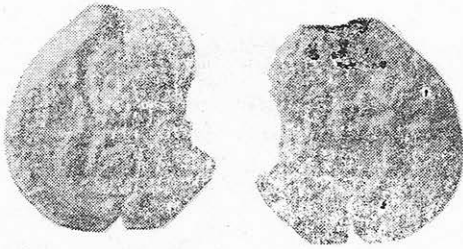
MNA 3906; ehem. Coll. Saint Georges.

Mehrere Parallelstücke bekannt.

Rückseite nach rechts dezentriert, mit Feldverlusten. Mittlere Ausbrüche bei Kanalmündungen. Erheblicher Ausbruch am Rande rechts, sonst recht gut erhalten. Dm : 21 mm (tot.), 17 (F); Gew : 5.48 g.

Vorderseite: Büste der Theotokos, mit Christusmedaillon vor der Brust. Links und rechts ein mittelgroßes griechisches Kreuz, dessen Enden verdickt sind (das Kreuz von rechts ist abgebrochen).

³¹) Vgl. Zacos-Veglery, 1100—1101.

21. Leontios

Rückseite: Kreuzförmiges Namensmonogramm, mit griechischen Buchstaben: unten Λ , rechts E (abgebrochen), links N und oben \ddot{O} über T - $\Lambda\epsilon\omicron\nu\tau\iota\omicron\nu$ ³².

22. *Matthäos* (6.—7. Jh)

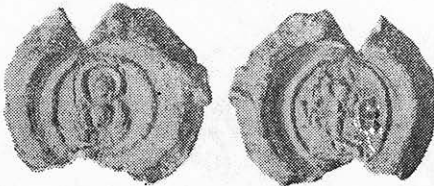
MIR 75; ehem. Coll. Sutz.

Kein genaues Parallelstück bekannt.

Schrötling für Siegelfeld erheblich zu groß. Breiter, hoher spitzer Rand. Starke Ausbrüche im Bereich der Kanalmündungen; sonst gut erhalten. Dm.: 5 mm (tot.), 13 (F).

Vorderseite: Büste der Theotokos mit Christusmedaillon vor der Brust. Links und rechts der Darstellung kein Kreuzchen, keine Beischrift.

Rückseite: Kreuzförmiges Namensmonogramm: links M , rechts E , unten A und oben \ddot{O} über $T = M\alpha\tau(\theta\alpha\iota)\omicron\nu$ ³³.

22. Mateos

23. *Paulos* (6.—7. Jh.)

MNA 3907; chem. Coll. Al. Saint Georges.

MIR 34/69: stempelgleich: I. Barnea, SCN 8 (1984), S. 102, Nr. 35.

Schrötling für Siegelfeld zu klein. Vorderseite nach rechts unten dezentriert. Vorderseite mittelmäßig, Rückseite gut erhalten. Dm.: 17 mm (tot.), Gew.: 6.61 g.

Vorderseite: Büste der Theotokos mit Christusmedaillon vor der Brust. Zwischen dem Nimbus der Maria und dem Rand des Schrötlings vielleicht die Umschrift $\Theta\epsilon\omicron\tau\acute{o}\kappa\epsilon\ \delta\omicron\theta\eta\iota$ (fast ganz zerstört).

Rückseite: Blockmonogramm aus den griechischen Buchstaben Π , A , B , Λ , O , Υ zusammengesetzt: $\Pi\acute{\alpha}\delta\lambda\omicron\nu. \Theta\epsilon\omicron\tau\acute{o}\kappa\epsilon\ \delta\omicron\theta\eta\iota\ \Pi(\alpha(\upsilon)\lambda(\varphi))$ ³⁴.

³²) Vgl. MNA 1261/11952 (unedierte); vgl. W. Knechtel, a.a.O., S. 12, Nr. 15 u. S. 13, Nr. 19; Zacos-Veglery, Taf. 237, 303 und Nr. 1174; I. Barnea, a.a.O., S. 102, Nr. 30—31.

³³) Vgl. I. Barnea, a.a.O., S. 100, Nr. 10.

³⁴) Vgl. Zacos-Veglery, Taf. 245, Nr. 370: sehr ähnlich, aber nicht identisch.

23. Pablos

24. *Anonymes ikonographisches Siegel* (11. Jh.)

MIR 567/15; ehem. Coll. Sutz.

Kein genaues Parallelstück bekannt.

Starker Ausbruch bei unterer Kanalmündung mit Feldverlusten. Kanal von 11^h—6^h. Beide Seiten, bes. Rückseite durch Bleifrass teilweise beschädigt. Vorderseite recht gut, Rückseite mittelmäßig bis schlecht erhalten. Dm.: 23 mm (tot.), 20 (F).

Vordeseite: Standbild des Heiligen Gregorios Theologos in bischöflichem Ornat; rechte Hand in segnender Geste, linke Hand das Evangelium haltend. Links und rechts, die Legende in senkrechter Buchstabenverteilung:

O	ΓPH
A	ΓO
ΓI	PI
O	O
C	C
‘Ο ἁγίος	Γρηγόριος ³⁵ .

24. *Anonymes ikonographisches Siegel*

Rückseite: Standbild eines Militärheiligen (am wahrscheinlichsten Theodoros), mit Rüstung und Mantel. Die rechte Hand hält den Speer, die linke ruht auf der Spitze des Schildes, der in Form eines Dreieckes wiedergegeben ist. Von der zu beiden Seiten in senkrechter Buchstabenverteilung dargestellten Legende, ist fast nichts erkennbar.

Die oben dargestellten Handlungssiegeln bringen neue Beiträge zur Kenntnis der Beziehungen der tomitanischen Metropole zu anderen bislang unbekanntem Zentren aus Kleinasien (Meanter, Tereia). Einige Handlungssiegel aus dem 4.—5. Jh. tragen Namen von wahrscheinlich Kaufmännern, andere wieder und zwar in unerhoffter Weise sind mit dem Namensmono-

³⁵⁾ Vgl. Laurent, *Corpus* II, 911.

gramm Jessus Christus oder mit chrislichen ikonographischen Szenen ausgeschmückt worden (die Darstellung des Jonoascyclus, Daniel in der Löwengrube, die Taufe Christi). Sie stellen also einen Hinweis dar und bilden zugleich auch ein Propagandamittel für die weite Verbreitung des Christentums im alltäglichen Leben. Von den Monogrammsiegeln des 6.—7. Jhs. tragen nur drei (Nr. 10—12) Personennamen zusammen mit dem hohen Titel ihrer Würden oder ihrer Ämter. Die meisten (Nr. 13—23) bringen nur den Namen von wahrscheinlich Privatpersonen, von denen man voraussetzen kann, daß sie mehr oder weniger wichtige Persönlichkeiten aus den Zentren, mit denen Tomis Handelsbeziehungen pflegte, waren. Einige davon mögen sogar in der Metropole von Scythia Minor gelebt haben. Neben den gewöhnlichen Namen (Joannes, Leontios, Paulos, Theodoros u.a.), kommen auch ganz seltene oder sogar einmalige Namen vor (Artabos, Baltos). Das letzte Siegel (Nr. 24) aus dem 11. Jh., ergänzt die wenigen Exemplare aus dieser Zeitspanne, seitdem in der Dumbarton Oaks Sammlung, wahrscheinlich von Konstantinopel, auch Siegeln zweier Metropoliten aus Tomis identifiziert werden konnten³⁶.

ABKÜRZUNGEN

BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, Bukarest.
BSNR	Buletinul Societății Numismatice Române, Bukarest.
CNA	Cronica Numismatică și arheologică, Bukarest.
Guilland, <i>Institutions</i>	R. Guilland, <i>Recherches sur les institutions byzantines</i> . I—II. Berlin-Amsterdam, 1967.
IGLR	E. Popescu, <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România</i> , Bukarest, 1976.
Laurent, <i>Corpus</i>	V. Laurent, <i>Le Corpus des sceaux de l'empire byzantin</i> , V, 1—3, <i>L'église</i> , Paris, 1963—1972; II, <i>L'administration centrale</i> , Paris, 1981.
Laurent, <i>Vatican</i>	V. Laurent, <i>Les sceaux byzantins du Médaillier Vatican</i> , Vatican, 1962.
Pape-Benseler	W. Pape, G. Benseler, <i>Wörterbuch der griechischen Eigennamen</i> , Graz, 1959.
RE	Pauly, Wissowa, <i>Realenzyklopädie der klassischen Altertumskunde</i> , Stuttgart.
RÊSEE	Revue des Études Sud-Est Européennes, Bukarest.
SBS	Studies in Byzantine Sigillography, Washington.
SCN	Studii și cercetări de numismatică, Bukarest.
Stein II	E. Stein, <i>Histoire du Bas-Empire II</i> . De la disparition de l'Empire d'Occident à la mort de Justinien (476—565), Paris-Brüssel-Amsterdam, 1949.
Zacos-Veglery	G. Zacos, A. Veglery, <i>Byzantine Lead Seals I</i> , Basel, 1972.

³⁶) *Catalogue of Byzantine seals at Dumbarton Oaks in The Fogg Museum of Art*, Band I, edited by John Nesbitt und Nicolas Oikonomides. Washington, D.C., 1991, S. 180—181; I. Barnea, *Noi date despre Mitropolia Tomisului*, *Pontica* 24 (1991), S. 277—282.

MISIONARISMUL ȘI ÎNCEPUTURILE CREȘTINISMULUI ÎN SCYTHIA MINOR

VIRGIL LUNGU

Considerăm superfluu să mai amintim importanța majoră a creștinismului pentru istoria țării noastre, proces complex care dimpreună cu cel al romanizării au constituit coordonatele de bază ale nașterii și creșterii popoului român¹. Aceeași dihotomie în procesul plămădirii noastre etnice este surprinsă în termeni foarte subtili și de I. Popescu-Spineni, care consideră *creștinismul* ca pe un proces psihic, iar *romanizarea* ca pe unul fiziologic².

Primele date conexe cu începuturile creștinismului la daco-romani ne sunt oferite de o serie întregă de scrieri antice care se referă cu predilecție la Scythia. Nici nu este de mirare, deoarece pentru țara noastră primii creștini au apărut în Dobrogea, regiune integrată prima în orizontul cultural al Imperiului Roman, comparat de către L. Duchesne cu „patria creștinismului“. De la început, religia lui Christos a avut o dezvoltare rapidă, atât pe orizontală (întinderea pe care a cuprins-o), dar și pe verticală, în sensul câștigării unor largi straturi sociale ale timpului.

Despre răspândirea creștinismului avem știri cu caracter general care au în vedere întregul Imperiu și ele nu trebuie desconsiderate în totalitate, mai ales atunci când se referă, e adevărat, tangențial, și la regiunile noastre³. Evident aceste știri nu pot constitui dovezi apodictice, dar vestirea Cuvântului Domnului la care se referă Sfântul Pavel și Iustin Filosoful a fost probabilă în spațiul geografic „scitic“, așa cum vom încerca să dovedim în studiul de față. O caracteristică a creștinării popoului român, în raport cu celelalte popoare vecine, constă în aceea că acest proces n-a fost opera impusă de

¹) R. Vulpe, în *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Galați, 1979, p. 21.

²) I. Popescu-Spineni, *Vechimea creștinismului la români*, București, 1934, p. 43.

³) *Epistola către Coloseni a Sfântului Apostol Pavel*, 3, 11: „Unde nu mai este Elin și Iudeu, tăiere împrejur și netăiere împrejur, barbar, scit, rob ori liber, ci toate întru tot Hristos“; Iustin Martirul și Filosoful, *Dialogus Triphone iudaca*: „Nu există neam la care să nu se facă rugăciune în numele lui Hristos“.

anumiți conducători politici la o dată anume din istorie. Poporul român „s-a născut creștin în mod spontan, natural, odată cu formarea romanității sale. Noi suntem români fiindcă suntem creștini și creștini fiindcă suntem români”⁴.

Începuturile noii religii nu pot fi precizate cu strictețe, dar oricum sunt anterioare primului document scris, de netăgăduit, ACTUL MARTIRIC al Sfinților Epictet și Astion⁵. Între știrile care atestă o creștinare timpurie la daco-romani se numără și cea oferită de Tertullian⁶ la sfârșitul secolului al II-lea d. Chr. sau începutul celui următor. Unii cercetători contestă obiectivitatea lui Tertullian, acuzându-l de apologism și căutând a-i contrapune un text al lui Origenes⁷, prin care să-i anuleze mărturia⁸. Pe aceeași poziție se situează și D. M. Pippidi, refuzând Apostolului Andrei opera de misionar în Scythia, invocând, printre alte argumente, pasaje aparținând unor scriitori bisericești din veacurile IV și V — Grigore din Nazians, Theodoret de Cyr, Pseudo-Chrisostomul, Hieronymus, Gaudentius din Brescia și Paulinus din Nola — care plasează activitatea de misionar a amintitului apostol pe pământ elenic⁹. Dar tot atât de adevărat este că și afirmațiile lui Origenes au un vădit caracter apologetic, menit a-l combate pe păgânul Porphyrios, care tăgăduia cuvintele Mântuitorului din Evanghelia lui Matei¹⁰. Dar alt pasaj, atribuit tot lui Origenes¹¹ pe baza indicațiilor lui Eusebiu¹², confirmă misionarea Scythiei de către Sfântul Andrei, venind astfel în contradicție cu primul (Comentariile la Matei, 39)¹³. Față de aceste texte antice, alți învățați au adoptat o poziție mai conciliantă, ca de pildă C. Auner¹⁴, considerând „probabilă” predicarea Sfântului Andrei în porturile maritime ale

⁴) R. Vulpe, *op. cit.*, *loc. cit.*

⁵) Studiul *Martiri și sfinți în Dobrogea*, cu întreaga bibliografie la Em. Popescu, în *Studii Teologice*, 12, Nr. 3—4, 1989, p. 12—20.

⁶) Tertullian, *Adv. Jud.*, 7, în *Izvoare privind istoria României*, București, 1, 1964, p. 640: „... diferitele neamuri din provinciile Galliei și cele ale sarmaților, dacilor, germanilor, sciților și ale multor neamuri și provincii îndepărtate ...”.

⁷) Origenes, *Vechea tâlmăcire a comentariilor la Matei*, 39, 858, în *Izvoare privind istoria României*, 1, București, p. 717: „Ce să mai spunem de britani sau de germani, care locuiesc la Ocean; ori de barbarii daci, sarmați și sciți, dintre care cei mai mulți încă n-au auzit cuvântul Evangheliei, dar îl vor auzi, chiar la sfârșitul lumii”.

⁸) V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria veche a României*, București, 1911, p. 75.

⁹) D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967, p. 481—496, face o amplă analiză asupra izvoarelor literare ale creștinismului daco-roman, cu întreaga bibliografie.

¹⁰) Matei, XXIV, 14: „Și se va vesti această Evanghelie a împărăției peste tot pământul, spre mărturie neamurilor, și atunci va fi sfârșitul”.

¹¹) Origenes, *Din cartea a III-a a Comentariilor lui Origenes la Geneză*, în *Izvoare privind istoria României*, București, 1, p. 717: „Când sfinții apostoli și ucenici ai Mântuitorului nostru s-au răspândit în toată lumea, Toma, după cum spune tradiția, a primit (prin tragere la sorți) Parția, iar Andrei Sciția ...”.

¹²) Eusebiu de Cesarea, *Ist. bis.*, III, 1: „Când Sfinții Apostoli și ucenici ai Mântuitorului nostru s-au răspândit peste întreg pământul, lui Toma, după spusele Tradiției, i-a căzut la sorți țara parților, lui Andrei, Sciția, lui Ioan, Asia, unde și-a petrecut viața până ce a venit la Efes”.

¹³) A. Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den drei ersten Jahrhunderten*, Leipzig, 1924, p. 109—110, care arată că această contradicție se explică prin contaminarea a două surse diferite (o tradiție anonimă și Origenes), în capitolul lui Eusebius.

¹⁴) C. Auner, în *Revista catolica*, 1, 1912, p. 40—58.

Dobrogei și nu exclude chiar posibilitatea pătrunderii în interiorul țării. Tot cam în sensul acesta se propunță și R. Netzhammer¹⁵, iar într-o omilie a falsului Athanasie se vorgește despre misiunea Apostolului Andrei printre greci și barbari¹⁶. Să fie oare vorba de grecii din orașele maritime dobrogene și barbarii din stânga Dunării? Pe o poziție favorabilă misionării Sfântului Andrei în Scythia se situează A. Velcu¹⁷ și I. Popescu-Spineni¹⁸. Majoritatea istoricilor români și mai cu seamă cca a teologilor au văzut ca posibilă activitatea misionară a des amintitului apostol în Scythia, pe care Z. Zeiller o identifică cu Dobrogea¹⁹. Predicarea acestui apostol în părțile noastre își găsește un viguros punct de sprijin în Hipolit Romanul²⁰ și în Doctrina siriacă a Apostolilor²¹. I. Rămureanu vede în Gothia regiunea de est a Daciei carpatice²², iar după unii autori patristici aria misionară ar fi cuprins zone mai mari din Peninsula Balcanică²³, aducând ca argument tradiția bisericească cuprinsă în *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*²⁴, care arată că: „lui Andrei, cel dintâi chemat, i-au căzut la sorți Bitinia, părțile Pontului Euxin și ale Propontidei, cu cetățile Chalcedon și Bizanț, Macedonia, Thracia și regiunile care ajung până la Dunăre, Thesalia, Helada, Ahaia“. Un alt izvor din *Synaxarium* face referire la faptul că sfântul Andrei a hirotonit episcop la Odysos (Varna) pe ucenicul său Amplias sau Apian²⁵. Apoi istoricul bizantin din secolul al XVI-lea, Nichifor Callist Xantopoulos ne spune că provinciile evanghelizate de apostol sunt: Capadocia, Galatiya și Bithinia din Asia Mică, după care trece „în pustiurile scitice“, desigur în Dobrogea de azi. Aceasta tradiție este conservată și în scrierile românești din veacul al XVII-lea, mai precis la mitropolitul Dosoftei al Moldovei, care ne relatează: „Apostolului Andrei i-a revenit (prin sorți) Bitinia și Marea Neagră și părțile Propontului, Halcedonul și Vizanțea, unde-i acum Țarigradul, Tracia și Macedonia și sosind la Dunăre, ce-i zic Dobrogea și altele ce sunt pe Dunăre, Tesalia și acestea toate le-a umblat“.

¹⁵) R. Netzhammer, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, Bukarest, 1918, p. 6 și urm.

¹⁶) D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 489, nota 26.

¹⁷) A. Velcu, *Contribuții la creștinismul daco-roman, sec. I—IV*, București, 1936, p. 20.

¹⁸) I. Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 6—44, mai cu seamă p. 43.

¹⁹) I. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces de l'Empire romain*, Paris, 1918, p. 38—30.

²⁰) Hipolit Romanul, *Patrologia Graeca*, Ed. J. Migne, X, Paris, 1857, în *Izvoarele privind istoria României*, 1, București, 1964, p. 712: „Andrei a vestit (cuvântul Evangheliei) sciților și tracilor. El a fost răstignit la Patras în Achaia, (fiind legat) în picioare de un măslin și este înmormântat acolo“.

²¹) W. Cureton, *Ancient Syriac Documents*, London, 1864, p. 34, apud R. A. Lipsius, *Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden*, Braunschweig, 1883, 1, p. 604; apud D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 489 — se indică Niceea, Nicomedia, Bithinia și ... Gothia.

²²) I. Rămureanu, în *Ortodoxia*, 26, nr. 1, 1974, p. 169.

²³) Em. Popescu, în *Mitropolia Banatului*, 4, 37, 1987, p. 36.

²⁴) *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, ed. H. Delehaye, (Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris), Bruxelles, 1902, co. 265—266; apud I. Rămureanu, *op. cit.*, p. 170.

²⁵) *Ibidem*; I. G. Coman, *Scriitori bisericești din epoca străromână*, București, 1979, p. 291, nota 19.

Amintirea Sfântului Andrei transpare cu toată claritatea și în colindele, credințele sau folclorul dobrogean²⁰.

Chiar dacă izvoarele istorico-literare prezentate aici succint sunt uneori ambigui și contradictorii, pătrunderea creștinismului în Dobrogea încă din primele secole după Christos ni se pare logică în contextul legăturilor multiple ale orașelor vest-pontice cu regiunile Orientului, unde creștinismul se născuse și consolidase deja.

Încă din epoca elenistică își face simțită prezența în orașele Scythiei Minor o serie de divinități orientale, dar perioada de maximă răspândire corespunde primelor veacuri după Christos. La Histria aflăm de existența unui cult egiptean încă din sec. III î.Chr.²⁷, dar începând cu stăpânirea romană pătrund, prin intermediul militarilor, negustorilor și veteranilor — ca principali promotori — și alte culte egiptene, ca Isis, Harpocrate și Bes-Pantheos²⁸. Este de asemenea de amintit că la Tomis, în secolul al II-lea alexandrinii formau o asociație cu sediul propriu pus sub invocarea lui Sarapis. Sunt de adăugat și alte divinități aparținând religiilor de „mântuire”, atestate în întreaga Dobroge: Jupiter Dolichenus, Mithras, Cybele, Attis sau Men²⁹. Noile sensuri religioase oferite de credințele orientale se referă în special la nemurire și la perspectiva unei vieți mai bune într-o „lume viitoare”. Aceste concepții au determinat și modificarea ritului funerar, reflectată în trecerea de la incinerare la înhumare, așa cum o dovedesc și cercetările arheologice din necropolele tomitane³⁰. În mediile urbane — Tomis, Callatis, Histria — trecerea la ritul înhumării se face mult mai timpuriu în comparație cu așezările rurale din Dobrogea³¹. Schimbările se produc și în tipologia mormintelor. Începând cu secolul al III-lea, la Tomis și Callatis se semnalează masiv un nou tip de lăcaș sepulcral, anume cel cu firidă și cameră de acces, care denotă și o transformare în componența populației. În elucidarea pătrunderii tipului de mormânt amintit poate fi acceptată poziția în virtutea căreia apariția acestuia să fie o consecință a penetrației unor grupuri etnice venite din Orient³², care cu certitudine erau purtători ai credințelor cu „mistere”.

Nu s-ar putea spune că noile religii „misterice” erau practicate numai de populațiile stabilite în Dobrogea din diversele părți orientale. Populația autohtonă a Dobrogei a îmbrățișat și ea noile religii, așa cum o dovedește

²⁶) Epifanie Norocel, *Pagini din istoria veche a creștinismului la români*, Buzău, 1986, p. 29—46.

²⁷) D.M. Pippidi, în *St. Cl.*, 6, 1964, p. 103—118; *Idem*, în *D.I.D.*, 1, p. 262; *Idem*, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, 1969, p. 60—82, inscripție care se referă la proiectata introducere a cultului zeului Sarapis la Histria.

²⁸) Pentru Isis vezi G. Bordenache, în *St. Cl.*, 6, 1964, p. 175, fig. 20—21, iar pentru perechea Isis — Harpocrate a se vedea D. M. Theodorescu în *BCMI*, 8, 1915, p. 76—77, pentru Bes-Pantheon vezi N. Vlăsa, în *A.M.N.*, 17, 1980, p. 483—493.

²⁹) D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 284—310.

³⁰) V. Barbu, în *Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums*, Budapest, 1968, p. 372—376.

³¹) În acest sens comparația cu necropola de la Enisala (sec. I—II) este elocventă: M. Babeș, în *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 21 și urm.

³²) V. Barbu, în *Pontica*, 10, 1977, p. 206; El. Bărlădeanu-Zavatin, în *Pontica*, 10, 1977, p. 149; V. Lungu, C. Chera, în *Pontica*, 17, 1984, p. 126—127.

mormântul de la Tomis, al cărui inventar funerar conține pe lângă cuțitul curbat și vasul afumătoare lucrat la mână — caracteristice populației geto-dacice — o gemă gnostică ophită cu imaginea zeului Chnoubis³³. Așadar, cultele de „mântuire“ venite din regiuni ca Siria, Egipt, Asia Mică, Palestina sau Grecia erau bine cunoscute în Dobrogea, prezența acestora fiind o caracteristică a perioadei de tranziție de la păgânism la creștinism și având un rol „fertilizator în înțelegerea și propagarea noii religii. Credința în nemurire este larg exprimată în primele secole după Christos printr-o serie de practici rituale întâlnite în orașele vest-pontice Tomis³⁴, Histria³⁵ și Callatis³⁵ și concretizate prin existența conurilor de pin³⁷ în unele morminte sau a pietrelor de mormânt înfățișând vița ca simbol al biruinței asupra morții. Expresia cea mai elocventă a credinței în viața de „dincolo“ o constituie scenele ospățului funerar întâlnite pe multe din monumentele de acest gen. Aici se încadrează și fresca de pe peretele nordic al mormântului hipogeic pictat de la Tomis, marcată de un puternic simbolism. Ne aflăm, credem în fața unei mese rituale celeste, într-un loc de perfectă beatitudine și în care actul ritual al spălării mâinilor este evident. Acest ritual este subliniat printr-o simbolistică adecvată, constând din ținerea obiectelor specifice în mâini de către cele două personaje aflate în picioare.

Pictura întregului cavou, cu motive florale, arbori, animale și păsări, poate fi lesne interpretată ca o evocare a Paradisului³⁸. O scenă similară este redată pe un platou de argint găsit la Cesena și comportând aproximativ aceeași datare³⁹.

³³) R. Ocheșanu, în *Pontica*, 4, 1971, p. 303—308.

³⁴) V. Lungu, C. Chera, în *Pontica*, 19, 1989, p. 109.

³⁵) P. Alexandrescu, în *Histria*, 2, 1966, p. 281.

³⁶) C. Preda, în *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 249, fig. 14.

³⁷) Semnificația conurilor de pin în morminte la Fr. Cumont, *Lux perpetua*, Paris, 1949, p. 251.

³⁸) O primă prezentare și interpretare a picturii și mormântului-cavou de către V. Lungu și C. Chera, în *Magazin Istoric*, 22, 7 (256), iulie, 1988. p. 4—5 și C. Chera, V. Lungu, în *Arta*, 25, 4, 1988, p. 11—14.

³⁹) P. E. Arias, în *Annuario della Scuola Archeologica di Atena e delle missioni italiane in Oriente*, vol. 24—26, nuova serie, 8—9, 1946—1948, Roma, 1950, p. 309—344; facem cuvenita mențiune că cercetările nefiind încheiate, toate concluziile noastre comportă un caracter conjunctural, iar interpretările nu sunt altceva decât ipoteze de lucru ce urmează a fi confirmate sau infirmate de intense căutări și analize comparative cu monumente similare în literatura de specialitate. Este foarte greu să optăm pentru una din semnificațiile picturii de pe peretele de nord: 1) banchet ceresc în care stau la masă morții; 2) banchet celest la care stau la masă și viii și 3) banchet funerar celebrat de cei în viață în onoarea defuncțiilor lor; 4) agapă la care putea avea loc Euharistia. La început împărtășania presupunea un banchet care era foarte asemănător cu cele mithraice, iudaice sau orfico-dionisiace (cf. P. Bălă, O. Chețan, *Mitul creștin*, București, 1972, p. 135). Separarea Euharistiei de agape are loc la date diferite pentru diversele biserici. Astfel, dacă în Apus separarea apare ca efectuată către anul 150 d. Chr., în Egipt nici pe la 375 ea nu se realizase (*Ibidem*, p. 135). Din anumite pasaje ale lui Tertullian reiese că în timpul său obiceiul sepulcral al mesei funerare nu este în folosință la creștini (Tert. Fest. An. 4; resur. 1; *apud* Th. Klauser, in *Gesammelte Arbeiten zur Liturgiegeschichte, Kirchengeschichte und christlichen Archäologie, Ergänzungsband 3*, 1974, nota 26), dar Coemeterium-ul lui Petru și Marcellin ne oferă imagini în care ospățul funerar era ținut lungit pe perne, corespunzător obiceiului profan (A. Ferrua, în *RAC*, 46, 1970, 1—2, p. 33—35, fig. 22; Fr. Ghedini, în *Rivista di Archeologia*, 14, 1990, p. 35—63, fig. 14).

Întreaga pictură ne situează nu numai la cumpăna a două perioade distincte, romană și romano-bizantină, dar și la hotarul dintre crepusculul păgânismului și zorii noii religii monoteiste. Pot fi însă decelate din întreaga pictură semnificații și conotații proprii fiecărei lumi în parte, iar paternitatea acestora poate fi revendicată în egală măsură de cele două religii. Totuși nu lipsesc cu desăvârșire elemente care ne-ar putea determina să atribuim cavoului caracter creștin: orientarea vest-est, creștinească, a scheletelor din interior și inexistența ofrandei funerare. Toate obiectele găsite (două brățări de bronz în torsadă, un filacterium din argint, câteva mărgele) nu reprezintă decât obiecte de port, pe care defuncții le-au folosit în timpul vieții. Că cei înmormântați, orientați vest-est erau creștini, nu încape nici o îndoială, iar în cazul acesta, filacterium-ul căpătând înțelesuri creștine, cu atât mai mult cu cât Sf. Chrysostomos ne informează că doamnele de la Constantinopol purtau în mod obișnuit în sec. IV d. Chr. Evanghelia în cutiuțe în dreptul inimii⁴⁰. În fine, atmosfera de „refrigerium“⁴¹ este evidentă, fiind subliniată simbolic, prin ținerea paharelor în mâini de către doi dintre defuncți, în scopul potolirii setei sacre. Apoi, întreaga scenă poate fi și o aluzie la euharistie, la așa-zisa „fractio panis“, cele șase coșulețe putând conține pâine, iar platoul de pe masă, pește⁴². Scene similare ne sunt documentate în catacombele cu caracter creștin de la Roma: Priscilla, San Callisto, dar mai ales SS. Pietro e Marcellino, unde scena ospățului funerar din cubiculum 78 (peretele din fund) este cea mai asemănătoare cu cea tomitană⁴³.

Printre cultele orientale care au influențat în mare măsură creștinismul se numără și gnosticismul⁴⁴, iar prezența sa în Dobrogea s-a făcut simțită de timpuriu, reamintind în acest sens gema de la Tomis, înfățișându-l pe Chnoubis. Tot din necropolele tomitane provin foarte multe filacterii, databile în sec. al II-lea d. Chr. și cel puțin o parte dintre ele trebuie puse în legătură cu acest cult. Unele au fost găsite chiar în morminte creștine⁴⁵.

Elucidarea începutului creștinismului în Dobrogea începe să prindă contur grație descoperirilor arheologice mai vechi sau mai noi. Gema de la Dinogeția care va fi aparținut unui militar al garnizoanei locale, venit din mediul creștin al Siriei sau Egiptului atestă existența aici a unor cripto-

⁴⁰) C. Cârjan, în Pontica, 3 1970, p. 386 — mormânt creștin datat în sec. V—VI cu două filacterii; Dim. Il. Dimitrov, în Izvestiia, 11, 1960, p. 95—101, fig. 7 — mormânt creștin din al treilea sfert al sec. al IV-lea la Reka-Devnia (Marcianopolis) cu filacterium din aur.

⁴¹) Vezi discuția termenului la P. Testini, *Archeologia cristiana*, Bari, 1980, p. 141—146, 406—407.

⁴²) Coșulețe foarte asemănătoare întâlnim și pe platoul de la Stuma Riha, la sud-est de Antiohia, datat la sfârșitul sec. VI d. Chr. (Ebersolt, în RA, 17, 1911, p. 407—411).

⁴³) P. Testini, *Le catacombe delle antichi cimiteri cristiani in Roma*, Bologna, 1966, p. 271, fig. 116; E. Jastrzebowska, în Recherches Augustiniennes, 14, 1979, p. 19—20; Fr. Ghedini, *op. cit.*, fig. 9, 14—16.

⁴⁴) Au fost evidențiate tradiții și teme gnostice în creștinism: G. Ory, *Originile creștinismului*, București, 1981, p. 140—142, 147, 154; că I. Barnea are dreptate, considerând gnosticismul ca pe o erezie creștină, o dovedește gema de la Dinogeția, pe care se distinge și inscripția ΙΑΩ, care își are originea în *Apocalipsa*, I, 8; se știe că aceasta din urmă este considerată cel mai vechi document creștin (cf. L. Duchesne, *Histoire ancienne de l'Eglise*, Paris, 1923, p. 133—152).

⁴⁵) C. Cârjan, *op. cit.*, p. 386, fig. 1—2.

creștini în veacul al III-lea⁴⁰. Amfora inedită de la Histria, care are pe ea reprezentat în culoare roșie un pește, simbol creștin, poate evidenția și aici existența altor purtători ai noii religii⁴⁷. La Capidava, din mormintele de înhumăție aparținând secolelor III-IV provine un inel cu gemă pe care este încrustat chrismonul și care este datat cu monedă la mijlocul sec. al III-lea d. Chr.⁴⁸. Aceluiași secol îi aparține și gema din cornalină descoperită la Constanța și aflată actualmente la British Museum. De curând s-a dat o altă interpretare scenei de pe gema în discuție, apreciindu-se că este vorba de Iisus în poziție de orantă în mijlocul celor doisprezece Apostoli (V. Lungu, C. Chera, în *Pontica*, 23, 1990, p. 177—183). Scene cu reprezentarea lui Christos între Apostoli întâlnim și pe două amulete, una găsită în cetatea Narene, cealaltă aflată în colecția de geme a Muzeului arheologic din Split. Amândouă îl prezintă pe Mântuitor în ipostaza de propovăduitor, expunându-și învățăturile; așadar nici aceste scene nu au vreo contingență cu actul crucificării. Gemele amintite sunt rodul influenței așa-zisilor filosofi călători din secolele II—III, asemenea reprezentări intrând în simbolistica vremii din Siria (*Arheoloski Vestnik*, 25, 1974, Ljubljana, 1976, p. 146—149).

Săpăturile de salvare întreprinse în arealul necropolelor tomitane ne-au permis cercetarea unui important lot de morminte din sec. III—IV d. Chr., de unde provin două opaițe susceptibile de a face dovada unor creștini în necropola Pontului Stâng, Tomis, încă din sec. III, localnici sau poate veniți din Orientul creștinat. Primul are figurată pe disc imaginea a doi pești suprapuși⁴⁹. Menționăm că orientarea mormântului în care a fost găsit opaițul este vest-est (picioarele scheletului la est)⁵⁰ și se datează în ultimul sfert al sec. al III-lea. Cel mai interesant din punctul de vedere al problemei care ne preocupă este opaițul care are imprimat de trei ori pe fund crucea monogramatică, acesta provenind dintr-un complex funerar orientat de asemenea vest-est și aflat în imediata apropiere a celui mai înainte discutat. În privința apariției monogramei lui Christos, Sulzberger a publicat un minuțios studiu⁵² din care reiese că christograma sub forma „cruz monogrammatica“ (P) apare cu puțin mai înainte de jumătatea sec. IV, dar opaițul de la Tomis se datează după contextul arheologic în care a fost găsit, cât și ca tipologie, în sec. III d. Chr., cel mult în a doua jumătate. Acesta ar constitui unul din cele

⁴⁶ Gh. Ștefan, în *Dacia*, 7—8, 1937—1940, p. 419—421, fig. 28, datată în sec. III d. Chr.; I. Barnea, în *DD* 2, 1968, p. 381, o datează la sfârșitul sec. al III-lea — începutul sec. al IV-lea.

⁴⁷ Em. Popescu, în *Mitropolia Banatului*, 4, 37, 1987, p. 40.

⁴⁸ E. Norocel, *op. cit.*, p. 157; I. Barnea, în *Pontica*, 24, 1991, p. 269—275, unde analizează mai vechi documente creștine din sec. III—IV.

⁴⁹ Imaginea peștelui ca simbol creștin a apărut pe diverse obiecte, ca de pildă pe o gemă de cornalină de la Romula, datată la sfârșitul sec. III (Barnea, *Arta creștină în România*, 1, București, 1979, p. 51, pl. 17/2), pe o cataramă dintr-un mormânt de la Callatis, datat în sec. IV (C. Iconomu, în *Pontica*, 2, 1969, p. 105, fig. 124) și tot pe o placă de cataramă de la Argamum (I. Barnea, *Les monuments paleochrétiens de Roumanie*, Citta del Vaticano, 1972, p. 231, fig. 89/2).

⁵⁰ V. Lungu, C. Chera, în *Pontica*, 17, 1984, pl. 3/29, M. 7, vezi tabelul.

⁵¹ *Ibidem*, pl. 5/44, vezi tabelul.

⁵² A. Sulzberger, în *Byzantion*, 2, 1925, studiul nu ne-a fost accesibil, dar vezi C. Daicoviciu, în *Dacica*, 1969, p. 509, cu notele 15, 16.

mai timpurii obiecte cu monograma lui Christos și implicit o dovadă a existenței unor creștini la Tomis în veacul discutat.⁵³

Opaitul cu cele trei „cruce monogrammaticae“ este foarte important și frapează mai ales prin datarea sa destul de timpurie. Interesul sâru crește, deoarece semnele creștine de pe baza opaifului încită și la o interpretare legată de dogma creștină a Consubstanțialității, în sensul că cele trei semne ar putea reprezenta Trinitatea creștină. Astfel de abreviații, înglobând concepte teologice, ne sunt cunoscute în întreaga Dobroge (vezi mai ales cazul XMP). Pentru sec. al III-lea interpretarea pe care ne-am îngăduit-o poate fi verosimilă dacă ne gândim că dogma Sfintei Treimi era deja elaborată în sec. I. d. Chr.⁵⁴, deși a fost definitiv consfințită la Conciliul ecumenic de la Constantinopol din 381 d. Chr. În literatura de specialitate nu cunoaștem, cel puțin din investigațiile noastre, decât un singur caz în care crucea monogrammatică să apară de trei ori consecutiv. Este vorba de o inscripție de la Tropaea⁵⁵, datată în prima jumătate a sec. V d. Chr. La începutul și sfârșitul textului inscripției apar câte trei cruce monogrammatice. Considerăm că numărul de trei al crucilor atât pe opaitul de la Tomis cât și pe inscripția de la Tropaea nu sunt lipsite de o anume semnificație și se leagă tocmai de dogma Treimii. Pentru țara noastră o bună analogie se poate face cu opaitul de la Gornea, datat în sec. III, care are pe fund o „cruce monogrammatică“ fără să implice o asemenea interpretare (O. Bozu, în *Banatica*, 7, 1983, p. 227).

Studiul actual al decoperirilor și cercetărilor în domeniul arheologiei creștine fac revolut studiul lui Max Sulzberger, în care se conchidea că semnul crucii simple sau monogrammatice, precum și monogramul lui Christos nu puteau să apară mai devreme de începutul sec. IV⁵⁶.

Că la Tomis a existat o comunitate creștină, reunind membri veniți din regiuni creștinate, care au concentrat prozeliți în rândul populației locale, o dovedește și necropola creștină datată începând cu al doilea sfert al veacului al IV-lea⁵⁷, adică imediat după edictul de toleranță religioasă de la Mediolanum din 313 d. Chr. Oare cui aparțineau aceste morminte care apar într-o necropolă tipic creștină și atât de bine organizată? Unicul răspuns care se impune este că defuncții erau descendenții imediați ai celor din veacul anterior sau poate chiar unii dintre aceștia. Ei fuseseră nevoiți

⁵³) Aceași formă a crucii monogrammatice, în bisericuța de la Niculițel (I. Barnea, *op. cit.*, p. 43, pl. 3/2), pe un vas de granit (*Idem*, în *Pontica*, 10, 1977, p. 281, fig. 4/2); acest gen de cruce se întâlnește și la Histria (Em. Popescu, în *I.G.L.R.*, 1976, nr. 127—128), la Slăveni (D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1978, p. 458, fig. 148/8); printre opaitele cu simboluri creștine de la Efes întâlnim și exemplare având ca decor crucea monogrammatică pe spațele opaifului (vezi *Forschungen in Ephessos veröffentlicht im Österreichischen Archäologischen Institut*, 4, p. 125, nr. 457, Taf IV și p. 158; nr. 1451, Taf. X); de asemenea, pe fundul unei străchini ceramice de la Dinogetia, datată la începutul sec. IV d. Chr. sunt decorate șapte cruce monogrammatice (Gh. Ștefan, în *Dacia*, 11—12, 1945—1947, fig. 4/1).

⁵⁴) Matei, XXVIII, 19: „Drept aceea, mergând, învățați toate neamurile, botezându-le în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh“.

⁵⁵) A. Ferma, în *RAC*, 60, nr. 3—4, 1984, p. 216, inscripția nr. 7.

⁵⁶) V. Lungu, C. Chera, *op. cit.*, p. 129—130.

⁵⁷) *Idem*, în *Pontica*, 15, 1982, p. 175—201; C. Chera, V. Lungu, în *Pontica*, 16, 1983, p. 215—230.

să păstreze o mare discreție în privința confesiunii lor recent adoptate datorită, așa cum am mai relevat, incompatibilității sale cu religia oficială. În acest sens, aproape că nu mai este cazul să amintim de marile persecuții împotriva creștinilor dezlănțuite la începutul sec. II d. Chr. care au afectat mult și pe cei din Scythia Minor sau pe cei din sudul imediat al acestei provincii, martirii Meletina, Iulius și Priscus.

Observațiile făcute asupra necropolei deja menționate⁵⁸, ne permit să afirmăm că aceasta aparține uneia din primele comunități creștine la Tomis. O serie întregă de argumente incontestabile — cele mai multe rezidă în manifestări de rit și ritual — vin să sprijine caracterul creștin al necropolei în discuție, și anume:

- orientarea vest-est a tuturor lăcașurilor sepulcrale;
- aceeași orientare a scheletelor, mai precis picioarele la răsărit, după obiceiul creștin;
- așezarea mâinilor pe piept sau abdomen, ca expresie a aceluiași ritual;
- austeritatea sau de cele mai multe ori lipsa inventarului funerar din morminte, compatibilă cu preceptele religioase creștine.

Dovada cea mai concludentă și semnificativă ne este oferită însă de catarama din bronz cu inel și armătura ovală, descoperită într-unul din mormintele necropolei creștine despre care am pomenit. Ea ne reține atenția în mod deosebit, deoarece pe placa ovoidală se află o inscripție constând dintr-o invocație creștină ale cărei litere grecești sunt realizate în tehnica punctelor incizate. Inscripția este înscrisă într-un chenar oval, dublu, de asemenea incizat (KYPIE BOHΘICON)

Mărimea primei necropole creștine face dovada existenței unei numeroase comunități la Tomis imediat după promulgarea edictului din 313 d. Chr., care venea să confirme „de jure“ existența „de facto“ a creștinismului în marea metropolă a Pontului Stâng. Existența unei asemenea comunități și, desigur, a altora în cuprinsul Scythiei implică în chip necesar o organizare ierarhică a bisericii din această provincie în sec. III—IV, despre care vom avea ocazia să discutăm cu alt prilej.

Din prezentarea făcută începutului creștinismului în teritoriul dintre Dunăre și Mare în lumina noilor cercetări istorice și arheologice credem că se impun câteva concluzii. În primul rând izvoarele istorico-literare care se referă la creștinarea „sciților“ și la predicarea Sfântului Apostol Andrei în Dobrogea nu trebuie respinse și negate în totalitate, ele rămânând în continuare posibile până la confirmarea lor, cel puțin în parte, de către alte dovezi arheologice. Pe de altă parte, acribia exagerată a criticii de text poate genera uneori încheieri suspicioase și chiar inadecvate. Cert este că pătrunderea creștinismului în Scythia s-a făcut de timpuriu, fiind pregătită de pre-

⁵⁸) V. Lungu, C. Chera, în Pontica, 15, 1982, p. 175—201; C. Chera, V. Lungu, în Pontica, 16, 1983, p. 217—231.

⁵⁹) *Ibidem*, p. 225—226, pl. 1/5.

zența cultelor cu „mistere“, mai cu seamă în orașele de pe litoralul vest-pontic. Pieseile creștine prezentate, databile în sec. al III-lea sunt dovezi importante care ne permit să tragem concluzia că în acest veac în Scythia Minor existau comunități creștine, mai cu seamă la orașe. Nu este obligatorie existența unor documente scrise în care să fie pomenite asemenea comunități — cum este cazul satului Romulianum din Dacia Ripensis — despre care pomeneste Lactantius⁶⁰ — și să ne obstinăm în a căuta cu orice preț „certificate“ de existență a comunităților creștine de la noi. Lipsa acestora poate fi suplinită de arheologie prin depistarea fie a unor urme izolate, fie a unor necropole aparținând creștinilor înainte de Edictul de la Milan. Dar și această ultimă eventualitate ar fi foarte dificilă deoarece separarea cimitirelor creștine de cele păgâne se face după mijlocul sec. al III-lea⁶¹ din motive bine cunoscute, înmormântările fiind până atunci comune. Dovada ireductibilă a răspândirii creștinismului la Dunărea de Jos în primele veacuri o reprezintă numărul mare de martiri creștini pomeniți în MARTIROLOGII. Cea mai veche mărturie face referire la martira Meletina, decapitată la Marcianopolis în vremea persecuției lui Antoninus Pius. Apoi urmează rândul Durostorum-ului să dea doi martiri pe nume Iulius, către anul 228 d. Chr. și Priscus în timpul împăratului Valerian (253—259)⁶².

Și pentru Dobrogea avem un *terminns post quem* în ACTUL MARTIRIC al sfinților Epictet și Astion, care au pățimit pentru credința lor întru Christos în jurul anului 290⁶³. Până la această dată însă cei doi buni creștini au făcut firește operă de misionari individuali, neoficiali, propovăduind cuvântul Domnului. Că opera lor sfântă a avut succes ne-o arată tot acest important document invocat, care ne spune că mai mult de o mie de locuitori din Halmyris s-au convertit la noua religie. Chiar dacă cifra poate fi exagerată, totuși acest lucru rămâne un fapt care s-a petrecut și o dovadă clară a existenței unei comunități de creștini la Halmyris. Dar Dobrogea a dat numeroși martiri, care au aruncat prin predicile lor sămânța⁶⁴ în locurile din Scythia unde ei au avut de suferit martiriul, aducând la dreapta credință pe mulți păgâni. Tot din ACTUL MARTIRIC aflăm și numele primului episcop de Tomis — Evangelicus⁶⁵, care desigur se află în fruntea unor comunități de creștini din Dobrogea în a doua jumătate a sec. al III-lea. Nu este exclus ca o parte din defuncții necropolei creștine a Tomisului, în timpul vieții lor să fi fost păstoriți de Evangelicus, care înainte de sfârșitul veacului al III-lea d. Chr. trebuie că avea și o episcopie.

Prezența creștinilor se face simțită și în mediu rural, martirii Maximilian, Dada și Quintilian din satul Ozobia⁶⁶, de lângă Durostorum fiind

⁶⁰) I. Barnea, în *Symposia Thracologica*, Tulcea, 7, 1989, p. 168.

⁶¹) N. Gudea, I. Chiurco, *Din istoria creștinismului la români*, Oradea, 1988, p. 120, nota 80.

⁶²) I. Barnea, *op. cit.*, p. 168.

⁶³) Cel mai recent a se vedea studiul lui Em. Popescu, în *Studii Teologice*, 41, nr. 3--4, 1989, p. 12—20, cu bibliografia.

⁶⁴) „Sămânța este cuvântul lui Dumnezeu“ (Luca VIII, 11).

⁶⁵) *Acta Sanctorum*, Iulii, t. II, p. 546, *apud* Em. Popescu, *op. cit.*, p. 17, nota 35.

⁶⁶) H. Delehaye, *Saints de Thrace et de Mésie*, în *Analecta Bollandiana*, 31, 1912, p. 272, *apud*, I. Barnea, în *Arta creștină în România*, 1, 1979, p. 70.

dovezi ineluctabile. Mai mult, descoperirea unei bazilici creștine la Telița — „Amza“⁶⁷, datată în prima jumătate a sec. al IV-lea, prezintă o mare importanță, găsindu-ne în fața primei biserici sătești, dar și în fața celui mai timpuriu lăcaș de cult parohial din Dobrogea și din țară. Acesta polariza în jurul său un anume număr de credincioși ai satului, poate și dinîmprejurimi, constituindu-se astfel într-o solidă mărturie a unor comunități de creștini și în mediul sătesc.

MISSIONARISMUS UND ANFÄNGE DES CHRISTENTUMS IN SCYTHIA MINOR

Zusammenfassung

Das vorliegende Studium setzt sich als Ziel, die frühe Verbreitung des Christentums in Scythia Minor zu beweisen, dabei berücksichtigend, dass dieser Prozess von der Anwesenheit der „Mysterienkulte“, besonders in den Städten an der westpontischen Küste, vorbereitet wurde. Die historisch-literarischen Quellen, die sich auf die Christianisierung der „Skythen und auf die Missionierung des Apostels Andreas in der Dobrudscha beziehen, dürfen nicht vollständig abgewiesen werden. Sie bleiben weiterhin möglich, bis zu ihrer Bestätigung durch weitere archäologische Beweise. Die angeführten christlichen Gegenstände aus dem 3. Jh. n. Chr. sind wichtige Beweise, die uns ermöglichen, zur Schlussfolgerung zu gelangen, dass in diesem Jahrhundert in der Dobrudscha Christengemeinden bestanden, besonders in den Städten. Die erwähnten archäologischen Beweise, nebst der MÄRTYRISCHEN URKUNDE der Heiligen Epictet und Astion sind ein *terminus post quem* der Verbreitung des Christentums im Dobrudscha-Raum, aber auch ein Beweis des Bestehens eines Bistums, noch aus dem 3. Jh. n. Chr., an dessen Spitze sich der Bischof Evangelicus befand und das selbstverständlich eine Anzahl von Gemeinden umfasste.

Die Anwesenheit der Christen ist auch im ländlichen Gebiet vertreten; die Märtyrer Maximilian, Dada und Quintilian aus dem Dorfe Ozobia, neben Durostorum sind eindeutige Beweise, dafür. Dazu kommt der Fund einer christlichen Basilika in Telița-„Amza“, aus der ersten Hälfte des 4. Jh. Sie hat eine besondere Bedeutung, denn wir befinden uns hier vor einer ersten dörflichen Kirche. Diese parohiale Kultstätte in der Dobrudscha polarisierte eine Anzahl der dörflichen Gläubigen, vielleicht auch aus der Umgebung, sich auf diese Weise als ein gründlicher Beweis der Anwesenheit christlicher Gemeinden auch im dörflichen Milieu erweisend.

⁶⁷) V. H. Bauman, in RML, LIX, 2, 1990, p. 9—11, fig. 7—10.

DESPRE UN ATELIER PENTRU CONFEȚIONAT PIESE DIN PLUMB DE LA PĂCUIUL LUI SOARE

OANA DAMIAN

Pe „plaja“ creată de apele Dunării în incinta cetății bizantine de pe insula Păcuiul lui Soare¹ a fost descoperit un pandantiv circular de plumb (fig. 1). Realizată prin turnare, piesa este plată, având grosimea de doar 0,001 m și diametrul de 0,016 m; este prevăzută în partea superioară cu o agățătoare, îndoită și ruptă din vechime, iar în partea inferioară cu o „limbă“, înălțimea totală fiind de 0,021 m. Decorul pandantivului, existent doar pe una dintre fețe, cealaltă fiind neornamentată, se compune dintr-un chenar circular segmentat de liniuțe, înscriind un câmp central în care se disting nouă granule (puncte) dispuse simetric în șiruri de câte trei.

Pendantivul prezintă analogii, până la identitate, cu o altă piesă, găsită tot la Păcuiul lui Soare², precum și cu un exemplar descoperit la Silistra³. Piesa deja publicată de la Păcuiul lui Soare⁴ are diametrul de 0,016 m, așa cum reiese din desen, și nu de 0,011 m, cum figurează în text, fapt remarcat de altfel de G. Atanasov⁵, autorul notei despre pandantivul de la Silistra. Cel de-al treilea exemplar, menționat mai sus, confirmă ipoteza enunțată de cercetătorul bulgar potrivit căreia pandantivele au fost lucrate cu același tipar, în același atelier⁶.

¹) Pentru realitățile arheologice de la Păcuiul lui Soare, vezi P. Diaconu, D. Vâlceanu, *Păcuiul lui Soare, I, Cetatea bizantină*, București, 1972, mai departe *Păcuiul lui Soare, I*, și bibliografia de acolo; P. Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare, II, Așezarea medievală (secolele XIII—XV)*, București, 1977, mai departe *Păcuiul lui Soare, II*, și bibliografia citată. Pentru identificarea cetății din insula Păcuiul lui Soare cu Vicina, vezi P. Diaconu, *Byzantina, 8*, Thessalonica, 1976, p. 409—447.

²) P. Diaconu, A. Atanasov, *SCIV*, 20, 4, 1969, p. 623—624, fig. 1/1; P. Diaconu, *Obiecte de podoabă*, în *Păcuiul lui Soare, I*, p. 145, fig. 58/4.

³) G. Atanasov, *Izvestija-Varna*, 24 (39), 1988, p. 87—88, fig. II₇.

⁴) Vezi n. 2.

⁵) G. Atanasov, *op. cit.*, p. 87.

⁶) *Ibidem*.

Singulare prin prezența unei „limbi“ în partea inferioară și a decorului doar pe una dintre fețe⁷, pandantivele amintite se înscriu într-o grupă mai largă de astfel de piese, de asemenea circulare și confecționate din plumb, dar decorate în general pe ambele fețe. Asemenea pandantive sunt semnalate în Dobrogea la Păcuiul lui Soare, databile în secolul XI⁸, la Isaccea⁹ și Slava Rusă¹⁰. În restul teritoriului românesc apar în necropolele de la Obârșia Nouă (cele mai timpurii două exemplare, datate în secolele VIII—IX)¹¹ și Ciumbud (două piese în mormântul 7, datate în secolul X)¹², precum și în așezarea de la Dridu (un pandantiv datat în secolele X—XI)¹³. În afara României, astfel de pandantive au mai fost descoperite în special în Bulgaria, la Silistra¹⁴, Tzar Asen¹⁵, Rujno¹⁶, Iatrus¹⁷, în necropolele de la Batin¹⁸ și de lângă gara Tabačka¹⁹, precum și la Preslav²⁰, datate în secolele IX—XI. Prezența acestui gen de piese este semnalată și la Corinth, fiind datate

7) Oarecari asemănări mai există între pandantivele amintite și o piesă din metal alb, cu aspect mai degrabă piriform, descoperită la Dănești (M. Petrescu — Dâmbovița, Emilia Zaharia, *Materiale*, VIII, 1962, p. 54, 54, fig. 9/1, datat în secolele IX—X; vezi același pandantiv datat însă în secolele X—XII, la V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X—XIII*, Iași, 1985, p. 212, fig. 40/1). Analogii, foarte relative însă, se pot stabili și cu un pandantiv de la Dinogetia, confecționat însă din bronz, cu o formă mai alungită și cu o față convexă cu două găurele (I. Barnea, *Podoabele întrebunțate de locuitorii de la Bisericiuța — Garvăn*, în Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, E. Comșa, *Dinogetia, I, Așezarea feudală timpurie de la Bisericiuța — Garvăn*, București, 1967, mai departe *Dinogetia, I*, p. 280, 283, fig. 169/30), ca și cu o piesă, tot din bronz, descoperită în necropola de la Kovacevo (P. Gatev, Razkopki i proučvanija, XII, Sofia, 1985, p. 149, fig. 65, 6).

8) Este vorba de cinci pandantive (P. Diaconu, *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 312, 314, fig. 3/13 a—b, 14 a—b; idem, A. Atanasu, *op. cit.*, p. 623—624, fig. 1/2; P. Diaconu, în *Păcuiul lui Soare, I*, p. 144—145, fig. 58/1—3, 5), cărora li se adaugă unul cu inscripție în limba greacă (Silvia Baraschi, RESEE, XVI, 1978, 1, p. 159—161, fig. 1).

9) Exemplarul respectiv este decorat pe o singură față (Gh. Manucu-Adameșteanu, *Peuce*, IX, 1984, p. 243, pl. III/23).

10) Precizăm că acest exemplar este de dimensiuni mai mari, decorat cu cercuri concetrice și confecționat din bronz (A. Opaît, SCIVA, 1—2, 42, 1991, p. 49—50, fig. 20/62).

11) O. Toropu, O. Stoica, *Dacia*, NS, XVI, 1972, p. 170, fig. 7/1—2; p. 185; O. Toropu, *Romanitatea târzie și străromânii în Dacia sud-carpatică (secolele III—XI)*, Craiova, 1976, p. 177.

12) A. Dankanits, I. Ferenczi, *Materiale*, VI, 1959, p. 608, fig. 3/8.

13) Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967, p. 94—95, 127, fig. 53/7.

14) G. Atanasov, *op. cit.*, p. 78—87, fig. 1, 4, 6—7.

15) Idem, V. Jotov, *Dobrudja, Sbornik*, 6, 1989, p. 91—93, planșa IX/21—25, planșa X/21—25.

16) G. Atanasov, *Dobrudja, Sbornik*, 8, 1991, p. 31—32, planșa II/4, 5, 7 a—b, 8, 9; p. 42, planșa VII/7, 9. Precizăm că tot aici apare și un exemplar confecționat din foaie de aramă (*ibidem*, p. 31—32, planșa II/6).

17) Michael Wendel, în *Iatrus-Krivina. Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der unteren Donau*, III, Berlin, 1986, p. 182—183, taf. 65/690, 71/i.

18) D. Stancev, GMSB, XI, 1985, p. 52—53, pl. XI; cele trei pandantive erau prinse într-un colier de mărgele.

19) Idem, GMSB, X, 1984, p. 38, pl. 5 a.

20) T. Totev, *Prabългарski metalen amuleti ot Preslav*, în *Pliska — Preslav*, 2, Sofia, 1981, p. 183—184, fig. 1/4 a—b, cu precizarea că este vorba de un exemplar din bronz aurit.

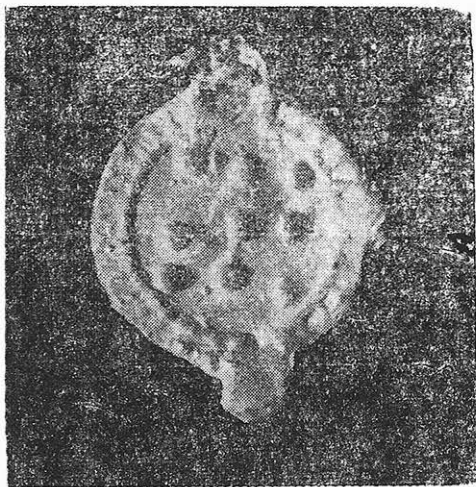

Fig. 1. Pandantiv circular din plumb (Păciul lui Soare, secolul XI)

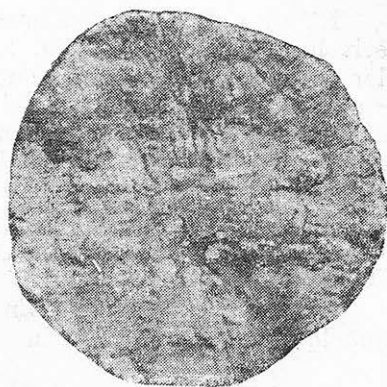

Fig. 2. Pandantiv circular din plumb (Derwent, secolul VI)

cu precădere în secolul X²¹, ca și în alte centre ale Imperiului bizantin²². Totodată, ele mai apar în Ungaria, într-un mormânt avar din secolul al VII-lea²³, în Polonia, exemplarul în cauză fiind datat în secolul al XIII-lea²⁴, în Rusia — piese din secolele X—XI²⁵, ca și în țările scandinave²⁶. Răspândite pe spații largi și în medii etnice diverse, aceste pandantive se concentrează totuși prin numărul mai mare de descoperiri în zona Dunării de Jos (nord-estul Bulgariei și sudul Dobrogei) (fig. 3), unde sunt datate în general în intervalul secolelor IX—XI²⁷.

În ceea ce privește originea acestor pandantive, s-a susținut, pe baza unei analogii găsite într-un mormânt de la Sofiana (Sicilia)²⁸, ca și a decorului predominant cruciform, că trebuie căutată în mediul paleocreștin al

²¹) G. Davidson, *The minor Objects, Corinth, XII*, Princeton, New Jersey, 1952, p. 259—260, pl. 110—111; 2086—2092, 2103, 2104

²²) A. Orlandos, *Époque byzantine et postbyzantine*, Collection Hélène Stathatos, III, Strassbourg, 1963, p. 289, pl. XLIV.

²³) Bona István, *Az Urböpusztai avar temető*, AE, 84, 1957, 2, p. 155—174, fig. 10, mormântul 31, pl. 36/16; J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, III, Braunschweig, 1905, taf. 412₂.

²⁴) Zofia Holowinska, *Wczesnosredniowieczne rzemioslo zlotnicze w Gdansk*, Gdansk, 1959, pl. XVIII/5, cu precizarea că și acest exemplar este decorat doar pe una dintre fețe.

²⁵) N.A. Ribakov, *Remeslo drevnii Rusi*, Moskva, 1948, p. 25, 27, 101; N.P. Jurjalina, SA, 2, 1961, p. 128, fig. 1/2—4, 19—21; N.V. Rindina, MIA, 117, 1963, p. 242, fig. 22/4, 7, 9, 10; p. 244.

²⁶) T. Arne, *La Suède et l'Orient*, Uppsala, 1914, p. 165, fig. 302—305; E. Kivikovski, *Die Eisenzeit im Aaraflusgebiet*, Helsinki, 1939, pl. XXVIII/5, 6 (apud N.P. Jurjalina, *op. cit.*, p. 131).

²⁷) Vezi în acest sens și tabelul comparativ realizat de G. Atanasov, *Numizmatika*, XII, 2, 1988, p. 23.

²⁸) Laura Bonomi, *Rivista di archeologia cristiana*, XL, 1964, 3—4, Roma, p. 178, fig. 8, stânga jos.

secolelor IV—V²⁹. Această idee ar putea fi confirmată de un astfel de pandantiv din plumb, decorat cu o cruce pe una dintre fețe, descoperit la Dervent, într-un context de secol VI ³⁰ (fig. 2).

Referitor la decorul acestor pandantive circulare, constatăm prezența motivelor cruciforme, fie simple, inclusiv chrismon-ul rezultat din unirea celor nouă puncte de pe pandantivele de la Păciul lui Soare și Silistra³¹, fie multiple — de genul rozetelor³². Pe fețele acestor pandantive, crucea apare ori singură³³ ori asociată cu puncte³⁴, rozete³⁵ sau cu un decor radial³⁶. Uneori poate fi observată combinația dintre motivele cruciforme și cele solare ca o expresie a sincretismului dintre simbolurile creștine și cele păgâne³⁷. Putând fi considerate în fond un fel de amulete cu rol apotropaic³⁸, aceste pandantive își dezvăluie semnificația culturală și prin prezența lor în morminte³⁹, caracterul lor creștin fiind în afara oricărei discuții⁴⁰.

Materia primă⁴¹ banală din care erau confecționate aceste piese, faptul că unele dintre ele se aflau în stadiul de finisare⁴², prezența unor rebuturi

²⁹) Vezi în acest sens și P. Diaconu, A. Atanasiu, *op. cit.*, p. 624 și n. 3; P. Diaconu, în *Păciul lui Soare*, I, p. 146 și n. 71; O. Toropu, O. Stoica, *op. cit.*, p. 186 și n. 84; Silvia Baraschi, *op. cit.*, p. 160 și n. 11.

³⁰) Piesa, ca și informațiile despre condițiile descoperirii, ne-au fost oferite de către domnul Petre Diaconu, căruia îl mulțumim.

³¹) Motivul celor nouă puncte, asociat sau nu cu elemente cruciforme, poate fi întâlnit și pe pereții peșterilor de la Gaura Chindiei (V. Boroneaț, RMM—MIA, XLVI, 1977, 1, p. 25, fig. 5) și Limanu (V. Boroneaț, R. Ciuceanu, RMM—MIA, XLVI, 1977, 2, p. 52, fig. 8).

³²) Apar pe pandantivele de la Isaccea (n. 9), Rujno (n. 16, pl. II/8, 9) și Tabačka (n. 19).

³³) Ca în cazul pieselor de la Ciumbud (n. 12), Tzar Asen (n. 15, pl. X/24—25), Rujno (n. 16, pl. II/5—6) și Batin (n. 18).

³⁴) Ca în cazul exemplarului de la Obârșia — Olt (n. 11)

³⁵) Ca în cazul pandantivelor de la Silistra (n. 14, fig. 6), Rujno (n. 16, pl. II/7 a—b) sau Preslav (n. 20).

³⁶) Ca pe fețele pandantivelor de la Păciul lui Soare (n. 8, fig. 58/1, 3, 5), Dridu (n. 13), Obârșia (n. 11), Silistra (n. 14, fig. I_{1,4}, II_{1,4}), Tzar Asen (n. 15) și Iatrus (n. 17).

³⁷) G. Atanasov, *Izvestija* — Varna, 24 (39), 1988, p. 80; idem, *Numizmatika*, 2, 1988, p. 26; idem, *Dobrudja*, 8, 1991, p. 32.

³⁸) *Ibidem*.

³⁹) Vezi în acest sens prezența pandantivelor circulare în unele morminte de la Obârșia (n. 11), Ciumbud (n. 12), Batin (n. 18) sau Urbopisztai (n. 23); vezi și precizările despre acest mormânt gepidic creștin la O. Toropu, O. Stoica, *op. cit.*, p. 186, n. 84.

⁴⁰) Vezi în acest sens și n. 28—29.

⁴¹) Se cuvine reamintită aici importanța întrebuirii plumbului ca leșt pentru diferitele ambarcațiuni folosite într-o așezare populată prin excelență de navigatori, cum era cea de la Păciul lui Soare, precum și utilizarea lui în vederea confecționării diferitelor greutăți pentru plasa de pescuit (P. Diaconu, *Păciul lui Soare*, I, p. 144). Este posibil ca tocmai acest plumb să fi reprezentat uneori și materia primă pentru confecționarea diferitelor obiecte. Vezi în acest sens și faptul că la Păciul lui Soare au apărut numeroase bucăți de plumb, în general foaie de plumb, ce puteau fi înfășurate în jurul sforilor plaselor de pescuit fără a avea nevoie de o modelare specială (D. Vâlceanu, *Activități economice*, în *Păciul lui Soare*, I, p. 176 și n. 44), dar putând fi utilizate ulterior și ca materie primă.

⁴²) Este cazul atârnatărilor pandantivului cu inscripție în limba greacă de la Păciul lui Soare (Silvia Baraschi, *op. cit.*, p. 160).

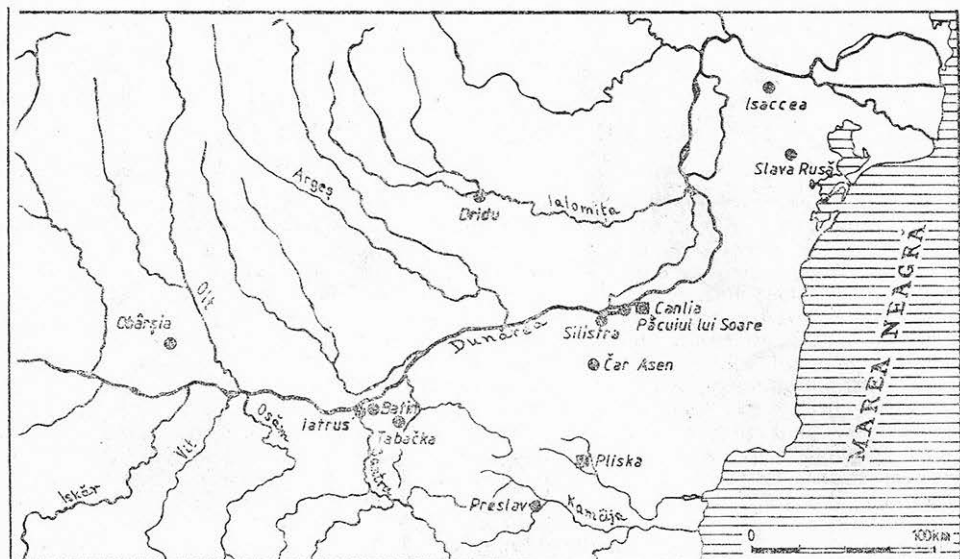

Fig. 3. Harta răspândirii pandantivelor circulare din plumb în zona Dunării de Jos (● localități în care s-au descoperit pandantive; ■ — localități în care s-au descoperit tipare pentru confecționarea lor).

(fig. 6/1—5)⁴³ sau a deșeurilor⁴⁴ rezultate în urma turnării, ca și a unor tipare la Canlia (doar pentru pandantive circulare)⁴⁵ și Pliska (pentru pandantive circulare și cataramă în formă de liră cu protuberanțe⁴⁶), ne fac să credem că este vorba de o producție locală la Dunărea de Jos⁴⁷. Mai mult, prezența genului de pandantive care ne-a preocupat în mod deosebit doar la Păcuil lui Soare (două exemplare) și Silistra (o piesă) și provenind din același tipar pledează pentru localizarea atelierului producător în această zonă. Deși nu avem argumente de netăgăduit pentru plasarea atelierului în cauză în insula Păcuil lui Soare — ne referim doar la cel din care ar putea proveni doar primele pandantive amintite —, am opta totuși pentru această așezare în condițiile existenței aici și nu la Silistra a unor serioase indicii pentru confecționarea locală și a altor obiecte de plumb în afara pandantivelor circulare⁴⁸.

⁴³ Astfel de rebuturi de pandantive circulare au apărut la Păcuil lui Soare.

⁴⁴ Astfel de deșuri au apărut atât la Păcuil lui Soare (P. Diaconu, în *Păcuil lui Soare*, I, p. 144; idem, *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 3—4, 1987, p. 119), cât și la Pliska (G. Atanasov, *Izvestija — Varna*, 24 (39), 1988, p. 80, n. 22).

⁴⁵ P. Diaconu, *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 314, 316, fig. 4/4; idem, *Păcuil lui Soare*, I, p. 146 și fig. 59.

⁴⁶ S. Stancev, *Izvestija — Sofia*, XX, 1955, p. 192, 194, fig. 12.

⁴⁷ P. Diaconu, *op. cit.*, p. 146; G. Atanasov, *op. cit.*, p. 79—80; vezi în acest sens și O. Toropu, O. Stoica, *op. cit.*, p. 185.

⁴⁸ P. Diaconu, *op. cit.*, p. 146; idem, *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 3—4, 1987, p. 118, unde se amintește în general despre ateliere în care se produceau obiecte de poadoabă și garnituri de îmbrăcăminte.

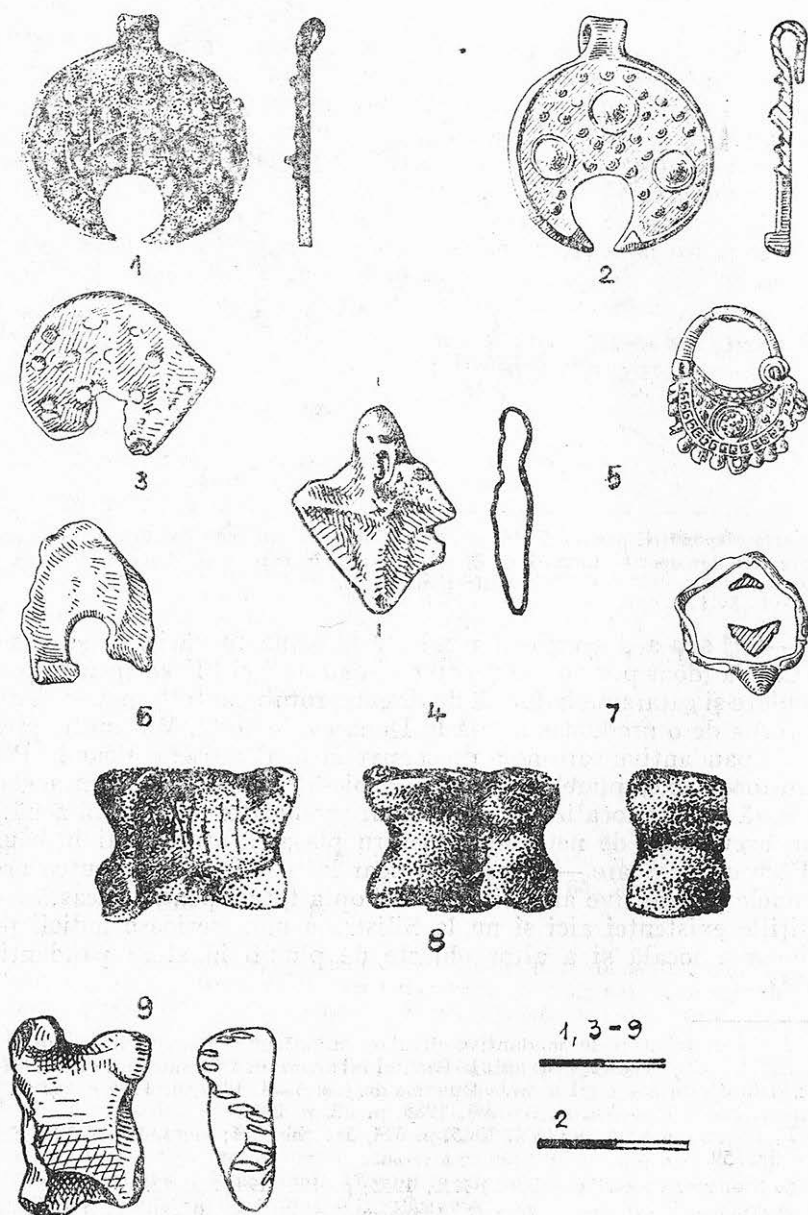

Fig. 4. Lunule finite (1-2) și rebutate (3, 6), cruce rebutată (4), cercl (5), inel (7), și astragale (8-9) din plumb descoperite la Păciul lui Soare.

Argumentul pentru existența la Păcuiul lui Soare a unui atelier de confecționat bijuterii și accesorii vestimentare din plumb, atelier plasat probabil în apropierea porții de nord a cetății, este reprezentat de descoperirea aici atât a unor piese finite — lunule⁴⁹ (fig. 4/1—2, 5/1—3), cruciulițe⁵⁰ (fig. 5/6, inele⁵¹ (fig. 4/7, 5/8—9), cercei⁵² (fig. 4/5, 5/4—5), cataramă⁵³

⁴⁹ În privința problemei lunulelor, ca și a existenței la Păcuiul lui Soare a unui atelier în care se confecționau asemenea piese vezi, P. Diaconu, *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 310—314, fig. 3/1—12; idem, *Păcuiul lui Soare*, I, p. 141—144; idem, *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 3—4, 1987, p. 119. La piesele prezentate în aceste studii se mai adaugă trei exemplare (vezi fig. 4/1—2, 5/1—3) descoperite ulterior. În spațiul dobrogean astfel de lunule au mai apărut la Dinogetia (I. Barnea, *Studii și referate privind istoria României*, vol. I, 1954, p. 201—202; p. 214, pl. 1/3; idem, *Nouvelles etudes d'histoire*, București, 1955, p. 8, fig. 4/2; idem, *SCIV*, 1—2, 1955, p. 133; idem, *Dinogetia*, I, p. 281, fig. 168/9; tot de la Dinogetia provine și o lunulă de os care ar putea fi opera unui meșteșugar local — vezi I. Barnea, *SCIV*, 1—2, 1955, p. 133; vezi și P. Diaconu, *Păcuiul lui Soare*, I, p. 144 și n. 60) și Isaccea (informație Gh. Manucu-Adameșteanu pentru care îi mulțumim). Analogiilor prezentate de P. Diaconu (în *Păcuiul lui Soare*, I, p. 142—143) li se poate adăuga și pandantivul de plumb în formă de lunulă de la Băiceni, cu una dintre suprafețe ornate pe margine cu un șir de pseudogranule, iar la mijloc cu o cruce cu brațele egale, realizată prin același procedeu, datată în secolele IX—X (D.Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile IX—X*, Iași, 1978, p. 78, fig. 39/2; idem, *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991, p. 135, fig. 17/71 p. 167).

⁵⁰ P. Diaconu, *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 322, fig. 6/6, 8; idem, *Păcuiul lui Soare*, I, pl. XXVIII/3, 6; pl. XXIX/6; idem, *Obiecte de podoabă și de cult, Păcuiul lui Soare*, II, p. 127—129, fig. 99/13, 15, 17, 18; fig. 100/10; acestora li se adaugă încă un exemplar — vezi fig. 5/6. Cruciulițele de plumb au mai fost semnalate la Dinogetia (I. Barnea, *Dinogetia*, I, p. 357—359, fig. 191/15—16, databile în secolele XI—XII), Isaccea (I. Barnea, *Al. Barnea*, Peuce, IX, 1984, p. 104; Gh. Manucu-Adameșteanu, Peuce, IX, 1984, p. 244, nr. 3, pl. III/29; p. 245, nr. 12, pl. IV/40—41, cu precizarea ca exemplarul din urma este obținut prin reintrebuințarea unui sigiliu care a fost tăiat în formă de cruce și perforat în partea superioară; crucele se datează în secolele X—XII), Hlincea (D.Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 135, fig. 17/3, p. 171, datată în secolele X—XI), precum și la Tzar Asen (G. Atanasov, V. Jotov, *op. cit.*, p. 81—83, fig. I/1—3), Silistra (*ibidem*, p. 81 și 93, n. 6), Djadovo (B. Borisov, *Articles of Adornment, in Djadovo*, vol. I, *Mediaeval Settlement and Necropolis (11th—12th Century)*, Tokio, 1989, p. 273—274, fig. 319/b), Rujno (G. Atanasov, *Dobrudja*, 8, 1991, p. 35, 31, pl. II/15—16, 19, p. 34, pl. III/20—23, p. 44—45), exemplare databile în secolele IX—XI. Dorim să atragem atenția asupra faptului că analogiile pentru crucele de plumb de la Rujno, prezentate de G. Atanasov în articolul său citat mai sus, se referă adesea la piese care nu sunt confecționate din plumb, ci din alte materiale, fără a se specifica însă ceva în acest sens (vezi G. Atanasov, *op. cit.*, p. 35 și n. 61—69, 71—72).

⁵¹ Vezi P. Diaconu, *Păcuiul lui Soare*, II, p. 121—122, fig. 96/1—3, 10, la care se adăuga încă două exemplare, dintre care unul fragmentar (vezi fig. 4/7, 5/8—9).

⁵² Unul dintre cercei este reprezentat de o verigă simplă, celălalt prezintă un ornament în filigran (fig. 4/5, 5/4—5), „repetând formele tipice ale vechilor podoabe răspândite în toată lumea bizantină” (Corina Nicolescu, *Moștenirea artei bizantine în România*, București, 1971, p. 44 și fig. 41/b). Astfel de cercei cu ornament în filigran, confecționați însă din metale prețioase, mai apar în tezaurul de la Tulcea (O. Iliescu, G. Simion, *RESEE*, 1964, II, 1—2, p. 219, fig. 2 b), ca și la Sotânga, databil în secolul XIV (I. Barnea, O. Iliescu, Corina Nicolescu, *Cultura bizantină în România*, București, 1971, p. , cat. nr. 136, planșa 136). Cele mai bune analogii, de formă, nu și de material, le găsim în mormântul 70 al necropolei de la Kovacevo, datată în secolul al XI-lea (P. Gatev, *op. cit.*, fig. 10, stânga jos și tabelul 8).

⁵³ Vezi P. Diaconu, *Dacia*, NS, XIII, 1969, p. 502—503, fig. 1/15; idem, *Păcuiul lui Soare*, I, p. 155, fig. 62/16, cu precizarea verbală a autorului că ilustrația se referă la o cataramă de plumb. Acestui exemplar i se mai adaugă încă unul (vezi fig. 5/10).

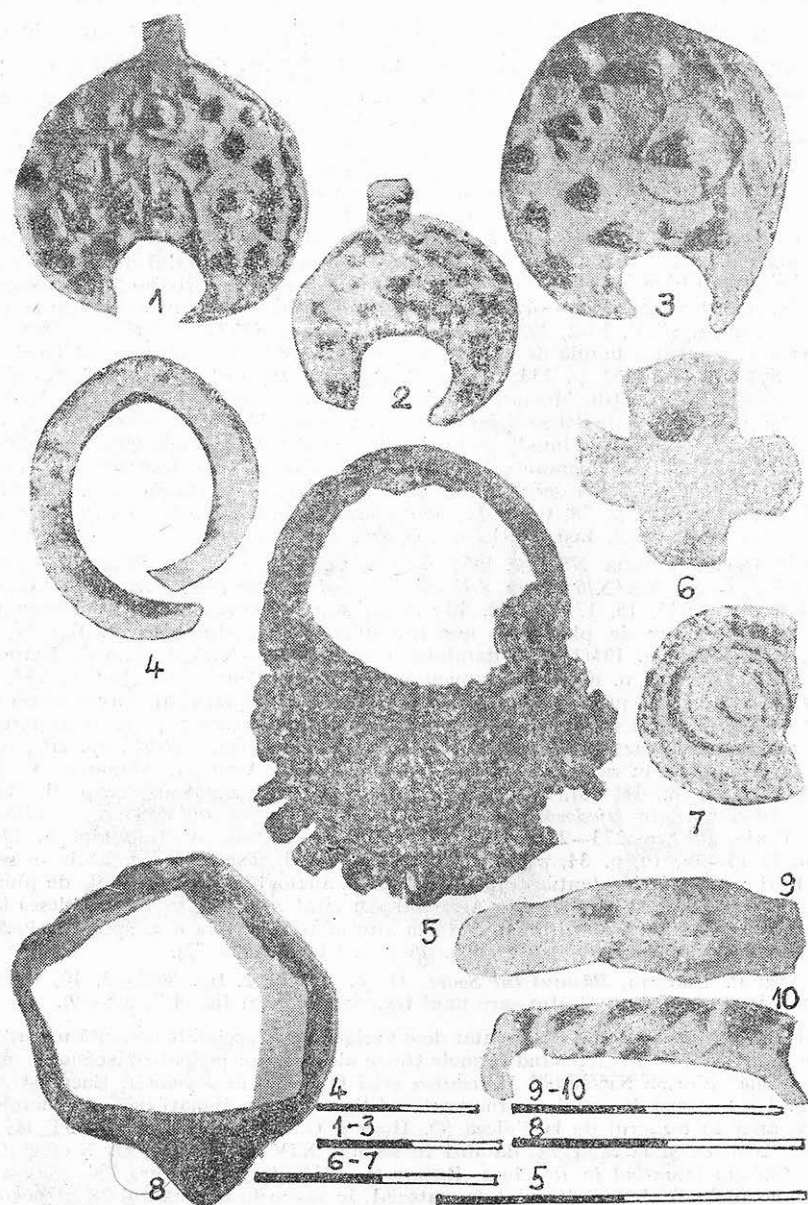

Fig. 5. Lunule (1-3), cercei (4-5), cruciuliță (6), aplică spiralată (7), inele (8-9) și cataramă (10) din plumb descoperite la Păciul lui Soare.

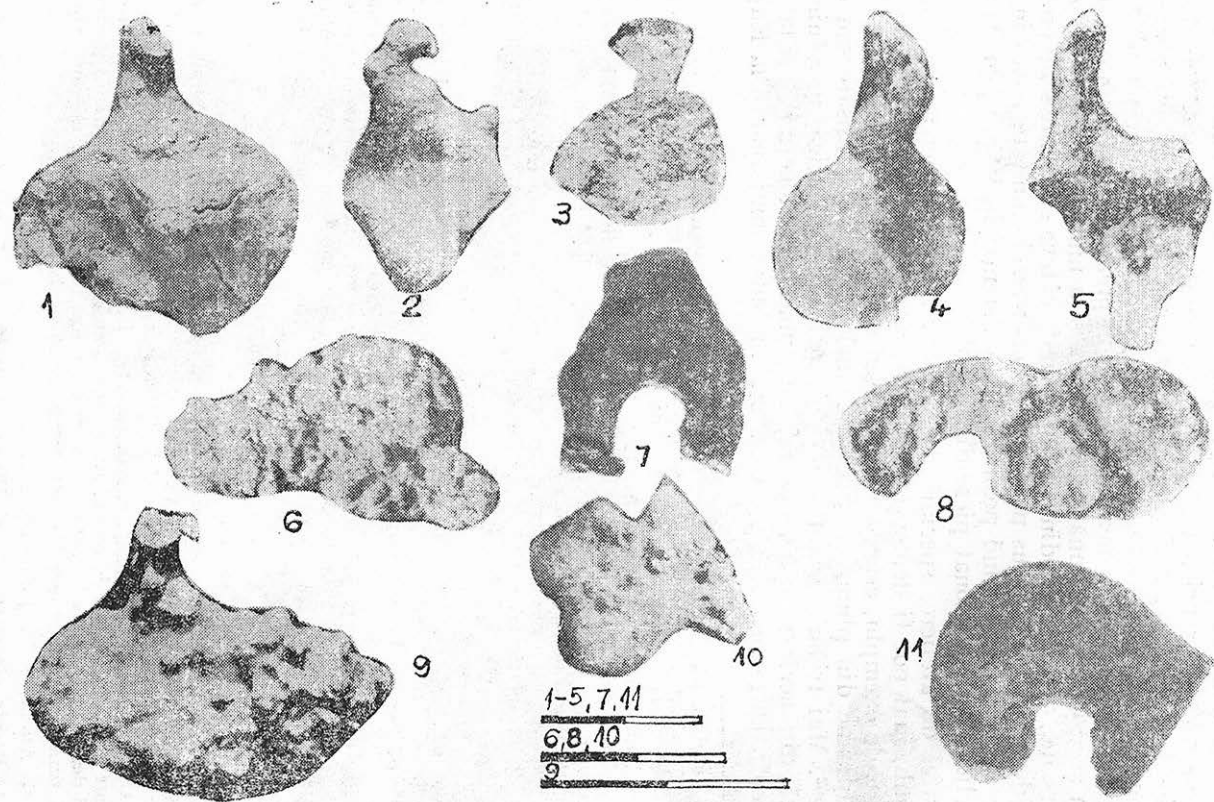

Fig. 6. Piese rehatite din plumb — parantive (1-5) și lunule (6-11) descoperite la Păcuiul lui Soare.

(fig. 5/10), o aplică spiralată⁵⁴ (fig. 5/7) —, cât și a unora în curs de finisare (două dintre lunulele descoperite⁵⁵) sau rebutate (șase lunule — fig. 4/3,6, 6/6—11 — și cinci cruciulițe — fig. 4/4; 7/1—3)⁵⁶. Acestora li se mai adaugă o serie de deșeuri (fig. 8/1—3) și de foi de plumb (fig. 8/4—13). În afara pieselor amintite, mai semnalăm prezența la Păciul lui Soare și a unor greutăți⁵⁷ (fig. 7/4—10,12), a două astragale, tot din plumb⁵⁸ (fig. 7/11, 13), astfel de obiecte neapărând până în prezent, după știința noastră, decât în această așezare dunăreană, precum și a unor sigilii în alb, confecționate pe loc, de asemenea din plumb⁵⁹. Aceste câteva elemente nu reprezintă în fond decât indicii în plus pentru susținerea tezei enunțate încă din 1965 de către P. Diaconu privind posibilitatea existenței la Păciul lui Soare a unui atelier de confecționat piese din plumb⁶⁰.

Astfel de ateliere, specializate cel puțin în producerea cruciulițelor din plumb, mai pot fi depistate și în alte așezări de la Dunărea de Jos⁶¹ cum ar fi, de exemplu, cea de la Tzar Asen unde au fost descoperite o serie de encolpioane din plumb, dintre care unele în curs de finisare sau chiar rebutate⁶². Mai trebuie amintite aici și două cruci identice, provenind cu siguranță din același tipar⁶³, descoperite una la Dinogetia⁶⁴, cealaltă la Tzar Asen⁶⁵. De asemenea, piese cruciforme rebutate mai apar și la Rujno⁶⁶.

⁵⁴) Astfel de piese, confecționate însă din bronz, au mai apărut doar în inventarul unui mormânt aparținând uneia dintre necropolele medievale timpurii de la Nufăru (Oana Damian, SCIVA, 44, 1, 1993, p. 100, 102, fig. 11/2).

⁵⁵) P. Diaconu, *Păciul lui Soare*, I, p. 144.

⁵⁶) Aceste piese, descoperite la Păciul lui Soare, provin fie din campaniile mai vechi, fiindu-ne oferite spre publicare de către domnul P. Diaconu, fapt pentru care îi mulțumim, fie din săpăturile arheologice desfășurate aici în 1992—1993.

⁵⁷) Precizăm că o greutate din plumb, mai precis o fusaiolă, lucrată prin turnare, de forma cilindrică, aplatizată, datată în secolul IX, a fost descoperită la Dodești (D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 169, 137, fig. 19/3).

⁵⁸) Vezi în acest sens, chiar dacă mențiunea se referă la epoci anterioare începutului erei creștine, existența, în lumea hittită și greacă, a unor imitații de astragale din diverse materiale (bronz, calcar, marmură, aur, argint, plumb, sticlă, fildes, lut, cristal de stâncă, pietre semipretioase) — P. Amandry, *Os et coquilles*, în *L'antre corycien*, II, BCH, Suppl. IX, 1984, p. 348, fig. 1 și n. 3 —, precum și a unor astragale placate cu plumb, cunoscute în lumea greacă — *ibidem*, p. 363—370, fig. 28—36. În ciuda mării distanțe în timp ce desparte astragalele de plumb de la Păciul lui Soare de cele menționate de către P. Amandry, semnificația atribuită acestora din urmă, de piese pentru joc sau instrumente rituale (P. Amandry, *op. cit.*, p. 378) merită luată în considerație.

⁵⁹) T. Papasima, SCIVA, 33, 1982, 2, p. 236—237.

⁶⁰) P. Diaconu, Dacia, NS, IX, 1965, p. 314.

⁶¹) Vezi în acest sens și crucea de plumb de la Isacceca cu o formă asemănătoare crucilor duble relicviar, reprezentând probabil produsul unui meșter local care a copiat o cruce bizantină dintr-un metal prețios (Gh. Manucu-Adameșteanu, *op. cit.*, p. 244 și pl. III/29).

⁶²) G. Atanasov, V. Jotov, *op. cit.*, p. 83 și fig. 1/2 — o piesă despre care se precizează că nu a fost curățat plumbul de pe marginea piesei, nu a fost realizat orificiul pentru suspendare și decorul reliefat pe brațul drept al crucii a fost deteriorat prin mișcarea tiparului în timpul turnării; vezi de asemenea crucea rebutată de la fig. 1/3.

⁶³) G. Atanasov, V. Jotov, *op. cit.*, p. 183.

⁶⁴) I. Barnea, *Dinogetia I*, p. 359, fig. 191/15.

⁶⁵) Vezi n. 62 și fig. 1/1.

⁶⁶) G. Atanasov, Dobrudja, 8, 1991, p. 35.

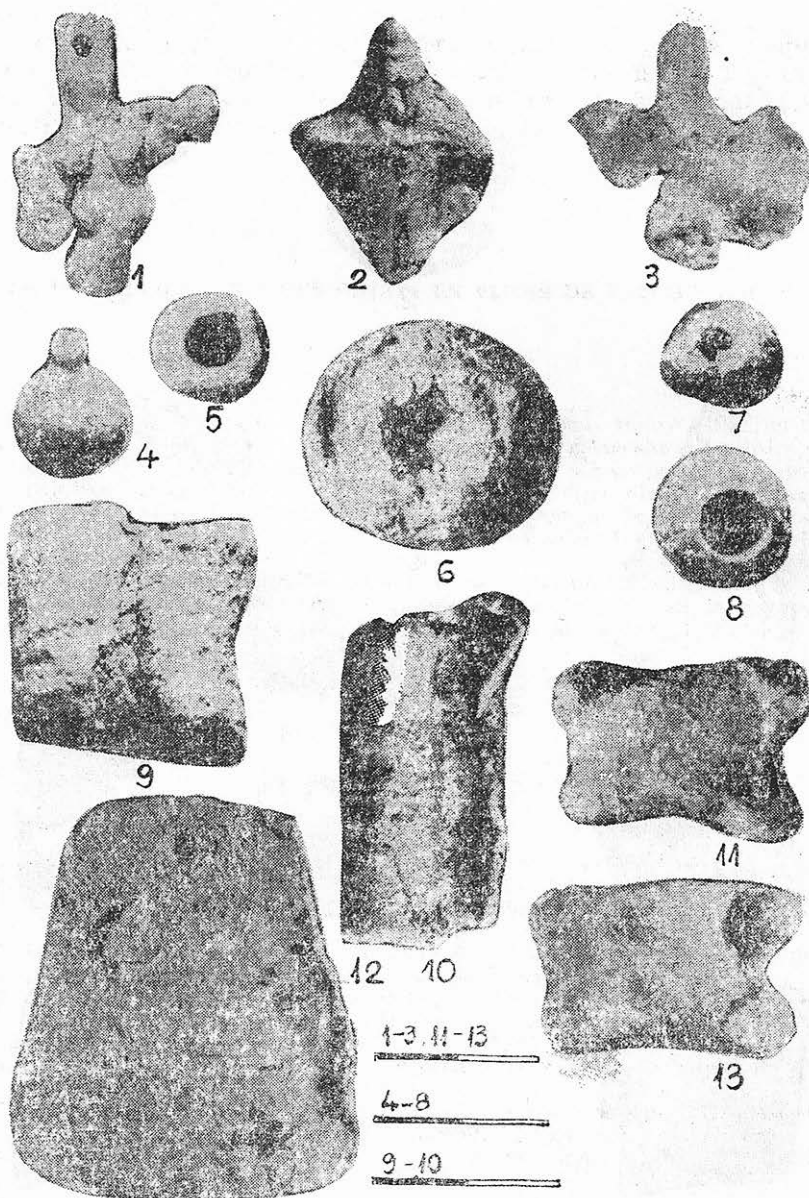

Fig. 7. Cruci rebutate (1—3), greutate (4—10, 12) și astragale (11, 13) din plumb descoperite la Păcuil lui Soare

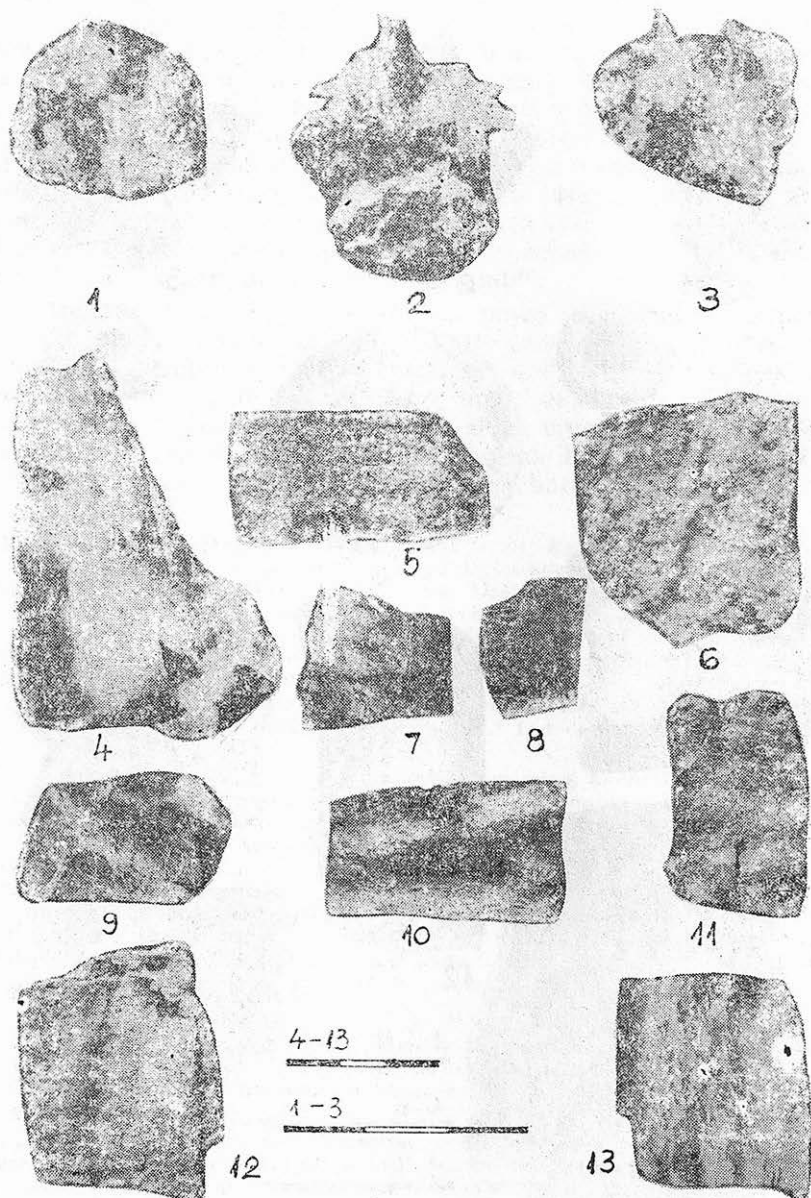

Fig. 8. Deșeuri (1-3) și foi (4-13) de plumb descoperite la Păcuil lui Soare

Este vorba desigur de ateliere locale, dar nu putem exclude și posibilitatea existenței unora itinerante⁶⁷.

Revenind la atelierul pentru confecționat obiecte din plumb de la Păcuil lui Soare, nu putem să nu atragem atenția asupra faptului că se înscrie în seria celor potențiale pentru producerea, și din alte materii prime, a obiectelor de podoabă și a garniturilor de îmbrăcăminte⁶⁸.

SUR UN ATELIER POUR DES OBJETS EN PLOMB DE PACUIUL LUI SOARE

Résumé

L'auteur nous présente un pendentif circulaire en plomb, trouvé à Pacuiul lui Soare. Il y a encore deux pièces identiques qu'on retrouve dans le même site et à Silistra. A partir de ces pièces, l'auteur fait quelques considérations générales sur les pendentifs circulaires en plomb — sur leur origine et leur décor cruciforme — découverts dans la région du Bas Danube, surtout dans le Nord-Est de la Bulgarie et le Sud de la Dobroudja, On pourrait supposer l'existence d'un atelier à Pacuiul lui Soare qui a produit des pendentifs circulaires en plomb, des bijoux (des lunules, des croix, des bagues, des boucles d'oreille) et des accessoires vestimentaires. La présence d'un tel atelier à Pacuiul lui Soare — situé probablement dans la proximité de la porte nordique de la forteresse — est soutenue par la découverte ici des pièces achevées, des objets en train de finissage ou rebutés, des déchets, des feuilles en plomb.

EXPLICATIONS DES FIGURES

- Fig. 1. Un pendentif circulaire en plomb (Pacuiul lui Soare, XIe siècle)
 Fig. 2. Un pendentif circulaire en plomb (Dervent, VIe siècle)
 Fig. 3. La carte de la repartition des pendentifs circulaires en plomb dans la région du Bas Danube
 Fig. 4. Des lunules finissées (1—2) et rebutées (3, 6), une croix rebutée (4), une boucle d'oreille (5), une bague (7) et des osselets (8—9) en plomb découvertes à Pacuiul lui Soare
 Fig. 5. Des lunules (1—3), des boucles d'oreilles (4—5), une petite croix (6), une applique en forme d'une spirale (7), des bagues (8—9) et une boucle de ceinture (10) en plomb découvertes à Pacuiul lui Soare
 Fig. 6. Des pièces rebutées en plomb — des pendentifs (1—5) et des lunules (6—11) découvertes à Pacuiul lui Soare
 Fig. 7. Des croix rebutées (1—3), des poids (4—10, 12) et des osselets (11, 13) en plomb découverts à Pacuiul lui Soare
 Fig. 8. Des déchets (1—3) et des feuilles (4—13) en plomb découverts à Pacuiul lui Soare

⁶⁷) G. Atanasov, V. Jotov, *op. cit.*, p. 83; G. Atanasov, *op. cit.*, p. 35.

⁶⁸) P. Diaconu, *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 3—4, 1987, p. 118—120.

DESPRE VALURILE TRANSDOBROGENE

GH. PAPUC

În anul 1987 muzeul constănțean a efectuat săpături arheologice de salvare pe valurile din Dobrogea, ocazionate de conducta de gaze URSS — Turcia, Grecia, care intersectează valul mare de pământ și valul de piatră la sud de stația CF Castelu, precum și de introducerea unor conducte de irigație la marginea vestică a Constanței, fapt ce a permis executarea unor secțiuni în valul mic de pământ și în valul de piatră¹.

1. Valul mare de pământ. Are capătul de vest pe malul drept al Dunării, începând de la nord de cetatea Pătulului, și pe o lungime de 4 km suprapune valul mic de pământ; după despărțirea de valul mic la 3 km se apropie de Valul de piatră cu care merge paralel, la sud de acesta, până în dreptul gării Dorobanțu, de unde valul mare de pământ trece spre nord de valul de piatră — de care se apropie din nou la intrarea în Constanța, capătul estic fiind la sud de Tomis. Lipsește pe o porțiune de 13 km între punctele „Gura Ghermelei“ și „La Pietre“, având lungimea totală de 41 km, fiind în acest fel cel mai scurt din cele 3 valuri. Șanțul de apărare este orientat spre nord. Spre sud se află un șanț mai mic, executat pentru înălțarea valului, a cărui înălțime se mai păstrează astăzi pe 3—4 m. Tot pe latura sudică, valul mare de pământ este prevăzut cu 36 de fortărețe mari a căror dimensiuni medii sunt de 150×150 m (cel mai mare 200×212 m), deci cam 2,15 ha. În afară de acestea se mai află 28 de castele mici de pământ ($55 \times 22,5$ m), care, spre deosebire de fortificațiile mari au latura frontală pe val, se află la oarecare distanță de acesta; în 2 cazuri au fost construite în interiorul castrelor².

Deci valul mare de pământ este prevăzut cu 63 de castre și castele, care, pe cei 41 de km ai săi, ar da o distanță medie între castre de cca. 1,125 km și între castele — cca. 1 500 m, iar media generală a distanței dintre punctele fortificate din spatele valului ar fi de 650 m.³

1) La aceste investiții se mai adaugă și conducta de apă Medgidia — Constanța.

2) Castrul 11 Tocilescu (21 Schuchhardt) și castrul 6 Tocilescu (30 Schuchhardt).

3) Această medie este pur teoretică, deoarece sigur valul mare are cel puțin două faze, una cu castre și a doua când se construiesc castelele. Nu știm dacă toate castrele au fost abandonate sau numai unele dintre ele (vezi nota 2).

Cei care s-au ocupat de acest monument au remarcat numărul mare de pasaje, care-l străbat din loc în loc. Menționăm că pasajele contemporane cu valul sunt în punctele de racord ale castrelor cu valul unde șanțul era astupat, creându-se în acest fel două ieșiri laterale către inamicul venit dinspre nord⁴.

1.a. Secțiunea efectuată în valul mare de pământ în punctul traversat de conductă ne-a oferit următoarele date. Lățimea întregii fortificații la momentul construcției era de 34 m, împărțită astfel: șanțul avea deschiderea de 12 m, adâncimea fiind de 4,25 m; valul are lățimea la bază de 17 m, înălțimea sa fiind astăzi de 2,80 m. Șanțul din spatele valului avea lățimea de 5 m, iar adâncimea era de 1 metru. Adâncimea inițială a șanțului nordic și înălțimea păstrată a valului totalizează 7,05 m, dar inițial credem că înălțimea obstacolului atingea 9—10 m, iar șanțul din spate era săpat la oarecare distanță de val⁵.

Având în vedere castrele și castelele ce dublau valul avem o imagine cât de cât apropiată de ceea ce a însemnat la momentul construcției fortificația pe care am prezentat-o pe scurt.

Revenim asupra unui aspect: în zona unde am făcut secțiune, valul mare de pământ merge paralel cu valul de piatră, aflându-se la cca. 40 m sud. Această situație este specifică porțiunii dintre punctul „La Pietre” și Gara Dorobanțu, ceea ce totalizează peste 10 km (un sfert din lungimea valului de pământ), fără a mai adăuga un km din sectorul vestic.

2. Valul de piatră. În literatura de specialitate acest val este prezentat ca fiind „tot un val de pământ, pe coama căruia era construit un zid de piatră”⁶. Lungimea totală a valului este de 59 km, având capătul vestic pe latura sudică a cetății bizantine de la Axiopolis (la cca 3,250 km sud de Cernavodă), de unde merge pe direcția SE spre Valea Carasu pe care o urmărește spre sud până la Gara Dorobanțu, în paralel cu valul mare de pământ, de care aici se desparte după ce-l traversează⁷, urmărind un traseu spre SE până la sud de colțul sud-estic al comunei Valul lui Traian de unde pornește spre est către mare, mergând de astă dată paralel cu valul mic de pământ distanța între ele fiind de 100—150 m. La mare, capătul valului de piatră se află la 75 m sud de Valul mare de pământ⁸. Șanțul valului se află spre nord, având azi adâncimea de 2 m, iar valul se păstrează pe o înălțime tot de 2 m. Pe coama valului, de-a lungul, se observă acum o mică albiere — urma zidului ale cărui pietre au fost refolosite⁹, deci

⁴) P. Diaconu neagă aceste realități (Peuce, 10, 1973—1975, p. 204, nota 28) traversările fiind remarcate de Eugen Comșa (SCIV, 11, 1951, 2, p. 235); ne raliem celor spuse de E. Comșa.

⁵) Privind utilitatea șanțului sudic, considerăm că a fost făcut numai pentru un surplus de pământ și nu ca obstacol construit de o autoritate de la nord de val, care l-ar fi utilizat pentru apărare.

⁶) I. Barnea, *DD*, III, p. 100.

⁷) Cu ocazia construirii Canalului Dunăre — Marea Neagră (1949—1952); acest lucru nu mai poate fi controlat.

⁸) Valul mare de pământ ieșea la mare la 1 km sud de valul mic. Acesta din urmă venea la țarmul mării unde peninsula făcea un unghi ascuțit cu linia Tomisului, deci în zona Șantie-rului Naval — intrările 3 și 4 ale portului actual.

⁹) *DD*, III, p. 100.

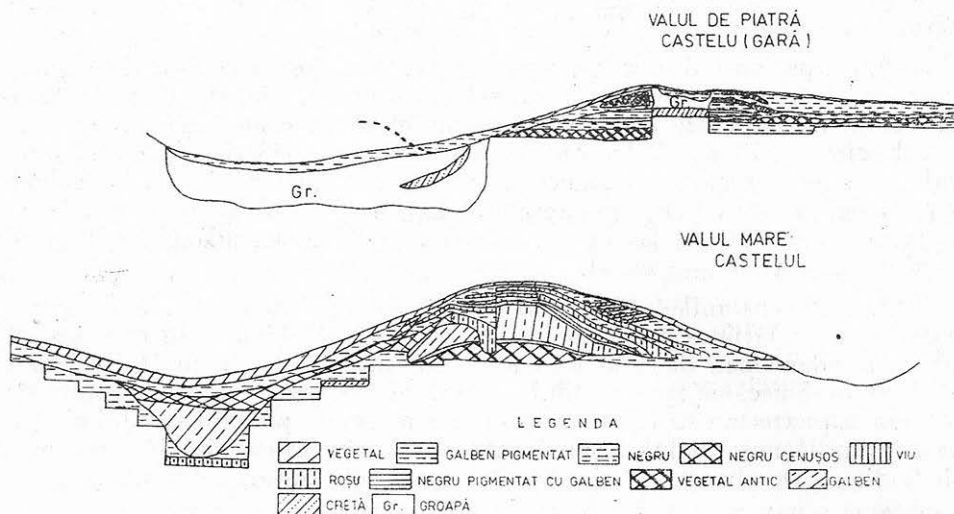

Fig. 1

o demantelare aproape sistematică a zidului. Valul este prevăzut cu 26 de castre, distanța între ele variind în funcție de teren de la 1 la 4 km; forma fortificațiilor este de asemenea diferită. În general castrele se află în spatele valului, având latura frontală comună. În două cazuri acestea se află la distanță de val de-o parte și alta, având forma rotundă sau octogonală (cazul de la vest de Poarta Albă). Ar mai fi de adăugat că valul mic de pământ este suprapus de latura sudică a castrului XXIV (II) al valului de piatră lângă Constanța, iar castrul XII (XVI) situat la vest de Medgidia este construit deasupra unei porțiuni a valului mare de pământ, o notă aparte făcând observația lui R. Vulpe în acest ultim caz¹⁰.

2.a. Secțiunea efectuată pe traseul gazoductului în valul de piatră a permis observații asupra valului; marginea nordică a șanțului fusese afectată de lucrările de scoatere a pietrei, deoarece aici a funcționat o carieră, roca aflându-se la 1—1,5 m de suprafața solului. Am surprins un rând de pietre de talie mică din fundația zidului a cărui lățime este de 1,20 m; pe profilul din spatele zidului se află la nivelul fundației un strat de mortar, peste care urmează un strat de pământ galben scos din șanț, suprapus la rândul său de un strat de pământ galben. Aproape de suprafața solului, la —20 cm sub vegetal apare un strat subțire din mortar și piatră mărunță — care nu poate fi altceva decât nivelul de funcționare al valului, nivel care coboară pe panta valului spre sud. Deci între cele 2 straturi cu mortar menționate se află depuneri de pământ, diferite, pe o înălțime de peste 1 metru în apropierea zidului, spre interior. În fața zidului — spre șanț de la nivelul superior al rândului de piatră păstrat, pornește un strat orizontal, conținând mortar și piatră mărunță dar care la 2,50 m este între-

¹⁰⁾ R. Vulpe, *HAD*, p. 369.

rupt de lucrările de carieră. Stratul menționat face parte din suprafața bermei ce se întindea de la zid până la fossa.

2.b. Spre vest de secțiunea noastră valul a fost aplatizat de o planție de vie; printre blocurile de piatră adunate din vie, deoarece împiedicau lucrările agricole, am identificat un bloc din coama zidului pe care se află cioplită litera *K*. La 250 m est de reperul amintit mai sus, șanțul valului a fost executat în stâncă de pe versantul pe care valul îl cobora spre Medgidia, roca ieșind la suprafață. Lățimea șanțului săpat în stâncă, surprins într-un sondaj lat de 1 m, este de 4,20 m, iar adâncimea față de solul actual este de —2 metri.

2.c. Dimensiunile păstrate ale valului de piatră la est de secțiunea noastră sunt: lățimea totală a fortificației este de 23 m, din care șanțul 10 m, și adâncimea de 1,80 m, valul are lățimea de 13 m și înălțimea de 1,50 m lunecând spre nivelul solului din spatele valului. Gropile de scoatere a pietrei nu se află, cum ne-am fi așteptat, pe axul valului ci cam la 1/3 din lățimea valului spre șanț. Observația este valabilă în zonele Medgidia — Dorobanțu și Valea Seacă — vest Constanța.

2.d. Valul de piatră l-am mai secționat la vest de Constanța pentru montarea unei țevi de irigație¹¹. Și în acest caz nu s-a putut săpa șanțul deoarece era plin cu ape menajere și petrol de la triajul CFR Palas. În secțiune a apărut zidul valului, lat de 2 m, păstrându-se două rânduri de blocuri. Fața dinspre șanț a zidului avea fundația din blocuri de piatră late de 30—45 cm și înalte de 25 cm — depășind lățimea elevației cu 15 cm. Singurul rând păstrat din elevație este din blocuri mari, înalte de 45—50 cm, probabil refozosite. Mortarul utilizat este de culoare roșcată, având în compoziție ceramică pisată. Rostul dintre fundație și zid era ocupat cu un strat gros de astfel de mortar care micșora crepida creată prin retragerea elevației de la 15 la 8 cm.

Spre șanț se afla o bermă ce pornește de la baza elevației și este marcată de urme de mortar și piatră mărunță desprinsă prin eclivare sau sfărâmare. Zidul în partea superioară conținea sigur blocuri de calcar asemănătoare celor din exploatarea de la Basarabi¹². La sud de zid stratigrafia se prezintă astfel: strat de pământ negru scos din șanț, gros de 25 cm, un rând de blocuri ce aparțineau fundației (plăci lungi, groase de 20 cm). Nivelul fundației pe această parte a zidului spre sud este mai ridicat cu 25 cm față de latura dinspre șanț. Urmează un strat de mortar, peste care stau diverse straturi de pământ de la negru cenușiu spre galben, pe o înălțime de 1,05 m, după care urmează un nivel de mortar și piatră mărunță ce pornește spre zid dar a fost tăiat de groapa pentru demontarea blocurilor. De reținut că pe coama valului se afla un drum vicinal, folosit și acum. Cele observate aici ne demonstrează că fața dinspre șanț a zidului era vizibilă până la nivelul bermei, neavând alte depuneri la data construcției.

¹¹) Secțiunea este amplasată între castrale II și III, după Schuchhardt.

¹²) Urme certe se întâlnesc între castrul III (Schuchhardt) și Poarta Albă.

Spre interior porneau din zid straturile prezentate mai sus, deci zidul se sprijinea de pământul depozitat în spatele său, nivelul de călcare era mult mai ridicat, poate cu peste 2 m, față de nivelul bermei.

Că lucrurile stau așa ne-o demonstrează gropile de scoatere a blocurilor care nu se află pe zona cea mai înaltă a valului, ba chiar la marginea dinspre șanț a acestuia și un alt fapt, blocurile mari găsite în șanțul valului (secțiune din 1986) demonstrează că de aici se puteau căra mai ușor, fiind împinse la vale.

2.e. La 250 m est de secțiunea de mai sus, valul a fost ras de construirea unei ramificații a căii ferate pentru care s-a ridicat un rambleu, fapt ce ne-a determinat să efectuăm două sondaje: unul de 8×2 m, celălalt de 8×1 m¹³. În primul sondaj am surprins primul rând de blocuri din calcar de dimensiuni mari ($127 \times 40 \times 52$ cm), pe ambele fețe ale zidului. Blocurile erau așezate peste un strat orizontal din cărămizi romane refolosite, unele dintre acestea păstrând intactă o singură latură.

Același lucru, adică pavajul din cărămizi refolosite, l-am surprins și în cel de al doilea sondaj. În acest caz zidul fusese ras până la nivelul pavajului care juca rol de fundație.

3. Valul mic de pământ este cel mai lung dintre valurile transdobrogene, are 61 km, nu prezintă nici un fel de lagăre sau alte fortificații și spre deosebire de primele, are șanțul orientat spre sud. Capătul de vest pornește de la nord de Cetatea Pătului de lângă satul Cochirleni, străbate Dobrogea mult mai spre sud de celelalte două, mergând în cea mai mare parte pe cota de 100 m până în dreptul Murfatlarului de unde pornește către est; la intrarea în Constanța era tăiat de celelalte două valuri și ieșea la mare puțin la sud de cetatea Tomis—cu toate că unii cercetători au considerat că pornea chiar din zidul orașului antic¹⁴.

Înălțimea valului este de 1—3 m și lățimea de 7—10 m pe când șanțul are adâncimea de 1 m, iar lățimea la buza valului de 13 m. Are starea de conservare cea mai precară, în mare parte datorită lucrărilor agri-

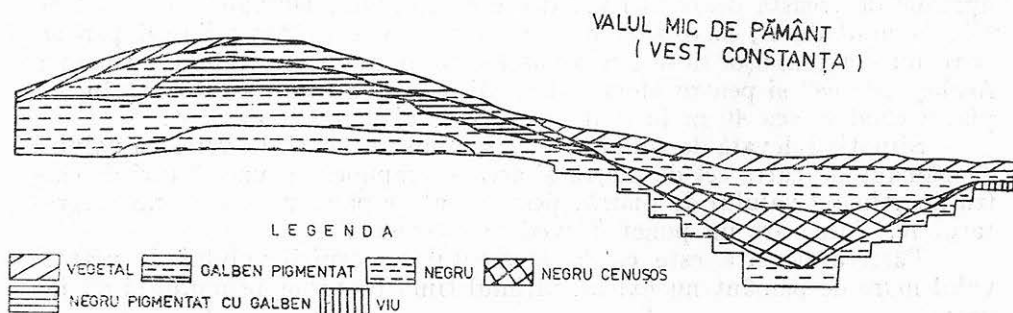

Fig. 2

¹³) Sondajele au fost determinate de existența unor gropi anterioare și de faptul că blocurile de piatră se conturau la suprafața solului.

¹⁴) *DID*, III, p. 98.

cole. Cu toate acestea sunt încă zone bine conservate care depășesc în înălțime valul mare de pământ. Așa se întâmplă într-o porțiune păstrată pe 400 m, în unghiul format între șoseaua Medgidia — Ciocârlia și Ciocârlia — Basarabi, în zona satului Siminoc.

3.a. Valul mic a fost secționat în apropierea triajului CF Palas — Constanța pentru introducerea unei conducte de irigații. Situația redată de secțiune este următoarea: lățimea fortificației este de 31 m, din care șanțul are 14 m deschidere, iar adâncimea era de 3,75 m. Valul este lat de 17 m și se păstrează pe înălțimea de 2,90 m. Având în vedere și drumul de deasupra care l-a tasat în ultimul secol, dar și acțiunea factorilor naturali, rezultă că înălțimea valului era în jur de 4 m — obstacolul în sine, între fundul șanțului și vârful valului era în jur de 8 m, adică cu nimic mai prejos decât valul mare de pământ.

Valul mic de pământ este cel mai vechi dintre aceste fortificații, deoarece este tăiat sau suprapus fie de celelalte două, fie de castele ale acestora¹⁵.

Punem în discuție situația remarcată pe dealul de la sud de Castelu — unde valul mare și valul de piatră merg paralel — la mică distanță unul de altul, ultimul fiind spre nord.

Din prezentarea stratigrafiei a rezultat și starea actuală a valurilor, dar și date despre starea lor inițială. Un fapt este cert, anume: valul mare de pământ este mult mai mare, se păstrează mult mai bine și în prezent. Reamintim și faptul că am sondat un punct unde șanțul valului de piatră a fost excavat în stâncă. Cronologia relativă din istoriografia noastră, plecând de la relația dintre cele două valuri, consideră valul de piatră posterior valului mare de pământ. Situația din zona cercetată de noi, și din vecinătatea Fabricii de ciment Medgidia —, nu concordă cu observațiile anterioare. Anume, dacă valul de pământ exista de ce s-a ridicat valul de piatră la 35—40 m nord de valul de pământ care și acum arată monumental?¹⁶

Pe dealul de la vest de săpătura noastră valul de pământ merge aproape de creasta dealului fiind deosebit de mare, iar valul de piatră se află la nord de el, la o diferență de —15 —20 m, către mijlocul pantei. Oare nu era mai ușor să se construiască zidul de piatră pe valul de pământ? Același „de ce” și pentru efortul de a disloca stâncă din șanțul valului de piatră când la cca 40 m în spate se afla valul mare de pământ.

Situația relevată de noi pune sub semnul întrebării traversarea valului de pământ de către cel de piatră și acea suprapunere a unei laturi de castel aparținând valului de piatră, peste valul de pământ, caz în care regretatul R. Vulpe are un punct de vedere interesant¹⁷.

Părerea noastră este că la momentul construirii valului de piatră, valul mare de pământ nu exista, ultimul fiind posterior primului și nu invers.

¹⁵) *Ibidem*

¹⁶) Acest punct de vedere l-am prezentat în noiembrie 1989, la Sesiunea anuală a Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța.

¹⁷) Vezi nota 10.

Multe discuții au fost determinate de autoritatea care a construit aceste valuri, precum și rolul lor: au fost sau nu frontieră.

Punctul nostru de vedere este că avem de-a face nu cu o frontieră ci cu un aliniament de apărare. Dacă valul de piatră era făcut de bulgari, iar Tomisul, ruinat sau nu, se află mai nord de val, deci în teritoriu bizantin și Bizanțul îi folosea portul, cum de au apărut atâtea inscripții și monumente tomitane în zidul valului? O altă întrebare este pusă de carierele de piatră de la Medgidia și Cernavodă — care se află la nord de valul de piatră¹⁸. Relațiile bulgaro-bizantine erau de o asemenea natură încît să permită primilor fortificarea folosind materiale existente pe teritoriul inamic?

Răspunsul este unul singur: constructorul celor două valuri stăpâna de-o parte și de alta a valului, căzând astfel calitatea de frontieră și rămânând aceea de aliniament de apărare în zona cca mai strâmtă, dublat și de smârcurile Văii Carasu; vadurile de trecere a Dunării rămân la nord, iar cel de la Durostorum putea fi apărat eficient. Valul prevăzut cu caste denotă concepția strategică a unei autorități militare care nu trecuse de 1—2 secole la viața urbană, ci aceasta îi era specifică. Bizantinii au realizat acest aliniament pentru a împiedica orice invazie dinspre nord fără a abandona teritoriul aflat la nord de val până la gura fluviului.

¹⁸) A. Panaitescu, Pontica, XI, p. 246—252, P. Diaconu, Pontica XIII, p. 192.

PROPRIETĂȚI ALE CANTACUZINILOR ROMÂNI LA ISTANBUL*

PANAIT I. PANAIT

Către sfârșitul lunii aprilie 1453, Constantinopolul intra în ultima parte a lungii lui agonii, prevestită de neașteptata faptă a tânărului sultan Mehmed II de a purta peste stânca Galatei, în Cornul de Aur, galerele militare. Actul final se va petrece la 29 mai același an, printr-un efort concentrat al asediatorilor de pe uscat și ape căruii i se opuneau ostașii cetății bosforene îmbărbătați de împăratul Constantin al XII-lea Dragasses și de clopetele ce băteau în dungă ale tuturor lăcașelor din Peninsula istorică în care Constantin cel Mare ridicase, cu peste 1100 ani în urmă, Noua Romă. O minoră neatenție a bizantinilor a dus la pierderea controlului asupra a ceea ce se numea Kerkoporta¹, pe unde s-au revărsat, apoi, luptătorii anatolieni, lichidând prin biruința lor o structură politică, Imperiul bizantin, dar nu și o societate cu temeinice trăsături definitorii. Când febra victoriei s-a ostit, în condiții dramatice pentru învinși, padișahul a impus măsurile ce aveau să consfințească biruința și prin ea actul de definire a Imperiului Otoman și pe continentul european. Se știe că au fost însușite avuții de tot felul, au căzut numeroase victime, bisericile au devenit moschei, dar multe din practicile de curte imperială, mergând până la costum și la organizare s-au transferat învingătorilor. Anticul Bizanț, devenit în secolul IV e.n. Constantinopol, a primit atunci numele de Islambol, orașul plin de musulmani², Istanbul. Și totuși societatea metropolei de pe Bosfor și Cornul de Aur păstra multe din familiile bizantine locale cărora li se adăugaseră altele venite din insule. Printre acestea erau și Cantacuzinii, din rândul cărora se ridicase un distins general, devenit apoi controversat împărat, Ioan VI Cantacuzino, favorizant al stabilirii otomanilor la Tzympe,

* Comunicare prezentată la Colocviul româno-american cu tema „Cotrocenii în istorie“, București, 15—17 iulie, 1993

¹) Steven Ruciman, *Căderea Constantinopolului. 1453*, București, 1971, p. 154.

²) H. Dj. Siruni, *Studia et Acta Orientalia*, III (1961—1962), p. 161—175, Încă din sec. X e.n. autori arabi foloseau numele Istanbul, *Enciclopedie Italiana*, Roma, 1949, XI, voce Constantinopol.

în peninsula Gallipoli pe la 1353—1354, sub comanda temerarului Soleiman paşa³. Dar marea familie Cantacuzino nu începea cu împăratul devenit călugăr la Athos, și nu se termina cu el și urmașii lui direcți. Era dintre familiile bizantine care au supraviețuit orgiei și au prosperat până dincolo de mijlocul secolului al XVI-lea când pala mâniei sultanale s-a abătut asupra lui Mihail Cantacuzino Șaitanoglu în 1578⁴, dislocându-i urmașii în insule și în Țările Române. Rămânea pentru cei fugiți aducerea aminte a casei lor de lângă Patriarhia constantinopolitană, unde locuise Mihail Cantacuzino, administratorul salinelor de la Anchialos. Și acolo marele bogătan grec avea un impunător palat, în care îl va ajunge sfârșitul, în ștreag⁵.

Istanbulul secolelor XVI—XVII era structurat, precum marile orașe ale epocii, pe cartiere, în care etnia ocupa un rol însemnat. Otomanii s-au stabilit, după 1453, în Peninsula, în timp ce Galata și Pera rămăneau gazde ale societății italiice. Balata grupa evreimea, în timp ce Fanarul devenea rezervat grecilor⁶. A fost cartierul care a păstrat tradiționalele case bizantine etajate, din scânduri, dar cu turnuri și balcoane sculptate. Tot în Fanar s-au menținut cultului ortodox câteva biserici, din rândul cărora făcea parte și basilica Sfânta Maria Pammacaristos, în care s-a refugiat Patriarhia scoasă de la Sf. Sofia.

A rămas în această zonă învecinată Cornului de Aur până către jumătatea secolului al XVII-lea când a fost nevoită să se refugieze în Fanar, biserica devenind Fethiye Çamii⁷. Abia pe la 1720 se va construi actuala catedrală patriarhală din Fanar. Biserica patriarhală și cartierul grupat în juru-i s-au menținut în tot timpul peregrinării ca punct nodal al păstrării moștenirii bizantine. Către această parte a capitalei otomane și-au îndreptat atenția și Țările Române ajunse în situația de a susține la Istanbul sedii ale reprezentanțelor lor și loc de adăpostire a diverselor categorii de emisari: tineri ostateci, trimiși oficiali, retrași din tron dar și spioni ș.a.⁸ Erau cunoscute sub numele de Bogdan Sarai și Vlah Sarai, adevărate complexe arhitectonice alcătuite din case, biserică, acareturi, grădini ș.a. Mai întâi apare în actele scrise Bogdan Sarai, fără a fi totuși o certitudine asupra priorității sediului moldovean față de cel valah. Unele studii atribue Bogdan Saraiul istanbuliot lui Ștefan cel Mare după 1496⁹, altele se opresc la domnia lui Bogdan III, fiul și succesorul marelui voievod sau chiar la domnia lui Petru Rareș. Argumentul cel mai pertinent pare a fi capitulația din 1513 dintre Bogdan III și sultanul Selim I, în care se

³) Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 121—122.

⁴) Mihai Banul Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 22.

⁵) N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, București, 1902, p. XXIX.

⁶) Louis Enault, *Constantinople et la Turquie*, Paris, 1855, p. 368—372.

⁷) H.Dj. Siruni, *Domniile române la Poarta Otomană*, București, 1941, p. 60.

⁸) Ioan D. Condurachi, *Soli și agenți ai domnilor Moldovei la Poartă în secolul al XVII-lea*, București, 1920, p. 68—69, Aurel H. Golimas, *Despre Capuchehaile Moldovei*, Iași, 1943, p. 99.

⁹) *Ibidem*, p. 26

stipulează dreptul moldovenilor de a întreține o casă la Istanbul pentru capuchehaie, și o biserică¹⁰. Târziu, cronicarul Nicolae Costin consemna în Letopisețul Țării Moldovei, că cel care a obținut acest drept a fost logofătul Ion Tăutu cu prilejul aducerii tributului suspendat de Ștefan cel Mare și reluat de către Bogdan III¹⁰. Cum marele dregător a murit în 1511¹², înseamnă că favorul de a beneficia de o clădire proprie — Bogdan Sarai — era dobândit anterior capitulației din 1513, dacă și datarea acesteia este corectă, și cu mult înaintea anului 1516, cum se afirmă de către alți istorici¹³. În ceea ce îl privește pe Petru Rareș, acesta a fost găzduit în clădirea respectivă¹⁴, așa cum se vor perinda și alți ostateci, tot moldoveni. Cert este faptul că într-un raport venețian din 29 mai 1610 se vorbea de „casa veche din Constantinopol a domnilor Moldovei”¹⁵. Bogdan Saraiul se plasa în partea de vest a bisericii patriarhală, pe când „Casa Țării Muntenestei”¹⁶, cum numea Dimitrie Cantemir Vlah Saraiul, se ridica pe latura estică a catedralei ecumenice. Ca atare, ambele rezidențe românești se aflau pe extrema continentală a peninsulei istorice a Bizanțului. Dacă aceasta era, în mare, situația clădirilor oficiale de care beneficiau Moldova și Țara Românească, în secolul al XVII-lea a sporit numărul palatelor istanbuliote intrate în interesul domnitorilor noștri. Urcarea în tron a membrilor familiilor Ghica, Duca și chiar Cantacuzino prin acel Dumitrașco, șezător în scaunul Mușatin, în trei rânduri plasate între noiembrie 1673-iunie 1685, a îmbogățit lotul caselor din metropola Istanbul cuprinse în sferile de interese ale societății românești. Unele dintre ele vor adăposti progeniturile sortite a purta coroana, precum Grigore Ghica; altele vor găzdui, în etape de restriște și de așteptare, pe cei care, căzuți în dizgrație, nutreau șanșa de a reveni în înaltele funcții. Se știe, de exemplu, că în decembrie 1695 padișahul poruncea scoaterea din domnie a lui Constantin Duca și retragerea lui imediată la Istanbul, precizându-se „să locuiești în casa tatălui tău (Gheorghe Duca — n.n.) sub protecția mea padișahală”¹⁷. La acea dată bătrânul Duca era răposat la lehi de 12 ani, proprietățile istanbuliote fiindu-i totuși recunoscute pentru urmași. Am putea spune că Sublima Poartă nu a manifestat restricții privind proprietățile străinilor chiar în capitala Imperiului sau în alte părți. Este drept că actul de hainie atrăgea de la sine confiscarea acestor bunuri, considerate ca un gir al fidelității posesorilor lor. Domnitorii și chiar unii mari boieri români au beneficiat de această situație, procurându-și case la Istanbul

¹⁰) I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Tratatul internațional ale României 1354—1920*, București, 1975, p. 69.

¹¹) Nicolae Costin, *Letopisețe*, III, p. 152.

¹²) N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVI)*, București, 1968, p. 288.

¹³) Marcel Romanescu, *Monumente românești la Stanbul*, în *Boabe de grâu*, iunie 1932, p. 4.

¹⁴) H. Dj. Siruni, *op. cit.*, p. 60.

¹⁵) E. Hurmuzachi, *Documente*, IV/2, p. 308.

¹⁶) Dimitrie Cantemir, *Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor, Opere*, ed. G. Sion, București, 1878, V. p. 30.

¹⁷) Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești. 1601—1712*, București, 1984, p. 434.

sau pe drumul ce unea Dunărea cu Edirne și Tarigrad. Așa s-au constituit proprietățile unor familii române la Istanbul, și în imediata apropiere: San Ștefano, Curu-Ceșme, Arnăutkioi, Tarabia, la Edirne, Arbănoși în apropierea orașului Târnovo-Bulgaria¹⁸, unde și astăzi se păstrează casele Brâncovenilor, și în alte părți. Ca atare, proprietăților deținute de familia locale intrate ulterior în contact cu societatea românească, li s-au adăugat, în secolele XVII—XVIII, casele cumpărate sau chiar zidite de către români. Actele vremii arată că era mult mai ușor de procurat posesiuni în Imperiul Otoman decât în orașele de peste Carpați. O dovedește cu prisosință strădania lui Constantin Vodă Brâncoveanu de a intra în stăpânirea unor case din Brașovul vechi, în 1702, ce se adăugau aceluia din Schei, pentru care mediase frații Teodor și David Corbea cu un an mai înainte, dezlegând, ceea ce autoritățile locale brașovene „întunecat“ scriseră voievodului valah¹⁹. Practica dobândirii de case în capitala otomană o urmasă cu mult înaintea lui Șerban Cantacuzino domnul Moldovei Vasile Lupu²⁰. Și acesta beneficiase în cartierul Curu-Ceșme, aflat pe malul european al Bosforului, de un luxos edificiu, în care și-a petrecut ultima parte a vieții, după eliberarea lui de la Yedikule²¹. Cartierul respectiv va concura practic cu opțiunea pentru Fanar manifestată de autoritățile domnești române. Curu-Ceșme va include, în afara proprietăților lui Vasile Lupu, și palatele lui Gh. Duca, Șerban Cantacuzino, Dimitrie Cantemir, ale familiei Ipsilanti, casele în care a locuit Mihai Racoviță în surghiun, cele unde Alexandru Ghica adăpostea pe la 1740 pe patriarhul Neofit, persecutat atunci de marele vizir al Porții²². Din nefericire, nu beneficiem de acte concludente privind datele și condițiile în care posesorii au intrat în drepturile lor. Aceeași carență se înregistrează și în privința posesiunilor Cantacuzino, mai corect spus ale lui Șerban Vodă la Istanbul. Sigur este faptul că domnul Țării Românești a stăpânit două proprietăți, vila din cartierul Curu-Ceșme și palatul din cartierul Fanar din dealul Sangiakdar Iokusu. Sunt publicate listele cu cheltuielile făcute de arhitectul lui Șerban Cantacuzino „la strălucitul palat“ de la Curu-Ceșme²³ și Istanbul Haiati „Viața Stanbulului“ document emis în 1690, intrat în câmpul de investigație al savantului H. Dj. Siruri²⁴, și mai recent al istoricului Tahsin Gemil²⁵. În ceea ce privește prima proprietate, deși documentele nu stabilesc o cronologie clară, vila era zidită de către Șerban Vodă, răspunzând cerințelor oficiale și celor ale familiei voievodale. Edificiul includea odăi domnești, sală mai mare către Constantinopol, o alta spre Arnăutkioi, odaia cea mare a Doam-

¹⁸) Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, București, 1942, III/1.

¹⁹) Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin Vodă Brâncoveanu*, București, 1969, p. 202.

²⁰) N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, București, 1940, VII, p. 9.

²¹) Alexandru Ligor, *Prin Moldova în timpul lui Vasile Lupu*, București, 1987, p. 153.

²²) H. Dj. Siruni, *op. cit.*, p. 58, nota 73.

²³) E. Hurmuzaki — Iorga, *Documente*, XIV/1, p. 261—262, N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, București, 1913, p. 30 în limba română și p. 84—85 în greacă.

²⁴) H. Dj. Siruni, *op. cit.*, p. 58.

²⁵) Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 396—397.

nei, cele ale fetelor din casă și ale coconilor, alte încăperi. Faptul că apartamentul domnesc era pavat cu pietre ne face să presupunem că era o construcție numai cu parter, eventual înălțată. În jur era grădina cea mică, închisă cu zid, lăsând să se presupună și un parc mai extins. Pentru finisarea lucrărilor arhitectul, justificata plata tâmplarilor și caldarăngiilor, cărora le achitase, în total, suma de 5650 aspri, cifră modică în acea vreme. Documentul nu este datat, putându-se plasa în oricare din anii 1678—1688. El reprezintă momentul final al lucrărilor de care arhitectul a răspuns față de domnul Țării Românești. Referindu-se la cartierul Curu-Ceșme, Dimitrie Cantemir îi tălmăcește numele „stâncă seacă”, precizând că „aici se poate vedea un palat foarte elegant, care înainte de aceasta aparținuse lui Șerban Cantacuzino, principelui Munteniei”²⁶. Clădirea era plasată în vecinătatea palatului construit la rândul-i de către Dimitrie Cantemir între cele două șederi ale sale în tronul Moldovei²⁷.

Cea de-a doua proprietate a lui Șerban Cantacuzino la Istanbul ridică de asemenea probleme atât în ceea ce înseamnă zidirea cât și semnificația actului constructiv. Noua stăpânire Cantacuzină se plasa în vecinătatea Patriarhiei constantinopolitane de atunci. Faptul acesta a stârnit diferite justificări, unii istorici văzând în inițiativa lui Șerban Vodă o revigorare a prestaței antecesorilor. Terenul respectiv se întindea în vecinătatea porții Stegarului, în fața căreia a căzut ultimul împărat bizantin. De aici ideea de premeditare din partea Cantacuzinului român, mânat de ambiția reinvierii prestigiului imperial.

Nici un document știut astăzi nu arată modul în care domnitorul de la București intrase în posesia pieptişului de stâncă din Fanar, pentru a-și zidi palat. Cert este că Șerban Cantacuzino cunoștea Istanbulul cu mult timp înainte de a dobândi tronul Țării Românești. Își făcuse instrucția la Academia grecească din Fanar²⁸, avusese atâtea legături cu Vlah Saraiul și mulți dintre susținătorii lui, în acele ultime luni ale anului 1678, erau locuitori ai cartierului flancat de Corul de Aur și de apele Mării Marmara. Când la 6 ianuarie 1679 sosea la București ca domn, în pofida enormelor cheltuieli făcute de rivalul său Gh. Duca, Șerban își dovedise calitățile atât pe tărâm politic, cât și arhitectonic, cultural. Construisese deja la Mitropolie, la Sf. Gheorghe Nou, la Curtea domnească de la București, la palatul de pe Podul Mogoșoaiei²⁹ în 1678 și apoi va lucra marele Han ce i-a purtat numele, început în 1683 și continuată lucrarea până la dispariția voievodului³⁰. Dacă adăugăm acestora și importanta ctitorie de la Cotroceni, precum și alte biserici, rezultă că cea mai mare parte a deceniului de ședere în tron a fost consacrată ridicării de construcții în țară și dincolo de hotarele ei³¹.

²⁶) Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, ed. Hodoșiu, București, 1878, IV, p. 561, nota 128.

²⁷) Paul Cernovodeanu, RESEE, XXVII, 1989, 1—2, p. 46.

²⁸) Alexandru Popescu, *Șerban Cantacuzino*, București, 1978, p. 10.

²⁹) Ștefan Ionescu, *Podul Mogoșoaiei*, București, 1962, p. 41

³⁰) George Potra, *Istoricul hanurilor bucureștene*, București, 1985, p. 35.

³¹) Radu Șerban Ciobanu, *Orașul București în politica balcanică a lui Șerban Cantacuzino în București*, București, IX, 1972, p. 132.

Una din trăsăturile definitorii ale actului său de construcție este inițierea unor vaste ansambluri arhitectonice. Atât palatul bucureștean cât și Cotrocenii, Hanul de pe Ulița cea Mare, cărora le alăturăm zidurile istanbuliote din Fanar depășesc dimensiunile curente ale vremii. Deși bogat prin proprie strădanie, satele și moșiile lui răspândindu-se la un moment dat în opt județe, cele mai multe fiind în Prahova³², sau prin deposedarea fraților săi, Șerban Vodă s-a aflat uneori depășit de cheltuielile cerute pe marile lui șantiere. Situația cea mai concludentă se găsește la Hanul Șerban Vodă, unde după trei ani de lucru „partea dinspre crivăț“ era încă neridicată. Este drept că vara și toamna anului 1683 au pus Țărilor Române obligații aparte generate de marea expediție otomană asupra Vienei. Subliniem acest aspect pentru a încerca plasarea în timp a lucrărilor din Fanar. Marcel Romanescu afirmă că „zidirea a început imediat după noiembrie 1678“³³. Este greu de admis o asemenea dată, ținând seama de amploarea construcțiilor în care noul domn era angajat în 1678—1679, când el ridică deodată casele noi și mănăstirea Cotroceni, a cărei cărămidă de fundație o pusese singur la 26 mai 1679³⁴. Presupunem începerea șantierului istanbuliot după depresurarea Vienei, în cea de a doua parte a domniei lui Șerban Cantacuzino. Nu este exclus ca acest act să fi fost o încercare de liniștire a înalților dregători ai Sublimei Porți, informați tot mai sigur de politica prohabsburgică a domnitorului valah³⁵. Așa cum se prezintă astăzi construcția din Fanar, ea depășea cerințele unui simplu oficiu diplomatic. Era mai degrabă un palat în genul celui al lui Dimitrie Cantemir la Ortakoy, despre care savantul va scrie „că e foarte elegant și totul respiră a frumusețe“³⁶. Palatul lui Șerban Vodă se ridică pe partea înaltă a unei pante stâncoase destul de abrupte. Constructorii au modelat mai întâi terenul, amenajându-l în terase. Scări de piatră făcând legătura între aceste platforme, dintre care cea mai de jos era rezervată bisericii, păstrate și acum, și unui ochi de apă. Lipsit de turlă, lăcașul are planul de sală, acoperișul în două pante — exonartex — închis de ferestre mari. Vestigiile palatului se ridică pe terasele superioare, masivitatea lor fiind evidentă atât din interiorul curții cât și din strada cu multe trepte tăiată ulterior din pământul cantacuzinesc³⁷. Tehnica de construcție poartă amprenta locală. S-a zidit din blocuri de piatră așezate în șiruri separate cu unul sau două rânduri de cărămizi bine arse. Este o cărămidă îngustă, roșie, mult asemănătoare cu aceea folosită și la alte construcții de epocă. Mortarul a fost bine pregătit, păstrând cuiburi de var nestins și bucăți de cărămidă sau din olane. Nu toate zidurile aparțin aceleiași faze de construcție. Palatul central era orientat E—V, permițând vederea spre Tekfur-Sarai și spre apele Cornului de Aur, iar în cealaltă parte, spre Fanarul străbătut de

³²) G. Potra, RIR, IV, 1934, fas. 1—4, p. 3—8.

³³) Marcel Romanescu, *op. cit.*, p. 11.

³⁴) Panait I. Panait, *Revista Monumentelor Istorice*, an LXI, 1992, 1, p. 13.

³⁵) Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 36 ș.u.

³⁶) Demetriu Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, ed. Ios. Hodoșiu, București, 1877, p. 90, 145.

³⁷) Virgil Cândea, Constantin Simionescu, *Prezențe culturale românești*, București, 1982,.

ulițe înguste și întortochiate. Se puteau urmări de acolo minaretul de la Khora (Kariye Camii) împins spre poarta Edirne și în partea opusă suliața adăugată deasupra bisericii Sf. Maria Pammakariskos, rebotezată Fethiye Camii, și mai departe moscheia padișahului Selim.

Ca și la Hanul din București și la palatul din Fanar nu s-a putut ajunge la finisarea lucrării. O neînțelegere ivită cu autoritățile otomane³⁸ a condus la sistarea construcției, iar stingerea din viață a voievodului, în octombrie 1688, a pus capăt primei faze de edificare, pe parcursul căreia se cheltuise enorma sumă de 35 000 galbeni³⁹.

Dreptul de proprietate a lui Șerban Cantacuzino, atât asupra vilei de la Curu-Ceșme cât și a palatului din Fanar, rezultă clar din porunca sultanală emisă în mai 1690 pentru caimacanul Istanbulului, Omer pașa, și către cadiul metropolei. Documentul este dat drept răspuns la cererea lui Constantin Vodă Brâncoveanu de a beneficia de cele două proprietăți ale unchiului și înaintașului său. Din textul respectiv rezultă că „în Istanbulul bine apărat, numitul Șerban voievod, care a murit pe când era voievodul Țării Românești, a posedat o casă înlăuntru de Poarta Edirne și o vilă pe țărmul mării în Curu-Ceșme, către Rumeli Hisari. Casa și vila de pe țărmul mării, care au fost menționate, au revenit prin moștenire legală — spune documentul, n.n. — fiului său și fiicei sale (sic) și soției sale. Cum aceștia au fugit la ghiaurii nemți și s-au răzvrătit, menționata casă și amintita vilă de pe țărmul mării au devenit (bunuri) ale miriei⁴⁰. Porunca sultanală, apreciind supușenia și credința Brâncoveanului, îi dăruia acestuia, ca recompensă, casa și vila decedatului Șerban, scăzându-le din evidențele fiscului și hotărân-1, înscrierea acestor averi în registrele corespunzătoare ca proprietate a sa personală⁴¹. Cum s-a exercitat actul gospodăresc al lui Constantin Vodă Brâncoveanu asupra celor două ansambluri arhitectonice este mai greu de spus în acest stadiu. Din nefericire nici cronica oficială a lui Radu Greceanu⁴² și nici celelalte însemnări și scrieri de epocă nu menționează nimic privind moștenirea istanbuliotă preluată de nepotul primului Cantacuzin autohtonizat urcat în tron. Acestea aduc informații asupra altor probleme adiacente clădirilor de pe Bosfor și din Fanar. După cum s-a menționat, Țările Române au beneficiat de reprezentanțe oficiale permanente pe lângă Sublima Poartă numite capuchehaiele, adăpostite în Bogdan Sarai și Vlah Sarai⁴³. Constantin Brâncoveanu nu se mulțumește numai cu serviciile acestei instituții diplomatice și practică metoda trimiterii unor înalți dregători fideli ai scopurilor sale pentru perioade mai lungi sau mai scurte. Misiunea lor era să susțină interesele țării și pe cele ale dom-

³⁸) Panait I. Panait, *La cumpăna continentelor*, București, 1980, p. 90.

³⁹) Ilie Minca, *Despre Dimitrie Cantemir, Omul. Scriitorul. Domnitorul*, Iași, 1926, p. 63, nota 3

⁴⁰) Tahsin Gemil, *Relațiile ...* p. 397

⁴¹) H. Dj. Siruni, *Domnii români*, p. 59—60, nota 73.

⁴²) Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Vodă Brâncoveanu Voievod, 1688—1714*, ed. Aurora Ilieș, București, 1970.

⁴³) Dan Berindei, *Din începuturile diplomației românești moderne*, București, 1965, p. 17.

ditorului. Au fost angajați în aceste misiuni cei mai de seamă dintre marii boieri, începând cu Constantin și Mihai Cantacuzino, Ștefan Cantacuzino, Bunea Grădișteanu, Toma Cantacuzino, Ianache Văcărescu, Iordache Crețulescu, Radu Dudescu, Constantin Știrbei ș.a. De obicei, plecau în misiune doi sau chiar mai mulți boieri, excepție făcând Ștefan Cantacuzino, Iordache Văcărescu și desigur stolnicul și velspătarul Mihai, care puteau reprezenta și singuri domnia Țării Românești. Pe lângă acești mari dregători erau folosiți și demnitari de rang mai de jos, precum Drăghici Câmpineanul, vâtaf de aprozi, Mănăilă, vel șetrar, Iorga vel sluger, Sterie căpitanul. Desigur, emisarii nu mergeau singuri atât pentru activitatea politică pe care o purtau cât și pentru traiul lor curent. Considerăm că pentru atari delegații ceruse voievodul în 1690 palatul din Fanar și vila drept „adăpost pentru servitori“, lăsând să se înțeleagă chiar și pentru el. Nu va adăsta la Istanbul decât în tragicele luni ale captivității din 1714. A fost în schimb la Odriu, în 1703 și atât. Până la zurbalăcul ulemalelor soldat cu detronarea sultanului Mustafa II și urcarea în tron a fratelui său Ahmed III, Adrianopolul atrăsese curtea sultanală, ceea ce a creat mari nemulțumiri istanbuliților. Chiar și în aceste condiții Constantin Brâncoveanu își mâna emisarii săi la Istanbul ținându-i, la rândul lor, sub supraveghere bănească și politică. Așa a apărut necazul cu cheltuielile neașteptate făcute de Dumitrașcu Caramanlău, vel postelnic, ajutat de marele clucer Vergo și de vel comisul Bunea. De la fândosiile și cheltuielile fără de rost s-a născut răceala între voievod și Toma Cantacuzino, suspendat pe neașteptate din misiunea lui la Stanbul. În mod cert programul diplomatic al lui Constantin Brâncoveanu impunea spații cu mult mai mari decât vechiul Vlah Sarai.

La rândul ei și familia văduvei doamne Maria nu se resemnase în privința moștenirii lăsată de Șerban Vodă în țară și în alte părți. Din luna mai 1697 se cunoaște o poruncă a sultanului Mustafa II către Antioh Cantemir, domn al Moldovei, imputernicit să comunice văduvei lui Șerban Vodă la Brașov că i s-a aprobat cererea de a se stabili la Istanbul cu copiii și rudele ei și „să li se restituie legat bunurile care fiind mai înainte în mâinile lor le-au fost luate cu forța“⁴⁴. Întrucât Maria Doamna nu s-a grăbit să „vină la Poarta fericirii pentru a se prosterna“, nici prevederile de mai sus nu au fost transpuse în fapt. Vor trebui să mai treacă doi ani, până la 9/19 mai 1699, când Casandra, una din cele patru fiice ale lui Șerban Cantacuzino, devine soția lui Dimitrie Cantemir.

După nunta domnească petrecută la Iași și o scurtă ședere în casele bătrânești cumpărate de la Ghiculeasa vistierniceasa⁴⁵, tânăra familie a plecat la Istanbul, unde învățatul moldovean „s-a pus să-și edifice o casă și să studieze dătinile și ușurile țării“⁴⁶. Fără îndoială că este vorba de palatul din cartierul Ortakoy, ale căror urme se văd și azi la piciorul european al podului de peste Bosfor și mai puțin probabil de moștenirea Cantacuzină din Fanar. În primii ani ai secolului al XVIII-lea Dimitrie

⁴⁴) Tahsin Gemil, *Relațiile ...*, p. 443.

⁴⁵) Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1982, p. 399.

⁴⁶) Demetriu Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, București, 1876, p. 798.

Cantemir acuză o jenantă lipsă de bani. „Sunt chinuit întruna din griji casnice, sunt copleșit de nevoi domestice în particular și oficial”⁴⁷, nota el în condițiile în care Antioh pusese mâna pe moșiile din Fălciu, mezinului rămânându-i doar casele din Iași. Până la împăcarea cu Vodă Brâncoveanu, în urma căreia va primi o subvenție de 10 pungi pe an, adică 5000 de galbeni⁴⁸, resursele tinerei familii erau modeste.

În aceste condiții ne întrebăm dacă proprietățile lui Șerban Vodă au intrat sau nu în grija domnescului soț al Casandrei. Părerile sunt împărțite. Nicolae Iorga afirmă în marea sa sinteză românească din 1940 că palatul lui Cantemir „nu era decât continuarea celui al lui Cantacuzino”⁴⁹. Marcel Romanescu precizează că palatul respectiv a fost stăpânit de Dimitrie Cantemir între 1705—1711, când s-au finalizat și lucrările⁵⁰. Marcu Beza plasează descrierea făcută de Cantemir palatului de la Ortakoy în Fanar⁵¹. Noi înșine inspirați de marea plăcă de marmură cu medalionul domnului moldovean prinsă pe zidul străzii Sangiakdar Iokusu, am susținut ca certă prezența lui Dimitrie Cantemir în palatul socrului său⁵². Este drept că în art. 15 al Tratatului de la Luțk se prevedea că „proprietățile și palatele pe care el (Dimitrie Cantemir — n.n.) le are la Țarigrad și le lasă acolo pentru măriă noastră țarul, îi vor fi despăgubite de măriă noastră țarul cu altele, la Moscova...”⁵³. Se folosește pluralul „palatele”, dar într-o notă însoțitoare se fac referiri clare la casa „de pe malul mării” cu parc, grădină, anexe. Un alt izvor de epocă arată că, purtându-și amarul în refugiul impus de înfrângerea de la Stănilești, Casandra Doamna se va stinge, la 11 mai 1713, în Rusia, cu mare durere căci, reține eruditul N. Tindal, traducătorul Istoriei Imperiului Otoman, toate bunurile „atât ale sale cât și ale bărbatului său au fost confiscate de către Poarta Otomană”⁵⁴. Afirmatia este generală, putându-se referi la bunurile personale ale fiicei lui Șerban Vodă sau și la cele eventual dobândite după 1700, respectiv construcțiile din Fanar. Dar în cursul tratativelor purtate de Luca vistiernicul cu rușii, înaintea semnării tratatului de la Luțk, se ajunsese la înțelegerea „să aibă împăratul moschicesc a da lui Dumitrasco-Vodă două părechii de curți în stoliță și moșii pentru moșiile din Moldova”⁵⁵. Aceste două rânduri de case recompensau practic proprietățile din Iași și pe cele din cartierul istanbuliot Ortakoy, unde într-adevăr familia domnitoare din Moldova era pe deplin stăpână. Actul cel mai concludent rămâne cel din

⁴⁷) P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir*, Viața și opera, București, 1958, p. 46.

⁴⁸) Ion Neculce, *op. cit.*, p. 456, Baniii s-au dat „pentru chiverniseala lui ca să se odihnească în Țarigrad la casa lui cu paci”.

⁴⁹) N. Iorga, *Historia des Roumains*, VII, p. 9.

⁵⁰) Marcel Romanescu, *op. cit.*, p. 10. Aceeași afirmație la Ilie Minea, *op. cit.*, p. 63, nota 3 în care se evocă sprijinul primit de Dimitrie Cantemir din partea lui Ali pașa.

⁵¹) Marcu Baza, *Urmă românești în Răsăritul Ortodox*, ed. II, București, 1937, p. 92.

⁵²) Panait I. Panait, *La cumpăna continentelor*, p. 94.

⁵³) Tahsin Gemil, în *Analele Inst. Ist. și Arh. „A. D. Xenopol”*, Iași, X, 1973, p. 437, Vezi și Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368—1900)*, București, 1971, p. 198—202.

⁵⁴) *Viața lui Demetriu Cantemir*, în *Istoria Imperiului Otoman*, ed. Hodoșiu, București, 1878, IV, p. 801.

⁵⁵) Ion Neculce, *op. cit.*, p. 528.

6 iunie, 1712, care consemnează însușirea de către statul otoman „a bunurilor imobile și mobile ale creștinului numit Cantemir oglu Dumitrașcu, fiul lui Cantemir, care fugise mai înainte de aceasta, pe când era voievodul Moldovei, fiscul a confiscat și vila de pe malul mării situată în Ortakoy ca și tot ceea ce se află în cadrul hotarului cunoscut aflat în același sat care se găseau în chiria menționatului creștin”⁵⁶. Fusese un edificiu construit de fratele marelui vizir Cerkes Mehmed pașa și cumpărat de Dimitrie Cantemir cu 25 000 tl care va ajunge, după 1711, tot cu calitatea de vakâf, în posesia „ginerul împărătesc, vizirului cu sufletul luminat, măritul Ali pașa”⁵⁷, viitorul călău al familiei Brâncovenilor. Abia atunci, în 1714, palatul Cantacuzinesc din Fanar cade din nou în incidența măsurilor practicate în caz de hainie, rupându-se definitiv de starea de proprietate românească. Vor rămâne acolo importante documente și cărți provenite din fonduri mănăstirești din Moldova și Țara Românească, închinat Sf. Mormânt⁵⁸. Va deveni un vestigiu, acum trist, sufocat de bălării, ridicat de voievodul animat atât de noblețea antecesorilor bizantini⁵⁹ cât și de calitatea de voievod român. Dimitrie Cantemir va avea cuvinte alese față de Șerban Vodă, descriindu-l ca „un principe generos din familia imperială a Cantacuzinilor și plin de zel pentru religiunea creștină”⁶⁰. În urma acestor știri, până la descoperirea altora, reiese că marele palat făcut de Șerban Cantacuzino în Fanar a rămas în folosința Țării Românești, a lui Constantin Vodă Brâncoveanu, neputându-se adevări prezența lui Dimitrie Cantemir și a familiei sale în impunătoarea construcție a socrului său de pe Cornul de Aur.

GÜTER DER RUMÄNISCHEN CANTACUZINER IN ISTANBUL

Zusammenfassung

Die rumänischen und osmanischen Schriften der betreffende Epoche einer eingehenden Analyse unterziehend, zeigt der Verfasser den Verlauf der Güter von Șerban Cantacuzino in Istanbul während der Zeit desselben und nach dem Tod des Woiwoden der Wallachei.

Die Cantacuziner waren eine alte und wichtige constantinopolitanische Familie. Einige ihrer Mitglieder stiegen auf den Thron des byzantinischen Reiches. Eine Abzweigung dieser grossen kaiserlichen Familie liess sich im 16. Jh. in der Moldau und danach in der Wallachei nieder, hohe Ämter bekleidend, durch Șerban Cantacuzino, Ștefan Cantacuzino zur Führung der Wallachei gelangend. Der bedeutendste Vertreter der rumänischer Cantacuziner war Șerban

⁵⁶) Tahsin Gemil, *Relațiile ...*, p. 500—502.

⁵⁷) Idem, *Știri noi ...*, p. 437, Franz Babinger, *Arhiva Românească*, VII, 1941, pl. 1

⁵⁸) Paul Mihailovici, *Regestele actelor moldovenești din arhiva de la Constantinopol a Sf. Mormânt*, în *Rev. Soc. istorico-archeologice bisericești din Basarabia XXIV/1934*, Chișinău, p. 5—56, Paul Mihail, *An. Inst. Ist. Arh. „A. Xenopol“*, Iași, IX, 1972, p. 455—467.

⁵⁹) Virgil Cândea, *Stolnicul între contemporani*, București, 1971, p. 13.

⁶⁰) Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, 1878, IV, p. 506—507, nota 73.

Cantacuzino (1678—1688). Als einheimischer Herrscher, guter Verwalter, mutiger Verteidiger des Christentums, war Woiwode Șerban auch ein bedeutender Bauherr im Land und im Ausland. Produkt der griechischen Akademie in Istanbul, hat er sich als eine bedeutende Kulturpersönlichkeit erwiesen, Kirchen, Klöster, Palais errichtend, die Druckereien unterstützend. Das bedeutendste, ausserhalb der Wallachei errichtete Bauensemble war das architektonische Meisterstück in Fanar — Istanbul. Es scheint ein nach 1683 begonnenes Unternehmen, Jahr in dem Șerban an der Schlacht um Wien teilnahm. Es war ein grossangelegtes Unternehmen, das aus einem Palais, einer Kirche, Vorratskammern, einem Park und einer Umfassungsmauer bestand. Șerban Cantacuzino hat den Bauschluss nicht mehr erlebt, er starb im Oktober 1688. Im Jahre 1690 wird von der Pforte der betreffende Besitz dem Woiwoden Constantin Brâncoveanu zugeteilt, der ihn zum Zweck der mit der Otomanischen Pforte unterhaltenen diplomatischen Beziehungen benützt. Die türkischen Dokumente beweisen, dass Dimitrie Cantemir, der mit Casandra, einer der Töchter von Șerban, verheiratet war, nicht in den Besitz dieser Erbschaft gelangte. Folglich wurde das Palais am Goldenen Horn ausschliesslich als diplomatische Residenz der Wallachei benützt. Dieses wird von der Beschlagnahmunsurkunde der Güter von Dimitrie Cantemir bestätigt; in der Reihe derselben wird, im Jahre 1712 das Palais in Fanar nicht erwähnt. Das Besitzrecht des Woiwoden Constantin Brâncoveanu wird zur gleichen Zeit verloren, als dieser im März 1714 abgesetzt wird. Für beinahe ein Vierteljahrhundert hat ein rumänisches Palais am Goldenen Horn bestanden.

O NOUĂ MĂRTURIE ARHEOLOGICĂ PALEOCREȘTINĂ DESCOPERITĂ LA CAPIDAVA

ZIZI COVACEF, PETRE COVACEF

Pe un mic fragment ceramic, de foarte bună calitate, descoperit întâmplător la Capidava¹, s-a putut identifica — într-o reprezentare schematică — un personaj călare pe cal, purtând în mână însemnul creștin al crucii.

Fragmentul ceramic, lucrat din pastă de culoare roșie-cărămizie, are forma unui triunghi isoscel, având cele două laturi egale de 4,7 cm, baza triunghiului de 6 cm și înălțimea de 4 cm. Acesta a făcut parte, probabil dintr-un platou, una din laturile egale ale fragmentului triunghiular păstrând urmele marginii finisate ale platoului din care s-a spart.

Forma regulată a spărturii ne face să presupunem că fragmentul a ost ales special pentru această reprezentare, corecțiile care i s-au adus au fost neîndemânatec realizate, vizibil mai cu seamă în colțul din stânga.

Imaginea incizată reprezintă un personaj masculin înarmaț de luptă, călare pe cal, în deplasare spre stânga. Desenul, deși naiv, a fost executat de o persoană care avea experiența inciziei pe ceramică, deoarece a fost bine încadrat în spațiul oferit de micul fragment, respectându-se proporțiile, iar detaliile au fost corect rediate.

Personajul, care privește înainte în sensul de deplasare, pare a fi un militar. Acesta ține în mână dreaptă frâul calului și un scut oval, fără umbo². Având în vedere și celelalte detalii cuprinse în schiță putem considera că militarul nu făcea parte din trupele regulate ale imperiului.

În mâna stângă, corect desenată la încheieturi, militarul ține o lance ridicată, cu intenția clar sugerată de a-i utiliza călcâiul metalic inferior

¹) Descoperirea s-a făcut în campania din anul 1993.

²) *Enciclopedia Civilizației Romane*, București, 1982, p. 711, s.v. *Scutum*.

(*spiculum*) pentru înțepare. Împreună cu lancea, înmănuchiata, militarul ține o cruce, foarte bine incizată. Linia lancei este aparent dreaptă — datorită dificultății realizării unei incizii drepte —, lemnul acesteia terminându-se brusc, parcă înfipt într-o pradă — sugerat tot printr-o linie, îngroșată însă la locul lovirii și care continuă, dezaxat, până la pământ. Prada lovită, prin forma pe care o are, pare a fi un șarpe.

Capul și chipul militarului — schițate sumar la scara desenului —, poziția trupului — dreaptă —, direcția privirii, poziția de apărare a mâinii drepte, elanul mâinii stângi, conferă desenului agresiv, dar și victorios, în atmosfera generală a tabloului. Trupul subțire al personajului, sugerează tinerețea sa.

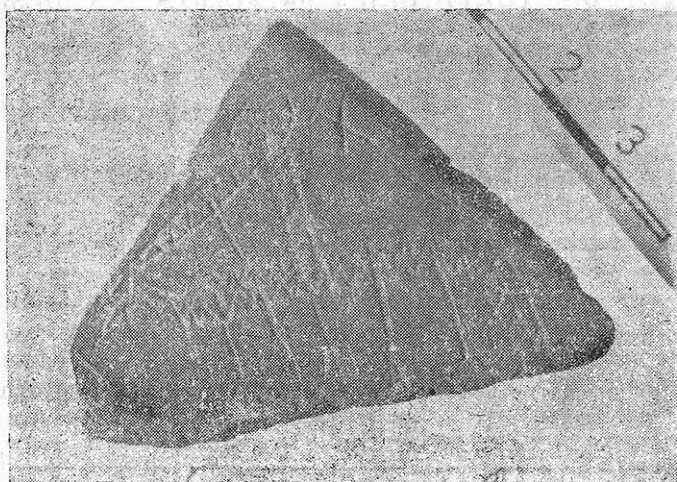

Fig. 1

Piciorul stâng, singurul desenat, este trasat liniar și se termină într-un mocasin, o gheată de formă patrulateră, bine proporționată la scara desenului.

Calul, deși pare schițat într-o poziție statică, are capul întins în sensul deplasării, sugerând mișcarea, fără ca aceasta să fie exagerat de dinamică. Capul animalului, proporționat, realizat din câteva linii sumare, are harnășament, cu căpăstru și zăbală, de care este prins frâul. Deși șaua nu este schițată se presupune că exista, deoarece frâul, ținut în mâna dreaptă împreună cu scutul, este legat la spinarea calului, în fața militarului, deci la șa. Șaua nu are scară, chiar dacă forma patrulateră a labei piciorului ar putea s-o sugereze. Cele patru picioare ale calului, plasate corect în anatomia animalului, terminate cu copite desenate triunghiular, sugerează mișcarea de deplasare, mai ales prin înclinarea picioarelor din față. Gâtul și corpul calului, deși cam lungi față de economia desenului, sunt corect plasate față de pământ. Coadă calului este singurul detaliu care face rabat

la calitatea schiței, fiind prea groasă. Semnul convențional care sugerează că aceasta era din păr, se extinde atât asupra blănii animalului, cât și asupra militarului, ceea ce ne determină să conchidem că acesta era îmbrăcat în blană și avea căciulă pe cap. Scutul, pe care apar aceleași semne convenționale, putea să fie acoperit cu piele.

Personajul, care apare ca un militar în poziție de atac, este îmbrăcat în blănuri, ținută adaptată condițiilor climatice din Dobrogea. Ansamblul imaginii sugerează că este un reprezentat al religiei creștine, deoarece are o cruce în mâna stângă, acolo unde o țin toți slujitorii bisericii, ocupați să lupte cu mâna dreaptă, ca în cazul nostru.

Sunt numeroase dovezile arheologice care atestă prezența creștinismului în Scythia Minor încă din secolele III—IV p. Ch.³, începând cu evangelizarea Dobrogei de către Sfântul Apostol Andrei⁴. Avem apoi în vedere o serie de obiecte mărunte, cum ar fi gema de cornalină descoperită la Constanța în secolul trecut⁵, sau opaițul, de asemeni tomitan, cu imaginea lui Isus Hristos înconjurat de busturile celor doisprezece Apostoli⁶, precum și mai vechile sau mai recente descoperiri din Tomis⁷ sau din județ⁸.

Crucea, simbol al religiei creștine, este cel mai des figurată pe monumentele Scythiei Minor⁹ și putem presupune că oficializarea utilizării ei s-a datorat și împăratului Constantin cel Mare care a proclamat-o simbol¹⁰ al noii religii adoptată de el și de mama sa, Elena.

Reprezentarea ecvestră nu este nouă pentru Dobrogea antică. Imaginile — numeroase — ale Cavalerului Trac¹¹ sau cele ale Cavalerilor Danubieni¹², sunt o dovadă că aceștia se aflau în viața și conștiința localnicilor de câteva secole.

Instaurarea dominației romane la Gurile Dunării, care a însemnat — între altele — suprapunerea peste o populație autohtonă cu o conștiință

³) I. Barnea, în *Dacia*, NS, 1, 1957, p. 265—288.

⁴) S. Niculae, *Pătrunderea și dezvoltarea creștinismului în Scythia Minor*, în „De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină”, Galați, 1977, p. 24 și urm.

⁵) I. Barnea, *op. cit.*, p. 279 și n. 60.

⁶) Idem, *op. cit.*, p. 272.

⁷) V. Lungu, C. Chera-Mărgineanu, în *Pontica*, 15, Constanța, 1982, p. 175—200; idem, în *Pontica*, 16, Constanța, 1983, p. 217—230; idem, în *Pontica*, 17, Constanța, 1984, p. 109—130.

⁸) Bibliografia referitoare la aceste descoperiri este deosebit de bogată, ne limităm în a cita: I. Barnea, *op. cit.*; idem, în *DI*, 2, p. 456—461.

⁹) I. Barnea, în *Dacia*, NS, 1, 1957, p. 270-274.

¹⁰) Eusebiu din Cezareea, *De vita Constantini*, I, 28 (în anul 312, când împăratul Constantin cel Mare a pornit, din Bizanț, să lupte împotriva Romei decăzute, a apărut pe cer o cruce purtând inscripția: *In hoc signo vinces*. Constantin a înscris aceste cuvinte pe drapelul său, pe scuturi și a *invins*).

¹¹) C. Kazarow, *Die antike Denkmäler des thrakischen Reitergotes in Bulgarien*, Buda-peste, 1938; N. Hampartumian, *Corpus Cultus Equitis Thracii: Moesia Inferior and Dacia*, Leiden, 1979; Z. Covacef, *Revista Muzeelor*, 8, 1988.

¹²) Dumitru Tudor, *Corpus Monumentorum Religiones Equitum Danuviorum*, I—II, Leiden, 1969, 1976.

religioasă aproape monoteistă¹³, a unei armate cu un bogat pantheon¹⁴, ce provenea însă din alte regiuni ale imperiului¹⁵, decât de la Roma. Majoritatea militarilor care formau legiunile romane din Dobrogea, ca persoane individuale ce intrau în contact cu populația locală, proveneau, în general, din Asia Mică, din Siria și din Orientul Apropiat; ei își păstrau religia în care se născuseră, chiar și atunci când își întemeiau familii.

A fost suficient ca în confuzia religioasă apărută după instaurarea stăpânirii romane în Dobrogea, să apară o nouă religie, cu o dogmă socială ușor de înțeles, pentru ca populația, avidă de nevoi metafizice, idealiste, s-o îmbrățișeze repede.

Noua religie, nonfigurativă pentru perioada de început, dar cu un puternic cult al vieții de după moarte, propovăduită la început de prelați trimiși din capitala Imperiului și apoi de prelați din partea locului, a preluat legende și faptele Sfinților noii religii pe care le-a suprapus imaginilor iconografice locale.

Decapitarea Sfântului Gheorghe, în anul 304 în ziua de 23 aprilie, la Cappadochia, a avut un mare răsunet în tot Imperiul. Un soldat roman, martirizat primăvara din cauza apartenenței sale la creștinism, i-a conferit acestuia, în conștiința locuitorilor Dobrogei, virtuțile de apărător înarmat al fertilității pământului și al fecundității vitelor¹⁶. Salvator al popoarelor creștine de prezența pustiitoare a *dragonului*¹⁷, Sf. Gheorghe a devenit cel mai popular dintre sfinți.

Imaginea iconografică care i s-a atribuit Sfântului Gheorghe în Dobrogea a fost aceea a Cavalerului Trac¹⁸.

De regulă, în majoritatea reprezentărilor Cavalerului Trac din Dobrogea¹⁹ sau din Bulgaria²⁰, direcția de deplasare este spre dreapta, dar există și reprezentări care îl arată deplasându-se spre stânga imaginii²¹.

¹³ V. Pârvan, *Getica*, București, 1982, p. 155—156. Sursele literare privitoare la viața spirituală a geto-dacilor se rezumă la un pasaj din *Istoriile* lui Herodot (IV, 94—96), care se referă la Zalmoxis, și la informațiile lui Strabon (VII, 3, 5). Cercetările arheologice pe de altă parte, mai cu seamă cele din Munții Orăștie, trădează o viață religioasă complexă și evoluată (cf. D.M. Pippidi, în *Parerga*, București — Paris, 1984, p. 259), descoperirile precizând politeismul geto-dacilor care numărau în pantheonul lor, ca divinități principale, pe Zalmoxis — zeu chhtonian, Gebeleizis — zeu celest, Bendis — divinitate feminină corespunzătoare Artemisei din pantheonul grec, precum și o divinitate războinică — corespunzând zeului Ares; divinitățile masculine sunt sintetizate mai târziu în reprezentările plastice ale Cavalerului Trac și, probabil, ale Cavalerilor Danubieni.

¹⁴ V. Pârvan, *Dacia*, ed. 4—a, p. 132, p. 141 și n. 296—297.

¹⁵ A. Aricescu, *Armata în Dobrogea română*, București, 1977, p. 24—106.

¹⁶ ECR, s.v. *Cavalerul Trac*

¹⁷ V. Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, p. 534.

¹⁸ Dacă până în sec. IV p. Ch. Cavalerul Trac este reprezentat, ca imagine și îmbrăcăminte, după chipurile divinităților grecești, și mai apoi romane, (cf. Z. Covacef, în *Revista Muzeelor*, 8, 1988); după această perioadă, imaginile sunt adaptate portului populației autohtone: barbă și îmbrăcăminte din blănuri (cf. și *DID*, 2, fig. 58).

¹⁹ N. Hamparțumian, *op. cit.*

²⁰ C. Kazarow, *op. cit.*

²¹ Opt monumente sculpturale din Dobrogea romană, cf. Z. Covacef, în *Pontica*, 11, Constanța, 1978.

Revenind la fragmentul ceramic incizat descris mai sus, considerăm că avem toate elementele legendei Sfântului Gheorghe, pentru a-l putea identifica în această imagine antropomorfă.

Desenatorul iconiței²² — căci nimic nu ne împiedică să afirmăm că este o iconiță —, a făcut-o poate la cererea unui învățăcel, dar, având în vedere dimensiunile fragmentului, mai mult ca sigur că aceasta a fost realizată pentru uz personal. Ceea ce a aflat despre Sf. Gheorghe îi era suficient pentru a-l reprezenta și a se pune sub protecția sa.

Deosebit de important ni se pare însă a consemna că ne aflăm în fața unei prime imagini a Sfântului Gheorghe, realizată în Dobrogea antică

UN NOUVEAU TÉMOIGNAGE ARCHÉOLOGIQUE PALÉOCHRÉTIEN DÉCOUVERT À CAPIDAVA

Résumé

La découverte d'un fragment céramique, de forme triangulaire, sur lequel on a imprimé l'image d'un cavalier en marche vers gauche, a permis une série de considérations. Celles-ci ont mené à la conclusion que nous sommes devant une première représentation de Saint Georges, réalisée dans la Dobroudja antique.

²²) Conciliul ecumenic de la Nikeia II (787 p. Chr.) a confirmat libertatea folosirii icoanelor în practicarea cultului creștin și i-a condamnat pe iconoclaști. Dar imagini ale lui Isus Hristos (gema de cornalină, *supra*, n. 5; opaițul tomitan, *supra*, n. 6) și alte simboluri creștine (cruci, pești, porumbel etc.) au fost realizate și anterior sec. VIII în reprezentările de cult (cf. I. Barnea în Dacia, NS, 1, 1957, p. 274 și bibliografie).

CRUCI RELICVAR DE TIP BIZANTIN DESCOPERITE ÎN SUDUL DOBROGEI

GHEORGHE MĂNUCU ADAMEȘTEANU

În colecțiile Muzeului de Istorie și Arheologie din Constanța se află câteva piese¹, descoperiri mai vechi sau mai noi, care nu beneficiază de condiții stratigrafice clare în măsură să ne permită o încadrare cronologică mai strânsă, dar care ne oferă repere interesante pentru iconografia acestor obiecte cu caracter de cult.

1. *Constanța*. Dimensiuni: $4 \times 2,3$ cm. Inventar 6262.

Este un exemplar de mici dimensiuni din care se mai păstrează aversul și inelul de prindere. Pe el apare, în relief, figura lui Hristos răstignit, în picioare, îmbrăcat în *colobium* și sprijinindu-se cu picioarele goale pe *suppedaneum*. Capul, ușor aplecat spre umărul drept, are deasupra o cruce mică, cu brațele egale.

Crucea provine din colecțiile vechi și nu se cunoaște decât că a fost găsită pe teritoriul orașului Constanța².

2. *Hârșova*. Dimensiuni: $4,5 \times 2,1$ cm. Inventar 13899.

Ne aflăm în fața unei piese păstrate în întregime, tot de mici dimensiuni, cu reprezentări realizate în relief. Pe avers găsim figura lui Hristos, în picioare, răstignit, îmbrăcat cu *perizom* (= îmbrăcăminte mai scurtă care se oprește la genunchi). Pe revers, conform iconografiei tradiționale pentru acest gen de obiecte, apare Maica Domnului orantă.

Crucea a fost găsită în anul 1977, cu ocazia unei periegeze efectuată la poalele dealului pe care se află cetatea³.

3. *Valul lui Traian*. Dimensiuni: $6,1 \times 4,5$ cm. Fără inventar.

Este un exemplar mai deosebit, cu imaginea incizată și din care, din păcate, nu s-a păstrat decât o singură față: pe ea este redată figura Maicii

¹) Pentru alte descoperiri din județul Constanța, vezi Gheorghe Mănuclu Adameșteanu, Peuce IX, 1984, p. 375—388.

²) Mulțumim pe această cale colegului Mihai Irimia, care ne-a oferit informații despre această piesă.

³) Date despre condițiile de descoperire ne-au fost furnizate de colegul Gh. Papuc, căruia îi mulțumim și cu această ocazie.

Domnului în picioare, orantă, îmbrăcată cu un veșmânt lung ce-i ajunge până la glezne. În nimb, deasupra capului, are patru puncte dispuse simetric, argument d'cisiv pentru identificarea acestui personaj cu Maica Domnului. Deasupra capului, pe toată lățimea brațului superior al crucii se află șapte litere în scrierea greacă MHPAXTO, care deși sunt păstrate foarte bine, nu au putut fi citite. După cum rezultă și din redarea destul de neîndemănatică a Maicii Domnului, credem că ne aflăm în fața unui produs ieșit din mâna unui meșter local, care necunoscând limba greacă, a copiat incomplet și greșit inscripția de pe crucea avută ca model.

Piesa a fost găsită în curtea unui sătean din comuna Valul lui Traian, nu departe de valul mare de pământ⁴.

Constanța. Analogii și încadrare cronologică.

Crucile relicvar cu reprezentări în relief sunt frecvent întâlnite pe teritoriul Dobrogei; cercetările arheologice întreprinse în diferite centre dobrogene ca și unele descoperiri întâmplătoare, ne oferă câteva repere importante pentru cunoașterea acestora.

Pentru teritoriul dintre Dunăre și Mare, cea mai timpurie descoperire (secolul al X-lea) pare să provină de la Capidava⁵, în timp ce limita cronologică superioară o avem documentată prin descoperirile de la Dinogetia — Garvăn (prima jumătate a sec. al XII-lea)⁶; perioada de maximă răspândire este atinsă în sec. al XI-lea, interval de timp căruia îi sunt circumscrise majoritatea pieselor cunoscute până în prezent⁷.

Raportându-ne și la exemplarele găsite în afara Dobrogei, putem avea o imagine mai completă despre perioada când acest tip a fost la „modă“.

Cele mai vechi piese par să fi fost confecționate în secolele VI—VII, după cum ne demonstrează exemplarul găsit la Niș-Jagodina Malo într-o necropolă ce-a funcționat până spre sfârșitul secolului VII⁸. Începând cu secolul al IX-lea și până la sfârșitul secolului al XI-lea se poate vorbi de o largă circulație a acestui tip, pentru ca în prima jumătate a secolului al XII-lea să consemnăm o deplasare a preferințelor spre alte tipuri de reprezentări⁹.

Pe baza acestor analogii și raportându-ne și la alte descoperiri arheologice, numismatice sau sfragistice făcute la Constanța, vom încerca o încadrare cronologică a piesei aduse în discuție.

⁴) Crucea a fost recuperată de colegul G. Custurea, care ne-a oferit și datele referitoare la condițiile de descoperire.

⁵) Gh. Mănuclu Adameșteanu, *op. cit.*, p. 375—376, nr. 1.

⁶) Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, Eugen Comșa, *Dinogetia I. Așezarea feudal-timpurie de la Bisericiuța-Garvăn*, București, 1967, p. 362.

⁷) vezi nota 1.

⁸) Nagy Tivor, *Folia Archaeologica*, I—II, 1939, p. 226—228, fig. 1, 2.

⁹) Pentru o bibliografie cu ultimile descoperiri de cruci relicvar, vezi Gheorghiu Atan asov, Valeri Iotov, *Dobrudja*, 6, 1989, p. 81—97; Gheorghiu Atanasov, loc. cit., p. 28 — 30; Liudmila Donceva Petkova, loc. cit., p. 51—65.

A. La Constanța a existat o scală importantă ce pare să-și fi avut începuturile — lucru ce mi se pare deosebit de important — pe la jumătatea secolului al X-lea, după cum ne-o dovedesc și numeroasele monede de la Constantin VII și Roman II¹⁰.

B. Locuirea se extinde pe o suprafață tot mai mare — dovadă numeroasele nuclee de locuire cu fragmente ceramice din secolele X—XI, identificate pe teritoriul actualului oraș, precum și necropola de înhumatie de lângă stadionul Portul, ce a funcționat în această perioadă.

C. Cumulând aceste informații, din care o pondere deosebit de importantă o au monedele bizantine¹¹, se poate aprecia că locuirea se întrerupe spre sfârșitul secolului al XI-lea.

Coroborând informațiile oferite de toate aceste surse documentare, putem presupune că această cruce a aparținut unui personaj ce a trăit în a doua jumătate a secolului al X-lea sau în prima jumătate a celui următor. Numărul relativ mare de cruci relicvar răspândite pe teritoriul Dobrogei, materialul comun din care sunt confecționate, constituie indicii care nu par să pledeze pentru folosirea ei de către o înaltă față bisericească, deși la Tomis sunt atestați doi mitropoliți — Anicet și Vasile — în secolele X—XI¹².

Hârșova. Analogii și încadrare cronologică.

Asupra acestui exemplar nu vom insista prea mult, deoarece se plasează pe coordonate cronologice și tipologice asemănătoare cu piesa de la Constanța.

Crucea relicvar de la Hârșova se detașează în cadrul grupului mare cu figuri în relief, datorită faptului că Hristos apare îmbrăcat cu perizom¹³, situație ce a fost semnalată în Dobrogra doar o singură dată — la Nufăru — și foarte rar printre descoperirile din afara teritoriului țării noastre¹⁴.

¹⁰) O trecere în revistă a izvoarelor scrise și a descoperirilor arheologice din această perioadă a fost făcută de Gh. Mănușu Adameșteanu în Tomis — Constanța — Constanța, Pontica, XXIV.

¹¹) La monedele cunoscute — vezi nota 10 — putem adăuga o colecție formată de Paul Bălcănescu, la Constanța și aflată în prezent la Muzeul din Brăila: 1. Constantin VII — Roman II, DOW, III, 1, cl. 6, (950—959), inv. 187; 2. Nicephor II Phocas, DOW, III, 1, cl. 1 sau 2, inv. 147; 3. var. 24a, 39—40, inv. 150; 4. var. 39, inv. 155; 5. var. 40 a—b?, inv. 152; 6—9, var. 39—40, inv. 148, 149, 151, 153; 10—11. cl. B, inv. 156, 181; 12—23. cl. C, inv. 141, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 182, 183, 184, 186; 24—25. cl. D, inv. 164, 180; 26—28. Constantin X, Tip 1, inv. 165, 166, 167; 29—30. Constantin X, Tip 2, inv. 168, 189; 31—32 Mihail VII, cl. II, inv. 170 și fără inv.; 33. Nichifor III, cl. I, inv. 171.

¹²) I. Barnea, *Noi date despre mitropolia Tomisului*, comunicare susținută la sesiunea Pontica, 1992, cf. J. Nesbitt, N. Oikonomides, *Catalogue of byzantine seals at Dumbarton Oaks in the Fogg Museum of Art*, I, Washington, 1991, p. 180—181.

a) Anicet, mitropolitul Tomisului, datat larg IX—XI. Luând în considerare izvoarele scrise și descoperirile arheologice și numismatice, credem că acest interval se poate restrânge la a doua jumătate a secolului al X-lea și până spre sfârșitul secolului al XI-lea.

b) Vasile, mitropolit al Tomisului, datat în secolul XI.

¹³) Gh. Mănușu Adameșteanu, Peuce, IX, 1984, p. 379, piesa aceasta apare, în mod eronat, ca fiind de la Medgidia.

¹⁴) *ibidem*.

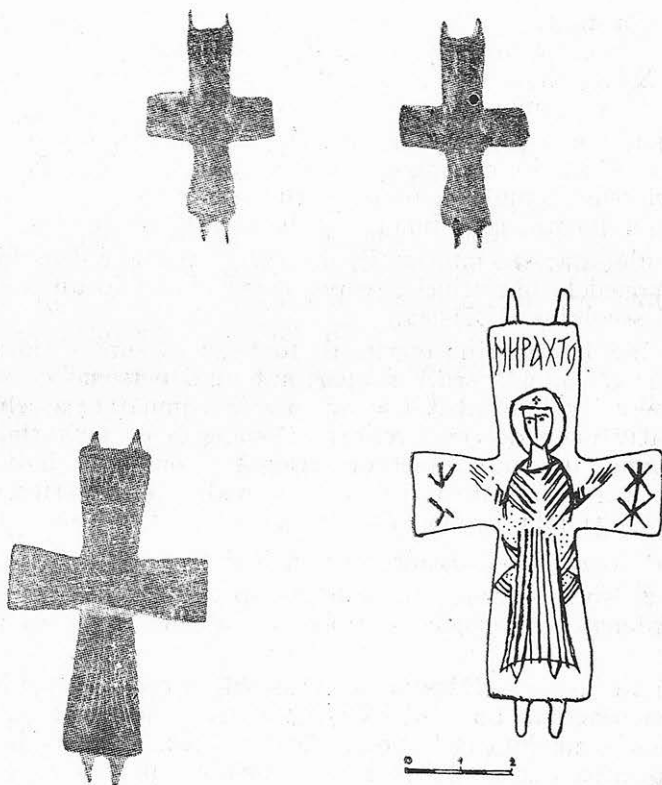

Fig. I — Cruci relicvar descoperite la Hîrșova (1—2), Valul lui Traian (3—4).
— Des croix reliquaires decouvertes a Hîrșova (1—2), Valul lui Traian (3—4).

De asemenea, mai trebuie amintită și o altă descoperire făcută aici, tot o cruce cu figuri în relief, din care s-a păstrat doar reversul¹⁵.

O scurtă trecere în revistă a celorlalte descoperiri arheologice ne va ajuta să precizăm, în limita cunoștințelor noastre actuale, perioada de funcționare a fortificației.

Cercetările de suprafață și sondajele efectuate au confirmat că cetatea, construită sau refăcută la sfârșitul secolului al X-lea, a existat și în secolul al XI-lea¹⁶.

¹⁵⁾ N. Harțuche și F. Anastasiu, *Catalog selectiv al colecției de arheologie a Muzeului Brăilei*, 1976, p. 270—271, catalog 559.

¹⁶⁾ Sebastian Morintz și Done Șerbănescu, SCIV, 25, 1974, p. 47—70; I. Barnea, Ștefan Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei, III, Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 79—80, 243, 261. Cu ocazia cercetărilor arheologice de salvare din perioada 1990—1992, pe panta vestică a dealului cetății, la cca. 50—100 m. de cetate, a fost descoperit un edificiu romano-bizantin suprapus de un nivel feudal timpuriu din care s-a cercetat un bordei ce conținea câteva fragmente de vase-borcan. Informație, Oana Damian de la Institutul de Arheologie din București.

Monedele bizantine descoperite aici, deși nu prea numeroase, ne oferă câteva jaloane cronologice importante. Primele monede, atribuite clasei A₂—A₃, ne sugerează că locuirea s-a reluat după anul 989 sau chiar la începutul secolului al XI-lea. Este vorba de 6 piese emise în timpul împăraților Vasile II — Constantin VIII (976—1028), care se eșalonează astfel: var 3, var 6a, var 8, var 32, var 34?, var 47¹⁷. Pentru secolul al XI-lea, consemnăm o succesiune aproape neîntreruptă în circulația monetară, cu o anumită concentrare în prima jumătate a acestuia: Roman III (1028—1034), cl. B, 5 ex.¹⁸, Mihail IV (1034—1041) cl. C, 6 ex.¹⁹, Constantin IX (1042—1055), cl. D, 2 ex.²⁰, Constantin X (1059—1067), tipul 1, 1 ex. și tipul 2, 1 ex.²¹, Roman IV (1067—1071) 1 ex.²², Mihail VII (1071—1078), cl. H, 1 ex.²³, Nichifor III (1078—1081), cl. I, 3 ex.²⁴. Seria acestor descoperiri monetare se încheie cu o monedă clasa J emisă de împăratul Alexios I Comnenul într-o perioadă anterioară reformei sale monetare (1081—1092)²⁵.

Prezența unei singure monede de la Alexios I Comnenul, într-o perioadă când monedele acestui împărat sunt bine documentate în Dobrogea²⁶ ne-ar putea sugera că această așezare și-a încetat existența la acest sfârșit de secol, marcat de numeroase lupte între bizantini și pecenegi.

Valul lui Traian. Analogii și încadrare cronologică.

Cea mai apropiată analogie o semnalăm la Capidava — o cruce întregă ce are pe avers figura lui Hristos, iar pe revers, într-o manieră schematică și destul de neîndemânică, este redată Maica Domnului (sec. X—XI). Coborând pe firul Dunării până la Dinogetia-Garvăn, ne oprim asupra unei jumătăți de cruce, cu un personaj redat foarte slab, identificat, după inscripție, cu Maica Domnului (sec. XI—XII). Descoperiri ceva mai numeroase s-au făcut la Păcuiul lui Soare, fiind datate în secolele X—XI, XIII—XIV²⁷.

Spre deosebire de relicvarele cu figuri în relief, la care, de foarte multe ori se poate merge cu analogiile până la identitate, în cazul tipului cu figuri incizate, situația se prezintă cu totul altfel. Deși numărul lor este foarte mare, doar rareori putem menționa piese ce „se apropie” prin iconografie și printr-o redare oarecum asemănătoare a personajelor.

¹⁷) A. Vertan, G. Custurea, Pontica, XVI, 1983, p. 311, nr. 752, var. 3, inv. 15081; nr. 750, var. 32, inv. 14908; nr. 751, var. 47, inv. 14791; idem., Pontica, XV, 1982, p. 282, var. 7 (nu 24), inv. 48917; nr. 521, var. 8, inv. 48918; nr. 523, var. 39—40?, inv. 46371.

¹⁸) R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, Pontica, V, 1972, p. 478, nr. 100, inv. 13731; A. Vertan, G. Custurea, Pontica, XVI, 1983, p. 311, nr. 753, 754, 755, 756, inv. 14912, 14945, 14942, 14913.

¹⁹) A. Vertan, G. Custurea, Pontica, XV, 1982, p. 282, nr. 524, inv. 51099; idem., Pontica, XVI, 1983, p. 311, nr. 757, 758, 759, 760, 762, inv. 14924, 14966, 14994, 14957, 14961

²⁰) ibidem., p. 311, nr. 763, 764, inv. 14985, 14938.

²¹) ibidem., p. 311, nr. 766, 767, inv. 14794, 14940.

²²) ibidem., p. 311, nr. 768, inv. 14958.

²³) ibidem., p. 311, nr. 769, inv. 31337.

²⁴) ibidem., p. 311, nr. 769, 770, inv. 21322, 45871; idem., Pontica., XV, 1982, p. 282, nr. 525, inv. 21394.

²⁵) idem., Pontica, XVI, 1983, p. 311, nr. 771, inv. 15008.

²⁶) Gh. Mănușu Adameșteanu, Peuce, X, 1992, p. 497—555.

²⁷) Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare. Așezare medievală (secolele XIII—XV)*, vol. II, București, 1977, p. 125—133.

Crucile relicvar incizate au cunoscut o largă circulație în timp și în spațiu, încadrarea lor cronologică, numai pe baza analogiilor, fiind deosebit de relativă și controversată. Foarte multe piese timpurii provin din Asia Mică și sunt datate în secolele VI—VII, dar, deocamdată, cunoaștem foarte puține care să fi fost găsite într-un context care să se preteze la o astfel de datare.

Este interesant de observat că, spre deosebire de cele cu figuri în relief, care nu mai sunt „la modă“ din secolul al XII-lea acestea continuă să fie executate și în cursul secolelor XIII—XIV.

O altă trăsătură majoră, care le diferențiază, o constituie iconografia variată, însoțită de cele mai multe ori, de o inscripție; acum sunt redată și figurile unor sfinți — Gheorghe, Dimitrie, Ioan, Ștefan, Petru, și ca o excepție sfânta Veronica, rezultat, credem noi, și al executării lor în mult mai multe ateliere răspândite pe o mare arie geografică.

Dintr-un astfel de atelier provincial trebuie să fi ieșit și crucea relicvar de la Valul lui Traian, care pe baza analogiilor se poate atribui secolelor X—XI, dar cu posibile prezențe până în secolele XIII—XIV.

Deși a fost găsită în vecinătatea valului mare de pământ, nu credem că prezența ei poate fi pusă în legătură cu etapa construcției acestei fortificații, și când spunem aceasta ne gândim la faptul că peste 95% din descoperiri s-au făcut în centrele fortificate sau în aglomerările urbane de pe limesul dunărean sau maritim. Descoperirile făcute în altă parte — Victoria, insula Biseriçuța, se află în vecinătatea unor astfel de centre sau cum sunt cele de la Ciobanu sau Valul lui Traian, constituie piese pierdute de proprietarii lor.

În finalul acestei prezentări scurte, deși nu am putut aduce elemente noi care să ne ajute la o încadrare cronologică mai strânsă, considerăm un câștig prezentarea unor noi piese descoperite în sudul Dobrogei, din localități a căror istorie este mai puțin cunoscută.

DES CROIX-RELIQUAIRE DE TYPE BYZANTIN DÉCOUVERTES AU SUD DE LA DOBROUDJA

Résumé

L'auteur présente trois croix-reliquaire de type byzantin découverte à Constantza, Hârșova et Valul lui Traian. Les deux premières sont décorées de représentations en relief et la troisième avec l'image de la sainte Vierge incisée et portant l'inscription MHPAXTO. Toutes ces pièces se datent aux Xe—XIe siècles et sont conservées dans les collections du Musée d'histoire nationale et d'archéologie de Constantza.

DIN NOU DESPRE ORIGINEA PRACTICII MĂRCILOR DE OLAR

PETRE DIACONU

Se știe că una din caracteristicile vaselor ceramice de uz comun, din secolele al VIII-lea — al XII-lea, în jumătatea de răsărit a Europei, cu deosebire în zonele populate de neamurile slave, o constituie „mărcile de olar”¹. Ne grăbim să atragem luarea aminte că mărcile de olar se întâlnesc în arii geografice locuite și de alte populații, cum ar fi românii, de pildă.

Mărcile de olar, realizate mai totdeauna prin stampilare, apar numai pe vasele ceramice executate la roata olarului învârtită cu mâna². De-altminteri, așa se explică faptul de ce în regiunile de tradiție ceramică strict bizantină — unde vasele erau modelate la roata olarului rapidă (învârtită cu piciorul) — mărcile de olar aplicate pe fundul recipientelor nu se cunosc.

Semnele care s-au impus ca mărci de olar reproduc diferite motive geometrice, florale, alfabetiforme și chiar animaliere³. În unele așezări, de exemplu, la Staraja Reazan, în Rusia, s-au găsit mărci care reproduc forma unor obiecte (lacăte, chei de lacăte).

Despre semnificația mărcilor există o literatură bogată⁴. În timp ce unii le-au atribuit o funcție meșteșugărească, în sensul că ele ar indica semnul atelierului în care s-au modelat vasele respective, alții le-au atribuit o semnificație magico-religioasă. În privința aceasta încă nu s-a ajuns la un consens.

¹) În unele zone aceste mărci se întâlnesc și în secolele imediat următoare. De pildă, la Dărmănești jud. Neamț, s-a găsit o marcă de olar pe un vas din veacul al XIV-lea, vezi C. Mătase, M. Zamoșteanu, în *Materiale și cercetări arheologice*, VII, 1960 p. 348, fig. 8.

²) Vezi A. A. Mansinov, SA, IV, p. 293. Acest cercetător lega fenomenul încetării practicii aplicării mărcilor de olar de dezvoltarea tehnicii modelării vaselor și anume de înlocuirea roții olarului cu învârtire încetată, de roata olarului cu învârtire rapidă.

³) Câteva exemple de mărci de olar având ca semn motive animaliere, vezi la Petre Diaconu, SCIVA 34, 1983, p. 290—293

⁴) O literatură de orientare vezi la Maria Comșa, *L'origine des marques de potier sur la céramique slave*, în *Berichte über den II. Internationalen Kongress für Slavische Archäologie* Band III, S. 167—172, Berlin, 1972, p. 167, notele 1—2; Petre Diaconu, în *Capidava I* (monografie arheologică), București, 1958, p. 215—226; idem, în *Păciul lui Soare I*, București, 1972, p. 132, notele 3—8.

Trebuie să recunoaştem însă că, în stadiul actual al cercetărilor, prima dintre cele două teze are de întâmpinat unele dificultăţi atunci când este raportată la observaţiile culese în staţiunile arheologice din regiunea Dunării de Jos, în special, din Dobrogea. La Dinogetia-Garvăn, de pildă, în nord-vestul Dobrogei, în nivelurile arheologice dintre anii 971—1122⁵, deci într-un răstimp de aproximativ 150 de ani, s-au găsit până în prezent peste 300 de tipuri de mărci⁶. Admiţând că fiecare marcă aparţine unui singur atelier de olărie, ar trebui, totodată, să admitem că în amintita aşezare sau în imediata ei apropiere⁷ „au funcţionat”, în vremurile date, peste trei sute de ateliere de olărie; chiar dacă am admite că fiecare marcă aparţine unui anume meşter (şi nu neapărat unui atelier) încă n-am avea dreptul să credem că la Dinogetia-Gărvăn şi în împrejurimile ei au trăit şi au lucrat circa 300 de olari în 150 de ani.

Oricum ar fi, nu se poate exclude, aprioric, posibilitatea ca unele semne să fi îndeplinit totuşi funcţia de marcă de olar.

În ce ne priveşte ne raliem părerii că de cele mai multe ori semnele de pe fundul vaselor ceramice din veacurile XII—XIV aveau o semnificaţie magico-religioasă. Deaceia, poate, când este vorba mai cu seamă de spaţiul geografic carpato-balcanic, o mare parte din mărcile de olar se dezvoltă din semnele cruciforme.

În unele cazuri, faptul este cât se poate de evident. Avem în vedere semne ca: pentagrama, crucea gammata, pătratul cu diagonale, reprezentarea picioarelor sau cizmelor⁸, ca să nu mai vorbim de semnul * (încadrat sau nu în cerc), semn identificat cu *chrismon*-ul clasic.

Desigur, de multe ori s-au impus ca mărci de olar semne care vin din fondul păgân al credinţelor religioase. Fenomenul este firesc şi de aceea nu ne vom opri asupra lui.

Mai importantă este problema definirii originii practicii aplicării mărcilor de olar.

Unii cercetători au socotit că această practică este de origine slavă, în sensul că ea a apărut în cadrul ariilor neamurilor slave⁹.

Cercetătoarea bulgară Ludmila Donceva-Petkova a încercat să acrediteze ideea — ce-i drept, în modul cel mai discret posibil — că această practică este o creaţie a (proto)-bulgarilor¹⁰.

⁵) Vieţuirea în formele feudale timpurii începe la Dinogetia-Garvăn în anul 971 (vezi Petre Diaconu, *Les Petchénégues au Bas Danube*, Bucureşti, 1970. 26—30) şi încetează în 1122 (*ibidem.*). Vieţuirea în amintita aşezare va începe de-abia la sfârşitul secolului al XII-lea sau la începutul secolului al XIII-lea (*Ibidem.*, p. 26—30).

⁶) Vezi, Maria Comşa, în *Dinogetia I*, 1976, p. 207—219, fig. 132—141.

⁷) Unitatea tehnică, a formelor şi decorului ceramicii de la Dinogetia-Garvăn dintre anii 971—1122 ne dă dreptul să credem că ea este proprie colţului de nord-vest al Dobrogei, produsă în această zonă şi că nu a fost produsă în centre de olărie depărtate din punct de vedere geografic.

⁸) În privinţa semnificaţiei religioase a reprezentării picioarelor sau, mai corect spus, a cizmelor, vezi Petre Diaconu, *Dacia*, N.S., XIX, 1975 p. 267—268

⁹) Vezi nota 4

¹⁰) L. Donceva-Petkova, *Znathi vŭrhu arheologiceski pameatnitsy ot srednovekovna Bulgaria, VII—X vek*, Sofia, 1980, p. 25—26

Cercetătoarea în cauză are dreptate când susține că originea aplicării mărcilor de olar nu trebuie căutată în lumea slavilor, dar greșește atunci când o pune pe seama (proto)-bulgarilor, iar aceasta pentru motivul că afirmația nu are acoperire tactică. Astfel de mărci de olar se cunosc — pentru secolul VIII — și în alte părți, cum ar fi pe teritoriul României.

Dealtminteri, protobulgarii — ca populație nomadă-războinică — nu puteau avea o tradiție ceramică. În momentul când drujinele lui Asparuch s-au sedentarizat în nord-estul Bulgariei, ele și-au însușit ceramica populațiilor locale, numită de cercetătorii români cu un termen convențional, ceramica de tip Dridu.

Neavând o ceramică proprie, protobulgarii nu aveau cum fi creatorii sistemului aplicării mărcilor de olar pe fundul vaselor.

Iată, pe scurt, motivele care ne împiedică să admitem valabilitatea tezei că practica ștampilării vaselor din sec. VIII—XII ar fi de origine (proto)-bulgară.

Dar dacă originea practicării ștampilării vaselor din veacurile VIII—XI nu vine din lumea slavă și nici din cea (proto)-bulgară, pe seama cui trebuie pusă ea?

Încă din 1966 noi am emis părerea că această practică s-a transmis în ceramica epocii medievale timpurii, venind din fondul roman târziu¹¹. Acest punct de vedere a fost însușit mai târziu, în anul 1968, și de Maria Comșa.

Se știe că unele vase de sticlă romane sunt ștampilate cu semne în relief. În acest sens vom cita exemplul unor piese descoperite în Dobrogea, la Pârjoaia¹² și la Păcutiul lui Soare¹³. În afară de aceasta, se cuvine să amintim că practica ștampilării cu înscrisuri — de data aceasta — a fundului opaițelor, este, pe cât de veche, pe atât de răspândită în lumea romană.

În situații izolate, s-au găsit și vase ceramice din secolul al IV-lea având scrijelate pe fundul lor diferite semne. Avem în vedere un semn nedefinit de pe fundul unei oale de Dinogetia-Garvăn¹⁴ și a unui *chrismon* de pe fundul unui vas de la Ulpia Traiană Sarmisegetuza (în Transilvania)¹⁵.

Dar în epoca romană apar și semnele reliefate, cum este cazul unei descoperiri la Strigova, în Serbia¹⁶, din secolul al II-lea, sau al unui alt semn de pe un vas de la Dernovo, vas păstrat azi în muzeul de la Ljubliana¹⁷.

Mult mai numeroase sunt vasele (din secolele IV—V) cu astfel de semne, descoperite la Noricum¹⁸.

¹¹) Petre Diaconu RRH, V, 1966, 3, p. 491; idem, SCIVA, 30, 1979 3, p. 472, cu unele precizări de rigoare; Cf. și Maria Comșa *L'origine des marques de potier...* p. 169—171

¹²) Petre Diaconu, SCIVA, 25, 1974, 2, p. 290, fig. 1/11

¹³) Inedite încă.

¹⁴) Maria Comșa, în *Dinogetia I*, p. 220, fig. 141/11, 12.

¹⁶) Hadrian Daicovicu, XX, 1981 4, p. 621, fig. 4 și 5

¹⁶) B. Boris Eva, *Folia Archaeologica*, XIV, 1962, p. 27, fig. 6

¹⁷) Maria Comșa, *L'origine des marques de potier...* p. 170

¹⁸) H. Mitscha-Märcheim, *Osterreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, XVIII, 4, 1963, p. 153—157

Din puținele exemple pe care le-am adus în discuția de aici rezultă cu limpezime că practica ștampilării vaselor cu semne în relief era cunoscută lumii romane¹⁹, în special, de la Dunărea Mijlocie.

Într-o astfel de situație este de presupus că olarii slavi au preluat practica ștampilării vaselor de la olarii populațiilor romanizate de aici. De altfel, așa se explică de ce cele mai vechi mărci de olar atribuite slavilor se găsesc în regiunile dunărene. Cu timpul, această practică s-a răspândit și în restul neamurilor slave dinspre regiunile nordice și răsăritene ale Europei. Afirmatia se întemeiază pe faptul că la slavii nordici și răsăriteni mărcile de olar apar cu un secol, un secol și jumătate, mai târziu decât la slavii sudici.

Oricum ar fi, generalizarea, la un moment dat, a practicii ștampilării vaselor cu mărci de olar în jumătatea de răsărit a Europei nu poate fi socotită un atribut exclusiv al ceramicii slave, de vreme ce se întâlnește și în cadrul ceramicii altor populații, cum sunt: românii, maghiarii, germanii, suedezii ș.a.

La capătul scurtei noastre contribuții vom sublinia o singură concluzie și anume: mărcile de olar de pe ceramica din veacurile VIII—XII din jumătatea de răsărit a Europei — ca practică meșteșugărească — sunt o moștenire a tradiției olăriei din epoca romană târzie.

DE NOUVEAU SUR L'ORIGINE DE LA PRATIQUE DES ESTAMPILLES DE POTIER

Résumé

L'auteur considère que les signes imprimés sur le dos de certains vases des VIIIe — XIIe siècles p. Chr. (les soi-disant estampilles de potier) ont une signification magique-religieuse.

Quant à l'origine de la pratique d'estampiller le dos de certains vases à cette époque, l'opinion de la chercheuse bulgare L. Donceva-Petkova (qui soutient que cet usage est une création des Proto-Bulgare) est amendée; l'auteur apprécie qu'il s'agit d'un héritage de la tradition de la céramique de l'époque romaine tardive.

¹⁹⁾ În cazul de față nu ne interesează problema dacă romanii au preluat sau nu această practică de la alte populații, cum ar fi celții, de pildă. Asupra unor mărci de olar din vremea celților târzii, vezi, Martin Hell, Germania, 24, 1980, p. 118—123.

UN ALT SIGILIU AL LUI CONSTANTIN THEODOROKANOS

PETRE DIACONU

Printre ruinele cetății Vecina¹, aflată în insula dunăreană Păcuiul lui Soare (com. Lipnița, jud. Constanța), în vara anului 1989, s-a descoperit și un sigiliu de plumb aparținând lui Constantin Theodorokanos. Exceptând partea stângă a feței unde, datorită coroziunii, sunt dăunate 5 litere — două din rândul doi și trei din rândul trei — restul sigiliului se păstrează în bune condiții (fig. 1).

Diametrul total măsoară 20—22 mm, iar diametrul câmpului inscripției măsoară 16 mm.

Av.	Rv.
+ΘΚΕ	KON
[BO]HΘΕ	TωΘΕΟ
[TωC]ωΔΥ	ΔΟΡΟΚΑ
Λω	Nω

+Θεοτόκε βοήθει τῷ σῷ δοῦλῳ Κωνσταντίνῳ τῷ Θεοδοροκάνῳ
(Născătoare de Dumnezeu ajută robului tău Constantin Theodorokanos)

Sigilii identice, în sensul că au ieșit din aceeași stanță, au fost descoperite la Silistra — 2 exemplare² și Preslav — 2 exemplare³. În sfârșit, alte două sigilii identice cu acestea au fost publicate de G. Schlumberger⁴ și — respectiv, Vitalien Laurent⁵.

Din spusele lui Ivan Iordanov află de existența, în Colecția de la Dumbarton Oaks (USA), a patru sigilii ale aceluiași personaj, dintre care

¹) Asupra așezării din insula Păcuiul lui Soare și identificării ei cu Vecina, celebrul oraș medieval, vezi lucrarea mea, *Păcuiul lui Soare — Vicina, in Byzantina*, 8, Thessalonique, 1976, p. 409—447.

²) Ivan Iordanov, *Izvestija-Varna*, 19(98), 1983, p. 104, nr. 3; 24 (39) 1988, p. 96, nr. 10.

³) Idem, *Pečatite ot strateghiata v Preslav*, Sofia, 1993, p. 193—194, nr. 402-403.

⁴) G. Schlumberger, *Sigillographie de l'Empire Byzantin*, Paris, 1884, p. 707, nr. 1.

⁵) V. Laurent, *Documents de sigillographie byzantine, La Collection C. Orghidan*, nr. 471.

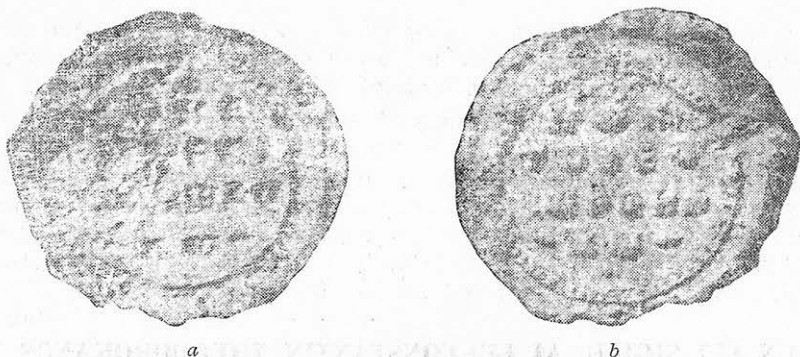

Fig. 1. Sigiliul lui Constantin Theodorokanos.

trei au ieșit din aceeași stantă ca și exemplarele citate până aici, cum și a încă două exemplare păstrate în Colecția Muzeului Național din Sofia⁶.

Lui Constantin Theodorokanos i se mai atribuie încă două piese, una, păstrată în Muzeul din Atena, în care poartă rangul de patriciu⁷, iar cealaltă, păstrată în colecțiile Ermitajului din Sankt Petersburg, în care poartă rangul de *anthypatos* și patriciu⁸.

Se presupune⁹, pe bună dreptate — socotesc eu, că acest Constantin Theodorokanos este una și aceeași persoană cu *proedros*-ul Constantin Theodorokanos, care a fost arestat pe la 1077—1078 de către Nicephor Brienus, în contextul luptelor intestinale din Bizanțul acelor vremuri¹⁰.

Se susține că *proedros*-ul Constantin Theodorokanos se trăgea dintr-o familie celebră¹¹, ceea ce ar putea să însemne că printre strămoșii săi se numără și vestitul „patriciu Theodorokanos”, cel care, pe la anul 1000, recucerise împreună cu strategul Nicephor Xiphias Preslavul Mare, Preslavul Mic și Pliska¹². În acest caz *proedros*-ul Constantin Theodorokanos trebuie să fi fost rudă și cu Vasile Theodorokanos¹³, katepanul Italiei de prin anii 1037—1038, despre care se știe sigur că era rudă cu cuceritorul celor două Preslave și a Pliskăi la răscrucea dintre mileniile I și II.

În treacăt voi aminti că Vasile Theodorokanos pe la 1040 a fost arestat, împreună cu Mauriakos, care intrase în conflict cu Ștefan Kalafates, ginerele împăratului.

⁶) Ivan Iordanov, *op. cit.*, p. 193.

⁷) G. Schlumberger, *Mélanges d'archéologie byzantine*, Paris, 1985, p. 250, nr. 96. Cf. Konstantopulos.

⁸) V.S. Sandrovskaja, *Sfragistikav Isskustvo Vizantij v sobranijah SSSR, Katalog vâstavi*, 1—3, Moscova, 1977, p. 138, n. 728, ap. Ivan Iordanov, *op. cit.*, p. 193.

⁹) V. Laurent, *op. cit.*, p. 237 și Iv. Iordanov, *op. cit.*, *loc. cit.*

¹⁰) Cedren, *Hist. Comp.*, II, Bonn, 1839, p. 728.

¹¹) Attaleiates, *Historia*, Bonn, 1853, p. 247.

¹²) Cedren, II, p. 542.

¹³) N. Adontz, *Etudes arméno-byzantines*, Lisabona, 1965, p. 160, ap. Iv. Iordanov, *op. cit.*, *loc. cit.*

Dacă *proedros*-ul Constantin Theodorokanos este tot una cu titularul sigiliului pe care l-am prezentat aici, s-ar putea admite că el era *patriciu* prin anii 60 ai sec. XI, iar *anthypatos* prin anii 70 ai aceluiași secol¹⁴.

În ce mă privește, eu cred că sigiliul de la Păcuiul lui Soare, ca și celelalte identice lui, datează dintr-o vreme ulterioară primirii rangului de *proedros* de către Constantin Theodorokanos. La acea dată el trebuie să fi îndeplinit o funcție foarte importantă și atât de cunoscută încât nu mai era nevoie să-și decline rangurile și calitatea în legenda sigiliilor.

Ce funcție avea atunci este greu de știut, dar nu este exclus ca el să fi fost conducătorul themei Paradounavon. Este o simplă ipoteză care nu poate fi confirmată decât printr-un nou sigiliu sau vreun izvor literar încă inedit.

UN AUTRE SCEAU DE CONSTANTIN THEODOROKANOS

Résumé

L'article présente un sceau de Constantin Theodorokanos, que l'auteur suppose avoir été le chef de la province Paradounavon pendant la deuxième moitié du XIe s. Le nommé Constantin Theodorokanos, semble provenir de la famille de Theodorokanos, qui avec Xiphias, ont reconquis en l'an 1000 les localités Preslavul Mare, Preslavul Mic et Pliska.

¹⁴⁾ Vezi *Cursus honorum* la Iv. Iordanov, *op. cit.*, *loc. cit.*

MONEDE BIZANTINE DESCOPERITE LA PACUIUL LUI SOARE (CATALOG)

GABRIEL CUSTUREA, TUDOR PAPASIMA

Lucrarea cuprinde materialul numismatic descoperit la șantierul de pe ostrovul Păcuiul lui Soare între anii 1970—1987. Până în acest moment au fost publicate monedele grecești, romane și bizantine găsite între anii 1956—1970¹, cele medievale și moderne, apărute în perioada 1956—1974², cinci tezaure monetare, două cuprinzând monede bizantine, descoperite în 1973³, respectiv în 1978⁴, alte trei, medievale, date în secolul al XIV-lea⁵ și diverse descoperiri izolate mai deosebite⁶.

Materialul numismatic studiat cuprinde un număr de 634 piese, apărute fie în săpătură, fie întâmplător, din care 627 au fost identificate, iar 7 au rămas neprecizate datorită stării precare de conservare în care se găsesc. Monedele fac parte din colecțiile Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța (434 exemplare), Muzeului de istorie Călărași (79 exemplare), colecția Vasile Culică (120 exemplare) și Institutului de Arheologie București (1 ex.)⁷. Monedele grecești și romane

¹ B. Mitrea, în vol. P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păcuiul lui Soare*, 1, București, 1972, p. 181—211.

² O. Iliescu, în vol. P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare*, 2, București, 1977, p. 148—163.

³ P. Diaconu., Muz. Naț. 3, 1976, p. 235—239.

⁴ N. Conovici, R. Lungu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 397—402.

⁵ El. Isăcescu, SCN, 5, 1971, p. 345—353; Idem, SCN, 6, 1975, p. 253—257; N. Conovici, RESEE, 13, 1975, 4, p. 599—605.

⁶ P. Diaconu, V. Culică, Izvestija Sofia, 26, 1963, p. 249—256; P. Diaconu, SCN, 6, 1975, p. 247; Idem, Cerc. Num. 3, 1980, p. 73—76; RESEE, 19, 1981, 3, p. 485—488; A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 13, 1980, p. 359, nr. 228; Idem, Pontica, 15, 1982, p. 288, nr. 634—639; Idem, Pontica, 21—22, 1988—1989, p. 385, nr. 1349, 1350, p. 384, nr. 1342, p. 381, nr. 1314; G. Custurea, SCIVA, 31, 1980, p. 641—642; Idem, SCIVA, p. 238—239.

⁷ Pieseile din colecțiile MINAC și IAB au fost identificate de G. Custurea, iar cele din colecțiile MIC și V. Culică de T. Papisima.

nu au fost incluse în lucrare. Au fost însă descoperite un număr de 24 piese datate în secolele II—IV⁸. Cu acestea numărul monedelor romane se ridică la 68, ceea ce ne îndeamnă să presupunem, că în ciuda absenței unui strat arheologic databil în epocă romană⁹, pe ostrov să fi existat în acele secole un punct de trecere a fluviului, legat probabil de așezarea de pe dealul Dervent, unde săpăturile au relevat numeroase urme de viețuire din această perioadă¹⁰. De fapt această ipoteză este valabilă și pentru secolele V—VI, de când datează 23 piese. Această serie de descoperiri se încheie la Mauriciu Tiberiu, fără a mai fi reluată sub Focas și Heraclius ca în alte așezări dobrogene¹¹. Ponderea cea mai însemnată din materialul numismatic de la Păcuiul lui Soare o dețin monedele bizantine emise în secolele X—XI, cu un număr de 1164 piese.

Alături de importantele centre urbane dunărene de la Nufăru, Isaccea și Dinogeția, Păcuiul lui Soare vine să nuanțeze tabloul unei dinamice vieți economice a Dobrogei la începutul evului mediu. O scurtă analiză comparativă cu așezările din Grecia (Atena și Corint) s-a făcut recent, dar ne rezervăm dreptul la o tratare mai aprofundată într-un viitor studiu. Până atunci însă, considerăm necesar să introducem în circuitul științific aceste descoperiri inedite.

CATALOG¹²

ANASTASIUSI

- 1 AE ↓ 8,94 g, 27 mm,
MIB II, p. 101, nr. 33, K,
Constantinopol, [], anii 512—518.
1976, passim, MINAC.

JUSTINUS I

- 2 AE ↑ 6,98 g, 24 mm,
MIB I, p. 104, nr. 19, K,
Constantinopol, B, anii 522—527.
1981, passim, MINAC.

JUSTINIANUS I

- 3 AE ↘ 18,89 g, 30 mm,
MIB I, p. 111, nr. 84, M,
Constantinopol, [], anii 532—537.
1979, passim, MINAC.

- 4 AE ↓ 15,41 g, 29 mm,
MIB I, p. 111, nr. 84, M,
Constantinopol, A, anii 532—537.
1983, S I R — S I S, martor, c 6,
—1,15 m, MINAC.

- 5 AE ↓ 16,96 g, 34 mm,
MIB I, p. 113, nr. 95 a, M,
Constantinopol, [], anii 545—546.
1979, passim, MINAC.

- 6 AE ↓ 4,82 g, 21 mm,
MIB I, p. 116, nr. 99, I,
Constantinopol, anii 539—540.
1972, passim, MINAC.

JUSTINUS II

- 7 AE ↓ 9,86 g, 28 mm,
MIB II, p. 94, nr. 43 a, M,
Constantinopol, B, anii 568—569.
1978, passim, MINAC.

⁸ A. Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 14, 1981, p. 335—339, nr. 281—304.

⁹ P. Diaconu, D. Vilceanu, *op. cit.*, p. 52.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, *BSNR*, 75—76, 1981—1982, 129—130, p. 241.

¹² Pentru identificarea pieselor au fost folosite următoarele lucrări: W. Hahn, *Moneta Imperii Bizantini*, I, Wien, 2 Wien, 1975. Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and the Whittemore Collection*, III, 2. M.F. Hendy, *Coinage and Money in Byzantine Empire — 1081—1261*, Dumbarton Oaks Studies, 12, 1969.

- 8 AE ↘ 3,80 g, 24 mm,
MIB II, p. 102, nr. 70 a, K,
Thessalonica, anii 568-569.
1977, passim, MINAC.
- 9 AE ↓ 4,90 g, 20 mm,
MIB II, p. 102, nr. 70 a, K,
Thessalonica, anii 569-570.
1973, passim, MINAC.
- 10 AE ↓ 6,02 g, 24 mm, MIB II, p. 99,
nr. 51 b, K, Cyzicus, an. 570-571.
1974, passim, MINAC.
- 11 AE → 5,58 g, 23 mm, MIB II, p. 102,
nr. 70 a, K, Thessalonica, anii ?
1984, passim, MINAC.
- 12 AE ↓ 4,94 g, 19 mm; MIB II,
tip general, K.
1974, SIN, c. 5, -1,60 m, MINAC.

MAURICIU TIBERIU

- 13 AE ? 3,01 g, 18 mm, MIB II,
tip general, I, 1978, passim, MINAC.

IOAN TZIMISKES

DOW III, 2, p. 648, cls. A

- 14 AE ↓ 7,15 g, 26,2 mm. Passim, CV.
- 15 AE ↘ 4,18 g, 21 mm.
1971, S IIIC, c 8, -1,55 m, MINAC.

VASILE II - CONSTANTIN VIII

- 16 AE ↓ 9,63 g, 29,4 mm. Passim, CV.

DOW III, 2, p. 652, cls. A, var. 5.

- 17 AE ↘ 15,20 g, 31 mm.
1974, SIN, c 4, -1,79 m, MINAC.
- 18 AE ↓ 14,68 g, 30 mm.
1972, passim, MINAC.
- 19 AE ↓ 14,03 g, 32 mm.
1981, SIS, c 4, -1,23 m, MINAC.
- 20 AE ↓ 12,40 g, 32 mm.
1974, S IVα, c 6, -0,60 m, MINAC.

DOW III, 2, p. 653, cls. A, var. 8

- 21 AE ↓ 13,09 g, 28 mm.
Passim, CV.
- 22 AE ↓ 11,50 g, 31 mm.
1974, S IF, c 5, -1,70 m, MINAC.
- 23 AE ↓ 10,88 g, 32,2 mm.
1980, passim, MINAC.
- 24 AE ↓ 9,65 g, 26×25 mm.
1987, passim, MINAC.
- 25 AE ↓ 8,96 g, 26,5×30 mm, perforată.
1972, passim, MINAC.

DOW III, 2, p. 654, cls. A, var. 11.

- 26 AE ↓ 14,06 g, 33 mmj
1972, passim, MINAC.

DOW III, 2, p. 656, cls. A, var. 14 b.

- 27 AE ↘ 9,34 g, 26,8 mm,
Passim, CV.

DOW III, 2, p. 658, cls. A, var. 23?

- 28 AE ↓ 13,60 g, 30,9 mm.
1980, passim, MIC.

DOW III, 2, cls. A, var. 24.

- 29 AE ↓ 10,37 g, 27,5 mm.
1976, S I Γ, c 2, -1,75 m, MINAC.
- 30 AE ↓ 10,04 g, 27,5 mm.
1982, S IX B, c 6, profil, MINAC.
- 31 AE ↓ 9,66 g, 30 mm.
Passim, MINAC

- 32 AE ↓ 9,06 g, 27,4 mm.
Passim, CV.

- 33 AE ↓ 6,51 g, 28 mm.
Passim, MINAC.

- 34 AE ↓ 6,41 g, 25,5 mm.
1987, passim, MIC.

DOW III, 2, p. 665, cls. A, var. 35.

- 35 AE ↘ 8,55 g, 27,5 mm.
Passim, MIC.

DOW III, 2, p. 665, cls. A, var. 39.

- 36 AE ↓ 11,14 g, 27,9 mm.
Passim, CV.

- 37 AE ↘ 8,50 g, 28 mm.
1972,
Passim, MINAC.

- 38 AE ↓ 6,39 g, 28,1 mm, Passim, CV.
- 39 AE ↓ 5,85 g, 26,4 mm, dublă frapă.
Passim, CV.

DOW, III, 2, p. 666, cls. A, var. 40.

- 40 AE ↓ 11,95 g, 30 mm,
1973, cas. Z, -1,25 m, MINAC.
- 41 AE ↓ 11,12 g, 28,2 mm, dublă frapă,
Passim, MIC.
- 42 AE ↓ 8,92 g, 29,4 mm,
1971, passim, MINAC.

DOW III, 2, p. 667 cls. A, var. 40 a.

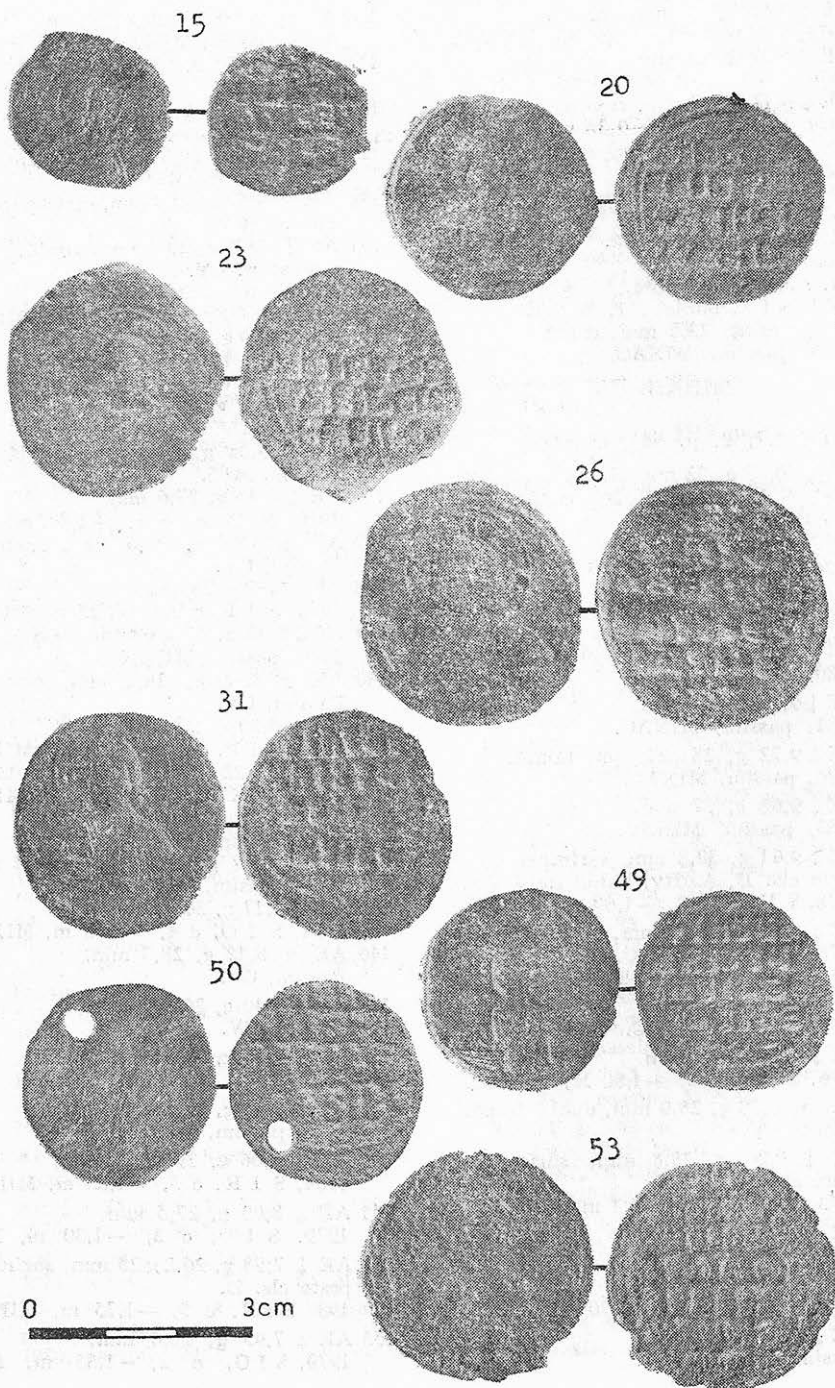
- 43 AE ↘ 11,78 g, 28,8 mm,
1984, passim, MINAC.
- 44 AE ↓ 9,60 g, 28,8 mm,
1984, passim, MINAC.
- 45 AE ↓ 9,39, g 27,5 × 26 mm,
1982, passim, MINAC.
- 46 AE ↓ 7,81 g, 28 mm,
1970, passim, MINAC.
- 47 AE ↓ 7,57 g, 27 mm,
1976, S I Γ, c 2, -1,00 m, MINAC.

- DOW III, 2, p. 668, cls. A, var. 41.
- 48 AE ↓ 13,03 g, 29,8 mm,
1979, S IX B, c 8, -0,75 m, MINAC.
- 49 AE ↓ 9,75 g, 28 mm,
1974, SIV B,c 3, -0,05 m, MINAC.
- DOW III, 2, p. 670, cls. A, var. 43.
- 50 AE ↓ 6,21 g, 27 mm, perforată,
1977, S III E, c 4, -1,64 m, MINAC.
- DOW III, 2, p. 649, cls. A2-A3
- 51 AE ↓ 12,75 g, 30,6 mm,
1979, passim, MIC.
- 52 AE ↓ 10,29 g, 29 mm, bătută pe ambele
fețe revers cu „tendrîl
1987, passim, IAB.
- 53 AE ↓ 7,63 g, 31 mm, fals. ?
1982, passim, MINAC.
- 54 AE ? 6,47 g, ?, 1977, passim, MIC.
- 55 AE ↓ 6,17 g, 27,9 mm, Passim, CV.
- 72 AE ↖ 9,99 g, 29 mm,
1978, passim, MINAC.
- 73 AE ↓ 9,85 g, 29,9 mm,
1979, passim, MIC.
- 74 AE ↓ 9,82 g, 30,1 mm, surfrapare,
dublă frapă Rv.
Passim, CV.
- 75 AE ↓ 9,78 g, 28,2 mm, surfrapare.
Passim, CV.
- 76 AE ↓ 9,35 g, 31,5 mm,
1982, S IX A,c 7, -1,55 m, MINAC.
- 77 AE ↓ 9,31 g, 24 mm, passim, MINAC.
- 78 AE ↓ 9,25 g, 34 mm,
1974, SIV MINAC.
- 79 AE ↓ 9,14 g, 35,2 mm, ruptă,
passim, CV.
- 80 AE ↓ 9,09 g, 27,4 mm, surfrapare.
Passim, MIC.
- 81 AE ↓ 9,04 g, 30,5 mm,
1974, passim, MINAC.
- 82 AE ↓ 8,99 g, 25,5 mm, passim, MINAC.
- 83 AE ↓ 8,98 g, 28,8 mm,
1972, passim, MINAC.
- 84 AE ↓ 8,95 g, 29,8 mm,
1970, passim, MINAC.
- 85 AE ↓ 8,84 g, 29 mm,
1979, passim, MINAC.
- 86 AE ↓ 8,40 g, 29,8 mm,
1976, passim, MINAC.
- 87 AE ↓ 8,23 g, 32 mm,
1972, SIV, α c 1, MINAC.
- 88 AE ↓ 7,97 g, 27,2 mm, dublă frapă Rv.
1970, passim, MINAC.
- 89 AE ↓ 7,92 g, 30 mm, surfrapare.
Passim, CV.
- 90 AE ↓ 7,83 g, 30×25 mm, 1982,
S IX B, c 4, -1,95 m, MINAC
- 91 AE ↓ 7,45 g, 27,8 mm,
1985, passim, MINAC.
- 92 AE ↓ 7,42 g, 28,7 mm, surfrapare.
Passim, CV.
- 93 AE ↓ 7,37 g, 26,7 mm, dublă frapă.
Passim, MIC.
- 94 AE ↓ 7,37 g, 25,2 mm.
1971, passim, MINAC.
- 95 AE ↖ 7,29 g, 27,5 mm.
1970, S III C, c 1, -1,10 m, MINAC.
- 96 AE ↓ 6,92 g, 27 mm.
Passim, MINAC.
- 97 AE ↓ 6,58 g, 29,2 mm.
1976, passim, MINAC.
- 98 AE ↓ 6,07 g, 31 mm.
1974, S I N, c 4, -1,63 m, MINAC.
- 99 AE ↓ 5,91 g, 27,8 mm.
1980, passim, MINAC.
- 100 AE ↓ 5,73 g, 26,3 mm, dublă frapă Rv.
Passim, CV.
- 101 AE ↓ 5,45 g, 29 mm, dublă frapă Rv.
Passim, MINAC.

ROMAN III

DOW III, 2, p. 676, cls. B.

- 56 AE ↓ 13,97 g, 31,1 mm, surfrapare,
1977, passim, MIC.
- 57 AE ↓ 13,67 g, 29 mm,
1974, passim, MINAC.
- 58 AE ↓ 13,61 g, 33 mm,
1980, passim, MINAC.
- 59 AE ↓ 13,09 g, 29,7 mm, Passim, CV.
- 60 AE ↓ 13,03 g, 35,1×30 mm,
dublă frapă Rv.
1970, S III C, c 3, -1,15 m, MINAC.
- 61 AE ↓ 12,65 g, 28,2 mm,
1979, passim, MIC.
- 62 AE ↓ 12,15 g, 28,9 mm, Passim, CV.
- 63 AE ↓ 11,87 g, 33 mm,
1976, S I Γ c 2, -1,80 m, MINAC.
- 64 AE ↓ 11,62 g, 29×26 mm, tăiată.
1979, passim, MINAC.
- 65 AE ↓ 11,50 g, 28,8 mm, dublă frapă.
Passim, CV.
- 66 AE ↓ 11,45 g, 32×29,5 mm,
1984, passim, MINAC.
- 67 AE ↓ 11,35 g, 30,8×26 mm,
1974, S I N, MINAC.
- 68 AE ↓ 10,89 g, 29,8 mm,
1974, passim, MINAC.
- 69 AE ↓ 10,21 g, 28 mm,
1987, passim, MINAC.
- 70 AE ↓ 10,15 g, 29,2 mm, dublă frapă.
1977, passim, MIC.
- 71 AE ↓ 10,03 g, 26 mm, passim, MINAC.

Planşa 1

- 102 AE ↓ 5,42 g, 28 mm, ruptă.
1972, S IIID, c 5, -1,90 m, MINAC.
- 103 AE ↓ 5,37 g, 28 mm.
1976, S I Γ, c 2, -1,70 m, MINAC.
- 104 AE ↓ 5,11 g, 27 mm, ruptă.
1974, S IV α, c 6, -0,32 m, MINAC.
- 105 AE ? 4,50 g, 27,6 mm, ruptă.
Passim, MIC.
- 106 AE ? 4,00 g, 27 mm.
1976, passim, MINAC.
- 107 AE ↖ 3,97 g. ?, ruptă.
Passim, CV.
- 108 AE ? 3,80 g, ?, ruptă.
1972, S I F, bordei XI, MINAC.
- 109 AE ↓ 3,66 g, 23,5 mm, ruptă.
1976, passim, MINAC.
- MIHAIL IV
- DOW III, 2, p. 681, cls. C.
- 110 AE ↓ 10,73 g, 32 mm, dublă frapă Rv.
1982, S IX A-S IX B, martor, c 2,
-0,90 m, MINAC.
- 111 AE ↓ 10,45 g, 27 mm.
1976, passim, MINAC.
- 112 AE ↖ 10,02 g, 29,2 mm.
1984, passim, MINAC.
- 113 AE ↓ 9,97 g, 29,4 mm, dublă frapă.
1980, passim, MIC.
- 114 AE ↓ 9,75 g, 30 mm.
1981, passim, MINAC.
- 115 AE ↓ 9,72 g, 28×24 mm, tăiată.
1976, passim, MINAC.
- 116 AE ↓ 9,62 g, 27 mm.
1983, passim, MINAC.
- 117 AE ↓ 9,61 g, 30,8 mm, surfrapare
peste cls. B, Av/Rv, dublă frapă Rv.
1978, S IV E, c 2, -1,60 m, MINAC.
- 118 AE ↓ 9,54 g, 29,8 mm.
1976, passim, MINAC.
- 119 AE ↖ 9,51 g, 30,2 mm, surfrapare
Rv/Rv.
1979, passim, MINAC.
- 120 AE ↓ 9,42 g, 28 mm.
1976, S I Γ, c 2, -1,80 m, MINAC.
- 121 AE ↖ 9,38 g, 28,9 mm, dublă frapă.
Passim, CV.
- 122 AE ↓ 9,26 g, 28,8 mm, surfrapare
peste cls. B.
1973, S III A, c 5, -1 m, MINAC,
- 123 AE ↓ 9,25 g, 28,5 mm,
1972, passim, MINAC.
- 124 AE ↓ 9,22 g, 26 mm,
1981, S IX A, c 7, -1,70 m MINAC.
- 125 AE ↓ 9,20 , 31,5 mm,
Passim, MINAC.
- 126 AE ↓ 8,90 g, 29×27,5 mm, tăiată.
1971, passim, MINAC.
- 127 AE ↖ 8,75 g, 27,1 mm,
Passim, CV.
- 128 AE ↖ 8,72 g, 23,5 mm, surfrapare
Passim, CV.
- 129 AE ↓ 8,69 , 29,8 mm, dublă frapă Rv.
1970, passim, MINAC.
- 130 AE ↖ 8,67 g, 30,9 mm, surfrapare.
Passim, CV.
- 131 AE ↓ 8,67 g, 29,3 mm, ruptă,
Passim, CV.
- 132 AE ↓ 8,63 g, 28,5 mm,
1972, S I F, c 6, -0,65 m, MINAC.
- 133 AE ↓ 8,59 g, 31 mm, surfrapare
peste cls. B.
Passim, CV.
- 134 AE ↓ 8,57 g, 30,4 mm,
Passim, CV.
- 135 AE ↓ 8,52 g, 27,4 mm, dublă frapă
Passim, MIC.
- 136 AE ↓ 8,45 g, 27,6 mm,
1976, S IV α, c 2, -1,40 m, MIC.
- 137 AE ↓ 8,43 g, 27,6 mm, surfrapare
Passim, CV.
- 138 AE ↓ 8,42 g, 28 mm,
1972, S I F, c 2,1 -1,25 m, MINAC.
- 139 AE ↓ 8,33 g, 27×24 mm, tăiată.
1976, passim, MINAC.
- 140 AE ↓ 8,32 g, 28,4 mm, ciocănită.
Passim, CV.
- 141 AE ↓ 8,30 g, 27 mm,
1976, S I Γ, c 2, -1,45 m, MINAC.
- 142 AE ↓ 8,22 g, 29×26 mm, tăiată.
1979, S IX A, c 2, -0,65 m, MINAC
- 143 AE ↓ 8,22 g, 28 mm,
1977, passim, MIC.
- 144 AE ↓ 8,17 g, 28,3 mm, dublă frapă
1979, passim, MIC.
- 145 AE ↓ 8,17 g, 30×28 mm,
1984, S I O, c 4, -1,70 m, MINAC.
- 146 AE ↖ 8,12 g, 28,3 mm,
Passim, CV.
- 147 AE ↓ 8,10 g, 29,6 mm,
Passim, CV.
- 148 AE ↓ 8,10 g, 24,5 mm,
Passim, CV.
- 149 AE ↓ 8,07 g, 28,2 mm,
1978, passim, MIC.
- 150 AE ↓ 8,06 g, 29×23,8 mm,
1984, S I R, c 5, -1,85 m, MINAC.
- 151 AE ↓ 8,00 g, 27,5 mm,
1979, S I O, c 2, -1,30 m, MIC.
- 152 AE ↓ 7,98 g, 26,2×25 mm, surfrapare
peste cls. B.
1987 S I R, c 3, -1,75 m, MINAC.
- 153 AE ↓ 7,95 g, 25,6 mm,
1979, S I O, c 2, -1,35 m, MIC.

- 154 AE ↓ 7,95 g, 28×26 mm, dublă frapă RV.
1987, S I R—S I S, c 5—6, —1,70 m, martor, MINAC.
- 155 AE ↓ 7,93 g, 28,5 mm, surfrapare peste cls. B.
Passim, CV.
- 156 AE ↓ 7,87 g, 28,5 mm, dublă frapă.
1979, S I O, c 1, —1,40 m, MIC.
- 157 AE ↓ 7,82 g, 26,4 mm,
1984, S I O, c 5, —1,55 m, MINAC.
- 158 AE ↓ 7,81 g, 29,8 mm,
1979, passim, MINAC.
- 159 AE ↓ 7,57 g, 26 mm,
1976, S I , c 2, —1,80 m, MINAC.
- 160 AE ↓ 7,57 g, 28 mm,
Passim, CV.
- 161 AE ↓ 7,55 g, 27,5 mm,
1972, S II A, c 3, —1,55 m, MINAC.
- 162 AE ↓ 7,32 g, 28 mm,
1972, passim, MINAC.
- 163 AE ↓ 7,27 g, 28,6 mm,
Passim, CV.
- 164 AE ↓ 7,25 g, 25,3×23,8 mm tăiată.
1976, S III E, c 5, —1,30 m, MINAC.
- 165 AE ↓ 7,20 g, 25,3 mm,
1978, passim, MIC.
- 166 AE ↓ 7,05 g, 27,3 mm, dublă frapă.
1977, passim, MIC.
- 167 AE ↙ 7,02 g, 29,1 mm, surfrapare peste cls. B.
Passim, CV.
- 168 AE ↓ 6,97 g, 28,3 mm, dublă frapă.
Passim, CV.
- 169 AE ↓ 6,95 g, 20 mm,
Passim, CV.
- 170 AE ↓ 6,95 g, 30 mm,
1970, passim, MINAC.
- 171 AE ↓ 6,90 g, 27, mm,
1970, passim MINAC.
- 171 AE ↓ 6,90 g, 27, mm,
1976, passim, MINAC.
- 172 AE ↓ 6,90 g, 29,1 mm, surfrapare.
Passim, CV.
- 173 AE ↓ 6,88 g, 29×24 mm, tăiată.
1974, S I N, c 6, —1,50 m, MINAC.
- 174 AE ↓ 6,85 g, 24,9 mm,
Passim, CV.
- 175 AE ↓ 6,83 g, 28,8 mm,
Passim, CV.
- 176 AE ↓ 6,80 g, 25,8 mm, dublă frapă.
Passim, MIC.
- 177 AE ↓ 6,75 g, 26,1×24,5 mm, tăiată.
1976, passim, MINAC.
- 178 AE ↓ 6,68 g, 27×24 mm,
1974, S I N, c 5, —1,50 m, MINAC.
- 179 AE ↓ 6,62 g, 27,8 mm, surfrapare, peste cls. B.
1980, passim, MIC.
- 180 AE ↓ 6,43 g, 28,3 mm,
1979, passim, MINAC.
- 181 AE ↓ 6,40 g, 26,1 mm,
1979, passim, MIC.
- 182 AE ↓ 6,37 g, 23,2 mm, dublă frapă,
1977, passim, MIC.
- 183 AE ↓ 6,32 g, 29×26,5 mm,
1982, S IX B, c 1, —1,65 m, MINAC.
- 184 AE ↓ 6,29 g, 25 mm, tăiată,
1987, passim, MINAC.
- 185 AE ↓ 6,27 g, 25,1 mm,
1977, passim, MIC.
- 186 AE ↓ 6,27 g, 29,2 mm,
Passim, CV.
- 187 AE ↓ 6,25 g, 28,6 mm,
Passim, MIC.
- 188 AE ↓ 6,15 g, 28 mm'
Passim, CV.
- 189 AE ↓ 6,15 g, 25'9 mm'
Passim, CV.
- 190 AE ↓ 6,14 g, 27×24 mm, ruptă,
1984, S I O, c 6, —1,40 m, MINAC.
- 191 AE ↓ 6,14 g, 27 mm, surfrapare,
1972, passim, MINAC.
- 192 AE ↓ 5,97 g, 25×21 mm,
1976, S III E, c 8, —1,30 m, MINAC.
- 193 AE ↓ 5,97 g, 27,5 mm, dubl., frapă
1976, S I Γ, c 1, —1,00 m, MINAC.
- 194 AE ↓ 5,97 g, 28,2 mm,
Passim, CV.
- 195 AE ↖ 5,93 g, 27 mm,
1972, passim, MINAC.
- 196 AE ↓ 5,92 g, 29,5×27 mm,*surfrapare, peste cls. B, Rv./Rv.
1984, S I R, c 4, —1,75 m, MINAC.
- 197 AE ↓ 5,91 g, 28,5 mm,
1975, passim, MINAC.
- 198 AE ↓ 5,85 , 29 mm,
1971, S III C, c 8, —1,50 m, MINAC.
- 199 AE ↓ 5,80 g, 24 mm,
1972, passim, MINAC.
- 200 AE ↖ 5,72 g, 29,6 mm, dublă frapă
1979, passim, MIC.
- 201 AE ↓ 5,65 g, 29×24,5 mm, tăiată,
1972, passim, MINAC.
- 202 AE ↓ 5,62 g, 26×23,5 mm, dublă frapă Rv., tăiată,
1987, S I R—S I S, c 5, martor, —1,70 m, MINAC.
- 203 AE ↓ 5,56 g, 27×24,5 mm, tăiată,
1981, S I S, c 3, —1,33 m, MINAC.
- 204 AE ↖ 5,52 g, 26,9 mm,
1979, passim, MIC.
- 205 AE ↓ 5,50 g, 26 mm, dublă frapă,
Passim, CV.

- 206 AE ↓ 5,25 g, 24,7 mm,
Passim, CV.
- 207 AE ↓ 5,23 g, 26×22 mm, tăiată,
1987, passim, MINAC.
- 208 AE ? 5,11 g, 28,5 mm, ruptă,
1982, S IX A—S IX B, c, 6 martor,
—1,65 m, MINAC.
- 209 AE ↓ 5,05 g, 26,9 mm,
1972, passim, MIC.
- 210 AE ↓ 5,00 g, 28,2 mm,
1977, passim, MIC.
- 211 AE ↓ 4,83 g, 27,8×21 mm, tăiată,
1974, passim, MINAC.
- 212 AE ↓ 4,81 g, 27,5 mm,
1974, S I N, c 4, —1,25 m, MINAC.
- 213 AE ↓ 4,81 g, 27 mm,
1970, passim, MINAC.
- 214 AE ↓ 4,75 g, 25 mm,
1970, S II C, c 8, —1,25 m, MINAC.
- 215 AE ↓ 4,75 g, 28,4 mm, ruptă,
1972, S III A, c 4, —1,05 m MINAC.
- 216 AE ↓ 4,02 g, 22,8 mm,
Passim, CV.
- 217 AE ↓ 3,79 g, 26,5 mm,
1977, passim, MIC.
- 218 AE ↓ 3,74 g, 26,5 mm,
1973, passim, MINAC.
- 219 AE ↓ 3,67 g, 29,3 mm, perforată,
1979, passim, MIC.
- 220 AE ↓ 3,60 g, 28 mm,
1972, passim, MINAC.
- 221 AE ↓ 3,56 g, 26,1 × 22,5 mm, tăiată,
1976, passim, MINAC.
- 222 AE ? 3,18 g, 24,5 mm,
1979, passim, MIC.
- 223 AE ↖ 2,77 g, 26,2 mm, ruptă,
1979, passim, MIC.
- 224 AE ↓ 2,39 g, ?, ruptă,
1979, passim, MIC.
- 232 AE ↓ 10,15 g, 29,5 mm, surfrapare
Passim, CV.
- 233 AE ↓ 10,09 g, 30 mm,
1972, passim, MINAC.
- 234 AE ↓ 9,94 g, 27,1 mm, dublă frapă
Passim, CV.
- 235 AE ↖ 9,93 g, 26,5×24 mm, tăiată,
1981, passim, MINAC.
- 236 AE ↓ 9,83 g, 28,8 mm,
Passim, MINAC.
- 237 AE ↓ 9,65 g, 27 mm,
1981, passim, MINAC.
- 238 AE ↓ 9,61 g, 26,6 mm, dublă frapă Rv.
Passim, CV.
- 239 AE ↓ 9,57 g, 28 mm, dublă frapă
Passim, CV.
- 240 AE ↓ 9,42 g, 27,5×24 mm, tăiată
1980, passim, MINAC.
- 241 AE ↓ 9,40 g, 28 mm, tăiată,
Passim, MINAC.
- 242 AE ↓ 9,34 g, 30,2 mm, surfrapare
peste cls. C, Rv./Rv.
1980, passim, MINAC.
- 243 AE ↖ 9,28 g, 29,4 mm,
Passim, CV.
- 244 AE ↓ 9,27 g, 30,7 mm,
1977, passim, MIC.
- 245 AE ↓ 9,20 g, 24,6 mm, dublă
frapă Rv.
Passim, CV.
- 246 AE ↓ 9,13 g, 26,8 mm, dublă frapă,
1979, passim, MINAC.
- 247 AE ↓ 9,10 g, 29,2 mm, surfrapare
peste cls. C.
Passim, MINAC.
- 248 AE ↖ 9,10 g, 30,8 mm, surfrapare,
1973, passim, MIC.
- 249 AE ↓ 9,10 g, 30,8×28 mm, surfrapare
peste cls. C, Rv./Rv., tăiată,
1979, passim, MINAC.
- 250 AE ↓ 9,07 g, 29 mm,
1976, S III E, c 4, —1,20 m, MINAC
- 251 AE ↓ 8,97 g, 27 mm, dublă frapă Av.
1972, passim, MINAC.
- 267 AE ↓ 8,37 g, 27 mm,
Passim, MINAC.
- 268 AE ↓ 8,35 g, 31×26 mm, tăiată,
1974, S IV α, c 3, —0,40m, MINAC.
- 269 AE ↓ 8,31 g, 30×25,2 mm,
1982, passim, MINAC.
- 270 AE ↓ 8,06 g, 29 mm,
1972, passim, MINAC.
- 271 AE ↖ 8,01 g, 27×24,5 mm, tăiată,
1979, passim, MINAC.
- 272 AE ↓ 7,89 g, 27 mm,
1984, S I O, c 5, —1,20 m, MINAC.
- 273 AE ↓ 7,88 g, 27,4×25,3 mm, tăiată
1980, passim, MINAC.

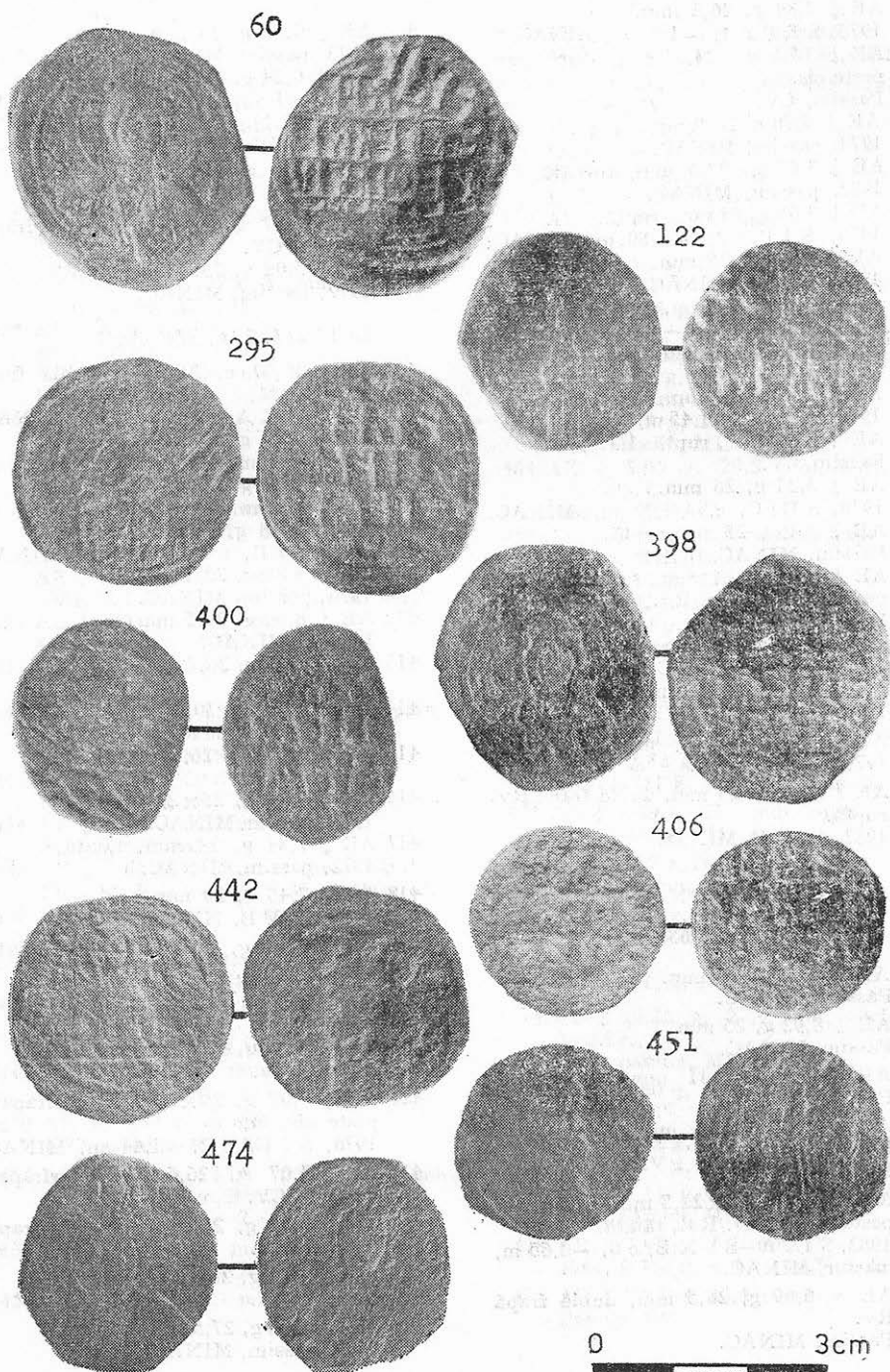
CONSTANTIN IX

DOW III, 2, p. 685 cls. D.

- 225 AE ↓ 12,32 g, 36,2 mm,
1979, passim, MIC.
- 226 AE ↓ 11,14 g, 27,8 mm,
Passim, CV.
- 227 AE ↓ 10,74 g, 31 mm, surfrapare
peste cls. C.
1976, S III E, c 3, MINAC.
- 228 AE ↓ 10,63 g, 29 mm, dublă frapă Av.
1984, S I S, MINAC.
- 229 AE ↓ 10,59 g, 26,5 mm,
1971, passim, MINAC.
- 230 AE ↓ 10,35 g, 36,9 mm,
1979, S I O, c 7, —1,00 m, MIC.
- 231 AE ↓ 10,35 g, 26,8 mm,
1979, S I O, c 1, —1,40 m, MIC.

- 274 AE ↓ 7,86 g, 32 mm, surfrapare,
1970, S III C, c 8, -1,20 m, MINAC.
- 275 AE ↘ 7,85 g, 27,3 mm,
1977, passim, MIC.
- 276 AE ↓ 7,84 g, 28,2 mm,
1971, S III C c, 8, -1,55 m, MINAC.
- 277 AE ↓ 7,82 g, 31,8 mm, surfrapare
peste cls. C,
Passim, CV.
- 278 AE ↓ 7,79 g, 29,2×24 mm, tăiată,
1972, passim, MINAC.
- 279 AE ↖ 7,77 g, 28 mm,
Passim, CV.
- 280 AE ↓ 7,75 g, 29 mm,
1970, passim, MINAC.
- 281 AE ↓ 7,72 g, 28 mm, surfrapare
peste cls. C, Rv./Rv.
1982, passim, MINAC.
- 282 AE ↓ 7,70 g, 26,6 mm,
Pgssim, CV.
- 283 AE ↖ 7,67 g, 29,4 mm,
Passim, CV.
- 284 AE ? 7,62 g, 31 mm, surfrapare
peste cls. C, Rv./Rv.
1974, passim, MINAC.
- 285 AE ↓ 7,57 g, 26 mm, dublă frapă Rv.
1979, passim, MINAC.
- 286 AE ↓ 7,56 g, 28 mm, dublă frapă,
Passim, CV.
- 287 AE ↓ 7,54 g, 30 mm,
1984, passim, MINAC.
- 288 AE ↓ 7,53 g, 26×22,5 mm,
Passim, MINAC.
- 289 AE ↓ 7,50 g, 29,5×25,5 mm,
1987, S I R, c 5, -1,70 m, MINAC.
- 290 AE ↓ 7,49 g, 27,1 mm,
1971, passim, MINAC.
- 291 AE ↓ 7,45 g, 24,5 mm,
Passim, CV.
- 292 AE ↓ 7,39 g, 24,5 mm, dublă frapă Rv
1980, passim, MIC.
- 293 AE ↓ 7,34 g, 25,5 mm,
1971, S III C c 5, -1,35 m, MINAC.
- 294 AE ↓ 7,29 g, 29,8 mm, surfrapare
peste cls. C,
1979, passim, MIC.
- 295 AE ↓ 7,29 g, 29,8 mm, surfrapare
peste cls. C, Av./Rv.
Passim, MINAC,
- 296 AE ↓ 7,26 g, 26 mm, dublă frapă,
1972, passim, MINAC.
- 297 AE ↖ 7,25 g, 27 mm,
Passim, CV.
- 298 AE ↖ 7,24 g, 26,2 mm,
Passim, CV.
- 299 AE ↓ 7,15 g, 27,8 mm,
1979, passim, MINAC.
- 300 AE ↓ 7,11 g, 25 mm,
Passim, MINAC.
- 301 AE ↓ 7,10 g, 25,7 mm,
1979, passim, MIC.
- 302 AE ↓ 7,05 g, 29,6 mm, dublă frapă
Passim, CV.
- 303 AE ↓ 7,05 g, 28,8 mm,
Passim, CV.
- 304 AE ↓ 7,05 g, 28 mm,
Passim, CV.
- 305 AE ↓ 7,04 g, 2 mm,
1977, passim, MIC.
- 306 AE ↓ 7,03 g, 26,9 mm, surfrapare
peste cls. C.
1979, passim, MINAC.
- 307 AE ↓ 6,99 g, 29 mm, dublă frapă,
crăpată,
1972, passim, MINAC.
- 308 AE ↓ 6,94 g, 26 mm,
1979, passim, MIC.
- 309 AE ↓ 6,91 g, 31 mm,
1975, S IV B, -2,10 m, MINAC.
- 310 AE ↓ 6,87 g, 28 mm, surfrapare
peste cls. C, Rv./Rv.
1982, passim, MINAC.
- 311 AE ↓ 6,87 g, 27,7 mm, surfrapare
peste cls. C.
Passim, CV.
- 312 AE ↓ 6,86 g, 29,8 mm,
Passim, CV.
- 313 AE ↓ 6,86 g, 28 mm,
1979, passim, MINAC.
- 314 AE ↓ 6,85 g, 28,2 mm,
Passim, CV.
- 315 AE v 6,84 g, 28,8 mm,
1972, passim, MINAC.
- 316 AE ↓ 6,84 g, 31 mm,
1977, S IV B, MINAC.
- 317 AE ↓ 6,82 g, 29 mm, perforată,
1976, S I Γ, c 3, -1,60 m, MINAC
- 318 AE ↓ 6,81 g, 27,5×24,5 mm, tăiată
1987, S I R-S I S, c 5,
-1,70 m, martor, MINAC.
- 319 AE ↓ 6,80 g, 28 mm,
Passim, CV.
- 320 AE ↓ 6,77 g, 28,5 mm,
Passim, CV.
- 321 AE ↓ 6,73 g, 26,9×25,5 mm, tăiată,
1984, passim, MINAC.
- 322 AE ↓ 6,64 g, 28,5 mm, dublă frapă
Passim, CV.
- 323 AE ↓ 6,55, , 25 mm,
1982, passim, MINAC.
- 324 AE ↓ 6,50 g, 26,2 mm,
Passim, CV.
- 325 AE ↓ 6,50 g, 26,9 mm,
Passim, CV.
- 326 AE ↓ 6,47 g, 25 mm,
1976, S I □, c 2, MINAC.

- 327 AE ↓ 6,45 g, 27,5 mm, dublă frapă, 1984, passim, MINAC.
- 328 AE ↓ 6,44 g, 28 mm, ruptă, 1972, S III B, c 4, -1,40 m, MINAC.
- 329 AE ↓ 6,42 g, 25 mm, ruptă, 1976, S I Γ, c 6, -1,62 m, MINAC.
- 330 AE ↓ 6,42 g, 24 mm, 1981, passim, MINAC.
- 331 AE ↖ 6,41 g, 30,5 mm, 1979, passim, MIC.
- 332 AE ↓ 6,27 g, 30,7 mm, 1979, passim, MIC.
- 333 AE ↓ 6,22 g, 29,1×25,5 mm, surfrapare peste cls. C, Rv./Rv. 1976, S II Γ, c 4, -1,10 m, MINAC.
- 334 AE ← 6,20 g, 25,8 mm, dublă frapă Rv. Passim, MINAC.
- 335 AE ↓ 6,15 g, 32,4×24,5 mm, surfrapare peste cls. C, Av./Rv., 1981, S I S, c 5, -1,36 m, MINAC.
- 336 AE ↓ 6,12 g, 31×27 mm, surfrapare cls. C 1984, S I R, c 4, -1,70 m, MINAC.
- 337 AE ↖ 6,12 g, 27,4 mm, Passim, CV.
- 338 AE ↓ 6,10 g, 26 mm, Passim, CV.
- 339 AE ↓ 6,08 g, 33,2×30 mm, tăiată, 1974, S I Γ c 4, MINAC.
- 340 AE ↓ 6,06 g, 28,8 mm, surfrapare peste cls. C, 1979, S I O, c 1, -1,32 m, MINAC.
- 341 AE ↓ 6,02 g, ?, ruptă, 1984, passim, MINAC.
- 342 AE ↓ 5,98 g, 29 mm, 1970, passim, MINAC.
- 343 AE ↓ 5,89 g, 24 mm, 1972, passim, MINAC.
- 344 AE ↓ 5,86 g, 26,9 mm, dublă frapă, tăiată, 1980, passim, MINAC.
- 345 AE ↓ 5,83 g, 25 mm, 1984, S I R, c 1, -1,20 m, MINAC.
- 346 AE ↓ 5,76 g, 26,2 mm, 198, passim, MINAC.
- 347 AE ↓ 5,74 g, 30 mm, 1979, passim, MINAC.
- 348 AE ↓ 5,73 g, 28×22,5 mm, 1984, passim, MINAC.
- 349 AE ↓ 5,66 g, 26,8 mm, 1984, pasim, MINAC.
- 350 AE ↓ 5,55, 26,5 mm, dublă frapă 1973, S III B, c 6, MINAC.
- 351 AE ↓ 5,54 g, 28 mm, 1974, passim, MINAC.
- 352 AE ↙ 5,50 g, 26 8 mm, Passim, CV.
- 353 AE ↓ 5,45 g, 26,7 mm, Passim, CV.
- 354 AE ↓ 5,35 g, 23,8 mm, 1979, passim, MINAC.
- 355 AE ↓ 5,30 g, 26,8 mm, dublă frapă, Passim, CV.
- 356 AE ↖ 5,24 g, 26,5 mm, 1979, passim, MIC.
- 357 AE ↓ 5,16 g, 27,5 mm, 1971, passim, MINAC.
- 358 AE ↓ 5,07 g, 26,8 mm, 1980, passim, MINAC.
- 359 AE ? 5,06 g, 27×23 mm, 1973, S III B, MINAC.
- 360 AE ↓ 5,04 g, 26,6 mm, 1972, passim, MIC.
- 361 AE ↓ 4,89 g, 22,7 mm, turnată, 1979, passim, MINAC.
- 362 AE ↓ 4,86 g, 23,9 mm, Passim, CV.
- 363 AE ↓ 4,84 g, 31 mm, 1976, passim, MINAC.
- 364 AE ↓ 4,83 g, 29,1 mm, surfrapare peste cls. C, Av./Rv., dublă frapă Rv. 1972, passim, MINAC.
- 365 AE ↓ 4,75 g, 27,3 mm, Passim, CV.
- 366 AE ↓ 4,66 g, 26 mm, 1970, passim, MINAC.
- 367 AE ↓ 4,63 g, 31,4 mm, 1974, S I N, c 7, -1,20 m, MINAC.
- 368 AE ↓ 4,60 g, 30 mm, dublă frapă Rv. 1981, passim, MINAC.
- 369 AE ↓ 4,56 g, 26 mm, Passim, CV.
- 370 AE ↓ 4,55, 26 mm, turnată, 1980, passim, MINAC.
- 371 AE ↓ 4,45 g, 24,4 mm, ruptă, Passim, CV.
- 372 AE ↖ 4,44 g, 29,3 mm, 1979, passim, MIC.
- 373 AE ↓ 4,37 g, 27,2 mm, 1980, S I S, c 3, -1,45 m, MINAC.
- 374 AE ↙ 4,32 g, 25,7 mm, Passim, CV.
- 375 AE ↓ 4,22 g, 25,2 mm, 1981, passim, MINAC.
- 376 AE ↓ 4,12 g, 26 mm, 1980, passim, MINAC.
- 377 AE ↓ 4,01 g, 27 mm, ruptă, 1976, S III F, c 8, -1,65 m, MINAC.
- 378 AE ↓ 3,93 g, 26,8 mm. Passim, MINAC.
- 379 AE ↓ 3,84 g, 26,2 mm. Passim, MINAC.

Planşa 2

- 379 AE ↓ 3,84 g, 26,2 mm.
1976, S I, Γ c 1, -1,54 m, MINAC.
- 380 AE ↓ 3,77 g, 24,6 mm, surfrapare peste cls. C.
Passim, CV.
- 381 AE ↓ 3,70 g, 26,8 mm.
1971, passim, MINAC.
- 382 AE ↓ 3,67 g, 23,5 mm, turnată.
1982, passim, MINAC.
- 383 AE ↓ 3,65 g, 28 mm, ruptă.
1976, S I Γ, c 2, -1,80 m, MINAC.
- 384 AE ↓ 3,65 g, 25 mm, ruptă.
1980, passim, MINAC.
- 385 AE ↓ 3,62 g, 21 mm, turnată.
1984, S I R, c 4, -1,92 m, MINAC
- 386 AE ↖ 3,60 g, 24,9 mm.
Passim, CV.
- 387 AE ↓ 3,47 g, 29 mm, ruptă.
1976, S I c 5, -1,45 m, MINAC.
- 388 AE ? 3,47 g, ?, ruptă 1/2.
Passim, CV.
- 389 AE ↓ 3,21 g, 26 mm.
1970, S III C, c, -1,37 m, MINAC.
- 390 AE ? 3,19 g, 23 mm, ruptă.
Passim, MINAC.
- 391 AE ↓ 3,01 g, 24 mm, surfrapare peste cls. C, Rv./Rv., ruptă.
Passim, MINAC.
- 392 AE ? 2,93 g, 24 mm, ruptă.
1983, passim, MINAC.
- 393 AE ? 2,61 g, ?, ruptă.
1980, passim, MINAC.
- 394 AE ↓ 2,22 g, 24,7 mm, perforată.
1979, passim, MIC.
- 395 AE ? 1,89 g, 25 mm, dublă frapă Rv. ruptă.
1982, S IX B, MINAC.
- CONSTANTIN X
- DOW III, 2, p. 688, cls. E*
- 396 AE ↓ 9,91 g, 28 mm.
Passim, MINAC.
- 397 AE ↓ 8,92 g, 25 mm.
Passim, MINAC.
- 398 AE ↖ 8,50 g, 31 mm, surfrapare
Passim, MINAC.
- 399 AE ↓ 7,33 g, 26,3 mm, dublă frapă Rv.
Passim, CV.
- 400 AE ↓ 6,77 g, 27×22,5 mm, surfrapare peste cls. D, Av./Rv., tăiată.
1982, S IX A-SI X B, c 6, -1,65 m, martor, MINAC.
- 401 AE ↖ 6,69 g, 26,5 mm, dublă frapă Rv.
Passim, MINAC.
- 402 AE ↓ 6,25 g, 26 mm.
1973, passim, MINAC.
- 403 AE ↓ 6,24 g, 30 mm.
1981, S I S, c 4, -1,50 m, MINAC.
- 404 AE ↖ 4,12 g, 25 mm, perforată.
Passim, CV.
- DOW III, 2, p. 690, cls. F*
- 405 AE ↓ 7,87 g, 31 mm, dublă frapă.
Passim, CV.
- 406 AE ↓ 5,04 g, 23,8 mm, Rv/Rv.
1972, passim, MINAC.
- DOW III, 2, p. 774, cls. 1*
- 407 AE ↓ 10,97 g, 25 mm, dublă frapă Rv., tăiată,
197, S IX A, c 3, -0,77 m, MINAC.
- 408 AE ↓ 9,79 g, 25 mm,
1970, passim, MINAC.
- 409 AE ↓ 9,55 g, 29×27 mm,
1987, passim, MINAC.
- 410 AE E 9,48 g, 28 mm, tăiată,
1976, S I Γ, c 2, -1,50 m, MINAC.
- 411 AE ↓ 8,88 g, 25,2 mm,
1976, passim, MINAC.
- 412 AE ↓ 8,59 g, 29,5 mm,
Passim, MINAC.
- 413 AE ↓ 8,17 g, 26,7 mm,
Passim, CV.
- 414 AE ↖ 8,05 g, 30,1 mm,
1978, passim, MIC.
- 415 AE ↖ 8,05 g, 26,6 mm,
Passim, CV.
- 416 AE ↓ 8,04 g, 25×23,8 mm,
1984, passim, MINAC.
- 417 AE ↓ 7,84 g, 24 mm, tăiată,
1972, passim, MINAC.
- 418 AE ↓ 7,45 g, 29 mm,
1974, S IV B, MINAC.
- 419 AE ↓ 7,31 g, 25×21,5 mm, tăiată,
1980, passim, MINAC.
- 420 AE ↓ 7,28 g, 28 mm, surfrapare,
Passim, CV.
- 421 AB ↓ 7,20 g, 26,9 mm,
Passim, CV.
- 422 AE ↓ 7,07 g, 29×26 mm, surfrapare peste cls. D,
1976, S I Γ, c 2, -1,44 m, MINAC.
- 423 AE ↓ 7,07 g, 26,6 mm, surfrapare
Passim, CV.
- 424 AE ↓ 7,05 g, 28,4 mm, dublă frapă,
Passim, CV.
- 425 AE ↓ 6,80 g, 28 mm,
Passim, CV.
- 426 AE ↓ 6,78 g, 27,5 mm,
1987, passim, MINAC.

- 427 AE ↓ 6,76 g, 25,4 mm, Passim, CV.
- 428 AE ↓ 6,65 g, 28 mm, Passim, CV.
- 429 AE ? 6,64 g, 28 mm, 1976, passim, MINAC.
- 430 AE ↓ 6,40 g, 23,4 mm, tăiată, 1985, passim, MINAC.
- 431 AE ↓ 6,35 g, 27,2 mm, dublă frapă Av. Passim, CV.
- 432 AE ↓ 6,30 g, 29,1 mm, surfrapare perforată, Passim, CV.
- 433 AE ↓ 6,30 g, 29×25 mm, tăiată, 1981, passim, MINAC.
- 434 AE ↓ 6,28 g, 29 mm, 1979, passim, MIC.
- 435 AE ↓ 6,23 g, 28 mm 1976, passim, MINAC.
- 436 AE ↓ 6,15 g, 28 mm, 1979, passim, MIC.
- 437 AE ↓ 5,99 g, 26×22 mm, 1984, S I R, c 5, -1,46 m, MINAC.
- 438 AE ↓ 5,97 g, 28 mm, 1984, S I R-S I S, c 4, -1,56 m, martor, MINAC.
- 439 AE ↓ 5,93 g, 27,9 mm, 1984, S I R, c 5, -1,58 m MINAC.
- 440 AE ↓ 5,93 g, 28,9 mm, 1977, passim, MIC.
- 441 AE ↓ 5,91 g, 28,6 mm, Passim, CV.
- 442 AE ↓ 5,89 g, 28,2 mm, surfrapare Av./Rv., 1970, passim, MINAC.
- 443 AE ↓ 5,79 g, 29,8 mm, 1979, passim, MINAC.
- 444 AE ↓ 5,74 g, 27,2 mm, Passim, MINAC.
- 445 AE ↓ 5,62 g, 23×20 mm, tăiată, 1973, S I F, c 5-6, -1,35 m, MINAC.
- 446 AE ↓ 5,60 g, 30,3 mm, surfrapare, Passim, CV.
- 447 AE ↓ 5,49 g, 26 mm, 1976, passim, MINAC.
- 448 AE ↓ 5,24 g, 23×21 mm, surfrapare Av., tăiată, 1980, passim, MINAC.
- 449 AE ↓ 5,23 g, 29 mm, Passim, MINAC.
- 450 AE ↖ 5,17 g, 23 mm, 1979, passim, MINAC.
- 451 AE ↓ 5,15 g, 25,8 mm, surfrapare peste cls. C, Rv./Rv., 1976, S III E, c 7, -1,60 MINAC.
- 452 AE ↓ 5,14 g, 27 mm, ruptă, 1970, passim, MINAC.
- 453 AE ↓ 5,08 g, 26,2 mm, ruptă, Passim, MINAC.
- 454 AE ↓ 5,00 g, 27,5 mm, surfrapare, Passim, CV.
- 455 YE ↓ 4,85 g, 24 mm, turnată, 1970, S III D, c 1, -1,20 m, MINAC.
- 456 AE ↓ 4,80 g, 25,8 mm, dublă frapă Rv. Passim, CV.
- 457 AE ↓ 4,76 g, 27 mm, 1981, passim, MINAC.
- 458 AE ↓ 4,51 g, 24,7 mm, 1977, passim, MIC.
- 459 AE ↓ 4,40 g, 29,8 mm, Passim, CV.
- 460 AE ↓ 4,26 g, 27 mm, ruptă, 1972, S III A, c 4, -1,73 m, MINAC.
- 461 AE ↖ 4,16 g, 29,6 mm, dublă frapă Av., 1979, passim, MINAC.
- 462 AE ↓ 4,08 g, 25 mm, 1976, passim, MINAC.
- 463 AE ↓ 3,98 g, 26,8 mm, 1980, passim, MINAC.
- 464 AE ↖ 3,95 g, 29,8 mm, surfrapare peste cls. C. Passim, MINAC.
- 465 AE ↓ 3,91 g, 26,5 mm, surfrapare Rv. Passim, MINAC.
- 466 AE ↓ 3,73 g, 23 mm. Passim, CV.
- 467 AE ? 3,73 g, ?, 1979, passim, MIC.
- 468 AE ↓ 3,62 g, ?, ruptă. 1983, passim, MINAC.
- 469 AE ↓ 2,99 g, 27 mm, 1972, S III A, c 3, -1,50 m, MINAC.
- 470 AE ↖ 2,82 g, 27 mm, 1976, S III E, c 4, -1,15 m, MINAC.
- 471 AE ↓ 2,69 g, 27, mm, ruptă, 1980, passim, MINAC.
- 472 AE ↓ 2,67 g, 26,2 mm, ruptă. 19 0, passim, MINAC.
- 473 AE ↓ 2,67 g, 22 mm, ruptă, Passim, MINAC.
- DOW III, 2, p. 777, cls. 2.*
- 474 AE ↓ 10,22 g, 27,4 mm, surfrapare Av./Av., 1972, passim, MINAC.
- 475 AE ↓ 9,80 g, 25,4 mm, Passim, CV.
- 476 AE ↓ 9,74 g, 27 mm, dublă frapă Av. 1974, S IV α, MINAC.
- 477 AE ↓ 8,11 g, 25×23,5 mm, tăiată, 1980, passim, MINAC.
- 478 AE ↓ 7,97 g, 25,2 mm, 1984, S IX B, c 1, -1,05 m, MINAC.
- 479 AE ↓ 7,24 g, 23,4 mm, Passim, CV.

- 480 AE ↓ 7,23 g, 22,5 mm,
1985, S I O, c 4, -1,32 m, MINAC.
- 481 AE ↓ 7,14 g, 26,8 mm,
1970, passim, MINAC.
- 482 AE ↓ 7,09 g, 27 mm,
1974, S I V B, c 5, -0,10 m, MINAC.
- 483 AE ↓ 6,93 g, 30 mm,
1980, passim, MINAC.
- 484 AE ↓ 5,92 g, 30,1 mm,
Passim, CV.
- 485 AE ↓ 5,72 , 25,7 mm,
Passim, CV.
- 486 AE ↓ 5,69 g, 26 mm, perforată,
1980, S I R, c 6, -1,05 m, MINAC.
- 487 AE ? 5,54 g, 24,5 mm,
1982 S I X B, c 3, -1,90 m, MINAC.
- 488 AE ↓ 5,46 g, 28 mm,
1981, passim, MINAC.
- 489 AE ↓ 5,43 g, 29 mm, ruptă,
1980, passim, MINAC.
- 490 AE ↓ 5,29 g, 29 mm,
1981, S I S, c 3, -1,40 m, MINAC.
- 491 AE ↓ 4,64 g, 25 mm, tăiată,
1973, passim, MINAC.
- 492 AE ↓ 4,18 g, ?, ruptă,
Passim, MINAC.
- 493 AE ↓ 3,37 g, 26×24,5 mm, ruptă,
1984, S I O, c 5, -1,40 m, MINAC.

ROMAN IV

DOW III 2, p. 692, cls. G.

- 494 AE ↓ 9,83 g, 29 mm.
1972, passim, MINAC.
- 495 AE ↓ 9,29 g, 26,8 m.
1972, passim, MINAC.
- 496 AE ↓ 9,06 g, 28,3 mm.
1984, passim, MINAC.
- 497 AE ↓ 7,26 g, 25 mm.
1984, S I R-S I S c 4, -1,62m, MINAC
- 498 AE ↓ 5,60 g, 28,8 mm, turnată.
1979, passim, MINAC.
- 499 AE ↓ 5,60 g, 28 mm.
Passim, MINAC.
- 500 AE ↓ 5,54 g, 28×24 mm.
1983, passim, MINAC.
- 501 AE ↓ 5,41 g, 26,5 mm.
1982, passim, MINAC.
- 502 AE ↓ 5,1 g, 27 mm, turnată.
1970, passim, MINAC.
- 503 AE ↓ 4,65 g, 26 mm.
1977, passim, MIC.
- 504 AE ↓ 4,54 g, 27,1 mm.
1972, passim, MINAC.
- 505 AE ↓ 4,33 g, 27,5×25,5 mm.
1987, S I R-S I S, c 5, -1,70 m,
martor, MINAC.
- 506 AE ↓ 4,32 g, 27,5 mm.
1976, S I F, c 2, -1,89 m, MINAC.
- 507 AE ↓ 3,40 g, 25,5 mm.
1979, passim, MIC.
- 508 AE ↓ 2,67 g, 27 mm, turnată.
Pasim, MINAC.
- 509 AE ? 2,20 g, ?, ruptă 1/2.
1971, S I V E, c 2, -1,60 m, MINAC.
- DOW III, 2. p. 796.
- 510 AE ↓ 8,83 g, 26,5 mm.
1984, S I R, c 5, -1,58 m, MINAC.
- 511 AE ↓ 8,73 g , 28,5 mm, surfrapare.
1981, S I S, c 3, -1,50 m, MINAC.
- 512 AE ↓ 6,83 g, 26,5 mm, dublă frapă Rv.
Passim, MINAC.
- 513 AE ↓ 6,64 g, 27 mm, dublă frapă Rv.
1984, S I R-S I S, c 5, -1,80 m,
martor, MINAC.
- 514 AE ↓ 5,55 g, 26 mm, turnată.
1979, passim, MINAC.
- 515 AE ↓ 5,16 g, 27 mm.
1976, S I O, c 2, -1,15 m, MIC.
- 516 AE ↓ 5,14 , 24,6 mm,
1977, passim, MIC.
- 517 AE ↘ 5,13 g, 24,6 mm.
1976, passim, MIC.
- 518 AE ↓ 4,76 g, 24 mm.
1970, passim, MINAC.
- 519 AE ↓ 4,71 g, 27, 2 mm, turnată.
1980, passim, MINAC.
- 520 AE ↓ 4,60 g, 25 mm, turnată.
1970, S III C, c 5, -1,20 m, MINAC.
- 521 AE ↓ 4,51 , 25 mm, turnată.
1976, passim, MINAC.
- 522 AE ↓ 4,42 g, 27 mm, dublă frapă Rv.
1984, S I O, c 5, -1,20 m, MINAC.
- 523 AE ↓ 4,19 g, 25,2 mm, turnată,
1982, S I X B, c 6, -1,20 m, MINAC.
- 524 AE ↓ 4,05 g, 25,5 mm, turnată,
1972, passim, MINAC.
- 525 AE ↓ 4,02 g, 26,7 mm, turnată,
1974, passim, MINAC.
- 526 AE ↓ 4,01 g, 26,5×23,5 mm, turnată,
1982, S I X B, c 1, -1,80 m MINAC.
- 527 AE ↓ 3,72 g, 25,8 mm, turnată,
1980, passim, MINAC.
- 528 AE ↓ 3,53 g, 27 mm,
1976, passim, MIC.
- 529 AE ↓ 3,58 g, 15,2 mm, turnată,
1982, passim, MINAC.
- 530 AE ↓ 3,56 g, 25,9 mm,
Passim, MIC.
- 531 AE ? 3,28 g, ?, turnată,
Passim, MIC.
- 532 AE ↓ 3,28 g, 25,2 mm, turnată,
1972, passim, MINAC.
- 533 AE ↓ 3,09 g, 25 mm, turnată,
1987, passim, MINAC.

- 534 AE ↓ 3,03 g, 24 mm, turnată,
Passim, MINAC.
- 535 AE ↓ 3,02 g, 24 mm, turnată,
1984, S I R—S I S, c 4, —1,68 m
martor, MINAC.
- 536 AE ↓ 2,84 g, 24,6 mm, turnată,
1973, S I F, c 1, —1,27 m, MINAC.
- 537 AE ↓ 2,79 g, 25,8 mm, turnată,
1972, passim, MINAC.
- 538 AE ↓ 2,62 g, 25,8 mm, turnată,
1981, S I S, c 4, —1,55 m, MINAC.
- 539 AE ↓ 2,54 g, 25,5 mm, turnată,
1970, S III D, c 8, —1,35 m, MINAC.
- 540 AE ↓ 2,50 g, 25,1 mm, turnată,
1972, passim, MINAC.
- 541 AE ↓ 2,47 g, ?, ruptă,
1979, passim, MIC.
- 542 AE ↓ 1,95 g, 24,2 mm, perforată,
1980, passim, MIC.
- 543 AE ? 1,59 g, ?, turnată, ruptă,
1971, passim, MINAC.

MIHAIL VII

- DOW III, 2, p. 694, cls. H.
- 544 AE ↓ 6,31 g, 26 mm,
1984, pas^z m, MINAC.
- 545 AE ↓ 5,13 g, 21 mm,
1981, passim, MINAC.
- 546 AE ↓ 5,08 g, 25 mm,
1988, passim, MINAC.
DOW III, -2, p. 818
- 547 AE ↖ 6,55 g, 28,8 mm, passim, CV.
- 548 AE ↓ 6,48 g, 26 mm, surfrapare peste
Roman IV, 1982,
passim, MINAC.
- 549 AE ↖ 6,17 g, 25,5 mm, surfrapare
peste Constantin X,
Passim, CV.
- 550 AE ↓ 4,90 g, 26,1 mm, passim, CV.
- 551 AE ↓ 4,54 g, 24,9 mm, passim, CV.
- 552 AE ↓ 4,31 g, 23,5 mm,
1984, S I R—S I S, c 4, —1,54 m,
martor, MINAC.
- 553 AE ↓ 4,18 g, 24,8 mm, passim, CV.
- 554 AE ? 3,67 g, 23 mm,
1978, S IX B, c 2, —0,65 m, MINAC.
- 555 AE ↓ 3,43 g, 22 mm, dublă frapă,
1974, passim, MINAC.
- 556 AE ↓ 3,41 g, 22,5 mm, turnată,
1970, passim, MINAC.
- 557 AE ↓ 3,40 g, 22,5 mm, turnată,
1974, S III E, —1,20 m, martor, MINAC.
- 558 AE ↓ 3,04 g, 23,7 mm, perforată,
1984, passim, MINAC.
- 559 AE ↓ 3,02 g, 25×22,5 mm, turnată,
1984, passim, MINAC.
- 560 AE ↓ 2,80 g, 24,5 mm, turnată, 1
979, passim, MINAC.

- 561 AE ↘ 2,64 g, 23,5 mm, turnată, perforată
1984, S I O, c 4, —1,50 m, MINAC.
- 562 AE ↓ 2,52 g, 25 mm, turnată,
1984, S I R—S I S, c 4, —1,46 m,
martor, MINAC.
- 563 AE ↘ 2,40 g, 25 mm, turnată,
passim, MINAC.
- 564 AE ↓ 2,39 g, 22 mm,
1987, passim, MINAC.
- 565 AE ↓ 2,31 g, 20,5 mm, passim, MIC.
- 566 AE ↓ 2,28 g, 23 mm, turnată,
1976, S III E, c 8, —1,43 m, MINAC.
- 567 AE ↓ 2,22 g, 22 mm, turnată, ruptă,
1973, passim, MINAC.
- 568 AE ↓ 2,00 g, 22,5 mm, turnată, ruptă,
1976, S I Γ, c 1, —1,51 m, MINAC.,
- 569 AE ↓ 1,93 g, ?, turnată, ruptă,
1979 passim, MINAC.
- 570 AE ↓ 1,90 g, 22 mm, turnată,
1973, passim, MINAC.
- 571 AE ? , 1,27 g, ?, turnată, ruptă,
1970, passim, MINAC.
- 572 AE ↓ 1,09 g, 21,2 mm, turnată, ruptă,
1981, S IX B, c 4, —1,10 m, MINAC.
DOW III, 2, p. 819, var. b.
- 573 AE ↓ 4,16 f, 25 mm,
1976, S III E, c 6, —1,26 m, MINAC.
- 574 AE ↓ 3,10 g, 23,7 mm, perforată,
1974, S IV B, MIC.
- 575 AE ↓ 2,98 g, 23,5 mm, turnată,
1972, passim, MINAC.
- 576 AE ↓ 2,82 g, 24 mm, turnată,
1972, S III A, c 3, —1,70 m, MINAC.
- 577 AE ↖ 2,52 g, 26 mm, surfrapare Av.
1979, passim, MINAC.
- 578 AE ↓ 1,91 g, 23 mm, turnată,
1976, passim, MINAC.
- 579 AE ↓ 1,89 g, 23,2 mm,
1973, passim, MIC. [

NICEFOR III

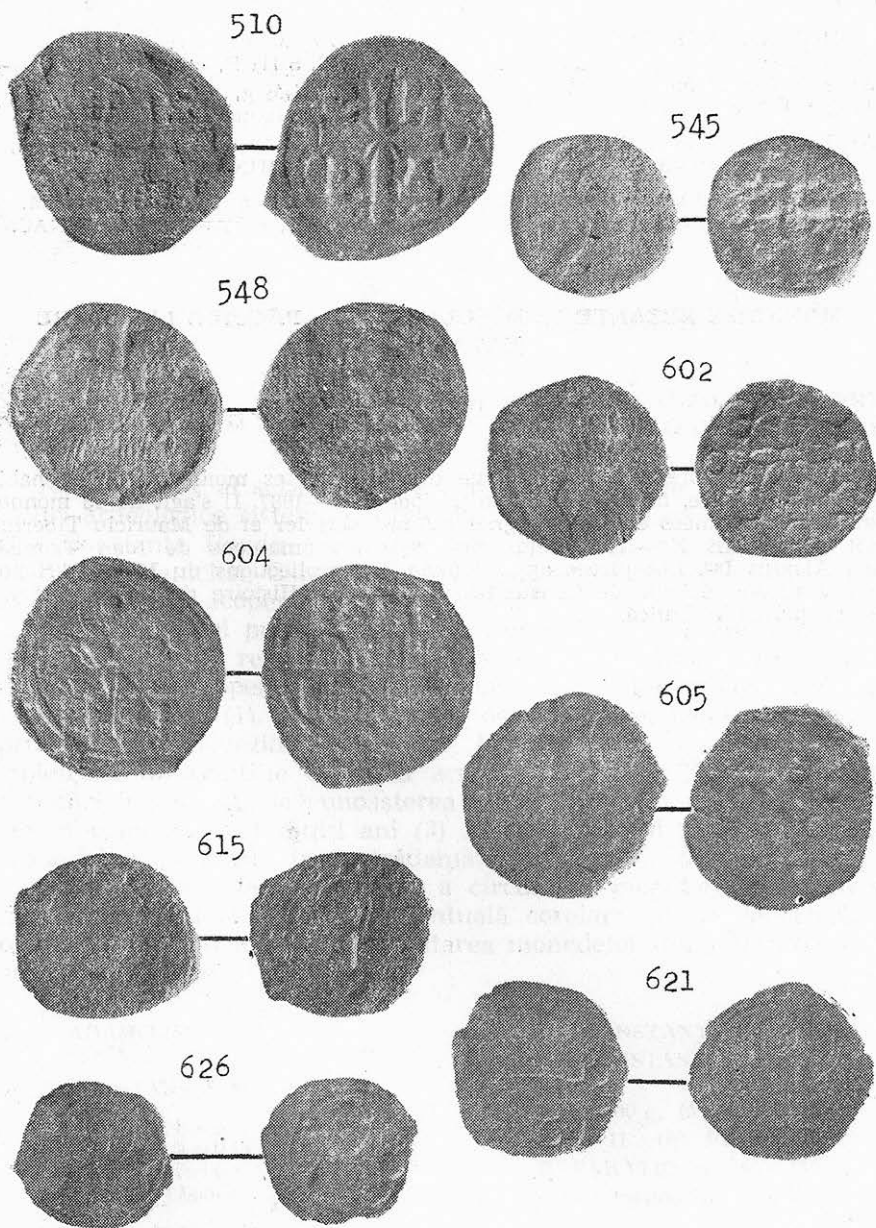
- DOW III, 2, p. 696, cls. I.
- 580 AE ↓ 5,72 g, 24 mm,
1980, passim, MINAC. [
- 581 AE ↓ 5,45 g, 22 mm, tăiată,
1976, passim, MINAC.
- 582 AE ↓ 4,51 g, 23 mm,
1976, passim, MINAC.
- 583 AE ↓ 4,35 g, 24 mm, dublă frapă Rv.
1980, passim, MINAC.
- 584 AE ↓ 4,32 g, 25×22 mm, tăiată,
1982, S IX A—S IX B, c 7, —0,45 m,
martor, MINAC.

- 585 AE ↓ 3,75 g, 24 mm,
1984, passim, MINAC.
- 586 AE ↓ 3,13 g, 23,1 mm,
1970, S III C, c 7, -1,45 m, MINAC.
- 587 AE ↓ 3,04 g, 22,5 mm, turnată,
1982, S I R, c 4, -1,38 m, MINAC.
- 588 AE ↓ 2,95 g, 25,5 mm, surfrapare Av.
1984, S I R-S I S, c 4, -1,54 m,
martor, MINAC.
- 587 AE ↓ 3,04 g, 22,5 mm, turnată,
1982, S I R, c 4, -1,38 m, MINAC.
- 588 AE ↓ 2,95 g, 25,5 mm, surfrapare Av.
1984, S I R-S I S, c 4, -1,54 m,
martor, MINAC.
- 589 AE ↓ 2,90 g, 23,5 mm, turnată,
1973, passim, MINAC.
- 590 AE ↓ 2,85 g, 23,5 mm, dublă frapă Rv.
1976, S I □, c 2, -1,20 m, MINAC.
- 591 AE ↓ 2,75 g, 22,2 mm, turnată,
Passim, MINAC.
- 592 AE ↓ 2,53 g, 23,4 mm,
1979, S IX A, c 3, -1,00 m, MINAC.
- 593 AE ↓ 2,37 g, 21,2 mm, turnată,
1985, S I O, c 4, -1,37 m, MINAC.
- 594 AE ↓ 2,31 g, 21 mm, turnată, ruptă,
1976, S IV α, c 3, -0,15 m, MINAC.
- 595 AE ↓ 2,12 g, 22 mm,
1970, passim, MINAC.
- 596 AE ↖ 2,07 g, 20,5 mm, turnată,
1976, passim, MINAC.
- 597 AE → 1,77 g, 22,5 mm, turnată, ruptă,
1983, S I S, c 3, -1,35 m, MINAC.
- 598 AE ↓ 1,73 g, 20 mm, turnată,
1971, passim, MINAC.
- 599 AE ↓ 1,57 g, 20 mm, turnată,
1970, S III D, c 6, -1,20 m, MINAC.
- 600 AE ↓ 1,45 g, 20,5 mm, turnată, ruptă,
1970, passim, MINAC.
- 601 AE ↓ 1,28 g, 22,8 mm, turnată,
Passim, MINAC.
DOW III, 2, p. 831.
- 602 AE ↓ 5,23 g, 23 mm, 1987,
passim, MINAC.
- 603 AE ↖ 1,15 g, 22 mm, 1980,
passim, MINAC.
- 605 AE ↓ 7,38 g, 26,5 × 24 mm, surfrapare
peste Nicefor III, Rv./Rv.,
1982, S IX B, c 1, -1,70 m, MINAC.
- 606 AE ↓ 7,04 g, 26,1 mm,
1972, S I F, c 5, -0,60 m, MINAC.
- 607 AE ↓ 4,14 g, 23,8 mm, surfrapare
peste cls. H, Rv./Rv.,
1976, passim, MINAC.
- 608 AE ? 1,68 g, ?, ruptă,
1976, passim, MINAC.
DOW III, 2, p. 702, cls. K.
- 609 AE ↓ 6,67 g, 24 × 21 mm, tăiată,
1980, passim, MINAC.
- 510 AE ↓ 6,18 g, 23,5 × 21 mm, tăiată,
1987, passim, MINAC.
- 611 AE ↓ 5,98 g, 25 × 20 mm,
1985, passim, MINAC.
- 612 AE ↓ 5,72 g, 23,5 mm,
1972, passim, MINAC.
- 613 AE ? 5,70 g, ?, 1979, passim, MIC.
- 614 AE ↖ 5,52 g, 22,2 mm,
1973, passim, MIC.
- 615 AE ↓ 5,26 g, 21 mm, surfrapare peste
cls. J, Rv./Rv.,
1972, passim, MINAC.
- 616 AE ? 5,18 g, ?, 1972, passim, MIC.
- 617 AE ↓ 4,83 g, 22 × 19 mm, tăiată,
1972, passim, MINAC.
- 618 AE ↓ 4,74 g, 22,3 × 20,5 mm,
1980, passim, MINAC.
- 619 AE ↓ 4,55 g, 28 mm,
1970, passim, MINAC.
- 620 AE ↓ 4,42 g, 24,5 mm, surfrapare peste
cls. J.
1977, passim, MIC.
- 621 AE ↓ 3,85 g, 23 mm, hibrid,
Rv. cls. J/Rv. cls. K,
1980, S I R, c 1, -1,10 m, MINAC.
- 622 AE ↖ 3,07 g, 24,5 mm,
1979, passim, MIC.
- 623 AE ↓ 2,57 g, 22 mm, ruptă,
1984, S I R, c 5, -1,38 m, MINAC.
- 624 AE ↗ 1,70 g, 22,8 mm, surfrapare
peste cls. J, Av./Rv.,
passim, MINAC.
- 625 AE ↖ 1,42 g, 20,2 mm,
1972, passim, MINAC.
M. Hendy, p. 88, pl. 8, 7, 8.
- 626 AE ↓ 3,66 g, 19 mm,
Thessalonica, I emisiune,
1976, S II B, c 4, -1,30 m, MINAC.
- 627 AE ↓ 2,63 g, 19 mm,
Thessalonica, I emisiune,
1971, passim, MINAC.

ALEXIU S I

DOW III, 2, p. 700, cls. J.

- 604 AE ↖ 9,93 g, 28 mm, surfrapare peste
cls. D, Rv./Av.
1981, S I S, c 3, -1,33 m, MINAC.

0 3cm

Planşa 3

MONEDE NEPRECIZATE

628 AE ? 3,02 g, 25 mm, ilizibilă,
1976, S I F, c 2, -1,75 m, MINAC.	631 AE ? 2,00 g, ? , ruptă,
1978, S III E, c 5, MINAC.
629 AE ? 3,00 g, 24 mm, ilizibilă,
1975, passim, MINAC.	632 AE ? 1,59 g, ? , ruptă, ilizibilă,
1979, passim, MINAC.
630 AE ? 2,27 g, 27,5 mm, ilizibilă,
1970, passim, MINAC.	633 AE ? 1,45 , ? , ruptă, ilizibilă,
passim, MINAC.
	634 AE ? 1,16 g, ? , ruptă, ilizibilă,
S III E, c 7, -1,49 m, MINAC.

**MONNAIES BYZANTINES DÉCOUVERTES À PĂCUIUL LUI SOARE
(CATALOGUE)**

résumé

Les auteurs présente le catalogue des découvertes monétaires de l'habitat de Păcuiul lui Soare, faites pendant la période 1970—1987. Il s'agit de 13 monnaies byzantines échelonnées entre les régnes d'Anastasius Ier et de Mauriciu Tiberiu et de 621 pièces des Xe—XIe siècles contenant les émissions de Ioan Tzimiskes jusqu'à Alexius Ier. Les pièces appartiennent aux collections du Musée d'Histoire Nationale et Archéologie de Constantza, au Musée d'Histoire de Călărași et à la collection privée V Culică.

DESCOPERIRI MONETARE ÎN DOBROGEA (IX)

ANTOANETA VERTAN
GABRIEL CUSTUREA

Acest număr al seriei noastre cuprinde 190 piese provenite fie din săpături arheologice sistematice sau de salvare — cazul celor de la Ovidiu și Constanța fie din donațiile unor pasionați colecționari — cazul celor de la Adamclisi, Capidava, Iglia. Intervalul cronologic acoperit de aceste descoperiri acoperă secolele I—XVI.

Dinn catalogul publicat ținem să remarcăm emisiunile lui Focas și Heraclius (nr. 1437, respectiv 1441), găsite la Constanța, piese ce se alătură celorlalte descoperiri din această epocă, întregind tabloul social economic al perioadei (1). Menționăm, de asemenea, monedele otomane din cupru emise de Bayezid II (nr. 1396, 1397) și Suleyman I (nr. 1442) ce completează informațiile de până acum (2). Lotul „Eforie Sud“ aduce completări importante la cunoașterea zonei, cercetată prin observații de teren în urmă cu mai mulți ani (3) În sfârșit, lotul „Iglia“ se adaugă descoperirilor publicate prin strădania cercetătorilor tulceni (4).

Pentru o mai bună ilustrare a circulației monetare din provincia danubiano-pontică și pentru o eventuală corelare cu un repertoriu arheologic al regiunii am ales prezentarea monedelor din punct de vedere al locului de găsim.

ADAMCLISI

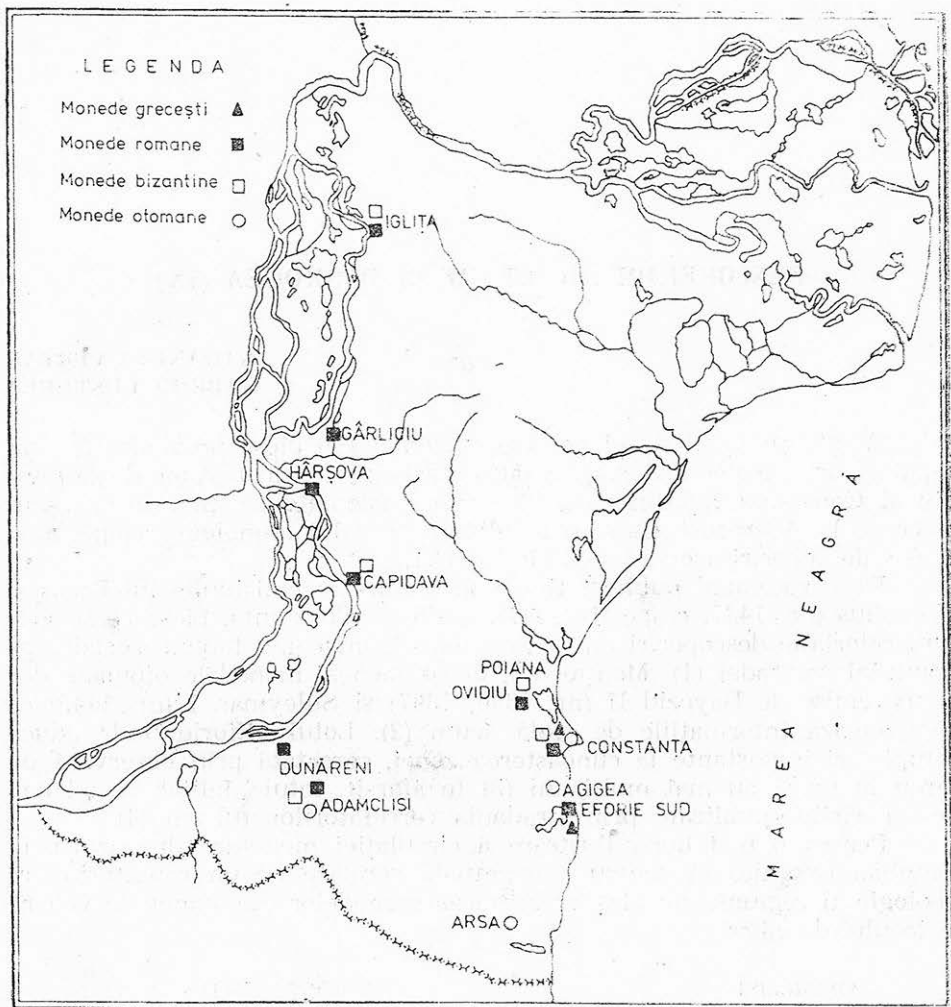
CONSTANTIUS II sau CONSTANS

CONSTANS

1367 AE \times 1,30 g, 14 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITUS,
(1 st), a. 337—341.
Toxică. Inv. 57889.

1368 AE \nearrow 2,00 g, 15 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP
REPARATIO, a. 346—350.
Foarte toxică. Inv. 57907.

1. G. Custurea, Pontica, 19, 1986, p. 273—277, cu bibliografia problemei.
2. M. Blansko, E. Nicolae, BSNR, 77—79, 1983—1985, p. 297—307, cu bibliografie; E. Nicolae, I. Donoiu, BSNR, 80—85, 1986—1991, p. 299—302.
3. V. Boroneanț, Pontica, 10, 1977, p. 319—324.
4. C. Chiriac, O. Bounegru, Peuce, 4, 1975, p. 97—108; G. Simion și colaboratorii, Peuce, 8, 1978, p. 151—250; A. Opaț, Peuce, 8, 1978, p. 328—366.

1369 AE ↓ 1,55 g, 16,5 mm,
 LRBC II, tip FEL TEMP REPARA-
 TIO, a. 346–350.
 Foarte tocită. Inv. 57883.

CONSTANTIUS II

1370 AE ↓ 1,95 g, 15 mm,
 LRBC II, tip FEL TEMP REPA-
 RATIO, (FH3), a. 350–351.
 Foarte tocită. Inv. 57878.

1371 AE ↓ 2,70 g, 21 mm,
 LRBC II, tip FEL TEMP REPA-
 RATIO, (FH3), a. 351–354.
 Tocită. Inv. 57882.

1372 AE3 ↓ 3,11 g, 19 mm,
 LRBC II, tip FEL TEMP REPA-
 RATIO, a. 355–361.
 Foarte tocită. Inv. 57877.

VALENS

- 1373 AE ↓ 1,94 g, 17,5 mm,
LRBC II, p. 97, nr. 2520, Cyzic,
a. 364—365
Puțin tocită. Inv. 57881. **SMKA**
- 1374 AE ↑ 2,00 g, 15,5 mm,
LRBC II, tip GLORIA ROMANO-
RUM (8), a. 367—375.
Tocită. Inv. 57887.

VALENTINIAN I sau
VALENS

- 1375 AE ↑ 2,15 g, 16 mm,
LRBC II, tip GLORIA ROMANO-
RUM (8), a. 367—375.
Foarte tocită. Inv. 57884.

VALENTINIAN II,
THEODOSIUS I
ARCADIUS

- 1376 AE ↑ 1,05 g, 13 mm,
LRBC II, tip SALUS REIPUBLICAE
(3), a. 388—392.
Puțin tocită. Inv. 57892.

THEODOSIUS I

- 1377 AE ↓ 2,14 g, 17 mm,
LRBC II, p. 98, nr. 2571, Cyzic,
a. 393—395.
Foarte tocită. Inv. 57886. **SMKA**

ARCADIUS

- 1378 AE ↑ 1,30 g, 15 mm,
LRBC II, tip VIRTUS EXERCITI
(2), a. 395—408.
Deteriorată. Inv. 57893.

- 1379 AE ↑ 2,30 g, 16 mm,
LRBC II, tip VIRTUS EXERCITI
(2), a. 395—408.
Foarte tocită. Inv. 57885.

THEODOSIUS II

- 1380 AE ↗ 2,00 g, 16,5 mm,
LRBC II, p. 95, nr. 2450, Nicomedia,
a. 402.
Deteriorată. Inv. 57894. **SMNA**

- 1381 AE ↓ 1,11 g, 14,5 mm,
LRBC II, p. 98, nr. 2591, Cyzic,
a. 402.
Deteriorată. Inv. 57888. **SMKA**

- 1382 AE ↓ 1,52 g, 12,5 mm,
LRBC II, tip cruce in cunună,
a. 425—450.
Tocită. Inv. 57891.

ANASTASIUS I

- 1383 AE ↓ 7,16 g, 25,5 mm,
MIB I, p. 101, nr. 32, K,
Constantinopol, B, 507—512.
Tocită. Inv. 57543.

JUSTINUS I

- 1384 AE ↓ 5,92 g, 22,5 mm,
MIB I, p. 104, nr. 19, K,
Constantinopol, Δ, 522—527.
Tocită. Inv. 575

JUSTINIANUS I

- 1385 AE ↓ 6,97 g, 24,5 mm,
MIB I, p. 112, nr. 90, K,
Constantinopol, A, 527—537.
Tocită. Inv. 57544.

- 1386 AE ↓ 1,63 g, 17 mm, ruptă,
MIB I, p. 112, nr. 92, I,
Constantinopol, 527—537.
Tocită. Inv. 57539.

- 1387 AE ↓ 1,40 g, 13,5 mm,
MIB I, p. 117, nr. 103b, E,
Constantinopol, +, 542—552.
Tocită. Inv. 57538.

JUSTINUS II

- 1388 AE ↑ 12,97 g, 26,5 mm,
MIB II, p. 94, nr. 43a, M,
Constantinopol, E, 569/70. (4)
Tocită. Inv. 57549.
Moneda a fost găsită in anul 1983
in bazilica A.

- 1389 AE ↓ 1,18 g, 13 mm,
MIB II, p. 97, nr. 45,
Constantinopol, Δ, 565/78.
Foarte tocită. Inv. 58003.

1390 AE ↓ 6,13 g, 22,5 mm,
MIB II, p. 98, 47a, K,
Nicomedia, 571/72.
Tocită. Inv. 57548.

(91)

1391 AE 4,99 g, 22 mm,
MIB II, 0. 102, nr. 70, tip general,
K, Thessalonica, 574/75(X).
Tocită. Inv. 57540.

MAURICIU TIBERIU

1392 AE ↓ 6,04 g, 22 mm,
MIB II, p. 123, nr. 112B, K,
Thessalonica, 583/584(II).
Puțin tocită. Inv. 57545.

1393 AE ↓ 4,66 g, 22 mm,
MIB II, p. 124, nr. 112 , K,
Thessalonica, 584/85(III).
Tocită. Inv. 57546.

1394 AE ↓ 6,24 g, 19 mm,
MIB II, p. 124, nr. 112 , K,
Thessalonica, 585/86(III).
Tocită. Inv. 57547.

ROMAN IV

1395. AE 3,73 g, 25,5×22,5 mm,
DOW III, 2, p. 796
Tocită. Inv. 57550.

Moneda face parte din vechea
colecție a muzeului.

BAYEZID II

1396 AE Mangir, 2,75 g, 16×13 mm,
Olcer, p. 29,0018. Kostantiniye.
Tocită. Inv. 31547.

AGIGEA

Moneda a fost achiziționată de la
V. Tintu în 1967.

BAYEZID II

1397 AE. Mangir, 2,56 g, 16×13,5 mm,
Olcer, p. 29,0018, Kcstantiniye.
Tocită. Inv. 31553.

ARSA

Moneda a fost donată de R. Diaconu
în anul 1992.

MEHMED II

1398 AR. Akce, 0,93 g, 10 mm,
N.P. nr. 87, Edirne, 875 H.
Netocită. Inv. 57911.

CAPIDAVA

Monedele au fost donate de R. Dia-
conu în anul 1992.

ANTONIUS PIUS

1399 AE ↑ 22,00 g, 34 mm,
BMC IV, p. 169, nr. 1109,
Roma, a. 138.
Tocită. Inv. 57719.

MAXIMIANUS

1400 AE ↓ 1,65 g, 23,5 mm, ruptă,
RIC VI, p. 531, nr. 14 (pl. 12),
Heraclea, a. 295/96.
Deteriorată. Inv. 57721.

CONSTANTIUS

1401 AE ↓ 2,06 g, 20,5 mm,
RIC VI, p. 359, nr. 89 (pl. 7),
Roma, a. 297/98.
Puțin tocită. Inv. 57720 **VOT/XX**

CONSTANTIN I

1402 AE ↓ 3,26 g, 22 mm,
RIC VI, p. 594, nr. 105 b,
Cyzic, a. 311/12.
Tocită. Inv. 57718. **SMK**

LICINIUS

1403 AE ↑ 2,70 g, 19 mm,
RIC VI, p. 519, nr. 54 (pl. 11),
Thessalonica, a. 312.
Puțin tocită. Inv. 57726.

VALENS

1404 AE ↑ 1,94 g, 17,5 mm,
LRBC II, tip GLORIA ROMANO-
RUM (8),
a. 366-467.
Deteriorată. Inv. 57722.

1397

1398

1409

1442

1410

1436

1437

1446

1447

1452

PANȘA IL

- 1405 AE ↓ 2,02 g, 17 mm,
LRBC II, tip GLORIA ROMANO-
RUM (8), a. 366/67.
Tocită. Inv. 57725.

THEODOSIUS II

- 1406 AE ↑ 3,15 g, 21 mm,
LRBC II, p. 90, nr. 2214,
Constantinopol, a. 402.
Tocită. Inv. 57724

CONSA

JUSTINUS II

- 1407 AE 3,83 g, 20 mm, ruptă,
MIB II, p. 101—102, nr. 68, tip
general, Thessalonica, 566/67 (II).
Foarte tocită. Inv. 57567.

- 1408 AE ↓ 11,15 g, 28,5 mm,
MIB II, p. 94, nr. 43a, M,
Constantinopol, F, 574/75(X).
Tocită. Inv. 57568.

MAURICIU TIBERIU

- 1409 AE ↑ 7,17 g, 25,5 mm,
MIB II, p. 124, nr. 113D, K,
Thessalonica, 600/01 (XϷIIII)
Deteriorată. Inv. 57569.

CHEIA

HADRIAN

- 1410 AE ↓ Sestertius, 21,85 g, 31 mm,
BMC III, p. 491, nr. 1645,
Roma, a. 119—138.
Tocită. Inv. 58005.

CONSTANȚA

TOMIS-COMMODUS

- 1411 AE ↓ 7,39 g, 25 mm,
Pick-Regling, p. 703, nr. 2698.
Tocită. Inv. 56948.

TOMIS — CARACALLA

- 1412 AE ↗ 10,13 g, 25,5 mm,
Pick-Regling, p. 752, nr. 2910.
Puțin tocită. Inv. 56947.

- 1513 AE ↗ 7,85 g, 24 mm,
Pick-Regling, p. 738, nr. 2845.
Tocită. Inv. 56950.

TRAIAN

- 1414 AE ↓ Sestertius, 9,40 g, 28,5 mm,
BMC III, p. 206, nr. 972.
Roma, a. 112—114.
Tocită, ruptă. Inv. 56989.

HADRIAN

- 1415 AE ↓ Sestertius 8,46 g, 27 mm,
BMC III, p. 440, nr. 1348,
Roma, a. 119—138.
Deteriorată. Inv. 56944.

FAUSTINA I

- 1416 AE ↓ Sestertius, 8,32 g, 27 mm,
BMC IV, p. 174, nr. 1128, Roma,
a. 139—141.
Deteriorată. Inv. 56946.

AURELIAN

- 1417 AE ↑ 3,50 g, 23,5 mm,
Cohen, p. 182, nr. 59, a. 269—275.
Puțin tocită. Inv. 56988.

DIOCLETIAN

- 1418 AE ↓ 2,40 g, 22 mm, ruptă,
Cohen, p. 418, nr. 29 mm,
a. 295/96.
Tocită. Inv. 56990.

- 1419 AE ↘ 2,30 g, 21 mm, ruptă,
Cohen, p. 418, nr. 29, a. 295/96.
Tocită. Inv. 56980.

URBS ROMA

- 1420 AE ↓ 1,90 g, 18 mm,
LRBC I, Wolf and Twins, per. II,
a. 330—335.
Foarte tocită. Inv. 56982.

CONSTANTIN I

- 1421 AE ↓ 1,49 g, 19 mm,
LRBC I, p. 20, nr. 835,
Thessalonica, a. 330—335.
Puțin tocită. Inv. 56979.

SMTSA

1422 AE ↑ 1,75 g, 13,5 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITUS
(1 st), a. 335—337.
Tocită. Inv. 56985.

1423 AE ↑ 0,73 g, 14 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITUS
(1 st), a. 335—337.
Foarte tocită. Inv. 56977.

CONSTANS

1424 AE ↑ 1,18 g, 15,5 mm,
LRBC I, tip VOI/XX/MULT/XXX
a. 341—346.
Foarte tocită. Inc. 56991.

CONSTANTIUS II

1425 AE ↑ 4,03 g, 19,5 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO
(FH3), a. 346—350.
Foarte tocită. Inv. 56978.

1426 AE ↑ 2,72 g, 18 mm,
LRBC I, p. 86, nr. 2010,
Constantinopol, a. 346—350.
Tocită. Inv. 56954.

1427 AE ↓ 2,74 g, 22,5 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO
(FH2), a. 346—350.
Foarte tocită. Inv. 56967.

VALENTINIAN I SAU
VALENS

1428 AE ↑ 1,74 g, 17 mm,
LRBC II, tip GLORIA ROMANORUM
(8), a. 364—378.
Deteriorată. Inv. 56995.

THEODOSIUS I

1429 AE ↑ 0,80 g, 14 mm,
LRBC II, tip SALUS REIPUBLICAE
(2), a. 383—392.
Puțin tocită. Inv. 56986.

1430 AE 0,60 g, 14 mm,
LRBC II, tip SALUS REIPUBLICAE
(2), a. 383—392.
Deteriorată. Inv. 56976.

ARCADIUS

1431 AE ↑ 2,10 g, 13 mm,
LRBC II, tip SALUS REIPUBLICAE (2),
a. 388—392.
Tocită. Inv. 56984.

1432 AE ↑ 1,80 g, 16 mm,
LRBC II, tip VIRTUS EXERCITII
(2) a. 388—392.
Tocită. Inv. 56981.

THEODOSIUS II

1433 AE ↑ 0,90 g, 15 mm,
LRBC II, tip GLORIA ROMANORUM
(21). A. 402.
Tocită, deteriorată. Inv. 56983.

ZENO

1434 AE → 0,54 g, 10 mm,
LRBC II, tip monograma (3),
a. 474/75.
Foarte tocită. Inv. 56993.

Monedele au fost găsite în anul 1989 la basilica de pe str. Mircea cel Bătrân.

ANASTASIOS

1435 AE 0,73 g, 8,5 mm,
LRBC II, monograma (1), a. 491—518
Foarte tocită. Inv. 56987.

MAURICIU TIBERIU

1436 AE ↓ 10,85 g, 26,5 × 30 mm,
MIB II, p. 119 nr. 84 D, M,
Cyzicus, A. 588/89.
Puțin tocită. Inv. 56915. (cf)

FOCAS

1437 AE ↓ 11,97 g, 30 × 32 mm,
MIB II, p. 132, nr. 75, M,
Cyzicus, A. 602/03(I).
Puțin tocită. Inv. 56916.

Monedele au fost descoperite la intersecția str. Mircea cel Bătrân cu Dragoș Vodă.

JUSTINIANUS I

1438 AE 1,90 g, 29 mm,
MIB I, p. 102, nr. 84, M,
Constantinopol, A. 532—537.
Tocită. Inv. 57999.

MAURICIU TIBERIU

- 1439 AE ↓ 9,11 g, 28,5 × 26 mm,
MIB II, p. 114, nr. 67 D, M,
Constantinopol, Δ, 597/98 (X/ϕ)
Tocită. Inv. 58000.
- 1440 AE ↓ 8,29 g, 26 × 24 mm,
MIB II, p. 115, nr. 69 tip general,
K, Constantinopol, 2, 599/600 (XϕIII)
Foarte tocită. Inv. 58001.
Moneda s-a găsit la Bl. L3.

Monedele au fost donate muzeului de R. Diaconu în anul 1992.

DUNĂRENI

ANTONIUS PIUS

- 1443 AE (Sestertius) ↓, 19,56 g, 33 mm,
BNC III, p. 432, nr. 1307, Roma
a. 119–138.
Tocită. Inv. 57845.

EFORIE SUD

TOMIS – Caracalla

- 1444 AE ↘ 9,57 g, 26,5 mm,
Pick-Regling, p. 748, nr. 2890.
Foarte tocită. Inv. 57693.

TOMIS – SEVER ALEXANDER

- 1445 AE ↓ 9,26 g, 27 mm,
Pick-Regling, p. 821, nr. 3196.
Tocită. Inv. 57697.

VESPASIAN

- 1446 AE ↓ (Sestertius) 12,00 g, 26 mm,
BMC II, p. 150, nr. 661, Roma,
a. 73.
Tocită. Inv. 57690.

DIOCLEȚIAN

- 1447 AE ↘ 2,80 g, 22 mm, Cohen 2, p. 437,
nr. 228, a. 296.
Tocită. Inv. 57685.

LICINIUS

- 1448 AE 2,13 g, 19,5 mm,
RIC VI, p. 518, nr. 54 (pl. 11),
Thessalonica, a. 312.
Tocită. Inv. 57692.

HERACLIUS

- 1441 AE ↘ 8,90 g, 29 mm, ruptă.
DOW II, p. 275, tip general, nr. 70
Constantinopol, 611/612(II).
Tocită, deteriorată. Inv. 56913.

SULEYMAN I

- 1442 AE. Mangăr, 2,00 g, 13 × 11 mm,
Olcer, 0578, Kostantiniye, 92 H.
Puțin tocită. Inv. 21002.

CONSTANTIN I

- 1449 AE ↓ 1,53 g, 18,5 mm, **CONSA**
LRBC I, p. 24, nr. 1005,
Constantinopol, a. 330–335.
Foarte tocită. Inv. 57678.

- 1450 AE ↑ 1,77 g, 17,5 mm, **CONSA**
LRBC I, p. 24, nr. 1005,
Constantinopol, a. 330–335.
Tocită. Inv. 57657.

- 1451 AE ↓ 0,81 g, 16 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITIUS
(1 st), a. 335–337.
Tocită, deteriorată. Inv. 57661.

- 1452 AE ↘ 1,60 g, 15,5 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITUS
(1 st), a. 335–337.
Tocită. Inv. 57642.

- 1453 AE ↓ 0,75 g, 15 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITUS
(1 st), a. 335–337.
Deteriorată. Inv. 57645.

- 1454 AE ↓ 1,45 g, 16 mm, ruptă,
LRBC I, p. 29, nr. 1273, Cyzic,
a. 337–339. **SMKA**
Tocită. Inv. 57691.

- 1455 AE ↓ 1,32 g, 17 mm, **CONSA**
LRBC I, p. 25, nr. 1041,
Constantinopol, a. 337–341.
Deteriorată. Inv. 57659.

- 1456 AE ↓ 1,00 g, 15 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITUS
(1 st), a. 337–341.
Foarte tocită. Inv. 57641.

URS ROMA

- 1457 AE ↓ 1,80 g, 18 mm,
LRBC I, p. 28, nr. 1259, Cyzic
a. 330–335. **SMKA**
Tocită. Inv. 57638.

1457

1474

1445

1477

1478

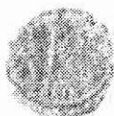
1483

1494

1495

1486

1540

1547

CONSTANS

- 1458 AE ↑ 1,63 g, 16 mm,
LRBC I, tip VICTOR-IAAVGG,
a. 341–346.
Foarte tocită. Inv. 57650.
- 1459 AE ↑ 1,20 g, 13,5 mm,
LRBC I, tip VOT/XX/MVLT/XXX
a. 341–346.
Foarte tocită. Inv. 57640.
- 1460 AE ↑ 1,56 g, 15,5 mm,
LRBC I, tip VOT/XX/MVLT/XXX,
a. 341–346.
- 1461 AE ↓ 0,96 g, 15 mm,
LRBC I, tip VOT/XX/MVLT/XXX,
a. 341–346.
Deteriorată. Inv. 57630.
- 1462 AE ↑ 0,87 g, 17 mm,
LRBC I, p. 16, nr. 630,
Roma, a. 341–346.
Foarte tocită. Inv. 57686.

CONSTANTIUS II

- 1463 AE ↑ 1,30 g, 14,5 mm,
LRBC I, tip VOT/XX/MVLT/XXX,
a. 341–346.
Foarte tocită. Inv. 57684.
- 1464 AE ↓ 0,71 g, 14,5 mm,
LRBC I, tip VOT/XX/MVLT/XXX
a. 341–346.
Tocită. Inv. 57649.

CONSTANTIN I

- 1465 AE ↓ 0,96 g, 15,5 mm,
LRBC I tip VICTORIAE
DDAVGGONN
a. 341–346.
Tocită. Inv. 57663.
- 1466 AE ↑ 1,75 g, 14 mm,
LRBC I, tip VN/MR, a. 341–346.
Puțin tocită. Inv. 57641.
- 1467 AE ↓ 11,12 g, 14 mm,
LRBC I, tip VN/MR, a. 341–346.
Tocită. Inv. 57674.

CONSTANTIUS II

- 1468 AE ↑ 2,70 g, 18,5 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPA-
RATIO
a. 346–350.
Deteriorată. Inv. 57666.

- 1469 AE2 ↑ 1,90 g, 15 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPA-
RATIO a. 346–350.
Foarte tocită. Inv. 57652.
- 1470 AE2 ↑ 2,02 g, 15,5 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPA-
RATIO, a. 346–350.
Tocită. Inv. 57660.
- 1471 AE3 ↓ 1,74 g, 15,5 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPA-
RATIO, a. 346–350.
Tocită. Inv. 57629.
- 1472 AE ↑ 1,63 g, 16 mm,
LRBC II, tip FEL REPARATIO,
(FH4), a. 352–353.
Foarte tocită. Inv. 57627.

CONSTANTIUS II sau
JULIAN CAESAR

- 1473 AE ↓ 1,21 g, 15,5 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPA-
RATIO, (FH3), a. 355–361.
Deteriorată. Inv. 57680.
- 1474 AE ↓ 3,91 g, 18 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPA-
RATIO, (FH3), a. 355–361.
Tocită. Inv. 57688.
- 1475 AE ↑ 1,11 g, 15 mm, ruptă,
LRBC II, tip SPES REIPUBLICAE,
a. 355–361.
Tocită. Inv. 57672.

- 1476 AE4 ↑ 2,10 g, 15,5 mm,
LRBC II, tip SPES REIPUBLICAE,
a. 355–361.
Foarte tocită. Inv. 57648.

VALENS

- 1477 AE ↓ 1,38 g, 17 mm,
LRBC II, p. 97, nr. 2517,
Cyzic, a. 364–365.
Tocită. Inv. 57689.
- 1478 AE ↑ 1,91 g, 17,5 mm,
LRBC II, p. 79, nr. 1707,
Thessalonica, a. 364–367.
Tocită. Inv. 57677.
- 1479 AE ↑ 1,98 g, 15 mm,
LRBC II, tip SECURITAS REI-
PUBLICAE
a. 367–375.
Tocită. Inv. 57683.

1480 AE ↑ 1,80 g, 13,5 mm,
LRBC II, tip SECURITAS REI-
PUBLICAE, a. 367-375.
Tocită. Inv. 57679.

1481 AE ↓ 2,33 g, 18,5 mm,
LRBC II, tip SECURITAS REI-
PUBLICAE
a. 367-375.
Deteriorată. Inv. 57667.

1482 AE ↑ 1,71 g, 17 mm,
LRBC II, p. 88, nr. 2096, *|
Constantinopol, a. 367-375. CONSA
Tocită. Inv. 57653.

1483 AE ↑ 2,81 g, 17 mm,
LRBC II, p. 88, nr. 2089, CONSA
Constantinopol, a. 367-375.
Puțin tocită. Inv. 57651.

1484 AE3 ↓ 1,81 g, 16 mm,
LRBC II, tip SECURITAS REI-
PUBLICAE
a. 367-375.
Foarte tocită. Inv. 57639.

1485 AE ↓ 1,54 g, 16 mm,
LRBC II, tip GLORIA ROMANO-
RUM (8), a. 375-378.
Foarte tocită. Inv. 57665.

**GĂRLICIU
MAXIMIANUS**

1486 AE ↓ 4,99 g, 23 mm,
RIC VI, p. 533, nr. 26b, HTA
a. 305/06 (p. 12).
Foarte tocită. Inv. 57699.

CONSTANTIN I

1487 AE ↑ 2,24 g, 17 mm, SMKA
LRBC I, p. 28, nr. 1212,
Cyzic, a. 330-335.
Puțin tocită. Inv. 57706.

CONSTANTINUS II

1488 AE ↓ 0,28 g, 13 mm,
LRBC I, tip VOT/XX/MVLT/XXX
a. 341-346.
Tocită. Inv. 57701.

1489 AW ↓ 2,11 g, 15,5 mm, SMKA
LRBC II, p. 97, nr. 2504,
Cyzic, a. 355-361.
Tocită. Inv. 57707.

VALENS

1490 AE ↑ 2,00 g, 16 mm,
LRBC II, p. 87, nr. 2077,
Constantinopol, a. 364/65. CONSA
Foarte tocită. Inv. 57714.

1491 AE ↑ 1,50 g, 13 mm,
LRBC II, p. 88, 2088,
Constantinopol, a. 367-375.
Tocită. Inv. 57713.

VALENTINIAN I

1492 AE ↑ 1,42 g, 18 mm,
LRBC II, p. 79, nr. 1707,
Thessalonica, a. 364-367.
Deteriorată. Inv. 57703. TESA

1493 AE ↓ 1,70 g, 17 mm,
LRBC II, tip SECURITAS REI-
PUBLICAE
a. 367-375.
Tocită. Inv. 57704.

HONORIUS

1494 AE ↑ 0,15 g, 17 mm,
LRBC II, p. 90, nr. 2205,
Constantinopol, 395-408.
Tocită. Inv. 57702. CONSA

HĂRȘOVA

CONSTANTIN I

1495 AE ↓ 2,42 g, 18 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITUS
(2 st), a. 330-335.
Puțin tocită. Inv. 56943.

IGLITA (TROESMIS)

Monedele au fost descoperite în
tâmplător de R. Diaconu și achi-
ziționate de muzeu în anul 1993.

ANTONIUS PIUS

1496 AE ↓ (Sestertius) 7,28 g, 26 mm,
BMC IV, p. 303, nr. 1845, Roma,
a. 148/49.
Foarte tocită. Inv. 57633.

1497 AE ↓ (Sestertius) 9,13 g, 24 mm,
BMC IV, p. 334, nr. 1991, Roma,
a. 150-155.
Foarte tocită. Inv. 57815.

CONSTANTIUS

1498 AE ↑ 1,90 g, 17,5 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITUS
(2st.) a. 330-335.
Tocită. Inv. 57828.

CONSTANTIN I

- 1499 AE ↓ 1,75 g, 17,5 mm, **CONSA**
LRBC I, p. 24, nr. 1005,
Constantinopol, a. 330–335.
Tocită. Inv. 57795.
- 1500 AE ↓ 1,95 g, 17 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITUS,
(2 st.), a. 330–335.
Tocită. Inv. 57837.
Urbs Roma
- 1501 AE ↑ 1,30 g, 18 mm,
LRBC I, p. 20, nr. 838,
Thessalonica, a. 330–335.
Foarte tocită. Inv. 57804. **SMTSA**
- 1502 AE ↓ 2,05 g, 18,5 mm,
LRBC I, p. 26, nr. 1120,
Nicomedia, a. 330–335.
Tocită. Inv. 57841. **SMNA**

CONSTANS

- 1503 AE ↓ 1,55 g, 17 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITUS,
(1 st.), a. 335–337.
Tocită. Inv. 57813.
- 1504 AE ↑ 1,34 g, 15 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITUS
(1 st.) a. 335–337.
Tocită. Inv. 57814.
- 1505 AE ↓ 1,28 g, 16,5 mm, **CONSA**
LRBC I, p. 24, nr. 1024,
Constantinopol, a. 335–337.
Tocită. Inv. 57808.
- 1506 AE ↓ 1,55 g, 14,5 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITUS
(1 st.). a. 335–337.
Tocită. Inv. 57809.
- 1507 AE ↑ 1,24 g, 14 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITUS
(1 st.), a. 335–337.
Tocită. Inv. 57817.

CONSTANTIUS II

- 1508 AE ↓ 1,30 g, 13,5 mm, **CONSA**
LRBC I, p. 25, nr. 1052,
Constantinopol, a. 337–341.
Tocită. Inv. 57800.

CONSTANTIN I

- 1509 AE ↑ 0,93 g, 15 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITUS
(1 st.), a. 337–341.
Tocită. Inv. 57799.

- 1510 AE ↑ 1,10 g, 17 mm,
LRBC I, tip GLORIA ROMANO-
RUM (1 st.), a. 337–341.
Tocită. Inv. 57798.
- 1511 AE ↓ 1,01 g, 14 mm,
LRBC I, tip quadriga, a. 337–341.
Tocită. Inv. 57829.
- 1512 AE ↑ 1,09 g, 14,5 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITUS
Tocită. Inv. 57634.

CONSTANTINUS II

- 1513 AE ↓ 2,40 g, 19,5 mm,
LRBC II, p. 21, nr. 859
Thessalonica, a. 341–346.
Tocită. Inv. 57787.
- 1514 AE ↓ 1,65 g, 14,5 mm,
LRBC I, tip VOT/XX/MVLT/XXX
a. 341–346.
Foarte tocită. Inv. 57831.

CONSTANS

1515. AE ↑ 2,25 g, 16 mm,
LRBC I, tip VOT/XX/MVLT/XXX
a. 341–346.
Puțin tocită. Inv. 57790.
1516. AE ↘ 1,45 g, 15,5 mm,
LRBC I, tip VOT/XX/MVLT/XXX
a. 341–346.
Puțin tocită. Inv. 57807.

CONSTANTIN I

1517. AE ↓ 1,32 g, 16 mm, tuptă,
LRBC I, tip VN/MR, a. 341–346.
Tocită. Inv. 57636.

CONSTANTIUS II

1518. AE ↓ 1,85 g, 17 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPA-
RATIO
(FH4), a. 346–350.
Tocită. Inv. 57812.
1519. AE2 ↑ 1,73 g, 17 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPARA-
TIO
a. 346–350.
Tocită. Inv. 57818.
1520. AE2 ↑ 1,74 g, 18 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPA-
RATIO
a. 346–350.
Deteriorată. Inv. 57835.

1521. AE3 → 2,28 g, 18 mm, **SMTSA**
LRBC II, p. 78, nr. 1683,
Thessalonica, a. 351–354.
Puțin tocită. Inv. 57803.
fila 170

1522. AE ↘ 1,91 g, 19 mm, **CONSA**
LRBC II, p. 87, nr. 2039,
Constantinopol, a. 351–354.
Tocită. Inv. 57788.

1523. AE → 4,99 g, 24 mm,
LRBC II, p. 87, nr. 2039,
Constantinopol, a. 351–354.
Deteriorată. Inv. 57792.

1524 AE3 ↗ 3,85 g, 23 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPA-
RATIO,
a. 355–360.
Tocită. Inv. 57791.

1525 AE4 ↘ 1,83 g, 15,5 mm,
LRBC II, tip SPES REIPUBLICAE,
a. 355–361.
Foarte tocită. Inv. 57832.

JULIAN CAESAR

1526 AE ↓ 2,17 g, 18 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPA-
RATIO,
a. 355–361.
Foarte tocită. Inv. 57839.

1527 AE4 ↓ 2,09 g, 16 mm,
LRBC II, tip SPES REIPUBLICAE,
a. 355–361.
Tocită. Inv. 57823.

1528 AE → 2,76 g, 18 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPA-
RATIO,
a. 355–361.
Deteriorată. Inv. 57830.

1529 AE4 ↑ 1,38 g, 14,5 mm,
LRBC II, tip SPES REIPUBLICAE,
Foarte tocită. Inv. 57833. 13

VALENS

1530 AE ↓ 2,50 g, 18,5 mm, **CONSPA**
LRBC II, p. 87, nr. 2073,
Constantinopol, a. 364–365.
Tocită. Inv. 57797.

VALENTINIAN I sau VALENS

1531 AE3 ↑ 1,74 g, 16 mm,
LRBC II, tip SECURITAS REIPU-
BLICAE
a. 367–375.
Foarte tocită. Inv. 57834.

1532 AE ↘ 2,20 g, 15,5 mm,
LRBC II, tip SECURITAS REIPU-
BLICAE
a. 367–375.
Foarte tocită. Inv. 57840.

1533 AE ↓ 2,05 g, 17 mm, **SMNA**
LRBC II, p. 93, nr. 2334,
Nicomedia, a. 367–375.
Tocită. Inv. 57801.

1534 AE ↑ 1,94 g, 16 mm
LRBC II, tip GLORIA ROMANO-
RUM
(8), a. 367–375.
Foarte tocită. Inv. 57836.

VALENTINIAN II, THEODOSIUS sau ARCADIUS

1535 AE ↑ 2,25 g, 16 mm,
LRBC II, tip SALUS REIPUBLICAE
(2), a. 388–392.
Tocită. Inv. 57802.

ARCADIUS sau HONORIUS

1536 AE ↓ 1,25 g, 17,5 mm,
LRBC II, p. 98, nr. 2580,
Cyzic, a. 395–408.

1537 AE 3 ↓ 1,94 g, 14 mm,
LRBC II, tip VIRTUS EXERCITI
(2), a. 395–408.
Tocită. Inv. 57819.

1538 AE 3 ↓ 1,78 g, 16 mm,
LRBC II, tip VIRTUS EXERCITI
(2), a. 395–408.
Tocită. Inv. 57838.

JUSTINIANUS I

1539 AE ↓ 13,30 g, 31 mm,
MIB I, p. 114, nr. 95 a, M,
Constantinopol, Γ, a. 553/54.
Puțin tocită. Inv. 57553.

1540 AE ↓ 17,80 g, 30 mm,
MIB I, p. 114, nr. 95a, M,
Constantinopol, B, a. 554/55

(X/X/9/11)

Puțin tocită. Col. R. Diaconu.

1541 AE ↓ 15,15 g, 30 mm,
MIB I, p. 112, 87, tip general
M. Constantinopol, a. 527—532
Tocită. Inv. 57554.

1542 AE ↓ 16,05 g, 28 mm,
MIB I, p. 117, nr. 105, M,
Nicomedia, B, a. 532—537.
Tocită. Inv. 57555.

JUSTINUS II

1543 AE ↑ 10,30 g, 28 mm,
MIB II, p. 94, nr. 43a, M,
Constantinopol, Δ, a. 571/72 (c1)
Foarte tocită. Inv. 57556.

1544 AE ↑ 12,53 g, 29 × 31 mm,
MIB II, p. 94, nr. 43a, M,
Constantinopol, A, a. 574/75 (X)
Puțin tocită. Inv. 57557.

1545 AE ↓ 4,55 g, 22 mm,
MIB II, p. 102, nr. 70a, K,
Thessalonica, a. 568—578.
Puțin tocită. Inv. 57558.

VASILE II — CONSTANTIN VIII

1546 AE ↓ 7,05 g, 29 mm,
DOW III, 2, p. 653 cls. A, var. 8.
Foarte tocită, Inv. 5764.

1547 AE ↓ 9,46 g, 28 mm,
DOW III, 2p. 659, cls. A, var. 24.
Puțin tocită. Inv. 57565.

ROMAN III

1548 AE ↓ 9,28 g, 27 mm,
DOW III, 2, p. 676, cls. B.
Puțin tocită. Inv. 57560.

1549 AE ↓ 7,74 g, 28 mm,
DOW III, 2, p. 676, cls. B.
Tocită. Inv. 57562.

1550 AE ↓ 7,02 g, 28 mm, surfrapare
cls. B/cls. A, Av./Rv.
DOW III, 2, p. 676, cls. B.
Puțin tocită, deformată. Inv. 57559

CONSTANTIN IX

1551 AE ↓ 6,90 g, 27 mm.
DOW III, 2, p. 685, cls. D.
Tocită. Inv. 57563.

ROMAN IV

1552 AE ↓ 3,64 g, 23 × 28 mm, ruptă,
DOW III, 2, p. 692, cls. G.
Tocită, turnată. Inv. 57561.

ALEXIUS I

1553 AE ↓ 4,76 g, 23 × 25,5 mm,
DOW III, 2, p. 700, cls. J.
Tocită. Inv. 57566.

OVIDIU

Monedele au fost descoperite în cam-
pania de săpături din 1990.

CONSTANTIN I

1554 AE ↓ 0,54 g, 18 mm,
LRBC I, p. 28, nr. 1212,
Cyzic, a. 330—335. **SMK · Δ**
Tocită. Inv. 56940.

LEO I

1555 AE ↑ 0,99 g, 12 mm,
LRBC II, tip cruce în cunună,
a. 457—474.
Foarte tocită. Inv. 56939.

POIANA

Moneda a fost găsită întâmplător în
anul 1989.

ROMAN III

1556 AE ↓ 10,57 g, 26,5 × 29 mm,
DOW III, 2, p. 676, cls. B.
Puțin tocită. Inv. 56935.

I N D E X I

Împărați și membrii familiei imperiale	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
1	2	3	4
Vespasian	Eforie Sud	1446	1
Traian	Constanța	1414	1
Hadrian	Cheia	1410	1
	Constanța	1415	1
Faustina I	Constanța	1416	1
Antoninus Pius	Capidava	1399	1
	Dunăreni	1443	1
	Iglița	1496, 1497	2
Aurelian	Constanța	1417	1
Diocletian	Constanța	1418, 1419	2
	Eforie Sud	1447	1
Maximianus	Capidava	1400	1
	Gârliciu	1486	1
Licinius	Capidava	1403	1
	Eforie Sud	1448	1
Constantius	Capidava	1401	1
	Iglița	1498	1
Constantin I	Capidava	1402	1
	Constanța	1421—1423	3
	Eforie Sud	1449—1456	11
		1465—1467	
	Gârliciu	1487	1
	Hârșova	1495	
	Iglița	1499, 1500, 1509—1512	
		1517	7
	Ovidiu	1554	1
	Urbis Roma	Constanța	1420
Eforie Sud		1457	1
Constans	Adamclisi	1367	1
	Constanța	1424	1
	Eforie Sud	1458—1462	5
	Iglița	1503—1507 1515, 1516	7
Constantius II	Adamclisi	1368—1372	5
	Constanța	1425—1427	6
	Eforie Sud	1464, 1465, 1468—1476	
	Gârliciu	1488, 1489	2
	Iglița	1508, 1513, 1514, 1518	11
		—1525	

1	2	3	4
Iulian Caesar	Iglița	1526—1529	4
Valens	Adamclisi	1373, 1374	2
	Capidava	1404, 1405	2
	Eforie Sud	1477—1485	9
	Gârliciu	1490, 1491	2
	Iglița	1530	1
Valentinian I	Adamclisi	1375	1
	Constanța	1428	1
	Gârliciu	1492, 1493	2
	Iglița	1531—1534	4
Theodosius I	Adamclisi	1377	1
	Constanța	1429, 1430	2
Arcadius	Adamclisi	1378, 1379	2
	Constanța	1431, 1432	2
	Iglița	1436—1438	3
Honorius	Gârliciu	1494	1
Theodosius II	Adamclisi	1380—1382	2
	Capidava	1406	1
	Constanța	1433	1
Leo I	Ovidiu	1555	1
Zeno	Constanța	1434	1
Anastasius I	Adamclisi	1383	1
	Constanța	1435	1
Justin I	Adamclisi	1384	1
Justinian I	Adamclisi	1385—1387	3
	Constanța	1438	1
	Iglița	1539—1542	4
Justin II	Adamclisi	1388—1391	4
	Capidava	1407, 1408	2
	Iglița	1543—1545	3
Mauriciu Tiberiu	Adamclisi	1392—1394	3
	Capidava	1409	1
	Constanța	1436, 1439,	3
		1440	
Focas	Constanța	1437	1
Heraclius	Constanța	1441	1
Vasile II — Constantin VIII	Iglița	1546, 1547	2
Roman III	Iglița	1548—1550	3
	Poiana	1556	1

1	2	3	4
Constantin IX	Iglița	1551	1
Roman IV	Adamclisi	1395	1
	Iglița	1552	1
Alexius I	Iglița	1553	1
Mehmed II	Arsa	1398	1
Bayezid II	Adamclisi	1396	1
	Agigea	1397	1
Suleyman I	Constanța	1442	1

INDEX II

Monetăria	Localitatea	Wr. crt.	Nr. piese	
Constantinopol (Kostantiniye)	Adamclisi	1383, 1384, 1389, 1396	8 8	
	Agigea	1397	1	
	Capidava	1406, 1408	2	
	Constanța	1426, 1438 - 1442	6	
	Eforie Sud	1449, 1450, 1455, 1482, 1483	5	
	Gârliciu	1490, 1491, 1494	3	
	Iglița	1499, 1505, 1508, 1522, 1523, 1530, 1539, 1541, 1543, 1544	11	
	Cyzic	Adamclisi	1373, 1377, 1381	3
		Capidava	1402	1
		Constanța	1436, 1437	2
		Eforie Sud	1454, 1457, 1477	3
Gârliciu		1487, 1489	2	
Iglița		1536	1	
	Ovidiu	1554	1	

1	2	3	4
Edirne	Arsa	1398	1
Heracleea	Capidava	1400	1
Nicomedia	Adamclisi	1380, 1390	2
	Iglița	1502, 1533, 1542	3
Roma	Capidava	1399, 1401	2
	Cheia	1410	1
	Constanța	1414—1416	4
	Dunăreni	1420	
	Eforie Sud	1443	1
Thessalonica	Eforie Sud	1446, 1462	2
	Iglița	1496, 1497	2
	Adamclisi	1391—1394	4
	Capidava	1403, 1407,	4
		1409	
	Constanța	1421	1
	Eforie Sud	1448, 1478	2
Tomis	Gârliciu	1492	1
	Iglița	1501, 1513,	4
		1521, 1545	4
Tomis	Constanța	1411—1413	3
	Eforie Sud	1444, 1445	2

CRONICA DESCOPERIRILOR MONETARE DIN NORDUL DOBROGEI (IV)

GH. MĂNUCU ADAMEȘTEANU

În lucrarea de față ne propunem să publicăm, în continuare, monedele bizantine descoperite pe raza județului Tulcea¹. Acestea se află în posesia unor colecționari particulari² sau la Muzeul din Galați și Muzeul „Delta Dunării” Tulcea.

Descoperirile sunt prezentate în ordinea alfabetică a localităților, în cadrul fiecărui centru urmărindu-se criteriul cronologic.

Până la efectuarea unor cercetări arheologice — simple sondaje informative sau cercetări sistematice — ne aflăm în situația de a acorda un credit deosebit descoperirilor cu caracter întâmplător. Dintre acestea, un rol important îl are materialul numismatic, care ne permite să facem câteva precizări legate de existența, atât de zbuciumată, a limesului bizantin dunărean, în secolele X—XII.

Din colecțiile particulare constituite la Isaccea, am selecționat numai monedele din secolele X—XI—62 de folles — piesele mai târzii (XII—XIV), urmând să fie prezentate cu alte ocazii.

Perighezele efectuate la cetatea Salsovia, amplasată în imediata vecinătate a comunei Mahmudia, au dus la descoperirea unor fragmente ceramice (borcane, amfore) specifice secolelor X—XI și a unor folles din aceeași perioadă, argumente care ne permit să afirmăm că pe locul anticei cetăți Salsovia, locuirea a fost reluată în epoca bizantină³. O interesantă colecție

¹) Gh. Mănuclu Adameșteanu, *Peuce*, 10, 1991, p. 575—588

²) Mulțumim și pe această cale următorilor colecționari care, cu multă amabilitate, ne-au oferit monedele pentru publicare: D. Nicolae, I. Georgescu și C. Bidașcu din Tulcea; Gh. Zibileanu, M. Dobcea și C. Ciobanu din Isaccea; I. Dobre din Măcin și N. Poștaru din comuna Sabangia.

³) Cercul de arheologie de la Școala Generală din Mahmudia, coordonat de prof. Vasilica Lungu și, apoi, de prof. Rodica Popa, a efectuat frecvente cercetări de teren și a recuperat numeroase materiale arheologice. De la cetatea Salsovia și de pe teritoriul comunei Mahmudia se cunosc următoarele monede bizantine din secolele X—XI: cl. A₂-var 27 (Irina Oberländer—Târnoveanu, *Peuce* 8, 1980, p. 70, nr. 23 corect-var. 11); cl. B-2 ex. (B. Mitrea, *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 425 și Gh. Mănuclu Adameșteanu, *op. cit.* 582, nr. 98), cl. C-1 ex. (Irina Oberländer—Târnoveanu, *op. cit.* nr. 24), cl. D-1 ex. (Gh. Mănuclu Adameșteanu, *op. cit.*, p. 583, nr. 99).

numismatică alcătuită de preotul Eniceicu din Mahmudia, aflată acum la Muzeul din Galați, ne oferă posibilitatea unor încadrări cronologice mai stricte pentru cetatea de aici⁴.

O monedă de argint de la Vasile II și Constantin VIII⁵ și 8 piese din clasa A₂—A₃, ne dovedesc că fortificația a fost refolosită în ultimele decenii ale secolului al X-lea sau la începutul celui următor⁶. Numărul însemnat de descoperiri din prima jumătate a secolului al XI-lea — Roman III (1028—1034) — 6 ex., Mihail IV (1034—1041) — 8 ex. Constantin IX (1042—1055) — 4 ex., ilustrează o continuitate perfectă de locuire. Limita cronologică superioară este asigurată de câteva piese semnate de la Constantin X (1059—1067). În timpul acestui împărat un puternic atac al uzilor — în 1064 — va pustii nordul Dobrogei, printre fortificațiile distruse numărându-se și cele de la Aegyssus — Tulcea și Salsovia — Mahmudia⁷. Această ipoteză pare să fie confirmată și de faptul că de la Constantin X se cunosc, la Salsovia, trei exemplare din tipul 1, dar nici unul din tipul 2⁸.

Argumentul numismatic adaugă noi date și la „dosarul” cetății Arrubium-Măcin. Pentru o posibilă continuitate de locuire între zidurile fortificației, până spre sfârșitul secolului al XI-lea, pledează câteva emisiuni de la Roman IV (1067—1071) și Nicefor III (1078—1081), care se adaugă unor descoperiri mai numeroase din prima jumătate a secolului al XI-lea. De aici se cunoaște și o piesă de la începutul secolului al XII-lea, dar ea reprezintă, deocamdată, o apariție singulară⁹. Situația nu ne surprinde și

⁴) Monedele au fost identificate de colegul E. Oberländer-Târnoveanu, care a avut amabilitatea să ni le ofere pentru publicare.

⁵) Piesele de argint reprezintă apariții izolate în contextul circulației monedei bizantine din secolele X—XI, și nu au beneficiat de un studiu corespunzător. Pentru această perioadă, semnificative sunt doar emisiunile de la Ioan Tzimiskes: Constanța-1 ex. (B. Mitrea, *Dacia N.S.* 19, 1975, p. 316, nr. 361), Dervent-2 ex. (O. Iliescu, *Cultura bizantină în România*, București, 1971, p. 185, nr. 410—411), Călărăși-5 ex. (C. Preda, *SCIV*, 23, 1972, 3, p. 398). De la Dervent se cunoaște și o piesă de la Vasile II — Constantin VIII (D. Vilceanu, *SCIV*, 18, 1967, 4, p. 606, nota 28).

⁶) D.M. Metcalf, *Coinage in South-Eastern Europe 820—1396*, London, 1979, p. 55—62, propune o nouă diferențiere cronologică pentru piesele din clasa A—cele din clasa A₂ au fost emise în intervalul 989—1019/1020, iar cele din clasa A₃ — post 1019/1020.

⁷) I. Barnea, St. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, 3, București, 1971, p. 132—135; P. Diaconu, *Les Petchenegues au Bas-Danube*, București, p. 79—81; Gh. Mănucu Adameșteanu, *Circulația monetară la Nufăru*, Peuce, 10, 1994, p. 507.

⁸) Din a doua jumătate a secolului al XI-lea notăm, ca o apariție singulară, un follis emis de împăratul Roman IV Diogene (1068—1071), cf. Irina Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.*, nr. 25, aflat în colecția școlii din Mahmudia. Din informațiile primite de la directorul școlii, prof. I. Ciocan, rezultă că aici au fost aduse piese descoperite și în localități învecinate (Beștepe, Sarinasuf), situație în care moneda de la Roman IV s-ar putea să nu provină de la Salsovia ci să fi fost adusă din altă parte. Urmează ca viitoarele descoperiri arheologice și numismatice să precizeze dacă cetatea antică Salsovia a fost distrusă de atacul uzilor din anul 1064, după cum ne-o dovedește componența lotului de monede aflat la dispoziția noastră în acest moment sau că această fortificație a continuat să constituie o verigă din limesul bizantin dunărean din a doua jumătate a secolului XI.

⁹) Locuirea de pe locul anticului Arrubium este ilustrată de numeroase fragmente ceramice (borcane, amfore), podoaabe (fragmente de brățări de sticlă), obiecte de cult (cruce, relicvar) și, mai ales, de numeroase monede ce acoperă tot secolul al XI-lea și începutul celui următor: Cl. A-var 31—1 ex, var. 39—40—1 ex. cf. Gh. Mănucu Adameșteanu, *Cro-*

se vede confirmată de realitățile arheologice consemnate și în alte centre fortificate de pe acest segment al limesului dunărean. În amonte, la Beroe — Piatra Frecăței¹⁰ sau în aval, la Dinogetia-Garvăn, descoperirile arheologice și numismatice ilustrează în mod convingător perioada secolelor X—XIII¹¹.

Despre aceeași continuitate de locuire, reflectată în cazul de față, printr-o circulație monetară aproape neîntreruptă, se poate vorbi și la Niculițel. Numărul relativ mare de piese (18) acoperă un întins interval de timp (sfârșitul sec. X — prima jumătate a sec. XII) și probează alături de unele descoperiri arheologice¹² și numismatice mai vechi¹³, că la Nicu-

nica..., Peuce, 10, p. 583 nr. 100; E. Oberländer-Târnoveanu, Peuce, 9, 1984, p. 275, nr. 142, cl. B-1 ex., cf. Gh. Mănușu Afameșteanu, *op. cit.*, p. 583, nr. 101; cl. C-7 ex., cf. E. Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.*, nr. 143—146; Gh. Mănușu Afameșteanu, *op. cit.* 2 ex. p. 583, nr. 102, 103 și un exemplar inedit din colecțiile muzeului din Tulcea, inv. 10053; cl. D-4 ex. cf. E. Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.*, nr. 147—148, Gh. Mănușu Afameșteanu, *op. cit.*, 2 ex. p. 583, nr. 104, 105; Constantin X-tip 1—1 ex. cf. E. Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.* nr. 149; Roman IV-1 ex. *ibidem*; cl. I-1 ex. *ibidem*; Alexius I. emisiunea 4, Constantinopol, cf. idem, *Cercetări Numismatice*, 3, 1980, p. 63.

¹⁰ Cercetările arheologice întreprinse la cetate și în necropola din vecinătate sunt, în mare parte, încă nepublicate, cf. P. Aurelian, *Materiale*, 8, 1962, p. 585—587; Gh. Mănușu Afameșteanu, Peuce, 9, 1984, p. 376—377. Pentru descoperirile monetare vezi: cl. A-var 40a, 41 și un exemplar neidentificat, cf. Gh. Mănușu Afameșteanu, *Cronica...*, Peuce, 10, 992 p. 584, nr. 114, 115; Roman III-1 ex. *ibidem*, nr. 116; Constantin IX-1 ex. (Institutul de Arheologie București, inv. 1023, cf. informație oferită cu multă amabilitate de dl. Gh. Poenaru-Bordea); Alexius I-cl. K-1 ex. (IAB, inv. 605); Emisiunea 3, Constantinopol și emisiunea 4—4 ex. cf. E. Oberländer-Târnoveanu, *Cercetări Numismatice*, 3, 1980, p. 63.

¹¹ Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia*, 1, București, 1967; I. Barnea, *Byzantina*, 10, 1980, p. 239—287.

¹² I. Barnea, *SCIV*, 5, 1954, 1—2, p. 183—187; Lia Bătrâna, *SCIVA*, 28, 1977, 4, p. 532—534.

¹³ Pe lângă monedele publicate ne folosim și de unele informații oferite de colegul E. Oberländer-Târnoveanu, căruia îi mulțumim din nou: Cl. A-var. 1a, 14b, 24, 33, 42a (col. Pestișu-Niculițel), var. 16 (Al. Popeea V.H. Bauman, Peuce, 6, 1977, p. 209, nr. 28, I. Iordanov, *Numizmatika*, 2, 1980 nr. 25), var. 21 (Al. Popeea, Peuce, 4, 1973, p. 181, nr. 58), var. 22 sau 29?, (E. Oberländer-Târnoveanu, Peuce, 9, 1984, p. 276, nr. 157), var. 24—3 ex. (*ibidem*, nr. 158, MDD-Tulcea-inv. 11069, col. Gh. Matei-Tulcea), var. 24, 39,, 40—5 ex. (col. Gh. Matei), var. 24a (Al. Popeea, V.H. Bauman, *op. cit.*, p. 209, nr. 281) var. 35 (col. Pestișu), var. 39, 40 (MDD-Tulcea, inv. 41776), var. 40a-2 ex. (col. Pestișu, MDD Tulcea, inv. 11051), var.? (MDD-Tulcea, inv. 41624; Lia Bătrâna, A. Bătrâna, *op. cit.*, p. 532—Tzimiskes?); Cl. B-9 ex. (*ibidem*, p. 532, E. Oberländer-Târnoveanu, Peuce, 9, 1984, p. 276, nr. 159—161, col. Pestișu-2 ex., col. Gh. Matei — 3 ex., IAB-inv. 288) Cl. C-17 ex. (E. Oberländer-Târnoveanu, Peuce, 8, 1980, p. 510, nr. 148, *ibidem*, p. 455, nr. 1, idem, Peuce, 9, 1984, p. 276, nr. 162, MDD Tulcea — inv. 41777, col. Pestișu — 4 ex., col. Gh. Matei — 3 ex.), Cl. D-6 ex.) (E. Oberländer-Târnoveanu, Peuce, 9, 1984, p. 276, nr. 163—165, col. Pestișu — 1 ex., MDD Tulcea — inv. 41779, IAB — inv. 288), Cl. E-1 ex. (E. Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.*, nr. 166), Cl. F — 3 ex. (MDD Tulcea, inv. 39764, col. Pestișu — 1 ex., col. Gh. Matei — 1 ex.), Constantin X — tip 1—3 ex. (E. Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.*, nr. 167, MDD Tulcea — inv. 39586; col. Pestișu — 1 ex. Constantin X — tip 2, cf. E. Oberländer-Târnoveanu, Peuce, 8, 1980, p. 510, nr. 149; Constantin X-? — Lia Bătrâna, A. Bătrâna, *op. cit.*, p. 532 și col. Matei — 3 ex; cl. G-1 ex. col. Matei; cl. G sau Roman IV, cf. L. Bătrâna, A. Bătrâna, *op. cit.*, p. 532; Roman IV—3 ex. cf. E. Oberländer-Târnoveanu, Peuce, 9, 1984, p. 277, nr. 168; idem, *RESEE XXI3*, 1983, p. 270, nr. 65, 66; cl. H—1 ex. (col. Matei); Mihail VII — 2 ex (*ibidem*, nr. 67; idem, Peuce, 9, 1984, p. 277, nr. 169) cl. I — 4 ex. (idem, *RESEE*, p. 270, nr. 68—70, col. Pestișu — 1 ex.) cl. K — 1 ex. (col. Matei).

lițel a existat unul din cele mai importante centre din mediul rural din Dobrogea bizantină (sec. X—XIV).

Descoperirile de pe teritoriul orașului Tulcea sunt sugestive pentru reconstituirea vieții comunităților umane ce și-au desfășurat activitatea în perioada stăpânirii bizantine (sec. X—XII)¹⁴.

Cu toate incertitudinile legate de precizarea locului de proveniență, componența lotului este semnificativă și confirmă unele precizări mai vechi. Pe baza descoperirilor anterioare, arheologice și numismatice, am presupus că locuirea de pe colnicul Hora — anticul Aegyssus — a încetat în urma atacului din anul 1064¹⁵; ipoteza nu este infirmată de cele 13 monede prezentate acum.

Monedele emise de împăratul Alexios I Comnenul, se alătură unor descoperiri mai vechi, care par să probeze că la poalele cetății s-a format un alt nucleu de locuire, ce-a continuat să existe și după incendierea fortificației.

Piesa de la Victoria, comuna Nufăru, a fost descoperită lângă șoseaua Nufăru-Victoria, la intrarea în sat, pe un platou înalt, de unde s-au strâns și fragmente ceramice de borcane decorate cu striuri¹⁶.

Ultimul exemplar din catalog, o monedă semnată de la Roman IV, a fost descoperit la cetatea Arganum, comuna Jurilovca și pare să confirme că aici au existat sporadice urme de locuire din secolul al XI-lea (în cursul cercetărilor arheologice a mai fost descoperită o vatră deschisă cu câteva borcane acoperite cu incizii)¹⁷.

Am lăsat la urmă descoperirile de la Nufăru — 221 exemplare — deoarece monedele bizantine din această localitate au beneficiat, de curând, de o amplă prezentare¹⁸. Din aceste considerente, ne vom opri acum doar la două aspecte.

În primul rând, se cuvine subliniat numărul relativ mare de monede bizantine (1 200 piese) din sec. X—XI (971—1091/1092) raportat la celelalte centre mari din Dobrogea: Păciul lui Soare (circa 1100), Dinogetia-Garvăn (circa 1 000), Isaccea (circa 700). Situația ne apare cu atât mai semnificativă, dacă precizăm că la Păciul lui Soare și Dinogetia-Garvăn, se efectuează cercetări arheologice sistematice de peste 30 de ani în timp ce

¹⁴) Publicarea colecției Ivanov se bazează pe datele oferite de colegul V.H. Bauman, căruiua îi mulțumim și pe această cale. Din discuțiile personale avute cu B. Ivanov a reieșit că majoritatea pieselor au fost descoperite la cetatea Aegyssus și câteva, printre care și moneda schifată, la poalele dealului pe care se află fortificația; două exemplare provin din zona dealului Bididia.

¹⁵) I. Vasiliu, Gh. Mănuclu Adameșteanu, Peuce, 9, 1984, p. 143—153; Gh. Mănuclu Adameșteanu, *Considerații finale asupra locuirii medievale de la Aegyssus—Tulcea (campaniile 1959—1980C. (sec. XIV—XV) Materiale, Ploiești, sub tipar*

¹⁶) Moneda am descoperit-o în anul 1989, cu ocazia unei periegeze efectuate cu elevii de la cercul de arheologie din comuna Nufăru și ea reprezintă o apariție singulară pentru așezările rurale din această epocă.

¹⁷) Vatra a fost cercetată de d-na Maria Coja care ne-a mai arătat și doi folles din secolul al XI-lea descoperiți pe insula Bisericuța.

¹⁸) Gheorghe Mănuclu Adameșteanu, *Circulația monetară*, Peuce, 10, 1991, p. 497—555.

la Nufăru investigația arheologică are un caracter limitat de sondaj (așezarea rurală actuală suprapune centrul antic) și s-a desfășurat pe un interval de un deceniu (1980—1990).

În al doilea rând, așezarea urbană fortificată de la Nufăru beneficiază de o remarcabilă continuitate de locuire, din secolul al X-lea până în secolul al XIV-lea și acest aspect capătă valențe deosebite în contextul actual când secolele XII—XIII sunt încă atât de puțin cunoscute.

CATALOG

Prescurtări: B — bună; U — uzată; F.U. — foarte uzată

ISACCEA

VASILE II — CONSTANTIN VIII (976—1028)

D.M. Metcalf — *Coinage in South-Eastern Europe*. 820—1396, London, 1979, pp. 56—57: clasa A₂ — cca. 989—1019/1020; clasa A₃ — post 1019/1020; Ph. Grierson, *Catalogue of byzantine coins in the Dumbarton Oaks Collections and in the Whittemore Collection*, Vol. III, Part 2, Basil I to Nicephorus III (867—1081), Washington, 1973, p. 649; clasa A, cca. 976(?)—1035; C. Morrison, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale; Tome 2. De Philippicus a Alexius III (711—1204)*, Paris, 1970, p. 596—598.

VARIANTA 19

D.M. Metcalf, *Coinage*, p. 57—58, clasa A₂, Metropolitană: 983-1019/20
DOW, III, 2, clasa A₂, p. 657. 976(?)—1030/5
Morrisson, II, clasa A₂, p. 587. 976-1028

1 AE, ↓, 8, 16 g., 28 × 27 mm., B.
Col. I. Georgescu — Tulcea.

VARIANTA 24

D.M. Metcalf, *Coinage* p. 57—58, clasa A₃
Dow, III, 2, clasa A₂, p. 659—660.
Morrisson, II, clasa A₂, p. 587, 598.

2 AE, ↓, 11, 09 g., 30 × 25 mm., B.
Col. M. Dobcea — Isaccea.

VARIANTA 40 A.

DOW, III, 2, cl. A₂ p. 667.

3 AE, ↓, 6,01 g., 24 mm., U.
Col. Paula Dorașcu — Isaccea.

VARIANTA 39—40 (?)

D.M. Metcalf p. 58, clasa A₃.
DOW, III, 2, clasa A₂, p. 665—668.
Morrisson, II, p. 587; 598.

4 AE, ↓, 7,84 g., 28 × 24 mm., U.
Col. I. Georgescu — Tulcea.

VARIANTA ?

5 AE, ↓, 9,35 g., 30 mm., F.U.
Col. I. Georgescu — Tulcea.

ROMAN III (1028—1034)

CLASA B

Morisson, II, p. 586, 599, anii 1028—1034.
DOW, III, 2, p. 676, anii cca. 1030/5—1042
(?)

6 AE, ↓, 10,66 g., 29 × 28 mm.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.

7 AE, ↓, 8,13 g., 29 × 27 mm., B.
Col. M. Dobcea — Isaccea.

8 AE, ↓, 7,76 g., 28 mm., B.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.

9 AE, ↓, 5,08 g., 25 mm., B.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.

MIHAIL IV (1034—1041)

CLASA C

Morrisson II, p. 586, 600, anii 1034—1041
DOW, III, 2, p. 681—684, anii 1042(?)—
1050

- 10 AE, ↓, 9,69 g. 29 × 31 mm., B.
Col. C. Ciobanu — Isaccea.
- 11 AE, ↓, 8,65 g., 28 × 27 mm., B.
Col. M. Dobcea — Isaccea.
- 12 AE, ↓, 7,48 g., 30 × 29 mm., U.
Surfrapată?
Col. C. Ciobanu — Isaccea
- 13 AE, ↓, 6,17 g., 30 × 26 mm., U.
Col. I. Georgescu — Tulcea.

CONSTANTIN IX (1042—1055)

CLASA D

Morrisson, II, p. 586, 601, Anii 1042—1055.
DOW, III, 2, p. 685—687, anii cca. 1050—
—cca. 1060.

- 14 AE, ↓, 11,31 g., 30 × 32 mm.
Perforată
Col. D. Nicolae — Tulcea.
- 15 AE, ↓, 10,48 g., 30 mm., B.
Col. M. Dobcea — Isaccea.
- 16 AE, ↓, 10,21 g., 28 × 30 mm., B.
Col. Dorașcu P. — Isaccea.
- 17 AE, ↓, 8,60 g., 29 × 25 mm., B.
Col. C. Bidașcu — Tulcea.
- 18 AE, ↓, 8,51 g., 28 mm., B.
Av și Rv — dublă frapă.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.
- 19 AE, ↓, 6,74 g. 30 × 27 mm., B.
Col. M. Dobcea — Isaccea.
- 20 AE, ↓, 6,42 g., 27 × 28 mm., U.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.
- 21 AE, ↓, 6,38 g., 30 mm., U.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.
- 22 AE, ↓, 5,69 g., 27 × 30 mm., B.
Surfrapată pe cl. C av pe rv.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.
- 23 AE, ↓, 5,67 g., 26 × 28 mm., U.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.

24 AE, ↓, 4,50 g, 22 mm, U.
Col. I. Georgescu — Tulcea.

25 AE ↓ 4,42 g, 26 × 28 mm, F.U.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea

26 AE ↓ 3,06 g, 24 × 22 m.
Turnată U.
Col. I. Georgescu — Tulcea.

CONSTANTIN X (1059—1067)

CLASA E

Morrisson, II, p. 586, 601, anii 1059—1067
DOW III, 2, p. 688, anii cca. 1060.

- 27 AE ↓ 6,74 g, 26 mm, U.
Col. I. Georgescu — Tulcea.
- 28 AE ↓ 6,28 g, 26 × 25 mm, U.
Col. M. Dobcea — Isaccea.
- 29 AE ↓ 5,05 g, 26 × 24 mm, U.H
Col. I. Georgescu — Tulcea.

TIPUL I (1059—1067)

Morrisson, II, p. 645, tip I — anii 1059
—1067.

DOW III,? p. 774, clasa I, anii 1059—
—1067.

- 30 AE ↓ 10,16 g, 28 × 26 mm, B.
Col. M. Dobcea — Isaccea.
- 31 AE ↓ 8,04 g, 29 × 27 mm, U.
Col. I. Georgescu — Tulcea.
- 32 AE ↓ 7,42 g, 29 × 30 mm, U.
Surfraoată pe al D-av pe rv.
Turnată B.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.
- 33 AE ↓ 6,09 g, 25 × 30 mm, B.
Surfrapată pe cl. D.E.F.? av. pe rv.
Turnată.
Col. P. Dorașcu — Isaccea.
- 34 AE ↓ 6,02 g, 29 × 25 mm, B.
Surfrapată pe cl. D av. pe rv.
Col. C. Bidașcu — Tulcea.
- 35 AE ↓ 5,33 g, 28 × 30 mm, B.
Surfrapată pe cl. D-av pe rv.
Turnată.
Col. Dorașcu P. — Isaccea.
- 36 AE ↓ 4,62 g, 26 × 33 mm, U.
Surfrapată pe cl. D.E.F.? rv pe rv.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.

TIPUL II (1059—1067)

Morrisson, II, p. 647, tip 2.
DOW III, 2, p. 777—778, clasa 2.

37 AE ↓ 11,34 g, 30 × 27 mm, B.
Surfrapată pe tip 1-av pe rv.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.

38 AE ↓ 9,13 g, 27 × 26 mm, B.
Col. M. Dobcea — Isaccea

ROMAN IV (1067—1071)

CLASA G (1067—1071)

Morrisson II, p. 586, 602—603, anii 1067—1071.

DOW III, 2, p. 692—694, cca 1065 — cca. 1070.

39 AE ↓ 10,60 g, 30 mm, B.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.

40 AE ↓ 5,48 g, 24 mm, B.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.

41 AE ↓ 5,44 g, 25 × 27 mm.
Turnată B.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.

42 AE ↓ 4,67 g, 24 mm, B.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.

43 AE ↓ 4,34 g, 25 mm, U.
Col. M. Dobcea — Isaccea.

44 AE ↓ 4,11 g, 26 × 24 mm.
Turnată B.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.

Morrisson, II, p. 652, anii 1067—1071.
DOW III, 2, p. 796—797, anii 1067—1071.

45 AE ↓ 5,73 g, 27 mm, B.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.

46 AE ↓ 4,28 g, 28 × 24 mm.
Turnată-B.
Col. M. Dobcea — Isaccea.

47 AE ↓ 3,72 g, 29 mm.
Turnată U.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.

48 AE ↓ 3,64 g, 25 mm.
Surfrapată pe cl. D av pe rv.
Turnată U.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.

49 AE ↓ 3,50 g, 30 × 27 mm.
Turnată U.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.

MIHAIL VII (1071—1078)

Morrisson II, p. 658, anii 1071—1078.
DOW III, 2, p. 818, anii 1071—1078.
Varianta A, r. 818, varianta B, r. 819.

50 AE ↓ 3,61 g, 24 mm, B.
Varianta B.
Col. M. Dobcea — Isaccea.

51 AE ↓ 2,68 g, 22 × 25 mm.
Turnată U.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.

52 AE ↓ 2,54 g, 23 mm.
Turnată U.
Col. M. Dobcea — Isaccea.

53 AE ↓ 2,41 g, 23 mm.
Turnată U.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.

54 AE ↓ 2,40 g, 25 mm.
Turnată U.
Col. C. Bidașcu — Tulcea.

NICEFOR III (1078—1081)

CLASA I (1078—1081)

Morrisson II, p. 586, 603—604, anii 1078—1081.

DOW III, 2, p. 696—699, anii — c. 1075—c. 1080.

55 AE ↓ 4,98 g, 24 mm, B.
Col. C. Bidașcu — Tulcea.

56 AE ↓ 3,91 g, 25 mm, U.
Col. I Georgescu — Tulcea.

57 AE ↓ 3,47 g, 26 × 23 mm, U.
Surfrapată?
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.

58 AE ↓ 2,92 g, 21 mm.
Turnată U.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.

59 AE ↓ 2,01 g, 22 × 21 mm.
Turnată B.

Morrisson II, p. 582, 661, anii 1078—1081.
DOW III, 2, p. 831—832, anii 1078—1081.

60 AE ↓ 3,77 g, 22 × 21 mm, B.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.

ALEXIOS I (1081—1091/2)

CLASA J (1081—n?)

Morrisson II, p. 586, 605, anii 1081—1118.
DOW III, 2, p. 700—701, anii 1080—1085.

- 61 AE ↓ 6,26 g, 26 × 25 mm, B.
Surfrapată pe Nicefor III rv pe rv.
Col. I. Georgescu — Tulcea.
- 62 AE ↓ 5,48 g, 25 × 23 mm, U.
Surfrapată?
Col. M. Dobcea — Isaccea.
- 63 AE ↓ 2,44 g, 28 × 26 mm, F.U.
Surfrapată pe Nicefor III rv pe rv.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.

CLASA K (?—1091/2)

Morrisson II, p. 586, 605, anii 1081—1118.
DOW III, 2, p. 702-4, anii c. 1085—c. 1092.

- 64 AE ↓ 6,30 g, 23 × 21 mm, B.
Col. I. Georgescu — Tulcea.
- 65 AE ↓ 4,39 g, 24 × 23 mm, U.
Col. Gh. Zibileanu — Isaccea.
- 66 AE ↓ 3,55 g, 27 × 26 mm, F.U.
Surfrapată pe clasa J-av pe rv.
Col. I. Georgescu — Tulcea.

MAHMUDIA

VASILE II (976—1025)

MILIARESION

Morrisson II, p. 609, tip 2, 42, CP, 01 dar
sus are j.

- 67 AR ↓ 2,01 g, 21 mm, B.
Muzeu Galați — inv. 6390.

VASILE AL II-lea — CONSTANTIN VIII
(976—1028)

VARIANTA 3—4?

D.M. Metcalf, p. 57—8, cl. A₂ — Grecia
Centrală.
DOW III, 2, p. 645, 651—652, cl. A₂.

- 68 AE ↓ 14,96 g, 32 mm, B.
M. Galați — inv. 6631/1.

VARIANTA 8

D.M. Metcalf, p. 57—58, cl. A₂ — Grecia
Centrală.
DOW III, 2, p. 645, 653, cl. A₂.
Morrison II, p. 587, 596—597, cl. A.

- 69 AE ↓ ? g, 30 mm.
Col. I. Uzum — Mahmudia.

VARIANTA 11

D.M. Metcalf, p. 57—58, cl. A₂ — Metro-
politană.

DOW III, 2, p. 654, cl. A₂.
Morrison II, p. 587, cl. A₂.

- 70 AE ↓ 10,04 g, 31 mm, B.
M. Galați — inv. 6397.

VARIANTA 24

D.M. Metcalf, p. 57—58, cl. A₂.
DOW III, 2, p. 659—660, cl. A₂.
Morrison II, p. 587, 598, cl. A₂.

- 71 AE ↓ 13,00 g, 31 mm, B.
M. Galați — inv. 6394.

- 72 AE ↓ 12,16 g, 30,5 mm, B.
M. Galați, inv. 6410.

- 73 AE ↓ 6,52 g, 26 mm, U.
M. Galați — inv. 6403.

VARIANTA 40 B

DOW III, 2, p. 668.

- 74 AE ↓ 15,88 g, 31,5 mm, B.
M. Galați — inv. 6404.

ROMAN III (1028—1034)

CLASA B

Morrison II, p. 586, 599 anii 1028—1034.
DOW III, 2, p. 676, anii 1030/5—1042(?)

- 75 AE ↓ 13,33 g, 29 mm, B.
M. Galați, inv. 6411.

- 76 AE ↓ 13,00 g, 31 mm, B.
Surfrapată pe cl. A-rv. pe rv.
M. Galați, inv. 6393.

- 77 AE ↓ 10,16 g, 28 mm, B.
M. Galați, inv. 6403.

- 78 AE ↓ 9,60 g, 26 mm, B.
M. Galați, inv. 6395.

MIHAIL IV (1034—1041)

CLASA C

Morrison II, p. 586, 600, anii 1034—1041.
DOW III, 2, p. 681—684, anii 1042(?)c.—
— 1050.

- 79 AE ↓ 9,10 g, 27,5 mm, B.
M. Galați, inv. 6399.

80 AE ↓ 8,92 g, 28 mm, B.
M. Galați, inv. 6413.

81 AE ↓ 8,81 g, 30 × 27 mm, B.
Descoperită în zona de vinificație,
M.A.I.
Col. Școlii Gen. Mahmudia.

82 AE ↓ 7,96 g, 29 mm, U.
Surprafată?
M. Galați, inv. 6412.

83 AE ↓ 7,59 g, 27 mm, B.
M. Galați, inv. 6048.

84 AE ↓ 7,12 g, 29 mm, U.
M. Galați, inv. 6392.

CONSTANTIN IX (1042—1055)

CLASA D

Morrisson II, p. 586, 601, anii 1042—1055.
DOW III, 2, p. 685—687, anii c.1050—
—c.1060.

85 AE ↓ 8,09 g, 29 mm, B.
M. Galați inv. 6400.

86 AE ↓ 8,00 g, 31 mm, B.
M. Galați — inv. 6412.

87 AE ↓ 6,56 g, 27 mm, U.
Surprafată pe cl. C-rv pe rv.
M. Galați, inv. 6407.

CONSTANTIN X (1059—1067)

CLASA E

Morrisson II, p. 586, 601, anii 1059—
—1067.

DOW III, 2, p. 688, anii cca. 1060

88 AE ↓ 7,70 g, 26 mm, B.
M. Galați, inv. 6401.

89 AE ↓ 3,40 g, 27 mm, Fragment.
M. Galați, inv. 6402.

TIPUL I (1059—1067)

Morrisson II, p. 645, tip 1-anii 1059—
—1067.

DOW III, 2, p. 774, cl. I — anii 1059—
—1067.

90 AE ↓ 6,08 g, 27 mm, B.
Surprafată pe cl. D-av pe av.
M. Galați, inv. 6631/115.

91 AE ↓ 5,38 g, 29 mm, U.
M. Galați — inv. 6631/65.

92 AE ↓ 4,35 g, 27 mm, U.
Surprafată pe cl. D.E?—av pe av.
M. Galați — inv. 6396.

MACIN

Col. S. Dobre — Măcin.

ROMAN III (1028—1034).

clasa B.

93 AE ↓ 16,02 g, 32 mm,

ROMAN IV (1067—1071)

CLASA G (1067—1071)

Morrisson, II, p. 586, 602—603, anii 1067
—1071.

DOW III, 2, p. 692—694, anii c. 1065—
—1070.

94 AF ↓ 5,30 g, 26 mm, B.
Descoperită la Cetatea Arrubium.

NICEFOR III (1078—1081)

CLASA I (1078—1081)

Morrisson, II, p. 586, 603—604, anii 1078
—1081.

DOW III, 2, p. 696—699, anii c. 1075—
—c. 1080

95 AE ↓ 4,50 g, 24 × 21 mm, U.
Descoperită la Cetatea Arrubium.

NICULIȚEL

Col. C. Bidașcu — Tulcea.

VASILE II — CONSTANTIN VIII (976—1028)

VARIANTA 7

D.M. Metcalf, p. 58, cl. A₂ — Metropolitană
DOW III, 2, p. 653, Cl. A₂.
Morrison, II, p. 587, cl. A₂.

96 AE ↓ 12,30 g, 32 × 31 mm, F.U.

VARIANTA 14 b, 24?

D.M. Metcalf, p. 58, cl. A₃.
DOW, III, 2, 654, 659—660, cl. A₂.
Morrison, II, p. 587, 598, cl. A₂.
97 AE → 10,11 g, 28 mm, U.

ROMAN III (1028—1034)

CLASA B (1028—1034)

Morrisson II, p. 586, 589, anii 1028—1034.
DOW III, 2, p. 616, anii 1030/5—1042?

98 AE ↓ 8,13 g, 31 × 30 mm, B.

99 AE ↓ 8,04 g, 32 × 29 mm, B.

MIHAIL IV (1034—1041)

CLASA C (1034—1041)

Morrisson II, p. 586, 600, anii 1034—1041.
DOW III, 2, p. 681—684, anii 1042?—
—1050.

100 AE ↓ 10,42 g, 34 × 31 mm, B

101 AE ↓ 7,50 g, 26 × 24 mm, B.

102 AE ↓ 4,50 g, 28 × 26 mm, U.

CONSTANTIN IX (1042—1055)

CLASA D (1042—1055)

Morrisson, p. 586, 601, anii 1042—1055.
DOW III, 2, p. 685—687, anii c.1050—
—c. 1060

103 AE ↓ 7,14 g, 30 × 24 mm, U.

104 AE ↓ 7,10 g, 30 × 26 mm, U.

105 AE ↓ 6,87 g, 32 × 30 mm, U.
Surfrapată pe cl. C-av pe rv.

106 AE ↓ 6,44 g, 27 mm, U.

107 AE ↓ 6,27 g, 29 × 25 mm, U.

108 AE ↓ 4,54 g, 29 × 22 mm, U.

CONSTANTIN X (1059—1067)

TIP I (1059—1067)

Morrisson p. 645, anii 1059—1067.

DOW, III, 2, p. 774, cl. 1 anii 1059—1067

109 AE ↓ 7,91 g, 23 × 25 mm, B.

110 AE ↓ 5,91 g, 26 × 22 mm, B.
Rv — dublă frapă.

TIP II (1059—1067)

Morrisson II, p. 647, anii 1059—1067.
DOW III, 2, p. 777—778, anii 1059—1067.

111 AE ↓ 8,40 g, 28 × 26 mm, B.

ALEXIOS I (1081—1118)

CLASA K (?—1091/2)

Morrisson II, p. 586, 605, anii 1081—1118.
DOW III, 2, p. 702—704, anii c. 1085—
—1092.

112 AE ↓ 3,94 g, 22 × 21 mm, F.U.

PERIOADA POST REFORMA (1091/2—
—1118)

CONSTANTINOPOL Em. 4 (?—1118)

M. Hendy, Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081—1261, Dumbarton Oaks Studies, XII, 1969, p. 86, pl. 7/5—6.

113 BILL, ↓ 4,80 g, 25 mm

IOAN II (1118—1143)

CONSTANTINOPOL. EMIS, 2, VAR. B.

M. Hendy, p. 105, pl. 10/11, 11/1—2.

114 BILL ↓ 3,05 g, 29 × 27 mm.

NUFĂRU

VASILE II — CONSTANTIN VIII
(976—1028)

VARIANTA 3

D.M. Metcalf, p. 57—58, cl. A₂, Grecia Centrală

DOW III, 2, p. 651—652, cl. A₂.

Morrisson, II, p. 587, cl. A.

115 ↓ 12,30 g, 32 × 31 mm., B.
1980 — Căminul Cultural, S₂, C₂ —
—0,90 m.

Groapă în profilul de Nord.
MDD, Tulcea, inv. 48198.

VARIANTA 5

D.M. Metcalf, p. 57—58, Grecia Centrală.

DOW III, 2, p. 652, cl. A₂.

Morrisson II, p. 587, 597, cl. A.

116 AE ↓ 10,09 g, 29 mm, Av.—U.

MDD, Tulcea, inv. 47177.

VARIANTA 3,5?

D.M. Metcalf, p. 57-58, cl. A₂.
Grecia Centrală.
DOW III, 2, p. 651-652, cl. A₂.
Morrison II, p. 587, cl. A₂.

117 AE ↓ 12,23 g, 30 × 29 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48329.

118 AE ↓ 12,20 g, 28 × 30 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 47125.

VARIANTA 6A

DOW III, 2, p. 653, cl. A₂.

119 AE ↓ 11,91 g, 30 × 28 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48330.

VARIANTA 11

D.M. Metcalf, p. 57-58, cl. A₂,
Metropolitană.
DOW III, 2, p. 654, cl. A₂.
Morrison II, p. 587, cl. A.

120 AE → 14,51 g, 33 × 30 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48331.

VARIANTA 14b

DOW III, 2, p. 656, cl. A₂.

121 AE ↓ 8,94 g, 27 × 26 mm, B.
1980 - Curte, vase sferoconice, S1,
C₄, - 0,20 m.
MDD, Tulcea, inv. 49197.

VARIANTA 14b, 24?

D.M. Metcalf, p. 57-58, cl. A₁.
DOW III, 2, p. 656, 659, cl. A₂.
Morrison II, p. 587, 598, cl. A.

122 AE ↓ 11,48 g, 34 × 32 mm, FU.
MDD, Tulcea, inv. 48374.

VARIANTA 24

D.M. Metcalf, p. 57-58, cl. A₃.
DOW III, 2, p. 659-660, cl. A₂.
Morrison II, p. 587, 598, cl. A.

123 AE ↓ 11,80 g, 31 × 29 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48328.

124 AE ↓ 11,18 g, 28 × 27 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48833.

125 AE ↓ 9,34 g, 26 × 30 mm, B.
DD, Tulcea, inv. 48835.

VARIANTA 25

D.M. Metcalf, p. 57-58, cl. A₂,
Provincială.
DOW III, 2, p. 661, cl. A₂.
Morrison II, p. 587, 598, cl. A.

126 AE ↓ 8,36 g, 30 × 28 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 47179.

VARIANTA 26

D.M. Metcalf, p. 57-58, cl. A₂.
Provincială.
DOW III, 2, p. 661-662, cl. A₂.
Morrison II, p. 587, 598, cl. A.

127 AE ↓ 12,06 g, 30 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 44388.

VARIANTA 34-40

D.M. Metcalf, p. 57-58, cl. A₂-A₃.
DOW III, 2, p. 664-667, cl. A₂.
Morrison II, p. 587, 596-597, cl. A.

128 AE ↓ 13,04 g, 28 × 26 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48836.

VARIANTA 39

D.M. Metcalf, II, p. 57-58, cl. A₃.
DOW III, 2, p. 665-666, cl. A₂.
Morrison II, p. 587, 598, cl. A.

129 AE ↓ 7,34 g, 29 × 25 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48837.

VARIANTA 40

D.M. Metcalf, p. 57-58, cl. A₃.
Morrison II, p. 587, 598, cl. A.
DOW III, 2, p. 666-667, cl. A₂.

130 AE ↓ 4,47 g, 31 × 29 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 47181.

VARIANTA 40A

DOW III, 2, p. 667, cl. A₂.

131 AE ↓ 12,51 g, 24 × 25 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48838.

132 AE ↓ 11,84 g, 27 × 28 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48839.

133 AE ↓ 7,59 g, 26 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48326.

134 AE ↓ 7,09 g, 28 × 26 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48327.

VARIANTA 39—40?

D.M. Metcalf, p. 57—58, cl. A₃.
DOW III, 2, p. 665—667, cl. A₂.
Morrison II, p. 587, 596—598.

135 AE ↓ 8,59 g, 25 mm, B.
M.D., Tulcea, inv. 48325.

VARIANTA 41

D.M. Metcalf, p. 57—58, cl. A₃.
DOW III, 2, p. 668—669, cl. A₂.
Morrison II, p. 587, 598—8 cl. A.

136 AE ↓ 15,29 g, 28 × 27 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48840.

137 AE ↓ 10,66 g, 29 × 27 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48375.

138 AE ↓ 8,34 g, 29 × 28 mm, U
MDD, Tulcea, inv— 48376.

ROMAN III (1028—1034)

CLASA B (1028—1034)

Morrison II, p. 586, 599, anii 1028—1034
DOW III, 2, p. 676 — anii 1030/5—1042/(?)

139 AE ↓ 10,29 g, 32 × 31 mm, Av-U.
MDD, Tulcea, inv. 48377.

140 AE ↓ 10,22 g, 34 × 33 mm, B.
ASurfrapată pe cl. A-av pe av.
MDD, Tulcea, inv. 48378.

141 AE ↓ 10,01 g, 31 × 30 mm, B.
Surfrapată pe cl. A — var 14 b, 24,
33,42 ? a av pe av.
MDD, Tulcea, inv. 48379.

142 AE ↓ 9,59 g, 31 × 28 mm, B.
Col. Școlii Nufăru.

143 AE ↓ 9,46 g, 26 × 25 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48380.

144 AE ↓ 9,41 g, 25 × 30 mm, Av. U.
MDD, Tulcea, inv., 48841.

145 AE ↓ 8,86 g, 28 × 27 mm, Av-U.
MDD, Tulcea, inv., 48381.

146 AE ↓ 8,83 g, 29 × 28 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48842

147 AE ↓ 8,16 g, 32 × 28 mm, B.
Surfrapată pe cl. A-rv pe rv.
MDD, Tulcea, inv. 48382.

148 AE ↓ 8,03 g, 30 mm, Av-U.
MDD, Tulcea, inv. 48843.

149 AE ↓ 8,00 g, 29 × 25 mm, U.
Rv — dublă frapă.
Col. Școlii Nufăru.

150 AE ↓ 7,93 g, 27 × 26 mm, B.
Col. Școlii Nufăru.

151 AE ↓ 7,38 g, 26 × 25 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48844.

152 AE ↓ 7,14 g, 29 × 26 mm, B.
Surfrapată pe cl. A rv pe rv.
Col. Școlii Nufăru.

153 AE ↓ 7,09 g, 25 × 27 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48845.

154 AE ↓ 6,83 g, 26 × 25 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48383

155 AE ↓ 5,82 g, 27 × 25 mm.
Flanul crăpat.
MDD, Tulcea, inv. 48846.

156 AE ↓ 5,65 g, 30 × 33 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48847.

157 AE ↓ 5,59 g, 25 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48848.

158 AE ↓ 3,41 g, 24 mm, Ruptă.
MDD, Tulcea, inv. 48849.

MIHAIL IV (1034—1041)

CLASA C (1034—1041)

Morrison II, p. 586, 600, anii 1034—1041
DOW III, 2, p. 681—684, anii 1042?—
—1050.

159 AE ↓ 13,99 g, 33 × 29 mm, U.
Surfrapată pe cl. B rv pe rv.
MDD, Tulcea, inv. 48384.

160 AE ↓ 11,83 g, 28 × 29 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48850.

161 AE ↓ 11,08 g, 30 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48851.

162. AE ↓ 10,62 g, 30 × 32 mm, B.
Rv — dublă frapă.
MDD, Tulcea, inv. 48852.

163 AE ↓ 9,55 g, 27 mm, B.
Col. Școlii Nufăru.

164 AE ↓ 9,47 g, 29 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48385.

- 165 AE ↓ 9,20 g, 27 × 30 mm, B.
Surfrapată pe cl. B-rv pe av.
MDD, Tulcea, inv. 48853.
- 166 AE ↓ 9,07 g, 30 × 32 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48854.
- 167 AE ↓ 9,05 g, 28 × 29 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48855.
- 168 AE ↓ 8,87 g, 25 × 30 mm, B.
Surfrapată pe cl. B-av. oe av.
MDD, Tulcea, inv. 48856.
- 169 AE ↓ 8,55 g, 26 × 25 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48386.
- 170 AE ↓ 8,43 g, 27 × 25 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 47126.
- 171 AE ↓ 8,39 g, 26 × 23 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48351.
- 172 AE ↓ 8,17 g, 30 × 29 mm, U.
Surfrapată pe cl. B-av pe rv.
Col. Școlii Nufăru.
- 173 AE ↓ 8,15 g, 25 × 28 mm, Av-U.
MDD, Tulcea, inv. 48387.
- 174 AE ↓ 7,74 g, 27 × 25 mm, U.
Col. Școlii Nufăru.
- 175 AE ↓ 7,62 g, 32 × 30 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48857.
- 176 AE ↓ 7,55 g, 28 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48858.
- 177 AE ↓ 7,24 g, 28 × 27 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48859.
- 178 AE ↓ 7,22 g, 28 × 27 mm, Av-U.
Col. Școlii Nufăru.
- 179 AE ↓ 7,20 g, 29 × 28 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 47127.
- 180 AE ↓ 7,18 g, 26 × 23 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 47128.
- 181 AE ↓ 6,87 g, 28 × 32 mm, Av-U.
MDD, Tulcea, inv. 48860.
- 182 AE ↓ 6,82 g, 28 × 23 mm, B.
Col. Școlii Nufăru.
- 183 AE ↓ 6,63 g, 26 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 47129.
- 184 AE ↓ 6,61 g, 30 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48861.
- 185 AE ↓ 5,68 g, 27 × 25 mm, U.
Col. Școlii Nufăru.
- 186 AE ↓ 6,47 g, 27 × 25 mm, .U.
Col. Școlii Nufăru.
- 187 AE ↓ 6,46 g, 24 × 25 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48388.
- 188 AE ↓ 6,08 g, 24 mm, B.
Col. Școlii Nufăru.
- 189 AE ↓ 5,98 g, 25 × 27 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48862.
- 190 AE ↓ 4,88 g, 26 × 28 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48663.
- 191 AE ↓ 4,13 g, 30 mm, U.
Surfrapată pe cl. B-av pe rv.
MDD, Tulcea, inv. 48664.
- 192 AE ↓ 4,09 g, 26 mm, ruptă.
Col. Școlii Nufăru.
- 193 AE ↓ 4,05 g, 26 × 28 mm, U.
Surfrapată pe cl. B-rv pe rv.
MDD, Tulcea, inv. 48665.
- 194 AE ↓ 3,50 g, 29 × 25 mm, F.U.
1980 — Căminul Cultural S1 M3 — pe
piept, dreapta.
MDD, Tulcea, inv. 48200.

CONSTANTIN IX (1042—1055)

CLASA D (1042—1055)

- Morrisson II, p. 586, 601, anii 1042—
—1055.
- DOW III, 2, p. 685—687, anii 1050—
—c.1060.
195. AE ↓ 13,92 g, 33 × 32 mm, F.U.
Col. Școlii Nufăru.
- 196 AE ↓ 11,14 g, 25 × 30 mm, Av-U.
MDD, Tulcea, inv. 48389.
197. AE ↓ 10,48 g, 28 × 29 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48390.
198. AE ↓ 10,31 g, 31 × 27 mm, B.
Col. Școlii Nufăru
- 199 AE ↓ 10,01 g, 30 × 29 mm, U.
Surfrapată pe cl. C-av pe rv.
Col. Școlii Nufăru.
- 200 AE ↓ 9,61 g, 27 mm, Av-U.
MDD, Tulcea, inv. 48391.
- 201 AE ↓ 9,54 g, 25 × 30 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48392.
- 202 AE ↓ 9,28 g, 28 × 27 mm, U.
Col. Școlii Nufăru.

- 203 AE ↓ 8,72 g, 29 × 30 mm, B.
Surfrapată pe cl. C-rv pe rv.
MDD, Tulcea, inv. 48666.
- 204 AE ↓ 8,71 g, 30 × 29 mm, B.
Surfrapată pe cl. C-av pe av.
Col. Școlii Nufăru.
- 205 AE ↓ 8,63 g, 34 × 30 mm, U.
Surfrapată pe cl. C-rv. pe rv.
Col. Școlii Nufăru.
- 206 AE ↓ 8,59 g, 27 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48393.
- 207 AE ↓ 8,48 g, 24 × 25 mm, U.
Rv.-dublă frapă.
MDD, Tulcea, inv. 48394.
- 208 AE ↓ 8,07 g, 27 mm, B.
Col. Școlii Nufăru.
- 209 AE ↓ 7,90 g, 26 × 28 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48667.
- 210 AE ↓ 7,61 g, 26 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48668.
- 211 AE ↓ 7,50 g, 28 × 24 mm, B.
1980 — Căminul Cultural S₂-C₁ 0,85,
profil S-gr. modernă
Surfrapată pe cl. A-rv pe rv.
MDD Tulcea, inv. 48199.
- 212 AE ↓ 7,48 g, 30 mm, B.
Av-dublă frapă.
MDD, Tulcea, inv. 48396.
- 213 AE ↓ 7,40 g, 27 × 30 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48352.
- 214 AE ↓ 7,18 g, 26 × 24 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48669.
- 215 AE ↓ 7,05 g, 25 mm, Av-U.
MDD, Tulcea, inv. 48397.
- 216 AE ↓ 7,00 g, 28 × 26 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48670.
- 217 AE ↓ 6,91 g, 28 × 26 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48672.
- 218 AE ↓ 6,85 g, 27 × 28 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48673.
- 219 AE ↓ 6,81 g, 29 × 27 mm, U.
Surfrapată pe cl. C-rv pe rv.
Col. Școlii Nufăru.
- 220 AE ↓ 6,80 g, 25 × 28 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48674.
- 221 AE ↓ 6,63 g, 26 × 28 mm, Av-U.
MDD, Tulcea, inv. 48398.
- 222 AE ↓ 6,62 g, 28 × 27 mm, U.
Col. Școlii Nufăru.
- 223 AE ↓ 6,53 g, 25 mm, U.
Col. Școlii Nufăru.
- 224 AE ↓ 6,38 g, 23 × 24 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48675.
- 225 AE ↓ 6,29 g, 31 × 28 mm, U.
Surfrapată pe cl. C-rv. pe rv.
MDD, Tulcea, inv. 48676.
- 226 AE ↓ 6,08 g, 27 × 30 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48677.
- 227 AE ↓ 5,82 g, 24 × 25 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48399.
- 228 AE ↓ 5,47 g, 26 × 25 mm, U.
Col. Școlii Nufăru.
- 229 AE ↓ 5,45 g, 25 × 26 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48678
- 230 AE ↓ 5,44 g, 29 × 31 mm, U.
Surfrapată pe cl. C-av pe rv.
MDD, Tulcea, inv. 48679.
- 231 AE ↓ 4,92 g, 23 × 24 mm, U.
MDD Tulcea, inv. 48680.
- 232 AE ↓ 4,74 g, 27 mm.
Turnată B.
MDD, Tulcea, inv. 48681.
- 233 AE ↓ 4,58 g, 26 × 24 mm.
Turnată B.
MDD, Tulcea, inv. 47137.
- 234 AE ↓ 4,49 g, 25 mm.
Turnată B.
MDD, Tulcea, inv. 46794.
- 235 AE ↓ 4,45 g, 24 × 27 mm, F.U.
MDD, Tulcea, inv. 48682.
- 236 AE ↓ 4,04 g, 26 mm.
Turnată U.
MDD, Tulcea, inv. 48683.
- 237 AE ↓ 4,04 g, 25 mm.
Turnată U.
MDD, Tulcea, inv. 48353.
- 238 AE ↓ 4,01 g, 25 × 27 mm.
Surfrapată? U.
MDD, Tulcea, inv. 48684.
- 239 AE ↓ 3,85 g, 26 × 24 mm.
Turnată U.
MDD, Tulcea, inv. 47070.
- 240 AE ↓ 3,79 g, 24 × 26 mm.
Turnată U.
MDD, Tulcea, inv. 48685.

- 241 AE ↓ 3,67 g, 26 × 28 mm, F.U.
MDD, Tulcea, inv. 48395.
- 242 AE ↓ 3,62 g, 23 mm.
Turnată — ruptă.
MDD, Tulcea, inv. 48686.
- 243 AE ↓ 2,72 g, 24 × 23 mm.
Turnată — ruptă — U.
MDD, Tulcea, fără inv.
- CONSTANTIN X (1059—1067)
- CLASA E (1059—1067)
- Morrisson II, p. 586, 601 anii 1069—1067.
DOW III, 2, p. 688 anii cca 1060.
- 244 AE ↓ 8,54 g, 25 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48400.
- 245 AE ↓ 8,25 g, 26 × 24 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48324.
- 246 AE ↓ 7,34 g, 31 × 29 mm, U.
Surfrapată pe cl. C-av pe av.
Col. Școlii Niufăru.
- 247 AE ↓ 7,28 g, 28 × 26 mm, B.
Col. Școlii Nufăru.
- 248 AE ↓ 6,24 g, 28 × 21 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48401.
- 249 AE ↓ 5,62 g, 29 × 26 mm.
Surfrapată pe cl. D av pe av.
Turnată U.
Col. Școlii Nufăru.
- CLASA F (1059—1067)
- Morrisson II, p. 586, 602, anii 1059—
—1067.
DOW III, 2, p. 690, anii c. 1060—1065.
- 250 AE ↓ 6,81 g, 25 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48402.
- TIP I (1059—1067)
- Morrisson II, p. 645, tip 1, anii 1059—
—1067.
DOW III, 2, p. 774, cl. 1 anii 1059—
—1067.
- 251 AE ↓ 8,80 g, 25 × 28 mm, B.
Surfrapată?
MDD, Tulcea, inv. 48354.
- 252 AE ↓ 7,33 g, 26 × 29 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48403.
- 253 AE ↓ 7,06 g, 26 × 25 mm, U.
Surfrapată pe cl. D.-E-F.rv pe rv.
Col. Școlii Nufăru.
- 254 AE ↓ 6,69 g, 26 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48404.
- 255 AE ↓ 6,44 g, 24 × 25 mm, B.
Surfrapată pe cl. D.E.F? av pe rv.
Col. Școlii Nufăru.
- 256 AE ↓ 6,38 g, 23 × 25 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48687.
- 257 AE ↓ 6,19 g, 30 × 26 mm, B.
Col. Școlii Nufăru.
- 258 AE ↓ 5,45 g, 26 × 28 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48688.
- 259 AE ↓ 5,40 g, 26 mm.
Turnată U.
MDD, Tulcea, inv. 48405.
- 260 AE ↓ 4,28 g, 27 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48689.
- 261 AE ↓ 4,23 g, 25 mm.
Turnată U.
MDD, Tulcea, inv. 48335.
- TIP 2 (1059—1067)
- Morrisson II, 647.
DOW III, 2, 777—778.
- 262 AE ↓ 11,42 g, 28 × 24 mm, B.
Col. Școlii Nufăru.
- 263 AE ↓ 8,80 g, 26 × 30 mm, B.
Surfrapată pe tip 1 rv pe rv.
MDD, Tulcea, inv. 48406.
- 264 AE ↓ 6,50 g, 29 × 27 mm, Av-U.
Surfrapată, pe D.E.F?-av pe rv.
MDD, Tulcea, inv. 48407.
- 265 AE ↓ 6,41 g, 26 × 28 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48690.
- 266 AE ↓ 6,08 g, 26 × 24 mm, U.
Col. Școlii Nufăru.
- 267 AE ↓ 5,96 g, 26 × 28 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48691.
- 268 AE ↓ 5,52 g, 26 × 28 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48692.
- 269 AE ↓ 4,37 g, 27 × 24 mm, U.
Col. Școlii Nufăru.
- 270 AE ↓ 4,08 g, 26 × 25 mm, U.
Surfrapată pe tip 1 rv pe rv.
MDD, Tulcea, inv. 48693.

- 271 AE ↓ 2,48 g, 23 × 24 mm, F.U.
MDD, Tulcea, inv. 48694.
- ROMAN IV (1067—1071)
- CLASA G (1067—1071)
- Morrisson II, 586, 602—603, anii 1067—
—1071.
DOW III, 2, p. 692—694, anii c. 1065—
—c.1070.
- 272 AE ↓ 8,72 g, 23 × 27 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48408.
- 273 AE ↓ 5,81 g, 26 × 23 mm, B.
Av.-dublă frapă.
Col. Școlii Nufăru.
- 274 AE ↓ 5,75 g, 25 mm.
Turnată U.
MDD, Tulcea, inv. 48695.
- 275 AE ↓ 5,65 g, 25 × 26 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48696.
- 276 AE ↓ 4,60 g, 26 mm.
Turnată U.
MDD, Tulcea, inv. 48336.
- 277 AE → 3,33 g, 25 mm.
Turnată — ruptă.
Col. Școlii Nufăru.
Morrison II, p. 652, anii 1067—1071.
DOW III, 2, p. 796—797, anii 1067—1071.
- 278 AE ↓ 10,04 g, 27 × 24 mm, B.
Surfrapată?
MDD, Tulcea, inv. 48697.
- 279 AE ↓ 5,79 g, 25 × 28 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48409.
- 280 AE ↓ 5,57 g, 26 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48698.
- 281 AE ↓ 3,78 g, 26 mm.
Turnată U.
MDD, Tulcea, inv. 48699.
- 282 AE ↓ 3,39 g, 25 mm.
Turnată Av-U.
MDD, Tulcea, inv. 48700.
- 283 AE ↓ 3,33 g, 25 mm.
Turnată — ruptă.
Col. Școlii Nufăru
- 284 AE ↓ 3,19 g, 25 mm.
Turnată — B.
MDD, Tulcea, inv. 48701.
- MIHAIL VII (1071—1078)
- CLASA H (1071—1078)
- Morrison II, p. 586, 603, anii 1071—1078.
DOW III, 2, p. 695—695, anii c. 1070—
—c, 1075.
- 285 AE ? 5,66 g, 21 mm, F.U.
MDD Tulcea, inv. 48321.
- 286 AE ↓ 5,56 g, 26 × 25 mm, Av.-U.
MDD, Tulcea, inv. 48410.
Morrison, II, p. 658, anii 1071—1078.
DOW III, 2, p. 818—820, anii 1071—1078.
- 287 AE ↓ 4,38 g, 18 × 21 mm.
Turnată U.
MDD, Tulcea, inv. 48702.
- 288 AE ↓ 4,35 g, 26 mm, U.
Surfrapată pe Roman IV-av pe av.
Col. Școlii Nufăru.
- 289 AE ? 3,90 g, 22 mm.
Turnată U.
MDD, Tulcea, inv. 48412.
- 290 AE ↓ 3,82 g, 23 × 22 mm, U.
Col. Școlii Nufăru.
- 291 AE ↓ 3,78 g, 23 mm.
Turnată B.
MDD, Tulcea, inv. 48703.
- 292 AE ↓ 2,86 g, 24 × 25 mm, F.U.
MDD, Tulcea, inv. 48704.
- 293 AE ↓ 2,72 g, 19 × 21 mm.
Turnată U.
MDD, Tulcea, inv. 48705.
- 294 AE ↓ 2,70 g, 22 × 21 mm.
Turnată B.
MDD, Tulcea, inv. 48333.
- 295 AE ↓ 2,54 g, 26 × 27 mm.
Turnată — ruptă F.U.
MDD, Tulcea, inv. 48411.
- 296 AE ↓ 2,54 g, 21 mm.
Turnată B.
MDD, Tulcea, inv. 48706.
- 297 AE ? 1,92 g, 22 mm.
Turnată — ruptă.
MDD, Tulcea, inv. 48707.
- 298 AE ? 1,82 g, 24 mm, F.U.
MDD, Tulcea, inv. 48334.

NICEFOR III (1078—1081)

CLASA I (1078—1081)

- Morrisson II, p. 586, 603—604, anii 1078—1081.
DOW III, 2, p. 696—699, anii c. 1075—c. 1080.
- 299 AE ↓ 7,88 g, 28 × 27 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 45245.
- 300 AE ↓ 4,27 g, 22 mm, B.
1981. — Ulița 3. Loc. 10—0,20 m.
MDD, Tulcea, inv. 46846.
- 301 AE ↓ 3,46 g, 23 × 22 mm, F.U.
Col. Școlii Număru.
- 302 AE ↓ 3,42 g, 21 mm.
Turnată B.
MDD, Tulcea, inv. 48413.
- 303 AE ↓ 3,42 g, 20 mm.
Turnată B.
Col. Școlii Nufăru.
- 304 AE ↓ 3,30 g, 24 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48708.
- 305 AE ↓ 2,71 g, 21 mm,
Turnată U.
MDD, Tulcea, inv. 48709.
- 306 AE ↓ 2,68 g, 20 mm.
Turnată U.
MDD, Tulcea, inv. 48710.
- 307 AE ↓ 2,64 g, 21 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48332.
- 308 AE ↓ 2,61 g, 21 mm.
Turnată U.
Col. Școlii Nufăru.
- 309 AE ↓ 2,42 g, 21 mm.
Turnată B.
MDD, Tulcea, inv. 48711.
- 310 AE ? 1,24 g, 22 × 18 mm, F.U.
MDD, Tulcea, inv. 48337.
- Morrisson II, p. 586, 661, anii 1078—1081.
DOW III, 2, p. 831—832, anii 1078—1081.
- 311 AE ↓ 5,85 g, 26 × 24 mm, B.
Surfrapată pe cl. H-rv. pe rv.
MDD, Tulcea, inv. 48355.
- 312 AE ↓ 4,52 g, 25 × 30 mm.
Surfrapată ?-U.
MDD, Tulcea, inv. 48414.

ALEXIOS I (1081—1091/2)

CLASA J (1081—?)

- 313 AE ↓ 6,59 g, 26 mm, U.
Surfrapată pe Nicefor III av. pe av.
MDD, Tulcea, inv. 48413.
- 314 AE ↓ 6,58 g, 23 × 27 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48415.
- 315 AE ↓ 6,18 g, 24 mm, U.
Surfrapată pe Nicefor III-rv pe rv.
MDD, Tulcea, inv. 48712.
- 316 AE ↓ 4,85 g, 25 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48713.
- 317 AE ↓ 4,03 g, 23 × 24 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48714.
- 318 AE ↓ 3,95 g, 24 mm.
Surfrapată ? U.
Col. Școlii Nufăru.
- 319 AE ↓ 2,31 g, 23 × 21 mm, F.U.
MDD, Tulcea, inv. 47207.

CLASA K (?—1091/2)

- Morrisson II, p. 586, 605, anii 1081—1118.
DOW III, 2, p. 702—704, anii c. 1085—c. 1092.
- 320 AE ↓ 6,78 g, 28 mm, B.
Surfrapată pe cl. J-av pe rv.
MDD, Tulcea, inv. 48322.
- 321 AE ↓ 5,95 g, 24 mm, B.
Col. Școlii Nufăru.
- 322 AE ? 4,84 g, 25 × 21 mm, F.U.
Col. Școlii Nufăru.
- 323 AE ↓ 4,02 g, 20 × 18 mm, U.
Surfrapată pe cl. J-rv pe rv.
MDD, Tulcea, inv. 48715.
- 324 AE ↓ 3,77 g, 25 mm, B.
Col. Școlii Nufăru.
- 325 AE ↓ 3,62 g, 25 mm, B.
Surfrapată pe cl. J-rv pe av.
Surfrapată pe Nicefor III, av pe av.
MDD, Tulcea, inv. 48716.
- 326 AE ↓ 3,61 g, 28 × 27 mm, U.
Surfrapată pe cl. J-av pe rv.
MDD, Tulcea, inv. 48416.
- 327 AE ↓ 3,52 g, 28 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48717.

328 AE ↓ 3,32 g, 25 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48718.

329 AE ↓ 3,21 g, 21 × 22 mm, U.
Surfrapată pe cl. J-av pe av.
MDD, Tulcea, inv. 48719.

330 AE ↓ 2,46 g, 20 × 23 mm.
Ruptă F.U.
MDD, Tulcea, inv. 48720.

TETARTERON
THESSALONIC EM. 1 (1091/2—1118)

HENDY, p. 88, pl. 8/7,8

331 AE ↓ 2,23 g, 20 × 21 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48721.

332 AE ↓ 1,97 g, 19 × 17 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48323.

THESSALONIC EM. 3 (?—1118)
Hendy, p. 88, pl. 8/10—12,
Tetarteron.

333 AE ? 4,44 g, 20 mm, U.
Colecția Școlii Nufăru.

334 AE ↓ 4,31 g, 20 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48722

STAMENA

IMITAȚII LATINE
CONSTANTINOPOL, MODUL MIC
TIP A

Hendy p. 198, pl. 29/1—3.

335 AE ↓ 0,72 g, 14 × 18 mm.
MDD, Tulcea, inv. 47062.

SABANGIA
VASILE II — CONSTANTIN VIII
(976—1028)

VARIANTA 24

D.M. Metcalf, p. 57—58, cl. A₂.
DOW III, 2, p. 659, cl. A₂.
Morrison, II, p. 587, 596, cl. A.

336 AE ↓ 8,72 g, 27 × 26 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48059.

MIHAIL IV (1034—1041)

CLASA C (1034—1041)

Morrison, p. 586, 600, anii 1034—1041.
DOW III, 2, p. 681—684, anii 1042—(?)—
1050

337 AE ↓ 8,69 g, 29 × 27 mm, B.
MDD, Tulcea, inv. 48060.

CONSTANTIN X (1059—1067)

TIPUL I (1059—1067)

Morrison II, p. 645, tip 1, anii 1059—
—1067.

DOW III, 2, p. 774, cl. 1, anii
1059—1067.

338 AE ↓ 6,82 g, 28 × 27 mm, B.
găsită la ieșirea din sat, spre Sarichioi,
pe dreapta.
Col. N. Poștaru, com. Sarichioi, Sat
Sabangia.

TIPUL II (1059—1067)

Morrison II, p. 647, anii 1059—1067.
DOW III, 2, p. 777, cl. 2, anii 1059—1067.

339 AE ? ? g, 29 mm, B.
găsită pe insula Popina.
Col. N. Poștaru — Sabangia.

SLAVA RUSA
VASILE II — CONSTANTIN VIII
(976—1028)

VARIANTA 3, 5, 14—b?

D.M. Metcalf, p. 57—58, cl. A₂₋₃.
DOW III, 2, p. 651, 652, 661, cl. A₂.
Morrison II, p. 587, 596, 597, cl. A.
340 AE ↓ 11,10 g, 29 × 27 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 44453.

TELIȚA
MIHAIL IV (1034—1041)

CLASA C (1034—1041)

Morrison II, p. 586, 600, anii 1034—1041.
DOW III, 2, p. 681—684, anii 1042(?)—
—1050.

341 AE ? ? g, 28 mm, B.
Col. Școlii Telița.

TULCEA
COL. BORIS IVANOV

VASILE II — CONSTANTIN VIII
(976—1028)

VARIANTA 1-a; 14-b; 24; 33; 42-a ?

D.M. Metcalf, p. 57—58, cl. A₂₋₃.
DOW III, 2, p. 650, 656, 659, 670, cl. A₂.
Morrison II, p. 587, 597, 598, cl. A.

342 AE ? ? g, 29 mm.

VARIANTA ?

343 AE ? ? g, 31 mm.

ROMAN III (1028—1034)

CLASA B (1028—1034)

Morrison II, p. 586, 599, anii 1028—1034.
DOW III, 2, p. 676, anii 1030/5—1042(?)

344 AE ? ? g, 32 mm.

345 AE ? ? g, 30 mm.

MIHAIL IV (1034—1041)

CLASA C (1034—1041)

Morrison II, p. 586, 600, anii 1034—1041.
DOW III, 2, p. 681—684, anii 1042—(?)
—1050.

346 AE ? ? g, 34 mm.

347 AE ? ? g, 28 mm.

348 AE ? ? g, 27 mm.

CONSTANTIN IX (1042—1055)

CLASA D (1042—1045)

Morrison II, p. 586, 601, anii 1042—c.
c. 1055.
DOW III, 2, p. 685, 687, anii c. 1050 —
—c. 1060.

349 AE ? ? g, 33 mm.

350 AE ? ? g, 31 mm.

351 AE ? ? g, 29 mm.

352 AE ? ? g, 29 mm.

353 AE ? ? g, 27 mm.

CONSTANTIN X (1059—1067)

TIP II (1059—1067)

Morrison II, p. 647.
DOW III, 2, p. 777—778.

354 AE ? ? g, 29 mm.

ALEXIOS I (1081—1118)

CLASA K (?—1091/2)

Morrison II, p. 586, 605, anii 1081—1118.
DOW III, 2, p. 702—704, anii c. 1085—
—c. 1092

355 AE ? ? g, 26 mm.

356 AE ? ? g, 23 mm

PERIOADA POST REFORMA
(1091/2—1118)

ASPRON TRACHY, CONSTANTINOPOLE

EMIS — 4

Hendy M. p. 86, pl. 7/5,6

357 Bill. ? ? g, 25 mm.
av. + KεP. ... εI
rv. + ΛΛ..

VICTORIA

VASILE II, CONSTANTIN VIII
(976—1028)

VARIANTA 7

Metcalf, D.M., p. 57—58, cl. A₂.
DOW III, 2, p. 653, cl. A₂.
Morrison, II, p. 587, cl. A.358 AE 6,55 g, 28 × 27 mm, U.
MDD, Tulcea, inv. 48338.

UNIREA — JURILOVCA)

CETATEA ARGAMUM

ROMAN IV (1067—1071)

Morrison II, p. 586, 652.
DOW III, 2, p. 796—797.359 AE 4,90 g, 24 × 22 mm, B.
Col. I. Georgescu — Tulcea.

BIBLIOGRAFIA OVIDIANĂ ÎN ROMÂNIA

NICOLAE LASCU

III. ARTICOLE ȘI STUDII CRITICE SAU DESPRE OVIDIU*

1804

370. Aaron, Vasile, *Viața lui Ovidie Naso*. Biblioteca Academiei. Ms. rom. nr. 4072, f. 2—6 Sec. XIX/1804.

1837

371. Kogalnitschan, Michel de, *L'Exil d'Ovide*, în vol. *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens*, Tome premier, Berlin, Librairie de B. Bohr, 1837, p. 3—4.
372. * * * , *Exilul lui Ovidiu în Dacia*, în *Muzeeul Național*, An II, 1837 no. 2, maiu, p. 11—12.

1872

373. Hașdeu, Bogdan Petriceicu, *Muntenia în Ovidiu*. În „Columna lui Traian“, București, III, (1872), p. 318—230.
374. Idem, în *Istoria Critică a Românilor*, I, p. 225—229.

1873

375. Hașdeu, B.P., *Natura fizică a Munteniei după Ovidiu*. În „Columna lui Traian“, IV, (1873), p. 1—9.
376. Idem, în vol. *Istoria critică a Românilor*, I, p. 229—249.

1874

377. Hașdeu, B.P., *Importanța lui Ovidiu pentru istoria Daciei*, în vol. *Istoria Critică a Românilor*. Pământul Terrei Romanesci. Vol. I: Întinderea teritorială. Nomenclatura, Acțiunea naturii. Edițiunea II, revăzută și fcarte adăunsă. București, Typographia Thiel & Weiss, 1874, p. 215—216.

* Lucrarea constituie al treilea capitol din *Bibliografia ovidiană în România (1957—1971)*, lucrare postumă a marelui ovidianist, profesorul clujean Nicolae Lascu. Primele două capitole au văzut lumina tiparului în revista *Pontica*, 23, 1990, p. 367—404. Capitolul III — *Articole și studii critice sau Despre Ovidiu*, apărut tot prin grija d-nei prof. Viorica Lascu, continuă, în maniera anunțată (vezi, *Pontica*, 23, 1990, p. 367—368) ordonarea materialelor (N.R.).

378. Hașdeu, Bogdan Petriceicu, *Frigul de la Dunăre. Ovidiu murind de friguri*. Ibid, p. 219—222.

1875

379. Hașdeu, B.P., *Importanța lui Ovidiu pentru istoria Daciei*, în vol. *Istoria critică a Românilor*. București, Imprimeria Statului, 1875, p. 215—216. Retipărire (377).
380. Hașdeu, B.P., *Frigul de la Dunăre. Ovidiu murind de friguri*, Ibid, p. 219—222. Retipărire (378),

1880

381. *Museul Prefecturii jud. Constanța* Identificarea locului de exil al lui Ovidiu cu Constanța, în „Farul Constanței”, I, Nr. 3, 24 mai 1880, p. 4.
382. * * *, *Tomi — Ovidiu — Constanța* în „Observatoriul”, III, 1880, p. 187.

1881

383. Dobrescu, Constantin, G., *Ovidiu. Vieța și operele sale. Studiu literar*. București, Tipografia modernă Gregorie Luis (1881) (Facultatea de Litere și Filosofie). 146 p.
384. I.H. = Vulcan, Iosif, *Ovid.* în „Familia”, an XVII, nr. 55, 26 iuliu (7 august) 1881, p. 353—354.

1883

385. Străjanu, Mihail, *Ovidiu*, în „Vocea Română”, I, nr. 11, martie 1883, p. 1—11.

1884

386. Contogiorgi, Pano, *Biographie du poète latin Ovide*. Braila, Première Typo-Lith. de P.M. Pestemalgioglu, 1884, 22 p.
387. Contogiorgi, Panu, *Diatribă asupra situațiunei anticei cetăți Tomis, renumită prin esiliul lui Ovidiu*. București, Tipografia Minerva, 1884. 16 p.

1884

388. Amante, Bruto, *Una visita a Kustendie sul Mar Nero (Antica Tomi)*. In „Nuova Antologia”, XIX, (1884), Serie II, Tom. XLVIII, p. 425—452.

1885

389. Amante, Bruto, *Ovidiu în exil*, Dăscriere făcută în urma unei vizite la Constanța, antica Tomi. Traducere din limba italiană de Celia Bruzzesi. București, Editura librăriei Soces et Comp., 1885, 95 p.

1887

390. Alecsandri, Vasile, *Scrisoare* (CCL) privitoare la „descoperirea” mormântului lui Ovidiu, în *Scrisori*, vol. I Publicație îngrijită de Ilarie Chendi și Emil Caracalechi. Buc., Editura Librăriei Socecu Comp., 1904. P. 204.
391. Barbu, N., *De Sapphus epistula* —. Dissertatio inauguralis. Berolini, Typis Leonhardi, 1877, 44 p.
392. Don Peppino, *Da Roma a Tomi* (după „Fanfulla” din Roma). În „Românul”, București, XXXI (1887), p. 768.
393. Drăgescu, Dr. Ioachim C., *Publiu Ovidiu Nasone*. Constanța, Tipografia Română Dimitrie Nicolaescu, 1887. 27 p.
394. G.D., *Desvelirea statuei lui Ovidiu*. În „Unirea”, București, I (1887) nr. 161.
395. IBIS, *Statua lui Ovid.* În „Epoca”, II (1877), nr. 519.
396. IBIS, *Ovid în Tomi*. În „Epoca”, București, II (1887), nr. 523.

397. Kogălniceanu, M. *Telegramă lui V. A. Urechia*. Descoperirea mormântului lui Ovidiu. Biblioteca „V. A. Urechia”, Ms. nr. 84, f.a. 1887. Galați.
398. Reporter, *Inaugurarea statuei lui Ovidiu*. În „Voința Națională”, Buc., IV (1887), nr. 899 și 906.
399. * * *, Despre Ovidiu, în „Epoca”, Nr. 517, 21 aug. (2 sept.), 1887, p. 2.
400. * * *, *Înfrățitune* Statua lui Ovidiu. În „Epoca”, Buc., II, 1887, Nr. 523, 23 august (9 sept.), p. 2.
401. * * *, *Statua lui Ovidiu*. În „Bistrișa”, Buc., I (1887), nr. 1.
402. * * *, *Statua lui Ovidiu*. În „Curierul”, Iași, XV (1887), Nr. 92.
403. * * *, *Inaugurarea statuei lui Ovidiu*. În „Epoca”, Buc., II (1887), nr. 515, 518.
404. * * *, *Inauguration de la statue d'Ovide*. În „L'Étoile Roumaine”, Buc., III (1887), nr. 183, și 184.
405. * * *, *Inaugurarea desvelirei statuei lui Ovidiu*. În „Farul Constanței”, Constanța, VI (1886—1887), nr. 21.
406. * * *, *Statua lui Ovidiu*. În „Gazeta Poporului”, Timișoara, III (1887), nr. 21.
407. * * *, *Inaugurarea statuei lui Ovidiu în Constanța din Dobrogea*. În „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, IV (1887), nr. 184, 186.
408. * * *, *Italia și România* (după „Riforma” din Roma). În „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, IV (1887), nr. 192.
409. * * *, *L'inauguration de la statue d'Ovide*. În „L'Indépendance Roumaine, XI (1887), 3-ème série, nr. 2984.
410. * * *, *La statue d'Ovide*. În „L'Indépendance Roumaine”, Buc., XI (1887), 3-ème série, Nr. 2985 și 2988.
411. * * *, *Italia și România* (după „Riforma”). În „Liberalul”, Iași, VIII (1887), nr. 191.
412. * * *, *Cine a fost Ovid?* În „Poporul”, Buc., XVII, Seris II, Nr. 916, 29 și 30 august 1887, p. 2.
413. * * *, *Ovidiu, omul și opera lui*. În „România Liberă”, Buc., XI, nr. 2993, 18(30) august 1887, p. 2—3.
414. * * *, *Ovidiu, Omul și opera lui*. În „Tribuna”, IV, nr. 187, 20 aug. (1 sept.) 1887, p. 746—747.
415. * * *, *Idem* urmare și fine, în „Tribuna”, IV, nr. 188, 21 aug. (2 sept.) 1887, p. 750—751.
416. * * *, *La desvelirea statuei lui Ovidiu*. În „Tribuna”, Sibiu, IV, (1887), nr. 187.
417. * * *, *Viața și opera lui Ovidiu*. În „Universul”, IV (1887), nr. 214, 19 (31) august, p. 2.
418. * * *, *„Descoperirea” pietrei tombale a poetului Ovidiu*. În „Voința Națională”. IV (1887), nr. 844, 12/24 iunie, P. 3.
419. * * *, *Descoperirea statuei lui Ovidiu*, În „Românul”, Buc., XXXI (1887), p. 768.
420. * * *, *Statua lui Ovidiu*. În „Telegraful”, Buc., XVII (1887), nr. 4542, 4544.
421. * * *, *Desvelirea statuei lui Ovidiu*. În „Tribuna”, Sibiu, IV (1887), nr. 189.
422. * * *, *Inaugurarea statuei lui Ovidiu în Constanța din Dobrogea*. În „Tribuna”, Sibiu, IV (1887), nr. 190.
423. * * *, *Descoperirea mormântului lui Ovidiu*. În „Voința Națională”, IV (1887), nr. 846, 14/26 iunie, p. 1.
424. * * *, *Inaugurarea statuei lui Ovidiu*, În „Universul”, Buc., IV, (1887), nr. 215.
425. * * *, *Monumentul lui Ovidiu*. În „Universul”, Buc., IV (1887), nr. 217.
426. * * *, *Desvelirea statuei lui Ovidiu*. În „Universul”, Buc., IV (1887), nr. 219.
427. * * *, *Italia și România*. (după „L'Italie” din Roma). În „Voința Națională”, Buc., IV (1887), nr. 903.
428. *Idem*, în „Tribuna”, Sibiu, IV (1887), nr. 194.
429. *Idem*, în „Curierul”, Iași, XV (1887), nr. 95.
430. *Idem*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, IV (1887), nr. 190.
431. *Idem*, în „Telegraful Român”, Sibiu, XXXV (1887), nr. 89.
432. * * *, *România și Italia* (după „L'Italie” din Roma). În „Voința Națională”, Buc., IV (1887), nr. 906.
433. *Idem*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, 4 (1887), nr. 191.
434. *Idem*, în „Telegraful Român”, Sibiu, XXXV (1887), nr. 90.
435. * * *, *Banchetul pentru inaugurarea statuei lui Ovidiu*. În „Voința Națională”, Buc., IV (1887), nr. 907.

1896

436. Constantinescu, Eliodor, B., *Ovidiu*. În „Amicul /Tinerimii“, I, nr. 9—10, 25 iunie 1896, p. 12—14.
437. Idem, *Ovidiu* (continuare). În „Amicul Tinerimii“, I, nr. 11—12, 25 iulie 1896, p. 15—19.

1898

438. Amante, Bruto, *Ovidiu în exil*. Descriere făcută în urma unei vizite la Constanța, antica Tomi. Traducere din limba italiană de Celia Bruzzeri. București, Editura librăriei Socec et Comp., 1898, 95 p.
439. Vulcan, Iosif, *La Constanța*, În „Familia“, an. XXXIV, nr. 43, 23 oct. (6 nov.) 1898, p. 506—507.

1898—1899

440. Popovici-Barcianu, D., *Vasile Aron (1770—1822), o scriere încă necunoscută a lui*, în „A XV Programă a Institutului Pedagogic — Teologic și al Arhidiecezei ortodoxe române transilvane în Sibiu, pe anul școlar 1898—1899“, p. 3—25.
441. Vulcan, P., *Cuvântare rostită ... în preajma statuei lui Ovidiu, asupra vieții, operilor și exilului poetului*. În „Ovidiu“, Constanța, I (1898—1899), p. 6.

1900

442. Balan, J., *Der Ovidiumsturm*. Karansebes, Druck und Verlag der Diöcesan — Buchdruckerei u. Buchhandlung, f.a. /1900?/. 15 p.

1904

443. Renaert, M. A., *Viața lui Ovidiu în Constanța*, În „Ovidiu“, Constanța, III, (1904), nr. 12, p. 178—179.

1907

444. Severin, C.I.V., *Cauzele exilului marelui poet Ovidiu*. Iași, 1907, 49 p.

1908

445. Adam, Ioan, *Ovidiu*. În col. *Constanța pitorească, cu împrejurimile ei*. Călăuză descriptivă cu ilustrații. București, Minerva, 1908, p. 121—141.

1910

446. Dissesco, Const. G., *Ovide*. Conférence faite le 23 août au nouveau Casino de Constanța. Bucarest, Imprimerie „La Roumanie“, 1910, 20 p.

1911

447. Brătescu, C., *Dobrogea la Ovidiu*. În „Anuar de Geografie și Antropogeografie“, București, II, (1910—1911), p. 3—22.
448. Sauciu, V., *Deux poèmes français de Narcisse, adoptés d'Ovide*. În *Mélanges de l'École Roumaine en France*, Paris, Gamber, 1923, p. 137—139.

1915

449. Pârvan, Vasile, *Fortificațiile cetății Tomis pe timpul lui Ovidiu* în *Zidul cetății Tomis*. „Anal. Acad. Tom.“, Seria II, Tom. XXXVII. Memoriile Secției Istorice. 1915, p. 428—431.

1923

450. Pârvan, Vasile, *Sciția Minoră ... pe vremea lui Ovidiu*. În vol. *Începuturile vieții române la gurile Dunării*. București, Cultura Națională, 1923 . P. 65—67.

1924

451. Iordăchescu, Const., *Ovidiu și Pușkin în exil*. În „Adevărul literar și artistic”. București, V (1924), nr. 157, 17 februarie, p. 5; Nr. 68, 24 februarie, p. 2.
 452. Ortiz, Ramiro, *La teoria del dono nel „Ars Amandi” di Ovidio e nella letteratura degli „Eisenhamen”*, în vol. *Omăgiu lui Pârvan*, Buc., 1924, p. 239—250.
 453. Pârvan, V., *A propoș du „basileus” de Callatis*. În „Dacia”, I, 1924, p. 363—367.

1925

454. Andronescu, Virgil, *Bimilenariul lui Ovidiu*. În „Buletinul Mun. Oraș Constanța”, an III, (1925), nr. 3, p. 68.
 455. Carcopino, J., *De la Porta Maggiore la Tomis*. În „Orpheus”, București, I (1925), p. 289—313.
 456. Coresp., *Comemorarea nașterii lui Ovidiu la Constanța*. În „Rampa”, VIII, nr. 2258, 9 mai 1925, p. 2.
 457. Delibaș, *De vorbă cu Ovidiu*. În „Dobr. Jună”, XIX, nr. 129, 10 iunie 1925, p. 1.
 458. D. Karnabatt, *Ovidiu la gurile Dunărei*. (Două mii de ani de la moartea (sic!) lui Ovidiu). În „Rampa”, VIII, nr. 2259, 10 mai 1925, p. 1.
 459. Roșu, Gr., *Bimilenariul lui Ovidiu*, în „Bulet. Mun. oraș. Constanța. An. VIII, (1925), nr. 3, p. 68—71.
 460. Sarry, Const. N., *Ovidiaddă*. În „Dobrogea literară”, I, nr. 5, 1 iunie 1925, p. 2.
 461. S., D., *Publius Ovidius Naso* (Note). În „Dobrogea Literară”, I, nr. 4, 16 mai 1925, p. 1.
 462. Selian, Alechim, *Ovidiu la Medgidia*. În „Dobrogea literară”, I, nr. 5, 1 iunie 1925, p. 2.
 463. * * *, *Aniversarea lui Ovidiu*, În „Dobrogea Jună”, XIX, nr. 97, 1 mai 1925, p. 1
 464. * * *, *Comemorarea nașterii lui Ovidiu*, în „Dobrogea Jună”, XIX, nr. 100, 5 mai 1925, p. 1.
 465. * * *, *Monumentele din Dobrogea. Cu prilejul unei aniversări: Ovidiu*. În „Dobrogea Jună”, XIX, nr. 98, 2 mai 1925, p. 1.
 466. * * *, *O aniversare a poetului Ovidiu*. În „Dobrogea Jună”, XIX, nr. 95, 29 aprilie, 1925, Op. 1.
 467. * * *, *Operele lui Ovidiu*. În „Dobrogea literară”, I, nr. 4, 16 mai 1925, p. 2.

1926

468. Urzică, M., *Noi cercetări asupra exilării lui Ovidiu*, I. În „Cuvântul”, București, III (1926), nr. 412.
 469. Urzică, M., *Ilegalitatea exilării lui Ovidiu* (Conșiderații juridice și istorice); II. În „Cuvântul”, București, III (1926), nr. 413.
 470. Pârvan, Vasile, *Ovidiu despre geto-daci*. În vol. *Getica. O protoistorie a Daciei*. București, Cultura Națională, 1926, p. 166—169 (Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice. Seria III. Tomul III. Memoriul 2).
 471. Muche, Ioan, *Poetul Publius Ovidius Naso*. În „Plaiuri Dobrogene”, I, 1926—1927, nr. 1, p. 6—8.

1927

472. Ortiz, Ramiro, *Fortuna labilis*. Storia di un motivo poetico de Ovidio al Leopardi. București, Cultura Națională, 1927, 168 p.
 473. Popa-Lisseanu, G., *Exilul lui Ovidiu*. În „Cele trei Crișuri”, Oradea, VIII, (1927), p. 169—170.

1928

474. Pârvan, Vasile, *Ovid and Cotys*. În: *Dacia. An outline of the Early Civilizations of the Carpatho-Danubians Countries*. Cambridge, University-Press, 1928, p. 104.
475. Vâlsan, G., „Lacul Ovidiului” și României la Marea Neagră. În: „Graiul Românesc”, București, II (1928), p. 115—118.
476. Blum, C., *Cauzele relegării poetului roman P. Ovidius Naso la Tomis* (Conșiderații istorice și juridice). În „Analele Dobrogei”. Cernăuți, IX (1928), vol. II, p. 119—170. Idem extras.

1929

477. Marinescu, I.M., *Ovidius*. În volumul *Figuri din antichitatea clasică*. București, Editura Casei Școalelor, 1929, p. 153—168.

1930

478. Bezdechi, Ștefan, *Ovidiu și soția sa*. În „Darul Vremii”, Cluj, I (1930), p. 17—18.
479. Bezdechi, Ștefan, *Ultimii ani ai lui Ovidiu*. În volumul *P. Ovidius Naso Scrisori din Tomis*. În românește de Șt. Bezdechi. Cluj. Cartea Românească, 1930, p. I—XXXIII.

1931

480. Bart, Jean, *Tomis — Constanța*, în „Adevărul”, 44, nr. 11648, 2 octombrie 1931, p. 1—2.
481. Brătescu, C., *Sarcofaful cu simboluri din Constanța*. În „Analele Dobrogei” XII (1931), p. 209—243.
482. Brătescu, C., *Ce e cu sarcofaful din Constanța?* În „Dobrogea Jună”, Constanța, XXVII (1931), nr. 119.
483. Brătescu, C., *Sarcofaful din Constanța*. În „Universul”, XLIX, nr. 222, 20 august, 1931, p. 1—2.
484. Cerkez, C., *Sarcofaful din Constanța*. În „Universul”, București, XLIX (1931), nr. 297.
485. Codreanu, C., *Mormântul lui Ovidiu*. În „Marea Neagră”, Constanța, IX (1931), nr. 119.
486. Grigoraș, Em. C., *Sarcofaful lui Ovid*. În „Adevărul”, București, 44 (1931), nr. 14646.
487. Grigoraș, Em. C., *Tot sarcofaful lui Ovid*. În „Dimineața”, București, XXVII (1931), nr. 8941.
488. Mihailovici, Dimitrie Em., *Sarcofaful*. În „Marea Neagră”, X, nr. 19, 19 octombrie 1931, p. 1.
489. Păsculescu, *Evenimente din Constanța*. În „Realitatea ilustrată”, V, nr. 218, 2 aprilie 1931, p. 13.
490. Păsculescu, *Sarcofaful din Constanța (Poetul Ovidiu)*. În „Reportaj”, an I, nr. 18, 6 august 1931, p. 19—20.
491. Popescu-Spîneni, *Dreptul roman și sarcofaful de la Constanța*. În „Revista Clasică”, București, VII, (1931), p. 162—170.
492. Red., *O lămurire necesară*. În „Marea Neagră”, IX, nr. 120, 5 august 1931, p. 1.
493. Simionescu, Ion, *Muzeul din Constanța*. În „Universul”, XLIX, nr. 221, 19 august 1931, p. 1.
494. Văgănescu, M., *Problema sarcofafului de la Constanța*. În „Dacia”, Constanța, XVIII, nr. 154, 15 octombrie 1931, p. 1.
- Continuare: nr. 155, 17 oct. 1931, p. 1.
nr. 156, 19 oct. 1931, p. 1.
nr. 157, 21 oct. 1931, p. 3.
495. * * *, *Despre poetul Ovidiu* (după articolul: *Mormântul lui Ovidiu* din „Le Temps”). În „Marea Neagră”, Constanța, IX (1931), nr. 123.

496. * * *, *Monumentul poetului latin Ovidiu*, în „Dobrogea Jună”, (Număr special pentru popor), XXVII, nr. 80, 29 mai 1931, p. 8.
497. * * *, „*Mormântul*” lui Ovidiu din Constanța, În „Dobrogea Jună”, XXVII, nr. 152, 1 octombrie 1931, p. 1.
498. * * *, *Mormântul lui Ovidiu din Constanța*. În „Neamul Românesc”, Buc. XXVI (1931), nr. 211 (după „Corriere della Sera”).
499. * * *, „*Mormântul*” lui Ovidiu din Constanța. În „Neamul Românesc”, XXVI, nr. 218, 22 septembrie 1931, p. 2.

1932

500. Bezdechi, Ștefan, *Ovidiana*. În „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, Cluj, I, (1928—1932), partea I, p. 33—48.
Idem, Extras.
501. * * *, *Sarcofaagul lui Ovidiu*. În „Dobrogea Jună”, XXVIII, nr. 123, 17 august 1932, p. 1.

1933

502. Blum, G., *Sarcofaagul roman cu simbolurile justiției penale*. Constanța, Tip. Dacia (1933, p. III+37 (Extras din „Anuarul XIII al liceului de băieți „Mircea cei Bătrân” din Constanța).
503. Marinescu, N., *Cea mai veche traducere din limba latină în românește*. În „Revista Clasică”, București, IV—V (1932—1933), p. 292—294.

1934

504. Constantinescu, Pimen, *Arturo Grat și Constanța*. În „Provincia literară, an. II. nr. 1—2, ianuarie-februarie 1934, p. 16—17.
505. Ortiz, Ramiro. *La teoria del dono nel „Ars Amandi” di Ovidio e nella letteratura delgi „Ensenhamen”*, În vol. În memoria lui Vasile Pârvan. Volum publicat de Asociația academică „Vasile Pârvan” a foștilor membri ai Școlii Române din Roma. București, 1934, p. 239—250.
Republicare (452).

1934—1935

506. Teleajen Horia, *Ovidius Naso*. În „Vraja Mării”, II, 1934—1935, nr. 11—12, p. 4—5.
Continuare în „Farmecul Mării”, II, 1934—1935, nr. 16—17, p. 4—5.

1935

507. Bezdechi, Ștefan, *Marginalia and Ovidii Tristia* (Ed. Ehwald-Levy, Lipsiae, 1922). În „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, Cluj (1933—1935), p. 98—106.
Idem, Extras.
508. Bezdechi, Ștefan, *Horatiu și Ovidiu*. În „Gând Românesc”, Cluj, III (1935), p. 518—528.
509. Laslo (= Lascu), Nicolae, *Riflessi d'arte figurata nelle „Metamorfoși” di Ovidio*. În „Ephemeris Dacoromana”, Roma, VI (1935), p. 368—341.
510. Șoimaru, *Ovidiu*. În „Vreemea”, București, 1935, nr. 385, p. 18.

1936

511. Bezdechi, Ștefan, *Horatius et Ovidius*, În volumul Lui D. Marmeliuc, 1936, p. 172—175.
512. Iorga, Nicolae, *Geți fără rege în umbra Romei*. despre lupta de la Aegyssus descrisă de Ovidiu. În *Istoria Românilor*. Vol. I, Partea a II-a: *Sigiliul Romei*. București Tipografia „Datina Românească”, Vălenii de Munte, p. 61—62.

513. Iorga, Nicolae, *Lumea dumăreană în oglinda poezilor (Ovidiu despre țara geților)*. În *Istoria Românilor* (vezi 512), p. 65—77.
514. Paulian, Dem., *Melancolia lui Ovidiu*, În „Rev. Curs. Conf.“, 1936, nr. 5—6, p. 48—55.
515. Pippidi, D.M., *Autor de la chronologie des Epîtres (’Ovide)*. În „Atheneum“, Iași, II (1936), p. 198—211.

1937

516. Blum, C., *Sarcofaagul roman cu simbolurile justiției penale*. Partea a II-a, Constanța, Institutul de Arte grafice „Albina“ (1937), 47 p. (v. 502).
517. Pârvan Vasile, *Ovidiu și Cotys*, în vol. *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*. Traducere de Radu Vulpe după textul original inedit. Volum publicat de Asociația Academică „Vasile Pârvan“ a foștilor membri ai Școlii Române din Roma. București, 1937 Institutul de Arte Grafice „Minerva“, S.A.R., p. 106—107. Cfr. nr. 474 (V.L.).
518. Petrescu, Valeria, *Scurtă privire asupra vieții și operei lui Ovidiu*. În Vol. *Metamorfozele*. Cărțile I și II. În românește de Maria Valeria Petrescu. Cu o prefață de Șt. Bezdechi. Buc., Cartea Românească, 1937. Metru original. (Nr. 181).
519. Vulpe, Radu, *Iernile lui Ovidiu*. În „Gânduri...“, an I, 1937, nr. 4—5, aprilie-mai, p. 3—8.

1938

520. Gălcescu, Gh., *Cultura latină* (Despre Ovidiu). În „Amicul Tinerimii“, an X, (serie nouă), nr. 4, aprilie 1938, p. 22—23.
521. Pippidi, D.M., *L’Assomption de César dans un passage des „Fastes“ d’Ovide*. În „Revista Clasică“, Buc., IX—X (1937—1938), p. 165—192.

1939

522. Blum, C., *Între Dante și Ovidiu*. În „Gânduri de la Mare“, III, 1939, nr. 9—10, p. 12—16.
523. Cergău, Titus, *Tomis — Constanța*. În „Gânduri...“, III, 1939, nr. 3—4, p. 15—16.
524. Mușat, P., *Mitul lui Phaeton în „Metamorfozele“ lui Ovidiu*. În „Ausonia“, Buc., I (1939), nr. 2, p. 44—47.
525. Neicu, I., *Ovidiu trimite știri din Pont*. În „Gânduri...“, III (1939), nr. 9—10, p. 17—20.
526. Petrescu, Valeria, *Patria la Ovid*. În „Gânduri...“, III (1939), nr. 9—10, noiembrie-decembrie, p. 8.
527. Vulpe, Radu, *Ovidiu la Tomis*. În „Gânduri...“, III, 1939, nr. 9—10 noiembrie-decembrie, (număr festiv închinat poetului Ovidiu), p. 5—7.

1940

528. Acsinteanu, G., *Tomisul de ieri — Constanța de azi*. În „Curentul literar“, Buc., Seria II, an II (1940), nr. 1—4, p. 1—10.
529. Florian, C., *Cassius Severus, un celebru orator dușman al lui Ovidius Naso*. În „Pontice“, Constanța, II (1940), nr. 1—4, p. 1—10.
530. Laslo (= Lascu), Nicolae, *Izvoarele literare ale „Metamorfozelor“ lui Ovidiu*. În „Anuarul Institutului de Studii Clasice“, Cluj, III (1936—1940), p. 74—123. *Idem*: Extras.
531. Zielinski, Th., *Les derniers jours d’Ovide en Dobroudja*. În „Revista Clasică“, Buc., XI—XII (1939—1940), p. 16—28.

1941

532. Bezdechi, Șt., *Nonnos și Ovidiu*. Studiu cu un rezumat în limba franceză. Sibiu, „Cartea Românească”, din Cluj, 1941, 44 p.
533. Dvoincenco, E.-Dumitriu, I.G., *Pușchin și Ovidiu*. În „Revista Fundațiilor Regale”, Buc., VIII (1941), nr. 1, p. 189—195.
534. Herescu, N.I., *Exilul poetului Ovidiu*. În volumul *Caete clasice* Buc., „Cugetarea” (1941), p. 140—148.
535. Lascu, Nicolae, *Ovidiu în opera lui Miron Costin*. În „Transilvania”, Sibiu, 72 (1941), p. 706—717.

1942

536. Theodosiu, Lelia, *Ovidiu la Tomis*. În „Ausonیا”, Buc., II (1942), nr. 5, p. 148—153.

1943

537. Herescu, N.I., *Bibliographie d'Ovide*. În volumul *Bibliographie de la littérature latine*. Paris, Société d'édition „Les Belles Lettres”, 1943, p. 199—217.
538. Lascu, Nicolae, *Vasile Aron și Ovidiu*. În „Studii literare”, Sibiu, II (1943), p. 26—66. *Idem*: Extras.
539. Lascu, Nicolae, *Dimitrie Cantemir despre exilul lui Ovidiu*. În „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, Sibiu, IV (1941—1943), p. 17—34. *Idem*: Extras.

1944

540. Brânduș, Victor, *Ovidiu martir al operei sale*. În vol. *Trei destine tragice*. Buc., Imprimeriile „Curierul”, 1944, p. 53—73.

1946

541. Cergău, Titus — Papazissu, E., *Insula lui Ovidiu*. În culegerea *Legende dobrogene*, (Constanța), Editura Sindicatului învățătorilor din municipiul și județul Constanța, 1946, p. 8—10.

1947

542. Micu, C., *Ovidius și țăranul nostru*. În „Zări albastre”, Constanța, II (1947), nr. 3—4, p. 1—2.

1948

543. Lascu, Nicolae, *Le conte de Pyrame et Thisbé dans deux textes inédits*. În „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, Cluj, V (1944—1948), p. 312—337. *Idem*: Extras.

1955

544. H.J. (= Jacquier, Henri), *Ovidiu și socoteala mileniilor*, în „Steaua”, an VII, 1956, nr. 8, p. 117—118.
545. I.L., (Ion Lungu) *In memoriam*. În „Steaua”, Cluj, VII (1956), nr. 10, p. 17—18.

1957

- 546: (Autori Vari), *Publius Ovidius Naso* (XLIII î.e.n. — MCMLVII e.n.). București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1957. 581, p. (Biblioteca Antică. Studii).

547. Călinescu, Georges, *Ovidiu poetul*. În nr. 546, p. 7—35.
548. Bezdechi, Ștefan, *Ad Bis Millesimos P. Ovidii Nasonis Natales XIII Kalendas Aprilis Anni MCMLVII-i*. În nr. 546, p. 37—38.
549. Winnickuz, Lidia, *Ovid's Elegie und die epistolographische Theorie*. În nr. 546, p. 39—70.
550. Lăzărescu, Traian, *Ad Ovidium*. În nr. 546, p. 71—74.
551. Bezdechi, Ștefan, *Ovidiana*. În nr. 546, p. 75—97.
552. Barbu, N.I., *De Ovidio discipulorum poeta*, În nr. 546, p. 99—100.
553. Marinescu, I.M., *De ce a fost exilat Ovidiu?* În nr. 546, p. 101—118.
554. Lascu, Nicolae, *Pământul și vechii locuitori ai țării noastre, în opera din exil a lui Ovidiu*. În nr. 546, p. 119—191.
555. Barbu, N.I., *Însemnări pentru un studiu asupra stilului lui Ovidiu*. În nr. 546, p. 193—210.
556. Costa, Traian, *Formele hexametrelui la Ovidiu*. În nr. 546, p. 211—332.
557. Lascu, Nicolae, *Ovidiu în România*. În nr. 546, p. 333—580.
558. *Sărbătorirea a 2000 de ani de la nașterea lui Ovidiu*. În „Contemporanul”, 1957, nr. 3 (537), 18 ian., p. 3. Cuprinde: prevederile Hotărârii Consiliului de Miniștri, prin care se înființează „Comitetul Național al RPR pentru aniversarea poetului Ovidiu, precum și obiectivele de îndeplinit”.
559. Agerpres, *Manifestări cu prilejul bimileniului Ovidiu*. la București. Apărut în principalele ziare din țară.
560. Agerpres, *Manifestări consacrate aniversării bimileniului Ovidiu* la Constanța. Apărut în principalele ziare din țară.
561. Agerpres, *Sărbătorirea a 2000 de ani de la nașterea poetului Ovidiu*. (Festivitățile de la Constanța). Știința, nr. 4015, 22 sept. p. 3 și în principalele ziare din țară.
562. Andrițoiu, Alexandru, *Însemnări de poet*. În „Contemporanul”, Buc., 1957, nr. 38 (572), 2 septembrie, p. 3.
563. Bellu, Pavel, *Exilul poetului*. În „Făclia”, XII, nr. 3406, 28 septembrie 1957, p. 2.
564. Bezdechi, Ștefan, *La bimilenarul nașterii lui Ovidiu*. Conferință la Radio, Bibl. Fil., Cluj-Napoca, a Acad. RSR, Ms. nr. 1156, f. 1—5, f.a. 1957.
565. Bezdechi, Ștefan, *Ovidiu*. În „2000 ani de la nașterea lui Ovidiu” *Ovidiu*. Teatrul Național Cluj, 1957—1958. Pliant nepaginat.
566. Bezdechi, Ștefan, *Ovidiu, poet minor?* În „Tribuna”, Cluj, I, (1957), nr. 31, 7 septembrie, p. 9.
567. Birsănescu, Ștefan, *Ovidiu evocat de un profesor al Școlii latine din Cotnari*. În „Iașul literar”, Iași, 1957, nr. 11, noiembrie, p. 114—118.
568. Bologa, Valeriu I., *Crâmpoie de iatrozofie ovidiană*. În „Tribuna”, Cluj, I (1957), nr. 33, 21 septembrie, p. 9.
569. Bulgăr, Gh., *Însemnări despre stilul lui Ovidiu*. În „Limba română”, Buc., VI, 1957, nr. 6, iunie, p. 61—72.
470. Camilar, Eusebiu, *Bimileniul Ovidiu: Cel mai vechi cîntăreț al pământului românesc*. În „Știința”, Buc., XXVII (1957), nr. 4016, 22 sept., p. 2.
571. Camilar, Eusebiu, *La cetățile pontice*. În vol. *Ovidiu, Metamorfozele* Nr. 256, p. 5—18.
572. Camilar, Eusebiu, *Socica Sarmatică „Tălmăcind elegiile lui Ovidius...”*. în „Tribuna”, Cluj, I (1957), nr. 35, 5 oct., p. 1, 3.
573. Canarache, V., *Epoca lui August și începuturile noii culturi greco-romane în Dobrogea (Ovidiu)*. În 2000 ani... Pliant nepaginat.
574. Călinescu, George, *Bimileniul Ovidiu*. În „Contemporanul”, XII, 1957, nr. 38 (572), 20 sept., p. 3.
575. Călinescu, G., *Il bimillenario della nascita di Ovidio in Romania*. În „Convivium”, an XII, 1957, nr. 2, p. 765—767.
576. Călinescu, G., *Ovidiu poetul*. În „Steaua”, Cluj, VIII, nr. 11, noiembrie 1957, p. 53—66.
577. Călinescu, G., *Poetul săracilor*. În „Contemporanul”, an XII, nr. 31 (565), 2 august 1957, p. 1, 5.
578. Cioculescu, Ștefan, *Ovidiu*. În „Gazeta literară”, Buc., 1957, 39 (185), 26 sept., p. 3, 5.

579. Daicoviciu, Constantin, *Situația teritoriului geto-dacic de la Dunărea de jos în vremea relegării lui Ovidiu*. În *Steaua*“, Cluj, VIII, 1957, nr. 11, noiembrie, p. 70—72.
580. Ionescu, Dr. N., *Viața lui Ovidiu* (Schită biografică). În „Dobrogea nouă“, Constanța, X, 1957, nr. 2850, 22 septembrie, p. 2.
581. Ionescu, Dr. O. N., *Viața lui Ovidius* (schită biografică), în 2000 ani..., f.p. 8—19.
Pliant nepaginat.
Retipărire (580).
582. Kiss, G., *Motivul relegării lui Ovidiu*. În „Steaua“, Cluj, VIII, 1957, nr. 4 (86), aprilie 1957, p. 124—125.
583. Lascu, Nicolae, *Cel dintîi cîntăreț al meleagurilor noastre*. În vol. *Publius Ovidius Naso, Scrisori din exil*. În românește de Teodor Naum. Buc., Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957, Studiu introductiv, Comentarii p. 249—288.
584. Lascu, Nicolae, *Circulația unei teme ovidiene în literatura universală*, Semnalat în „Studii și cercetări de istorie“, an VIII (1957), nr. 1—4, p. 279. (Sesiunea festivă „2000 ani de la nașterea lui Ovidiu“).
585. Lascu, Nicolae, *Ovide à Tomis*. În „Agerpres, Buletin d'Information“ București, VIII, 1957, nr. o, p. 13—14.
Ibid., Ovid in Tomis / în l. germană / .
Ibid., Ovid at Tomis / în l. engleză / .
586. Lascu, Nicolae, *Ovide à Tomis*, În „Contemporanul“, nr. 43 (577), 25 oct. 1957, p. 8.
587. Lascu, Nicolae, *Ovide en Roumanie*. În „Revue Roumaine“, Buc., XI, 1957, nr. 4, p. 118—122.
588. Lascu, Nicolae, *Ovid in Rumänien*. În „Rumänische Rundschau“, Buc., XI, 1957, nr. 4, p. 130—135.
589. Lascu, Nicolae, *Ovid in Rumania*. În „Rumania Review, 1957, nr. 4, p. 118—122.
590. Lascu, Nicolae, *Ovidio in Romania*. În „Dimensioni“, Sulmona, I, 1957, p. 32—37.
591. Lascu, Nicolae, *Ovidiu bimilenar*. În „Tribuna“, Cluj, I, 1957, nr. 3382, 31 august, p. 2.
592. Lascu, Nicolae *Știri și tradiții cu privire la locul de exil al lui Ovidiu*, în „Studii și cercetări de istorie“, an VIII, 1957, nr. 1—4, p. 277.
593. Lascu, Nicolae, *Ovidiu în istoriografia românească* (comunicări în sectoarele Institutului de Istorie: Sectorul de Istorie Veche). Semnalat în „Studii și cercetări de istorie“, Cluj, VIII, 1957, nr. 1—4, p. 279.
594. Manolache, T. N., *Poetul Ovidiu în tradiție și credințele populare*. În „Mitropolia Olteniei“, Craiova, IX, 1957, nr. 11—12, nov.—dec., p. 866—869.
595. Manta, Teodor, *2000 de ani de la nașterea lui Ovidiu (La apariția „Tristelor“)*. În „Dobrogea Nouă“, Constanța, X, 1957, nr. 2805, 30 iulie, p. 2.
596. Marinescu, I. M., *Ovidiu*, În „Iașul literar“, Iași, 1957, nr. 4, aprilie, p. 49—53.
597. Murărașu, D., *Ovidiu la Tomis*. În „Tănărul Scriitor“, VI, nr. 4, aprilie 1957, p. 51—55.
598. Pârvan, Vasile, *Ovidiu și Cotys în Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile Carpat-Danubiene*. Traducere după manuscrisul original francez inedit de Radu Vulpe. Ediție nouă revăzută și adnotată. Buc., Editura Științifică, 1957, p. 109. Vezi nr. 517.
599. Perpessicius, *Cuvânt la deschiderea expoziției ovidiene*. În „Steaua“ Cluj, VIII, 1957, nr. 11, noiembrie, p. 66—70.
600. Popescu, Mircea, *Statuii lui Ovidiu*. În „Dobrogea Nouă“, Constanța, X, 1957, nr. 2809, 3 august, p. 2.
601. Sadoveanu, Ion Marin, *Peregrinări*. În „Gazeta Literară“, IV, nr. 40, (186), 3 octombrie 1957, p. 1, 4.
602. Ștefănescu, Emilian, *Opera literară a lui Ovidius*. În 2000 ani ... Pliant nepaginat.
603. Vianu, Tudor, *Ecouri ovidiene*, În „Gazeta literară“, Buc., IV, 1957, nr. 39 (185), 26 sept., p. 1—2.
604. Vianu, Tudor, *Ovidiu*. În „Gazeta literară“, Buc., IV, 1957, nr. 5 (151), 31 ianuarie, p. 2.
605. Voinea, George, *Bimileniul Ovidiu*. În „Gaz. Inv.“, an. IX, nr. 436, 20 sept. 1957, p. 2.
606. * * *, *Ce a scris Ovidiu*. În „Dobrogea Nouă“, Constanța, X, 1957, nr. 2821, 17 aug., p. 2.

607. * * *, *Ce a scris Ovidiu*. *Ibid.*, nr. 2850, 22 sept., p. 2.
608. * * *, *Controverse istorice în legătură cu locul cetății Tomis, unde a fost exilat Ovidiu*. În „Dobrogea Nouă“, Constanța, X, 1957, nr. 2798, 21 iulie, p. 2.
609. * * *, *Cum va fi sărbătorit Ovidiu* (în Italia și în țara noastră, îndeosebi la Constanța). În „Dobrogea Nouă“, Constanța, X, 1957, nr. 2821, 17 aug., p. 2.
610. * * *, *De la limba dragostei la cea a durerii*. În „Dobrogea Nouă“, Constanța, X, 1957 nr. 2798, 21 iulie, p. 2.
611. * * *, *Versul lui, punte către inimi*. În „Dobrogea Nouă“, Constanța, X, 1957, nr. 2738, 12 mai, p. 3.
612. * * *, *Din zilele lui*. În „Dobrogea Nouă“, Constanța, X, 1957, nr. 2738, 12 mai, p. 3.
613. * * *, *Festivități cu prilejul aniversării bimileniului Ovidiu* (programul de la București și Constanța). În „Dobrogea Nouă“, Constanța, X, 1957, nr. 2836, 6 septembrie, p. 2.
614. * * *, *La două milenii de la nașterea lui Ovidiu*. În „St. Roșu“, IV, nr. 1056, 28 august 1957, p. 2.
615. * * *, *La început a fost iubirea*. În „Dobr. Nouă“, Constanța, X, 1957, nr. 2750, 26 mai, p. 2.
616. * * *, *La sărbătoarea lui Ovidiu*. În „Dobrogea Nouă“, Constanța, X, 1957, nr. 2850, 22 septembrie, p. 1.
617. * * *, *Meleagurile de altă dată ale Dobrogei în poezia lui Ovidiu*. În „Dobrogea Nouă“, Constanța, X, 1957, nr. 2821, p. 2.
618. * * *, *Oaspeți de peste hotare în orașul nostru cu ocazia aniversării poetului Ovidiu*. În „Dobrogea Nouă“, Constanța, X, 1957, nr. 2850, 22 septembrie, p. 2.
619. * * *, *Eroice fapte de arme în opera poetului*. În „Dobrogea Nouă“, Constanța, X, 1957, nr. 2831, 31 august, p. 2.
620. * * *, *Pregătiri pentru sărbătorirea poetului la Cluj*. În „Făclia“, Cluj, XII, 1957, nr. 3382, 31 august, p. 2.
621. * * *, *Pregătiri pentru aniversarea poetului Ovidius*. În „Gazeta Învățământului“, an IX, nr. 406, 18 ian. 1957, p. 3.
622. * * *, *Prieteni ai poetului*. În „Dobrogea Nouă“, Constanța, X, 1957, nr. 2821, 17 august, p. 2.
623. * * *, *Sărbătorirea poetului Ovidiu*. În „Dobrogea Nouă“, Constanța, X, 1957, nr. 2849, 21 septembrie, p. 1.
624. * * *, *Situația politico-militară în vechea Dobroge și în perioada relegării poetului Ovidiu la Tomis*. În „Dobrogea Nouă“, Constanța, X, nr. 2821, 1957, 14 august, p. 2.
625. * * *, *Ședința festivă închinată bimileniului Ovidiu la Cluj*. În „Făclia“, Cluj, XII, 1957, nr. 3412, 5 octombrie, p. 3.
626. * * *, *Unde a jost înhumat poetul*. În „Dobrogea Nouă“, Constanța, X, 1957, nr. 2738, 12 mai, p. 3.
- 1958.
627. (Autori vari), *P. Ovidius Naso*. Cu prilejul comemorării a 2000 ani de la nașterea poetului. București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1958. 108 p. (Biblioteca Centrală de Stat a R.P.R. Cuprinde:
628. Vasilescu, Toma în colaborare cu Janina Vilan și Eugen Cizek):
I. P. Ovidius Naso și începutul Imperiului. II. *P. Ovidius Naso: Viața sa până la relegare*. III. *Opera poetului până la exilul său la Tomis*. p. 3—28. V. *Scrierile lui Ovidiu*. VI. *Opera poetului în decursul vremii VII. Studii asupra lui Ovidiu publicate în l. română*, p. 75—88; Traduceri în l. română (de T. Naum și N. Lascu). Pagini de antologie.
629. Berciu, Ioan, *Ovidiu la Tomis*. *Ibid.*, p. 28—74. (IV)
630. Belu, Sabin, *Un ecou ovidian în Transilvania secolului al XVI-lea*. În „Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai, Tomus III (1958) nr. 6. Series IV, Fasciculus I, p. 179—181.
631. Brezean, Ion, *Ecouri ovidiene în literatura română din Transilvania*. În „Tribuna“, Cluj, II, 1958, nr. 6 (53), 8 februarie, p. 6 și nr. 7(54), 15 februarie, p. 3.

632. Lascu, Nicolae, *Ovidiu în literatura română*. În „Steaua”, an. IX. nr. 2, februarie 1958, p. 63—77.
633. Lascu, Nicolae, *Notizie di Ovidio sui Geto-Daci*. În „Maia”, Firenze, X, 1958, fasc. IV, p. 308—316.
634. Pârvan, Vasile, *Ovidiul și Cotys*, in vol. *Dacia*. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene. Traducere după manuscrisul original francez inedit de Radu Vulpe. Ediția a treia revăzută și adnotată. București, Editura Științifică, 1958, p. 87.
Retipărire (517).
635. Riegler, Dinu, E., *Ovidiu, mitologia și muzica*. În „Studii Muzicologice”, București, 8, 1958, p. 51—80.
636. Scridon, Gavril, *Studii Ovidiene*. În „Tribuna”, Cluj, II, 1958, nr. 12 (59), 22 martie, p. 2.
637. Speranția, Eugeniu, *Ecouri ovidiene în Evul Mediu*. În „Tribuna”, Cluj, II, 1958, nr. 8 (55), 22 februarie, p. 7—8.
638. Vulpe, Radu, *Una città di provincia al limite dell'Impero Romano: Tomi al tempo di Ovidio*. În „Studi Romani”, Roma, VI, 1958, nr. 6, p. 629—648.
639. * * *, *Turnul lui Ovidiu din Caransebeș*. În „Făclia”, Cluj, XIII, 1958, nr. 3596, 11 mai, p. 2.

1959

640. Bulgăr, Gh., *Bimilenarul Ovidiu în România*. În „Studii Clasice”, București, I, 225—228.
641. Lascu, Nicolae, *La fortuna di Ovidio dal Rinascimento ai tempi nostri*. În *Studi Ovidiani*, Roma, 1959, p. 79—112.
642. Lascu, Nicolae, *L'esilio di Ovidio nelle tradizioni popolari*. În *Siculorum Gymnasium*”, Catania, XII, 1959, p. 153—163.
643. Popescu, David, *Introducere* (Viața și opera lui Ovidiu) la vol. *Ovidiu, Metamorfoze* (nr. 268), p. V—XLI.
644. Vulpe, Radu, *Ovidio nella città dell'esilio*. În *Studi Ovidiani*, Roma, 1959, p. 39—62.

1960

645. Bulgăr, Gh., *Ovidiu și peisajul dobrogean*. În „Studii de Literatură Universală”, București, II, 1960, p. 69—77.
646. Drimba, Ovidiu, *Ovidiu, poetul Romei și al Tomisului*. Prefață de Tudor Vianu. București, Ed. Tineretului, 1960. 328 p.
647. Gabrea, Maria, *Ovidiu, poet elegiac*. În „Studii de Literatură Universală”, Buc., II, 1960, p. 205—211.
648. Lascu, Nicolae, *Ovidiu în istoriografia română*. În *Omagiu lui Constantin Daicoviciu, cu prilejul împlinirii a 60 ani*. Buc., Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 311—321.
649. Vianu, Tudor, *Prefață* la vol. O. Drimba, *Ovidiu, poetul Romei și al Tomisului* (v. nr. 646), p. 5—10.

1961

650. Gostar, Nicolae, *Metereaque turba* (Ovide, *Tristia*, II, 191). În „Studii Clasice”, București, III, 1961, p. 313—315.
651. Lascu, Nicolae, *Ovidio linguista*. În „Studii Clasice”, Buc., III, 1961, p. 305—311.
III, 1961, p. 313—315.
652. Prisnea, Constantin, *Bachus în Dobrogea*. Știrile lui Ovidiu. n vol. *Țara vinurilor*. Buc., Ed. pentru Literatură, 1961, p. 20—22.
653. Vianu, Tudor, *Ovidiu*. În vol. *Jurnal*. (Buc.), Editura pentru Literatură, 1961, p. 211—216.
Retipărire (nr. 603).

1962

654. Bologa, Valeriu L., *Marginalii iatroistorice la opera poetică a lui Ovidiu*. În vol. *Din istoria medicinei românești*. Buc., Ed. Academiei R.P.R., 1962, p. 49—52.

1963

655. Lascu, Nicolae, *Le „Epistulae ex Ponto“ in un codice di Alba Iulia*. În „Studii Clasice“, Buc., V, 1963, p. 181—189.
656. Drimba, Ovidiu, *Ovidii poet Rima i Tom*. Perevod s ruminskogo Eleni Loginoskoi. Buharest, Izdatelstvo „Meridiane“, 1963. 292 p.
657. Prisnea, Constantin, *Bachus în Dobrogea* Știrile lui Ovidiu. În vol. *Țara vinurilor*. Adăugită, pritică și limpezită într-o a doua ediție. Buc. Editura pentru Literatură, 1963, p. 29—32

1964

658. Lascu, Nicolae, *Eminescu și marii poeți antici (Ovidiu)*. În „Tribuna“, an VIII (38), 11 iunie 1964, p. 5.

1965

659. Bologa, Valeriu L., *Medizingeschichtliche Marginalien zu Ovids dichterischem Werk*. În „Bibliotheca Classica Orientalis“, Berlin, 10, 1965, Heft L, p. 53—54.
660. Camilar, Eusebiu, *Cartea Geșilor*. În „Tribuna“, Cluj, IX, 1965, nr. 14 (427), 8 aprilie, p. 4—5.
661. Constantinescu, Pimen, *Atitudinea lui Dante față de Ovidiu*. În vol. *Studii despre Dante*. Buc., Ed. pentru Literatură Universală, 1965, p. 154—178.
662. Cuciureanu, Ștefan, *Reminiscențe din Ovidiu în „Divina Comedie“*. În „Iașul literar“, Iași, XVI, 1965, nr. 5, mai, p. 92—94.
663. Costa, Traian, *Despre Fastele lui Ovidiu și calendarul român*. În vol. *Ovidiu. Fastele (273)*.
664. Lascu, Nicolae, *Ovidio della tradizione e nella letteratura romana fino alle recenti celebrazioni ovidiane in Romania*. În „Maia“, Firenze, N.S. XVIII, 1965, fasc. 2, p. 177—188.
665. Lascu, Nicolae, *Villa lui Ovidiu de la Sulmna*. În „Studii Clasice“, VII, 1965, p. 488

1966

666. Alexe, Gh., *Poetul Ovidiu în folclorul românesc*. În „Mitropolia Banatului“, Timișoara, XVI, 1966, nr. 4—6, p. 262—266.
667. Cuciureanu, Ștefan, *Ovidii de piscibus versus*. În „Studii Clasice“, Buc., VIII, 1966, p. 397.
668. Drimba, Ovidiu, *Ovidiu, poetul Romei și al Tomisului*. Ed. II. Prefață de Tudor Vianu, Buc., Ed. Tineretului, 1966, 277 p.
669. Teodorescu, I. C., Teodorescu, S. C., Mihalca, Gh., *Viața de vie și vinul în literatura latină (Ovidiu)*, în vol. *Viața de vie și vinul de-a lungul veacurilor*. Buc., Editura Agro-Silvică, 1966, p. 203—204.
670. Vasilescu, Toma, *Prefață (Viața și opera lui Ovidiu)*, în vol. *Epistole din exil (nr. 274)*.
671. Vianu, Tudor, *Prefață*. În vol. O. Drimba, *Ovidiu, poetul Romei și al Tomisului*. (nr. 668).
672. Vulpe, Radu, *Ovidiu la Tomis*. În vol. *Vechi focare de civilizație Istria, Tomis, Callatis*. Buc., Ed. Științifică, 1966, p. 59—63 (Orizonturi).

1967

675. Călinescu, George, *Ovidiu poetul*. În vol. *Scriitori străini*. Antologie și text îngrijit de V. Nicolescu și A. Marino. Prefață de A. Marino. București, Ed. pentru Literatură Universală, 1967, p. 113—139, Retipărire (575).
674. Cioculescu, Șerban, *Baudelaire și Ovidiu*. În „Tomis“, Constanța 2, 1967, nr. 8, august, p. 10—11.

675. Lascu, Nicolae, *Un manuscris necunoscut al „Ponticelor“ lui Ovidiu*. În „Apulum“, Alba Iulia, VI, 1967, p. 269—288.
676. Micu, Ioan, *Motive horatiene și ovidiene în dramaturgia lui Alecsandri*. În „Limbă și literatură“, Buc., XIII, 1967, p. 63—76.
677. Pârvan, Vasile, *Ovidiu și Cotys*, în vol. *Dacia*. Civilizațiile antice din țările carpatodanubiene. Ediția a patra revăzută și adnotată. Buc., Ed. Științifică, 1967, p. 99.
678. Vlăduțescu, Gheorghe, *Semnificația filosofică a metamorfozelor*. În „Tomis“, Constanța, 2, 1967, nr. 9, septembrie, p. 4.
679. Constantinescu, Mihai, *Ovidiu*. În „Tomis“, Constanța, 2, 1967, nr. 9, septembrie, p. 8.
- 1968
680. Lascu, Nicolae, *De ce a fost exilat Ovidiu la Tomis?* În „Magazin Istoric“, Buc., II, 1968, nr. 9 (18), p. 53—58.
681. Lascu N., *La fortuna di Ovidio a Costanza*. Sulmona, Accademia Cateriniana di Cultura, 1968, 27 p.
682. Lascu, Nicolae, *Ovidiu în tradițiile și literatura Dobrogei*. În „Dobrogea Nouă“, Constanța, XXI, 1968, nr. 6167, 12 iunie p. 1, 3.
683. Lascu, Nicolae, *Ovidiu la Sulmona*. În „Tomis“, Constanța, 3, 1968, nr. 5, mai, p. 1, 9.
684. Lascu, Nicolae, *Ovidio nel teatro di Romania*. În „Circolo Letterario. Sulmona, XI, 1968, nr. 2—3, p. 7—9.
685. Lascu, Nicolae, *Ovidiu — simbolul înfrățirii a două orașe*. În „Dobrogea Nouă“, Constanța XXI, 1968, nr. 6124, 21 aprilie p. 3.
686. Lascu, Nicolae, *Processo a Ovidio*. Sulmona, Academia Cateriniana di Cultura, 1968, p. 21—28.
687. Lascu, Nicolae, *Procesul lui Ovidiu*. În „Tribuna“, Cluj, Serie nouă, XII, 1968, nr. 5 (575), februarie, p. 6, 8.
688. Lascu, Nicolae, „*Tomitae ... quos ego amo*“ (Convorbire consemnată de Octavian Georgescu). În „Dobrogea Nouă“, Constanța, XXI, 1968, nr. 6149, 22 mai, p. 1—2.
689. Milicescu, Emilia St., *Delavrancea la Constanța, în 1886*. În „Tomis“, Constanța, 3, 1968, nr. 6, 7 iunie, p. 1.
690. Munteanu, Maria, *Cauzele relegării lui Ovidiu la Tomis*. În „Dobrogea nouă“, Constanța, XXI, 1968, nr. 6159, 2 iunie, p. 22.
691. Pătrașcu, I, *Profesorul Bruto Amante pe urmele exilatului de la Tomis*. În „Studii de Literatură Universală“, Buc., XII, 1968, p. 219—223.
692. Porumbacu, Veronica, *Ovidiu*. În vol. *Histriana*. Buc. Ed. Tineretului, f.a. 1968, p. 219—223.
693. Porumbacu, Veronica, *Dinspre Tomis*. În vol. *Histriana*. Buc., Ed. Tineretului, f.a. 1968, p. 45.
694. Porumbacu, Veronica, *Postumă pierdută*. În vol. *Histriana*. Buc., Ed. Tineretului, f.a. 1968, p. 46—48.
695. Porumbacu, Marin, „*Disce bonas artes*“. *Cenaclul „Ovidius“*. În „Dobrogea Nouă“, Constanța, XXI, 1968, nr. 6219, 11 aug., p. 3.
696. Puicea, N., *Corespondentul Agerpres din Roma, Ovidiu — simbol al înfrățirii orașelor Sulmona și Constanța*. În „Dobrogea Nouă“, Constanța, XXI, 1968, nr. 6071, 20 febr. p. 1.
697. Jonckheere Karel, (Belgia), *Constanța — Statuia lui Ovidiu*. Traducere de Ion Caraion. În „Ateneu“, Bacău, V, nr. 5(46), iunie 1968, p. 20.
698. Mihăescu, George, *Il căutam pe Ovidiu*. În „Ateneu“, Bacău, V, 1968, nr. 10(51), octombrie, p. 12.
699. Sălceanu, Grigore, „*Metamorfozele*“ lui Ovidiu. În „Dobrogea Nouă“, Constanța, XXI, 1968, nr. 6153, 26 mai, p. 2.
700. Tănăsescu, Grigore, *Goethe și Ovidiu*. În „Studii Clasice“, Buc., 1968, p. 225—232.
701. Verdière, Raoul, *L'Aigle d'Ovide*, în „Studii Clasice“, X, 1968, p. 141—145.
702. * * *, *Constanța și Sulmona, orașe înfrățite*. În „Dobrogea Nouă“, Constanța, XXI, 1968, nr. 6163, 7 iunie, p. 1.
703. * * *, *Oaspeți din Sulmona la Constanța*. În „Dobrogea Nouă“, Constanța, XXI, 1968, nr. 6160, 4 iunie, p. 1.

1969

704. Baiculescu, G., *Al. Odobescu despre poetul Ovidiu. Pagini de proză necunoscute*. În „Revista de Istorie și Teorie Literară”, Buc., XVIII, 1969, nr. 1, p. 93—106.
705. Bodca, G., *Acest limpede fărâș*. În „Cronica”, Iași, IV, 1969, nr. 41(192), 11 octombrie, p. 7.
706. Lascu, Nicolae, *Ovidio a Tomi*. În „Il Veltro”, Roma, XIII, 1969, nr. 1.2, p. 109—112.
707. Lascu, Nicolae, *Un manuscris al „Ponticelor” lui Ovidiu*. În „Unirea”, supliment politic, social, cultural. Alba Iulia, nr. 1, 1969, p. 7.
708. Lascu, Nicolae, *Villa lui Ovidiu de la Sulmona*. În „Pontica”, Constanța, II, 1969, p. 285—296.
709. Marcone, Mario, *Pe urmele lui Ovidiu. Escale contemplative*. În românește de N. Lascu. În „Tomis”, IV, nr. 3, martie 1969, p. 20.
710. Săndulescu, Ecaterina, *Umbra poetului la Tomis ...* În vol. *Cântecul spiralelor*. Prefată de D. Micu. Buc., Ed. pentru Literatură, 1969, p. 119—120.
711. Sorescu, Marin, *Metamorfozele lui Ovidiu, în vol. Teoria sferelor de influență*. (Buc.), Ed. Mihai Eminescu, 1969, p. 41—48.
712. Sorescu, Mihai, *Intoarcerea lui Ovidiu* (Încercare de povestire cadru cu cadru) în vol. *Teoria sferelor de influență*. Buc. Ed. Mihai Eminescu, 1969, p. 247—252.
713. Tănăsescu, Grigore, *Pentru un centru internațional de studii ovidiene la Constanța*, În „Contemporanul”, 1969, nr. 40, (1197), 3 octombrie, p. 2.

1970

714. Baran, Nicolaus, *De Ovidio in Dacoromanis litteris*. În *Acta Conventus omnium gentium Latinis litteris linguae fovendis*, Buc., Centrul de multiplicare al Universității din București, 1972, p. 114—122.
715. Gostar, Nicolae, *Caspios Aegisos* (Ovidiu, *Pontice*, I, 8, 13). În „Danubius”, Galați, IV, 1970, p. 113—121.
716. Gostar, Nicolae, *Despre mormântul lui Ovidiu la Tomis*. În „Pontica”, Constanța, III, 1970, p. 333—337.
717. Jebeleanu, Eugen, *Ovidius*. În „Contemporanul”, nr. 52 (1250), 25 decembrie 1970, p. 1, 10.
718. Lascu, Nicolae, *Amintirea poetului Ovidiu la Constanța*. În „Pontica”, Constanța, III, 1970, p. 339—358.
719. Lascu, Nicolae, *Rievocazioni ovidiane*, În „Circolo Letterario”, Sulmona, XII 1970, nr. 1, p. 28 (În colaborare cu Lidia Lucidi-Drăgan).
720. Lascu, Nicolae, *Utilitatea unui „Centru de Studii Ovidiene” la Constanța* (Convorbire consacrată de C. Constandache). În „Dobrogea Nouă”, an XXIII, nr. 6735, 11 aprilie 1970, p. 2.
721. Melinescu, Gabriela, *Ovidiu*, în „Scânteia Tineretului”, XXVI, Seria II, nr. 6457, 19 februarie 1970, p. 1, 4.
722. Rădulescu, Adrian, *Publius Ovidius Naso, poetul iubirilor gingașe și al suferinței*. În vol. *File din istoria unui vechi ținut românesc*, I, (Constanța), Comisia pentru Răspândirea cunoștințelor cultural științifice, f.a. (1970), p. 135—159 (Comitetul pentru Cultură și Artă al jud. Constanța).
723. Scorpan, Constantin, *Ovidiu avea dreptate. Geții în Dobrogea romană*. În „Magazin istoric”, nr. 8 (47), august 1970, p. 65—69.
724. Scalzitti, Angelo M., *O seară cu Ovidiu*. În românește de N. Lascu. În „Tribuna”, Cluj, XIV, 1970, nr. 43 (717), p. 5, 15.
725. Tănăsescu, Grigore, *Umanismul poeziei lui Ovidiu*. În „Tomis”, Constanța, V, 1970, nr. 8 (50), p. 15.
726. Vianu, Tudor, *Ovidiu*. În vol. *Jurnal*. Ed. II. Buc., Ed. Eminescu, 1970, p. 201—205. Retipărire (603).

1971

727. *Agerpres*, *Știri culturale* (Înființarea „Centrului de studii ovidiene” de la Constanța). În „Scânteia”, XLI, 1971; nr. 8963, 9 nov., p. 4.
728. * * *, *Un Centru de studii ovidiene*. În „Tomis”, Constanța, VI, 1971, nr. 11, nov., p. 2.

729. Berchină, Doina, *Sentimentul călătoriei (în legătură cu exilul lui Ovidiu la Tomis)*. În „Tomis”, Constanța, VI, 1971, nr. 10, (64), octombrie, p. 11.
730. Bârsănescu, St., *Poetul Ovidiu evocat de un profesor al școlii latine de la Cotnari în anul 1563. Considerații pe marginea elegiei a XI-a a lui Sommer*. În vol. *Pagini nescrise din istoria culturii românești*, Buc., Ed. Academiei R.S.R., 1971, p. 219—223.
731. Dascălu, E., *Așa departe, Naso, acum ce-o fi făcând?* În „Flacăra”, 20, nr. 839, 3 iulie 1971, p. 10—14.
732. Drimba, Ovidiu, *Ovidio (la vita, l'ambiente, l'opera)*. Roma, Bulzoni editore, 1971, 290 p. (Biblioteca di cultura, 23). Prefazione di Tudor Vianu.
733. Lascu, Nicolae, *Hic ego qui iacec ... (Epigrafiie și poezie)*. În „Pontica”, Constanța, IV, 1971, p. 211—219.
734. Lascu, Nicolae, *Ovidiu — omul și poetul*. Cluj, Ed. Dacia, 1971. 473 (—475) p.
Prezentări — recenzii:
„Tribuna”, Cluj, XVI, 1972, nr. 7 (791), 17 februarie, p. 12 (C. Daicovicin); „L'Amico del Popolo”, Chieti (Italia), 5 martie 1972, p. 3 (A. Chiaverini); „Scântea”, Buc., XLI, 1972, nr. 9084, 11 martie, p. 3 (Gr. Tănăsescu); „Vremea Nouă”, Iași, V, 1972, nr. 1282, 9 aprilie, p. 2 (D. Florea-Rariște); „Tomis”, Constanța, VII, 1972, nr. 4, aprilie, p. 17 (A. Aricescu); „Il Corriere del Giorno” (Sulmona), V, 1972, nr. 14—16, 30 settembre, p. 8 (A. Chiaverini); „Revue Roumaine de l'histoire de l'art”, IX, 1972, nr. 1, p. 131—132 (Șerban Mironescu); „Studii și cercetări de Istoria Artei — Seria Artă plastică”, 19, nr. 2, iulie-decembrie 1972, p. 324 (S.M.); „Pontica”, VII, 1974, p. 455—457 (Giovanni Garuti); „Ateneu”, IX, 1972, nr. 8, aug., p. 7 (D. Florea-Rariște).
735. Lascu, Nicolae, *O primă carte importantă despre Ovidiu* (Interviu consacrat de N. Prelipceanu), în „Tribuna”, XV, nr. 49 (781), 9 decembrie 1971, p. 6.
736. Lascu, Nicolae, *Rievocando Ovidio ...* În „Circolo Letterario”, Sulmona, XIV, 1971, nr. 2—4, Giugno-Dicembre, p. 18—19.
737. Pippidi, D. M., *În jurul cronologiei scrisorilor lui Ovidiu din Pont*. În „Tomis”, Constanța, VI, 1971, nr. 12(66), decembrie, p. 15.
738. Rădulescu, Adrian, *Necesitatea unui „Centru de studii ovidiene”*. În „Tomis”, Constanța, VI, 1971, nr. 10(64), oct., p. 8.
739. Sălceanu, Grigore, *De la „Metamorfoze” la „Triste” și „Pontice”*. În „Pontica”, IV, 1971, p. 221—233.
740. Sălceanu, Grigore, *Ovidius*. Program de sală. Cu prilejul celei de a 20-a aniversări a teatrului. Constanța, 1971, 20 p.
741. Sălceanu, Grigore, *Ovidius*. Teatrul de dramă și comedie din Constanța. În „Dobrogea Nouă”, 24, nr. 7206, 19 oct. 1971, p. 4 (G. Ismăilănu).
742. Sălceanu, Grigore, *Ovidiu*. Teatrul de dramă și comedie din Constanța. În „Tomis”, 6, nr. 11, nov. 1971, p. 14 (Gheorghe Basarab).
743. Scorpan, C., *Ovidiu la Tomis*. În „Tomis”, VI, 1971, nr. 10 (64), octombrie, p. 17.
744. Tănăsescu, Grigore, *Eminescu și Ovidiu*. În „România Literară”, IV, 1971, nr. 39 (155), 23 septembrie, p. 13.
745. Tudor, D., *Ovidiu la Tomis*. În *Almanah „Știință și tehnică”*. 1971, p. 160—161.
746. Zălog, Emil, *Centrul de studii ovidiene de la Constanța*. În „Dobrogea Nouă”, 24, nr. 7222, 6 nov. 1971, p. 4.

1972

747. Alfonsi, Luigi, *Artă și umanitate în Epistolae ex Ponto*. În „Tomis”, VII, nr. 12 (78), 25 august 1972, p. 2, 16.
748. Anghel, Paul, *Ovidiu — poetul sfâșierii*. În „Contemporanul”, nr. 36 (1347), 1 septembrie 1972, p. 1, 8.
749. Aricescu, Andrei, *Despre zidul de apărare al Tomisului în vremea lui Ovidiu*. În „Pontica”, Constanța, V, 1972, p. 439—456.
750. Aricescu, Andrei, *Ovidiu în actualitate: unele indicii arheologice în opera lui Ovidiu*. În „Tomis”, VII, nr. 12 (78), 25 august 1972, p. 12, 15.
751. Balotă, Nicolae, *Ovidiana*. În „Luceafărul”, XV, nr. 35 (539), 26 august 1972, p. 1.
752. Barbu, Nicolae I., *Die unsterbliche Dichtung*. În „Rum. Runschau”, XXVI, 1972, nr. 2, p. 10—13.

753. Barbu, Nicolae I., *Eternal Poetry*. În „Rom. Rev.,” XXVI, nr. 2, p. 10–13.
754. Barbu, Nicolae I., *Ierarhii de valori la Ovidiu*. În „Tomis”, VII, nr. 12 (78), 25 august 1952, p. 5.
755. Barbu, Nicolae I., *La poésie immortelle*. În „Rev. Roum”, XXVI, nr. 2, p. 10–13.
756. Barbu, Nicolae I., *Le système des valeurs dans l'oeuvre d'Ovide*. În „Anal. Univ. Buc.,” (limbi clasice și orientale) XXI, 1972, p. 11–21.
757. Barbu, Nicolae I., *Ovidianum 1972*. În „Ateneu, IX, 1972, nr. 8 (97), august, p. 20.
758. Barbu, Vasile, *Ovidiu la Pontul Euxin*. În vol. *Tomis, orașul poetului exilat*. f. l. Buc., Editura Albatros, p. 31–43.
759. Bădică, Ion, *Concetețeanul nostru Ovidiu*. În „Tomis”, VII, nr. 12 (78) 25 august 1972, p. 1, 3.
760. Bucovală, Mihai, *Ovidiu în actualitate: „Cu dragoste, pe mine voi m-ați primit aici”*. În „Tomis”, VII, nr. 12 (78), 25 august 1972, p. 12, 14.
761. Buduru, Vasile, *Primul congres internațional de studii ovidiene* (interviu cu Grigore Tănăsescu), în „Magazin Istoric”, VI, nr. 7 (64), iulie 1972, p. 54–57 și 63.
Notă. Din respect pentru adevăr, consider necesară o rectificare. Anume, titlul reprezintă un fals reprobabil, comis de către cel interviuat. În realitate, primul congres ovidian de acest fel a avut loc la Sulmona, între 20 și 23 mai 1958.
762. Bălgăr, Gh., *Densitate și culoare în limba lui Ovidiu*. În „Tomis” VII, nr. 12, (78), 25 august 1972, p. 4.
763. Călinescu, George, *Ovid, der Dichter*. În „Rum. Rundschau”, XXVI, 1972, nr. 2, p. 10–13.
764. Călinescu, George, *Ovid, the Poet* (excerpts). În „Rom. Rev.,” XXVI, 1972, p. 40–50 (trad. Mihaela Hasegan).
765. Călinescu, George, *Ovide, le poète* Fragment, în „Rev. Roum”, XXVI, 1972, nr. 2, p. 40–44.
766. Corciu, Nestora, *Atitudinea umană a lui Ovidiu față de tomitani*. În „Tomis”, VII, nr. 12 (78), 25 august 1972, p. 12, 14.
767. Corespondent, *40 de ani pentru Ovidiu*. În „Scânțea”, XLI, nr. 9037, 24 ianuarie 1972, p. 2.
768. D'Elia, Salvatore, *Destinul unei opere în cultura europeană*. În „Magazin Istoric”, VI, nr. 8(65), august 1972, p. 43–44.
769. D'Elia, Salvatore, *Die Bedeutung von Ovids Dichtung in der augusteischen Zeit*, În „Neue Lit.,” nr. 6, iunie 1972, p. 86–88.
770. Dima, Gheorghe, *Carnet cultural: conferința O enigmă a istoriei: exilul lui Ovidiu*, susținută de N. Lascu în sala Clubului Direcției Navegăției Maritime „Navrom” din Constanța, în „Munca”, XXVIII, nr. 7553, 28 februarie 1972, p. 2.
771. Drăgulescu, C., *Psihologia eroinelor lui Ovidius*. În „Anal. Univ. Buc.” (limbi clasice și orientale), XXI, 1972, p. 23–35.
772. Enescu, Lucian, *O biografie a lui Ovidiu tipărită la Brăila în 1884*. În „Orizont”, XXIII, nr. 22(240), 28 sept. 1972, p. 7.
773. Gheorghiu, Șerban, *Despre viața și opera lui Ovidiu*. Conferința Prof. N. Lascu în sala Clubului „Portul”. În „Portul”, XVI, nr. 10 (751), 11 martie 1972, p. 2.
774. Giurescu, Const., *Lacul lui Ovidiu*. În „Săptămâna”, nr. 94, 22 sept. 1972, p. 3, 4.
775. Iordachê, C., *Ovidiu la Tomis*. În „Contempiranul”, nr. 34 (1345), 18 august 1972, p. 2. despre așa-zisul „sarcofag al lui Ovidiu” de la Muzeul de Arheologie de la Constanța.
776. Irimescu, N., „Tomis” și Ovidiu. În „Cronica”, VII, nr. 36 (344), 8 sept. 1972, p. 15.
777. Ismăileanu, C., „Ce este nou în cercetarea vieții și operei lui Ovidiu”? (Anchetă internațională a ziarului „Dobrogea Nouă”). În „Dobrogea Nouă”, XXV, nr. 7476, 2 septembrie, 1972, p. 3 (Participantii: R. Avallone, H. la B..., B. Pevric, H. Humanizski, R. Verdière).
778. Ismăileanu, C., *Congresul mondial al Asociației științifice internaționale „Ovidianum”*. În „Dobrogea Nouă”, XXV, nr. 7472, 29 august 1972, p. 2 (manifestări și inițiative organizate la Constanța și pe litoral).
779. *Idem*, în „Dobrogea Nouă”, XXV, nr. 7473, 30 august 1972, p. 1.
780. *Idem*, în „Dobr. Nouă”, nr. 7474, 31 august 1972, p. 1.

781. Ismăileanu, C., *Între 25—31 august Constanța găzduiește primul congres mondial (sic!) de studii ovidiene.* (Interviu cu M. (=N) I. Barbu), în „Dobrogea Nouă”, XXV, nr. 7468, 23 aug. 1972, p. 2.
782. Ismăileanu, C., *Primul Congres al Asociației științifice internaționale „Ovidianum”,* în „Dobrogea Nouă”, XXV, nr. 7470, 26 august 1972, p. 2.
783. Kenney, E. J., *Metamorfozele — ce fel de poem?* În „Magazin Istoric”, VI, nr. 8(65), august 1972, p. 44—45.
784. Lascu, Nicolae, *Călători italieni pe urmele lui Ovidiu la Tomis.* În „Pontica”, 5, 1972, p. 447—456.
785. Lascu, Nicolae, *Despre „Centrul de studii ovidiene* (interviu consemnat de George Mihăescu) În „Dobr. Nouă”, XXV, nr. 7329, 12 martie 1972, p. 3.
786. Lascu, Nicolae, *L'epitaffio di Ovidio* (Epigrafia e poesia). În *Studi classici in onore di Quintino Cataudella*, vol. II. Università di Catania, Facoltà di Lettere e Filosofia, 1972. P. 331—338.
787. Lascu, Nicolae, *Un titlu de noblețe* Exilul lui Ovidiu la Tomis și monumentul de la Constanța. În „Tomis”, VII, nr. 2 (68), februarie 1972, p. 17.
788. Lăzărescu, Dan A., *Curcubeul baroc: „pierdutele strădanii de iubire” de la Ovidiu la Shakespeare.* În „Tomis”, VII, nr. 12 (78), 25 august 1972, p. 6.
789. Lungu, Ion, *Ovidiu — un ecou universal și etern.* În „Dobrogea Nouă”, XXV, nr. 7468, 23 august 1972, p. 2.
790. *Mesajul Președintelui Consiliului de Miniștri, Ion Gheorghe Maurer, adresat primului Congres al Asociației științifice internaționale „Ovidianum”.* În „Scănteia”, XLII, nr. 9250, 26 august 1972, p. 1.
791. *Idem*, în „România liberă”, XXX, nr. 8659, 26 aug. 1972, p. 5.
792. Micu, Ioan, G. *Călinescu și Ovidiu.* În „Tomis”, VII, nr. 12(78), 25 august 1972, p. 4. 14.
793. Micu, Ioan, *Peisajul dobrogean în opera ovidianului Perpessicius.* În „Tomis”, VII, nr. 2 (68), februarie 1972, p. 7.
794. Micu, Ioan, *Un interpret al poetului — N. Iorga.* În „Pontica”, Constanța, V, 1972, p. 457—466.
795. Mihalcea, Al., *„Hic iacet”...* În „Tomis”, VII, nr. 12(78), 25 august 1972, p. 5.
796. Mihalcea, Al., *In memoria poetului* (interviu cu Paolo Di Bartolomeo, Valerio Cianfaroni, Dante Maggi, Mario Marcone, Angelo Maria Scalzitti). În „Tomis”, VII, nr. 13, 10 sept. 1972, p. 13.
797. Mișescu, Adriana, *Ovid in der rumänischer Litteratur.* In „Rum. Rundschau”, XXVI, 1972, nr. 2, p. 55—59.
798. Mișescu, Adriana, *Ovid's Presence in Romanian Culture.* In „Rom. Revue”, XXVI, 1972, nr. 2, p. 54—57.
799. Mișescu, Adriana, *Situation d'Ovide dans la culture roumaine.* In „Revue Roumaine”, XXVI, 1972, nr. 2, p. 54—57.
800. Munteanu, Maria, *Informațiile date de Ovidiu despre populația teritoriului rural al Dobrogei în comparație cu alte izvoare documentare.* În „Pontica”, Constanța, V, 1972, p. 429—438.
801. Nasta, Mihai, *„Ovidianum”.* În „Rom. lit. V, nr. 35, 24 aug. 1972, p. 14.
802. Naum, Teodor, *Ovidiu, cântărețul exilului tomitan.* În vol. Publius Ovidius Naso, *Tristele. Ponticele.* Buc., Ed. Univers, 1972, p. V—XV.
803. Papu, Edgar, *„Ovidianum”.* Semnificații. În „Luceafărul”, XV, nr. 1, ianuarie 1972, p. 2.
804. Pătrașcu, Ion, *Vechi cercetări despre exilul lui Ovidiu la Tomis.* În „Tomis”, VII, nr. 12 (78), 25 aug. 1972, p. 5, 14.
805. Pârvan, Vasile, *Ovidiu și Cotys.* În vol. *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene.* Ediția a cincea revăzută și adnotată. Traducere după manuscrisul original francez inedit, note și îngrijire științifică de Radu Vulpe. Buc., Ed. Științifică, 1972, p. 99.
806. Philippide, Al., *Sentimentul naturii în „Metamorfoze”.* În „Rom. lit. V, nr. 34, 17 aug. 1972, p. 16.
807. Philippide, Al., *Über das Naturgefühl in den „Metamorphosen”.* În „Neue Literatur”, nr. 6, iunie 1972, p. 67—69.
808. Pippidi, D. M., *In jurul cronologiei scrisorilor lui Ovidiu din Pont.* În „Pontica”, Constanța, V, 1972, p. 419—428.

809. Popa, Maria, *Ovidiu și Brâncuși*. (Confluente mitice). În „Tomis”, VII, nr. 12 (78), 25 aug. 1972, p. 12.
810. Popescu, David, *Despre arta lui Ovidiu*. În „Studii de literatură universală”, XVII, 1972, p. 105–111. (Societatea de Științe Filologice din Republica Socialistă România).
811. Popescu, David, *Introducere* Despre viața și opera lui Ovidiu. În vol. *Ovidius, Metamorfoze*. ed. II/1972/. p. 7–43. Retipărire (268).
812. Prete, Sesto, *Ovid in den Schriften des Ausonius*. În „Neue Literatur”, nr. 6, iunie 1972, p. 89–91.
813. Protopopescu, Al., *Privilegiu cetății* despre Ovidiu. În „Tomis”, VII, nr. 1, ianuarie 1972, p. 3.
814. R. L., *Studii ovidiene* în Rom. lit., V, nr. 34, 17 aug. 1972, p. 1. (Editorial).
815. Rădulescu, Adrian, *Ovidiu în actualitate: Figuroasa tradiție a studiilor ovidiene*. În „Tomis”, VII, nr. 12 (78), 25 aug. 1972, p. 12.
816. Ropală, Al., *Insemnări despre poetul exilului* (Ovidiu). În „Analele Univ. Buc.” (limbi clasice și orientale), XXI, 1972, p. 45–48.
817. Roznoveanu, Mirela, *Ovidius, Metamorfoze*. În „Tomis”, VII, nr. 12, (78), 25 august 1972, p. 3.
818. Sărățeanu, L., *Poetul*. În „Tomis”, VII, nr. 12 (78); 25 aug. 1972, p. 2.
819. Schilling, Robert, *Ovidiu în Scythica regio*. În „Rom. lit., V, nr. 50, 7 dec. 1972, p. 29.
820. Scorpan, Constantin, *Păstrăm vie memoria lui Ovidiu la Tomis!* Activitatea Centrului de Studii Ovidiene de la Constanța. În „Dobr. Nouă”, XXV, nr. 7315, 25 febr. 1972, p. 2.
821. Sominescu, Dan, *Incunabilele ovidiene prezente în bibliotecile din România*. În „Tomis”, VII, nr. 12 (78), 25 august 1972, p. 13.
822. Sinibaldi, Armando, *Sulmona și Constanța — orașe înfrățite de destinul lui Ovidiu*. În „Dobrogea Nouă”, XXV, nr. 7471, 27 aug. 1972, p. 2.
823. Știrbu, Viorel, *Tomisul în conștiința lumii. Ovidiu, un poet al nostru*. În „Tribuna școlii”, 2, nr. 60, 9 sept. 1972, p. 12.
824. Stroh, Wilfried, *Simulatio* (Zu einer rhetorischen Technik in Ovids Liebesdikatischen Gedichten, In „Neue Literatur”, nr. 6, iunie 1972, p. 82–85.
825. Tănăsescu, Grigore, *Congresul Asociației internaționale „Ovidianum”*. În „Tomis”, VII, nr. 12 (78), aug. 1972, p. 4, 14.
826. Tănăsescu, Grigore, *Conventus Ovidianus Tomitanus*. În „Tomis”, VII, nr. 8(74), 25 iunie 1972, p. 6, (În pofida titlului schimbat față de nr. 761 se repetă același fals).
827. Tănăsescu, Grigore, *Eminescu și Ovidiu. Contribuții la definirea unui sistem de afinități și disocieri poetice*. În „Anal. Univ. Buc.” (limbi clasice și orientale), XXI, 1972, p. 37–43.
828. Tănăsescu, Grigore, *Liceii il cinstesc pe Ovidiu*. În „Tribuna Școlii”, II, nr. 42, 1 aprilie 1972, p. 2.
829. Tănăsescu, Grigore, *Ovid und Mihai Eminescu — Schnittpunkte zweier Dichtungen*. În „Rum. Rundschau”, XXVI, 1972, nr. 2, p. 10–13.
830. Tănăsescu, Grigore, *Ovid in Rumänien*. În „Neue Literatur”, nr. 6, iunie 1972, p. 59–63.
831. Tănăsescu, Grigore, *Ovid and Mihai Eminescu. Points of Confluence of two Poetics*. În „Romanian Review”, XXVI, nr. 2, p. 50–54.
832. Tănăsescu, Grigore, *Ovide et Mihai Eminescu — points de rencontre de deux poétiques*. În Rev. „Roumanie”, XXVI, 1972, nr.2, p. 50–54.
833. Tănăsescu, Grigore, *Ovidiu în sec. XX*. În „Tomis”, nr. 9 (75), 10 iulie. 1972, p. 4
834. Țarălungă, Ecaterina, *Structura universului în „Metamorfozele” lui Ovidiu*. În „Tomis”, VII, nr. 12(78), 25 august 1972, p. 6. 13.
835. Ventura, Ioachim, *Sub semnul lui Ovidiu*. În „Tomis”, VII, nr. 3 (69), martie 1972, p. 5.
836. Verdière, Raoul, *Motivul surghiunului la Tomis*. În „Magazin Istoric”, VI, nr. 8 (65), aug. 1972, p. 46–47.
837. Viarre, Simone, *Imagine și simbol în arta descriptivă a lui Ovidiu*. În „Tomis”, VII, nr. 12 (78), 25 aug. 1972, p. 16.
838. Vâlcu, Vasile, *In memoriam*. În „Tomis”, VII, 12 (78), 25 aug. 1972, p. 1–2.
839. Vlăduțescu, Gheorghe, *Ianus sau filozofie și poezie la Ovidiu*. În „Tomis”, VII, nr. 12 (78), 25 aug. 1972, p. 12.

840. Voitin, Al., „Fandasia“ lui Ovid. În „Rom. Lit.“, V, nr. 18, 27 aprilie 1972, p. 3.
841. Vulih, N. V., *O frescă complexă, un fel de superepopoe*. În „Magazin Istoric“, VI, nr. 8(65), aug. 1972, p. 47–48.
842. Vulpe, Radu, *Die Festung Tomis zur Zeit Ovids*. În „Rumänien Rundschau“, XXVI, (1972), nr. 2, p. 47–52.
843. Vulpe, Radu, *The City of Tomi in Ovid's time*. În „Rom. Rev.“, XXVI, (1972), nr. 2, p. 46–50.
844. Vulpe, Radu, *Tomis au temps d'Ovide*. În „Rev. Roum.“, XXVI, nr. 2, p. 46–50.
845. Winniczuk, Lidia, *Ovid: in Rom und in Exil — immer der selbe*. În „Neue Lit.“, nr. 6, iunie 1972, p. 92–96.
846. Z, D., *Nil opus est bello: veniam pacemque rogamus*. (lucrările primului (sic!) congres internațional de studii ovidiene). În „Magaz. Ist.“, an VI (1972), nr. 8(65), p. 43.
847. ***, „Centrul de Studii Ovidiene“, Constanța: Comunicarea *Ovidiu și iarna în țara geților* de N. Lascu, în „Rom. liberă“, XXX, nr. 8509, 3 martie 1972, p. 5.
848. ***, *Deschiderea lucrărilor primului Congres al Asociației științifice internaționale „Ovidianum“*, în „Scânteia“, XLII, nr. 9250, 26 aug. 1972; p. 5.
849. ***, *Idem*, în „Munca“, XXVIII, nr. 7706, 26 aug. 1972, p. 5.
850. ***, *Idem*, în „Rom. liberă“, XXX, nr. 8659, 26 aug. 1972, p. 1.
851. ***, *Hommage à un illustre exilé*, în „La Roumanie d'aujourd'hui“, nr. 10/215, 1972, p. 30.
852. ***, *Homage to Illustrious Exile*, în „Roumanie today“, No 10/215, 1972, p. 30.
853. ***, *Huldung für einen berühmten Verbannten*, în „Rumänienin heute“, Nr. 10/215, 1972, p. 30.
854. ***, *Manifestări ovidiene*, în „Contemporanul“, nr. 21 (1332), 10 mai 1972, p. 8.
855. ***, *Manifestări ovidiene*, în „Contemporanul“, nr. 21 (1332), 12 mai 1972, p. 8.
856. ***, *O conferință despre exilatul de la Tomis*, în „Rom. Literară“, V, Nr. 26, 25 mai 1972, p. 31.
857. ***, *O expoziție a operei lui Ovidiu*, în „Rom. Literară“, V, Nr. 21, 18 mai, p. 29.
858. ***, *Sub semnul muzelor* (Congres de studii ovidiene), în „Lucașul“, XV, nr. 35, 26 august 1972, p. 1.

1973

859. Bădică, Ion, *Memorialul sulmonez (I)*, în „Tomis“, VIII, nr. 102 (16) 25 aug. 1973, p. 16.
860. Bădică, Ion, *Memorialul sulmonez (II)*, în „Tomis“, VIII, nr. 103 (17), 10 sept. 1973, p. 10, 14.
861. Bădică, Ion, *Memorialul sulmonez (III)*, în „Tomis“, VIII nr. 18 (104), 25 sept. 1973, p. 14.
862. Bădică, I(on), *Piața Independenței* (Monumentul lui Ovidiu), în „Tomis“, VIII (1973), nr. 106 (20), 25 oct., p. 12.
863. Breazu, I(on), *Ecouri ovidiene în literatura română din Transilvania*, în vol. *Studii de literatură română și comparată*, vol. II. Ediție îngrijită, postfată, bibliografie și indice de nume de Mircea Curticeanu. Cluj, Ed. Dacia, 1973, p. 166–175. (Retipărire 631)
864. Daba, Constantin, *Aniversare Ovidiu* în „Dobrogea Nouă“, XXVI, nr. 7644, 20 martie 1973, p. 2.
865. Lascu, Nicolae, *Der Dichter Ovid. Sein Werk und sein Leben in der Verbannung in Tomis. Das Archäologische Museum in Constantza, 1973. 134 p.* (Zentrum für Ovidstudien).
866. Lascu, Nicolae, *Iarna ovidiană*, în „Tomis“, nr. 2 (88), 25 ianuarie 1973, p. 12.
867. Lascu, Nicolae, *Ovide, le poète exilé à Tomi*. Musée d'Archéologie de Constantza (1973). 126 p. (Centre d'Études Ovisiennes-Constanza).
868. Lascu, Nicolae, *Ovidiu despre agricultura Dobrozei antice*, în „Acta Musei Napocensis“, 1973, p. 97–106.
869. Lascu, Nicolae, *Ovidiu, poetul exilat la Tomis*. Constanța, Muzeul de Arheologie, 1973. 114 p. (Centrul de Studii Ovidiene) — Constanța).
870. Lascu, Nicolae, *Studiul vieții și operei lui Ovidiu — preocuparea mea de zece de ani*, în „Pontica '73“, supliment al revistei „Tomis“, 15 oct. 1973, p. 3–4.

871. Micu, Ioan, *Prezențe ovidiene în „Descriptio Moldaviae“*, în „Tomis“, VIII, nr. 102 (16), 25 aug. 1973, p. 12.
872. Micu, Ioan, *Tomis — în viziunea lui Ovidiu*, în „Tomis“, VIII, nr. 7 (93), 10 aprilie 1973, p. 10.
873. Păcurariu, D., *Ecouri ovidiene în literatura română*, în vol. *Studii și evocări*. (Buc.), Editura Cartea Românească, f.a. (1973), p. 5—18.
874. Tănăsescu, Grigore, *De la Seneca la Eminescu: Ovidiu în judecata posterității*, în „Orizont“, Timișoara, XXIV, nr. 9, 1 martie 1973, p. 12.
875. Ursu, G.G., *Eminescu și Ovidiu*, în „Tomis“, VIII, nr. 18 (104), 25 septembrie 1973, p. 5.

1974

876. Cioroiu, Constantin, *O bibliotecă „Ovidiu“*, în Dobrogea Nouă, XXVII, nr. 7994, 7 mai 1972, p. 2.
877. Cizek, Alexandru, *Momente semnificative din opera de traducere a literaturii universale: Ovidiu*, în „Secol XX“ (1974), nr. 5—6 (160—161), p. 163—164.
878. Jurchescu, L., *Poetul Cotys*, în „Orizont“, Timișoara, XXV, nr. 18, 2 mai 1974, p. 12.
879. Lascu, Nicolae, *Appunti sulle Heroïdes di Ovidio*, în vol. Rosanna Caprara, *Funzione e strutture delle similitudini, delle metafore e delle descrizioni nelle Heroïdes din Ovidio*. Sulmona, Rotary Club, 1974, p. 15—17.
880. Lascu, Nicolae, *Dimitrie Cantemir și Ovidiu*, în „Acta Musei Napocensis“, XI (1974), p. 143—150.
881. Lascu, Nicolae, *Ovidiu și „iarna în țara geților“*, în vol. *In memoriam Constantini Daicovicu*. Cluj, Ed. Dacia, 1974, p. 193—200.
882. Lungu, Ion, *Poetul*, în „Tomis“, IX, martie 1974, nr. 3 (116), p. 1—2.
883. Manu, Emil, *O traducere din Ovidiu și rectificarea unor date*, în *Caietele Mihai Eminescu*, II (1974), p. 75—77.
884. Mărculescu, Octavian, *Tânărul rege trac Cotys și prietenul său roman Ovidiu*, în „Magazin Istoric“, VIII, nr. 4 (85), aprilie, 1974, p. 64—65.
885. Panighiant, Eugen, *Poetul (Ovidiu) la asediul cetății Aegyssus?* în „Magazin Istoric“, VIII, nr. 4, aprilie 1974, p. 66—67.
886. Pârvan, Vasile, *Ovidiu în Dobrogea. Viața la Tomis pe vremea lui Ovidiu*, în vol. *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*. Ediția II-a îngrijită de Radu Vulpe. Buc Editura Științifică, 1974, p. 55—56.
887. Popescu, David, *Structura-tip, modalitate poetică la Ovidius*, în „Lucaffărul“, XVI, (1974), nr. 4 (613), p. 6.
888. Tănăsescu, Grigore, *Cele trei exiluri ale lui Ovidiu*, în „Almanahul Literar '74“ (Asociația scriitorilor din București), p. 196—197.

1975

889. Anghel, Paul, *Autohtonia unui străin — Ovidiu*, în „Viața Românească XXVIII, (1975), p. 30—34.
890. *Idem*, în vol. *Noua arhivă sentimentală*. Buc., Ed. Eminescu, 1975, p. 102—108.
891. Mihăescu, George, *Omagiu poetului Ovidiu* (manifestările din 20 martie 1975 la Constanța), Scânteia, XLIV, nr. 10135, 22 martie, p. 5.
892. Oprea, Marin, *Omagiu lui Ovidiu* (Manifestare de poezie și muzică organizată la Liceul Pedagogic „Gh. Lazăr“ din Cluj-Napoca, dedicată lui Ovidiu și muzei poeziei), în „Făclia“, XXXI, (1975), nr. 8826, 3 aprilie, p. 2.
893. Tănăsescu, Grigore, *Mitul lui Hyperion la Eminescu și Ovidiu*, în „Lucaffărul“, XVIII, nr. 23 (684), 7 iunie 1975, p. 6.
894. ***, *Evocare Ovidiu*, în „Dobrogea Nouă“, XXVIII, nr. 8264, 21 martie 1975, p. 3.
895. ***, *Evocare Ovidiu*. „Scânteia“, 44, nr. 10135, 22 martie 1975, p. 5.

1976

896. *Acta omnium gentium Ovidianis studiis fovendis*. Tomis a die XXV ad XXXI mensis Augusti MCMLXXXII habiti. Nicolao Barbu, Eugenio Dobroiu, Michaela Nasta curantibus. Typis Universitatis Bucurestiensis, 1976. 635 p. (Ovidianum. Societas Ovidianis studiis inter omnes gentes fovendis. Universitas Bucurestiensis, Cathedra Philologiae Classicae.)
Cuprinde comunicări de: M. v. Albrecht, C. Albu, L. Alfonsi, J. M. André, A. Aricescu, R. Avalone, G. Ballistreri, N. Barbu, F. Barone, E. Beran, S. Bercescu, M. Berény-Révesz, G. Bulgăr, D.A. Campbell, A. Carpineto, N. Corciu, G. Danielewicz, I. Danka, S. D'Elia, R.D. Re, I. Di Iorio, C. Drăgulescu, J. Eichenseer, C. Fantazzi, R. Gandeve, K. Gantar, E. Giammarco, C.C. Giurescu, A.H. Griffin, J. Hellegouarc'h, A.W.J. Holeman, J. Irmscher, E. Kaminkova, R.M. Krill, H. Lamarque, D.A. Lăzărescu, G. Lăzărescu, H. Le Bonniec, H. Loguinovsky, A. Manzo, M. Marinescu-Himu, A. Michel, A. Minicucci, M. Nasta, G. Netchercut, J. Oroz-Reta, P. Palop Fuentus, O. Pasqualetti, M. Popa, D. Popescu, V. Poschl, B.S. Povsic, A. Rădulescu, A. Ropală, G. Sălceanu, T. Sarafov, A. M. Sc lazitti, R. Schilling, J. Sprincl, W. Stroh, A. Taube, A.-M. Tupet, E. Țarălungă, R. Verdière, N.V. Voulikh, R. Vulcănescu, F. Cercone.
Note și recenzii: „Cronica“, XI, nr. 29, 16 iulie, 1975, p. 2 (Gh. Bulgăr, *Ovidianum*).
897. Albrecht, Michael von, *Qua arte narrandi Ovidius in Amoribus usus sit*, în vol. *Acta Conventus* (896), p. 57–69.
898. Albu, C., *Ovidianum*, în „Luceafărul“, XIX, nr. 19 (732), 8 mai 1976, p. 8.
899. Albu, Corneliu, *Réminiscences ovidiennes dans l'oeuvre poétique de l'humaniste Nicolaus Olahus*, în *Acta* (896), p. 65–70.
900. Alfonsi, Luigi, *L'humanitas di Ovidio negli Amores*, în *Acta*. (896), p. 71–78.
901. André, Jean-Marie, *Quid Ovidius de barbaria senserit*, în *Acta ...* (896), p. 79–83.
902. Aricescu, Andrei, *Le mur d'enceinte de Tomi à l'époque d'Ovide*, în *Acta ...* (896), p. 85–90.
903. Avallone, Richardus, *De Ovidii elegiaci humanitate et arte*, în *Acta...* (896), p. 91–102.
904. Ballistreri, Gianni, *Le allegorie ovidiane e Giovanni del Virgilio*, în *Acta...* (896), p. 103–113.
905. Ballistreri, Ioannes, *Ovidius in Italicis Mediae Aetatis litteris*, în *Acta* (896), p. 115–125.
906. Barbu, Nicolaus, *De Ovidii universo poetico*, în *Acta...* (896), p. 127–136.
907. Barbu, N.I., în vol. *Antichitatea clasică, 100 de figuri celebre*. Buc., Ed. Ion Creangă, 1976, p. 53–54.
908. Barone, Franciscus, *Carmen et error*, în *Acta ...* (896), p. 137–154.
909. Beram, Elena, *Montaigne et Ovide*, în *Acta...* (896), p. 155–165.
910. Bercescu, Sorin, *Ronsard et Ovide*, în *Acta ...* (896), p. 167–184.
911. Berényi-Révesz, Maria, *De Ovidio vivo et mortuo in Hungaria*, în *Acta ...* (896), p. 185–190.
912. Bulgăr, Georgius, *Densité et couleur dans le langage d'Ovide*, în *Acta ...* (896), p. 191–195.
913. Cambell, David A., *Quo modo Ovidius in epistula XV-a poematibus Sapphicis usus sit*, în *Acta ...* (896), p. 197–200.
914. Carpineto, Alfredus, *Quid Ovidius debuerit Paelignis atque eorum proavis*, în *Acta ...* (896), p. 201–202.
915. Cercone, Franco, *La viabilità nel paese dei Peligni e l'itinerario di P. Ovidio Nasone da Roma a Sulmona*, în *Acta ...* (896), p. 623–626.
916. Corciu, Nestora, *L'attitude humaine d'Ovide envers les Tomitains*, în *Acta ...* (896), p. 203–207.
917. Daicoviciu, Constantin, *Ce a făcut Ovidiu?* (Cuvânt rostit cu ocazia apariției cărții lui N. Lascu, februarie 1972), în „Tribuna“, XX. Nr. 43 (1035), 21 octombrie 1976, p. 5 Din Fonoteca de aur a R.T.V. Cluj).
918. Danielewicz, Georgius, *De personarum descriptionibus in Ovidii Metamorphosis obviis*, în *Acta ...* (896), p. 209–212.
919. Danka, Ignatius Richardus, *De religione Ovidiana*, în *Acta ...* (896), p. 213–232.
920. D'Elia, Salvatore, *La società Augustea e Ovidio*, în *Acta ...* (896), p. 233–244.

921. Del Re, Raphael, *De Ovidii fortuna apud Italos XIX et XX saeculi*, in *Acta ...* (896), p. 245—249.
922. Di Iorio, Ilio, *Quid de Ovidi fortuna in ea quae Media dicitur Aetas atque in fabulis ad sensum popularem vulgaremque accomodatis Johannes Pansa aliique clari Sulmonenses senserint*, in *Acta ...* (896), p. 251—253.
923. Drăgulescu, Constantinus, *Le vocabulaire psychologique dans les Héroides*, in *Acta ...* (896), p. 255—265.
924. Eichenseer, Iosephus, *De Ovidio inter duos mundos versato, romanitatem et christianitatem*, in *Acta ...* (896) p. 267—282.
925. Fantazzi, Carolus, *The Revindication of Roman Myth in the Pomona-Vertumnus Tale*, in *Acta ...* (896), p. 283—293.
926. Gandeve, Ruska, *De Ovidio exule misericordia „turbae Tomitanae regionis commoto*, in *Acta ...* (896), p. 295—299.
927. Gantar, Kajetan, *De Ovidii in litteris Slovenicis vetustissimis vestigiis*, in *Acta ...* (896), p. 301—308.
928. Giammarco, Ernesto, *La romanizzazione della Valle Feligna al tempo di Ovidio*, in *Acta ...*, p. 309—314.
929. Giurescu, Constantin C., *Le lieu de la relégation d'Ovide selon certaines sources du Moyen Age*, in *Acta ...* (896), p. 315—320.
930. Griffin, Alan H., *Ovid's Treatment of Ceyx and Alycone*, in *Acta* (896), p. 321—324.
931. Hajos, I., *Un admirator al lui Ovidiu*, in „Tomis”, XI, nr. 3 (124), august 1976, p. 6.
932. Hellegouarc'h, J., *Aspects stylistiques de l'expression de la tristesse et de la douleur dans les poèmes ovidiens de l'exil*, in *Acta ...* (896), p. 325—340.
933. Holleman, A. W. J., *Femina virtus! — Some New Thoughts on the Conflict between Augustus and Ovid*, in *Acta ...* (896), p. 341—355.
934. Irsmscher, Johannes, *De Ovidii apud Byzanthinos cognitione*, in *Acta ...* (896), p. 357—360.
935. Kaminkova, Eva, *De Ovidio in litteris Bohemicis*, in *Acta ...* (896), p. 361—363.
936. Krill, Richard M., *Mythology in the Amatory Works of Ovid*, in *Acta ...* (896), p. 365—371.
937. Lamarque, Henri, *L'imitation d'Ovide dans les poèmes du séjour polonais de Ph. Desportes*, in *Acta ...* (896), p. 373—393.
938. Lăzărescu, Dan., *L'Arc-en-ciel baroque: Les „Peines d'amour perdues“ depuis Ovide jusqu'à Shakespeare*, in *Acta ...* (896), p. 395—400.
939. Lăzărescu, George, *Umanisti romeni ed italiani sulla denominazione Vlah-Valacco, ispirata dal poeta Ovidio*, in *Acta ...* (896), p. 401—405.
940. Le Bonniec, Henri, *Etat présent des études sur les Fastes d'Ovide*, in *Acta ...* (896), p. 407—420.
941. Loguinovsky, Hélène, *Ovide et la poésie russe du XIX-e siècle*, in *Acta ...* (896), p. 421—427.
942. Manzo, Antonius, *Quid in Italia de Ovidii Metamorphoseon Fastorumque Libris per annos X nuper exactos scriptum iudicatumque sit*, in *Acta ...* (896), p. 429—435.
943. Marinescu-Himu, Maria, *Ovide dans le monde grec*, in *Acta ...* (896), p. 437—442.
944. Michel, Alain, *Rhétorique et poésie dans le maniérisme des Héroides: Didon chez Ovide*, in *Acta ...* (896), p. 443—450.
945. Minicucci, Angela, *Quid ex Ovidii operibus in Leonardi Vinci sit derivatum*, in *Acta ...* (896), p. 451—458.
946. Nanu, Adina, *Artă, stil, costum*. București, Ed. Meridiane, 1976, p. 56. Știrile lui Ovidiu despre înfățișarea și îmbrăcămintea geto-dacilor.
947. Nasta, Michael, „Mutatas dicere formas“. *La progression des aparances et les éléments du discours narratif dans les Métamorphoses*, in *Acta ...* (896), p. 459—467.
948. Nethercut, Gulielmus, *Ovidius de hominibus* in *Acta ...* (896), p. 469—474.
949. Oroz, Reta, Iosephus, *De Ovidii praesentia in operibus Augustini*, in *Acta ...* (896), p. 475—479.
950. Palop Fuentes, Petru(s), *De Ovidii exulantis desiderio*, in *Acta ...* (896), p. 481—486.
951. Pasqualetti, Olyndus, *Quid de Ovidii operibus, quae inscribuntur Amores, Ars Amandi, Remedia Amoris, Heroides, Medicamina Faciei, quid denique de carnibus ab Ovidio exule conscriptis, hisce ultimis XX annis in Italia scriptum iudicatumque sit*, in *Acta ...* (896), p. 487—494.
952. Popa, Marie, *Ovide et Brâncuși — confluence mythiques*, in *Acta ...* (896), p. 495—501.
953. Popescu, David, *Variations sur une structure-type de la poésie d'Ovide*, in *Acta ...* (896), 503—505.

954. Pöschl, Victor, *De Lycaone Ovidiano*, in *Acta ...* (896), p. 507—513.
955. Povsić, Boleslaus S., *De Romanorum et nostrorum vita ut ex Ovidi Amoribus Colligiur*, in *Acta ...* (896), p. 515—520.
956. Rădulescu, Adrian, *L'Île d'Ovide: légende et réalités archéologiques*, in *Acta ...* (896), p. 521—526.
957. Ropală, A., *Ovide, le drame de l'innocence*, in *Acta ...* (896), p. 527—529.
958. Sălceanu, Grigore, *L'esprit moderne de la poésie ovidienne*, in *Acta ...* (896), p. 531—536.
959. Sarafovy, Todor, *L'influence d'Ovide sur la langue et le style d'Apuléc dans les „Metamorphoses“*, in *Acta ...* (896), p. 537—540.
960. Scalzitti, Angelo Maria, *Il risveglio per Ovidio. Prospettiva per un Istituto di studi ovidiani a Sulmona*, in *Acta ...* (896), p. 541—547.
961. Schilling, Robertus, *De Nasonis interiore religione*, in *Acta ...* (896), p. 549—554.
962. Sprincl, Ioannes, *De vi, quam Ovidius ad litteras Bohemorum et Slovacorum habebat. Pars III: A tempore regenerationis Bohemorum et Slovacorum usque ad nostra tempora*, in *Acta ...* (896), p. 555—562.
963. Şchiopu, Mihaela, *Un romanzo italiano ispirato alla realtà romena alla fine dell'Ottocento*, in „Revista de Istorie şi Teorie Literară“, tom. 25, nr. 2, aprilie — iunie, 1976, p. 295—296. Serbările inaugurării monumentului lui Ovidiu la Constanţa.
964. Stroh, Wilfried, *De crucibus quibusdam amatoriiis*, in *Acta ...* (896), p. 563—568.
965. Taube, Arvidius, *Aliquid de Ovidii caritate et misericordia in animalia*, in *Acta ...* (896), p. 569.
966. Tupet, Anne-Marie, *Ovide et la magie*, in *Acta ...* (896), p. 575—584.
967. Ţarălungă, Ecaterina, *La structure de l'univers dans les Métamorphoses d'Ovide*, in *Acta*, p. 585—590.
968. Verdrière, Raoul, *Nouvelles prospectives sur la relégation d'Ovide*, in *Acta ...* (896), p. 591—601.
969. Voulikh, Nathalia, *Les „Métamorphoses“ d'Ovide — nouveau genre d'épopée antique*, in *Acta ...* (968), p. 603—614.
970. Vulcănescu, Romulus, *Aspetti di civilizzazione e di cultura getica nell'opera d'Ovidio*, in *Acta ...* (896), p. 615—622.
971. Zub, Al., *Kogălniceanu şi antichităţile dobrogene („Descoperirea“ mormântului lui Ovidiu în 1887)*, in „Tomis“, XI (1976), nr. 2 (123), iunie, p. 12, 14.
972. ***, *Manifestare Ovidiu* (la Constanţa), in „România Literară“, IX (1976), nr. 15, 8 aprilie, p. 2.
973. ***, *Simpozion „Ovidiu“*, (la Constanţa), in „Dobrogea Nouă“, XXIX, nr. 8577, 27 Martie 1976, p. 3.
974. ***, *Simpozion Ovidiu* (la Constanta), in „Dobrogea Nouă“, XXIX, nr. 8580, 31 martie 1976, p. 3.
975. ***, *Simpozion Ovidiu* (la Constanţa), in „România Liberă“, XXXIV, nr. 9774, 29 martie 1976, p. 5.

1977

976. Balotă, Nicolae, *Erotica Ovidiană*, in „România Literară“, X, (1977), nr. 30, 28 iulie, p. 20.
977. Belu, Al., *Tradiţii ovidiene în cultura românească veche*, in „Orizont“, Srie nouă, XXVII, Nr. 27 (489), 7 iulie, p. 7.
978. Căndea, Virgil, *Quatre hypostases d'Ovide dans la culture roumaine*, in „Revue d'Études sud-est européennes“, XV, (1977), ac. 1 (Janvier-Mars), p. 93—99.
979. Ciurea, Doina, *Ovidiu — personaj literar*, in vol. *Descifrări*. (Buc.), Ed. Cartea Românească, f.a. 1977, p. 181—187.
980. Ciurea, Doina, *Ovidiu şi sentimentul estetic*, in vol. *Descifrări*, (Buc.), Ed. Cartea Românească, p. 188—192.
981. Constantinescu, Gherasim, Martin, T., Oşlobeanu, M., *Via şi vinul din Dobrogea în interpretarea poetului Ovidiu*. In vol. Gherasim Constantinescu, Aurel I. Gheorghiu, Anibal I. Gheorghiu, *Drumurile viei şi vinului în România*. Buc., Ed. Sport-Turism, 1977, p. 7—12.

982. Lascu, Nicolae, *Note ovidiene*, în „Tomis“, XII (1977), nr. 4 (12), decembrie, p. 6.
(Pentru traduceri mai bune din opera poetului).
983. Lascu, Nicolae, *O biografie românească inedită a lui Ovidiu*, în „Pontica“, X, (1977), p. 313—317.
984. Lascu, Nicolae, *Vasile Aaron — primul biograf român al poetului Ovidiu. Textul încăit al biografiei*, în vol. *Ștefan Meteuș la 85 ani*. Cluj-Napoca, 1977, p. 447—450 (Din publicațiile Arhivelor Statului Cluj-Napoca nr. 2 (8). Serie nouă îngrijită de A. Matei.
985. Micu, Ioan, P. Ovidius Naso, *Halieuticon* (Comentariu), în „Tomis“, XII, nr. 1 (126), martie 1977, p. 6.
986. Mihai, Șt., *Părerile lui Ovidiu. Confesiunile lui Bacchus* (Câteva versuri din invocația poetului către zeul vinului (Trist. V, 3), însoțite de un scurt comentariu), în „Litoral“, VII, nr. 646, 4 iulie 1977, p. 2.
987. Simionescu, Mircea Horia, *Catagrafii — Autumnale*, în „Viața Românească“, XXX (1977) nr. 10 octombrie, p. 56.
988. Tănăsescu, Grigore, „... *Atmosfera ovidiană a acestor străvechi tărâmurii de țară*“ (Evocarea lucrărilor primului congres (sic!) de studii ovidiene din 1972 de la Constanța), în „Litoral“, VII, nr. 704, 12 sept. 1977, p. 2 (Convorbire consacrată de Ion Mărgineanu).
989. Tănăsescu, Grigore, *Humanitas și Eros în poezia lui Ovidiu*, în Publius Ovidius Naso, *Heroide*. (369), p. V—XXXII.

1978

990. Agerpres, *Cărți rare* Un incunabul ovidian identificat la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei RSR, în „Scânteia“, XLVII (1978), nr. 11186, 8 august, p. 5.
991. Lascu, Nicolae, *Al. Odobescu și Ovidiu*, în „Pontica“, XI (1978), p. 277—284.
992. Lența Victor, *Relevu* (Un incunabul ovidian identificat la Bibl. Filialei Cluj-Napoca a Academiei RSR), în „Făclia“, XXXIV (1978), nr. 9856, 4 august, p. 2.
993. Mihăescu, George, *Simpozionul „Ovidiu poet, inspirator de poezie și artă*“, în „Scânteia“, XLVII, nr. 11069, 23 martie 1978, p. 4.
994. Popovici, Ion, *Simpozion dedicat lui Ovidiu*, în „România Liberă“, XXXVI, nr. 10390, 22 martie 1978, p. 5.
995. *** *Simpozion „Ovidiu*“, în „Dobrogea Nouă“, XXXI, nr. 9192, 21 martie 1978, p. 3.

BIBLIOGRAPHIE OVIDIENNE EN ROUMANIE. III. ARTICLES ET ÉTUDES CRITIQUES OU SUR OVIDE

Résumé

L'ouvrage constitue le troisième chapitre d'une vaste bibliographie, dont la publication a été inaugurée dans les pages de la revue „Pontica“, 23, 1990, p. 367—404. Ce chapitre continue le travail de mettre en ordre les matériaux dans la manière déjà énoncée, dépassant le cadre chronologique annoncé par l'auteur (la dernière référence est signalée par le numéro 995 de 1978).

LISTA PRESCURTĂRILOR

- AArch. — *Arta și arheologia*, I—XIV, 1927—1938, Iași
- AEM — *Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich*
- AM (Athen. Mitt.) — *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*, Berlin
- AMN — *Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca
- An. Dob. — *Analele Dobrogei*, I—XII, 1920—1938
- Apulum — *Apulum. Acta Musei Apulensis*. Alba Iulia
- Archaeologiai Értesítő. — *Archaeologiai Értesítő*, Budapest
- BCH — *Bulletin de Correspondance Héléniqne*, Paris
- BCMI — *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, București
- BSH — *Bulletin de la Section Historique de l'Academie Roumaine*, București
- BSNR — *Buletinul Societății Numismatice Române*, București
- Buridava — *Buridava. Studii și materiale*. Muzeul județean Vâlcea
- Carpica — *Carpica*. Bacău
- CH — *Coin Hoards*. The Royal Numismatic Society. London
- CIL — *Corpus Inscriptionum Latinarum*
- CN — *Cercetări numismatice*, București
- CNA — *Cronica Numismatică și Arheologică*, București
- Creșt. Col. — *Creșterea Colectțiilor*. Caiet selectiv de informare. Biblioteca Academiei RSR, Cabinetul numismatic
- Crisia — *Crisia*. Oradea
- Dacia — *Revue d'archéologie et d'histoire ancienne*, București
- Dacoromania — *Dacoromania*. Jahrbuch für östliche Latinität. Freiburg, München
- Danubius — *Danubius*. Galați
- DID — *Din istoria Dobrogei*, vol. I (1963), vol. II (1968), vol. III (1971)
- Hesperia — *Hesperia*. Journal of the American School of Classical Studies at Athens
- IAI — *Izvestija na Arheologiceskii Institut*, Sofia
- IBAI — *Izvestija na Bulgarskii Arheologiceskii Institut*
- ISM — *Inscripțiile din Scythia Minor*
- Istros — *Istros*. Revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne
- Izvestija Institut — *Izvestija*. Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare

- Izvestija Varna — Izvestija Varna. Bulletin de la Société Archéologique de Varna
JÖAI — Jahreshefte des oesterreichischen archäologischen Instituts, Wien
Kr. Soob. — Kratkie Soobscenija, Institut Arheologii, Moskva
Materiale (MCA) — Materiale și cercetări arheologice, București
MIA — Materiale de istorie și arheologie, București
Muzeul Național — Muzeul Național. Muzeul de istorie al RSR, București
NE — Numismatika i Epigrafika, Moskva
Peuce — Peuce. Tulcea
Pontica — Pontica. Constanța
PZ — Prähistorische Zeitschrift, Leipzig — Berlin
RA — Revue Archéologique, Paris
RE — Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*
REG — Revue des Études Grecques, Paris
Rev. Ist. — Revista de istorie, București
RIC — H. Mattingly and E. A. Sydenham, *Roman Imperial Coinage*, London, 1924
RRH — Revue roumaine d'histoire, București
SA — Sovetskaja Arkheologija, Moskva
SCIA — Studii și cercetări de istoria artei, București
SCIV(A) — Studii și cercetări de istorie veche (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie)
SCN — Studii și cercetări de numismatică, București
Slovenska Archeologija — Slovenska Archeologija. Nitra
St. Cl. — Studii clasice, București
VDI — Vestnik Drevnii Istorii, Moskva

Aparut septembrie 1994

Tiparul executat sub comanda nr. 653
Imprimeria „Filaret”, str. Fabrica de chibrituri
nr. 9-11, București — ROMÂNIA